

B. EÖTVÖS JÓZSEF
Ö S S Z E S MUNKÁI.

MÁSODIK KÖTET.

PEST, 1871.

K I A D J A R Á T H M Ó R.

A XIX. SZÁZAD

URALKODÓ ESZMÉINEK

BEFOLYÁSA AZ ÁLLAMBA.

ÍRTA

B. EÖTVÖS JÓZSEF,

Cum rerum vestrarum status, non a vi ipsa rerum,
sed ab erroribus vestris male se habeat: sperandum est,
illis erroribus missis aut correctis magnam rerum in
melius mutationem fieri posse.

Baco Ver. Sov. Org.

MÁSODIK KIADÁS. – MÁSODIK KÖTET.

PEST, 1871.

K I A D J A R Á T H M Ó R.

A „tizenkilencedik század uralkodó eszméi”-nek e második kiadása az elsőtől csak egyes, az irányban tett változtatások által különbözik. – Boldogult atyám, tekintetbe véve, hogy e műnek nyelve 17 év alatt, mély annak első megjelenése óta lefolyt, kissé elavult, s hogy annak első kiadása az először németül írott szövegnek részben fordítása által keletkezvén, irányára nézve helyenkint nehézkessé vált, elhatározta művének újabb kiadását e hiányoktól megszabadítani, anélkül, hogy annak tartalmát is megváltoztatná. – Ezen átalakítást atyám a II-ik kötet 3-ik könyvének 8-ik fejezetéig csakugyan megtette, de annak folytatását halála félbeszakította. – A megkezdett munkát tisztelt barátom Molnár Aladár fejezte be, mint a ki atyámmal e tárgyról gyakran beszélgetvén, a boldogultnak nézeteit és szándékát legjobban ismerte. Azonban ő szigorúan csak a nyelvetben legszükségesebb változtatásokra szorítkozott, gondosan vigyádván, nehogy a kifejezések némi módosítása által a tartalom is változást szenvedjen. Midőn szükségesnek láttam e körülményt itt megemlíteni, egyszersmind köszönetemet fejezem ki barátomnak szíves és gondos munkájáért..

Pest, 1871. nov. 10.

B. EÖTVÖS LORÁND.

BEVEZETÉS.

Lehetetlen, hogy valamely államban sokáig oly elveket kövessenek, melyek társadalmi rendünk sőt egész polgárisodásunk alapelveivel ellenkeznek. Ha tehát igaz, – a mit, úgy hiszem, e munka első részében megmutattam, – hogy azon elvek, melyeket az államban valósítani törekszünk, azon értelemben véve, melyet nekik közönségesen tulajdonítunk, ellentétben állanak az összes keresztyén polgárisodás alapelveivel: el kell ismernünk, hogy ez elvek valósítása az államban nem lehetséges; vagy meg kell engednünk, hogy azoknak valósítása egész polgárisodásunk felbomlását vonná maga után; mely utóbbi esetből azonban épen nem következik, hogy tehát ezen elvek valósítása egyáltalában lehetetlen.

A föld egy része sem oly virágzó, hogy a földi dolgok mulandóságára ne emlékeztetne. Miként tavaszszal is, mikor fejlődésnek indul minden s új levelek és virágok díszítnek minden ágat, egyes kihalt növények és száraz levelek az előbbi évek elenyészett virágzaskorát juttatják eszünkbe: úgy ébreszt a legáltalánosabb haladás korszakaiban is hasonló emlékeket a történet minden gondolkozóban. Egészen elhagyatott vidékek-

ben, Ázsia pusztáin és Afrika sivatagain, sőt az új világ őserdői közepében néha egy rég elenyészett műveltség maradványaira akadunk. A homoktengerből kiemelkedő magas oszlopsorok egy palotának romjai, melyek ma alig nyújtanak elég árnyat a magános pásztornak és kisedd nyájának; roppant falak és utak maradványai, melyek a mindent átalakító természet hatalmával évezredek óta daczolnak, sírhelyek, e legbiztosabb s gyakran egyedüli nyomai az emberi létnek, templomok, melyeknek istenei rég ismeretlenek, s melyek romjaikkal csak arra emlékeztetnek, hogy az ember mindenütt és minden korban fölfelé vetette szemeit, és azon óriási városok melyeket pusztá halmok alatt fedez föl a tudomány, a nélkül, hogy az írásjegyeket, mikkél falai fedvék, megfejteni tudná, mindezek ugyanazon komoly tanúságot hirdetik: miszerint semmi sincsen oly nagyszerű és dicső, a minek, ha lejárt az ideje, el nem kellene enyészni; s hogy minden polgárisodás, bármi magasnak tetszett azok előtt, a kik élvezték, mindig csak átmeneti pontul szolgált valamely magasabb kifejlésre. – Mert a történet, mely múltékonynak tanúsítja mindazt, a mit az emberek és népek alkotnak, egyszersmind azt mutatja, hogy e mulandóság okát a fejlődés örök törvényében kell keresni, mely szerint bármely irányban csak addig haladhatunk, míg ez irányban tovább fejlődni lehetséges. Ki tudja, hogy polgárisodásunk, melyre oly büszkék vagyunk, nem áll-e hasonló átalakulás küszöbén; hogy nem közeledünk-e azon időhöz, mikor az emberiség, elérvén a jelen polgárisodás körében lehet-

séges fejlődés határait, erőszakosan tör új ösvényeket, hogy hosszas küzdések után, miknek, az akadályokba ütköző folyam módjára, engedni látszik, elvégre ismét diadalmasan folytassa útját?

Azon meggyőződés tehát, miszerint bizonyos fogalmak csak polgárisodásunk elenyésztével valósíthatók, azon veszélyekre figyelmeztet ugyan, melyek polgárisodásunkat fenyegetik; azt azonban, hogy ezen elvek valósítása lehetetlen, belőle következtetni nem lehet – s ha magunkat polgárisodásunk jövője iránt meg akarjuk nyugtatni, ezt csak úgy érhetjük el, ha a helyett, hogy azokat örülteknek mondjuk, kik az emberiség számára új ösvényeket igyekeznek nyitni, inkább azon kérdést tűzzük ki magunknak: *vajon polgárisodásunk csakugyan túlélte-e már magát, s így közeinek kell-e tartanunk a pillanatot, melyben jelen civilizációt új fogja felváltani?*

A történetekből azt tanuljuk, hogy csupán külső viszonyok valamely polgárisodás hanyatlását sohasem idézhetik elő. Véres forradalmak egész sora, polgárisult népek meghódítása barbárok által, megakaszthatják a polgárisodás fejlődését, de nem semmisíthetik meg, s minden civilizatio elenyésztének az okát önmagában kell mindig keresnünk.

Vallás, polgárisodás, társadalom és állam nem csupán kölcsönös hatással vannak egymásra, hanem egyszersmind kölcsönösen alapjai egymásnak. A mint az állam bizonyos társadalmi renden nyugszik, úgy viszont ez az összes polgárisodás eredménye, mely ismét

bizonyos vallási eszmék általános elismerésén alapszik, Míg ezen eszmék az emberek kedélye fölött nem szűnnek meg uralkodni: sem a társadalmi rendet, sem az államot nem rendezhetni új alapokon. Honnan: *minden polgárisodás csak azon eszmékkal együtt enyészhetik el, melyeknek alapján kifejlődött.* Ez pedig, a történetek tanúsága szerint, mindig csak akkor történik,

a) ha azon eszmék, melyek a polgárisodás alapjait képezik, tökéletesen valósítva vannak, s az emberiség, egy polgárisodás körében megoldván feladatát, a haladás örök törvénye szerint, új ösvényeket kénytelen törni; vagy,

b) ha azon eszmék, melyek századokig igazaknak tartattak, hamisaknak találtatván, helyökbe mások állíttatnak föl. Mindkét dolog mindig egyszerre történik, sőt az utóbbi rendszeren meg szokta előzni az előbbit; mert a kétely mindig tűrhetlen állapot az emberre nézve, s azért hitét csak úgy ingathatjuk meg, ha helyébe újat állíthatunk föl, melyen szintoly erős meggyőződéssel csügghessen. Avvagy végre:

c) ha az uralkodó eszmék a jelennek elutasíthatlan szükségéivel ellentétben állanak.

Ha e szempontból vizsgáljuk a jelen viszonyait, úgy találjuk:

hogy a keresztyén polgárisodás még nem végezte be föladatát; mert azon eszmék közöl, melyek alapjául szolgálnak, mindeddig még egyiket sem mondhatjuk valósultnak.

Eddig még *az egyéni szabadság* eszméje, – mely a

leglényegesebb különbséget képezi korunk és az ókor mi-veltsége között – sem lett teljesen uralkodóvá. Jelen polgárisodásunk kezdetétől fogva lépésről lépésre közeledtünk ez eszme valósításához; de valamíg a társadalom azon eszközöket mind meg nem kísérlté, melyek rendelkezésére állanak, hogy az egyént azon viszonyok ellen védje, mik által tényleg mások önkénye alá kerül, mindaddig az egyéni szabadság diadaláról szó sem lehet társadalmunkban.

Még inkább elmondhatni ezt *az egyenlőség* elvéről. S nem állított-e föl, e két fogalmon kívül, még egyet a keresztyénség, melynek valósítása körül alig történt valami?

A keresztyénség tanai szerint a föld minden népe közös származású, mindnyájan testvérek, kiknek ugyanaz a rendeltetések, s kik, hosszas tévelygés után, végre ugyanazon község kebelében fognak egyesülni. *A keresztyénség*, – az ókor tisztán nemzeti vallásaival ellentétben – *az emberiség vallása*. Azon elvvel, miszerint minden ember egyenlő isten előtt, az összes emberiség egysége mondatott ki. A keresztyénség első hirdetésekor szembetűnő ellentétben állottak ez eszmével a világ viszonyai, kevesen fogták azt tisztán föl, s mindazáltal annyira a keresztyénség lényegében feküdt ez elv, hogy soha nem is hagytak föl azzal egészen.

A pápaság és császárság hosszas tusai, s egyes nagy férfiak törekvései – mint a francia IV. Henriké – tanúsítják, miszerint az eszme, hogy az egység – legalább a keresztyén népek között – létesíttessék, polgá-

risodásunk egész folyama alatt soha egészen háttérbe nem szorítottatott: de vajjon nem a jövőtől kell-e várunk a keresztyén polgárisodás ezen elvének valószínűségét most is? Míg a keresztyén népek egymás irányában a háborún kívül nem ismernek egyéb eszközt jogaik érvényesítésére; míg egész népekre nézve nincs elismervén az egyéni szabadság eszméje s ezerén meg ezerén vannak, kiknek nincs egyéb szabadságuk, mint, hogy éhen halhatnak, a nélkül, hogy valaki őket munkára kényszerítene: mindaddig nem állíthatjuk, hogy az emberiségnek azért kell új ösvényeket keresni, mivel a keresztyénség által eléje tűzött feladatoknak mar teljesen megfelelt.

Szintoly alaptalan azok aggodalma, kik polgárisodásunk főállásán azért kételkednek, mert az ő meggyőződésük szerint a keresztyénség eszméi hatalmukat az emberi kedély fölött elvesztették.

Ha szilárd alapon akar állani, minden államnak szüksége van fensőbb vallásos szentesítésre. így a keresztyénség is, bár elvei szerint minden tisztán világi viszonytól távol kellene magát tartania, szükségkép támaszául szolgált a világi hatalomnak. Minél nagyobb volt a keresztyénség befolyása az egész középkoron át, annál inkább felhasználták azt a világi hatalom érdekében s egyes tételeit, például a következőt: „Omnis potestas a Deo est; qui potestati resistit, Deo résistit, gyakran oly társadalmi rend szentesítésére használták föl a régi időkben, melyet anyagi erőszak a többség elnyomására alkotott, s mely a keresztyénség

elveivel csak annyiban nem volt ellenkező, amennyiben az nem e világból valónak hirdette országát. Ehhez járul, hogy az ember a vallásban nemcsak istenhez viszonyainak meghatározását keresi, hanem mindenben, hol őt tudománya elhagyja, a valláshoz folyamodik, s a világnak teremtése, a természet rende, a társadalom alakulása és saját fejlődésének magyarázatát vallásától várja. Mit az ember saját eszével megfogni nem képes, arra nézve a hitre szorul, s azért minél keskenyebbre vonul a tudományosság határa, annál inkább kiszélesedik a vallásé.

A keresztyénség sem vonható ki magát e kényszerűség alól, s bár az újszövetség kizárólag az ember szellemi és erkölcsi nemesítésével foglalkozik: az ószövetségi könyvek megfeleltek e szükségnek. Így történt, hogy midőn a középkorban 'támadt államrend, mely ámbár a keresztyénség elveivel kiáltó ellentétben állt, a vallásra támaszkodott, végre megtámadtatott, s midőn a tudomány oly tárgyakra is kiterjeszté kutatásait, miket előbb a hit körébe vontak: a keresztyénségbe vett szilárd bizalom sokakban megingott. Az egyház, mikor az érintett államrend védőjéül lépett föl s a természettudományok fejlődését az inquisitio által törekvék gátolni, maga is sokat tett arra, hogy minden támadás, melyet az állam ellen intéztek, egyszersmind a vallás ellen volt irányozva, s hogy a tudomány, önvédelemre kényszerítve, ellenséges állást vön a keresztyénséggel szemközt. A keresztyénség főbb elvei mindazáltal nem vesztették el uralmokat.

A szenvedély és gúny fegyvereivel támadták meg a keresztyénség hittanait; de ha a támadásoknak volt is némi hatása a társadalom felső és közép rétegeire, s a hitlenség egyes tartományokban apránként a nép közé is elharapózott: nézetem szerint nem szenved kétséget, hogy a nagy többséget, Európa csaknem minden országában, hittanokra nézve is, mindenütt keresztyénnel kell tartanunk. Legnagyobb bizonyosságul szolgál e részben éppen a kommunizmus. Mert miután a keresztyénség alapelveivel ellenkező tanokat is az eredeti keresztyénség folytatása gyanánt adnak elő: ez legvilágosabb jele, hogy a keresztyénség hatalmát még a socialisták és kommunisták sem vonják kétségbe. Ha pedig, a hittanoktól elvonatkozva, a keresztyénség azon részére fordítjuk figyelmünket, mely nem az embernek istenhez, hanem az emberek egymás-közi viszonyairól határoz: meg kell győződnünk, hogy a keresztyénség által felállított alapelvek uralma sohasem volt oly egyetemes, mint éppen most.

Kétségbe vonták a keresztyénség hitelveit: *erkölcstanát az egész mívelt világ vallja*. A ki csak polgárisadásunk körében mozog, nem vonhatja ki magát azon eszmék uralma alól, melyeket a keresztyénség fölállított. Maga a zsidóság is egészen csatlakozott erkölcstan tekintetében a keresztyénség alapelveihez, s lemondott azon szoros zárkózottságról, melyet törvényeinek egy része parancsolt, hogy szent könyveiből mindenek fölött azt emelje ki, mi által azok az általános emberszeretet tanainak hirdetésében a keresztyénséget megelőzték.

Nem a keresztyénség elvei indítanak-e korunkban egy nagy nemzetet arra, hogy a rabszolgaságot, anyagi áldozattal, eltörölje? nem az emberszeretet tanainak kell-e köszönnünk a gondoskodást, mely a nyomort enyhíti, és a részvétet, melylyel most embertársainknak megérdemlett szenvedései iránt is viseltetünk?

Es ugyan az emberi nem egységének nagy eszméje is, melyet a keresztyénség állított föl, nem közelebb áll-e hozzánk a jelenben, mint azelőtt? A mi hajdan csak egyesek sejtelmében élt, most általános meggyőződésévé vált: az emberi nem egységét sokan a legfőbb feladatnak tekintik, s mindenki a legszebb eszménynek, mely felé törekednünk kell. S ez eszmének sem maradtak el gyakorlati eredményei. A népek közeledtek egymáshoz, érintkezések barátságosabbá, s még ellenségeskedésük is emberiebbé vált. A keresztyénség korunkban a maghoz hasonlít, mely a föld rögei alatt eredeti alakját el látszik veszteni; holott a dús vetésnek minden gabnaszára, melyet helyén találunk, e magból származott.

Mindazon körülmények közöl, miknek az uralkodó eszmék változását – mitől a társadalmi rend és polgárisodás átalakulása függ – meg kell előzniök, csupán egyet találunk a jelen viszonyokban, s ez: *azon ellentét, melyben az uralkodó eszmék az emberek szükségével állani látszanak.*

Megmutattam e munka első részében, hogy korunk uralkodó eszméi, a mint azokat fölállították, kölcsönös ellentétben állanak; megmutattam, hogy azok létesítése

nemcsak a most főnálló állam fölözslására vezetne szükségkép, hanem minden nagyobb állam főnállását merőben lehetlenné tenné. Mivel már az igazaknak ismert eszmék valósítása erkölcsi szüksége az embernek, melyet ott, hol maguk az eszmék ellentétben állnak, soha kielégíteni nem lehet, s mivel a nyugoti polgárisodás védelme nagyobb államok főnállását elkerülhetlen szükséggé teszi: valóban úgy látszik, mintha az uralkodó eszmék s az emberek szükségei között csakugyan bekövetkezett volna azon ellentét, mely ezen eszmékkel együtt minden létező viszonynak átalakulását vonná okvetlenül maga után.

Ha igaz, hogy azon eszmék, melyeket fél század óta az államban valósítani törekszenek, *a fölvelt értelemben*, valóban korunknak uralkodó eszméi; s ha azon forma, melyben jelenleg majd minden állam rendeztett, valóban az egyedüli alak, melyben nagy államok főnállása lehetséges: akkor egyáltalában nem kárhöz-tathatni azokat, kik minden baj egyedüli gyógyszerét a társadalmi viszonyok teljes átalakításában keresik. Mert, ha elismerjük, hogy az egyenlőség elve az, a minek tökéletes valósításától az emberek kielégítése függ: azt is meg kell engednünk, hogy annak legfőbb akadályát az egyéni szabadság (a szabad versenyzés) elvében találjuk föl; s a kik ez elvet háttérbe akarják szorítani, s az egész társadalmat a teljes egyenlőség és „associatio” elvének alapján újra akarják rendezni, óriási vállalatba fognak ugyan, de törekvésök józan, sőt az egyedüli, mely, e föltét alatt, célhoz vezethet. Csupán az a kér-

dés: mennyiben helyesek azon föltétek, melyekből a kiindulás történt?

Mert ha meggyőződünk a felől, hogy az emberek többsége a szabadság, egyenlőség és nemzetiség fogalmainak nem azon értelmet tulajdonítja, melyben ezen eszmék valósítása eddig megkísértetett; ha megmutatjuk, hogy ezen eszméket azon értelemben véve, melyet azoknak az emberek többsége tulajdonít, s mélyben azokat csakugyan korunk uralkodó eszméinek tekinthetjük, az államnak, hogy az ezen eszméknek megfeleljen, merőben más rendezése szükséges, mint a milyennel eddig bírt legtöbb államunk s hogy ilyes szervezés a nagy államok fönmaradásának veszélyezése nélkül lehetséges; végre ha belátjuk, miszerint az állam intézményei s az emberek szükségéi közt létező ellentét okát, és az általános elégedetlenséget, mely abból ered, nem az uralkodó eszmékben, hanem épen abban kell keresni, mivel azokat félreértették, s oly értelemben fogtak föl, mély valódi jelentésekkel ellenkezik: akkor egyszersmind azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy bármi nagyok korunk bajai, azzal nem segítünk rajtok, ha a kor uralkodó eszméit megsemmisíteni törekszünk; hanem inkább az által, ha ezen eszméket valódi értelmekben valósítjuk.

Nem az ennélfogva a föladat, hogy új polgárisodás alapítására törekedjünk; hanem az: mily módon fejleszthetjük azt, melynek körében eddig haladtunk, legmagasabb fokáig.

Ez az a mit e munkám második részében megkísérlek megoldani.

E végett két kérdést kell kifejtenünk:

I. *Minő értelmet tulajdonít az emberek többsége a szabadság, egyenlőség és nemzetiség uralkodó eszméinek?*

II. *Mint kell az államot rendezni, hogy korunk ez értelemben vett eszméinek megfeleljen?*

ELSŐ KÖNYV.

MELY ÉRTELEMBEN VESZIK ÁTALÁBAN
A SZABADSÁG, EGYENLŐSÉG ÉS NEMZETISÉG
ESZMÉJÉT.

I. FEJEZET.

Hogy tudhatni meg, minő értelmet tulajdonít a nép bizonyos eszméknek.

A nép ritkán van tisztában eszméivel. A helyett., hogy saját meggyőződéseit taglalná, bizonyos szavakat szokott fölkapni, melyeken a hit egész buzgalmával csügg. Ha egyszer kimondott egy ilyen szót, befoglal-tatik abban mindaz, a mit jónak és igaznak tart, ahhoz csatlakozik minden reménye, az minden törekvésének a célja, az vigasztalása minden szenvedésben. Azon szavak helyes értelméről, melyeket minden zászlón s minden szívben találunk, sohasem szokott magának számot adni a nép; sőt gyakran meg is változtatja e szavakat vezetőinek parancsára; s miután egyideig a szabadság szolgált harczielül, az egyenlőséggel cseréli azt föl; vagy e kettőhöz adja még a testvériséget, a nélkül, hogy nézetei változtak volna, vagy más egyébre törekednék, mint azelőtt.

E szerint csak közvetve és pedig két utón lehet megtudni, mily értelmet tulajdonít valóban a nép a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméinek:

1) Ha forrásukig követjük ez eszméket s az utat fölkeresve, melyen azok lassankint uralomra jutottak, az értelem iránt, melyet ezen eszméknek különböző korszakokban mostanig tulajdonítottak, tisztába jövünk.

2) Ha azon következéseket vizsgáljuk, miket a nép ezen eszmékből von.

Ha a történet azt mutatja, miszerint a nép bizonyos eszméket századokon át mindig egy bizonyos értelemben fogott föl: a legnagyobb valószínűséggel föltehetni, hogy ez eszméket ma is ugyanazon értelemben veszi, – hacsak valami közbejött változást nem lehet történetileg kimutatni.

Még biztosabb irányul szolgálnak azon követkeзések, melyeket bizonyos eszmékből vonnak. Abból, hogy a nép e szóért: *egyenlőség* lelkesül, egyáltalában nem következik, hogy valóban az egyenlőség fogalmát tartja mindenekfölött szem előtt. Megmutattam munkám első részében, mi könnyen csalódhatik a szavakban maga a tudomány is, mikor például a szabadság nevében tulajdonképen csak az egyenlőség elvét törekedett az állam körében valósítani: mennyivel inkább lehetséges hasonló csalódás a népnél. Csak ha azt vizsgáljuk: mit követel a nép a szabadság, egyenlőség és nemzetiség nevében? ha törekvéseit igyekszünk helyesen kiismerni: akkor jöhetünk tisztába azzal, hogy minő értelmet tulajdonít valóban az érintett eszméknek.

E vizsgálatot kíséreljük meg a következő fejezetekben.

II. FEJEZET.

A szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméinek eredetéről, s azon értelemről, melyet ezen eszméknek polgárisodásunk folyama alatt jelen korunkig mindenkor tulajdonítottak.

Egy eszme sem támad egyszerre, mely az emberiségre hatást gyakorolt. A mint minden eszmének, hogy uralomra jusson, meg kell felelnie az emberek szükségének: úgy fejlenek ki e szükségékből lassankint a megfelelő eszmék. Jóval előbb fogamzanak, mielőtt bennünk Öntudatra jutnak. Ez az eset korunk uralkodó eszméivel is.

Az egyéni szabadság eszméjét, a politikaival szemközt, mint munkám első részében érintem, az egész ókorban nem ismerték. Az uralombani részvétel vala az, a miért akkor a szabadság nevében küzdöttek, A mely nép e részben célzott ért, szabadnak nevezték (a). De bár a régieknek az egyéni szabadság különös jogköréről, melyre az állam hatalma nem terjeszkedhetik, fogalmuk sem volt: kétségtelen, miszerint a keresztyénység első föllépésekor már érezek szükségét, hogy az

egyéni szabadság az állam mindenhatósága ellen is megvédessék. Miután az állam korlátlan fölsége a római inperatorok korlátlan hatalmához vezetett: a szabadságnak új tért kelle keresni; s a stoicus iskola elve, miszerint mindenkinek az erényben és saját lelki erejében kell keresnie a boldogságot, nagyon előkészíté a keresztyénség tanát az egyéni szabadságról. De mindamellert, mivel minden eszme csak akkor lesz fontossá az államra nézve, ha egyszer átalánossá lett: az egyéni szabadság eszméjének gyakorlati következményeit is a keresztyénségnek kell tulajdonítani, mert ezen eszme csak a keresztyénséggel együtt vált egyetemessé.

A keresztyénség eleinte nem ellenségesen lépett föl a pogány állam ellen, s minden világi dologban elismeré hatalmát; de midőn azon tant hirdeté, hogy az ember rendeltetése túl fekszik e földi léten s a kereszténynek isten országáról beszélt, melyre itt csak elő kell készülni; midőn nem a tetteges ellenállást a világi hatalom ellenében teve kötelességül híveinek, hanem azt, hogy hitökért minden sanyargatást szenvedjenek el, és azok számára, kik e kötelességnek eleget tettek, a vértanúi koronát biztosítá: akkor az egyéni szabadság elvének végső diadalát a világi dolgokban is előkészítette. A keresztyénség az ó-világi állam mindenhatóságának a vallásos meggyőződésben először szabott legyőzhetlen korlátot, s ez által utat tört e hatalom további megszorítására.

Ugyanezt mondhatni az egyenlőség eszméjéről is.

Az egyenlőség fogalmát is már a keresztyénség

föllépte előtt azon értelemben fogták föl egyesek, melyet annak ma tulajdonítunk. Miután a plebeusok jogegyenlősége kivívatott s a Graechusok forradalmi óta Rómában többször igyekeztek, legalább aránylag birtokegyenlőséget is hozni be: utóbb még a rabszolgák szomorú állapotára is fordult némi figyelem, s a római irodalomnak a keresztyénség keletkezésével egykorú időszakában a rokonszenv sok szép adatával, sőt azon alapelvvel is találkozunk, hogy minden ember egyenlő. Ez eszmével mindazáltal még azok sem jöttek soha teljesen tisztába, a kik azt fölállították; sohasem lett az erkölcsi rendszerök alapjává, s az emberi egyenlőség tana akkor is gyakorlati befolyás nélkül maradt az ó-korban, miután azt egyesek hirdették. Azután sem javult a rabszolgákali bánásmód, sőt csak Tacitust kell kezünkbe vennünk, hogy belássuk, mennyire távol volt az egyenlőség fogalma még oly emberektől is, kik szellemi képzettség tekintetében a legmagasabban állottak. Az egyenlőség eszméjének practicus fontossága csak a keresztyénséggel kezdődik. Ezen eszme, mely az ó-világban egyes philosophok nézete vala, a keresztyén hit lényegéhez tartozik. Legfontosabb hittanainak szükséges következménye s egyszersmind összes erkölcsstanának alapja az. Ha egyszer elfogadták az emberek közös származását egy emberpártól, az eredeti bűnt, a közös veszélyt, mely abból mindenkire jött, s az emberek közös megváltását az isten fia által: nem lehetett többé tagadni, a tant, mely minden embert egyenlőnek hirdetett, s azon mértékben kelle annak egyszersmind

gyakorlatilag gyümölcsözni, a mely arányban a keresztyénség elterjedett. Azon tan, hogy szeressük felebarátainkat, mint minmagunkat, csak átvitt fogalma az egyenlőségnek az erkölcsi törvénybe, s e tan az első pillanattól fogva megtérnie gyümölcseit. A keresztyénség nem törte azonnal szét a rabszolgaság lánczait, de kezdetől fogva törekedett azokat elviselhetőbbé tenni; vigaszt, s a végső megjutalmazás reményének balzsamát öntötte minden sebre; s a rokonszenvet mások szenvedése iránt, mely azelőtt magasabb műveltség eredménye és kevesek előnye volt, vallásos kötelességévé tette mindenkinek.

A nemzetiség fogalmairól is azt mondhatni, hogy azon viszonyok, mik közt a római birodalom kevéssel hanyatlása előtt volt, előmozdíták keletkezését. A birodalom nagyságában, s egyes részeinek a központtéli távolságában, azon nyomásban, melyet az államhatalom a főváros érdekében az egyes tartományokra gyakorolt, végre azon körülményben, hogy erkölcsre és nyelvre nézve különböző annyi nép lépett fel egyszerre, mind föltaláljuk azon elemeket, mikből utóbb a nemzetiség fogalmának ki kellett fejlődni. De e fogalommal sem volt tisztában az ó-kor, ez is csak a keresztyén polgárosodás alatt fejlődhetett ki.

Nem áll ugyan a nemzetiség fogalma, mint a szabadság és egyenlőségé, közvetlen összeköttetésben a keresztyénség alapelveivel. Mintán a keresztyénség azon tant állítá föl, hogy isten országa nem e világból való, nem tekinthette föladatának a különböző népek egy-

máshoz viszonyait meghatározni, sőt a nemzeti elkülönzés rendszere az összes emberi nem egyetemiségevel ellentétben is látszik lenni, s a vallásnak, mely mindeneknek egy lelki községben egyesítését hirdeti céljául, lehetlen is volt egyes népek különállását egyenesen előmozdítania: közvetve mindazáltal a nemzetiség fogalmát is a keresztyénség eredményének tekinthetni, miután az egyéni szabadság és az emberi egyenlőség elvei szükségkép minden nemzetiség egyenjogúságára vezettek. Mert ha a nemzetiség fogalma szintúgy csupán a család fogalmának kibbterjesztése, miként ez az egyéni szabadság fogalmának eredménye: amint az egyén és család szabadságát elismerjük, ez elismerést szükségkép egész nemzetiségek jogosultságára is ki kell terjesztenünk. S azért a keresztyénség legnagyobb tanítói, ha nem léptek is föl a nemzeti jogosultság elve mellett, legalább küzdöttek egyes népek elnyomása ellen, és tisztán belátták azon körülmény fontosságát az emberiség fejlődésére, hogy különböző nemzetiségek vannak.

Korunk uralkodó eszméi tehát egészen a keresztyén polgárisodás tulajdonai. Az ó-kor egyiknek sem tulajdonította azon értelmet, melyben azok fejlődésünk alapjául szolgáltak. Forrásukat, mint minden kor uralkodó eszméinek eredetét, a vallásban kell keresni, mi még tisztábban áll előttünk, ha azon rendet, melyben a szabadság, egyenlőség és nemzetiség fogalmai lassankint kifejlődtek, az értelmet, melyet azoknak a keresztyén polgárisodás különböző korszakaiban tulajdoni-

tottak, és azon arányt tekintjük, a melyben majd az egyik, majd a másik lépett inkább előtérbe, melyet mindenkor a vallás határozott meg.

Miután a reformatióig az egyház volt a keresztyénség eszméinek kizárólagos közvetítője arra, hogy tisztába jöjjünk azon értelem iránt, melyben a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméi ezen idők alatt általánosan vétettek: csak *azon értelmet ítéli ismernünk, melyet azoknak különböző időkben az egyház tulajdonított (b).*

A keresztyénség csak szellemi tekintetben állítá föl a szabadság és egyenlőség fogalmait; e körben tartá magát kezdetben az egyház is. Az állam irányában nem követelt egyebet a hit szabadságánál, s ezt sem erőszakosan, hanem csak türelem s kitartás által igyekvék elérni. Az egyenlőséget csak azon világban hirdeté, melyben minden földi salaktól meg leszünk tisztulva, s a rabszolgát, kit mint keresztyént egyenlőnek mondott a királyokkal, engedelmességre inté ura iránt, a miért egykor elveszi jutalmát (c).

Miután azonban a keresztyénség kivívta ezen hit-szabadságot s az egység és állandóság szüksége egyházi hatalomnak (hierarchiának) alapítását teve szükségessé, mely az állam oltalma alatt keletkezett s az által el lön ismerve; szóval, azon pillanattól fogva, midőn az egyház, mint intézmény, elfoglalá helyét a világban: szükségkép módosulni kellett azon alapelveknek is, melyeket a szabadság és egyenlőség körül felállított.

A mi főnáll, mindig hatalmas befolyást gyakorol

arra a minék még alakulni kell: nemcsak azért mivel ami főnáll, azoknak is, kik jobbra törekszenek, mindig; kiindulási pontul szolgál; hanem azért is, mert minden intézményt csak azon fegyverekkel ostromolhatni diadalmasan, melyekkel magát védi. Ha valamit ki akarunk helyéből mozdítani, azon körbe kell alászállani, melyből azt ki akarjuk szorítani, s így azon formák, melyekben a római császárok világi hatalma rendezve volt, szükségkép jelentékeny befolyást gyakoroltak az egyház intézményeire. Az államszervezet szilárd egységének nemcsak hasonló egység fogalmát kellett az egyházban is előidéznie, hanem múlhatlan szükséggé kellett tennie ily egység tetteges megalapítását. Hogy állhatott volna ellen az egyház benső összetartás nélkül a mindenható, államnak; hogyan őrizhető vala meg, a hit dolgában is, szabadságát: ha az állammal szemközt nem úgy állott volna, mint szilárdul rendezett egység?

Azon eszközökre nézve is, melyek által az egység meg lőn alapítva, az állam szolgált mintául az egyháznak; s ez nem csak egy főre ruházta a legfőbb hatalmat, hanem a mint az egyesek közt felosztá az egyházi hatóság gyakorlását, minden fokozaton, szinte egészen azon intézkedéseket utánozta, melyeket az államban talált.

De bár a szabadság eszméje a keresztyénség legfontosabb tanaival sokkal bensőbb összeköttetésben állott, hogysen az egyházi hatalom szervezésében a kényuralom azon foka érthetett volna el, melylyel az

államban találkozunk; habár a legfőbb egyházi hatalmat választás útján ruházták át s egyes érsekek és püspökök nagyobb mértékben bírtak önállósággal, mint a tartományok praefectusai vagy épen alárendelteik, s az egész keresztyén község még sok ideig részt vett előjárói választásában, sőt azoknak tanácskozásaiban is, s ámbár mindezen okoknál fogva, az egyház fogalma a pápaságéval soha sem olvadhatott annyira össze, mint az az állam és a császár fogalmával történt: az egyháznak ilyes rendezése mindazáltal szükségkép oda vezetett, hogy az egyéni szabadság igényei az egyház körében is sokkal szűkebb korlátok közé lettek szorítva, s az egyenlőség fogalma a keresztyén község kebelében is inkább háttérbe lépett, mint ez a keresztyénség tanaival összeférhetőnek látszik.

Ha vizsgáljuk minő jelentőséget tulajdonított a reformatio koráig az egyház a szabadság és egyenlőség fogalmának: úgy találjuk, miként az összes egyház, mint egy egész, a legnagyobb *szabadságot* követelte, s e szabadságot, *a világi hatalommal szemközt*, mindenik tagja részére biztosítani is törekedett; de saját körében híveitől minden vallási dologban tökéletes engedelmességet követelt, úgy, hogy az egyes keresztyén az egyház ellenében csak abban keresheté szabadságát, hogy a hierarchia nagy lépcsőjén minden foknak szorosan kiszabott jogköre, továbbá a változhatlanság elve által, melyhez az egyház szigorúan ragaszkodott, és végre az által, hogy az egyház feje választott vala s a zsinatok sokáig legfőbb tekintélynek ismertettek,

hogy mindezek által, mondom, az egyes keresztyén teljes kényuralom ellen biztosítva volt.

Az *egyenlőség elve*, mint láttuk, a keresztyénség fő tanainak logikai következménye, s az egyház ehhez is ragaszkodott, a mennyiben világi rendkülönbségek által nem érezte magátkötve, s „canon”-ában az összes keresztyénséget „plebs tua sancta” név alatt foglalá egybe: saját körében mindazáltal az egyenlőség fogalma, azon szervezettel, miszerint az egyház magát rendezte, sokkal inkább ellentétben állott, hogysem valósítása lehető lett volna. Miután az egység érdekében hierarchiájához ragaszkodnia kellett, az egyház az egyenlőség valósítását csak azon tökéletesség következményéül fogadhatta el, melyre egy jobb világban egykor minden keresztyén föl fog emelkedni, s csak ez értelemben ígérhető azt.

A *nemzetiség* fogalmát illetőleg az egyház egészen az első egyházatyák tanaival tartott, amennyiben, a népek közötti különbség létezését elismervén, nem abban kereste föladatát, hogy minden különbséget eltörleszsen, hanem abban, hogy minden népeket a keresztyén község keblében egyesítsen; s azon valóban keresztyén fölfogás, miszerint minden nép egyaránt hivatva van üdvösségre, az egyház kebelében valósítja a népek általános egyenjogúságát.

Ha immár azon hatást tekintjük, melyet az érintett fogalmak az államra gyakoroltak: úgy találjuk, hogy ez eszmék jelentősége ugyanaz volt az államban és az egyházban.

A mint az egyház körében a jogilletőség szorosan meghatározott fokozatában s a változhatlanság elvében keresték az önkény elleni biztosítékot, vagyis a szabadságot: úgy az államban is. Az államban, mint az egyházban, külön-jogosultság után törekszik mindenki, s azon meggyőződés, hogy az egyszer kivívott jogkört anyagi erő nem forgathatja föl: ez volt az, miben akkor mindenki szabadságának legfőbb biztosítékát kereste. Az egyenlőség fogalma az állam és egyház terén egyaránt háttérbe szorított. A nemzetiség fogalma pedig, amint a népvándorlás zavara megszűnt s az egyház nagyobb befolyásra tesz szert, az állam fogalmának lön alárendelve, s bizonyos nemzetiségek különös jogát a külön rendiségek kiváltságai váltják föl.

Vannak ugyan némi különbségek azon befolyásra, nézve, melyet e fogalmak a középkorban az államra és egyházra gyakoroltak. Bármint törekedtek a világi hatalmat teljesen a császárból központosítani, az állam soha sem juthatott azon egységre, melyet az egyházi hatalom a pápaságban elért. Ennélfogva nagyobbaknak és könnyebben elérhetőeknek kelle szükségkép lenni a külön szabadsági igényeknek az állam, mint az egyház irányában, s a külön nemzetiségek fogalmával soha sem hagytak föl oly mértékben az állam, mint az egyház körében. Miután az összes népeknek egy nagy keresztyén községben egyesítése határozottan kijelölt célja volt az egyháznak, mit maga a megváltó tűzött feladatul: az egyenjogúság elvét, mely az államban a viszonyokból lassankint fejlett ki, szükségkép előbb

ismerték el az egyházban. Átalában azonban a hasonlóságot, mely e fogalmak fölfogásában az állam és egyház között az egész középkor folytán megvolt, senki sem fogja tagadni, és senki sem fogja állíthatni, hogy az értelem, melyet a *szabadság* fogalmának ezen, fejlődésünkre oly fontos korszakban tulajdonítottak, ugyanaz lett volna, a melyben e fogalmat korunkban valósítani megkísérelték. – Hiszen az összes középkornak épen az egyéniségben fekszik kiváló jellemvonása. – Azon fogalom, miszerint a szabadságot csupán az államhatárolombani részvétben kell keresnünk, soha sem volt inkább távol az emberektől; soha sem volt oly általános a törekvés érvényesíteni a személyes erőt, s az egyenlőség fogalma soha sem volt annyira háttérbe szorítva. Az utóbb érintett eszmének csupán abban állt minden befolyása, hogy a szabadság utáni törekvés mindenkinél *egyenlően* megvolt; s abban, hogy a helyzetek ama nagy különfélesége, melyet a középkori társadalom föltüntet, a vallásos szentesítés hiánya miatt soha sem kövülhetett keleti várnarendszerré keresztyén polgárisodásunk körében.

A XVI. század nagy egyházi szakadásával e részben is jelentékeny változás állott be; s azon tételt, miszerint egész polgárisodásunk lényegesen keresztyén, és fejlődésében merőben a vallásos szemlélettől függ, semmi sem tünteti világosabban elénk, mint ha azon hatást vizsgáljuk, melyet a reformatio az élet minden viszonyára gyakorolt.

A szabadság elvével, melyet azelőtt csak az egyház,

mint egész, követelt az állammal szemközt, a reformatio után az egyének léptek föl az egyház irányában. Azon alapelvvel, miszerint *a keresztyénnek, hit dolgában, csupán az írás szavaihoz kell magát tartania, s minden keresztyénnek joga van annak valódi értelmét vizsgálgatni*, – ezen alapelvvel, mondom, lelki ügyekben a terjes egyéni szabadság elve ismertetett el.

Midőn a reformátorok utóbb meggyőződtek, azon eljárás veszélyességéről, hogy egyházi dolgokban minden tekintélyvel szakítottak; s mint minden párt, mely valamely intézmény visszaélései ellen oly elvekkel lép fel, melyek nem csupán a visszaélés, hanem az intézmény ellen is intézvék, – ők is belátták, hogy a szabad vizsgálódással nemcsak a pápaság mindenhatóságát, hanem olyas egyházi intézmények főnállását is lehetlenné tettek, melyeket maguk is szükségeseknek tartottak: a korlátlan szabadság helyébe a községek önhatóságát állították fel, s azon jogot, hogy az egyesek a község eldöntő tanácskozásaiban részt vehessenek.

Az egyenlőség elvét illetőleg, a reformatio egészen átalakítá azon alapelvet, melyet a katolikus egyház követett: miszerint az egyház, mint legfőbb hatalonj előtt, minden ember egyenlő ugyan, de az egyház keblében, amennyiben nem a hierarchia valamely lépcsőzeten áll, föltétlen engedelmességre van kötelezve. A reformatio a hierarchiával a jogkülönbséget is megszüntette, s az egyház körében, a község egyes tagjai közt, elismerte az egyenlőség elvét.

Látjuk ezekből, hogy a reformatio a szabadságot, mi alatt a középkorban az egyéni szabadságot értették, a község tanácskozásaiban való részvétel jogában ke-
reste s így a fogalomnak, egyházi ügyekben, hasonló jelentőséget tulajdonított, mint a minőben azt jelenleg az államban igyekeznek valósítani. A XVI. század iro-
dalma, a pórháború, az anabaptisták törekvései, s azon irányok, melyeket a púritánok Angliában követtek, tanúsítják, mi sokat tett a reformatio a teljes egyenlő-
ség fogalma terjesztésére. Hogy azonban minden kísérlet, mely a protestáns egyház kebelében arra tétetett, hogy a többségnek korlátlan hatalom adassék az egye-
sek fölött, megghiúsult, s csak újabb szakadásokra ve-
zetett, és hogy azon törekvéseknek, melyek a teljes egyenlőség föllállítására valának intézve, tartós ered-
mériye nem lön: mindez a legvilágosabban bizonyítja, miszerint e fogalmaknak azon értelembeni valósítására nem vala érett ama korszak, – vagy más szavakkal: hogy az emberek többsége egészen más értelemben fogta föl akkor a szabadság és egyenlőség eszméjét (*d*).

A nemzetiség elve lényeges befolyással volt a re-
formatióra, s Németország nemzeti ellentéte Róma túlterjeszkedései ellenében, bizonyára sokat tett Luther .nézeteinek terjesztésére; a reformatio hatása mind-
azáltal a nemzetiség elvére nézve ártalmas vala, a mennyiben a nemzeti elkülönzés fogalma teljesen hát-
térbe szorult a vallásos érdekek előtt: – minélfogva a reformatio korszakában az államok és népek, nem nemzetiségi rokonságuk, hanem vallási közösségök

viszonya szerint közeledtek vagy idegenkedtek egymástól.

Bármilyen tagadhatatlan tehát, hogy a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméi polgárisodásunk minden korszakában befolyással voltak: ha nyugodtan vizsgáljuk a tényeket, meg kell győződnünk, miként ez eszméknek, legalább a forradalom századáiig, soha sem adták azon értelmet, melyben ma azokat valószínűsítenek. A francia forradalom története is igazolja ezen állítást.

Azon kül- és bérviszonyok, mik között Franciaország a forradalom kitörésekor volt, az egyéni szabadság eszméjét egyidőre szükségkép háttérbe szorították. Franciaország lakosai sokkal hosszabb ideig megszokták, kormányuk kezében központosítva látni az összes hatalmat, s attól várni mindent kizárólag, hogysen csak helyes fogalommal is bírhattak volna az egyéni szabadság feltételeiről. Midőn Franciaország önállóságát egész Európa fenyegette, különben sem volt az alkalmas pillanat csonkítani az államhatalom erejét, melytől megmentésüket várhaták: hogy kereshették volna ilyes körülmények közt egyébben a szabadságot, mint abban, hogy mindenki résztvehessen az államhatalomban? Egyébiránt mindemellett is világosan mutatja a történet, hogy az egyenlőség eszméjét az egész francia forradalom folyama alatt nem célznak, hanem mindig csak eszköznek tekintették.

A mint e nagy politikai mozgalom kezdetben leginkább a királyság korlátlan kényuralma elleni harc

volt s küzdés a szabadságért: úgy utóbb is hű maradt céljához. A különbség az előbbi és utóbbi korszak közt csak abban áll, hogy eleinte politikai intézmények által remélték megalapíthatni az egyenlő szabadságot; s később meggyőződtek, miszerint a szabadság, ha nem az egyesek egyéni önállóságában, hanem a hatalombani részvételben kerestetik, csak akkor lehet mindenkire nézve egyenlő, ha mindenki tényleg is egyenlővé válik. Mivel ez egyenlőséget a szabadság mellőzhetlen föltételének tekintették, csak azért törekedtek oly fáradságtalanul utána.

Ez állítás bebizonyítása végett a francia forradalom egész folyamára s azon tényre hivatkozhatunk, hogy mindazok, kik a forradalomra irányadó befolyással voltak, — magukat a girondistákat, sőt Robespierret sem véve ki — az egyenlőséget mindig csupán eszközül tekintek a szabadság megalapítására.

A francia forradalom tehát csak egy további lépés azon ösvényen, melyen polgárisodásunk kezdettől fogva haladott.

Miután minden előhaladást, melyet az emberiség a keresztyén polgárisodás folytán tett, annak tulajdoníthatni, hogy az egyéni szabadság elve mindig szélesebb körben lőn elismerve, s művészet, tudomány és anyagi jólét mindig azon mértékben emelkedett, a mint az egyéni szabadság élvezete kevesekről mindig többekre lett kiterjesztve: a forradalom e fejlődés célját, polgárisodásunk legfelsőbb fokát, általa akarta elérni, hogy az egyéni szabadságot mindenki számára biztosí-

tani törekedett. Az egyenlőség elve csak azon kiterjedést fejezi ki, melyben a forradalom a szabadság elvét valósítani kívánta; de törekvéseinek fő iránya mindenkor az egyéni szabadság maradt (e).

S ezek szerint korunk uralkodó eszméi eredetének és fejlődésének vizsgálata azon meggyőződésre vezet:

a) hogy a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméi egészen a keresztyén polgárisodás körébe tartoznak, s hogy polgárisodásunk folyama alatt egyik fogalmat sem lehetett soha egészen háttérbe szorítani (*f*);

b) hogy a szabadság és egyenlőség fogalmai különböző időkben különböző befolyással voltak az események folyamára, s hogy a reformációval az egyenlőség fogalma inkább előtérbe lépett; de hogy a többség az egyenlőség utáni törekvést, még az első francia forradalom alatt is, csak eszközül tekintette a szabadság biztosítására.

Ha tehát azt akarnók bebizonyítani, hogy a többség a szabadság és egyenlőség eszméinek azon értelmet tulajdonítja, melyben ezen eszmék valósítása az államban megkísértetett, vagy más szóval, ha az iránt akarunk meggyőződést szerezni, hogy századunk kizárólag az egyenlőség elvéért lelkesül: csak a legújabb korból vehetnők e részben az adatokat. Legyen elég csupán megjegyeznem, hogy: miután a tény, melyet meg kellene mutatnunk, egyedül áll a világtörténetben, s nem ismerünk több esetet, hogy az emberiség,

miután a sok századon át törekedett valamely eszme valósítására, mielőtt célját érte vagy lehetlenségéről meggyőződött vala, valamely más ellenkezővel cserélte volna azt föl: sok és fontos okra lenne szükség, hogy bennünket erről meggyőzhessenek.

II. FEJEZET.

Mily értelmet tulajdonít a nép korunkban a szabadság és egyenlőség eszméinek.

Ismétlem, a mit annyiszor mondték, mert épen azt látszanak mindig elfeledni. A nép törekvéseit soha sem tudhatni meg az egyes szavakból, melyeket hadi jel-szókul használ.

A tömegeknek egyesülési központra van szükségök, s minél rövidebb valamely szó, minél többféle értelmet adhatni annak, annál alkalmasabb e *régre*. Ilyes szavak a milliók szájában rendszeren csak fogalmak hiányát, vagy azok helyes kifejezését pótolják. – Midőn senki sem tudja tisztán kifejezni véleményét, mindnyájan egy szóban egyeznek meg, mely alatt mindenki azt értheti, a mit akar; s azért abból, hogy a nép bizonyos szavakért, mint „egyenlőség, „szabadság” és „testvériség”, látszik lelkesülni, épen nem lehet eszméire, vágyaira és törekvéseire következtetést vonni (*a*). Sőt inkább különös vizsgálat alá kell azokat vennünk; mi már magában is nehéz ugyan, de még nehezebb a mi napjainkban.

A mily mértékben központosítja a kormány a közlet minden fonalát kezében, s vonja mindig keskenyebbre a kört, melyben az egyes polgárok különben önállólag mozogtak s törekvéseik irányát tetteikben kimutatták: azon arányban fogy mindig azoknak száma is kik a nép vágyaival foglalkoznak. A közvélemény kitapogatása korunkban a kormánynak és azoknak kizárólagos föladata lett, a kik a hatalomra törekszenek, s még ezek sincsenek oly kedvező helyzetben, hogy azt határozottan kitudhassák. Mert a közvéleményre rendszeren csak annyiban fordítják figyelmöket, mennyiben az az állam kormányzatára, vagyis oly tárgyra vonatkozik, miről a többségnek nincs véleménye. Ide járul azon helyzet, melyben van, átalán véve, minden kormány jelenleg.

Az alkotmányos államok szervezete hozza magával, hogy a kormány nem a pártok fölött áll, hanem mindig maga is párt, s inkább azzal foglalkozik, hogy bizonyos irányt adjon a közvéleménynek, hogyses azt kiismerje. A ki maga is részt vesz a harcban, annyira el van foglalva közvetlen elleneivel, hogy az egész csatatért be nem láthatja: így a kormány figyelmét is sokkal inkább igénybe veszik azok, a kik a küzdésben tettleg résztvesznek s ellenzéket alkotnak ellenében, ho gysem azon végtelenül nagyobb számmal törődhessék, mely nyugton nézi a parlamenti tusákat. Azon eszközöket sem tarthatni e részben kielégítőknak, melyek a kérelmezési jogban és sajtószabadságban még fönmaradtak.

A kérelmezési jognak csupán azért tulajdonítanak oly nagy fontosságot alkotmányos államokban, mert a hol a népfőlség el van ismerve, a többség kérelmezését csak némi szelidebb formának tekinthetni, melyben az államhatalommal parancsait közli. A mennyiben csak az egyes polgárok jogát értjük alatta, miszerint az államhatalomtól valamit kérhetnek: kényuralmi államokban is létezik az, oly időket kivéve, midőn egy Nero kezében van a főhatalom. De épen azon fontosságban, melylyel alkotmányos államokban bír a kérelmi jog, fekszik az ok, minélfogva azt a nép vágyai és nézetei criteriumául nem tekinthetjük.

A mi tetteges befolyással van az államügyek vezetésére s a kormány iránya vagy legalább azon személyek megválasztásához vezet, kikre a kormány bízott: azt nem egyesek, hanem csak pártok használhatják céljaik kivitelére, mi ez esetben annál könnyebb, mert a kérelmezési jogot nagyobb államokban tulajdonkép nemis használhatják önállólag egyes polgárok, a nélkül, hogy jelentőségét merőben el ne veszítse.

Természetes következménye a korlátlan főlségi jognak, mely alkotmányos államokban a többséget illeti, hogy minden petitio csak az által nyer fontosságot az államhatalom előtt, ha sokan csatlakoztak ahoz. Bármí igazságosak legyenek egyesek kívánatai, alkotmányos kormányok nem sokat törődnek azokkal, sőt határozottan azok ellen lépnek föl, ha azon körülményt, miszerint az érintett kívánatokhoz nem igen csatlakoztak, annak jeléül vehetik, hogy jóval nagyobb szám

em óhajtja, vagy legalább közönbösnek tartja e kérelmek teljesítését. Mivel már az érdekek végtelen különfélesége mellett, mely nagy államban létezik, oly tárgy nehezen található, mely a polgárok nagy többsége előtt hasonló fontossággal bírna s mivel a kérelmi jog, valamely állam minden, lakosa által külön gyakorolva, annyi tömérdek részint aprólékos, részint egymással ellenkező kívánatot idézne elő, hogy egy kormány vagy törvényhozás sem volna képes azokat csak tekintetbe is venni: az egyes polgár, hogy kérelmezés! jogával sikeresen élhessen, a helyett, hogy azt kívánja, a mit óhajt, mások kívánataihoz kénytelen csatlakozni, melyeknek megadásától várja közvetve saját céljai elérését; ahonnan az következik, hogy a kérelmi jogot minden nagy államban mindig csak általános elvek mellett, vagy azon férfiak ellenében használják, kiknek kezében van az államhatalom, habár a nép többsége – igen ritka eseteket kivéve, – majd soha sem törődik elvekkkel, s rendesen csak az igazgatás azon közlönyei iránt érez valódi rokon- vagy ellenszenvet, melyekkel közvetlen érintkezésben áll. A kérelmezési jog ilyes használata mellett mily befolyást kell szükségkép gyakorolniuk a pártoknak, melyeknek tevékenysége nélkül a kérelmezők illő számban nem is gyülnének egybe s mi könnyen csalódhatik a nép, midőn ráveszik, hogy dolgokat kérelmezzen, melyek legkisebb összefüggésben sincsenek azzal, a mit sajátkép óhajt! Önként érthető ebből, mi nehéz, sőt lehetlen a petitiokból helyes fogalmat szerezni a nép valódi kívánatai felől. Az aláírások leg-

nagyobb száma is valamely kérvényen csak azt mutatja, hogy a kívánt szabályok keresztülvitelétől igen sokan nagy eredményeket várnak; s épen nem bizonyos, hogy a kérelem megadása az aláírókat kielégítené.

Hasonló eredményekre jutunk, ha a sajtószabadság útján gondoljuk kiismerhetni a nép vágyait.

Senki sem lehet inkább meggyőződve a szabad sajtó üdvös eredményeiről, mint én. Valamint mindaz a rész, mely a beszéd vigyázatlan és gyakran bűnös használatából ered, egy okos embert sem bírhat arra, hogy a szólási tehetséget – mely mint a szellemi közlekedés eszköze, alapja minden szellemi előhaladásnak, – szerencsétlenségnek nyilvánítsa: oly kevéssé foghatom meg, hogy támadhatott először kétely a szabad sajtó hasznai felől, mely nem egyéb azon tehetségnél, mely által az emberek, és pedig a kik a szellemi fejlettség magasabb fokán állanak, szélesebb körben közölhetik gondolataikat. Mindaz mit e részben olvastam és hallottam, mindig csak Rousseau ismert művére emlékeztetett, melyben a polgárisodást az emberiség legnagyobb szerencsétlensége gyanánt igyekezett előadni; legalább az indokolás egészen a híres genfi tudóséhoz hasonlít, s csak arról győzhet meg minden gondolkodót: hogy miután semmi nincs a földön, amivel visszaélni ne lehessen, s miután minden visszaélés nélkül is sok jó mellett némi rosztat is von maga után, mindent ártalmasnak lehet előadni, ha figyelmünket kizárólag a rész következményekre fordítjuk. Mert az ember, a mindenség eme dicsősége és salakja, mint Pascal nevezi,

maga sem tökéletes: azért semmi sem teheti őt egészen boldoggá. Azon ellenmondásokban, melyek sajtó bencsönkben vannak, találjuk okát, miért nem képes semmi megelégtetni vágyaink egy részét, a nélkül, hogy egyszersmind bántalmunkra ne legyen, s hogy ennél fogva, minden csak azon arányról Ítélandó meg. melyben jó és rász következményei egymáshoz állanak. Hasonlítsuk össze azon országok állapotát, hol a sajtó legtovább volt szabad, azokéval, a hol leginkább volt korlátozva, vagy a hol még épen nincs sajtó. Ha a sajtószabadság ellen használt okoskodások helyesek: az utóbbi országoknak nyilván legboldogabbaknak kellene lenniök. Azonban úgy találjuk, hogy annál jobb a nép erkölcsi, szellemi és anyagi állása, minél régebben főnáll valahol a sajtószabadság. Az előtt, a ki a politikát tapasztalati tudománynak tekinti, ez egy ellenében minden más okoskodás szintűgy erőtlennek fog mutatkozni, mint azon álokoskodások, melyeket az előbbi században a keresztyénség, mint minden csapás és szenvedés forrása ellen felhozni divatban volt; mely okoskodások bizonyára nem kábíthaták el azokat, kik ama világtörténeti tényt tárták szem előtt: miszerint a vallásosság súlyedése mindig szellemi, erkölcsi s ezek folytán anyagi súlyedést is vont maga után.

Ha mindazáltal azon kérdést vizsgáljuk: mi által gyakorolja a szabad sajtó jótékony befolyását? azt fogjuk találni, hogy ez nem abban kereshető, hogy a szabad sajtó a kormányt a nép hajtásairól és fogalmairól fölvilágosítja, hanem inkább abban, hogy *a mívelt osz-*

tályoknak, s tehát közvetve a kormánynak is, eszközül szolgál: kiigazítani a nép fogalmait s irányt adni vágyainak.

A sajtó a közvélemény közlönye, de majd mindig csak azon közvéleményé, mely bizonyos idő múlva lesz; és nem azé, melyet a többség már jelenleg is vall.

Korunkban, midőn a közvélemény-csinálást többen mesterségként üzik, sokkal inkább ismeretesek e mesterségnek egyes fogásai, hogysesem bővebb bizonyításra lenne szükség. Mindenki tudja, hogy a sajtószabadságot nem maga a nép gyakorolja, sőt általában még a miveltebb osztályok sem élhetnek azzal; minélfogva tisztán áll, hogy a szabad sajtót csak akkor tekinthetni a nép eszméinek közlönyéül, ha fölteszszük, miszerint az írók és hírlapszerkesztők a nép nézeteit tökéletesen ismerik, s a helyett, hogy különös czélok után törekednének, kizárólag csak mint a közérdek képviselői lépnek föl, – amire, fájdalom, ritka esetet találunk.

A nép eszméit sem a tömegek nyilatkozataiból, sem az úgynevezett népközlönyök vezérczikkeiből nem ismerhetni ki, hanem csak úgy, ha arra fordítjuk figyelmünket: hogy mit kíván a nép bizonyos eszmék nevében? s ezt, csak a nép tetteiből vonhatjuk le (*b*).

S miután minden állam úgy van rendezve, hogy a sokaság mindig csak tömegben nyilváníthatja nézeteit; miután az egyestől általában minden cselekvési alkalmat elvettek, s a központosítás a polgárok többségét minden közigazgatási befolyástól megfosztotta: elveszett a legjobb sőt egyedüli eszköz, kitudni a nép valódi kívánatait (*c*).

Mindazon nehézségek mellett is azonban, mikkel már korunkban kitudni a nép vágyait és nézeteit, meg lehetős pontossággal meg lehet azokat határoznunk, ha helyes utat követünk, s a helyett, hogy a nép véleménye fölött általánosan okoskodnánk, az egyesek vágyaira és nézeteire fordítjuk figyelmünket, kikből a nép áll.

Vizsgáljuk azon országot, hol az egyenlőség elve leginkább előtérbe lépett, s a nép minden törekvésének egyedüli célja. A francia társadalomnak melyik osztályáról tehetni föl, hogy kizárólag az egyenlőség elvéért lelkesül, s hogy annak valósításáért az egyéni szabadság élvezetéről is kész lemondani?

A társadalom vagyonos osztályairól, melyek tőkével bírnak, s azt iparra és kereskedelemre fordítják, sőt azokról sem lehet egyáltalában szó, kik szellemi képzettségeknél s nagyobb fokú mechanikai ügyességüknél fogva az egyenlőség elvének alkalmazása által vesztenének. Megengedem, hogy ezen osztályokból egyesek, polgártársaik javáért s mivel nagyon jól tudják, hogy az egyéni képességben rejlő különbséget nem semmisíthetni meg, meggyőződésből csatlakozhatnak az egyenlőség meletti mozgalmakhoz: de az érintett osztályok nagy többségéről nem tehetjük azt föl, s hogy Franciaországban valósággal nincsen is úgy, megtetszik azon hevességből, melylyel az általános egyenlőség elvének szóvivői a társadalom épen ezen osztályait megtámadják.

Franciaországban földbirtok és mindennemű tőke oly végetlenül föl van oszolva, s annyi a fokozat testi erő és műtani ügyesség tekintetében egy és ugyanazon

iparág munkásai között is, s különböző iparágakéi közt még inkább, hogy egyáltalában lehetlen határvonalat húzni azok közt, kik az egyenlőség elve valósításától javulást várhatnak, és a kiknek állapota az által rosszabb lenne. Hogy ezt tehessük, nemcsak minden egyesnek anyagi állását, hanem kilátásait is kellene ismernünk. Ezeket megfontolván, meg kell engednünk, hogy Franciaországban is nagy azok száma, kiket már helyzetök-nél fogva, az egyenlőség elve elleneinek kell tekintenünk (*d*).

Ha kérdezzük: ki akarja tehát az egyenlőség elvének valósítását oly kiterjedésben, melyben érte küzdenek? bizonyosan azt válaszolják ugyan, hogy: *az egész nép*; ha azonban tovább kutatjuk: ki ezen nép? olyforma választ nyerünk, mely Beaumarchais híres értelmezését juttatja eszünkbe a sajtószabadságról. A nép, tudniillik e fölfogás szerint, magában foglalja Franciaország minden lakosát, kivéve a nemességet, papságot, képviselőket, a közigazgatási tisztviselőket, tőkepénzeseket, földbirtokosokat, bérlőket, kivéve a munkásokat, kik fensőbb eröműtani képzettségüknél fogva nagyobb fizetést húznak, a tudósokat s azokat, a kik sokkal inkább katolikusok, hogysem az egyházat teljesen alája akarják vetni az államnak stb. stb.; szóval, kivéve mindazokat, kik másképp vélekednek az egyenlőség elve felől, s kiket annál fogva „aristos” névvel szoktak jelölni: úgy, hogy e nagy szó alatt „nép” elvégre is csak a proletárok osztályát lehet értenünk, s ennek is csak azon részét, mely nagyobb városokban lakik, s a munkások

legalsó osztályához tartozván, a termékek egyenlő felosztása mellett nem veszítene semmit.

Ha meggondoljuk, hogy az ó és újabb kor államai közt az az egyik lényeges különbség, miszerint az ókor polgárai városokban laktak, s az akkori államok nem ismerték, a mit ma vidéki vagy falusi népnek hívunk: igen különösnek találjuk sok újabb politikai gondolkodási módját, mely szerint az egész vidéki népességről megfeledeznek, s a főváros lakosainak oly állást akar adni, a minővel az ókorban bírtak a város lakói (*e*).

Még különösebb, hogy a számszerű többség elve mellett tanúsított minden buzgalom daczára, éppen ott nem akarják ez elvet alkalmazni, hol az államban a legfontosabb változásokról van szó, s hogy a városi lakókra nézve is csak egy osztálynak, a proletároknak, tulajdonítanak döntő befolyást, noha majd minden városban kivétel nélkül kevesebbbségben van az. Legkülönösebbnek tetszik pedig, ha azt látjuk, miszerint oly állampolgárok kisebbségének követelik a fölségi jogok kizárólagos gyakorlatát, kik, a mint az egyenlőség elvének barátai állítják, anyagi nélkülözéseik következtében, szellemi és erkölcsi tekintetben is egészen elhagyott állapotban vannak, s kiket az átkozott szabadversenyzés nemcsak a szabadságtól, hanem a képességtől is megfosztott, hogy azt élvezhessék. Miután a társadalom azon osztályainak, melyeknek kezeiben hatalom van, rendesen előjogokat is adnak, igen természetes, ha a proletároknak, kiknek nagy hatalmuk van a városokban, annak megfelelő kiváltságos állást akar-

nak adni. Hogy a „nép” nevezet alatt jelenleg csupán a nagyobb városok proletárságát értik, kétségkívül ugyanazon okból származik, melynél fogva a középkorban „populus” alatt csak a kiváltságos osztályt értették, s azért kétségtelenül igen nagy fontosságú kérdés: lia vajjon azok, kikre ama szorosabb értelemben vett „nép” nevet illesztik, valóban oly értelemben veszik-e a szabadság, egyenlőség és nemzetiség uralkodó fogalmait, mint szóvivőik állítják?

Kísértsük meg e kérdés megoldását.

Ha legkisebb kétségünk lehetne, hogy polgárisodásunk a régít fölülmúlja, szükségkép eloszlik az, mihelyt egybevetjük: milyen állásban voltak a társadalom legalsóbb osztályai akkor, s minőben vannak most? A tömegek bármennyire elmaradtak legyen különben miveltségökre nézve, sokkal inkább képesek napjainkban eszmékért lelkesülni, mint az ókorban voltak. A vérpatakok, melyek a keresztyén polgárisodás folyama alatt eszmékért ontattak, arra szoktatták az emberiséget, hogy ne csak oly dolgokat tartson küzdesre érdemeseknek, mik anyagi haszonnal járnak; s egyik jellemző vonása polgárisodásunknak az, hogy a társadalom legalsóbb osztályai is nemhogy merőben fölállóznak eszméiket az anyagi szükségek utáni szorgoskodásnak, sőt e szükségek kielégítését is eszméik valósítása által törekszenek elérni. Ebből azonban nem következik, hogy a nép korunkban kizárólag eszméi létesítésén fáradozik, sőt inkább most, mint mindenkor, az anyagi szükségek kielégítése teszi nagy részben törekvései

cezeliát, és pedig annál inkább, minél kevésbbé van a szükségek kielégítéséről gondoskodva (*f*).

Ez általános tételekből, melyeknek helyes voltáról Franciaország története az első forradalom kezdetétől napjainkig a legvilágosabb bizonyágot tesznek, igen könnyen kimagyarázhatni: mint lépett korunkban előtérbe az egyenlőség elve.

Miután belátták, hogy az egyéni szabadság élvezetét az elv alkotmányos elismerése mindenkire nézve még nem biztosítja, sőt hogy a szabad verseny, mely az egyéni szabadság szükséges következménye, az egyesek rendelkezésére álló erők és eszközök végtelen különbsége mellett, sokakra nézve a szabadság elvesztését vonhatná maga után: okvetlenül kellett támadni azon gondolatnak, miszerint a szabadság elve magában nem elegendő; hanem bizonyos előfeltételekre van szükség, melyek a szabadság élvezetét mindenkinek számára biztosítsák, s nem volt nehéz dolog a néppel elhíttetni, hogy ez előfeltételt az egyenlőség elvének valószínűsítésében kell keresni. De ha vizsgáljuk, mily élénk lelkesedéssel csügg a nép most is a szabadság elvén; ha látjuk, miként épen azért lelkesül oly igen az egyenetlenség ellen, mert azt hiszi, hogy az fosztja őt meg a szabadságtól, míg, a hol a szabadság érdekében szükségesnek látszik (például a politikai jogok gyakorlásában, munkások szövetkezéseiben stb.) nem követi az egyenlőség elvét: azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy a proletárság is csak azért lelkesül az egyenlőség elve mellett, mivel egyedüli eszköznek tartja a szabadság elérésére s

hogy a nép ezen osztályától is mindig távol volt a gondolat, hogy a szabadságot az egyenlőségnek föláldozza.

De tegyük föl, hogy e részben nem ítéltünk, hogy a nép – vagy legalább a városokban lakó proletárság – valódi nézeteit csak azok ismerhetik, kik, mivel e földet fölforgatták hogy magvetésükhöz jobban elkészítsék, most azt hiszik, hogy a várható aratásról csak ők ítélnének. Vizsgáljuk: mily ítélettel vannak korunk demagógjai a proletárság nézetei felől?

Legjobb eszköz e célra, arra ügyelnünk: mi módon törekszenek nézeteiket terjeszteni.

Már gyakran érintettem, – s ha koránk eszméinek folyamát érteni akarjuk, nem szabad soha felednünk – hogy tulajdonképen J. J. Rousseau-val kezdődik az irány, mely a socialismusra és communismusra visz. Dőreség volna azt akarnunk állítani, mintha az általános egyenlőség elvét, minden eredményével együtt, azelőtt senki sem mondta volna ki. Miután ezen elv a keresztyénség legfontosabb tanaival összefüggésben áll, gyakran s a legnagyobb határozottsággal föllállították ezt főleg vallásos írók. Ismeretes Pascal következő helye: „Ce chien est à moi, disaient ces pauvres enfants, c'est ma place au soleil. Voilà le commencement et l'image de l'usurpation de toute la terre” (P. I. art. 9. §. 53.) mely eszmét gyakran ismételték mind előtte, mind utána. Mindemellett is azonban Rousseau művei és főleg a „Contrat social” által jutott az egyenlőség elve általános elismerésre. – S mint nyilatkozott Rousseau az egyenlőség elvéről?

Si l'on recherche en quoi consiste précisément le «lus grand bien de tous, qui doit être la fin de tout système de législation, on trouvera, qu'il se réduit a ces deux objects principaux – la liberté et l'égalité. La liberté parce que toute dépendance particulière est autant de force oté au corps de l'état; *l'égalité parce que la liberté ne peut subsister sans elle.*” (Contrat social. L. H. ch. XL p. 72).

Ez idézet tisztán mutatja, hogy Rousseau ama két jó közül, mikre minden társadalomnak törekednie kell, előbb a szabadságot említi, s az egyenlőséget csak esz-köznek tekinti, mely a szabadságra vezet. Ugyanezt állíthatni Robespiererről, a genfi bölcseő leghűbb tanítványáról. Ez is csak azért törekedett az egyenlőség elvét valósítani, mivel (a mint a „Comité du salut publicu-hez tett jelentésében mondja) átlátta, hogy a szűkség a nép munkás-osztályát a legnagyobb függésbe sűlyeszi, s a szabadság ezen akadályát csupán az egyenlőség elvének valósítása által hitte megsűntethetni.

Még Babeuf és követőinek eszméiben is, kikkel már az első forradalom alatt a valódi kommunisták sora kezdődik, tisztán föltűnik ez irány. Senki sem állítá Babeufnál határozottabban az általános egyenlőség elvét az emberi boldogság egyedűli föltételéül s egyszerűsmind az állam kizárólagos céljájul. Az államhatalom Kényuralmát senki sem hirdette oly nyilván a közjó szükséges föltételének, s a teljes egyengetés (nivellirozás) tervét sem követte senki annyira a legkisebb részletekig, mint Babeuf tanítványai; – s úgy találjuk, hogy

itt is a szabadság utáni törekvés azon út és mód, melyen a babeufismus a következő elvhez jutott: qu'il est essentiel au bonheur des individus, que le citoyen ne rencontre nulle part le moindre signe d'une supériorité même apparente. A magán tulajdon megsemmisítését csak azért tekintették a jólrendezett állam alapföltételül, mivel azt hitték, hogy a magán tulajdon következtében szükségkép szolgásgba süllyednek mindazok, a kik élvezetéből ki vannak zárva (la propriété individuelle cause de l'esclavage).

Az *ember* – úgymond Maréchal, ki a Babeuf-pártiak nézeteit cynicus nyíltsággal fejtegette, almanach des honnêtes gens-ában – *azért született, liogy függetlenül éljen és a maga ura legyen*: egy lépéssel közeledett vesztéhez, mihelyt föléje kerül embertársa, habár jobb is nálánál. A mit a babeufismus egyenkint javaslott, mind csak eszköz arra, hogy az emberiséget ez eredeti rendeltetéséhez visszavigyék, vagy hogy tainak valamely párt pártolását megszerezzeék.

Miután a socialismus a társadalmi rend megváltoztatását tűzte ki czéljául, lehetetlen, hogy azon fogalmak valósítását tekintse föladatának, melyek a jelen társadalmi rend alapjait képezik; amiből kitetszik, hogy a socialismus tulajdonképen kívül áll korunk politikai mozgalmainak körén, s hogy annálfogva párthíveit sem a szabadság, sem az egyenlőség elvének pártolói közé nem számíthatni. Ha mindazáltal vizsgáljuk, mely eszközökkel igyekszik a socialismus minden iskolája terjeszteni alapelveit: a socialismus gyors terjedésében is

csak annak látjuk bizonyosságát, mily hatást gyakorol századunkban is az egyéni szabadság elve az emberek kedélyére, s meggyőződhetünk, mikép e hatást még azok is elismerték, kik az egyéni szabadság (a szabad versenyzés) elvében keresték minden létező rosznak forrását. Nem hogy kiemelnék az ellentétet, mely a socialismus tanai s az egyéni szabadság főállása közt létezik s előtérbe állítanak az alapelvet, mely tulaj donképen a socialismus lényegét képezi: t. i. az egyén alávetését a társadalom kormányának az anyagi szükségek biztosítása tekintetéből; sőt Saint-Simontól Louis Blaiic-ig minden socialista azon állításból indult ki, miszerint a jelen társadalmi viszonyok mellett, a politikai szabadság, minden eredményével egyetemben, csupán kevesek kiváltsága, melynek élvezetéből a többség gyakorlatilag ki van zárva, – s hogy ennél fogva épen a *szabadság érdekében* szükséges a társadalmi rendet egészen megváltoztatni.

Ezt mondhatni a communistákról is. E párt vagy felekezet vezéreinek nem szokása tanaiak logikai következményeitől visszajedni: mindig egész nyíltsággal kimondák azokat. E tan, mely az élvezetet tekinti az emberi lét egyedüli céljának s azt csupán állati szükségjeink kielégítésében hiszi föltalálni, mely tan, hogy az egyéniséget leküzdje, a családot akarja megsemmisíteni, hogy a családi szeretet helyett, mely most az embereket elválasztja a társadalomtól, a legdurvább önzést emelje trónra; mely tan elvégre az emberi természet ellentéteit az által akarja megszün-

tetni, hogy a lelket a testnek teljesen alárendeli, – e tan bizonyára nem fél megtagadni az elveket, melyek valósítását akadályozzák s ha rendszerének megalapítása úgy kívánja, kész megtagadni minden különbséget eszmék, ízlések, hajlamok és ügyességek közt, sőt magát az előhaladást is: (g) mindazáltal úgy találjuk, hogy a szabadság elvével szemközt a communismus is lemondott a szoros következetességről. Ha egyszer abból indul ki a communismus, miszerint minden emberi szenvedés onnan származik, mivel egyes emberek, kik erősebbek másoknál, embertársaik elnyomására használják erejüket, s hogy annálogva mindenekelőtt a legteljesebb egyenlőséget kell létesíteni: valódi következetességgel azt is nyíltan meg kelle támadnia, a mi minden egyenetlenség forrása az emberek közt, t. i. *szabadságukat*. Azonban épen az ellenkezőt teszi a communismus minden iskolája.

Míg egy rész (kiknek tanát Stein „Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich” című munkájában igen helyesen vallásos communismusnak nevezi) a keresztyénségre hivatkozik, s a létező tulajdonjog és család eltörlését azon keresztyén szeretet nevében követeli, melylyel ellenkezik oly intézmények föntartása, melyek az egyetemes jóléttel ellentétben állanak: az anyagi communismus abból következteti a teljes egyenlőség szükségét, s a tulajdon és család megszüntetését, mivel az ember szabadságra van hivatva. Épen azért szükséges a tökéletes egyengetés, mert a míveltség és birtok tekintetében létező különbségek nemcsak az

élvezetekre nézve különbséget idéztek elő, hanem az alsóbb osztályokat valódi rabszolgaságra juttaták. A communismus szóvivői általában vagy a keresztyénség, vagy a szabadság elve mellett nyilatkoztak, holott mind a keresztyénség mind a szabadság elve ellentétben áll saját tanaikkal.

Mit tanúsít a communismus ezen állása?

Igen tévednénk, ha azon körülménynek tulajdonítanánk ezt, hogy a communismus vezetői nem fogták föl az ellentétet, melyben tanaik a szabadság elvével állanak. Midőn a köztársaságiak 1848-ban az újabb iskolákkal ama hallgatag szövetséget kötötték az egyeduralom megdöntésére: ezek szintoly kevéssé ringatták magukat a csalódásban, hogy frigyök tartós lesz, mint amazok. Miként a köztársaságiak azáltal igyekvének párhíveik sorát szaporítani, hogy a köztársasági államformát s az általános szavazást hirdették legfőbb, sőt egyedüli eszköznek társadalmi reform kivételére: úgy a socialista iskolák mindnyájan a társadalmi átalakításban igyekvének föltüntetni az egyedüli eszközt, mi által a democrata köztársaságot megalapíthatják (A). Egyébiránt a communisták magaviselete, Cavaignac és a köztársasági párt főnökei ellenében, szintoly világosan mutatja valódi nézeteiket, mint Cavaignac és barátainak magaviselete az 1848-diki júniusi napokban a köztársaságiak állását a socialismussal szemközt. – Hogy a socialismus és communismus vezérei tiszteletet mutatnak a szabadság elve iránt, csupán azon meggyőződésnek tulajdoníthatni, mely szerint *egyetlen tan sem*

számíthat korunkban sok követőre, ha nem a szabadság valósítását tűzi célul.

Mivel a kommunizmus vezetői átlátták, hogy a nép mindenkifőltt szabadságot akar; mert tapasztalásból tudják, hogy 1789 óta minden kormány formát csak azért támadtak még, mivel nem volt képes a szabadságot mindenki számára biztosítani; hogy a köztársaság, valamint az egyeduralom alatt, mindig az igazgatás azon részét gyűlölték leginkább, mely a szabadságot korlátozta; mert végre meggyőződtek a felől, hogy a francia társadalom legszegényebb osztályai is többnyire inkább szenvednek inséget, hogysen szabadságuk feláldozásával vásárolják meg anyagi érdekeik biztosítását: csupán azért áll első helyen a kommunizmus zászlain e szó: *szabadság*; csak ezért tüntették az egyenlőséget mindig úgy föl, mint egyetlen eszközt, mely által a szabadságot biztosíthatni.

Ha már azok is, kik különben kíméletlen következetességgel hirdetik elveiket, kik a tulajdont lopásnak, a családot a testvériség elleni bűnnek nyilvánították, s hol elveik átvitele úgy látszott kívánni, sem vallással, sem egyéb eddig szentnek tartott emberi érzéssel legkevesebbé sem gondoltak; ha, mondom, maguk a kommunizmus hirdetői is a leggyöngédebb kímélettel viseltetnek a szabadság elve iránt, s azt nemcsak nem támadják meg, sőt tanaik egyik fő ágazatának, sőt céljának mondják, ennél valóban alig lehet nagyobb bizonyosság arra: minő hatást gyakorol korunkban is a szabadság elve az emberek kedélyére.

JEGYZETEK A III. FEJEZETHEZ.

(a) Mint talán egy királynak sem éljeneztek annyit mint XVI. Lajosnak, s ebből senki sem következtethetett az egyeduralmi elv hatalmára a forradalom alatt: úgy a „Comité de salut public” eljárásait a szabadság nevében helyeslették; a hittürelm nevében határozták el a catholicismus üldözését, s épen a „terreur” uralma alatt ábrándoztak leginkább a testvériségről.

(b) Míveltebbek is ritkán képesek helyesen kifejezni, a mit kívánnak, főleg ha nem valamely különös esetre nézve, hanem általában kérdezik őket; mennyivel kevésbé lehet azt a néptől várni. Az emberek fogalmainak és vágyainak megismertetőjéül, legbiztosabban cselekményeik szolgálhatnak. Ha tudjuk, mit tőn valaki több különböző esetben, nem nehéz szelleme irányát általában meghatározni.

(c) Az eszközök, melyek által ugyanazon célok kisebb községekben és az államban elérhetők, különbözők. De a célok, melyeket az egyes, a község és az állam által el akar érni, ugyanazok maradnak. Ha például az egyesek mindenkép azon törekcsenek a községben, hogy egyéni szabadságukat biztosítsák: józanon nem tehetjük föl, hogy ugyanazok az államban az általános egyenlőség valósítását tűzzék célul, bármi zajosan és egyértelműleg nyilatkozzanak is a mellett, azon hibás meggyőződésben, hogy a szabadságot a községben

csak az által biztosíthatni, ha mindenki teljesen egyenlő az államban. A **czélszerű** helyhatósági intézményeknek egyik legnagyobb haszna tehát kétségkívül abban áll, hogy felvilágosítást nyújtanak az állampolgárok valódi nézeteiről. Argus száz szemével és Briareus száz karjával látták el az államot; de valamint az egyes ember, ha száz szemmel és karral s annak megfelelő erővel bírna is, széles körre kiterjesztett tevékenység mellett kevesebbet tehetne, mint más ötven egyes: úgy vagyunk az állammal is. Minek oka, hogy mindazon szemek és kezek egy pontban vannak egyesítve, s az ekkép bőségesen ellátott lénynek is csak egy akarata, egy lelke van, fölfogni a számtalan benyomást s intézni a száz kar munkásságát. A végtelen hatalom, melylyel az államot fölruházták, mindenütt elég, hol nagy erőfeszítésre egy pontban van szükség; de sehol sem az, a hol sokszzerű tevékenység kellene.

(d) Azon harcz között, melyet az első francia forradalom „alatt vívtak az egyenlőség elvéért, s a jelen küzdelem közt az a különbség, hogy az egyenlőség elvét akkor bizonyos, szorosan elkülönzött osztályok ellenében állították fel, míg most a társadalom minden osztályában elszórt egyének ellen sürgetik. Kik ma az elv mellett harcolnak, egészen azon állásba jutottak ezáltal, melyben akkor az érintett elv ellenei voltak, miszerint nem egyes osztályokkal, hanem különböző elemű tömeggel állanak szemközt.

(e) Az egyenlőség elvének vitatói rendesen azt állítják, hogy a vidéken lakó proletárságot, mint igen miveletlent, előbb a szabadságra növelni kell, s azért, ha bizonyos nézetek mellett nyilatkoznék is, nem illeti még most döntő befolyás

(f) Annyi roszt mondanak korunkról, hogy jó oldalairól se kell megfélelkezniük: nem azért hogy elbizuk magunkat, amire szerfölött tökéletlen viszonyaink közt valóban nincsen ok; hanem mivel a meggyőződés, miszerint a múlt időkhöz képest előhaladtunk a polgárisodásban, szükségkép a továbbhaladás reményét és törekvését vonja maga után. S tagad-

hatni-e, hogy proletáraink legalsó osztályai is, melyek *munkát* kivannak, *s a munkáért kenyeret*, – erkölcsi becs tekintetében jóval fölülmúlják azon szilaj tömegeket, melyek „kenyér és játék”-okérti lármáikkal Rómát eltöltötték?

(g) A „L'Humanitaire” lap alapítási üléseinek jegyzőkönyve jul. 20- és 22-ről 1841. Lásd Steinnál: Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich etc.

(h) A két állítás közt abban áll a különbség, hogy a köztársaságiakét a történetek igazolják, míg a communistákét valótlannak kell mondanunk. Minden tisztán democrata köztársaság társadalmi mozgalmakra, vagy legalább is teljes vagyonegyenlőség utáni törekvésre vezetett. A teljes egyenlőség azonban soha sem politikai szabadságot, hanem mindig kényuralmat vont maga után, és pedig igen természetesen, miután az egyetemes egyenlőséget semmi alakban sem lehet inkább valószínűsíteni, mint ha csak egy embert veszünk ki az egyenlőség törvénye alól.

IV. FEJEZET.

Bővebb bizonyítása, hogy nem az általános egyenlőség, hanem az egyéni szabadság élvezete korunkban a törekvés tárgya.

Olvasóim közül talán többen nem elégszenek meg a felhozott okokkal.

Legyen szabad őket a kor némely jelenségeire figyelmeztetnem. Mindannak daczára, mit az egyenlőség elvének kizárólagos uralma mellett fölhoznak, minden ékesszólásnál és okoskodásnál kiáltóbban bizonyítja az ellenkezőt az, a mi körülünk történik.

Mindenfelé keserű panaszokat hallunk a reactio ellen, mely naponkint nyíltabban lép föl, s a legtöbb országban mindent, vagy legalább nagyobb részét megsemmisíté annak, a mit a közelebbi zivatarban nyertünk.

Megszokott dolog a fejedelmek hatalmának, a kiváltságos osztályoknak, a jezsuiták ármányainak s a sajtó alávalóságának tulajdonítani ez eredményt; ezen nézet azonban szintoly hibás, mint az, a mely az 1848-diki mozgalmak felelősségét e mozgalmak vezetőire hárítja. A milyen esztelenség a mindenhatóság és csalhatatlanság isteni tulajdonait a népnek igényelni: szint-

oly dőreség róla bármely időszakban azt hinni, hogy nincsen akarata. – Minden fontosabb eseménynél mindig a népet illeti a legnagyobb érdem s a legnagyobb bünsúly.

Valóban sem a hatalom, melylyel a fejedelemség az 1848-diki események után rendelkezhetett, sem a nemesség törekvései, mely a forrongás idején sajátképen csak azon volt, hogy elfeledtesse előbbi állását, sem egyes papok működései nem magyarázzák meg előttünk az utóbbi napok nagy fordulatát; inkább a nép érzelmeinek hullámvásában kell okát keresnünk. Csupán azért lett a reactio lehetséges, mivel az 1848-diki események után a nép eszméiben történt visszahatás, s mert elvesztette lelkesedését azon eredmények iránt, melyeket oly nagy örömmel üdvözölt.

Hogyan fejthetjük meg e változást a nép nézeteiben?

Az emberi természetben fekszik, s azért egész népek életében is tapasztaljuk, hogy ha kitartó küzdelmekkel elérték a czélt, az soha sem elégti ki őket oly mértékben, a mint remélték. Minden előretett lépéssel távol látkörünk is, s ugyanazon ösztön, mely előbb bizonyos cél után készítetett, kényszerit bennünket, hogy tovább menjünk, ha azt elértük.

Ha tehát a nép az 1848-ki nagy események által minden kitűzött célját elérte volna is: a teljes elégtőség nyugalmatól azért még távol lennének.

Minden nagyobb népmozgalom rendszeren kétféle eredményt von legközelebb maga után. Ha a forrada-

lom megfelelt a várakozásnak: a nép további haladásra érzi magát buzdíttatva ez irányban. Ha ellenkezőleg ütött ki a forradalom, s azon nézetre jutnak az emberek, hogy helytelen volt, a mire törekedtek: elfordulnak az érintett céltól s új, gyakran merőben ellenkező irányokba vetik magukat. Ha a nép hangulatát vizsgáljuk e pillanatban, úgy találjuk, hogy egyik eset sem fordult elő az 1848-ki mozgalmak után.

Az 1848-ban keletkezett alkotmányok mind hasonlítanak egymáshoz, amennyiben, mellőzvéen az egyes népek külön viszonyait, egyedül csak azt akarták megszilárdítani, a mi által azok, kik a nép nevében fölléptek, örökre biztosíthatni vélték a *szabadságot és egyenlőséget*. Behozták az általános szavazást, az összes nép által választott törvényhozás korlátlan hatalmát, az eskütszékeket, szabad sajtót, a polgárok korlátlan gyülekezési jogát, s mindazt, a miben hitték rejleni a szabadságot. Az 1848-ki mozgalom teljesen célját érte. Alig van példa a történetben, hogy politikai küzdesek oly rövid idő alatt oly tökéletes győzelemre vezettek. S a nép, melynek nevében diadalmaskodtak, mégsem érezte magát győzőnek, sem el nem fordult a szabadságtól, miután mindazt megadták neki, a miben vezéreinek állítása szerint a szabadság áll, hanem *továbbá is szabadság után eped*, s nyugott szemmel nézi annak elvételét, a mit hódítmányainak mondtak.

Honnan lehetne ezt kimagyaráznunk, hacsak abból nem, *hogy a nép a szabadság alatt más valamit értett és ért, mint a mit nevében kivívtak vezérei*.

E nélkül szintoly lehetlen volna a visszahatás azon intézményeket illetőleg, melyeket a szabadság nevében alapítottak, mint ha például a jobbágyi viszonyokat akarnák visszaállítani. Ha azt nem tennők fel, hogy a nép mást ért a szabadság fogalma alatt, nem foghatnók meg, hogy intézmények irányában, melyeket a szabadság nevében alapítottak, nemcsak a legnagyobb közöny uralkodhatik, – mit a nép kifáradásából és természetes indolentiájából is ki lehetne magyarázni, – hanem hogy sok helyütt épen a szabadság nevében lépett föl a visszahatás a történetek ellenében.

Míg a fekvő vagyon felosztásában és magán-birtoklásában akarják fölmutatni minden baj forrását, s a nép nevében követelik a tulajdon eltörlését: épen a nép soraiban is egyfelől erős ragaszkodást látunk a tulajdonhoz, másfelől határtalan vágyat, hasonló birtokot szerezni; s a földműves szintűgy kész minden áldozatra, hogy a kevés rögdöt, melyet mivel, megtarthassa, mint a gyári munkás, a proletár, kinek nevében leg-hangosabban követelik a földbirtok eltörlését, nem irtózik semmi fáradságtól és lemondástól, hogy ilyesmire szert tegyen.

A szabad verseny elvét minden rász forrásának mondják ugyan, kötetekre menő szívvrázó rajzolatokat írtak össze ez elv borzasztó eredményeiről, s Parisban és Franciaország több gyárvárosában ezrenként járnak a munkások zászlókkal, miken a munkarendezés van fölírva. De kísértsék csak meg egyszer valóban a munkarendezést, kísértsék meg komolyan tervezni a

céhek visszaállítását – miknek szervezete még távolról sem munkarendezés, s némi tekintetben eszéyes dolog is volt, – majd meglátjuk, mint fogadják a javaslatot.

A mint egykor a szabadság nevében léptek föl az egyház uralma ellen: úgy jelenleg – miután, a népfőlség elvét a szabadságéval cserélvén föl, az egyházat az állam hatósága alá vetették – a szabadság elvével lép föl az egyház az állam ellen, az szerez az egyháznak sok védelmezőt.

Ugyanez áll a növelési ügyre nézve. Ez áll mindazon intézményekről, melyek az egyes polgár szabadságát, és pedig majd mindig az egyenlőség érdekében, korlátozzák. A conscriptio, minden indirect adó, mely boszantó intézkedésekkel jár, az útlevél, szóval mindaz, a mi az egyéni szabadságot sérti, a polgárok legnagyobb ellenszenvével találkozik. Mellőzvé a bővebb taglalást, legyen elég említenem: hogy áll a rendőrség mindenütt a közvéleményben.

Ha korunkban eszméknek szobrokat és templomokat emelnének, s az egyenlőség elvét istenként tisztelnék *(a)*, ez istenségnek kétségkívül a rendőrség volna legméltóbb papi testülete. Ez ügyel szakadatlanul az egyenlőség elve tiszteletben tartására, figyelemmel kíséri minden egyesnek lépéseit a bölcsőtől a sírig, örökodik legcsekélyebb tettei, sőt még gondolatai fölött is, folytonosan ügyelvén, hogy az egyéni erő a megszabott mértéken túl ne fejlődjék, s hogy a szellem ki ne öntsön a mederből, melyet a magas tanulmányi bi-

zotmány ásott folyamának. Azon alkotmánynak, melyben a polgári egyenlőség eszményét bámuljuk, a rendőrség képezi sarkkövét.

Azért mutatja Spárta a teljes polgári egyenlőség magasztos képet föl ezredéven át, mert e városban senki sem élhetett tetszése szerint, hanem táborhoz hasonlított e város, hol mindenkinek meg volt szabva életmódja (ö).

Azon alkotmányok sarkköve is a rendőrség, melyek által a communismus és socialismus a teljes egyenlőséget a jövőben meg akarja alapítani. Honnan magyarázhatnók meg tehát az ellenszenvet az egyenlőség érdekében oly üdvös, sőt nyilván szükséges intézmény iránt, hacsak azt nem vesszük fel, hogy az emberek többsége általában nem az egyenlőséget, hanem a szabadságot tartja a legfőbb jónak? A költészet és művészet legújabb iránya is bizonyságul szolgál e részben.

Ám fordítsuk Franciaországra figyelmünket, mely ország leginkább előhaladt a többiek által követett irányban. A művészet újabban alásülyedt magas állásáról, melyet egykor elfoglalt. Rendesen nem a szépért és nemesért hevülnek a művészek korunkban. Iparággá lett a művészet, s művelt épen ezért vehetjük a kor ízlésének mérveit. – Miből fejtsük meg művészeink előszeretetét a középkori tárgyak iránt, s honnan ered az úgynevezett romanticus iskola hatása?

Visszahatásnak mondák föltünését, s méltán, azonban e visszahatást az irodalomban, már visszahatásnak kelle megelőzni a közönség ízlésében. Vagy legalább

egy időben támadt ez és amaz. S miben áll ez? Miként lehetséges, hogy a hűbériség (feudalizmus), mely ellen oly gyűlölettel harczoltak, s melyet óriási erőfeszítéssel győztek le, most magasabb érdek tárgya lett, hogy a képelem éppen azon kor képeiben gyönyörködik, melyet addig, mint vad erőszak és mély sötétség korát, megvetettek?

Ha nyugottan vizsgáljuk a tény okát, úgy találjuk, hogy *épen az egyéni szabadság magasabb fokú nyilatkozata ácz, a mi reánk oly nagy hatással van a középkorban.* Ha a szabadság elve valóban oly igen háttérbe nyomult volna az egyenlőség elve mögött, a mint állítják, a magános lovag s azon polgárok sorsa, kiknek, mivel városuk jogait oltalmazák, zászlókocsijokkal kelle kivonulniuk, sőt azon rajongó élete is, ki elhagyatva erdőben lakott s azon istentelen időszakban csak saját erejének és tevékenységének köszönhette önfentartását: mindez csak pillanatig sem látszhatnék kívánatosnak a mi rendőri államaink biztosított polgárainak. – S az egyéni szabadság élénk érzése nélkül azt sem lehetne kimagyarázni: mint van, hogy Európa és Északamerika már népesebb államaiból annyian vonulnak, és pedig a miveltebb osztályokból is, évenként az őserdőbe, hol a polgárisodás élveiért s az egyenlőség alapján rendezett állam biztosítékai helyett, csak a lehető legnagyobb egyéni szabadságot találják?

Leginkább mutatja végre az egyéni szabadság fogalmának túlnyomó hatalmát a nemzetiség elve mellett föléledt lelkesedés.

Munkám első részében figyelmeztettem olvasóimat, miszerint a nemzeti öntudat fölébredését korunkban nagyrészt visszahatás eredményének kell tartanunk. Már azon körülmény is mutatja ezt, hogy ez érzelem azon népeknél nyilatkozott legélelkebben, melyek el voltak nyomva. Egyébiránt tagadhatlan, hogy a nemzeti lelkesedés nem csupán ezeknél, hanem majd minden európai népnél fölébredt, s hogy ennél fogva a nemzetiség fogalmának föltünését nemcsak a nemzeti elnyomásnak, hanem egyéb viszonyok elleni visszahatásnak is kell tulajdonítani.

Nem is lehet különben.

A szabadság utáni vágy minden emberrel veleszületett. A mint csak tehetségeinek és tulajdonainak önálló használata által érezheti magát boldognak, s boldogságának mértéke erejének és önállóságának arányától függ: úgy minden megszorítás, bármely tehetségeit illetőleg, szenvedés forrása rá nézve, és csak annyiban elviselhető, a mennyiben a megszorításért, melyet egy tekintetben szenved, annál nagyobb szabadságot nyer kárpótlásul másfelől.

Nincs nép a történetekben, melynél valamely korokban elenyészett volna a törekvés, tehetségeinek önálló kifejtésére. Hogy mely irányban nyilatkozik e törekvés, attól függ:

- 1) mely tehetségeinek jutott az emberek többsége legtisztább öntudatára?
- 2) az önálló kifejlés utáni törekvést mely erőkre nézve lehet legkönnyebben kielégíteni?

Miután minden nemzet egyesekből áll, s a mit nemzeti jellemnek nevezünk, nem egyél), mint azon tulajdonok összesége, melyek közös származásuknál és múltjuknál fogva az egyének nagy számával közösek: a nemzeti kifejlés utáni törekvés sem egyéb, mint az egyesek törekvése azon tulajdonok kifejtésére, melyek mint ugyanazon nép tagjaival, mindnyájokkal közösek. E szerint a nemzeti kifejlés utáni törekvésben olyan irányra kell ismernünk, mely szerint az egyes emberrel veleszületett törekvés egyéni szabadság után oly esetekben nyilatkozik, midőn bizonyos nemzeti tulajdonok önérzete sokaknál fölébredt, s az önálló fejlődés ösztönének kielégítése az érintett tulajdonokra nézve az egyesek előtt elérhetőnek tetszik.

Ha már most nyugottan vizsgáljuk azt, a mi a XVIII. századtól korunkig történt, azon buzgalmat, melylyel az egyformaság érdekében minden nemzeti sajtáságnak háborút izentek, s azon kitartást, melylyel az egyéni szabadságot (előbb a kényuralom, később a népfölség érdekében) az állam hatalmának minden tekintetben alávetették: sem azon nem csodálkozhatunk, hogy a nyomásra fölébredt a nemzeti sajtáság öntudata, sem azon tény fölött, miszerint az egyéni szabadság utáni törekvés épen ez irányban nyilatkozott legélelénkebben.

Mivel az egyes államokban az egyéni szabadságot épen azon tulajdonokra nézve sértették leginkább, melyek az egyeseket, mint bizonyos nép tagjait, illetik: azért ébredt föl e tulajdonok öntudata; s a gyengeség,

melyet az államhatalommal szemben minden egyesnek szükségkép éreznie kelle, arra kényszeríte mindenkit, hogy a szabad kifejlés ösztönének épen azon tulajdonokra nézve igyekezzék eleget tenni, mikre nézve a mindenható állam ellen küzdve nem áll magánosan.

A nemzetiség melletti lelkesedés csak tiltakozás és pedig – minden egyes egészen erőtlen levén az állam irányában – *az egyéni szabadság egyedül lehetséges tiltakozása az állani mindenhatósága ellen*; a legkiáltóbb bizonyosság, hogy a szabadság fogalma korunkban sem vesztette el hatalmát az emberek kedélye fölött, sőt hogy most, miként a keresztyén polgárisodás egész folyama alatt, az egyéni szabadság utáni törekvés irányozza sajátlag az emberek cselekvéseit; annyi legalább minden esetre kétségtelen, hogy az egyenlőség elvét uralgó eszmének oly korban tekinteni nem lehet, midőn a nemzetiség elve, t. i. a törekvés minden népies sajtóság föntartására, annyira előtérbe lépett, mint jelenleg.

JEGYZETEK A IV. FEJEZETHEZ.

(a) Az emberi szellem eme tévedését meglehetősen megközelítették, midőn Franciaországban az észnek nyitottak templomot, s „Madame Populus”-ban testesíték meg az akkor Franciaországban láthatlan istenséget.

(b) Plutarch, Lykurg.

V. FEJEZET.

**Azon értelem, melyben a szabadság, egyenlőség és nemzeti-
ség fogalmait az emberek legtöbbszöri veszik, ellentétben áll
azzal, a mely értelemben e fogalmakat az államban valósítani
törekcsenek.**

Miután a tények nyugott vizsgálatából kitetszik, hogy polgárisodásunk egész folyama alatt mindig az egyéni szabadság volt az, a minek valósítására az emberek törekedtek, míg az egyenlőség elve mindig csak eszközül tekintetett, hogy a szabadság mindenkinek biztosíttassék;

miután a nép mindazon törekvései, melyek korunkat mozgásban tartják, oly dolgok elérésére vannak irányozva, miket az egyéni szabadság, és nem az egyenlőség elve közvetlen kifolyásainak kell elismernünk;

miután a tömegek leghatározottabb ellenszenvével találkozik mindaz, a mi a szabadságot megszorítja;

miután végre oly időszakban, mikor minden nép azon törekszik, hogy népies sajtóságait kifejtse: hasonló törekvést kell föltennünk az egyeseknél is.

Ezeknél fogva a legnagyobb bizonyossággal elmond-

hatjuk, miszerint azon értelem, melyben a szabadság, egyenlőség és nemzetiség fogalmait az emberek többnyire veszik, s melyben azokat korunk uralkodó eszméinek tekinthetjük, ellentétben áll azzal, a mely értelemben e fogalmakat az államban eddig valósítani törekedtek.

A kik az államot a nép nevében akarják kormányozni, abban tartják a szabadságot, *hogy ne legyen az államban oly hatalom, melyet nem a nép nevében gyakorolnak*; az egyenlőséget abban, *hogy a nép neve alatt értsünk minden embert, s különbség nélkül mindenki egyaránt föltétlenül alá legyen vetve a nép akarátúnak*; a nemzetiség fogalma alatt pedig, melyet tisztán értelmezni nem tudnak valami *az egyéni szabadságtól különbözőt, sőt azzal ellenkezőt gondolnak*.

Azon értelemben, a mint a nép a szabadság, egyenlőség és nemzetiség fogalmait valósítani törekszik:

a *szabadság* oly állapot, melyben az ember saját tehetségeinek s a mennyire ezek engedik, a természetnek korlátlan ura;

az *egyenlőség* csupán eszköz, hogy mindenki a szabadság élvezetéhez juthasson;

a *nemzetiség* pedig az egyéni szabadság elvének alkalmazása egész népekre.

Míg tehát az uralkodó eszmék nevében csupán az *egyenlőség* elvét akarják az államban megalapítani: a nép ez eszmék nevében minden erővel *a szabadság valószínűsítésére törekszik*.

A tudomány és országlat ókori értelemben fogta

föl a szabadság fogalmát, s csak a korlátlan népfölség elvét igyekvék kivívni annak nevében.

A nép nagy többsége azon értelemben ragaszkodik e fogalomhoz, melyben azt a keresztyénség és a germán népek értették, s melyben határozott befolyással volt összes polgárisodásunkra. A népfölség elve nem cél a nép előtt, hanem csupán eszköz, az egyéni szabadság kivívására és biztosítására.

Ha vizsgáljuk, mi történt az állam körében: úgy találjuk, hogy új ösvényt törtek, lényegesen különbözőt attól, melyen polgárosodásunk eddig haladott.

A nagy többség nézeteiben nem történt semmi változás, s korunk törekvései csak annyiban különböznek azoktól, melyek a keresztyén polgárisodás összes folyama alatt eddig föltűntek, hogy az egyéni szabadság utáni törekvés még általánosabb lőn, s hogy jelenleg mindenki számára követelik az önhatározás ama jogát, melyre azelőtt csak egyes osztályok vagy egyének emelkedtek.

Innen következik:

hogy mivel az államban oly fogalmakat törekszenek korunkban valósítani, melyek csak az iskola és hírlapirodalom, de nem a század uralkodó eszméinek tekinthetők, s az uralkodó eszmék nevében a nagy többség nézeteivel és törekvéseivel, azaz századunk uralkodó eszméivel ellenkező ösvényeket törnek: az e részben tett tapasztalatok nem bizonyítják még, hogy e fogalmak kivihetetlenek; hanem még fenmarad a kérdés: ha vajjon valósíthatók-e a század uralkodó eszméi, és mi módon?

Kétségtelen, hogy a szabadság egyenlőség és nem-

zetiség fogalmai, azon értelemben, a mint azokat az emberek többsége veszi, s a mely értelemben azok a kor uralkodó eszméinek tekinthetők, – nem állanak egymással ellentétben. Az sem szenved kétséget, hogy minden társadalom haladása, s a társadalom tagjainak jóléte s megelégedése azon mértéktől függ, melyben körében tagjainak egyéni szabadsága biztosított.

Csak az a kérdés:

Adhatni-e nagyobb mértékű egyéni szabadságot az egyeseiméit, mint a melylyel most bírnák az államban, a nélkül, hogy az által veszélyezzük vagy lehetlenné tegyük nagyobb államok fenállását?

Miután ugyanis Nyugoteurópa önállósága, s annál-fogva polgárisodásunk szabad fejlődésének lehetsége is nagyobb államok főnállásától van föltételezve; s e fölött most, midőn az emberi nem egységének fogalma, mit a keresztyénség állított föl, nagyobb hatást kezd gyakorlani, inkább azt vesszük észre, hogy kisebb részek törekszenek nagy egészsze egyesülni, mint az ellenkezőt; miután végre nagy államok föloszlatása apró államokra nem csupán nagy nehézségekkel, hanem az emberiség kimondhatlan szenvedéseivel is lenne egybekötve: az érintett kérdések vizsgálata, csak annyiban bír gyakorlati jelentőséggel, amennyiben azon meggyőződésre vezet bennünket, miszerint a nagyobb államok főnállását nem veszélyeztetjük, ha az egyeseket több egyéni szabadsággal ruházzuk föl.

Azt hiszem, a következőkben tisztán megmutatom, hogy e veszélytől nincs mit tartani.

MÁSODIK KÖNYV.

Az ÁLLAM CZÉLJA.

I. FEJEZET.

A kérdés föllállítása.

Miután azon értelem, melyben az uralkodó eszméket, főleg a szabadságot és egyenlőséget az államban valósítani törekszenek, ellentétben áll azzal, a mit a többség ért azon eszmék alatt: ez eszmék, az utóbbi értelemben véve, szükségkép azon intézkedésekkel is ellentétben állanak, mik szerint az államot szervezték, hogy a szabadság és egyenlőség fogalmait az előbbi értelemben valósítsák.

Az egyéni szabadság után törekvés, oly államformák közt. melveknek czéla. hogy az egyént teljesen
-----, hogy -----, hogy -----
ségkép e formák összerontására vezet.

Ennélfogva azon kérdésre: valósíthatni-e korunk uralkodó eszméit népies értelmökben, a nagyobb államok fölbontása nélkül? – csak akkor felelhetünk, ha előbb megvizsgáltuk:

vajjon nagyobb államok csakugyan egyedül azon forma mellett állhatnak-e fon, mely szerint ily álla-

mok korunkban rendezettek? nem található-e föl oly formákat, mik mellett a század uralkodó eszméi valósíthatók, vagyis az egyesek sokkal nagyobb egyéni szabadságot élvezhetnek, mint jelenleg, a nélkül, hogy a nagyobb államok főállása lehetlenné lenne, s polgárisodásunk erkölcsi és anyagi szükségeinek kielégítése veszélyeztetetnék?

Hogy a nagy államok csak bizonyos forma mellett állhatnak-e föl? e kérdést csupán akkor dönthetjük el, ha tisztába jöttünk előbb az állam céljával s azon föladdattal, melynek a rendezett államintézményeknek meg kell felelniök. Mindenek előtt tehát e tárggyal kell foglalkoznunk.

II. FEJEZET,

Az állam jogalapja s az e tárgy körül fölállított elméletek nagy hibája,

A hol emberekre akadtak, mindenütt társadalmi állapotban találták őket. Hogy minő erkölcsi és physical tulajdonoknak tulajdoníthatni ez általános tény: vonzó, sőt a mennyiben az emberi természet helyes ismeretére vezethet, hasznos dolog lehet vizsgálni; azonban semmi esetre sem szükséges. A társadalmi állapotot az emberi természet eredményének kell tekintenünk, s ezért nem szükséges azt tudományosan igazolnunk.

Másként áll a dolog, ha nem általában a társadalmi állapotra, hanem az államra fordítjuk figyelmünket. Mert habár Aristoteles emberfölötti lénynek tekinti azt, a ki nem részesül az államban, mivel nincs rá szüksége, azt pedig, a ki nem képes abban részesülni, állatnak mondja, míg Plato *Zoon politikon*-nak nevezte az embert: sok helyt találtak embereket, a kik társadalmi állapotban éltek ugyan, de nem államban s némely

államok fölbomlottak, a nélkül, hogy azonnal új államokká alakultak volna, a minek történni kellene, ha az államot szintúgy az emberi természet szükséges eredményének lehetne tekintenünk, mint a társadalmi állapotot.

Az állam a polgárisodás eredménye. Csak annyiban tekinthetni azt az emberi természet következményének, a mennyiben az ember természetileg mindig polgárisodásra törekszik, s azt, bár hosszas tusák után, végre el is éri. A mint az embert szellemi és anyagi hajlami ösztönszerűleg társas életbe vonzzák: úgy mihelyest szelleme bizonyos fokra fejlett, azonnal szükségét érzi az államnak, s e szükség érzete mindaddig tart, valamíg a fejlődés azon fokán marad, melyből az származott.

Ebből következik:

1. hogy azon kérdés: mint állott elő az állam? egy azzal, hogy miként emelkedett az ember a polgárisodás azori fokára, melyen rendezett államok alkotása rá nézve szükséggé lett, vagy más szavakkal, hogy: mint állott elő a polgárisodás?

2. Hogy az állam főállására nézve, miután azt a bizonyos fokig kifejlett emberi ész eredményének tekinthetni, észszerű alapot is kell kimutatni.

A társadalmi állapot nem szűnik meg lenni, mivel nem találhatjuk föl *származása* okát; de az állam főállása attól függ: találhatni-e *fentartására* észszerű okot? Mert ha az állam nem az emberi természet szükséges eredményéül tekintendő s föntartása sok küzdelemmel

sőt minden egyesre nézve némi áldozattal is jár: ez esetben az állam, ha nem volna okunk, a miért e küzdelmekre elszánjuk magunkat, merőben esztelen dolog lenne, s föntartását az emberi lélek tévedésének kellene tartanunk.

Azért egy kérdéssel sem foglalkoztak inkább minden időben a kitűnő szellemek, mint az állam jogalapjának keresésével.

Feladatom körén kívül esik részletesen taglalni és bírálgatni az egyes elméleteket, miket e tárgyra nézve fölállítottak. Két osztályba sorozhatjuk mindezen elméleteket, a szerint, a mint *történeti tényben* vagy az *ésszerűségben hitték föllelhetni az állam létesésének helyes okát*. A legtöbb elmélet egyben hasonló hibába esett, s csak e hibát kell itt kiemelnünk, mint a mely a legnagyobb tévedések forrása lett az államtudományokban és e hiba abban áll, hogy úgyszólván egyik elmélet sem különbözé el egymástól azon két kérdést: *mint alakult az állam?* és: *hogyan miképpen igazolhatjuk főnállását?* Mivel e két kérdést együtt kísérek megoldani, oly eredményekre jutottak, melyeket az egyik vagy a másik kérdésre, s gyakran egyikre sem tekinthetünk kielégítőnek.

A legtisztábban beláthatjuk ezt, ha azon államtudományvizsgálódásokra fordítjuk figyelmünket, melyek az állam keletkezésének és főnállásának alapját az összes polgárok által kötött szerződésben keresték.

Ez eszme, hogy az állam szerződésen alapszik, az ó

korban sem volt ismeretlen. Újabb időben a kik csak az állammal foglalkoztak, többnyire a szerződés föltevéséből indultak ki Hobbes óta. Wolf tudományosan megalapítá ez eszmét, a franczia iskola a XVIII. században népszerűvé tette, s azóta csaknem általánosan használták azt, s meg kell vallanunk, hogy a mennyiben az állam *főnállására* vonatkozik, alig mondhatni az ellen valamit.

Ha nem tisztán vallásos alapokra akarjuk állítani az államot, s elfogadtuk egyszer az elvet, hogy anyagi erő magában jog alapja nem lehet, s ha az állam egyáltalában szabad emberek egyesülete: főnállása okát szükségkép tagjainak szabad akaratában kell keresnünk, valamely, bár hallgatag kötött szerződésben (*a*). El kell mindazáltal ismernünk, hogy az államszerződés elmélete nem vezet kielégítő eredményekre a tudományban, míg a gyakorlati életben a legártalmasabb következményeket vonta maga után; kétségkívül azért, mivel ez elméletben összetévesztik sőt azonegynek veszik az állam keletkezése és jogalapja kérdését.

Miután az államok rendesen apró községekből, s többnyire már fejlettebb műveltség korszakában keletkeztek (*b*), nem mondhatni, hogy egy állam sem köszönheti szerződésnek alakulását. Mindazáltal tagadhatlan, hogy legtöbb esetben nem mutathatni föl ezen szerződéseket, s a történet gyakran egészen másnemű keletkezésről tesz bizonyosságot. S mivel az egyéni szabadságot, a tulajdonjogot, az állami befolyást, szóval minden

jogviszonyt a polgárok között kötött szerződésből akarták származtatni: valahányszor nem lehetett megmutatni, hogy ily szerződést kötöttek, mindig egybeomlott az összes jogviszonyok alapja.

Mikor Hobbes azon állítással lépett föl, miszerint az emberek szabad kötés által lemondtak minden jogokról, s azokat egyre ruházták: azt lehet vala kérdezni tőle: honnan van, hogy e legfontosabb eseménynek semmi történeti nyomát nem találjuk, holott az egyeduralom jogszerű főállását ezen szerződéstől, tehát oly valamitől függesztik föl, a miről azt sem lehet megmutatni, megtörtént-e? Kérdeni lehetett volna továbbá: ki adta a jogot valamely nemzedéknek, hogy a többieket örökre lekösse? s hogyan beszélhetni általában változhatlan szerződésről, midőn egy állam sincs, melyben a legnagyobb változásokat nem lehetne történetileg kimutatni? S mindezt szintúgy fölhozhatni az államszerződés elmélete ellen, ha a szabadságot, mint ha a kényuralmát akarjuk abból következtetni.

Az államszerződés elmélete legtöbb esetben tagadhatlan tényekkel áll ellentétben; e fölött, ha az állam keletkezését szerződésből akarnók következtetni, oly dolgokat kellene fölállítanunk, mik által mindazon gyakorlati eredményeket föl kell adnunk, melyek az állam főállására nézve azon elméletből folyhatnának.

Hogy az államszerződés elméletét csak hypothesis gyanánt is fölállíthasuk: azt kellene föltennünk, miszerint e szerződést, vagv ős szerződést, – mint rendszeren

nevezik, – oly emberek kötötték, kik társaságon kívül, úgynevezett természeti állapotban voltak. A három utolsó század fölfedezései következtében elég alkalmunk volt az embereket természeti, azaz oly állapotban találni, melyben ösztöneiket és gondolkodásmódjukat még nem módosította a polgárisodás. Miután e népségek mindig oly állapotban voltak, melyben a legnagyobb költői képzelemmel sem tarthatjuk valószínűnek rendezett államszerződés kötését: szükségkép csak abstractio útján lehet vala előállítani azon alanyt, kinek az állam jogszerű alapjául szolgáló szerződést kell vala kötnie.

A mint az elmélettel, melyet felállítottak, egy vagy más létező államformát akartak igazolni: a polgárisodott embernek vagy csupán rász, vagy csak nemes tulajdonait keresték a természeti állapotban. Hobbes azon nézetből indult ki, hogy természeti állapotban egyik ember valódi farkas a másik iránt; Rousseau a bölcsek minden erényét ráköltötte a természeti emberre: de a szerződő lény minden esetben csak abstractio, minél fogva az államszerződés elmélete ellen méltán vethetni az ellenvetést, hogy az állam keletkezésének megmagyarázására, *nemlétező szerződést vett föl nemlétező emberei között.*

Miután minden jogot csupán e szerződésből akartak származtatni, a polgárisodás fejlettebb fokán pedig viszonyok támadnak, melyek épen a polgárisodás s az állam régibb főállásának eredményei; s így a természeti állapotban épen nincsenek meg: ez utón szükség-

kép oda kelle jutni, hogy e viszonyokat jogtalanoknak tekintsük: minek folytán mindazon tévtanok, melyeket újabb időkben a birtok és egyéb fontos dolgok körül fölállítottak, nagy részben az államszerződés elméletén alapulnak.

Szintoly világosak azon rász következmények, melyek az állam eredete és jogalapja kérdésének egybebevarásából más elméletekre nézve származtak.

Meg kell engednünk, hogy a mennyiben csak az állam keletkezéséről van szó, mindenre nézve több történeti adatot lehet fölhozni, mint az államszerződés elmélete mellett. Tagadhattam hogy egyesek hatalma, az erősebbek joga alapított sok államot; s a középkor történetéből látjuk, hogy sok állam alakulására a tulajdonjog, a földbirtok szolgált alapul. – De ha azt, a mi az állam keletkezésének magyarázatául szolgál”, egyszerűsmind f(mállása egyedüli jogalapjául kellene vennünk: azonnal föltűnik mindezen elméletek elégtelensége.

Mert: először is az államok keletkezési története általában messzebb korba esik tőlünk, hogysen az indokot, mely első alakulásukra alkalmat nyújtott, oly bizonyossággal meghatározhatnák, minővel szükség meghatározunk azt, a minek az állam jogalapjául kell szolgálnia; továbbá, azon viszonyok is többnyire régmegszűnték, melyeknek az állam keletkezését köszöni. Rég elenyészett az erőszak, mely egyeseket államközsegbe hajtott, rég elfeledték a családi kötelekeket, megyek egész népségeket fűztek egybe, s a milliók szintoly

ritka esetben tekintik az egyest atyjoknak, a mint ez egyes sem szorítja szívéhez gyermekei gyanánt e milliókat, s nagy birodalmak földet senki sem tekinti többé' az államfő uradalmának: mikből következik, hogy mindezen elméletek oly dologban helyezik az állam jogalapját, mi már régóta nem létezik, vagy tulajdonképen épen semmivel sem tudják a jelenleg létező államok főállását igazolni (c).

Ha tehát az állam jogalapját valóban tudni akarjuk: szorosán el kell különíteni a kérdést, hogy mi adott alkalmat az állam keletkezésére? és hogy mivel igazolhatni a józan ész előtt az állam főállását? Az előbbi, egészen a történet és bölcselő szemlélődés körébe tartozik, a gyakorlati politikára nézve csak az utóbbi kérdés bír fontossággal, mivel csak ennek megoldása után jöhetünk tisztába, hogy: minő föladatot kell tüzünk az állam elé? mik hatalmának természetes határai? s milyen alakban kell azt rendeznünk?

Miután az állam, mint főnebb megjegyzem, nem oly szükség az emberre nézve, mint a társadalmi állapot, mi alól természeténél fogva nem vonhatja ki magát, s inkább csak a szabad akarat teremtményének kell azt tartanunk: szükségképen abban kell keresnünk az állam jogalapját, a mi az akaratot elhatározza, tudniillik: az észszerűségben.

Ha áll, hogy bármely czélt, melyre az ember a polgárisodás bizonyos előhaladottabb fokán törekszik, csupán az állam által lehet elérni, s hogy annál fogva az állam az emberiségre nézve, a polgárisodás bizonyos

fokán, az ész kívánata: úgy föl van találva a jogalap. Az állam szükséges volta, főnállása jogi alapját is kimutatja. A félreértés kikerülése végett, úgy látszik, némi dolgokat kell még hozzáadnom a mondottakhoz.

Mindent elkövettek, hogy veszélyes tévedés gyanánt állítsák elő azon állítást, miszerint a szabad akaratban kell keresnünk az állam alapját. – Ha valaki minden, tehát azon jogviszonyok alapját is, miken az állam nyugszik, az emberi szabad akarat helyett isteni rendelésben keresi, mint Melanchton, Seiden s a XTI. és XVII. század más nagy gondolkozói; s oly időben él, mikor az emberek többsége osztozik nézeteiben, vagy legalább kilátása lehet, hogy meggyőzheti őket affélől: jól teszi, ha minden egyéb elméletet megtámad. Semmiféle bölcselem nem nyújthat ohr bizonyosságot, mint a vallásos hit, s mivel az ember csupán abban talál valódi megnyugvást: legnagyobb szerencse az, ha azon dolgokra nézve, miktől leginkább függ jóléte, egyáltalában nem forog fön kétely. Egészen más, ha azon állítással, miszerint az állam az egyéni akarat kifolyása, ama mesterséges okoskodást állítjuk szembe. hogy tulajdonkép csak a világregnd s a dolgok természete hozza magával, a mit mi szabad akaratnak tartunk. Miután az emberi akarat épen azért ingtag és bizonytalan, mivel nézeteink is azok a dolgok természetéről s az iránt, hogy bizonyos körülmények közt mit kelljen tennünk: nem látom át, az állam megszilárdítására nézve mit nyerünk vele, ha azt állítjuk föl elvül, hogy az államot nem az

egyéni akarat alkotta. Legfőlebb is csak az lesz az eredmény, hogy az államtudományok körébe ültetjük át azon fogalomzavart, melyet a szabad akarat kérdésének vizsgálata a hit- és erkölcstudomány terén előidézett.

Miután az ember észszel bír, s ennélfogva nézetei és körülményei határozzák el szabad akaratát: ép állapotban mindig azt kell akarnia, a mit szükségesnek hisz; s azon nagy tudományos fölfedezés, miszerint a legtöbb jogot csak föltalálták és úgy ismerték el, s hogy az emberek „mi akarjuk” -ja kevesbbé volt elhatározó befolyással a jogképzésre, mint a „nektek úgy kell”, – e fölfedezés, mondom, lényegileg nem egyéb az elismert ténynél, melyet azok sem tagadtak soha, kik a jogot és államot az egyéni szabad akarat eredményének tekintik: hogy tudniillik az ember akaratát rendesen az ész határozza el, s hogy az ennélfogva a körülményektől függ, mik között az akaró lény van. A mily kevésbé állíthatják tehát, a kik a jogot és államot a világrend és körülmények kifolyásának s az emberi akarattól függetlennek mondják, – a mily kevésbé állíthatják, mondom, hogy egyesek és népek kényök szerint nem alapítottak meg soha jogilag olyasmit, a mi a létezett viszonyokkal nem fért össze: szintoly kevésbé juthat távolról is eszébe bárkinek, a ki a jogot és államot egyéni szabad akaratból származtatja, kétségbe vonni, hogy valahányszor az akaratot nem az ész, hanem a képzelem és szenvedélyek határozták el s olyasmit akartak létesíteni, a mi az erkölcsi törvényekkel és főnálló

viszonyokkal ellenkezik, nem lehet tartós, a mi így állt elő.

Mint az isten mindenhatóságát nem képzelhetjük mindentudósága és végtelen jósága nélkül: úgy az emberi akarat végeesebb hatalmát is az emberi ész s az erkölcsiség velünk született ösztöne kapcsolatában gondolhatjuk csupán. S a ki, mivel az ember akaratát ezse és erkölcsi érzése határozza el, azt állítja, hogy épen azon dolgok, mikben ez legvilágosabban nyilatkozik, mint p. o. az állam alkotása és a jog meghatározása, nem függenek az egyéni akarattól: hasonlóan cselekszik, mint ha az isten mindenhatóságát azért akarná tagadni, mivel a legfőbb lény mindentudósága és végtelen jósága határozza meg, mely irányban nyilatkozzék e mindenhatóság.

A kik bizonyos világrendben keresik a jog és állam alapját, fölhozhatják ugyan nézeteik mellett, hogy az emberi akaratot a főnforgó körülményekben nyilatkozó világrend határozza el, s hogy ennél fogva a jog és állam valami magasabb forrásból származik: csak hogy azt kérdehetjük tőlük, miért nem mennek fölebb, miután istentől függ a világ rendje? Mert ha azok, kik az államot és jogot szabad akaratból származtatják, fölhozhatják nézeteik mellett, hogy a momentumokat, melyek az emberi akaratra befolyást gyakorolnak, s így ez akarat irányát is kitudhatni tapasztalás útján: nem állíthatjuk ugyanezt a világrendről. Tudományunk szűk körénél fogva nem határozhatjuk meg annak fogalmát és törvényeit, s az emberek nézeteinek a

világrendről okvetlenül ingtagoknak és elágazóknak kell lenniök, holott épen korunkban mindenek fölött szükséges, általánosan fölfogható alapokra állítani jogot és államot.

JEGYZETEK A II. FEJEZETHEZ.

(a) A kik az államszerződés föltevéséből indulnak ki, abban hibáznak leginkább, hogy rendeden oly természeti állapotot tesznek föl, a milyen soha sem volt. Csak ennek tulajdoníthatni, ha azon észjog, melyet e föltevésből vonnak le (mindig ellentétben áll a történeti joggal. Ha természeti emberek helyett, valamely állam polgáiraival köttetjük az államszerződést (hiszen Rousseau maga is elismerte, hogy minden alkotmányt az állam főnálló viszonyaihoz kell alkalmazni); az ilyes szerződés alapján keletkezett alkotmányban nemcsak nem enyészik el a történeti jog, sőt a legnagyobb gonddal biztosítatik: mert meglehet ugyan, hogy az előttünk ismeretlen természeti ember máskép van alkotva, de azon emberek, kiket a történetből és tapasztalásból ismerünk, hacsak lehetséges, bizonyára egyetlen jogot sem fognak földadni az államszerződés kötésekor.

(p) Például Schweicz, Eszakamerika.

(c) Ha az állam jogalapját keletkezése módjában s eredeti alakulása viszonyaiban keressük: e viszonyok teljes tespedését kell föltennünk, s nem képzelhetni haladást, mely az állam jogalapját ne gyöngítené. Ha meg is lehetne mutatnunk, hogy minden állam egyképen alakult: magában véve épen oly kevéssé világosítana föl bennünket e körülmény az államok jogalapja s czélsZERŰ rendezése iránt, a mily kevéssé szolgálna útmutatásul házaink czélsZERŰ építésében, ha valaki fölfedezné, mely művészeti alapelv szerint kezdték a népek általában építeni házaikat.

III. FEJEZET. Az állam c z é l j á r ó l .

Az állam keletkezését kimagyarázhatni, a nélkül, hogy az államtagok közös céljáról szólanánk. Miután, ha nemis egész történeti bizonyossággal, legalább nagy valószínűséggel föltehetjük, hogy némely államok egyeseknek köszönhetik alkotásukat (*a*): fölösleges különös célokat vennünk föl a tömegre nézve, mely az államalkotásnál egészen szenvedőleg viselte magát. Más dolog, ha az állam föntartásáról van szó. Az államok föntartása soha sem egyes vagy kevesek műve, hanem mindig a polgárok összeségétől vagy legalább nagy többségétől függ. Tegyük föl, hogy ezeknek nincs érdeke az állam föntartásában s hogy fölbomlását óhajtják (*b*): szükségkép el fog, el kell vesznie az államnak egyesek minden erőfeszítései daczára is. – Ha az állam főállását bizonyos osztályok érdekeihez kötjük, nyújthatjuk ugyan életét s hoszas gyakorlat által sokféle eszközökre jöhetünk rá, mikkel az államot a többség akarata ellenére is föntarthatjuk egy ideig, sőt a bel-

korhadás külső jelenségeit is palástolhatjuk mesterségesen: az állam mindazáltal, melynek főállása tagjainak többségére nézve közönbös, vagy épen akadályukra van, még sem kerülheti el bukását, s a mily kevésbé mondhatjuk életnek a galvanismust, mely a hulla merrev tagjait mozgásba hozza, szintoly kevésbé számíthatjuk élő államok közé az államot, melynek tagjait csak az államhatalom tartja mozgásban mesterséggel. Hogy tehát azon nagy tény, miszerint az államok főállanak, észszerűen indokoljuk: szükségkép föl kell tennünk bizonyos célt, melyet az emberek többsége csak az állam által hisz elérhetni, s melyet mindenki eléggé fontosnak tart, hogy elérése végett önként alávesse magát az állam főállásától elválhatlan megszorításoknak.

S miben áll ezen cél?

Több elméletet állítottak föl az állam céljáról, s mindenik iskola a magáét hirdeti egyedül igaznak.

Egyik szerint az állam célja: az erkölcsi törvénynek uralmát valósítani; mások a közjólét megalapításában találják azt; mások ismét elvetették mindezen elméleteket, mint határozatlanokat, s az állam célját vagy kizárólag a jogvédelem és biztosításban, azaz rendezett jogállapot alapításában hitték találni, vagy, miután a rendezett jogállapot alapítását és fõntartását csupán az állam által megoldandó feladat negatív oldalának tekintették, azt tüzték az állam céljául, hogy minden oldalról mindenképen előmozdítsa a fejlődést; sőt olyanok sem hiányoztak, kik, mivel az állam már magában cél, beszélni sem akartak különös ezélról.

Miután a közjóiét csak az erkölcsi törvények uralma által lehetséges, s erről szó sem lehet rendezett jogállapot nélkül, a fejlődés minden oldalról előmozdítása pedig épen az erkölcsi törvények eredménye s egyzersmind föltétele a jólétnek: az érintett elméletek kövekezményeikre nézve is szükségkép mind hasonlóak. Gyakorlati szempontból igen mindegy: vajjon államjogi vizsgálódásunkat azon tétellel kezdtük-e, hogy az erkölcsi törvény uralma az állam célja s úgy mentünk tovább, hogy, ha az erkölcsi törvény parancsolja embertársaink jólétéről gondoskodnunk, az államban is gondoskodni kell a közjólétről; – avagy azon tételből indultunk ki, hogy a közjólét az állam célja, s mivel az erkölcsi törvények uralmát minden elfogulatlanak a közjólét alapföltéteül kell tekintenie, innen mentünk át azon állításra: hogy az állam csak annyiban érheti el célját, mennyiben az erkölcsi törvény uralmát sikerült megalapítania? Az eredmények, melyek ez elméletekből folynak, mindig ugyanazok. Egyaránt használták mindeniket a kényuralom és polgári szabadság megalapítására (c).

Ha az állam célját azért kell megállapítani, hogy abból lehessen meghatározni az államhatalom *főladatát* és *korlátait*, – s épen ez ad gyakorlati fontosságot az államcél fölötti vizsgálatoknak: – mindezen nézeteket egyaránt ki nem elégítőeknek kell elismernünk, mivel oly dolgokban keresik az állam célját, melyek sem *kizárólag* nem tekinthetők az állani céljainul. sem *csupán* az állam által nem valósíthatók. Az

erkölcsi törvények valósítása, az egyének jólétének megalapítása, s a különös ótalom létesítése szintúgy feladata más társaságoknak, mint az államnak, s kétségtelen, hogy e céloknak elérése az állani által mindenütt csak kis mértékben eszközölhető, a hol az a polgárok egész lételét mintegy el nem nyeli. Az államcél ilyes értelmezése által mint lehet bármi részben meghatározni az államhatalom természetes határait? S azt sem lehet tagadni, miszerint mindezen elméletek az állam céljáról nem olyanok, hogy azoknak helyességét azok is tüstént belássák, a kiknek nincs is tudományos műveltségök. Mikor az állani vezetését egyesre vagy kevesekre ruházták korlátlan teljhatalommal, s a miveltebb osztályokon kívül senki sem vett részt a közügyekben; mikor a tömegek, a mit egy több hatalom mért rajok, nyugodtan túrték, s a közember beérte azzal, ha mások mozdíták elő boldogságát, nem igényelvén, hogy azt maga tehesse: azon időkben egészen helyén volt olyas elméletek fölállítása az állam céljáról, melyeket csak tudományosan művelt emberek értettek.

Az alapelv, miszerint az erkölcsi törvények valószínűsítésében, a közjólétben vagy a rendezett jogállapot fõntartásában kell keresni az államcél, a legjobb eredményeket vonhatá maga után, ha meggyõzheték helyessége felõl azokat, a kiktõl kizárólag függött az állam kormányzása, sõt történetileg kimutathatjuk ily körülmények közt a tudomány gyakorlati fontosságát. Senki sem tagadhatja ezt, ha figyelembe veszi, mi min-

dent tettek korlátlan hatalmú egyedurak, a XVIII. században, a nép jóléteért, legkisebb külső kényszerítés nélkül. De mivel korunkban oly merőben megváltoztak e részben a viszonyok, s miután jelenleg más osztályokhoz tartoznak sok államban, a kiktől függ az állam vezetése: az államtudománynak is egészen más módon kell azokra hatni. Népiességre kell törekednie, nem oly értelemben, mint érteni látszanak sokan, a kik államtudományi dolgokról írnak, miszerint szépen hangzó phrasisokban, a tudós műnyelv egész pompájával igazolják a nép előítéleteit; hanem az által, hogy oly alapelvekből induljon ki, melyeket mindenki igazaknak ismer el.

Ha azt akarjuk, hogy az államcél meghatározása gyakorlati haszonnal járjon, s bennünket az állam feladatának és az államhatalom természetes határainak helyes ismeretére vezessen: nem azt kell nyomoznunk és tudományos alakban kifejeznünk, miben hiszik egyes tudósok találni *az állam legjobb célját, hanem hogy mi-ben szokta azt közelebről keresni a nép többsége?* Miután nemcsak arról van szó, hogy az államhatalom korlátait ne terjeszszük helyes mértéken túl, hanem arról is, hogy az államhatalmat bizonyos határokon belől elismertessük: az államcél megállapítása csak annyiban szolgálhat kiindulási pontul további nyomozásokra, mennyiben annak, a mit felállítottunk, helyességét nem vonja kétségbe az emberek többsége. Mert, ha a politikában vannak is kétségtelen igazságok: csak azon esetre szolgálhatnak gyakorlatilag alkalmazható elme-

letek alapjaiul, lia azok által, a kik az állam fölött rendelkeznek, helyeseknek ismertetnek.

De vajjon találhatni-e ily, mindenki által elismert államcélzt? föltehetni-e, hogy annyi végtelen eltérés mellett mindenben mi az államra vonatkozik, jelenleg uralkodik: épen a legfontosabb kérdésre nézve, *az állam célja fölött lel tesson egyértelműség a nézetekben?*

Mielőtt e kérdésre felelnék, két tényre kell figyelmeztetnem olvasóimat, melyek kétségteleneknek látszanak előttem, s melyeket a következőkben be fogok bizonyítani.

1. *Hogy az egyes soha sem célznak, hanem mindig csak eszköznek tekinti az államot, mely által bizonyos személyes céljait elérni törekszik, s annálfogva minden áldozatnak, melyet az állam föntartása igényel, csak annyiban veti magát alá, a mennyiben egyéni céljait csupán az állani által hiszi elérhetni.*

2. *Hogy senki sem nyúl ezéljai elérésére végett távolabbi eszközökhöz, míg a közelebb fekvőket Melegítőknek találja, s hogy ennélfogva az egyes csak azon célok elérése végett folyamodik az államhoz, melyekről azt hiszi, hogy saját erejével vagy más eszközökkel, melyeket kevesebb áldozattal megszerezhet, például kisebb társulatok által, nem érheti el.*

JEGYZETEK A III. FEJEZETHEZ.

(a) A nép-mythosok mindig egyes nagy embereknek tulajdonítják az államok alkotását.

(b) Ez utóbbi szükséges következménye az előbbinek, miután az állam fõntartása az egyesekre nézve oly erõfeszítésekkel és áldozatokkal jár, mik szükségkép elviselhetlen terheknek tetszenek elõttük, mihelyt nincs érdekekben az állam fõntartása.

(c) Egyik legnagyobb baja az államtudományoknak, hogy rendszeren csak azért állítanak fõl bizonyos alapelveket, hogy bizonyos következményeket, a miket épen igazolni akarnak, vonjanak azokból.

IV. FEJEZET.

Az államot az egyesek mindig csak személyes céljaik eszközeinek tekintik.

Az emberi sajátságok közé tartozik, hogy mindenki egyéni boldogságra törekszik, s hogy e törekvést még is kevesen akarják cselekményeik indokául bevalani. Hogy magunkat és másokat ekkép igyekszünk ámítani, annak okát azon téveszmében találjuk: hogy az egyéni boldogság csupán anyagi élvezekben keresendő, s mások jólétével ellenkezik, s hogy annál fogva aljas és igazságtalan dolog arra törekedni; holott könnyen meggyőződhetünk e nézet alaptalanságáról.

Azon hatásból, melylyel bizonyos viszonyok vannak kedélyünkre, leghelyesebben megítélhetjük hasonló viszonyok hatását más emberekre.

A milyen nagy tévedés, ha azért, mivel az ember physicalai természete a természet köztörvényeinek van alávetve, a súly vagy a vonzó erő stb. törvényeiből akarnók kimagyarázni egyesek vagy az összes emberi nem cselekvéseit, s mértani formulák által törekednénk

kifejezni az emberiség haladását; a milyen esztelenség volna egész népek, sőt az emberiség sorsát azon phasisokból akarni előre meghatározni, melyeken az egyes ember élete átmegy (*a*): szintoly helyes dolog, ha az egyes ember képeire képzeljük általában az egyes embereket, s hajlamairól, érzelmeiről és tulajdonairól ember-társai hasonló tulajdonaira következtetünk.

Sok függ mindenesetre a polgárisodás fokától, melyen az egyéniség áll, s kétségtelen hogy az ember ösztönei, érzelmei és tulajdonai is módosulnak azzal. Azonban inkább csak irányára nézve, mint lényegében okoz változást a polgárisodás. Csak a tárgyak változnak, melyek a polgárisult ember ösztöneire és érzelmeire hatnak, és a mód, a mely szerint tulajdonai nyilatkoznak.

Ha egyikünk sem keresi egyéni boldogságát, melyre törekszünk, tisztán anyagi szükségseink kielégítésében: senki sem azonosíthatja észszerűen az egyéni boldogságra törekvést anyagi élvezek hajhászásával, s miután a „tapasztalás épen ellenkezőt tanúsít, merőben alaptalan állítás, hogy a közember egészen másképp gondolkozik. Az ember magasabb és aljasabb tulajdonaira alkalmazva, egyaránt igaz marad e szavak értelme: homo sum, human! nihil a me alienum puto. A mint van bizonyos határ, min fölül senki sem emelkedhetik, szintűgy van, a melyen alól nem sülyedhet senki és a ki azt hiszi, hogy csupán állati ösztönök után indul az emberek többsége, semmivel sem okosabb, mint a ki elbizottságában az istennel akar mérközni. Csak az élet legmin-

dennapibb jeleneteire kell fordítanunk figyelmünket, hogy meggyőződjünk, miszerint a társadalom magasabb és alsóbb osztályai közt nincs e tekintetben épen semmi különbség, s hogy az utóbbiak szintoly kevéssé keresik tisztán anyagi élvezekben egyéni boldogságukat, mint a fensőbb osztályok. – Az igaz, hogy bizonyos örömek élvezésére csak a műveltség magasabb foká ad fogékonyságot; azon örömet például, melyet egy igazság fölfedezése a kutatónak okoz, szintoly kevéssé képes érezni a közember, mint a báró. ki tizenhat őst számol, vagy a pénz embere, legyen bár az állam legtöbbet adózó polgára; s a közembert majd mindig anyagi szükségeinek fedezésével látjuk elfoglalva. De ez csak annyit bizonyít, miszerint az embernek mindenek előtt élnie kell, hogy aztán boldogságra törekedhessék s hogy a társadalom mostani szervezete mellett sokan vannak, kiknek szükségeik előleges fedezése majd semmi időt sem hagy a boldogság utáni törekvésre; és nem azt, mintha a társadalom alsóbb osztályai csupán anyagi érdekeik kielégítésében keresnék az egyéni boldogságot. Mint a legműveltebb ember sem fog magasabb erkölcsi élvezet után törekedni, sőt azokat alig fogja érezni, ha éhség és szükség anyagi érdekei kielégítésére kényszerítik: úgy a közember, ha egyszer kielégíté anyagi szükségeit, magasabb élvezetek után fog törekedni; sőt midőn amazokért küzd, akkor is erkölcsi érdekek ösztönzik őt leginkább. Azt hiszszük-e, hogy az egyszerű élelmiszer, melyet arcza verejtékével szerzett, ta föntartja azzal szereteteit, nem nagyobb boldogság

forrása a munkásra nézve, mint melyet csupán állati ösztöneinek kielégítése nyújtana; vagy kevésbé nemes és erkölcsi érzés, a mit oly pillanatokban élvez, a gazdag ember örömenél, midőn nejével azon palotába lép, melyet az ő kedvéért vett, avagy gyermekei közt kiosztja a játékszereket? Olyan az ember, mint a fa, mely mélyen gyökerezik a földben, s annak táplálását nem nélkülözheti, leveleit és virágait azonban mind fönn. fejt ki, s azon tisztább elemekből is szija életerejének nagy részét, melyekben ágai ingának. Az ember is a földhöz van kötve, de mindig fölfelé tör szükségkép, s bármi alatt álljon, csupán a földivel nem érheti be.

Az ember törekvése egyéni boldogság után tehát nem csak állatias törekvés anyagi szükségjeink kielégítésére, hanem velünk született ösztön ama nemes élvek után, mikre a fogékonyságot isten oltotta az emberi szívbe. Azon föltétek egyike e törekvés, melyek nélkül magasabb rendeltetésünknek sem felelhetünk meg.

Szintoly hibás azon tétel, hogy az *egyiknek személyes boldogsága minden másokéval szükségkép ellentétben áll*; sőt tapasztalásból tudjuk, hogy az egyesek boldogsága mindig azokétól függ, a kikkel együtt él a társaságban. Miként a beduin csak úgy érezheti magát jól, ha törzse jól van: úgy az államban is az egyetemes jólétől függ az egyes polgároké, s valóban sokkal könnyebb ezt bárkivel megértetni, mint az ellenkezőt bármely körülmények közt megmutatni.

Úgy tetszik, hogy csak az emberi boldogság föltételeit, s azon összefüggést kell vizsgálni, melyben az

egyedül másokéval áll. hogy tisztán belássuk, mi nevelés az erkölcstelenség vádja, melyet Bentham tanai ellen fölhoznak *(b)*.

Ha a bölcselem tanításai befolyással vannak is egyesek erkölcsi érzelmeire, a mi gyakran nincs úgy(e): bizonyos elméletek veszélyességét nem alapelvükben, hanem azon következményekben kell keresnünk, miket azokból vonnak; s nem hiszem, hogy e részben bárki is valamit szemére vethetne a nagy brit férfiúnak, ami közös nem volna Zénóval, a stoicus iskola atyjával, a mennyiben tanait Ciceroból ismerjük *(d)*.

Szándékosan kerülök e munka folytán minden olyan vizsgálódást, mi nem okvetlenül szükséges a tárgy megértésére, melylyel foglalkozunk. Mellőzöm tehát a kérdés fejtegetését: vajjon nem az egyéni boldogság utáni törekedésben találhatjuk-e föl az erkölcsiség törvényeinek is kulcsát; csupán arra szorítkozom, mennyiben helyes azon állítás, *miszerint az államban minden ember csak saját egyéni boldogságát keresi (e)*.

Ha a tapasztalást kérdezzük, úgy találjuk, hogy a történetek folytonos tényekkel igazolják, miszerint az államot minden népnél és minden időben nem célznak, hanem csak eszköznek tekintették, mi által személyes céljaikat akarták elérni, akiktől az állam kormányása függött.

Az ó-kor államai sem tesznek e részben kivételt, bármit mondjunk azon magas polgári erényről, mely azokban uralkodott. Miután azok, habár az emberiség haladására épen nem, de az egyes államok főállására

nézve igen is célszerű módon akkép valának rendezve, hogy az egyeseket illetőleg minden jog élvezete a polgársághoz, s ezzel az állam főállásához volt kötve: könnyen megmagyarázhatjuk a polgári önfeláldozás ama csodáit az állam és egyesek érdekeinek érintett azonságából, s azon körülményekből, miszerint az állam akkori szervezete mellett mindenki jobban belátta, mint korunkban, hogy az állam főállásától függ egyéni boldogsága. A mód, mely szerint a rabszolgákkal s mindazokkal bántak, kiknek semmi vagy csekély részök volt a kormányzásban; a főurak esküje, – miből nem is csináltak titkot – hogy semmit sem tesznek a nép javáért; Róma egész politikája, s annak lassankinti átalakulása, mely azon változásokat kísérte, amelyek által a kormány a polgárok más osztályaira vagy többségére szállt: megannyi czáfolhatatlan bizonyság állításom mellett.

Ugyanez áll mindazon államokról, melyek a római birodalom elenyészte után keletkeztek; s bármi nagy volt legyen is a keresztyén eszmék befolyása, bármint törekedett az egyház, mint ez eszmék közvetítője, az uralkodók önzését a keresztyén szelídség és felebaráti szeretet tanításaival legyőzni: mindamellett is polgári-sodásunk egész folyama alatt mindig az uralkodók javát tekintették az állam fő, sőt egyedüli céljának.

Csak Macchiavelli „Principe”-jét kell kezünkbe venni, vagy a velencei köztársaság történeteit kell ismernünk: hogy tisztában álljon előttünk, mily alapelvek szerint kormányozták a XV. században az egyed-

uralmi és aristocrata államokat; hogy azon néhány democrata község, melyeket a legújabb korig találunk Európában, szintén nem tesz kivételt e tekintetben, meggyőződhetünk, ha a svájci democrata kantonok eljárását nézzük védeczeik és alattvalóik irányában.

Az érintett tapasztalásból, miszerint az államot mindenkor csak eszköznek tekintették az uralkodók egyéni boldogsága megalapítására és föntartására (/), a legnagyobb valószínűséggel következtetjük, hogy ennek korunkban is így kell lenni és hogy *ahol mindenki részt vesz az állam kormányzásában, ott csal minden egyes egyéni boldogságában kell keresnünk az állani célját*. De bár ez sem példanélküli, miről az északamerikai szabad államok eléggé meggyőzhetnek: mindazáltal úgy hiszem, hogy a főnebbi tétel igazsága, ha a tapasztaláshoz nem folyamodunk is, tisztán kitetszik magából a dolog természetéből.

Ha az ember nem csupán értelmes lénynek van teremtve, hanem folyvást az is marad, amit legalább elvben (g) nem tagadhatnak, akik államtudománnyal foglalkoznak; s ha az államot nem az emberi természet kényszerűségének kell tekintenünk: szükségkép föl kell tennünk, hogy van valami, a mi az emberi akaratot az állam föntartására bírja.

Vagy azt kell föltennünk: hogy az állam isteni mű, isten akaratának közvetlen kijelentése, melynek alá kell vetnünk magunkat, vagy azt hogy az állam maga cél, vagy végre azt, hogy az állam által mindenképpen egyéni céljait törekszik elérni, azaz más szavakkal:

hogy az államot az egyesek eszközül tekintik egyéni boldogságuk megalapítására, avagy ótalmul bizonyos veszélyek ellen, melyek különben őket fenyegetnék (*h*).

Ha már most vizsgáljuk az indokokat, melyek az egyes akaratát arra bírják, hogy az állani föntartására szükséges korlátozásoknak magát alávesse: meg kell győződnünk, miszerint a két előbbi okból nem magyarázhatni ki az államok főállását.

Miután semmi sem történik isten akaratánélkül: kétségkívül szintúgy isten művének tekinthetjük az államot, mint minden egyebet, a mit istentől nyert szellemi és anyagi erőinkkel létesíthetünk. Ki az emberek fölött örökös mennyei gondviselésben hisz, az szintúgy isteni akarat nyilatkozását látja a polgárosult állam hatalmában, mint a beduin seikjében, vagy valamely vad embercsoport a főnökében; s még ha nyomva érzi is magát az államhatalom által, akkor is isten végzetét látja a vallásos ember azon hatalom főállásában, mely türelmét, és erényét próbára teszi. – Ily általános értelemben talán megnyugtatólag hathat egyesek kedélyére a tétel, miszerint isten művének kell tartani az államot; de nem alkalmas arra, hogy az állam föladatára és az államhatalom természetes határait nézve további következtetéseket vonjunk abból. – Miután e szempontból egy forrásra kell visszavinnünk Tamerlan és IV. Henrik, s a csár és egy svájcz demokrata kanton többségének hatalmát, s isteni elhatározás eredményének kell tekintenünk minden tényt, mely által valamely hatalmat valakire ráruháztak, vagy valakitől elvettek:

ily általánosságban fölállítva nem egyéb az egész elmélet, mint a „faits accomplis” elméletének vallásos formulája.

A ki az államot ugyanazon okból származtatja, melyből minden földi dolog származott, tulajdonképen semmit sem mondott, legalább olyast, a mi az államrendezés fontos kérdését előttünk földerítené.

Ha következményeket kell vonnunk a tételből, miszerint az állam isteni intézmény: akkor, legalább bizonyos államot vagy kormányformát, *isten közvetlen munkájának*, s az államban fönálló jogokat és köteleseégeket *egyenesen isten akarata kijelentéseinek* kell tekintenünk.

Kétségtelenül voltak államok, melyekben ez volt az eset, s vannak jelenleg is; és az is igaz, hogy semmi sem szilárdítja meg inkább az államhatalmat az ily vallásos szentesítésnél. Csak az a kérdés: mennyiben lehetséges ez keresztyén államokban (*i*)?

Részemről azt hiszem, hogy e kérdésre mindenkinek tagadólag kell felelnie, ha a keresztyénség lényegéről gondolkodott.

Gyakran használták ugyan vallásos erősségül a kényuralom mellett Pál szavait (Róm. 13. 1): „minden lélek a felső hatalmasságoknak engedelmes legyen: mert nincsen hatalmasság, hanemha istentől, és a mely hatalmasságok vannak, istentől rendeltettek.” Elöttem azonban szintoly ostobaságnak tetszik, ha e szavakból, melyeket e fölött még Nero korában írtak, a kényuralmat akarnák keresztyén államforma gyanánt feltüntetni, mint ha valaki Sámuel szavaival (*j*) akarná megmutatni,

hogy a köztársaság isten előtt az egyedül kedvelt kormányforma. A nagy apostol szavai nyilván csak más formulája annak, a mit mennyei tanítója mondott: hogy az ő országa nem e világból való.

„*A mi urunk istenünk egy úr. Szeressed azért a te uradat istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és minden erődből. 'Ez az első parancsolat. És a második hasonló ehhez: szeressed a te felebarátodat, mint magadat.*” Nincsen más ezeknél nagyobb parancsolat. „*Legyetek tökéletesek, mint a ti atyátok a mennyben.*” (Márk. XII. 29-31.) Ebben áll a keresztyénség lényege. Kijelenté az egyistenséget, s felebarátságot, és minden egyesnek kötelességévé tette, hogy tökéletességre törekedjék, s ez által kimondá, miként az egyesnek nemcsak az állam által, hanem bármely államforma alatt éljen is, tökéletességre kell törekednie. Épen mivel az államtól távol tartá magát, azért lett a keresztyénség annyi állam vallása; s mivel semmiféle határozott kormányformát nem szabott meg, hanem mind egyaránt elismerte, épen azért nyitott korlátlan tért az emberiség haladásának. A helyett, hogy abban keresé vala dicsőségét, miszerint egy külön államot alkotott s annak változhatlan formái közé szorított valamely népet: inkább ama dicsőbb feladatott tűzte maga elé, hogy minden formának, mely az emberek közt rendet tart fön, támaszul szolgáljon, a nélkül, hogy korlátot vetne a haladásnak.

Bármennyire igaz is, hogy az államot különböző időkben s különböző népeknél isten közvetlen művének

tekintették, s bármennyi adatot nyújt is a történet, hogy minden intézmény ott áll legszilárdabb alapokon, hol isten egyenes kijelentésére vihetik vissza azok eredetét: az egyházi és világi viszonyok elkülönzése a keresztyénségben mindazáltal sokkal lényegesebb, hogyszem bármely államformát a keresztyénség közvetlen művének lehetne tartanunk. – A keresztyénség azon befolyást, melylyel a vallásos fogalmak az élet minden viszonyára s tehát az államra is mindig bírnak, *nem az állam által gyakorolja az egyénekre, hanem az egyén által az államra*, s ebben fekszik egyik lényeges különbség e vallás és más vallások közt.

Lássuk most a második föltételt. Gyakran állíták, hogy az állam már magában cél, s hogy ennél fogva annak valamely külön céljáról kár is beszélni. Az állam szüksége az emberrel született, az államélet ösztöne az emberi természetben fekszik: az ázsiai népek határozottan államéleti természete magában is eléggé megmagyarázza az államok keletkezésének tényét. Az államok alakulnak, és főnállanak, mert szükségök velünk született, s a cél, melyet az emberiség azok által elérni akar, csak az államalkotási ösztön kielégítése.

Úgy hiszem, az egész tudós szóharcz, – mert végre sem egyéb, – hogy vajjon az állam maga cél-e, vagy csupán eszközül tekintendő bizonyos célok elérésére? – soha sem támad vala, ha a vitázok mindenek előtt tisztába jöttek volna a fölött: *mit értenek állam alatt, s mily viszonyok tették szükségessé az állam-célvizsgálatát?*

Amennyiben az állam is társaság, s az ösztön, mely bennünket társas életbe vonz, az emberrel született: csak úgy kell az állam fogalmát körülírni, hogy az értelmezés minden társaságra üljék, s mindjárt könnyű bebizonyítanunk, hogy az állani szükségének érzete velünk született. Ekkor aztán igen jól lehet az államra alkalmazni: (de Rep. I. 28.) „Ejus – populi – prima causa coeundi est non tani imbecillitas, quam naturalis quaedam hominum quasi congregatio: non est enim singulare, nec solivagum genus hoc.” Másként áll a dolog, ha az állam értelmezésébe fölvevük, a mi az államot minden egyéb társaságtól megkülönbözteti.

Mert nevezzük bár az államot emberek összegének, kik, mint kormány és kormányzottak, bizonyos területen egy erkölcsileg szerves személyiséggé vannak egybefüszve; vagy oly ténynek mondjuk, mely szerint bizonyos megtelepült családok népileg szervezett egységben élnek bizonyos földteren. szigorúan kijelölt külhatárok között, (mint, nézetem szerint igen helyesen, Zöpfl értelmezi az államot): az állam minden, helyes értelmezésében vannak oly dolgok, miknek elérése lehetetlen hogy ama törekvések célja lett volna, melyek államok alkotására vezettek. A mily kevésbé tehetjük föl észszerűleg az emberek többségéről, hogy valaha oly viszonyok előállítását tűzték volna ki célul, mik szerint kormányzókra és kormányzottakra vannak osztva: szintoly kevésbé hihető, hogy külhatárok állítására törekedtek volna, melyeken maguk sem léphessenek át. Valamint nem az államtagek, hanem szomszédaik szab-

ták meg minden állam határait, mely határok az államnak egy értelmezéséből sem maradhatnak ki: úgy az államtagok felosztása is kormányra és kormányzottakra szintén olyas valami, a mit – legalább mi az utóbbiakat illeti – szükségkép emberi erő és a viszonyok hatalma idézett elő, vagy a minék azért adták alá magukat, mert bizonyos célok elérésére kikerülhetlennek látszott, de a mit bizonyára soha sem tekinthettek törekvésü célul.

Aki azt állítja, hogy az állam magában cél, más szavakkal azt mondja, hogy az államnak semmi észszerű alapot nem kell keresni, hanem tényül kell azt vennünk, mely közvetlen az emberi szükségből folyt ki. Ha csak arról van szó: mint alakultak az államok? talán helyes e nézet. Egyes családok letelepedése, előbb kisebb csoportokká, később népekké egyesülése, ez egyesülés benső szervezete, megszabott határok kijelölése, az államtagok felosztása kormányra és kormányzottakra: szóval, ami csak összevéve az állam fogalmát teszi, mind szükségből eredett lassankint. De, – mint már megjegyzem, – az állameredet kérdése lényegesen különbözik attól, hogy miért állanak fön az államok? miért tartatnak fön minden erővel? és pedig épen e kérdések a legnagyobb gyakorlati fontosságúak korunkban.

Rég elmúlt az idő, midőn csak egyes tudósok állították „rosz”-nak az államot, s bölcselmi elvekkal védtek nézetöket. Rousseau óta igen népszerűvé lett e nézet. Kevesen mondják ugyan ki e tétel végeredményeit oly merészen, mint Proudhon, ki az anarchiát állítja a polgárisodás magasabb fokára jutott emberek egyedül

helyes kormányformájának; de az előzményekben sokan egyetértenek vele. A legtöbb intézményt, mik nélkül az állam fon nem állhat, megtámadják, mint amelyek össze-
 ütközésben állnak az ember jogaival; kérdésbe vonják magának az államnak létezését, úgy hogy gyakor esetben csak anyagi erő alkalmazásával tarthatni azt fon. Es miért? Épen mivel a társadalom egyes osztályai nincsenek meggyőződve afelől, hogy az állam főállása rajok nézve is hasznos, sőt szükséges: mert nem tudják, *mi célból* kelljen magukat mindazon korlátozásoknak alávetniök, melyeket az állam fõntartása megkíván, s a józan ész előtt meg nem állhatónak, tisztán durva erőszak eredményének tekintik viszonyukat az államban.

Nem tudós viszketeg indít tehát bennünket az államcél kérdésének megoldására, nem az iskolának van arra szüksége: a nép érdekében, gyakorlati fontossága miatt kell megoldanunk azt. S hihetjük-e, miszerint olyas felelettel, hogy az állam maga cél, hogy az emberi természetben fekszik az államalkotási ösztön, – nyugalomra bírhatjuk azokat, kik oly szilaj erővel ingatják az államépület oszlopait, vagy nagyobb tevékenységre buzdíthatjuk azokat, akiknek közönyössége miatt annyiszor sikerülnek az állam elleni támadások?

Mióta nagy Fridrik és II. József az állam első szolgálóinak nyilváníták magukat: meglehetősen rász hírbe jött azon nézet, miszerint az uralkodó dicsőségében és jólétében kell keresni az állam célját. De vajjon, legalább a nem tudósok előtt, kevésbbé esztelennek tetszhetik-e azon állítás, hogy milliók túrják a szabadság

minden korlátozását, adót fizessenek, másokra bízzák jogaik és érdekeik védelmét, s az államért verőket ontásuk csupán azért, hogy bizonyos többsége követeket válaszson, s ezek az ő nevökben határozatokat hozhassanak, melyek a végrehajtásban azokra is terhesek, a kik hozták? Csoda-e, ha sokan az adót és katonaállítást, a vámot és rendőrséget, mindazon intézményekkel együtt, melyekkel az államot föntartják, nem látják oly bájos színben, hogy azok föntartásáért érdemes volna még áldozatot is hozni? Ha azon állítás, miszerint az államalkotási ösztön az emberi természetben fekszik, meg is győzhet valakit, ki ez Ösztönnek Öntudatával bír, az államföntartás szükségéről: a többség előtt annál kevesebbé bír fontossággal, mert a legtöbb államról történetileg megmutathatni, hogy nem ez ösztönnek, hanem más okoknak köszönhetik keletkezésüket, s minél inkább látszik jelentkezni korunkban épen az ellenkező ösztön.

Miután a főnebbiekből világos, hogy az, ami az egyes akaratát az állam föntartására, azaz mindannak teljesítésére bírja, amit az állam föntartása kíván, – nem abban keresendő, hogy az államot isteni műnek, sem nem abban, hogy magában célnak tekint: világos, miként – ha az állam főállását észszerűnek kell tartanunk – azt kell föltennünk, hogy az egyén személyes célok után törekszik az államban, melyeket csak az állam által gondol elérhetni, avagy hogy csupán eszköznek tartja az államot saját boldogsága megalapítására, s bizonyos veszélyek eltávoztatására, melyek őt

különben fenyegetnék; és erős meggyőződése, miszerint e tény elismerése nemcsak nem aljasítja le az államot, s nemcsak nem veti az egyes önzése alá, hanem hogy csupán e szempontból lehetséges minden további vizsgálódás az állam és annak rendezése fölött.

Akár a természeti észt, akár a vallás tanait kérdezzük meg, mindenképen az egyénben magában kell keresnünk a létezés célját. Ama szerint anyagi jólétre és erkölcsi megelegedésre, s a vallás szerint a lehető legnagyobb tökéletességre keli törekednünk, és hogy istenhez minél inkább hasonlók legyünk. Egyik szerint sem tekinthetni célnak az államot; hanem csak eszköznek, mi által az egyén személyes céljait törekszik elérni. A történet azt tanítja, hogy az államot az egyesek mindig csak eszköznek tartották személyes céljaik elérésére; hogy akik élén álltak, azért törekedtek fönntartásán, mert a hatalom és dicsőség eszközét látták abban, s a nép azért, mert ama rendben látta anyagi jóléte föltételét. A jelenkor szintén azt mutatja; mert ha a társadalom bizonyos osztályai már helyzetüknél fogva ótalmazói az államnak, míg mások született ellenei, ez onnan van, mivel amazokra nézve a személyes érdekek egész sora kívánatossá teszi az állam fönntartását, amire nincs eset elleneinél (*k*).

Miért tagadjuk a tény, mely annyira kétségtelen s minek állítsunk föl elméleteket az állam céljáról, melyek az iskolán kívül senkit sem győznek meg, s itt is kevés jó eredményt mutathatnak föl? Az államtudományoknak épen azért volt eddig oly csekély gya-

korlati haszna, mivel a tudományos vizsgálódásokban eszméből (értem az államot) indultunk ki, és nem valóságból: az egyén szükségéből.

Igaz, hogy ha az államot csak eszköznek tekintjük, mely által az egyén személyes boldogságát törekszik elérni, azon meggyőződésre kell jönnünk, miszerint az egyes boldogságát és tehetségeinek szabad kifejtését csak annyiban korlátozhatja az állam, amennyiben mások jóléte és szabad fejlődése tekintetéből szükséges: azonban épen ebben különbözik a keresztyén polgárisodás az ó-koritól, s csak addig lehetséges, hogy az egyéni szabadság anyagi és szellemi javai tekintetében ótalomban részesüljön, míg e nézethez ragaszkodunk. „Vagy az államnak kell eszközül szolgálni az egyén ézeljai elérésére, vagy az egyén válik eszközzé az államcél elérésére; s az utóbbi esetben vissza kell térnünk, mint ezt az államtudomány tévé, az ó-kor fogalmaihoz, s magára az államra nézve még ezzel sem nyerünk sokat, miután az ó-korban is egyetlen állam sem állott szilárd „alapon, melynek föntartása nem állt érdekében azoknak, a kiktől létele függött.

Valamint az egyesnek el kell vesznie, ha úgy rendezte életét, hogy annak föntartására mindig mások legnagyobb áldozatát igényli: szintűgy elvész szükségkép az állam, mely hasonló föltételekhez köti lételét.

Ha fön akar állani, úgy kell rendezve lennie, hogy az egyéni önzés számításának megfeleljen: nem azért, mintha azt állítanám, miszerint az önzés minden emberi cselekmény egyedüli forrása; hanem mivel – kü-

lönösen oly lény ellenében, melyet nem lehet szeretni, mint az államot – mindenesetre a legközönségesebb s aminek tartósságot óhajtunk, annál nem kivételekre, hanem rendes viszonyokra kell számítanunk. Nagy veszély pillanataiban az egyes polgárok legnagyobb önfeláldozása mentette meg az egyes államokat: rendes viszonyok között minden államot az egyesek önzése tartja fön, s a veszélyeket, melyek az államot fenyegetik, csak úgy kerülhetni el, ha a többség meggyőzhető afelől, miszerint önzésből kell kívánniok az állam fön-tartását.

JEGYZETEK A IV. FEJEZETHEZ.

(a) Igen közönséges szokás, mennyiségtani formulákkal fejezni ki az emberi viszonyokat: s *mivel* a képek gyakran lényegesen könnyítik oly dolgok megértését, melyeket bajos szabatosan kifejezni: nem is lehet az ellen kifogás; de csak is kép gyanánt szolgáljon az, s ne alapul további bölcselkedésre. – A ki el hagyja magát ragadtatni, miután fölláلتa a tételt, hogy a társadalom súlypontját itt vagy amott kell keresni, vagy hogy az emberiség körben, „spirális” vagy „diagonális” irányban mozog, a természet törvényeit a társadalomba akarja alkalmazni, az ilyen író szintoly ábrándozó, mint a ki, mielőtt a föld forgását ismerték, abból vont volna következtetést a föld keringésére, *mivel* az emberiség körben mozog. Ez utón is föltalálhatni véletlenül az igazságot; csak hogy más utón kell megmutatnunk, hogy valóban feltaláltuk-e.

(6) Bentham elméletét majdnem hasonló hévvel támadták meg mint Epicur alapelveit. S mi tulajdonképen, gyakorlatilag véve, a különbség Bentham és elleneinek állítása közt? Bentham azon tényről, miszerint az emberek többnyire hasznossági szempontból indulnak ki, azon meggyőződésre jutott, hogy a közjólétben kell keresnünk az állam célját; ellenei pedig az állani jólétét teszik az egyes tettei szabályozójául: de soha sem mulasztják el megmutatni, hogy az állam jóléte a legjobb eszköz minden egyes polgár jólétének előmozdítására. Mindkét út ugyanazon eredményre vezet: *miszerint az államt, hogy szilárd alapokon álljon, úgy kell rendezni, miként*

főntartása nemcsak minden egyesnek érdekében álljon, hanem egyszersmind mindenki be is lássa az állam és egyesek érdekeinek azonságát. Oly tétel, melynek igazságát minden idők bizonyítják; mert csak azon mértékben találjuk föl az alkotmányok egyedül biztos alapját: a törvény iránti tiszteletet, a mint ez érintett azonságot tisztán belátta a többség.

(c) Az epicureus Cassius és a stoicus Brutus egyforma lelkesedéssel ontották verőket ugyanazon ügyért.

(d) Qui (Zeno) nihil utile quod non idem honestum: nihil honestum quod non idem utile sit, saepe testatur, negatque ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem qui ista distraxerint. Cic. de Off. III. 7.

(e) Mivel e szót: haszon, rendesen anyagi érdekek kifejezésére használják: a félreértések kikerülése végett jónak tartom az egyéni boldogság kifejezésével cserélni azt föl, a mi alatt a közönséges szójárás szerint, befoglaltatik egyszersmind az erkölcsi érdekek kielégítése.

(f) A keresztyénség legnagyobb diadala, hogy bizonyos korlátokat szabott az uralkodók önzésének: mindazáltal mindazon uralkodók, kik elismerék azon valóban keresztyéni elvet, hogy az állam célja nem lehet egyes ember jóléte és élvezete, mindig az államtagok jólétében, vagyis az egyesek egyéni boldogságában keresték az állam célját.

(g) Akik az állam keletkezését észszerűség útján akarják kimagyarázni, az emberi észről azonban minden befolyást elvitatnak annak alakulására, s miután megmutatták, hogy ami századok előtt történt, természet- és észszerű volt, azt következtetik, hogy azt, minden azóta közbejött változás daczára, nem kell újraalakítani: – ezen tudósok elismerik ugyan elvben a jelen emberiség értelmiségét, de tagadják az elv eredményeit.

(h) Miután elméletileg teljesen igaz a tétel, hogy az erőszak nem lehet jog alapja, s a történetírás, főleg korunkban, sok adatot mutat, miből kitetszik, miszerint az úgynevezett „jus fortioris” csak addig tarthat, míg valóban erősebb, aki a

hatalmat bírja, s hogy ennél fogva az erőszak elméletéből ki-magyarázhatni ugyan az államok keletkezését és erőszakos föntartását, de nem nyugalmas előhaladását: ez okoknál fogva fölöslegesnek tartom ezen elméletről különösen szólani.

(i) Sokat beszélnek általános vallásról; de mivel minden vallás közt ennek van legkevesebb követője: valahányszor a vallás befolyásáról az államra van szó, mindig *egy bizonyos liit* befolyását kell értenünk. Semmivel sem okosabb dolog, ha valaki a török és khinai birodalom viszonyairól akarna szólni, anélkül, hogy a két birodalomban uralkodó hitfogalmakra tekintettel lenne, mint az – ami annyiszor történik – ha keresztyén államokról beszél valaki, s egészen elfeledkezik a keresztyénségről, vagy oly vallást állít föl a helyett, melyet a felvilágosult fők vallásának neveznek, melyet azonban bizonyára nem követ a többség.

(j) I. Kir.8.

(k) A communismus, socialismus s mindazon tanok, melyekkel az állam ellen általában vagy bizonyos állam főállása elleiv különösen harcolnak, egyaránt az érintett fogalmon alapszanak. Miután az állam védi az egyéniség szabad kifejlését, míg a nagyobb értelmiség és erő több földi javat szerezhet: akik helyzetökkel nincsenek megelégedve, önzésből újabb vagyonfelosztás kivitelére akarják használni az állam hatalmát: önkényt érthető hogy az állam itt is, amott is egyaránt csak eszköz; s a dolog természete hozza magával, hogy más-ként nem is lehet. Az állam *eszméje* magasabb, hogysen mindenki felfoghassa, minél fogva valameddig az államot csupán eszköznek tekintik, mindenki ragaszkodik ahoz, s mihelyt czélul állítják föl, közönbös dolog lesz a legtöbb ember előtt.

V. FEJEZET,

Senki sem nyúl céljai elérése végett távolabbi eszközökhöz, míg kielégítőknak találja a közelebb fekvőket: minélfogva az emberek az államot csak azon célok elérhetése végett veszik igénybe, melyeket saját erejükkel, vagy kisebb társulatok alkotta által nem érhetnek el.

Általában senki sem tagadja a tételt, miszerint az ember, céljai elérése végett, legyenek azok valamely jó megszerzése, vagy valamely rossznak elhárítása, csak akkor nyúl távolabbi eszközökhöz, ha saját tehetségei vagy hozzá közelebb fekvő eszközök arra nem elegendők. A találmányok története az emberi szükségek történetírása; s miként az első kapát bizonyosan nem használták, míg az ember oly dologhoz nem fogott, melyhez tagjai és a földről fölvett kövek nem voltak elégségesek, úgy bizonyára senki sem fogja vasfogóval, amit kezével könnyen megfoghat, oly teher fölemelésére, melyet maga elbír, senki sem fog híni más embert segélyül, avagy száz embert foglalkodtatni azzal, amit tíz is elvégezhet. Miután az isten minden szívbe beleoltotta a szabadság ösztönét: akként teremtette az embereket, hogy mindenikünk legörömebb támasz-

födjük önmagára s hajlandóbb legyen inkább igenis sokra mint kevésre becsülni saját erejét. De ha azon követeléseket nézzük, melyeket korunkban az állam irányában tesznek: valóban úgy látszik, mintha ott, hol az államról van szó, az emberi természet azon tulajdona megszűnnék.

Valamint korunkban minden állam közös irányának látszik, központosítani a polgárok minden érdekének vezetését: úgy viszont a népben is bizonyos előítélet támadt, mintha az állam útján lehetne mindenről a legjobban gondoskodni (*a*).

Mikor gyermekkoromban az első elefántot láttam, semmin sem bámultam annyira, mint azon, hogy az óriás állat a neki nyújtott czukordarabot, s általában a legkisebb tárgyakat el tudta venni. Úgy látszik, hogy sokan hasonló nézettel vannak az állam jeles tulajdonairól, legalább nem hiányzanak, akik a legkisebb dolgot is az államra akarnák hagyni, s a jól rendezett alkotmány eszményét azon állapotban találják, midőn az egyesnek nincs egyéb tennivalója, mint, hogy két kézzel nyújtsa az államnak az adót, míg – szokott hasonlat szerint – a sült galamb a szájába röpül.

Korunk ez irányából egyáltalában nem következik, hogy jelenleg az emberek céljaik elérésére inkább használják az államot, mint saját erejüket, vagy más közelebbi eszközöket; hanem csak az, hogy az államon kívül minden más eszközt elvettek tőlük, a mi által célhoz lehet jutni, s ezért kénytelenek mindenütt az állam segélyét venni igénybe.

A legtöbb állam jelen szervezete a korlátlan királyság érdekében alkottatott. Miután az állampolgárok fölötti teljes gyámkodás, a korlátlan hatalom ez alapfeltétele, csak ott lehetséges, hol az egyént arra kényszerítik, hogy minden szükségében az államhatalomhoz folyamodjék: a kormányoknak századok óta következetesen szem előtt tartott céljuk volt, lehetőleg eltávolítani mindent, ami az államhatalom közbejvetelét a legkisebb dolgokban is nélkülözhetővé tenné.

A községek tevékenysége, a helyhatósági élet jelentékeny sége, egyes tartományok önkormányzási joga, sőt az iskolaügy és növelés is mindinkább meg lön szorítva, s mindinkább alá lön vetve az államhatalomnak. S mivel már századok óta megszokták a gyámságot: akkor is ez irányt követték, midőn az államhatalom egyesekről a népre ment át, míg ezen intézmények, melyeket a királyság a jelentéktelenségig megnyirbált, a népfőlség nevében végre egészen megsemmisítettek. Oda jutottak elvégre, hogy az egyes most legtöbb esetben kénytelen szükségesnek elismerni az állam beavatkozását. Azonban csak azt kell vizsgálnunk: mely utón fejlődött az államhatalom jelen mindenhatóságára, és meg fogunk győződni, hogy csupán azért ruháztak rá annyit, mivel az egyes polgároknak az államhatalom kiterjesztésén kívül semmi más eszközük nem volt, a mi által a főnálló viszonyok közt céljaikat elérhették volna.

Épen azon következetesség, melylyel p. o. Franciaországban annyi századon át követték ez irányt,

mutatja, miszerint a mindenhatóságot, melylyel az államot Franciaországban fölruházták, nem annyira az államférfiaknak kell beszámítani, a kik az országot kormányozták, mint a francia nép szükségeinek.

Kiterjesztették az állam törvénykezési és közigazgatási jogkörét, mivel a népnek ótalomra volt szüksége a korona-hűbérnökök és hűvéd-urak önkénye ellen; örömmel üdvözlék az állandó hadsereg felállítását, mivel hatalmas hűbéresének, Angliának, nem akarták ismét martalékul engedni Franciaországot; tetszéssel fogadták a rendszabályokat, mikhez Richelieu nyúlt a hatalmas aristocratia ellen: nem mivel az által a királyság erősödött, hanem mivel csupán az által lehetett közvetlen zsarnokaiktól megszabadulniok; az államra bízták, hogy szabályozza a kereskedést, mert a kereskedésnek az állam ótalmára volt szüksége; a legnagyobb haladásnak tekintették, mikor az állam magára vállalta a közlekedési eszközökkel való gondoskodást, mert a niivelt-ség emelkedése érezhetőbbé tette a jó közlekedési eszközök szükségét, s az államon kívül nem volt kire bízni, hogy azokról gondoskodják. Az állam befolyása az egyházra is azon ótalom szükségéből eredett, melyet az egyházszakadás idézett elő minden egyes felekezetre nézve. 8 korunkban a munkarendezés jogát is igénylik az államnak, mivel az államtagok érdekében állónak tartják, hogy az államhatalom hatáskörét a legszélső határokig kiterjesszék. Az államhatalom e következetes kiterjesztése tehát Franciaországban azt mutatja, hogy ott a nép többsége századok óta oly helyzetben

volt, melyben az egyes egyéni céljainak elérése végezt gyakrabban volt kénytelen az állam ótalmához folyamodni, mint más országokban. Egyébiránt azon mód, mely szerint az államhatalom kiterjesztése Franciaországban történt, azt is mutatja, hogy ott az állam hatalmát csak a valódi, vagy képzelt szükség arányához képest terjesztették kiebb (*a*), a mit más országok története is igazol.

Ha különböző országokban és időkben szűkebb vagy tágasbb határokat szabtak az államhatalomnak: ezek csak akkor voltak tartósak, ha az államhatalom azon kiterjedése szükséges volt az állam egyes tagjaira nézve, és pedig azért; mivel az egyes ember inkább saját erejét vagy a hozzá közelebb fekvő eszközöket használja ugyan céljai elérésére, de egyszersmind mindenkor az államhoz is folyamodik, midőn azokat más eszközzel nem érheti el (*b*).

JEGYZETEK AZ V. FEJEZETHEZ.

(a) Magában Angliában félreismerhetlen ez irány. Csak azon, részben igen fontos tárgyak sorát kell tekintenünk, melyeknek vezetését az utóbbi 25 év alatt a kormányra bízák.

(b) Az előítéletet, mely szerint korunkban sokan annyira vágynak kiterjeszteni az állam hatalmát, két nézetnek tulajdonítjuk, melyeket, bármi igazaknak látszassanak első tekintetre, merőben hamisaknak kell tartanunk bővebb megfontolás után. 1. Hogy nagy hatalomnak minden lehetséges, holott az anyagi erő mindig csak egyike azon elemeknek, mik által valamit eszközölhetni. 2. Hogy ahol egy akarat uralkodik, ez akarat mindig szükségkép következetes is, és hogy ha következetes akarat törekszik valamely célra, már következetességében feltaláljuk a kezességet, miszerint azon célra a legcélszerűbb eszközöket használja, holott tapasztalásból tudjuk, hogy a következetes akarat nem csak erkölcsi, hanem valódi személyiségeknél is mindig a legritkább dolog, s hogy a legkövetkezetesb akarat sem elégséges bonyodalmas feladatnak megfelelni (aminő kétségkívül, ha egy nép összes életét kell szabályoznunk bizonyos cél elérésére). Erre minden viszonyok teljes ismerete s a végtelen feladat felfogásának megfelelő értelem is kell.

(c) Hogy az államhatalom határait jelenleg mindenütt kiebb terjesztik, onnan van, mivel ha az állam hatalmát egy államban végtelenül kiterjesztik, a többi államokban is szükségnek látszik az államhatalom kiterjesztése.

VI. FEJEZET, Az állam célja az egyéni biztonság.

Ha az államot az egyesek mindig csak eszközül tekintik saját céljaik kivitelére, s ha igaz, hogy senki sem nyúl távolabbi eszközökhöz, míg a közelebb fekvőket kielégítőnek tartja; szükségkép következik:

a) hogy olyas érdeken kell keresnünk az állam célját, mely minden egyessel közös s a mely mindenkiket személyesen érdekel;

b) hogy csupán azt tarthatjuk az állam általánosan elismert céljának, a minek elérésére mindenkinek nézete szerint sem az egyesek ereje, sem kisebb társaságok tevékenysége, melyekbe ideiglenesen egyesült, nem elegendő.

Innen következik, hogy az államcél fölötti tudományos elméletek minden eltérései daczára, nagyobb egyértelműség uralkodik e tárgy iránt a nép nézeteiben, mint bármely egyéb kérdésre nézve.

S valóban úgy van. A nép soha sem foglalkozott az állam elvont eszméjével. A mit az államról tud, abból áll, mit a fenálló államokról tapasztalt, s ez aligha

ébresztené benne egykönnyen azon gondolatot, hogy az állam célja az erkölcsi törvények uralmának megalapításában vagy mindenoldalú segélynyújtásban áll. Saját jóléte eszközését sem szokta az ember, tapasztalásai folytán, inkább az államtól várni, mint egyéni szorgalmától és egyesek segélyétől; holott a jogi ótalomban, melyre szüksége van, a rendezett községi élet, melynek előljáróit maga választá, valószínűleg szintoly célszerűen és sokkal olcsóbban részeltetné, mint a közigazgatás, melyről tudja, hogy a törvénykezés roppant hálózata, mely milliókra kiterjeszkedik, s melynek mindenki érzi súlyát, soha sem lehet oly finom szálakból szöve, hogy azokon épen azon aprólékos tárgyokban, mikre nézve leginkább szorul a köz ember a jog védelmére, némi igaztalanság át ne csuszszanjon.

A cél, mely miatt a többség az állani fentartását szükségesnek tartja, mely miatt fegyvert fog annak ótalmára, adó alá veti magát, s túri a közigazgatás minden boszantó megszorítását, sőt, ha az államhatalmat valamely esemény megsemmisítné – mint több példa van, – minden erejét megfeszíti, hogy új kormányt alakítson, s nem gondolva sem a formával, mely szerint az alakul, sem az elvekkel, melyeknek nevében föllép, föltétlenül hozzá csatlakozik: – a cél mondón, mely miatt a többség mindezen áldozatra kész, nem egyéb mint a *biztosság*.

Az állani, mely az egyesnek ezt megadta, mindent megadott, a mit a többség vár tőle; a mely állam ezt nem tudja megadni, szemlátomást nem felelt meg cél-

jának, eljátszotta létezési jogát. Részemről tehát mérőben fölöslegesnek tartom látszólag tudományosabb formában fejezni ki, a mi mindenki előtt világos. Mert miután minden állam csak egyetemes közremunkálás által állhat fön, s jelenleg az államforma, és a kormány is sok esetben olyanoktól függ, kik soha sem foglalkodtak tudományosan az állammal: épen a tudományos míveltséggel nem bíró többséget kell egyedüli illetékesnek ismernünk az államcél kérdésének eldöntésében; legalább csak a többség nézetei bírnak e tárgyban gyakorlati fontossággal.

VII. FEJEZET,

A biztosságról melyet az államban keresünk.

Az állam csaja a biztosság. A mely állam ezt nem adhatja meg az egyeseknek, polgárai méltán a legnagyobb rosznak tarthatják azt, s az ily állam mint minden, aminek nincs jogalapja, szükségkép hanyatlásnak megy eléje. Amely pillanatban meggyőzhetjük az embereket afelől, hogy a biztosságot állam nélkül is el lehet érni, tüstént teljesül Proudhon kívánata, s az állam megszűnt lenni.

De amily kevésbé lehet kifogásunk e tétel valósága ellen: úgy csak igen kevés hasznos eredményt vonhatni abból, a míg ilyen általánosságban van fölállítva.

Ha biztosság az állam célja, szükségkép abban áll föladata, hogy a biztosságot létesítse.— De hogy mennyire terjesztessék ki annak folytán az államhatalom jogköre, mely eszközökkel, s mi módon felelhet meg ezéljának az állam: csak akkor határozhatjuk meg, ha tisztába jöttünk az iránt: *miben áll voltaképen az a biztosság, melyet as egyesek keresnek as államban.*

Igen korlátolt fölfogás azt hinni, mintha a biztonság, melyet az egyén az államban keres, csupán élete és teste ótalmazásában állana, anyagi veszélyek ellenében. Miután az élet s anyagi jólét minden egyéb élvnek föltétele: a lehető legnagyobb személyes biztonság létesítését mindenesetre az állam egyik fő feladatának kell tekinteni; azonban nem egyedüli föladata, sőt a legnagyobb valószínűséggel föltehetjük, miszerint a személyes ótalom ösztöne anyagi ártalmak ellenében, ami az állatokban is megvan, magában még soha nem vezetett volna államalkotásra.

A védelem és támadás eszköz i, mikkel az egyesek félvad állapotban egymás ellenében bírnak, igen egyenlő fegyverek – mint Hobbes helyesen jegyzi meg – s csak akkor lehet kevesebb kilátásuk magukat megóttalmazhatni, ha szövetkeztek ellenök, a kiknek támadásától tartamok lehet; s a hol az egyéb czélra nem vezet, szintoly ritka esetnek is kell tekintenünk a személyes megtámadást, a milyen ritka az állatok közt. A ragadozó állatok és elemek elleni biztosítás vágya pedig legfőlebb társas életbe vihette az embereket, — ha ugyan a társadalmi állapot okát a természeti ösztönön kívül egyébben kell keresnünk, — de semmi esetre nem indíthatta államalkotásra.

Nem azért lépett az ember államszövetségbe, hogy a ragadozó állatok és a természet-erők, hanem hogy az emberek támadásai ellen óttalmazza magát; s ez óttalomra akkor lett először szüksége, midőn személyiségén kívül még más javakat is szerezhetett, melyek-

nek biztosítására saját ereje, s a kisebb társaság hatalma melyhez tartozott, nem volt elégséges. Nem csupán személyes bátorságot keres tehát az egyén az államban hanem *még inkább vagyonbiztonságot*, s csak azon mértékben mondhatni, hogy megfelelt céljának, amint mindkét feladatának eleget tett (a).

S mivel azon javak száma, melyek miatt keresi az egyes az állam biztosítását, a viszonyok és műveltségi fokozatok szerint, különböző országokban különböző lehet: következésképp az *állam föladatát mindenütt abban kell ugyan keresni, hogy az egyesnek a legnagyobb biztonságot szerezze meg: de hogy az állam működési köre, a biztosítandó javak természetéhez képest, szükségkép) különböző; s hogy annál fogva nem lehet azt minden időszakra és minden népre meghatározni, hanem csak egy különös korszakra s egy bizonyos népre.*

Ha több nép legalább annyiban ugyanazon fokán áll a műveltségnek, hogy ugyanazon dolgokat tartja javának: az államhatalomnak adandó jogkörnek is ugyanannak kell lenni nálok. E részben is szükségkép mutatkozni kell mindazon hasonlatnak és különbségnek, ami az előbbi tekintetben létezik; a miből az következik, hogy akik bizonyos alkotmány formát általában a legtökéletesebbnek mondanak, s ezt mindenütt alkalmazni akarják, szintűgy tévedésben vannak, mint a kik merő utánzási viselkedésben vélik feltalálni a hasonlat okát, mely azon egy század népeinek alkotmányai közt létezik. Mert, habár soha sincsenek is különböző népek egészen egy fokán a műveltségnek és hasonló vi-

szonyok között: van mindazáltal, többek közt, eszméikben és szükségükre nézve némi közösség, mely szükségkép hasonlatosságot idéz elő az alkotmányokban is. Azon kérdésre: hogy kell rendezni bizonyos államot? csak akkor felelhetünk, ha előbb tisztába jöttünk az iránt: mely dolgokat tekintenek lakosai oly javaknak, a mikre nézve az egyesek az államtól biztosítást kívannak.

JEGYZET A VII. FEJEZETHEZ

(a) Többször állították, hogy a tulajdon az állam által lett, a miből aztán azt következtették, hogy, ha az állam teremtette, el is törölheti. Aki e tárgyról gondolkodik, be kell látnia, hogy inkább bizonyos, már létező javak biztosítása végett keletkezett az állam, s hogy annál fogva mint ok és okozat áll ugyan egymás irányában az állam és tulajdon, de hogy az okot inkább a tulajdonban kell keresnünk. Proudhon, kitől nem tagadhatjuk meg a nyíltságot és következetességet, azzal is megmutatta ezt, hogy miután lopásnak mondja a tulajdont, legalább az államot is meg akarja semmisíteni: mert mihelyt semmit sem adhatna az állam, amit nélküle is meg ne szerezhetnénk, mindjárt esztelenség a föntartása.

VIII. FEJEZET.

Azon javakról, melyeknek biztosítását keresi az egyén az államban.

A javák fogalma benső kapcsolatban áll a szükségek fogalmával. Amint nincs szükség, melynek kielégítését jónak ne tartanok, s amint minden javunk azon mértékben válik ránk nézve fontosabba, minél nagyobb a szükség, melyet kielégített; úgy minden jó vagy élv mindig egy szükség egyszersmind. Minél kevesebb szüksége van valamely népnek, annál kevesebb javakban is részesül; s lehetetlen szükségeit elhárítani anélkül, hogy némi javaktól is meg ne foszszuk egyszersmind.

Az emberiség eredeti állapotát igen gyakran állították legnagyobb boldogság korszakának.

Miután minden szükség, melyet nem tudunk kielégíteni, szenvedések forrása ránk nézve: annyiban helyes az érintett nézet, a mennyiben gyéribb szükségek korszakában a szenvedések és nélkülözések száma is szükségkép csekélyebb; ily viszonyok közt azonban bizonyára a javak, vagy élvek száma is kisebb, s kérdés:

vajjon némely nélkülözések hiánya óhajtandóbb-e azon élvezknél, melyeket a polgárisodás nyújt (*a*)?

Az államtudományiba mindazáltal e kérdés vizsgálatát legfőlebb költői mulatságnak tekinthetjük; gyakorlati fontossága egyáltalában nincs. Az államtudomány feladata: alapelveket állítani föl, mik szerint az államot *jelenleg* kell rendezni, s csak a jelen szükségek, s ezek által támadt és az állam által biztosítandó javak helyes ismerete szolgálhat e részben zsinórmértékül.

Miután a teremtett dolgok végtelen sorában s a létező viszonyok közt *egy* sincs, amelynek föntartását az egyes emberek jónak ne tartanák (*h*): szintoly képzelenség teljes jegyzékét adni mindazon dolgoknak, melyeket az élet javainak tekintünk, s miknek biztosításait kívánjuk az államtól, mint azon dolgokat sorolni elő, melyek miatt az ember szerencsétlennek érezheti magát. Mindé javakat azonban, valamint az emberi szükségeket, két osztályba sorozhatjuk.

Amint minden embernek vannak bizonyos anyagi szükségletei, melyeket nem nélkülözhet, mert azok kielégítésétől függ élete: úgy kell lenni bizonyos javaknak, mik után mindenkinek kell törekedni szükségkép.

S amint az embernek, ha aránylag a míveltség alsóbb fokán áll is, szintén megvannak erkölcsi szükségai is: úgy kell lenni bizonyos erkölcsi javaknak, miknek elvesztése szintoly fájdalmas érzéssel töltené el, mint ha anyagi javaitól foszthatnék meg.

Nem vonhatni éles határvonalat a szükségek és javak e két neme közt. Miután test és lélek oly szoros

összeköttetésben áll az emberi természetben, hogy legtöbb esetben alig lehet meghatározni: mit kelljen a test ingerének és mit a lélek gerjedelmének tulajdonítanunk? így vagyunk a szükségekre nézve is. A legtöbb, látszólag anyagi élv bírását nem anyagi, hanem szellemi, erkölcsi szükség teszi előttünk kívánatossá. A nyers bőrön, melylyel a vad ember testét fõdi, a barlangon és egyszerű kunyhón, melyben lakik, és a táplálaton kívül, melylyel fõntartja életét, nem lehetne szüksége az embernek, ha csak anyagi ösztönei után indulna; s még e legszükségesebb dolgok utáni törekvésében is erkölcsi szükség vezet, a mennyiben nemcsak magának szerez, hanem családjának és hozzátartozóinak is. Gyakran meg valamely jó azért tetszik anyaginak, mert anyagi szükség kielégítésére szolgál: így például bizonyos jogállapot fõntartása erkölcsi jó magában, mindazáltal anyagi szükség is lett az emberekre nézve, s e körülménynek kell tulajdonítanunk, hogy nem találunk társadalmat oly míveletlen állapotban, melyben némi szabályokat jogul ne ismernének el.

Ahelyett, hogy bölcselmileg jól hangzó értelmezésekbe és különböztetésekbe bocsátkoznánk: legjobb, ha egészen a közönséges szólásmódot követjük az anyagi és szellemi jók ezen felosztásában, miszerint mindazt, ami, ha nem tisztán anyagi szükség kielégítésére szolgál is, érzékileg felfogható, *anyagijónál*; és amit nem foghatunk fel érzékeinkkel, de amire azért törekszünk, mert fogalmainknak és érzéseinknek megfelel, *erkölcsi jónak mondják*.

Amit csak anyagi élvezek finomítására a polgári-sodás, s a körülünk levő tárgyak szépítésére a művészet tőn – bár az élvezetet, mely azoknak bírásából származik, nem érzeinkkel, hanem lelkünkkel érezzük, – e szerint mind az anyagi javakhoz kell számítanunk. Az erkölcsi jó csupán abban áll, hogy a viszonyok, melyek között élünk, vallásos és erkölcsi meggyőződéseinknek megfelelőek legyenek, és sem hitünkkel, sem érzéseinkkel, vagy azzal a mit az ész jognak ismer el, ne álljanak összeütközésben.

Hogy boldognak érezhesse az ember magát, szükségkép eleget kell tenni erkölcsi és anyagi szükségéinek. Amint tehát az egyes joggal követelheti az államtól, hogy elhárítsa az életét és vagyonát fenyegető veszélyeket, eredjenek bár azok személye ellen intézett erőszakos támadásokból, vagy oly forrásokból, a miknek ő nem oka, de amelyeket saját erejével vagy az államon kívül rendelkezésére álló egyéb eszközökkel nem tud eltávoztatni: úgy viszont a vallásos és erkölcsi meggyőződéseibe ütköző sérelmekről is kötelessége az államnak polgárát védni, s csak annyiban mondhatjuk el, hogy megfelelt az állam feladatának, a mennyiben az egyesnek anyagi és erkölcsi javai élvezését egyaránt biztosította (c).

Ebből következik:

1. hogy az állam semmi olyastól nem vonhatja el ótalmát, amit egyesek vagy többek javaknak tartanak, hacsak az mások anyagi és szellemi érdekeivel nem ellenkezik;

2. hogy nem abban áll az állam feladata, hogy polgárainak hitét, érzelmeit és meggyőződéseit alakítsa, hanem inkább abban, hogy azokat minden sérelem ellen óvja;

3. hogy az állam nem cél önmagában, hanem eszköz, mely által az egyesek anyagi és szellemi javaik élvezetét igyekeznek biztosítani. Minden egyes jólétét eszményi államcélnek, az úgynevezett „salus publica”-nak szintoly kevésbé szabad feláldozni, amily kevésbé használhat az állam, hogy feladatát megoldja, olyas eszközöket, melyek ellentétben állanak polgárainak hitével, erkölcsi érzetével és jogfogalmaival;

4. hogy miután az állam polgárainak nemcsak anyagi, hanem erkölcsi szükségeiről is tartozik gondoskodni, s e szükségek mindig azoknak fogalmaitól függenek. Az alkotmány célszerűségét, mindig a nép uralkodó eszméi határozzák meg.

JEGYZETEK A VIII. FEJEZETHEZ.

(a) A kérdés sajátlag ugyanaz, amelylyel hasznosabb időtöltés hiányában szintén foglalkoznak olykor: hogy t. i. a szegénység nem teszi-e boldogabbá az embert, mint a gazdagság? Sokszor vitatták az előbbit és pedig sok észszel; mindazáltal egyesek és népek közt egyaránt ritka eset, hogy valamely ember vagy nép a szegénységet tűzte volna céljául.

(b) Már maga az öntudat, hogy bizonyos bajoktól mentek vagyunk, megelégedés forrása lehet ránk nézve s a legnagyobb jónak tetszhetik előttünk.

(c) Hogy az államnak kötelessége polgárai erkölcsi javait is biztosítani, ha minden kormány nem is, de hálásan elismerte mindig minden nép. Mutatja azt a tapasztalás, miszerint az államok többnyire nem az azokban uralkodó anyagi inség következtében, hanem azáltal buktak meg, mert intézményeik ellenkezésben álltak az államtagok fogalmaival és érzelmeivel, s annál fogva épen akkor jutottak legközelebb bukásukhoz, midőn az anyagi jólét növekedtével a szellemi és erkölcsi szükségek öntudata leginkább fölébredt a polgárookban.

IX. FEJEZET.

Nem célja az államnak anyagi és erkölcsi javak élvezetét szerezni meg az egyesnek, hanem csak a javaknak biztosítása.

Bármi világosaknak látszanak az érintett tételek: kétségtelen mindazáltal, hogy a legtöbb állami rendezésében és kormányzásában ellenkező elveket követtek az újabb időkben.

Mennyiszer el látszanak feledni, hogy az embernek nem csupán anyagi érdekei vannak, s hányszor sértik az egyesek minden erkölcsi fogalmát azon alapelv nevében, miszerint az állam célja a közjó! Hányszor állították, hogy az államnak nem lehet vallása, minél fogva tagjainak vallásos nézeteire és hitfogalmaira sem szükség tekintettel lennie? hányszor vették az ősi szokásokat, sok százados emlékeket, a saját, határozott jellemű nemzetiség öntudatát pusztá árnyéknak és dőre előítéletnek, ha az egyedül uralkodó államgazdászati megmutatta, hogy mindezen dolgok feláldozása anyagi hasznot von maga után? hányszor akarták Európa népeit, melyek, a mint mondák, rég kinőttek az atyáskodó korlátlan uralom gyöngéd járszalaga s a középkori elő-

ítéletek alól? hányszor akarták, mondom, a legdurvább kényszer kötelékeivel kivonni úgynevezett előítéletei köréből, hogy anyagi jólétre vezessék?! Ha látjuk, mi történt e részben s mi történik jelenleg is: valóban úgy tetszik, mintha azon nézetből indulnának ki, miszerint abban áll az állam föladata, hogy az embereket a legvastagabb anyagiságra növelje, s az állam csak akkor állhatna szilárd alapokon, ha mindent lábbal tapodnak nevében, amit eddig az emberek szentnek tartottak.

Csudálatosképen ugyanazon férfiak látszanak egyszerre képviselni a legellenkezőbb nézeteket, s nem ritka eset, hogy midőn oly igen szorgoskodnak bizonyos eszméket valósítani, az államtagnok minden anyagi érdekét szintúgy mellőzik, miként az anyagi érdekek nevében rendszeren minden erkölcsi szükségét sértenek. Hogy a szabadság és egyenlőség, vagy a legitimitás elvét megalapítsák, a nép minden érdekét kockára vetik s a nemzeti önállóság fogalmának, vagy azon vágnak, hogy bizonyos undokságokat megboszúljanak, egész nemzedékek jólétét áldozzák föl.

Egyben mindkét irány teljesen egyetért. Abban, hogy mind azok, kik az állam föladatát tisztán anyagi érdekek kifejtésében keresik, mind akik bizonyos eszmék valósításában vélik azt föltalálni, *mindig csak az állam s a többség érdekeit* (vagy jobban mondva: azokéit, akik a többség nevében lépnek föl) *szoktak szem előtt tartani, és soha sem az egyes állampolgár érdekeit.*

A communista és socialista felekezeteket (*a*) kivéve, akik csak az anyagi jólét megalapításában keresték az

állam célját, mindig csupán az állam jólétére, s nem az egyes polgárokéra voltak tekintettel. Ha szaporodott a gyárak száma, ha általában növekedett a termelés, ha kedvezőbb lett a kivitel és behozatal mérlege, ha a fővárosban emelkedett a fényűzés, szaporodott a vert pénz mennyisége: azt hiszik, hogy az állam megfelelt feladatának. Egészen közönbös dolog előttük, vajjon mindez eredményeket nem a tőkék kevés kéz között fölhalmozásának kelljen-e tulajdonítani, s hogy a nemzeti jólét pompás köpönyege nem a növekvő pauperismus rút alakját fedezi-e? Miután korunkban az egésznek merőben egyenlő tagjául tekintenek mindenkit: az állam vagyonosodásával, képzeletben, minden egyes vagyona szaporodott. E tétel valóságán kétkedni is felségsértés a gyakorlati állambölcsesség ellenében, mi, úgy látszik, abban áll, hogy alapelvei követésében nem engedi magát zavartatni azon gyakorlati eredmények által, melyeket az állam anyagi forrásainak lehető legnagyobb kifejlésére intézett törekvés egyesekre nézve előidéz.

Ugyanezt látjuk, ahol az állam föladatát bizonyos eszmék valósításában vélik fölतालhatni. Ha egyszer a nép képviselői (*b*) bizonyos eszmék mellett szavaztak, ha egyszer kimondák, hogy azon eszmék valósítása erkölcsi szükség az államra nézve: merőben fölöslegesnek tartják többé tekintetbe venni az egyes állampolgárok fogalmait és nézeteit. Amint megtiltották Franciaországban a közelebbi század végén, a szabadság és egyenlőség nevében, minden keresztyén istentisztelet

kiszolgáltatását: szintúgy megtagadják, az egyetem által vallott alapelvek nevében, egyes községektől az önkormányzási jogot, habár mindenik rövidséget szenved is az által; s eltörtenek minden nemzeti különbséget, habár nincs egyetlen polgár is az államban, aki nemzetiségéhez nem ragaszkodnék.

Csodálhatni-e, ha az államcél ezen egészen hibás felfogása következtében oly követelésekkel lépnek föl aztán az állam ellen, melyeknek az nem felelhet meg?

Az embereknek többnyire elég politikai képzettségük van belátni, hogy az emberi lét célja nem abban áll, miszerint bizonyos államformát állítsanak föl, s az egy vagy kettős kamra-rendszer előnyeit gyakorlatilag mutassák meg. Miután a legtöbb ember – ha Rousseau ' tanácsát követve, a közakarat uralmának alávetette személyét és minden erejét, – az erkölcsi öntudatot, hogy a felséges néphez tartozik s 10000000 résznyi befolyást gyakorolhat a közakaratba, nem tartja elég kárpótlásnak mindazért, amiről lemondott: ez oknál fogva, mihelyt azon alapelveket állítjuk föl, miszerint az államnak, anélkül hogy az egyes anyagi és erkölcsi szükségekre tekintettel lenne, csupán a közjóról kell gondoskodnia, mindenki azon van tüstént, hogy közerkölcsi és anyagi szükségképen tüntesse föl azt, amire csak magának van szüksége, vagy ami saját eszméinek megfelel.

Amely mértékben követeljük az egyestől, hogy saját anyagi és erkölcsi szükségait a közállományéinak alárendelje: azon arányban követeli ez az államtól saját szükségei kielégítését.

Az államnak adott jog mérve a kötelességeknek, melyeket attól követelnek. Miután minden alkotmány mellett mindig van, aki magát államnak tartja (l'état c'est moi), s democrata államokban a nép tartja magát annak: s így azon elvnek, miszerint az állam föladata az anyagi és szellemi közjavak megalapítása, democrata államokban szükségkép azon követeléshez kell vezetnie, hogy az államnak minden egyesnek anyagi és erkölcsi szükségéiről gondoskodnia kell; s minél inkább igényli az állam, hogy az egyesek teljesen alávéssék magukat, s tőlök minden eszközt elvesz, mi által az életjavit maguknak önmaguk szerezhették: annál kevésbé állhat ellene az érintett követeléseknek. Mert amint az állam érdekében az egyestől minden eszköz elvétel, mi által erejét szabadon és sikerrel használhatná: az egyesek ezen tehetetlenségéből következik, hogy megvárják az államtól, miszerint az isteni gondviselés módjára mindnyájok szükségéiről gondoskodjék s csupán csakis e kötelességgel igazolhatni a józan ész előtt az állam mindenhatóságát.

Minél inkább kiterjesztették NyugatEurópa legtöbb államában az államhatalom hatáskörét, s minél inkább korlátozták a közjó ürügye alatt az egyéni szabadságot: annál inkább szaporodtak az egyesek követelései az állam irányában.

A nemzeti gyártelepek fölállítását s a munkarendezési kísérletek elősegítését az állani részéről az 1848-i francia társaság rövid ideje alatt esztelenségnek tartják sokan: mindez azonban csak következetes alkal-

niazása volt azon elveknek, melyeken az egész államszervezet nyugszik, s szintűgy nem lesz utósó kísérlet e nemben, miként az élelmi szerek osztása Rómában a köztársasági formával nem szűnt meg.— Amint a francia nép, vagy tulajdonképen nevében képviselői, miután XVI. Lajos trónját fölforgatták, végre is csak a királyság korlátlan uralmát folytatták; úgy az egyedur is, ki a népfölség nevében kiszorítá a nép képviselőit a korlátlan hatalom birtokából, csak azon ösvényen fog tovább haladni, melyen elődei jártak. Mert az államhatalom eljárása kevésbbé függ azok akaratától, akik élén állanak, mint a körülményektől, — és pedig minél korlátlanabb valamely hatalom, annyival inkább.

Merőben lehetetlen feladatot tűztek az állam elé. A mely mértékben elégteleneknek mondák a rendelkezésére álló eszközöket, azon arányban terjesztették kiebb hatalmát, korlátozák mindinkább az egyén önálló tevékenységét, s kényszerítettek mindenkit, hogy csupán az államtól várja szükségei kielégítését. Csoda-e, ha az állam nem képes megfelelni e feladatnak; ha e miatt minden meghiúsult remény, minden ki nem elégtett szükség szövetkezik ellene; ha miután egyesek minden anyagi és szellelmi javait egybegyűjté, hogy azokat, az igazgatási költségek levonása után, újra kioszsza, senki sem elégszik meg a neki jutott osztályrészszel? Csoda-e ha a kormány az állam súlyos terhét (cuncta regendi onus) a meredek tetőre sisiphusi erőszóddal csak azért taszítja föl, hogy az ismét leguruljon, ög a nép, új Tantalusként, a megígért, de nem telje-

sített vágyak minden gyötrelmét kénytelen érezni: csoda-e, mondom, ha végre oda jutottak a dolgok, hogy komolyan kezdenek affelől gondolkodni, vajjon nem áll-e az állam és a polgári társaság szükségkép ellenséges viszonyban egymással, nem akadályozzák-e egymást kölcsönösen feladatuk megoldásában?

Az államra vonatkozó téveszmék közt egynek sincsenek gyakorlatilag veszélyesb eredményei, mint annak, miszerint igen is nagyszerűnek gondolják az állam feladatát, s azt hiszik, hogy kötelessége nemcsak az anyagi és erkölcsi javaknak *védelmében*, hanem egyszersmind azoknak a község részére *megszerzésében áll*.

Nagyszerű gondolat, oly társaságnak tartani az államot, melyben mindenki a köznek szenteli minden erejét, hogy aztán mint része az egésznek többet kapjon vissza, mint a mennyit áldozott; oly egyesületnek, melyben az egyesek előtt a közállomány hatalma, s az állam előtt az egyesek jóléte a cél, mire minden erővel törekszenek: s megbocsáthatni a komoly gondolkodónak, ha e gondolat nagyszerűsége által elragadtatva, s e kiindulási pontból bölcselmi alakban öntudatlanul oly költeményt ír az államról, mely minden szívet elbájol.

Mivel örök fejlődés rendeltetésünk, isten mindnyájunk szívébe bele oltá a szükségét, hogy tökéletes állapotokat gondoljunk ki eszményképen; s mint a közember az ó-korban, Saturnus aranykorában s a középkori nép isten ezredéves országában hitt: hasonló szükségnek engedett Plato, mikor „respublica”-ját, és Monis, midőn Utopia-ját írta; de ha államférfiak, vagy

kik oly ez élből foglalkoznak államtudományokkal, hogy alapelveiket életbe léptessék, indulnak ki ilyes eszményekből, nem lehet őket eléggé figyelmeztetni, hogy az állam ama nagyszerű eszméje soha sem volt valósítható, s még kevésbbé valósulhat, míg azon fogalmak és viszonyok tartanak, melyeket polgárisodásunk idézett elő.

Az ó-kor egyes államai nagyobb befolyást gyakoroltak az egyes életére, mint a mostaniak. Gondoskodtak a polgárok anyagi szükségeiről, sőt multságairól is, gymnasiumokat alkottak a gyermekek növelésére, s a házasságot illető rendelkezésekkel még a jövő nemzedékekre is kiterjesztek figyelmöket: mindazáltal még az ókori állam sem volt képes az egyént megsemmisíteni. A mint a physicali világban minden test térben van, s egyik kizárja a másikat: úgy az egyéniségnek is térre van szüksége, melyről minden mást, magát az államot is kirekeszti, s épen e tér körében találja föl valódi boldogságát (*c*). A spártai ifjú, ki diadal-koszorúzottan jött meg a csatatérről, s a legnagyobb boldogságot élvezte, melyben bármely állam polgára részesülhet, szintűgy önálló egyéniségének köszönhette azt, mint bárki más (*d*).

Mennyivel inkább ez az eset a jelenkori államokkal, midőn az egyes az államok kiterjedésénél fogva azoktól távolabb áll; mikor a rabszolgaság el levén törölve, az állam legfőlebb segítségére lehet az egyesnek anyagi szükségei kielégítésében, de nem gondoskodhatok teljesen azokról; s mikor az alapelv, miszerint az

egyek tökéletesen alá van vetve az államnak, nyilvános ellentétben áll az egyéni szabadság fogalmával, a min egész polgárisodásunk alapszik?

Az egyes boldogsága mindig inkább függ a külkörülmények alanyi fölfogásától, mint maguktól e körülményektől, s azért az állam, mely csak a külkörülmények 113'eket szabhatja meg, nyújthat ugyan némi előfeltételeket a boldogságra; de boldogságot nem adhat. Ha pedig külkörülmezeitől függene is minden egyesnek a boldogsága: ez esetben is az államnak, hogy boldoggá tehessen, a mindenhatóság mellett (e) mindentudónak is kellene lennie, azaz: tökéletesen ismernie kellene minden egyes szükségeit és vágyait, előre meg kellene határoznia mindazon eredményeket, melyeket azoknak betöltése az egyes jövőjére nézve maga után vonna, a mi természetesen a legkisebb államban sem lehetséges.

1. Azt hiszem ennél fogva megmutattam:

2. hogy az államnak a polgárok minden szellemi, erkölcsi és anyagi javára ki kell ugyan terjesztenie gondoskodását;

3. de, hogy nem abban áll az állani feladata, miszerint mindenki számára maga szerezzék meg e javakat, hanem abban, hogy azon javak birtokát biztosítsa, melyeket az egyes maga megszerzett.

Mind a két tétel ugyanazon eredményre vezet.

Mert ha az állam az egyesnek nemcsak anyagi, hanem erkölcsi javait is biztosítani tartozik: oly korban, melyben az egyéni szabadság uralkodó eszme, s midőn ennél fogva annak valószínűsítése a legfőbb erkölcsi

szükség az egyesre nézve: *szükségkép az állam egyik fő feladatául kell tekintenünk- ezen eszme valósításai.* S ha az állam maga nem gondoskodhatik hozzátartozóinak boldogságáról, sőt azon anyagi és szellemi javakat, miktől a boldogság függ, mindenkinek magának kell megszereznie: kötelessége az államnak, arra nézve, a mit maga nem tehet, megadni az egyesnek a lehetőséget, azaz: biztosítania kell az egyéni szabadságot, a mi nélkül lehetetlen azon javak megszerzése, melyektől az egyes boldogsága függ.

Miből kitetszik, miszerint *az újabb kori államnak föladatát mindenek előtt az egyéni szabadság biztosításában kell keresnünk.*

Az állam ezen kötelességének hatása az egyes irányában, csak ezen kötelességének általánossága minden egyes iránt.

JEGYZETEK A IX. FEJEZETHEZ.

(a) Valóban nincs igazunk, ha azt hiszszük, hogy az állam feladatának tisztán anyagi felfogása ez iskoláktól eredt. Azok csak a mások által tört ösvényen, melyen nagyhírű államférfiak is haladtak, mentek tovább és pedig, úgy tetszik, észszerűbb és erkölcsiesb czállal.

(b) Az újabb államtudomány nézetei szerint a népképviselők nem a polgárok bizonyos osztályát, vagy bizonyos kisebb községeket, azaz valóban létező embereket, hanem az egyetem fogalmát képviselik, s nem hinné az ember, mi rász következményeket idézett elő némely alkotmányos államban e merőben fölösleges fictio. Épen mivel minden követet választói képviselőjének kell tartani: azokat összesen tekinthetjük az összes nép képviselőinek. Ha valóban azt hinnők, hogy több száz egyénből mindenik a polgárok egyetemét képviseli: semmi sem volna nevésebb azok nagy számánál. Minden választó testület adhat teljhatalmat képviselőjének, s lemondhat a jogról, hogy azt feleletre vonhassa: de a teljhatalmú megbízott is – ha kötelességének meg akar felelni – csupán azt képviselheti, akitől a teljhatalmat kapta, s az ellenkező állításnak csak az az eredménye, hogy a teljhatalmú megbízottat zavarba hozza kötelességeire nézve, s egyszersmind fölmenti minden erkölcsi felelősség alól. Ahol minden követ az összes nép képviselőjének tekinti magát, épen ott képviselik legkevésbé az egyetem nézeteit; ahol a törvény-

hozás minden tagja, mint a polgárok egyetemének képviselője, képzeli, hogy választói fölött áll: épen ott van leginkább kitéve a szeszély, szenvedélyek és bátortalanság befolyásainak.

(c) Amint minden dolognak csak a vélemény ad becset, melylyel afelől valamely egyén van: úgy mindenkinek boldogsága nem annyira külviszonyaitól, mint inkább kedélyhangelatától függ, melyre az állam természetesen semmi befolyást nem gyakorolhat. Azon tételt tehát, hogy az állam minden egyes jólétéről tartozik gondoskodni, nem úgy kell érteni, miszerint az államnak, ha feladatának meg akar felelni, minden egyes boldogságáról kell gondoskodnia. Feladata egészen negatív, miután mindenkit legfőlebb azon veszélyektől és akadályoktól óvhat, melyek személyes boldogsága keresésében gátolhatnák. Az állam nagyrészt megfelelt földadatának, ha Úgy van rendezve, hogy senkit sem tesz szerencsétlenné a helyzet, melyet abban foglal el.

(d) Oly korban, midőn csak a polgár jogait ismerték el, az emberét nem, s mikor az egyesek az állam bukásával személyes szabadságukat is elveszték, okvetlenül első szükségnek, melytől függött minden egyéb, tartotta a polgár az állam főállását. De a „salus publica” alatt az ó-korban nem az egyetem vagy többség jólétét, hanem csak az állam biztosságát értették; s az ó-kor legnagyobb állama, – mint az egyes családfőknek adott korlátlan jogok, s a tulajdonról és adóssággöveletésről szóló törvények mutatják, – még kevesbbé tekintette kötelességének, egyesek jólétéről gondoskodni, mint az újabbkori államok.

(e) Pedig e mindenhatóság is korlátolt. Nagy államokban azoknak terjedelme miatt physicailag lehetetlen mindenről gondoskodni; kis államokban pedig az állam gyöngesége sem engedi azt, s azon körülmény, hogy főállása sem biztos.

X. FEJEZET, **Az államtudomány föladata.**

Talán semmit sem ismételték korunkban annyiszor, mint azt, hogy *az állam és társadalom ellenségesen állanak szemközt*; s bármi különösnek, sőt megfoghatlanak látszik is, hogy az állam, mely a társadalomnak köszöni keletkezését, s a társadalom, mely az állam nélkül nem állhatna fön, ellentétben álljanak: mindazáltal ez ellentét oly tény, melyet senki sem vonhat kétségbe, ha megfontolja, minő viszonyban áll jelenleg az állam és a társadalom.

Oly társadalomnak, mely az egyéni szabadság alapján fejlett ki, és azon államrendnek, melynek alapelve hozza magával, hogy az egyén teljesen alá legyen vetve a közakaratnak vagy többségnek, szükségkép ellentétben kell állani egymással. S miután gondolni sem lehet elégtűlségre, míg ez ellentét meg nem szűnik: *az államtudománynak azon ellentét megoldására kell korunkban törekedni*; s tévednénk, ha azt hinnők, hogy e feladatot mindeddig senki sem látta be.

Minden socialista és communista tannak lényege oda megy ki, hogy az állam és a társadalom közt létező ellentét azzal szüntetessék meg, hogy az állam *alapelve* (es egyén teljes alávetése a közakaratnál) *átvitessék a társadalomra is, s ez egészen az ijjabh államok macijára rendeztessék.*

Nem ok nélkül mondták ugyan kivihetlenségnek ez iskolák törekvéseit. A ki csak a polgári társaságról gondolkodott, szükségkép belátja, hogy nincs földi hatalom, mely azt minden viszonyában bizonyos szabályok alá vesse. A társadalom magától áll elő, nem lehet alkotni tetszésünk szerint; szintoly kevéssé lehet megsemmisítését decretálni, mint bizonyos tervek szerint uira alakítani. E fölött nem lehet az állam érintett alapelvét, mely szerint az egyén teljesen alá van vetve a közakaratnak, a társadalomra átvinni, a nélkül, hogy minden további fejlődés, az ember emez első szükségének kielégítése, lehetlenné ne váljék. De mivel századunk föladatát nem oldhatni meg azon után, melyen a communismus kísérlé, nem következik, hogy tehát egészen föl kell azzal hagyni.

Az állam és társadalom közötti ellentét azért is meg lesz szüntetve, *ha az államot rendezzük társadalunk alapelvei szerint, s ki állíthatja „a priori”, hogy ez sem lehetséges?*

Az alapelveket, melyeket az újabb kor minden 'államintézményének rendezésében követnek, az ókorból kölcsönözte a tudomány, s pontosan ki lehet mutatni: mely időszakban kezdek azokat gyakorlatilag

először alkalmazni az államra, mely utón terjedtek el azok lassankint, s mely mértékben szorították ki mind inkább az államban azelőtt uralkodott nézeteket. Ha a tudománynak sikerült újabb elveket állítani föl, mikor azok merőben ellenkeztek polgárisodásunk alapelveivel: miért volna újabb elvek föllállítása lehetetlen, a mikor csak arról van szó, hogy az államban is alkalmazzuk azon alapelveket, melyek szerint polgárisodásunk fejlődött?

Ha az állam és társadalom közti ellentétet nem oldhatni meg azon utón, melyen a communismus kísérletté, azaz ha lehetetlen a társadalmat oly elv alapján rendezni, mely az egyént teljesen aláveti a közakarattal: csak egyetlen út és mód marad fön az államtudomány számára; t. i. azon kérdés megfejtése: *vajjon nem rendezhetni-e az államot az egyéni szabadság elvének alapján, mely alapon az egész társadalmi rend nyugszik?* vagy más szavakkal: *mint kelljen rendezni az államot, hogy az egyéni szabadság mindenkire nézve lehetőleg biztosítottassék?*

E kérdés megfejtésében kell keresnünk az államtudományok újabb feladatát; s kizárólag ezzel foglalkozunk e mű közelebbi könyveiben.

HARMADIK KÖNYV.

AZ EGYÉNI SZABADSÁG BIZTOSÍTÉKAI.

1. FEJEZET, Minden czélszerű alkotmány általános kellékei.

Hogy valamely állani feladatának megfelelhessen, először is szükséges legteljesb önállósága a külföld irányában.

Második kellék: hogy elegendő hatalma legyen az egyesek anyagi és szellemi javait biztosítani minden támadás ellen.

Miután az állam külfüggetlensége védelmi eszközeitől függ, s az egyesek javait sem óvhatja meg kellőképen csupán erkölcsi hatalommal: *az államnak mindenek előtt erőre van szüksége, hogy föladatának megfelelhessen.*

Ha tehát vizsgálni akarjuk, miképen rendezzünk valamely államot, azon kérdéssel kell kezdenünk: *mely eszközökkel szerezhetjük meg az állam részére azon hatalmat, mely feladata megoldására szükséges?*

Az államrendezés kérdésével foglalkozók közül sokan úgy járnak el e részben, mintha csak egy állam volna a világon. Kizárólag a népfölség elvének biztosí-

tására fordítva figyelmeiket, egyedüli gondjok az: hogy miként óvják meg az alkotmányt a végrehajtó hatalom támadásai ellen? De mily eszközökkel szerezzék meg az államnak azon erőt, mely nélkül nem felelhet meg föladatának? e kérdést csak mellékesnek tekintik, melynél nem az államot tartják szem előtt, hanem csupán bizonyos elvek valósítását, s nem annyira az állam részére szükséges erő megszerzésére, mint inkább arra gondolnak, hogy azon erő veszélyessé ne legyen az egyenlőség és a népfőlség elvére nézve.

Igen ferde dolognak tartom ez eljárást.

Mint az egyesnél mindenelőtt az a föladat, hogy éljen, s ha létele biztosítva van, csak akkor lehet szó afelől, hogyan rendezze életét: úgy az államnál minde- nek előtt biztosítani kell önállóságát, azaz léteiét, és csak akkor lehet szó arról: mint kelljen bizonyos eszméket megtestesíteni az alkotmányban. Amely alkotmányos elméletből ez ki van feledve, az hasonló Goethe „homunculus”-ához Faustban, mely eszes és élő lénynek tetszett mestere görebében, de mihelyt ez széttört, a legkisebb külső érintésre atomaira mállott szét.

II. FEJEZET.

Mely eszközökkel tarthatják fön az államok önállóságukat.

Hogy az államok kultámadások ellen föntarthatásák önállóságukat: vagy az egyes államnak magában elég erősnek kell lennie, hogy támadások ellenében megvédje önállóságát; vagy több kisebb állam, melyeknek egyenkint nincs elég erejük, kénytelen e közös cél végett szövetségre lépni.

Kis államok, a történet tanúsága szerint, mindig a legkedvezőbbek voltak a polgári szabadságra, s az egyesek minden szellemi és erkölcsi tulajdonainak kifejtésére, sőt nem tudunk esetet, hogy valamely állam rendkívüli kiterjedést nyert, anélkül, hogy azon aránylag rövid idő alatt az erkölcsi rothadás jelei ne mutatkoztak volna. Természetes tehát, ha sokan a szövetségi rendszerben látják a legjobb eszközt a függetlenség megóvására, s abban vélik föltalálhatni a formát, melyben az emberiség egykor a boldogság legfőbb fokára juthat. Csakhogy nem kell felednünk, miszerint minden szövetség bizonyos föltételektől függ.

Ily föltételek:

eszmerokonság a legfontosabb viszonyokra nézve;
 érdek-közösség;
 végre közös cél.

Ezek közül mindenik erős kötelékül szolgálhat egy időre különböző államok között.

Görögország külön államaiban, legalább a barbárok ellenében, sokáig ébren tartá a rokon érzelmeket a közös polgárisodás. A közös érdekek, még az egyetemes elszigeteltség koraján, a középkorban is sok, egymástól távol álló várost fűztek egy nagy szövetségbe *). És a keresztyénség népeit, míg azok a szent sír visszafoglalásaért lelkesültek, szintúgy egyesíté e közös cél, mint utóbb a reformatio korszakában, az új tanok követői közt hasonló szövetséget idézett elő a hitszabadság kivívásának közös szüksége. A kötelék azonban, mely különböző államokat egy befűz, csak ott lehet tartós, ahol folyvást megvannak mindezen föltételek, s az utóbbi, azaz közös cél nélkül épen nem lehet semmiféle szövetséget szilárdnak tartani.

Ha Nyugoteurópa különböző államainak jelen állását vizsgáljuk: sok oly elemet találunk, miből szilárd szövetség kötelékei nőhetik ki egykor magukat.

Miután mindezen népek polgárisodása ugyanazon alapelvekből indult ki, s a legfontosb viszonyokat illetőleg fogalmaik is kevésben térnek el egymástól: nem lehet messze a pillanat, midőn az egységnek is teljes

*) A hanza-városok szövetsége.

öntudatára jönek. A szabad kereskedés elve, melyet valószínű törekszenek, mindig nagyobb érdekközösséget közöl a népek közt. S nyugottan vizsgálván a világ állását, olyas viszonyokra is lehet alkalmasint kilátás, mik közt Nyugoteurópa minden államában szintoly tisztán fölébred a cél közösségének eszméje, mint Görögországban történt, mikor a nagy király a Hellesponton áthozta seregeit. Azonban nem tagadhatni, hogy e viszonyok még nem következtek be, hogy vallás és nemzetiség tekintetében s a legfontosabb érdekekre nézve Nyugoteurópa különböző népei közt jelenleg a legnagyobb antagonismus létezik, s mindeddig semmi részben sem ébredt föl a közös cél öntudata, mi az érintett ellenkezést kiegyenlíthetné. Miből következik, hogy *az egyes államok önállóság biztosítása, Európa jelen viszonyai közt nem szövetségekben keresendő, hanem minden államnak önmagában kell föltalálnia fönállása biztosításait.*

III. FEJEZET.

Az alkotmány befolyása az állam hatalmára.

Azon források, melyekből az államok erejüket merítik:

területi nagy kiterjedés és népesség;

belső összefüggés (cohaesio);

azon lendület, melylyel bizonyos czélok felé törek-szenek (impulsus).

Bármí roszul legyen valamely állam rendezve, bár-mí gépileg vannak egyes részei összeillesztve, (mí szer-fölött nagy államokban nem ritka eset), sőt ha azon erő, melynek az állam keletkezését köszönhetette, rég odavan, ha a nagy egyéniség, mely azt alkotta, s a nép hősisége, mely megalapítá, rég elenyészett: nagy kiter-jedésű államokat megvéd a megtámadásoktól az előítél-let, mely hatalmuk iránt még sokáig létezik, miután az tényleg már megszűnt.

Nagy erő van, legalább önállóságuk föntartására, kis államokban is, melyeknek alapja nemzeti egység, vagy a melyeket dicső múlt emlékei, és százados szoká-sok nagy mértékben egybeforrasztottak.

Vége oly államok is, melyek sem nagyságuk, sem vészeik benső cohesioja miatt nem tarthatnak igényt hatalomra, nemcsak önállóságukat föntarthatják, hanem más államok sorsára is jelentékeny befolyást gyakorolhatnak, míg valamely eszme vagy egyéniség hatása izgatottságban tartja erejüket, s hatalmas lendülettel törnek előre.

Mindenikre nem egy példát nyújt a történet és ielenkor. Hányszor föntarták nagy államok, a benső korhadás és romlottság legnagyobb fokán, változatlanul külállásukat, mennyiszer megőrzék más államok a legnehezebb körülmények közt is önállóságukat, avagy menekültek meg elnyomás alól, csupán mivel egyes részeik, ha erőszakosan elszakíták is, megint egy egészgzé törekedtek mindig összeforni? Mohammed követőinek példája, azon harczok története, melyek elvégre kiszoríták a mórokat Spanyolországból, egyes olasz városok hatalma a középkorban, Svédország befolyása a XVH. században, s bizonyos pillanatokban majdnem minden nép története tanúsítja, mily erőt adhat valamely eszme vagy egy nagy egyéniség lelkesítő befolyása a népeknek.

Azon erő, melyet az államok csupán nagyságuknak köszönhetnek, nem egyéb gyakran a mozdulatlanságnál. Amint kívülről nem bolygathatják ki őket helyzetükből, önmaguk sem képesek azt változtatni. Úgy lát-, sak, nem egyéb hivatásuk, világtörténeti föladatuk, nant hogy bizonyos helyet betöltsenek.

Az állam benső összefüggése nagyrészt külkö-

rülményektől függ. A népek inkább azért tartanak össze, mivel az idegentől visszataszítva, mint mivel a honi által vonzatva érezik magukat; minélfogva az e benső cohaesioból származó erő rendszeren nem is tart tovább azon ellentétnél, mely azt előidézte, s azon mértékben csökken, amint a népeket közelebb hozza egymáshoz a békés érintkezés.

Egyes hatalmas egyéniségek befolyása, bizonyos eszmék képviselésének öntudata, s az olyan erős lendület, mely a népeket hirtelen bizonyos irányba sodorja, ritkán szokott tartós lenni, s e lendületek, habár pillanatra a hatalom tetőpontjára emelhetnek is valamely államot, hosszas ideig nem biztosíthatják a hatalmat.

Következőleg olyan állam, melyben az erő ezen elemei közül csupán egyiket találjuk föl. soha sem lehet valóban hatalmas, vagy legalább is nem tekinthetjük hatalmát biztosítottnak.

Minden állam föladata ennélfogva a hatalom azon elemeinek megszerzése, melyeket nélkülöz. Kisebb államoknak szükségkép nagyobb kiterjedésre, nagyobb' államoknak bizonyos cohaesio elérésére kell törekedniük: s minden államban egy magasabb föladatot kell keresnünk, mely törekvéseinek célja legyen.

Azonban könnyű belátni, hogy e célok közül egyiket sem érhetni el az alkotmány által.

Egy állam sem lesz nagygyá csupán alkotmánya által, a közigazgatási szervezet egynek sem adja meg kellő mértékben az összefüggést, s még kevésbbé lehetséges, hogy bizonyos államintézményekkel valamely

nagy föladat öntudatát ébreszszük föl a polgárookban. Mindez nagy egyéniségek befolyásától függ.

Az alkotmány az állam külsejére nézve csak két módon gyakorolhat befolyást:

1. amennyiben az állam terjeszkedését és cohesióját s egy közös öntudat keletkezését nem akadályozza;

2. amennyiben eszközül szolgál az alkotmány, hogy az erőnek az államban levő elemeit közös célokra lehessen fordítani.

Átalában nem lehet meghatározni, mint kelljen az államot rendezni, hogy azáltal erejének egyetlen eleme se szenvedjen csorbulást.

Miként az állam nagysága, összefüggése, s lendítő ereje a viszonyok különfélesége szerint a legkülönbözőbb okokból származik: úgy az egyes államoknak adandó alkotmányoknál is e szempontból csaknem minden egyes esetben különböző tekintetekre kell vigyázni. Csak azon kérdésre állíthatni föl általános elveket: *mint kelljen az államot úgy rendezni, hogy az erő minden eleme, melyekkel bír, közös célokra tegyen használható?* s különösen e kérdéstről szólunk a következő fejezetekben.

IV. FEJEZET, **A központosítás szüksége.**

Ha erőt akar kifejteni, minden egyesnek

1. akaratra van szüksége, és
2. erőre, mely által az akaratát végrehajtsa.

Ezt mondhatni az államról is.

Egyesnél és államnál a hatalom feltételei:

1. hogy határozatot hozhassanak;
2. hogy a határozataiknak végrehajtására szükséges eszközökkel bírjanak.

Az államban az első csak az akarat, a második csak az erők központosítása által lehetséges. Amiből az következik: *hogy minden alkotmány csupán annyiban felelhet meg céljának, a mennyiben általa az állam akaratának és erőinek központosítása lehetségessé válik.*

V. FEJEZET, A központosítás határai.

Ha valamely kérdés megoldása szükségessé vált, úgy vagyunk azzal rendesen, mint a ki nagy sietve lát valamely tárgy kereséséhez, s mivel azon meggyőződéssel fogott ahhoz, hogy a keresés sok fáradsággal fog jární, épen akkor nem találja föl, a mit keres, mikor legközelebb fekszik hozzá. Hasonló az eset, a központosítás kérdésének tárgyalásával az utolsó 60 év alatt.

A középkor minden viszonya ellen támadt visszahatás, mely a francia forradalommal kezdődött s a korlátlan népfölség elve melletti vak lelkesedés, újabban pedig a hivatalnoki uralom ártalmainak tapasztalása lehetetlenné tön e tárgy fölött minden nyugodt vizsgálódást. Midőn egyik-másik rendszernek csupán rősz oldalait vették szemügyre, vagy a korlátlan központosítás mellett nyilatkoztak, vagy általában minden központosítás ellen (*a*).

Lássuk e kérdést a legnagyobb egyszerűségben.

Az állam oly intézmény, melynek feladata minden egyes anyagi és szellemi javát biztosítani.

Hogy az állam e föladatnak megfelelhessen, a szükséges hatalommal kell bírnia, mely által függetlenségét föntarthassa, s egyszersmind valamennyi egyest óvhaszon mindazon támadások ellen, melyek anyagi és szellemi javait veszélyezhetnék.

S miután hiában van sok egyes erő egymás mellett, hacsak minden egyes erő közös célra nem egyesül: az állam is csak úgy lehet hatalmasabb egyes részeinél, csak úgy töltheti be föladatát, ha azon részek egy egészszé egyesülnek benne.

Csak az tagadhatja tehát *(Italában a központosítás szükségét, a ki az állam szükségéi kétségbe vonja. De nem kevésbbé ártalmas tévedés azt hinni, hogy az állam főállása minden erő folytonos központosítását kívánja az egyetemes akaratban. Mert ha igaz is, miként az állam és egyén hatalma egyaránt attól függ, hogy bizonyos erőket bizonyos célok elérésére fordíthassanak: másfelől az egyén sem rendelkezhetik korlátlanul minden anyagi és szellemi erőjével.*

Talán soha sem volt ember, ki folyvást minden dologban képes lett volna” *akarattal* bírni; s mi szűk korlátok közé van szorítva akaratunk, csak saját személyünket illetőleg is! Ki képes csak teste minden mozdulatával is rendelkezni? Ki tudja szabályozni érverését, lélekezését, vagy azon functiokat, mik táplálatunkat eszközlik? pedig leginkább ezektől függ az élet. Ki parancsolhat szemeinek, hogy csak akkor és csak azt lássák, s füleinek, hogy csak azt hallják, a mit akar? Ha tehát, mi az egyesnek sem sikerül, az akaratot az

államban korlátlan úrrá akarjuk tenni minden erő fölött: lehetetlen célt tűztünk ki; sőt egész bizonyossággal föltehetjük, miszerint az állam, melynek egyes tagjai semmi önállósággal nem bírnak, szintoly bizonyosan tönkre jut, mint az egyén, kinek életszervei csak akkor teljesítenék feladatukat, ha az akarattól nyernének lendületet.

A cselekvési képesség ugyan az államban az egyes erők központosításától függ; de miután az államnak csak annyiban kell cselekvőleg föllépni, a mennyiben föladatainak megoldhatása *igényli*: központosításra is csak e határok között van szükség.

Innen következik:

a) hogy csak akkor ítéltjük meg, mennyire kell kiterjeszteni a központosítást, ha tisztában vagyunk az iránt, mennyire terjedhet az állam tevékenysége;

b) s hogy az állam tevékenysége csak addig terjedhet, a meddig a központosítás lehetséges.

E két alapelv egyenesen az állam egységes fogalmából következik, mi nélkül *az* akarat egységét valóban nem képzelhetjük. S ez elvek a legbiztosabb kalauzok mind a központosítási elv határainak kijelölésében, mind az államhatalom terjedelmének megítélésében. Mert ezekből következik:

hogy, a hol az államhatalom beavatkozása fölösleges, ott a központosítás utáni törekvés szintén hol a központosítás gyakorlatilag kivihetetlen, oda az államnak hatalma nem terjedhet ki.

JEGYZET AZ V. FEJEZETHEZ.

(a) Átalában rossz körülmény, mi főleg korunkban nagyon nehezíti a politikai kérdések megoldását, hogy akik államtudománynyal foglalkoznak, feledni látszanak a tudományos és parlamenti viták közötti különbséget, s a tudomány terére is átviszik azon egyoldalúságot, mely parlamenti vitáknál, hol az ellenkező nézet is képviselve van, ártalmatlan, sőt hasznos lehet.

VI. FEJEZET.

Mely tárgyakra nézve szükséges a központosítás minden államban.

Ha az állam csak eszköz, mely által az egyesek anyagi és szellemi javai minden támadás ellen megóvándók, oly esetekben, midőn más eszközök arra nem elegendők: önként értetődik, hogy általánosságban nem felelhetni a kérdésre: mennyire terjesztendő ki az állam hatalma? vagy más szavakkal: meddig mehetünk a központosítási elv alkalmazásában?

Az állam helyzete, az irányában tett követelések, azon javak száma és nemei, melyeket biztosítania kell, mindenek fölött azon körülmény, mely eszközök állanak az egyes rendelkezésére az államon kívül, hogy anyagi és szellemi javait védhesse: mind oly dolgok, melyek az államhatalom körének meghatározásánál tekintetbe veendőek.

Oly államban, melynek önállóságát folyvást külelenségek fenyegetik, vagy amely más népek sorsára túlnyomd befolyást akar gyakorolni, hódításra, hadi

dicsőségre vágyik, hol az egyes állampolgárok anyagi javai az államhatalomtól függenek s folytonos ótalmat igényelnek, s hol végre századok óta megszokták az állam gyámkodását s minden egyéb intézmény össze van rontva, melyek az egyesek „anyagi és erkölcsi javait biztosíthatnák: ily államokban, mondom, nagy hatáskört kell adni a közhatalomnak, s a központosítás elvét sokra ki kell terjeszteni; holott az más viszonyok közt épen nem szükséges. Egyébiránt vannak bizonyos tárgyak, melyek természetöknél fogva az állam hatáskörébe tartoznak, s mikre nézve csak akkor tagadhatnák a központosítás szükségét, ha az állam főállását átalában, vagy különösen valamely állam föntartását, melyben ez esetekre nézve sem alkalmazzuk a központosítás elvét, károsnak és fölöslegesnek tartjuk.

Miután az állam csak úgy oldhatja meg feladatát, ha egyes alkotó részei egy egészszé vagy egy erkölcsi személyiséggé olvadnak össze; s a személyiség lényegéhez tartozik, hogy akarattal bírjon, hogy legyen kellő ereje akaratát végrehajtani, s más személyiségek irányában mint egész lépjen föl: nem gondolhatunk államot

egyakarat és

erő nélkül, mely bizonyos eszközöket használhasson akarata végrehajtására, s végre

olyas valami nélkül, *ami az egységes állam fogalmát képviselje*, s amit vagy akit mindenki az állam képviselőjének tartson.

Miután az állam nem czél önmagában, hanem csak eszköz bizonyos czélok elérésére: az állam akaratának egysége is csak annyiban szükséges, amennyiben az érintett czélok megkívánják. Csak azon eszközök állhatnak az állam rendelkezésére, melyek nélkül nem oldhatja meg föladatát, s aki az államot képviseli, nem birhat nagyobb hatáskörrel magánál az államnál. S bizonyára nem érdemli az állam nevet az oly rendetlen tömeg, melynek határai közt nincs egységes akarat, sem hatalom, mely az egyes erőket az akarat végrehajtására tudná használni, sem semmi, amit a közállomány jelképéül lehetne tekinteni.

Törvényhozási egység;

kormányzási egység;

képviselési egység

s annál fogva:

központosítás a törvényhozásban;

központosítás a kormányban;

központosítás a képviselésben.

Ezek nélkül nem képzelhetni államot.

Az aztán egyre megy, akár azáltal éadjuk el e központosítást, hogy az állam törvényhozását, kormányzását és képviselését egyes személynek adjuk át, akár többekre ruházzák azt, kiket közösen választanak, és hogy e megbízottak csupán istennek és lelkiismereteknek, vagy a népnek legyenek felelősek: de *ahol központosítás nincs, ott lehet körülmények által összetartott ország- és népcsoport, de állam nem létezik.*

Ritkán tagadják e tétel helyességét, sokkal gyako-

ribb eset, hogy szükséges következményeit ellenzik, s anélkül, mint mondják, hogy föl akarnák forgatni az államot, azon föltételeket törekszenek megsemmisíteni, melyektől föntartása függ. Vannak esetek, midőn két vagy több nép egy államban egyesül, anélkül hogy egy főre bíznák a törvényhozást, sőt közös törvényhozásról sem akarnak hallani, melyben mindnyájan részt vennének, de amelynek egyszersmind mindnyájan alá lennének vetve. Máskor meg elméletben megengedik, hogy az állam egyes részeit alá kell vetni az egyetemes akaratnak, de az államtól minden, e cél elérésére szükséges eszközt megvonnak.

Törvényhozási, kormányzási és képviseleti egység, avagy mindezen dolgok központosítása nélkül nem gondolhatunk államot. De elégséges-e ez?

Képzeljünk állam helyett valamely más erkölcsi személyt, például társulatot, mely bizonyos célok elérése végett alakult. Ez is csak úgy állhat föl, amennyiben közakarattal találkozunk abban, s fölteszszük, hogy van hatalma, egyes tagjainak erejét alávetni e közakaratsnak, és amennyiben külviszonyaiban mint egész léphet fel. Mindezekon kívül azonban szükséges még valami: hogy t. i. *törvényhozás, kormányzat és képviselet szoros kapcsolatban álljanak egymással.*

Nemcsak mindenik functional külön, hanem e functionóknak együtt is központosítva kell lenni. S ha képzelhető volna is, – ami nagyon bajos – oly társulat, melyben törvényhozás, kormány és képviselet coordinált hatalmak gyanánt állának egymás mellett, melyek

közül mindazáltal mindenik önállóan tartaná magát: ily társulat bizonyára nem állhatna fön.

Miután pedig az állam szintén társulat, azzal az egy különbséggel, hogy föladata minden másénál nagyobb; miután mindig erkölcsi személynek kell azt tartanunk mindazon tulajdonokkal, melyek sok embert egygyé fűznek össze: valóban megfoghatlannak tetszik, hogy felelhetne meg az állam föladatának a törvényhozás, a kormány és a képviselőlet szoros összeköttetése nélkül. Azonban annyiszor mondák a hatalmak megosztása elvét minden polgári szabadság egyedüli biztosítékának, s ez elvet több mint félszázad óta annyira minden jó alkotmány „sine qua non”-jának tekintették: hogy kénytelenek vagyunk hosszasabban igazolni ellenkező állításunkat, mint talán szükségesnek látszanék, azok előtt, kik soha sem foglalkoztak politikai tanulmányokkal, s nem szokták meg „axióma” gyanánt tekinteni a hatalmak megosztásának elvét.

VII. FEJEZET, A hatalmak megosztásáról.

Új elméleteknek kezdetben mindig üdvös eredményei szoktak lenni. Mert a kik felállítják, bármi elvontnak tessék is a forma, melyben azt teszik, mindig valamely feltűnő bajnak orvoslását tartják szem előtt.

A mit positiv elvül hirdetnek, gyakran nem egyél) a főnállónak tagadásánál, s mindig annál inkább számíthat köz elismerésre, minél jobban lehet fegyverül használni a főnálló ellen. Úgy látszik, hogy a hatalmak megosztásának elméletével is ez az eset.

Alig állítá föl alapelveit Montesquieu, csakhamar belátták elmélete gyöngéit Filangieri, Rousseau, sőt Sonnenfels is. Hogy minden elméleti ellenvetés dacára is oly általánosan elfogadták, a korszerűségében kell okát keresnünk, és abban, hogy az „Esprit des lois”-ban nem bölcséleti igazság van föllállítva, hanem a mi épen czélszerű volt, – oly rendszer, melynek az akkori körülmények közt általános elismerést óhajtottak azok is, a kik kételkedtek helyességén.

Mikor minden hatalom egyetlen ember kezeiben központosult, s különösen Franciaországban a monarchia neve alatt a kényuralom minden szenvedését értették: ez időszakban a hatalom megosztása elvének azon gyakorlati fontossága volt, hogy a hatalom egy részétől fosztotta meg a korlátlan királyságot. Azokra nézve, kik a túlságosan erős közhatalom keserű gyümölcseit ízlelték szüntelen, csak vonzó lehetett a gondolat, hogy a hatalom, ha önmagában ellentétet állítanak föl, szükségképen gyöngül a megosztás által. S Montesquieu nézeteinek sokat használt, hogy nem csupán elméleti szemlélődéseknek tetszetek, hanem Anglia példájára lehetett utalni azok mellett, hol amaz elvek, mint mondák, már régidők óta életbe vannak léptetve.

Ha van férfiú, kinek tudományos munkássága nagy eredményeket vont maga után; ha érdemes valaki, hogy nevét hálásan említse az utóvilág: bizonyára Montesquieu az.

Senki sem értett inkább tanokat, melyek lényegileg a legforradalmiabbak voltak, oly formában adni elő, mely azoknak is tetszett, a kik ellen intézve volt. Senki sem támadta meg kora minden hiányát hasonló kimélettal mindaz iránt, a mi abban jó és nemes volt (*a*).

Nagy tiszteletünk mellett is azonban, melylyel e nagy férfiúnak tartozunk: elmélete gyöngé oldalai annál inkább fölűnnek előttünk, minél tetemes!) változásokon mentek át viszonyaink az „Esprit des lois” megjelenése óta lefolyt században. Korunk politikai tudománya nem hagyhatja tekintet nélkül épen e század tapasztalatait.

Miután az egyéni szabadság élvezete a legfőbb erkölcsi jó, s egyszersmind olyan, melytől egyéb erkölcsi és egyéni javak élvezete függ; az egyéni szabadságot pedig az államhatalom is veszélyeztetheti és pedig mindenél inkább: mindenesetre az államhatalom ellen is védeni kell azt. De ne feledjük, hogy az egyéni szabadság nemcsak az állam, hanem egyéb fenyegető veszélyek ellen is biztosítandó, s hogy éppen az államtól várja e biztosítást: *következőleg azon biztosítékoknak, melyek az egyéni szabadságot a közhatalom ellen védik, olyasoknak kell lenni, hogy azok által az állam földadatának megoldására szükséges erő ne veszélyeztessék, s éppen e fontos tekintetről nem szabad megfeledkeznünk, midőn a hatalmak megosztása elméletéről van szó.*

Mellőzöm vitatni, mennyire tekinthetni helyesnek az államhatalmak fölosztását törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalomra, s hogy vajjon a végrehajtó hatalmat nem jobb volna-e *kormányzónak* nevezni, s hogy e három hatalomhoz nem kellene-e még hozzáadni a királyi (az úgynevezett „pouvoir neutre”, mint Constant Benjamin monda) és *közigazgatási* hatalmat?

Miután úgy tetszik, hogy az állam föntartására nem szükséges egyéb, mint az akarat kifejezése s a tett, mely által az akarat valósulást nyer: az állam minden tisztét vagy a törvényhozó, vagy a végrehajtó hatalomhoz számíthatni, s célunkra nézve elég csupán e két hatalomra fordítunk figyelmünket.

Minden emberi cselekménynél két alkotó elemet találunk: az akaratot és a tettet. Ha az állam lép föl cse-

lekvőleg, akkor is megismerhetik e két elemet. A törvényhozó és kormányzó hatalmat, mely általában vagy bizonyos esetre nézve elhatározza magát, a lélekkel hozhatjuk hasonlatba, mely akar, s a végrehajtást a tagokkal, melyek a lélek akarata szerint mozognak, s épen nem nehéz dolog elkülönözve gondolni, az államélet mindezen tiszteit. Szintügy szólhatunk külön arról, hogy miként tudhatni meg az állam akaratát, s minő anyagi eszközökkel hajthatni azt végre, mint p. o. az emberi lélek tehetségeiről és tiszteiről s a test alkotásáról vagy annak minden egyes részéről. Sőt megengedem, hogy az államélet egyes funkcióinak különös vizsgálata szintügy előmozdítja az összes államszerkezet körüli ismeretet, mint az ember egyes tehetségeinek részletes észlelete vitt szükségkép az emberi természet helyesb ismeretére: *de mivel az állam különböző tiszteinek ilyes elkülönzése lehetséges a tudományban, következik-e, hogy az gyakorlatilag is kivihető legyen?*

Részemről nem hiszem. Sőt azt hiszem, hogy az állam, mint az egyes ember, az által válik eszes személyiséggé, *ha akarateréje és végrehajtási tehetsége összeköttetésben állanak egymással*: minélfogva, ha az állam célszerű elrendezéséről van szó, nem az a kérdés: hogy lehessen az állam végrehajtó hatalmát a törvényhozótól elkülöníteni és függetlenné tenni? hanem: hogy lehet az elsőt a legtökéletesebben alája vetni az utóbbinak, miután minden physical és erkölcsi személy ereje mindig attól függ: mennyi erővel rendelkezhetik akarata a kivitelre szükséges eszközök felett?

Azon állam, hol a végrehajtó hatalom a törvényhozótól független, legjobb esetben is, – ha t. i. nem is teszünk föl a végrehajtó hatalomnál a törvényhozóéval ellenkező irányt, – oly emberhez hasonlítana, kinek tagjai betegség következtében függetlenekké lettek akaratától.

Meglehet tehát, hogy a hatalmak megosztásának elmélete szintoly hasznot tön az államtudományokban, mint aminőt a boncztannak köszönhet az orvosi tudomány. Azonban az államférfin, ki ez elvet gyakorlatilag akarja alkalmazni, azon orvoshoz hasonlítana, ki, hogy meggyógyítsa betegeit, azzal a javaslattal állana elő, hogy föl fogja őket bonczolni. Az esztelenség (bocsánat e kifejezésért) csak azért nem tűnt föl az érintett eszmében, *mert gyakorlati kivitelét még soha senki sem kísérelté meg*, s olyas valamit értettek a hatalmak megosztása alatt, ami által semmit sem értek el kevésbbé, mint a hatalmak megosztását.

Montesquieutól fogva rendesen az angol alkotmányra szoktak utalni, mint amely gyakorlatilag igazolja a hatalmak megosztásának czélszerűségét: azonban e példa helytelenségét csak azon vázlat is eléggé mutatja, melyet maga Montesquieu adott az angol viszonyokról, habár maga is belátta (ő), hogy azt egy kissé eszményitette.

Képzeltetni-e a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmat azonegy alkotmányban egymásnak coordinalva, hol a parlamenti mindenhatóság elvül van elismerve, s a törvényhozó hatalom nemcsak a végrehajtás

minden közlönnyét felelősségre vonhatja, hanem mindazon eszközöket is elvonhatja tőle, melyek hatalma gyakorlására szükségesek? Lehet-e szó a hatalmak valódi megosztásáról, a hol azon jogi alapelv szerint: Rex est caput, principium et finis tenendi, parlaments⁴ a királynak, vagyis a végrehajtó hatalom fejének van joga egybehíni és feloszlatni a parlamentet, s minden törvényjavaslat csak úgy emelkedhetik törvény erejére, ha a király helybenhagyja? a hol az állam elleni büntettekben az alsóházat illeti a vádemelés joga, s az ítélelhozás a felsőházat és a törvényhozásnak van fönrtartva megítélni azon eseteket, mikben büntetésnek van helye, hogy minden egyes esetben az állam szükségsei szerint intéztessék az elj

Igaz ugyan, hogy Angliában megosztva találjuk a közhatalmat. Sem a törvényhozó, sem a végrehajtó vagy bírói hatalom nincs kizárólag egyes ember vagy csak egyes polgári osztály kezében is.

Valamint a törvényhozásban mind a király, mind az aristocratia és a nép lényeges részt véssen: úgy a birdi hatalomból sincs egyik is kizárva; a nép, melynek az eskütszéki intézmény által oly jelentékeny része van minden Ítélelhozásban, az aristocratia, melynek kezeiben vannak teltleg a főbb bírói tisztségek, és a királyság, melynek jogához tartozik a bírák kinevezése és a kegyelmezés, egyaránt részesek az igazságszolgáltatásban. Sőt a végrehajtó hatalom sincs kizárólag egy uralkodó hivatalnok -sereg kezében; s a ki az angol bekebiroi intézményt ismeri, s az angol közigazgatás

gyakorlati folyamáról tiszta képet szerzett magának, bizonyosan fogja tudni, mi jelentékeny befolyást gyakorolnak az angol nép különböző osztályai a közigazgatásra is. De épen az által, hogy minden államhatalom meg van osztva a királyság és az angol társadalom osztályai közt, oly egység támadt e hatalmak között, minőt egy más államban sem találunk s épen annak köszönheti Anglia állami nagyságát; azonnal vége lenne annak, mihelyt a hatalom megosztása elvét, melyet az angol alkotmányból vontak le, valóban be akarnák abba vinni.

Az „Esprit de lois” IX. könyve 4-dik fejezetéből, hol Montesquieu a hatalmak megosztása elvét kimondja, meggyőződhetünk, hogy maga is lényeges korlátozásokat tart szükségeseknek ez elv alkalmazásánál. – Oly feltűnőleg gyakorlati észnek, mint az övé volt, nem kerülhették el figyelmét az állam főállásának szükséges föltételei (c); s igen jól is belátta ő, hogy nem annyira a hatalmak megosztásától függ a szabadság, mint inkább attól, hogy kire ruházzák e hatalmakat. – Maga Montesquieu Velenceze példájára hivatkozott, hol a törvényhozás a nagy tanácsot, a végrehajtás a pregadikat s a bírói hatalom a negyvenes tanácsot illette, s az állam kényuralma még sem szelídült a hatalmak ezen megosztása által, ami M. nézete szerint is annak volt természetes következménye, hogy akik a különböző hatalmakat gyakorolták, mind ugyanazon osztályhoz tartoztak.

Nyíltan kimondja Montesquieu, hogy a szabadság elveszett, ahol minden hatalom vagy legalább a hata-

lomnak nagyobb része egyes ember vagy egyes osztályok kezében van. Csak az a hiba, hogy nem volt tekintettel olyas intézkedések eredményeire, *midőn csak egy államhatalom is kizárólag egyes polgári osztályra van ruházva.*

Gondoljunk oly államot, melyben a hatalmak megosztása elvét alkalmazzák, s mindenik hatalmat – Montesquieu kívánata szerint – külön polgári osztályra bízák, úgy hogy p. o. a törvényhozást a népre, a bírászkodást az aristocratiára, s a végrehajtást a királyra, Tagy egy választott főtisztviselőre ruházzák. Tegyük föl, hogy e hatalmakat nem csupán az alkotmány nyilvánítja koordináltaknak, hanem hogy azok, kikre az egyes hatalmak ruháztattak: a nép, az aristocratia és a királyság, külön mindenik, elég hatalommal bír az őt illető hatalmat a többiek befolyásától megóvni, s a legtökéletesb egyensúly állana fön köztük. A legtökéletesb eülyegyen mindig a legteljesebb nyugalom egyszersmind; az oly államszerkezet tehát, aminőt föltettünk, mindig a legnagyobb tespedésre vezetne. – Egyébiránt könnyű belátni, hogy ily viszonyok gondolhatok ugyan, 4e valóban még soha és sehol sem léteztek.

Ha már a hatalmak teljes megosztása oly eszmény, melyet soha sem érhetni el: még inkább annak kell tekintenünk a királyság, aristocratia és nép tettleges egyenlőségét. Montesquieunek tökéletesen igaza van, hogy azon teljes nyugalomtól és mozdulatlanságtól, mit az államhatalmak súlyegyenének szükségkép elő kellene idéznie, nincs mit tartani: mert minden dolog inga-

tagsága következtében, ha fön is állana pillanatra ezen súlygyen, csakhamar megzavarzatnék az, mi által azon elemek közöl, melyek közt a hatalmak meg voltak osztva, valamelyik tulnyomóságra emelkednék. A súlygyen ezen örökös megzavarodásának azonban nem mint Montesquieu véli, az a következménye, hogy, miután a „három hatalomnak” lépést kell tartania, kölcsönös egyetértésben fognak haladni; hanem inkább a királyság, aristocratia és nép, épen mivel közülök mindegyik ki van zárva két hatalom gyakorlásából, minden rendelkezésére álló eszközzel igyekszik kiebb terjeszteni jogkörét, aminek folytán a különböző polgári osztályok közti vetélkedés támad, minek bizonyos határok közt üdvös eredményei lehetnek, de a mely – ha az államhatalmak közötti vetélkedéssé s végre összeütközéssé fajul, – mindig ártalmas az államra.

Nem szükség föltevésekre bocsátkoznunk, ha a hatalmak megosztása elvének lehető következményeiről akarunk beszélni. Ha valamire, erre nézve bizonyára bő tapasztalást nyújt az utóbbi hatvan év története, s nem hiszem, hogy elméleti értekezésekkel el lehessen annak tanulságait okoskodni.

Az 1789-ki francia „constituante”, melytől elvithatjuk ugyan a politikai képességet, de nem azt, hogy a legjobb akarattal törekedett a polgári szabadságot megalapítani, megkísérlette a hatalmak megosztása elvét valósítani. E törekvés eredménye az 1791-iki alkotmány. Úgy igyekvének rendezni az államtestet, hogy a fő, mely határoz, a tagoktól, s ezek viszont a

főtől függetlenek legyenek. Az ügynevezett végrehajtó hatalomtól elvették a „veto”-t, megtiltották a törvényhozás tagjainak, hogy miniszteri állomásokat viselhesenek, csupán azon okból, hogy a végrehajtó és törvényhozó hatalmat lehetőleg elkülönözzék. Tudjuk az eredményt. Folytonos tusa mindenik hatalom között, s végre a törvényhozó hatalom diadala a végrehajtó és bírói fölött, s az előbbinek olyas dictaturája, melyhez hasonlót nem mutathat a történet.

1844-ben ismétlék a kísérletet. Megint el kelle vala különözve lenni a törvényhozó és a végrehajtó hatalmaknak, s az utóbbtól nemcsak a „veto”-t, hanem azon jogot is elvették, hogy összeütközések esetében új választás által a népre hivatkozassak; és mi lett az eredmény? Megint e hatalmak folytonos összeütközése, jóig elvégre ismét az egyik hatalom győzött a többi fölött, azaz: a legtökéletesebb dictatura.

Hogy e győzelmet az első francia forradalom alatt a törvényhozó, s ujabban a végrehajtó hatalom vivta ki: a dolgok természete hozta magával. Mint 1789-ben az előzmények emlékezeténél fogva, semmitől sem féltek inkább mint a királyság győzelmétől, s e közbizalmatlanság következtében, melylyel ellene viseltettek, a királyság akkor igen gyenge volt: úgy 1848-ban a törvényhozás ellen uralkodott bizalmatlanság, s a convent földézett emlékezete megfosztá azt a közvélemény támaszától. De hogy mindkét időszakban keletkezett ily tusa, s mindig azzal végződött, hogy egyik hatalom győzött a többi fölött, azt a dolog természete hozta magával.

Azon hatalmakat, miknek főállása az állam fön-tartására egyaránt szükséges, nem csonkíthatni meg a nélkül, hogy az állam egységét s ezáltal főállása lehetőségét is meg ne szüntessük. Valameddig tehát megvagyunk győződve az államfön-tartás szükségéről: folyvást arra kell törekednünk, hogy az érintett elkülön-zést megszüntessük, s e törekvésnek szükségkép az érintett hatalmak egyesítésére kell vezetni mindig; s ha gyakran nem is helyeselhetni az eszközt, mely e célra vezet, ha nem is tudhatni mindig tisztán e törek-vés célját: mindig szükséges az, s aki az elkülönzött hatalmakat egyesíti, s köztük a tusának véget vet, min-dig a haza szabadítójául üdvözöltetik, legyen az bár con-vent, köztársaság elnöke, vagy császár.

Ha az államot az anyagi és szellemi javak védel-mére, s mindenek fölött az egyéni szabadság biztosítá-sára szükséges intézménynek tekintjük: akkor mindazt, ami nélkül az állam földadatát nem teljesítheti, egyszers-mind az egyéni szabadság alapföltételéül kell tartanunk; az egyéni szabadság biztosítékát tehát nem az államha-talom desorganisatiójában kell keresni, amire vezetne szükségkép az államhatalmak megosztása.

Hogy az állam hatalmára szükséges központosítás némi veszélyekkel jár az egyéni szabadságra nézve, szintoly bizonyos, mint hogy e szabadságot az állam főállása sokképen korlátozza. E veszély és e korláto-zás árán szerezhethi meg csupán az egyén biztosságát, azaz: a szabadságot. Az államtudomány feladata eszkö-zöket találni, hogy mindkettőt a lehető legkisebb mér-

tékre szorítsuk: de lehetetlen egészen elhárítani minden veszélyt, mely az állam részéről fenyegeti az egyéni szabadságot; miután minden hatalommal vissza lehet élni e czélt az állam teljes tehetlensége által lehetne csupán elérni, s az államhatalmak megosztása sajátképen nem megosztása, hanem föloszlatása az államnak.

JEGYZETEK A VII. FEJEZETHEZ.

(a) Alig történt egy század óta valami nevezetes az államtudomány körében, a mire nem Montesquieu adta volna meg legalább is a lendületet, míg ellenben nem lehet befolyásának tulajdonítani, a mi sajnos történt, a francia forradalom alatt és után.

(b) Ce n'est point à moi à examiner, si les Anglais jouissent actuellement de cette liberté ou non. Il me suffit qu'elle est établie par leurs lois, et je n'en cherche pas d'avantage.

(c) La liberté politique, dans un citoyen, est cette tranquillité d'esprit, qui provient de l'opinion que chacun a de sa sûreté; et pour qu'on aie cette liberté; il faut que le gouvernement soit tel, qu'un citoyen ne puisse pas craindre un autre citoyen: így szól Montesquieu az Esprit des lois IX. könyvének 6. fejezetében a szabadságról. Miután e biztossági érzetet, melyben áll Montesquieu igen helyes nézete szerint a szabadság, csak ott található, hol az állam minden egyest óalmazhat a veszélyek ellen, melyek őt más egyesek részéről fenyegetik: világos, hogy Montesquieu igen tisztán átlátta a szabadság szükséges föltételeit, s elvét a hatalmak megosztásáról soha sem akarta oly kiterjedésben alkalmazni, hogy az államhatalmat kockáztassa. Azon korlátozásokból, mik mellett elve alkalmazását czélszerűnek mondja, eléggé meggyőződhetünk, mi távol vannak tőle azon nézetek, a miket elveiből következtettek. A politikai elméletek gyakorlati haszna

ayakran hasonlít az emelő rúdhoz, melyet nagy terhek megindítására használnak, s olyas dolgok megingatására, mik különben minden erőködésnek ellenállának. Ugyanezt mondhatni a hatalmak megosztása elvéről. Amit az ellen mondhatni, az nem érheti Montesquieut, hanem csak azokat, kik az építés kizárólagos eszközének tekintik azon eszközt, melyet a hely tisztázására használtak.

VIII. FEJEZET.

A végrehajtó hatalmat a törvényhozónak alá kell vetni; az állam kormánya pedig nem a végrehajtó hatalom egy részének tekintendő.

Ha az államot vezérlő akaratot nem választhatni el a hatalomtól, mely ez akarat kivitelére szükséges: önként értetik, hogy e hatalmat kell az akaratnak, s nem azt, ami az állam akaratát kifejezi, a physicali erőnek alávetni.

Minden félreértés elkerülése végett egy tévedésre kell itt figyelmeztetnem olvasóimat, melyet a hatalmak megosztása eszméjével egyszerre vittek be a politikába, és sokat tőn azon fogalomzavarra, mely e tudományt mindeddig minden egyéb fölött jellemzi.

A főnálló viszonyok mindig tetemes befolyást gyakorolnak az elméletekre, melyek tisztán tudományos szemlélődések színében jelennek meg.

A hatalmak megosztásának elve, mint főnebb mondtuk, oly korból való, mikor a királyság Franciaországban kényúrilag élt hatalmával, s gyakorlati célja nem egyéb volt, mint megmutatni, hogy a népnek szükségkép részt kell vennie a törvényhozásban, s a tör-

vényszékeknek függetleneknek kell lenni. A királyság megsemmisítésének eszméje, vagy azon czélzat, hogy azt föltétlenül alá vesse a népakaratnak, már azért is távol vala szükségkép Montesquieutól, mert mikor még a királyság oly hatalmas volt, minden ilyes elmélet magán horda vala a kivihetlenség bélyegét.

Miután a hatalmakat törvényhozóra, végrehajtóra és bíróra osztják: a végrehajtóhoz, melyet a királyságnak adtak, az állam kormányzását is oda számítják, bár ezáltal megszűnik az állam tiszteinek egész bölcseimi fölosztása akaratra, mely határoz és végrehajtó erőre.

Azon hatalom, mely az államot kormányozza, vagyis amely annak ügyeit a törvényhozás által megálapított bizonyos alapelvek szerint vezérli, s ilyes alapelvek hiányában és ahol a határozás halasztást nem szenvedhet, egyes fontosabb esetekben az irányt is megszabja, melyet az államnak követnie kell, – e hatalom mondom, *csali tárgyilag különben a törvényhozó hatalomtól, nem pedig lényegileg*. Állapítsanak meg bár általában bizonyos alapelveket, vagy egyes esetekre hozzanak határozatokat: az az akarat, mely e határozatoknál működik, és az a hatalom, melyet egyes esetekben az elhatározás illet, (t. i. a kormányzó hatalom) szintoly kevésbé van a törvényhozásnak alávetve, mint p. o. az egyes embernél sem választhatjuk külön, és tulaj doníthatjuk alsóbb rendű, vagy fensőbb nemű tehetségnek az akarat azon működését, mely az egyes esetekben; – és azon munkásságát, amely bizonyos általános alapelvek iránt határoz.

Igaz, hogy az értelmes ember, ha egyszer alapelveivel tisztába jött, egyes esetekben is azok után indul; s így jól rendezett államban egyes esetekre nézve is követik a törvényhozás általános határozatait. Azonban ez egyáltalában nincs mindig így. Valamint az egyesek eljárásai nem mindig alapelveiktől függenek, hanem gyakran egyes cselekmények, és a viszonyok, mikbe azok által jutottak, kényszerítenek bennünket bizonyos alapelvek elfogadására: ugyanez az eset az államokkal is. S a törvényhozásnak szintoly gyakran adnak irányt a kormány eljárásai, vagy jobban mondva azon helyzet, melybe az állam, az érintett eljárások miatt jutott: a mennyire szoktak a kormány eljárásai függeni azon alapelvektől, mik mellett a törvényhozás nyilatkozót[^].

Korlátlan egyeduralmokban, hol a határozás joga mindenben, ami az államra vonatkozik, egyes embert illet, nem lehet kérdés a végrehajtó hatalom viszonyáról a törvényhozó és kormányzó hatalomhoz, s a kettőnek teljes egységéről.

Azon tisztségekben, melyekre van bízva a törvények és a felség akarátának végrehajtása, senkinek sem jut eszébe a gépeknél egyebet keresni, melyek által tetté lesz az uralkodó akarata; és az uralkodó akaratot, mely általános szabályokat fejez ki, senki sem fogja megkülönböztetni attól, mely egyes esetekben határoz. De alkotmányos államokban, hol tudniillik sokan részesülnek a kormányban, kevésbbé szembetűnő e viszony.

Nagyobb államokban sem a törvényhozó hatalmat nem gyakorolhatja maga a nép, sem a kormányt nem

viheti. Ahol minden hatalmat a néptől származtatnak, ott is másokra kell azt bízni. Az általános törvények hozását, melyek inkább körülményes megfontolást igényelnek, mint gyors elhatározást, nagyobb gyülekezetekre szokták bízni, melyek egyszersmind egyes, kitűnő fontosságú tárgyak eldöntését is, például az adómegaiánlást, maguknak szokták föntartani. Az állam kormányzását s a határozást oly dolgokban, melyek bármi fontosak, de gyors elintézést kívannak, egy vagy néhány emberre bízzák, kiknek, mivel a dolog természete szerint a törvények végrehajtásáról is kell gondoskodniuk, rendelkezések alá adják az erre szükséges eszközt, az egész végrehajtó hatalmat is. Miután ekkép az állam törvényhozását és kormányzását külön egyénekre ruházták; azt hitték, hogy megosztották e hatalmokat, holott csak a közegek vannak megosztva, melyek által az állam akarata különböző esetekben nyilatkozik.

Alkotmányos államokban, valamint korlátlan egyeduralkodásban az akarat ezen egységétől függ az állam önállása, s csak annyiban felelhet meg az állam föladatainak, ha gondoskodva van arról, hogy az orgánumok különfélesége, mik által az állam akarata nyilatkozik, nem zavarja meg az akarat egységét.

Ami korlátlan egyeduralkodásban, hol az államhatalom egyes kezében van, a dolog természetéből foly: alkotmányos államokban mesterséges eszközökkel kell elérni. Hol az állam törvényhozása és kormánya különböző személyekre van ruházva: vagy annak, akire a kormányzást bízták, kell döntő befolyást adni a tör-

vényhozásra (*a*), vagy a törvényhozásnak kell tetteges befolyást adni a kormányra azáltal, hogy felelősségre vonhassa azt. Ahol sem ez, sem az nem történt, és sem a törvényhozásnak a kormányra, sem ennek a törvényhozásra nincs befolyása, eszközökről kell gondoskodni, hogy összeütközés eseteiben az uralkodó népakaratot illesse az eldöntés, melynek azok csak közlönyei; különben szükségkép oda lesz az állam.

S most foglaljuk össze a mondottakat.

Mintán az egyéni szabadság az anyagi és erkölcsi jók biztosításában áll, s e biztosságot csak az állam adhatja meg: az állam főállását az egyéni szabadság szükséges biztosításának kell tekinteni.

S az államnak egységre van szüksége, hogy e feladatnak megfelelhessen.

Ez egységet pedig csak úgy létesíthetjük, ha központosítjuk az állam erőit, s ez erőket alárendeljük a közakaratnak.

Ahonnán az következik, hogy az *egyéni szabadság biztosítékát* az akarat, és az ennek végrehajtására szükséges eszközök központosításában kell keresni, vagyis az *állam korlátlan hatalmában, mind a fölött, amire nézve az egyéni biztosságot csupán az állam föntartása és tevékenysége által óvhatni meg.*

JEGYZET A VIII. FEJEZETHEZ.

(a) Egyeduralmakban ilyen a veto, s a törvényhozás egybehívásának és felosztatásának joga. Ide járul néhol a fejedelem kizárólagos kezdeményezési joga.

IX. FEJEZET.

**Az egyénnek is bizonyos biztosítékokra van szüksége
az állam ellenében.**

Igen sok tévtan csak azért csúszott be az államtudományokba, mivel mesterkéltnél műszavakat használnak azokban.

Míg a gyakorlati ókor az államtudományban fejdelmekről, államnagyokról, polgárokról, proletárokról és rabszolgákról beszélt: korunkban az államtudomány végrehajtó és törvényhozó hatalommal, aristocráciával, néppel foglalkozik, mintha az államban elvont fogalmak állanának szemközt polgárok helyett, s mintha valami gyakorlati haszonnal járna, ha e fogalmakat helyesen értelmezzük, s ez értelmezésekből az államhatalmak kölcsönös állása iránt lehetőleg helyes logikai következményeket vonnak.

Semmi sem könnyebb, mint elméletileg tökéletes államszerkezetet képzelni. Miután az állam föntartása érdekében áll a polgároknak, s az állam hatalma csak a nép hatalma: úgy tetszik, ha ez elvont fogalmaknál megállapodunk, hogy az állam föntartását a nép leg-

főbb érdeke hozza magával szükségkép, s hogy azért soha sem fog e nép az államhatalomnak, azaz saját akaratának, ellenszegülni; s nincsen is semmi ok, miért hágná át a törvényhozó hatalom abstracte véve, kijelölt hatáskörét, vagy hogy a végrehajtás a törvényhozás vezetése alól magát ki akarja vonni. Könnyű elvont fogalmakból elméletet alkotni, mely ellen semmit sem lehet ellenvetni, míg az elmélet terén maradunk. Más-ként áll a dolog, mihelyt a nép elvont fogalma helyett millió meg millió embert, végrehajtó hatalom helyett százezerekre menő hivatalnokokat, s törvényhozás helyett csak néhány száz népképviselőt gondolunk. Mert miután az, mit nép akaratának mondunk, legjobb esetben is csak a többség akarata; miután a végrehajtó hatalom minden tagjának nemcsak az államról, hanem családokról is kell gondoskodniuk, s minden népképviselő saját érdekeit is képviseli; miután azon milliók száz-ezrek és százak közül, kiket az államban mint egyszerű polgárokat, hivatalnokokat és törvényhozókat együtt találunk, mindeniknek magának saját egyéni érdekei vannak, melyeket minden, állásánál fogva hatalmában álló eszközei biztosítani törekszik: az államban minden polgári osztálynál szükségkép föl kell tennünk a *hajlamot egyéni céljai kivitelére használni föl az állam hatalmát, vagy az állam ellenében is kivinni magán cél-jait*; amiből az következik, hogy minden alkotmány csak annyiban felelhet meg föladatának, amennyiben elhárítja a veszélyeket, mikkel az érintett hajlam az állam fönállását fenyegeti.

Minden czélszerű alkotmánynak bizonyos biztosítékokra van tehát szüksége, és pedig szintúgy az állani részére az egyének támadásai ellen, valamint az egyének részére az államhatalom kihágásai ellen. S épen abban áll a legnagyobb tévedés az államtudományokban, mi annyi gyakorlati botlásra adott okot, mert nem ismerték el, hogy az államban *minden* viszonynak némi biztosítékokra van szüksége.

Mint a középkorban mindig azzal foglalkoztak, hogy az egyént, mennyiben a kiváltságosak közé tartozott, s minden egyeletet és testületet, amelyek önálló jogkört szereztek maguknak, biztosítsanak az államhatalom túlterjeszkedése ellen, míg végre oda jutottak, hogy szinte elenyészett maga az állam is, és ahol – mint például Németországban – későn következett be a szükséges visszahatás, lehetlenné vált egy valódi állam föllálása: úgy később, miután az államtudomány a római jog alapján fölláttá a korlátlan királyság ujdón épületét, csupán az állam szükségeire voltak tekintettel, s míg azt minden lehető háborítás ellen biztosítani törekedtek, az egyéni szabadság minden biztosítékát elhanyagolták.

Mióta Rousseauval a népfölség elve érvényre jutott, egyoldalúlag haladtak tovább e pályán, s mivel az állam a polgárok egyetemét foglalja magában, s eszmében nem lehet más célja, mint a polgárok ezen egyetemének: megkísérlették az állam mindenhatóságát létesíteni; mivel azonban az államhatalmat nagyobb államokban a polgárok egyeteme nem gyakorolhatja,

igyekeztek őket az államhatalom túlterjeszkedései ellen teljesen biztosítani, mi által némely újabb alkotmányokban oda jutottak, hogy az egyest és a kevesebbséget minden biztosítéktól megfosztották, s egyszersmind az államhatalmat is, csupán hogy a többségnek teljesen alá vessék, oly helyzetbe hozták, melyben nem élhet ugyan vissza hatalmával, de nem is élhet azzal, azaz: hogy biztosítást szerezzenek az államhatalom visszaélései ellen, az állam mindenhatósága mellett egyszersmind az állam érdekeit képviselő összes hatalmak teljes tehetlenségére törekedtek, s elfeledték, hogy az állam érdekében nem elég, ha egy hatalom sem hágja át körét, hanem szükség, hogy *saját körét még betöltse mindenik*.

Eddig azon kérdéssel foglalkoztunk e műben, mely föltételek alatt oldhatja meg az állam föladatát. Úgy találtuk, hogy az csak az államhatalom egysége mellett lehetséges.

Ez egységet csupán az összes államhatalom központosítása által érhetni el, oly intézmények által, miknek következtében csak egy akarat uralkodik az államban, s ez akaratnak mindazon eszközök rendelkezésére állanak, melyek végrehajtására szükségesek (a).

Miután az akarat ezen egységét s a végrehajtására szükséges eszközök következetes használatát sehol sem találhatni föl oly mértékben, mint ahol minden hatalom egyesre van bízva az államban: önként következik, hogy – hacsak az állam főállását tartjuk szem előtt, – egy alkotmány sem nyújt az állam *hatalmára* nézve több kezességet, mint a korlátlan egyeduralom. – Ha

czélul tekintjük az államot s azon meggyőződésből indulunk ki, hogy az egyént az egyetemnek föltétlenül alá kell vetni: szükségkép ez alkotmányformához kell folyamodnunk; s mint a római impérium, melyre vezettek mindazon eszmék, melyek az államról az ó-korban uralkodtak, nem ezen eszmék megrontása, hanem inkább szükséges következménye, gyakorlati létesítése: úgy I. és III. Napoleon uralmában is nem megsemmisítését, hanem csak megtestesülését kell látnunk az első és utolsó francia forradalom által fölállított eszméknek *(b)*.

Más dolog, ha az államot nem czélnak, hanem csak eszközül tekintjük, mely által mindnyájunk egyéni szabadságát biztosíthatják; mert ha e szempontból indulva ki, be is kell látnunk, hogy az állam, mint az egyéni szabadság legfontosabb biztosítója, nem nélkülözheti a főállására szükséges hatalmat, hogy bizonyos körben korlátlannak, s minden erő központosítása által mindenhatóknak kell lennie: nem szenved kétséget, hogy az államhatalom ellenében az egyének némi biztosítókra van szüksége.

Lássuk, miben kell állaniok e biztosítókknak.

JEGYZETEK A IX. FEJEZETHEZ.

(a) Az mindegy, hogy az állam akaratának kifejezése egyest illet-e, vagy többekre van bízva: de mindig egységes akaratra van szükség, melynek mindig rendelkezésére állanak mindazon eszközök, melyek szükségesek végrehajtására. Miként a kormányzó és törvényhozó hatalmakat csak annyiban ruházhatni különböző kezekre, amennyiben mindkettő fölött egy fensőbb hatóság áll, mely a kettő közt, összeütközés esetében, helyreállítja az egységet: úgy a végrehajtást, a dolog természete szerint, mindig alá kell vetni a kormányzó és törvényhozó hatalomnak; mert épen a hatalmak ezen központosításában kell keresnünk az államhatalom erejének, vagyis az állam főállásának biztosítékát.

(b) Azon alapelv, hogy az állam célja az egyén csak eszköz, szükségkép egyes ember uralmára vezet, s hogy ez uralom egy Nero vagy egy Antonin uralkodása-e, az részint a véletlentől, részint a közerkölcsiség mérfokától függ, miután az első imperatorokéhoz hasonló uralom bizonyára csak a legromlottabb korszakban lehetséges. A korlátlan uralom mindig szükséges eredménye az elvnek, melyet fölállítottak s az abból folyó nézetnek, miszerint csak az állam hatalmát kell biztosítani.

X. FEJEZET.

A szabadság biztosítékai az államhatalom ellenében.

Ha az állam biztosítéka csupán az államhatalom egységében keresendő: azon biztosítékoknak, melyeket az egyén követelhet az állam ellenében, nem oly neműeknek kell lenni, hogy az államhatalom egységét, s azzal az erőt, melyre az államnak a polgárok anyagi és erkölcsi javai óalmazása végett szüksége van, kockáztassák. A szabadság biztosítékát ennél fogva sem a hatalom különböző részei közt mesterségesen előidézett összeütközésben, sem nem abban kell keresni, hogy egyes polgároknak vagy a nép egyes részeinek jogot és lehetőséget adjanak, ellenszegülni az államhatalomnak.

Az államhatalom csak úgy felelhet meg föladatának, ha magában egységes, s kijelölt körében korlátlan: miből következik, hogy a szabadságot csak háromféle módon biztosíthatni az ellen;

az államhatalom benső szervezete által;

a nép irányábani függés által, a népek tartván

föl a jogot, hogy bizonyos egyénekre ruházhassa az államhatalmat vagy legalább felelősségre vonhassa a kormányt;

vége ha az *államhatalmat bizonyos korlátok közé szorítják, melyeken túl nem terjeszkedhetik.*

XI. FEJEZET,

A szabadság biztosítékai az államhatalom belső szervezete által.

Miként egyes embernél az akarat a legfőbb s a helyzet, melyet a világban elfoglalnak, inkább attól függ, mily mértékben vannak lelki és testi erői értelmes akaratának alávetve, mint attól, hogy mennyi erejük van: ugyanez az eset az államra nézve. *Mint már megjegyeztük, minden államban mindig legfőbb a törvényhozás.*

Aki a törvényhozás jogával kizárólag bír, legyen bár egyes, vagy valamely polgári osztály, avagy az összes nép: mindig az az uralkodó. A törvényhozó nagy jogokkal ruházhat föl egyeseket és bizonyos polgári osztályokat; rajok ruházhatja az állam kormányát s a végrehajtó hatalom minden egyes részét: de bármi nagyok különben e hatalmak, mindig csak a törvényhozástól függenek, s akik e hatalmakat bírják, csupán annyiban részesek az uralkodásban, amennyiben részök van a törvényhozásban is.

Miután minden idő tapasztalása tanítja, hogy a közjóra még veszélyesebb, ha egy osztályra, mint ha egyes személyre ruházzák a korlátlan uralmat, s azt látjuk, hogy a gyülekezetek szintén ki vannak téve mindazon hibáknak és gyöngeségeknek, mik által a korlátlan egyeduralkodás az államra nézve veszélyes lehet: önként következik, hogy a törvényhozó hatalmat, épen mivel egyedül uralkodó hatalom az államban, úgy kell szervezni, hogy mind a két veszély ki legyen kerülve. Ha tudniillik:

1. a törvényhozási jogot több, különböző állású osztályra és egyesre bízák;
2. s bizonyos formákat állítanak föl, melyekre ügyelni kell, hogy a törvényhozó hatalom határozatait az uralkodó akarat kifejezéseiként ismerjék el.

A koronának adott azon jog, miszerint a törvényhozó gyűlést egybehíhatja s feloszlathatja, a törvényhozás határozatait korlátlan vagy csak fölfüggesztő veto által mellőzheti, s a felsőház tagjait mind, vagy legalább egy részben kinevezheti, végre a törvényhozás két vagy több kamrára osztása, melyek közül mindeniket a polgárok külön osztálya választja: íme azon eszközök, melyek által az elsőt el akarják érni.

Az elhamarkodás veszélye ellen szintén különböző eszközökhöz nyúltak, s a törvényhozást határozásaiban bizonyos törvényesen megállapított szabályokhoz köttették. Ilyenek p. o. ha törvényesen meg van állapítva, hogy minden törvényjavaslat tárgyalásakor bizonyos számú tagoknak kell jelen lenni; hogy minden hatá-

rozat hozatalára az összes törvényhozó testület többsége kívántatik, nem csupán az épen jelenlevőké; hogy bizonyos időközök alatt háromszor ismételve hozott határozat törvény erejével bírjon; vagy minden kérdést csupán akkor lehessen végkép eldöntöttnek tekinteni, ha a nép vagy a jövő törvényhozás az e részben hozott határozatot legalább hallgatólag helyeselte.

Miután minden alkotmányos egyeduralomban talá-lunk némi intézkedéseket, melyeknél fogva egyes polgári osztály kizárólagos befolyást nem gyakorolhat a törvényhozásra; s még népuralmakban is vannak bizonyos szabályok a törvényhozás elsietése meggátlására: mindezen intézményeknek, melyek a természeténél fogva korlátlan hatalom visszaélései ellen védik a szabadságot, sokképen és kimerítőleg megvitatták immár jó és rossz oldalait egyaránt. Főlöszlegesen tartom ismételni, ami száz meg százszor el volt már mondva, s azt hiszem hogy eleget teszek föladatomnak, ha csupán Cherbulifznek, fájdalom kevésbé ismert, művére: „Theorie des garanties constitutionelles.” (Paris, A. B. Cherbiilliez 1838) figyelmeztetem olvasóimat, melyben minden idetartozó kérdés classicai tisztasággal és nyugalommal van tárgyalva; csak ott legyen szabad némi megjegyzéseket tennem, melyek a dolog helyes fölfogására szükségeseznek tetszenek, hol nézeteim másokéitól, kik e tárggyal foglalkoznak, lényegesen eltérnek.

XII. FEJEZET, A királyság alkotmányos jelentősége.

Azt hiszem, megmutattam az előbbieken, hogy a mire eddig a hatalmak megosztásának nevében törekedtek, az tulajdonképen nem a hatalmak megosztása, hanem csak a hatalom olyan czélszerű szervezete, miszerint megfontolva mindazon veszélyeket, melyek az államot azon esetben érhetnék, ha minden hatalmat egyes osztály vagy egyén bírna kizárólag: a törvényhozást, vagyis az államban egyedül uralkodó hatalmat többek közt osztják meg, úgy, hogy az államakarat csak több osztály és egyén egyetértéséből állhat elő.

– Hasonló tévedés, mely szintén a hatalmak megosztása elvéből származván, még egy csoport szintoly ártalmas tévedésbe vezet, – az, hogy a királyságot, csupán a hatalmak megosztása rendszerének folytán, egyedül a végrehajtó hatalom birtokosának tekintették, s mindazon jogokat, melyeket alkotmányos országokban a törvényhozásra gyakorolt, csak a végrehajtó hatalom szükséges tulajdonai gyanánt igyekeztek föltüntetni.

Maga Cherbuliez is azon hibába esett *(a)* holott minden elfogulatlanak szükségkép be kelle látnia, hogy a királyság állása alkotmányos államokban igen különösnek, sőt megfoghatlanak tetszenék, ha a végrehajtó hatalom természetéből kellene kimagyarázni.

Nem hinnők, mily hatással vannak bizonyos szók az emberi észre. Egész századok és népek legnagyobb tévelyei onnan származtak, mivel sok dolgot nem igaz néven neveztek, s anélkül, hogy gondolkodtak volna az elnevezés helyessége felől, a következtetések egész sorát építették a hibás kifejezésre *(ö)*.

Mindig nehéz dolog meggyőződnünk oly fogalmak helyességéről, melyek ellentétben állanak a szavakkal, miket már egész életünkben megszoktunk; s kétségtelennek tartom, hogy olvasóim közül sokan paradox gyanánt utasítják vissza azon állítást, mely szerint: *a királyság egészen más állást foglal el az alkotmányos államokban, mint aminő a végrehajtó hatalom fejét ésszerűleg illetné.*

Mielőtt e tudományos eretnokséget végkép elkárhoztatnák, kérem önöket, feledjék el egy pillanatra, a mit e tárgyról tanultak és könyvekben írtak; s olyan értelmes ember álláspontjára helyezték magukat, ki a politikai tudományok újabb haladásaival nem ismeretes.

Legyen szabad ez egyszer olvasóim képzelődését igénybe venni, mi jelenleg úgy is nagy foglalkozási tért talál e tudományokban.

Képzeljük, hogy Aristoteles, Plato vagy bármelyik azon nagy férfiak közül, kik az ó-korban politikával

foglalkoztak, korunk egyik alkotmányos egyeduralmában, megjelennék, s hozzánk azon kérdést intéznék: mily állást foglal el az államban a királyság?

Megmagyarázzuk neki, hogy a király nem felelős, de, hogy a kényuralom veszélyei ellen biztosítást találjunk, intézkedések vannak téve, hogy a királynak egy rendeletét se hajtsák végre, hacsak valamely felelős államszolga, ki annak törvényességéről jótáll, alá nem írja; hogy a törvényhozás jogát szabadon választott gyülekezetek gyakorolják, hogy egyébiránt e gyülekezeteket egybehíni és feloszlatni a király jogához tartozik, s királyi jóváhagyás nélkül egy határozatuk sem bír törvényes erővel; hogy az állam kormányzása, a törvényhozás távollétében általános kötelező rendeletek kibocsátási joga, s az állam viszonyainak más államok irányában meghatározása, a hadizenés és békekötés joga mind a királyra van bízva.

Azt hiszem, hogy Plato s főleg Aristoteles, ha még a felsőházi intézményekről is értesítenék őket, mi által az aristocratiának adnak befolyást a törvényhozásra, igen észszerűnek tartanák ez alkotmányformát. Az ó-korban, hol, főleg Görögországban, egy időben tapasztalták az egészen aristocrata és tisztán democrata alkotmányok s a magán kényuralom rossz eredményeit, épen a legkitűnőbb férfiak a jó alkotmány eszményképül tekintették az aristocrata, democrata és egyeduralmi hatalom vegyítését.

De ha az ó-kor emberének, hogy minden viszonyunkat még inkább megfoghatókká tegyük előtte,

tudtára adnék, miszerint ez intézkedéseket mind azért tették, mert meggyőződtek a törvényhozó, bírói és végrehajtó hatalom megosztásának szükségére felől, s csupán a királyságra akarták kizárólag ruházni a végrehajtó hatalmat: hiszszük-e, hogy Plato és Aristoteles, vagy az ó-világ bármely más bölcse és államférfia ezt is megértene?

Sokat be lehet tanulni, el is lehet hinni; betanulhatni és el is hihetni azon tételt is, hogy akinek megegyezése nélkül törvényt nem lehet hozni, s aki mások megegyezése nélkül nem hajthat semmit végre, nem vesz részt a törvényhozásban, de ahelyett bírja az összes végrehajtó hatalmat. Azonban részemről megfoghatatlannak tartom; s épen mivel megfoghatatlan, mivel a királyság állását az újabbkori alkotmányos államokban, a tisztán végrehajtó hatalom természetes föladataival szintúgy összeférhetlennek találja szükségkép minden elfogulatlan ember, mint találná Plato vagy Aristoteles: onnan van, hogy a legfontosabb kérdések egyike fölött, minő a királyság állása alkotmányos államokban, soha sem jöhetünk tisztába.

Gyakran állították, hogy az ellenzék létezése szükséges föltétele az alkotmányos szabadságnak. Helyesen, ha csak véleményekre nézve értjük az ellenzést. Haladás lévén az ember rendeltetése, ami polgárisult államokban a fejlődés lehetőségének föltétele, a legfontosabb szükségek közé tartozik kétségtelenül.

A különböző hatalmak közötti ellenzék azonban, vagy helyesebben kifejezve: az uralkodó államhatalom-

ban részes egyének és osztályok közötti ellentét sehoggy sem lehet jótékony hatású az állam fejlődésére, s épen mivel a mindenkiben benszületett uralkodási váagnál fogva ezen ellentétet soha sem akadályozhatni meg egészen: minden alkotmánynak föladata, elhárítani a veszélyt, mely az ilyes összeütközésekből származnék, miszerint egyik osztály teljes győzelmet vívna ki a többi fölött (c).

A helyzet különfélesége szerint, melyben az állam van, a legellenkezőbb nézetekből indulhatni ki azon kérdésre nézve: *kinek kelljen az uralkodó államhatalomhan részt venni?* Miután az áll valóban szilárd alapon, ami történetileg lassankint fejlődött: Amerikában és Svájcban a királyság ellen beszélnek, míg az európai államokban amellet. A monarchico-democrata, monarchico-aristocrata, vagy mindezen elemekből vegyített alkotmányt tartsa bár valaki legjobbnak: de ha egyszer azon nézetből indult ki, hogy a fölségi jogot több tényező között némi utón módon meg kell osztani: arról is szükség gondoskodnia, hogy e tényezők közül mindenik megtarthassa kijelölt állását; miből következik, hogy a legczélszerütlenebb, sőt egyátalában menthetetlen eljárás, ha azok, kik az egyedüri hatalom főállását a közjó egyik föltételéül tekintik az államban, egyszerűsmind oly elméleteket védelmeznek, melyek mellett a királyságnak adott állás tarthatlanná lenne.

Ha vizsgáljuk a politikai küzdelmekben oly gazdag múlt század történeteit, úgy találjuk, hogy majd mindig azon állás, melvet az alkotmányos államokban a

királyság elfoglalt, nyújtott alkalmat e tusákra, s mindenkor az *alkotmányos királyság* elve bukott meg e harcok közepett. Egyes esetekben a királyt fosztották meg koronájától, mindamellett, hogy az alkotmányban ki volt mondva, miszerint hatalma örököségi és nem felelős; máskor meg az alkotmány-adta anyagi erővel ő tette magát kény úrrá. *Az alkotmányos királyság, mint olyan, egy küzdelemben sem tarthatá meg állását.*

Felületes szemlélet mellett ugyan véletleneknek is tulajdoníthatni a történeteket. Amint XVI. Lajost, X-Károlyt és Fülöp Lajost szertelen gyöngeséggel vádolták: úgy másoknak meg azt vetették szemére, hogy visszaéltek hatalmukkal, s nem menthető megvetést tanúsítottak a jog iránt, míg a nép mindenütt sajnosán nélkülözte az erkölcsi és szellemi képzettséget, tehát azon féltételt, mi őt a politikai szabadság élvezetére képesíti. Azonban mélyebben rejlik az események valódi oka. Bármennyire vádolják XYI. Lajost gyöngeséggel, ha szerencsétlenségnek tekintik, hogy mikor a legerősebb uralkodóra lett volna szükség, nemzetségének éppen legkedélyesebbike ült a trónon: mindazáltal rég tisztában vannak az iránt, hogy a királyságot az 1791-ki alkotmány mellett semmiféle egyéniség sem tarthatá vala fön, s XVI. Lajosnak abban állott legnagyobb hibája, hogy ezt nem látta be, vagy legalább nem fejtett ki erélyt ez értelemben.

S miben áll tulajdonkép az 1791-diki alkotmány hibája, mely a királyság, vagyis azon hatalmak egyikének, melyeket maga rendelt, fönállását lehetlenné tette?

Az 1791-i alkotmány nem egyéb a hatalmak megosztása elvének logícailag helyes alkalmazásánál, az egyedüli minden alkotmány között, melyben csak azon jogok vannak megadva a királynak, mik a végrehajtó hatalom fejét illetik, anélkül, hogy része lenne a törvényhozásban. Ez alkotmány hibája abban fekszik, hogy niegtartá a királyságot, *s el akarta tőle vonni az uralkodást*, azaz: *a törvényhozásbani részvételt, miben áll sajátlag az egész fölségi jog.*

Hosszas ideig foglalkoztam csupán a francia forradalom történeteivel, s meg kell vallanom, hogy nekem mindig úgy tetszett, miszerint Mirabeau nézete a „veto” s a had és béke joga fölötti hires viták alkalmával a legeszszerűbb volt ugyan, de logícailag nem a legheylesebb. Ha egyszer azon alapelvől indultak ki, hogy szabad államban a törvényhozó hatalom kizárólag a népet illeti, s a király csupán a végrehajtó hatalom feje: a korlátlan vetőt, s a had és béke jogát nem lehet többé védeni, s ha nem vonhatni el a végrehajtó hatalom minden orgánumának kinevezési jogát e hatalom fejétől, reá háramlik a felelősség; mivel ha a királyt a törvényhozó hatalom egy részének tekintjük, e helyzetből szükségkép következik ugyan, hogy nem felelős; de esztelenség azt állítani a végrehajtó hatalom fejeéről, mintegy az állam első miniszteréről, akire ráruházták azon jogot, hogy alattvalóit kinevezhesse,

Igen okos dolog volna ugyan, ha a nép a fölállított elveket nem akarná végeredményeikig vinni; de ha egyszer a tapasztalás azt mutatja, hogy ily eszélyességet

nem várhatni a néptől: úgy hiszem, még észszerűbb dolog, inkább nem állítani föl alapelveket, melyek logikailag szükségkép ily eredményekre vezetnek, főleg miután az ilyes alapelvek fölállításából az államra nézve eredett veszélyt, az alkalmazásban tanúsított legnagyobb mérséklet mellett is, csak elhalasztani lehet egy időre, de egészen mellőzni soha.

Vagy azt hiszszük, hogy ha a „consituante” a ’veto’ s a had és béke jogát máskép állítá föl, ha munkálata végeztével, amint Duport és Barnave akarta, az alkotmány revisiojakor, változtatnak néhány törvényen, mely a királyságot gyöngíté, – ezáltal megváltoztatták volna a forradalom folyamát? Mirabeau, Barnave és sokan mások e nézetben voltak, s a királypártiaknak sokszor vádképen rótták föl, hogy e nézet kivitelét makacsságuk megakadályozta: részemről az ellenkezőről vagyok meggyőződve. – Amily nagy befolyással vannak az egyszerű politikai alapelvek a népre, mivel némileg valóságos hittel csügg azokon: szintoly csekély befolyással vannak reá egyes törvények, melyek azon alapelvekkel ellenkezésben állanak. Valahányszor valamely törvényhozás törvényekkel akarta korlátozni az elveket, mindig áruhással vádolták. A nép mindannak, amivel elégedetlen volt, mindig az általa igazaknak vallott elvek megsértésében kereste okát, s a végetlen erő ösztönével és a sértett jog érzetével áttörte a gyöngé korlátokat, mi; ket a kései bölcseség rakott eléje.

Mint megfélekedzik a nép a jelképek miatt a valóságban az igazságról, melyet azon jelképeknek kell kife-

iezeni, s imádvá borul térdre az istenség képes ábrázolata előtt: úgy minden fictiót kétségtelen igazságnak vesz a politikában, s a szenvedély és tudatlanság tekintetét nem ismerő logikájával végeredményéig törekszik azt valósítani; minélfogva nincs fontosabb dolog, mint kerülni oly alapelvek fölállítását, melyeket nem lehet egészen valósítani, s őrizkedni kell az olyan elméletektől, melyek fogalomzavart szülhetnek, mi a politikában mindig a viszonyok zavarodását vonja maga után. Egészen kis államokban, hol az egyesek közt állásra nézve nincs igen nagy különbség, hol magasabb fokon áll a polgárisodás s az államügyek lehetőleg egyszerűek: fölöslegesnek tetszhetik bármi részben megszorítani a gyűlések korlátlan hatalmát, melyek hasonlóképen rendesen a polgárok egyeteméből állnak. De ha egyszer meggyőződünk, hogy a veszélyeket, – melyek a törvényhozó többség korlátlan hatalma részéről fenyegetik az államot, – csak azáltal lehet eltávoztatni, ha a királyságnak bizonyos jogokat adnak a törvényhozásban: azt is el kell ismerni, hogy a *ráruházott törvényhozó hatalomnál fogva hír e jogokkal.*

Miután a törvényhozó hatalmat úgy tekinthetni az államban, mint akaratot, s a végrehajtó hatalmat, mint tetterőt, mely az akaratot teljesíti: észszerűleg nem helyeselhetni, ha a végrehajtó hatalomnak befolyást adnak a törvényhozásra. Mindig úgy tekintendő az, mint az anyagi erő bitorlása a jog fölött. Mivel csupán a törvényhozó hatalom a valóban uralkodó: az oly királyság, melyet egyedül a végrehajtó hatalomra akar-

nak szorítani, királyság fölségi jog nélkül, azaz: oly intézmény, mely egyenes ellentétben áll azon fogalommal, melyet eddig a történetírás egybekötött a királyság nevével: hogy lehetne tehát az tartós?

Sokkal nagyobb az összes végrehajtó hatalomnak egy főre ruházásából származható veszély, sokkal vonzóbb a kilátás, azon eszközökkel, melyek a végrehajtó hatalomnak rendelkezésére állanak, az egész fölségi jogot, vagyis az összes törvényhozó hatalmat is megszerezhetni: hogysesem oly intézmény, mely sem a népet, sem a királyságot nem elégítheti ki, minden alkalommal támadásnak ne legyen kitéve, s végre meg ne bukják.

Miként a tévedések egész sorát idézte elő azon körülmény, miszerint a királyságnak az alkotmányos országokban adott jogokat a végrehajtó hatalom tulajdonainak mondták, ahelyett, hogy a királyt annak tekintették volna, ami valóban, tudniillik a törvényhozó hatalom együtt-uralkodó részének: úgy a felsőház rendeltetése körüli nézetek is némi tévedésekre adtak alkalmat, annak állását illetőleg. Megkísérlem, lehetőleg röviden helyreigazítani e tévedéseket.

JEGYZETEK A XII. FEJEZETHEZ.

(a) Pour arrêter le corps législatif dans sa marche, lorsque la tendance générale de ses actes est vicieuse, la constitution peut aussi donner à un autre corps le pouvoir de le dissoudre; mais l'exercice de ce pouvoir étant une fonction essentiellement exécutive c'est un corps exécutif seul qu'on peut l'attribuer. Théorie des Gar. Const. Tom. II. p. 16.

(b) A legtöbb nép politikai története valódi tévedések és félreértések vígjátéka.

(c) Hol az államhatalom részesei közt, a király, az aristocrazia és a nép között ellenkezés van, mindenik rész saját céljai kivételére fordít minden erőt, melylyel közvetlen rendelkezhetik, azaz, a jelen esetben ellenzése erősítésére; minnek következtében ily viszonyok közt az állam a benne levő erőnek csak kis részével rendelkezhetik. Oly támban, hol a nép és a fensőbb osztályok ellenkezésben állanak, ha az első keríti kezére az államhatalmat, nemcsak mindazon erő veszendőbe megy, amely közvetlen az aristocrátiától függ, hanem a democratia erejéből is azon rész, melyet az ellenzés emészt föl; hasonló történik az ellenkező esetben: amiből világos előttünk, mint sülyedhet valamely állam a különböző osztályok versengése miatt a legnagyobb tehetlenségbe, bár mi nagy azon erők összege, melyek az egyetemnek rendelkezésére álltatnának. A történet számos példát mutat erre. S egyáltalá-

ban nem szükséges, hogy e küzdelem anyagi legyen; ahol a, különböző osztályok közt nem csupán nézetkülönbség uralkodik, hanem egyszersmind mindenik törekszik a másik osztályt kiszorítani állásából s kizárólag magához ragadni minden hatalmat, – mindenütt meg van ezen harcz, habár csak a parlament! viták terén vívják is.

XIII. FEJEZET.

A felsőház feladata.

Többnyire azon nézetben vannak, hogy a felsőház hasznos, sőt az egyeduralmakban szükséges intézmény.

Miért?

Első okul azt hozzák föl, hogy *a törvényhozást meg kell óvni az elhamarkodástól.*

Ez minden államra nézve szükséges.

E szempontból kiindulva, mindegy: vajjon a polgárok külön osztályaiból áll-e a testület, melynek föladata az államot a törvényhozás megfontolatlan határozataitól megóvni: vagy királyi kinevezés, avagy választás egészíti-e azt ki; s a felsőház választási joga különös föltételekhez van-e kötve, vagy nincs. Csak az a lényeges, hogy minden törvényre két különböző testület egyforma határozása kívántatik: s e czélt úgy is elérhetni, ha mindkét testület egyképen van választva s teljesen egyenlő állással bír is, sőt elérhetni felsőház nélkül is, bizonyos szabályokhoz kötven a törvényhozó testületet, melyek akadályozzák az elsietését.

Második okul említik: miszerint *az állam java kívánja, hogy a törvényhozás minden érdeket képviseljen; s mivel bizonyos, hogy épen a társadalom legmagasabbban álló osztályai nem képeznek többséget a választók között: a felsőházban kell azoknak külön törvényhozói állást biztosítani.*

Hogy a felsőház e czélnak megfelelően, az ország nagy birtokosaiból, iparosaiból és tőkepénzeseiből kell annak állani, kikhez mintegy ékességül, hozzájok adhatni még bizonyos számú egyéneket, kik a tudományok és művészetek terén, vagy az állam szolgálatában kitűntették mamikat.

Ezen ok, s mindazon javaslatok, melyek századunkban ez alapelvből indulnak ki a felsőház czélszerű alkotási módjára nézve, a tévedések egész során alapszanak.

Tévedés: 1. azt hinni, hogy a nagy földbirtok, nagy ipar és tőke érdekei különbözök a kis birtok, kis ipar és tőke érdekeitől. A száz és az ezer meg ezer hold birtokosa egyenlő buzgalommal fogja képzelni a birtok szentségét, s mindazt, ami csak nagyobb értékesítését előmozdíthatja. Szintoly szoros összeköttetésben állnak azok érdekei, kik ugyanazon iparággal foglalkoznak. Sőt mivel az ember ragaszkodása érdekeihez nem általában az érdekek nagyságától függ, hanem azon fontosságtól, mit az egyén azokban helyez: föltehetni, hogy a nagy birtok, tőke és ipar érdekeit még erélyesebben képviselik a kisebb birtokosok, tőkepénzesek és iparosok, mint akik magasabb társadalmi állásuknál, s

csekély számuknál fogva személyes hasznuk után nem járhatnak oly minden tekintet nélkül (a).

Szintoly tévedés 2. föltenni, hogy azon osztályok érdekei, melyek nem tartoznak a választók többségéhez, nincsenek az alsóházban képviselve. A társadalom egyes osztályainak befolyása a törvényhozásra nem számuktól, hanem társadalmi állásuktól függ, s azok, akiktől a többség anyagi szükségéinél fogva függésben van, csekély számuk daczára is mindig annál jelentékenyebb befolyást gyakorolnak a törvényhozásra, mivel, magasabb állásuknál és képzettségüknel fogva, rendesen többséget képeznek a törvényhozó gyűlésben. Ha a fölállított alapelv helyes volna, inkább az következne belőle, hogy a szegényebb, mint hogy a gazdagabb osztályoknak van szükségök külön képviselőre; miután épen a legszegényebb osztályok vannak mindig kevesebbségben, ahol nincsenek is kizárva a választási jogból, s mindazon eszközöket nélkülözik, melyek által a tehetősbek befolyást szerezhetnek a törvényhozásra.

Tévedés 3. azt állítani, hogy *egyes osztályok anyagi érdekeit a felsőházban nyert törvényhozói hatalom által lehet biztosítani*. Minden idő tapasztalása tanítja, hogy a felsőház soha sem gyöngébb, mint ha saját anyagi érdekeit kell védenie. Például szolgálhat e részben Angliában a reformbill és a gabonatörvények változtatása. Mindkét rendszabály gyakran hajótörést szenvedett az alsóház ellenzésén. Mihelyt itt elfogadták, el lön döntve sorsuk. Bármi erős az angol felsőház, bármi kevésbé van anyagi kényszernek kitéve, s bármennyire szívén

viselte a többség ezen rendszabályok elvetését: még is meghódolt a kénytelenségnek; s mivel a felsőházat alkotmányosan illető visszavetési jog ez esetekben a felsőház majd minden tagjának anyagi érdekeit mozdítá vala elő, épen azért nem éltek e joggal. Bajos ezt annak megfogni, aki nem érti a lélektani okokat, miknél fogva az ember, főleg magasabb társadalmi állásban, mindig akkor érzi magát leggyöngébbnek, ha saját anyagi érdekeiről van szó.

4. Azon jogkör, mely minden alkotmányos országban kivétel nélkül illeti a felsőházat, a legtisztább bizonyossága, hogy nem a vagyonos osztályok ótalmát akarják elérni ez intézmény által. Semmi sem veszélyezteti ez osztályok érdekeit inkább az adókivetési jognál, minélfogva, ha a felsőház rendeltetése bizonyos osztályok anyagi érdekeinek védelme volna, kizárólag a felsőházra kellene ruházni az adómegajánlás jogát, vagy legalább a kezdeményezést minden adóügyi kérdésben; – holott mindenütt épen az ellenkezőt tették.

Harmadik ok, melylyel rendesen bizonyítani szokták, hogy felsőházra van szükség, azon állítás, miszerint a *trón és nép közötti összeütközés kikerülése végett van egy közbenjáró hatalomra szükség*. Bármennyire a királyság szükséges tulajdonának tekintik a 'veto'-t: még is belátják, hogy igen gyakran élni e joggal veszélyes lehet; s e veszély kikerülése végett a felsőháznak a király mellett, vagy sajátképen előtte kell állania, hogy elutasítsa a nép mindazon kívánatait, melyeket a korona nem akar megadni, vagy állásánál fogva nem ad-

hat meg, s a koronát megmentse azon kénytelenségtől, hogy ‚veto’-t kelljen használnia.

E nézet szerint czélszerűnek látszik, miszerint a királyságot illesse a kinevezési jog az egész pairkamrát vagy legalább annyi tagját illetőleg, amennyi kell, hogy a felsőház föltétlenül a király akaratától függjön.

E nézet is hibás, meggyőződésem szerint. Mert nem tudok esetet, hogy a felsőház az alsóház által következetesen sürgetett népkívánatoknak hoszasan ellenszegülhetett volna. Aztán nem tagadhatni azt sem, hogy a néppel minden összeütközésnél előbb szorul a felsőház a trón védelmére, mint a trón a felsőházéra. — Ha a felsőházat megfosztották önállóságától, hogy annál biztosabb támasza legyen a trónnak: a trónnali minden összeütközésnél szükségkép megadja magát, a nélkül, hogy a veszély pillanatában egyébre gondolna, mint arra, hogy lehetőleg észrevehetlenné tegye magát (*h*).

Az ilyen felsőház tarthatatlan erősség, s azért a királyság veszélyeit csak szaporíthatja.

Ha a felsőházat a haladás akadályául tekintjük, s azt tűzzük föladataul, hogy a felsőbb osztályok érdekeit a többség s a királyságot a nép ellen védje: oly állásba helyezzük, melyet soká fon nem tarthat.

Bármi szükséges, hogy az állam minden hanyatlomlók rohanás ellen biztosítva legyen, mégis mindig czélszerűbb e veszély ellen a törvényhozó testület tárgyalási folyamában keresni a védszert, mint a külön felsőház föllállításában. Miként a kerékkötőt elhasználja a gyakori alkalmazás, és épen akkor tagadja az meg

szolgálatát, midőn szükség van rá: úgy azon intézménynek is el kell végre kopni, melynek nincs más föladata, mint a haladást akadályozni.

Ha azt tűzzük a felsőház föladatául, hogy az állampolgárok gazdagabb osztályainak érdekeit védje: oly ellentétet teszünk föl az alkotmányban, mi sajátlag épen nem létezik, s amely, ha egyszer hiszünk benne, oly összeütközésre vezet, mely soha sem üthet ki azok érdekében, akiket különös törvényhozói jogok által akarunk védeni. De minél inkább a királyság védfalává akarják tenni a felsőházat, oly intézménynyé, mely által a királyság fölmentetik attól, hogy előjogaival éljen, minél inkább függésbe hozzák ennél fogva a tróntól: annál kevésbé lesz képes azon föladat megoldására, mi által a felsőház létezése nemcsak egyeduralkodásban, hanem általában minden alkotmányos államban fontossággal bír.

S miben áll ez?

A felsőház föladata, nézetem szerint, nem egyéb, mint hogy *a pillanat valódi és képzelt szükségeinek rohamában a történeti jogot képviselje.*

Miután a választás által időszakonként megújított gyülekezet természeténél fogva a nép jelen kívánatainak, szenvedélyeinek, reményeinek sőt pillanatnyi fölhevülésének is közlőnyéül tekintendő: szabad államokban, és pedig minél democrataibb az alkotmány, annál szükségesebb intézmények által gondoskodni, hogy a múltnak is megadassék, ami megilleti.

Nem a haladás akadályozása végett van szükség

felsőházra, hanem csupán hogy annale irányát meghatározza, közvetítő legyen mintegy a múlt és jelen közt, főnálló viszonyok rámájába beilleszse, ami elutasíthatlan szükséggé vált, hogy az újdón ellentétben ne álljon a főnállóval, hanem inkább annak további fejleményéül tűnjék föl; s csupán annyiban biztos főnállása, amennyiben e föladatának meg képes felelni, miután ekkor nem csupán önmagát képviseli, hanem az állam minden conservatív elemét.

Mivel e föladat megoldását csak akkor várhatni biztosan, ha akik azzal meg vannak bízva, személyesen érdekelve vannak e részben: úgy kell rendezni a felsőházat, ha azt akarjuk, hogy a történeti jogot képviselje, miszerint a történeti jog föntartása a tagok nagyobb részére nézve nem csupán alkotmányosan rajok mért kötelesség legyen, hanem állásuk alapjának, a legfontosabb személyes érdekeknek tessék előttük.

Ezt csak két úton érhetni el.

Vagy oly egyénekből kell a felsőházat nagyobb részint összeállítani, akik születésüknek köszönik állásukat, s kiknek tehát társadalmi állasaknál fogva védeniök kell a történeti jogot, amin alapszik csupán, főleg politikai teendőkre is kiterjesztve, az örökös elve.

Vagy pedig, ha a felsőház tagjait választás vagy kinevezés útján akarják állásukra meghíni, a választás és kinevezés jogát oly föltételekhez kell kötni, melyek maguk is történeti jogok eredményei.

Például szolgál az elsöre az angol felsőház, az utóbbira az északamerikai szabadállamok senatusa.

Amint az előbbenit, mivel többnyire oly tagokból áll, kik születésnek köszönhetik törvényhozói befo-lyásukat, s már nevöknél és családi emlékeiknél fogva is összeköttetésben állanak az állam múltjával, a törté- neti jog természetes képviselőjéül kell elismernünk: úgy az északamerikai senatus az egyedül lehetséges ut és mód, mely által Amerikában ugyanazon eredményt eléri. Miután ugyanis az amerikai senatusban az egyes államok, tekintet nélkül nagyságra és népességre, egyenlő képvisellel bírnak, az egyes államok autonó- miájának föntartását kell szükségkép a senatus fölada- tának tartanunk, s épen ezen autonómia képezi az Egyesült-Államokban a történeti jogalapot. Ilyes külön képviselet nélkül már rég nem állottak volna ellen a democratia természetes rohamának, mely Amerikában, mint mindenütt, a számszerinti többség korlátlan ural- mára törekszik.

De mivel a történet sehol sem a dermedtség, ha- nem mindenütt folytonos fejlődés, örök haladás képét mutatja: tévednénk, ha a történeti jog fogalmát a tes- pedés fogalmával kötnök egybe.

Mindig megböszülj a magát, ha meg akarunk feled- kezni a múlttól, s a főállónak nem akarjuk megadni, ami illeti; de szintoly döreség, a jelent a múltnak ál- dozni föl, s a történeti jog nevében a nép fejlődésének olyas megállapodását követelni, a minek a történet egész folyama ellenmond. Valamint az egyesnél mindig jelen állása, sőt múltja határozza meg, mire törekedjék, s még inkább, hogy mely utón és módon igyekezzék czélt érni,

anélkül, hogy azért az okos ember lemondana minden további törekvésről s létezése valamely perczéhez tapadna: ugyanez áll az államokról. Csak ott lehet szó ép fejlődésről, békés, haladásról, hol vagy van rendezve az államélet, hogy minden pillanat a múlt folytatásának s a jövő kezdetének tetszik, ahol a történetet közvetíteni tudják a jelen szükségével, s a régit nem dobják el, mivel régi, de nem is tapadnak ahoz makacs önhittséggel; amiből következik, hogy a felsőháznak úgy kell rendezve lenni, hogy szervezete által a merev tespedés veszélyeit is kikerüljük.

Az amerikai senatuséhoz hasonló intézménynél az önként következik. Választott gyülekezeteket, hol az egyesek a kitüntetési vágynak mindig szükségét érzik, nem kell a tespedéstől különösen óvni; de ahol a felsőházi tagság öröködéssel alapszik, intézmények által kell e szükségben segíteni: az ilyes intézkedések nemcsak az államnak, hanem magának a felsőháznak érdekében is oly lényegesek, hogy Angliában a királyi hatalom azon joga, miszerint a felsőházba tagokat nevezhet, nem annyira a királyi hatalom növelésére szolgál eszközzül, mint inkább olyasminek tekintendő, aminek köszönheti a felsőház főnállását. Rekeszszék be az angol felsőház arany könyvét, s azon nagy nevek sorát, melyeket abban találunk, ne szaporítsák egyetlen új névvel sem, vegyék el a koronától a jogot, mely által a felsőházat végső esetekben a jelen követeléseiről irányában engedékenységre kényszerítheti: s meg lesz jövőre semmisítve a felsőház. Ami csupán a múlttal áll összeköttetésben, nem vehet

tevékeny részt a jelen fejleményeiben, s a legerősb erősség is hamar romba sülyed, ha nem újítják meg egyetlen elkorhadtt követ sem, s a szükséghez képest nem építenek folyvást rajta.

Ha a teljes egyenlőséget tekintjük az állam legfőbb feladatának, ha az összes nép választotta törvényhozás többségéről a legnagyobb bölcseséget és igazságosságot teszszük is föl (c), ha kisebbnek tartjuk az elszűrésből eredhető veszélyt, mint ami abból származik, ha a nép vagy képviselőinek kívánatait csak egy időre is elhalasztják, s mindenek fölött, ha a történeti jogot a politikai szabadság ellentétének, és nem alapjának tekintjük, s mint észszerűtlen dolgot, elvetünk mindent, ami az életből fejlődött és századokig fönállott (d): ez esetben czélszerűtlennek, sőt veszélyesnek kell tartani szükségkép azon intézményt, mely a parlamenti többség csallhatlansága iránti kételyen alapszik, s miáltal mindenek fölött a történeti jognak akarnak tiszteletet-szerezni. Alkotmányos egyeduralomban soha sem lehet erre eset, sőt czéljának megfelelő felsőház alkotását oly föltételül kell tekinteni, ami nélkül azon államforma nem maradhat fön tartósan, és pedig két oknál fogva:

a) mivel a királyság legerősb alapját magában a történeti jogban kell keresni, s minden sérelem, melyet azon elkövetnek, szükségkép veszélyes a királyságra nézve, miután a jog teréről, melyen szilárdul állott, egyszerűen a tény terére taszítja;

b) mivel azon előnyök, melyeket a királyság nyújt, nézetem szerint, épen az örökösés következményei, s

azt hiszem, hogy az örökös elve, mint bármely egyéb, soha sem tarthatja fön illő szilárdságát, ha csupán kivételül alkalmazták egy esetben.

Proudhon azt mondja valahol, hogy amint a Bourbonok idösb legitim ágát letaszították a trónról, azonnal meg lett semmisítve Franciaországban a tulajdon szentségének elve. Kétségtelen, hogy azon tény által megingatták ez elvet, s oka abban fekszik, mivel a júliusi forradalom által az örökös elvében azt sértették meg, ami az egyéni tulajdont is meghatározza. Habár a trón és más vagyon birtoklása között lényeges is a különbség, s az örökös elvét csak kivételesen sértették meg a trónra nézve: az elv mindazáltal ez egy megsértés által egészen csorbulást szenvedett. A dolog természeténél fogva még nagyobb hatással fogna lenni szükségkép az örökös elvöt illető jogfogalmakra az örökös elvének sok egyes esetben megsértése, ha az örökös elvét oly állomásokra és tisztségekre nézve is nyilvánítjuk, melyeknek némi analógiájok van a királysággal.

Az örökös elvöt ellen hozhatni ugyan föl némi okokat, s habár épen a legfontosabbak ez okok közül sokat veszítenek bizonyító erejükböl, ha meggondoljuk, hogy a felsöház csak egyik és pedig kisebb részét teszi a törvényhozó hatalomnak, sok elmés dolgot mondhatni a született törvényhozók ellen: annyi azonban kétségtelen, hogy az örökös elvöt ellen semmit sem hozhatni föl, ami az örökös elvöt királyságra is nem állana; míg azon okok, vagy jobban mondva, azon egy

mindennél fontosabb ok, mely a királyság mellett harczol, a *sole százados tapasztalás*, a felsőház öröködése mellett is szól, azt mutatván, hogy a népválasztás, vagy is a korlátlan haladás, vagy legalább! szünetlen változtatás elve csak ott szült az államra nézve üdvös eredményeket, hol az öröködés, vagyis az állandóság elve mérséklé.

A mondottakból kitetszik, hogy azon biztosítékok, melyeket a szabadságnak az államhatalom belszervezete által adhatni, sehol sem nagyobbak, mint az alkotmányos egyeduralomban, s épen ebben áll e kormányformának nagy előnye.

A korlátlan uralkodó korlátozhatja önmagát, bizonyos tárgyalási rendet állapítván meg, elsietéstől megóvhatja népét. Az aristocratia, miként a velencei tön, megoszthatja a hatalmat, melyet kizárólag bír, s külön testületekre bízhatja az egyes teendőket; az egyének és a társadalom egyes osztályainak vetett korlátok azonban csak úgy tartósak, ha másokra bízzák azok védelmét, kiknek érdeke hozza magával, hogy e korlátokat át ne lépjék: amit kétségkívül legjobban elérhetni az olyan alkotmányos egyeduralomban, hol a királyságnak, aristocratianak és a népnek részt adnak a törvényhozásban.

Ha az államhatalom ilyes szervezete által czélrt lehetni is: szükséges mindazáltal, hogy a democratiának, az aristocratianak és a királyságnak adott hatalom valósággal gyakorlatba is vétessék, ami végett megint külön biztosítékok tellének.

Miután az aristocratia és a királyság személyesen gyakorolják a rájuk ruházott hatalmat, semmi különös biztosítékra nincs szükség, hogy e hatalom az aristocratia és a királyság érdekében gyakoroltassák. Másként áll dolog azon jogokra nézve, melyek az alkotmány szerint a népet illetik. A nép jogainak gyakorlását kénytelen egyesekre ruházni: gondoskodni kell tehát, nehogy az egyesek saját érdekeiket tolják föl az egyetem érdekei helyett, melyet képviselnek.

Ezt csak azáltal érhetni el, ha a népnek némi befolyást adunk a nevében gyakorolt jogokra.

Lássuk: minő intézmények által érhetni czélt e részben?

JEGYZETEK A XIV. FEJEZETHEZ.

(a) Kétségkívül vannak kivételes esetek. Mint a középkorban a kis allodiumok birtokosait különféle eszközökkel megfosztották önállóságuktól: hasonló tünetény mutatkozik napjainkban az ipar terén. A nagy ipar elnyomja, vagy legalább azt hiszi, hogy elnyomja a kisebbet; azonban erős meggyőződése, hogy az államnak nem feladata e törekvést támogatni, s a nagyobb iparnak adott befolyás által a gazdagság túlnyomóságát előmozdítani.

(b) Például szolgálhat a francia pairkamra magaviselete a februári forradalom alatt.

(c) Csak e föltétel mellett igényelhetjük a törvényhozásnak a mindenhatóságot.

(d) Vannak politikusok, akik azt látszanak hinni, hogy az emberiség a francia forradalom által jutott először a józan ész használatára.

XIV. FEJEZET.

A szabadság biztosítékairól az államhatalomnak a néptől függése által.

Hol az egész államhatalom egyesre van ruházva, valóban korlátlan egyeduralomban nem állíthat föl az alkotmány semmi biztosítékot e hatalom visszaélései ellen.

Vannak helyzetek, melyekben az államnak öfen tartása végett, minden erőnek legnagyobb összpontosítására van szüksége, s állhatnak népek a szellemi fejlődés olyan alacsony fokán, vagy egész kor is lehet oly megromlott, hogy az egyes korlátlan hatalma szükségessé válik. A történet azt mutatja, miszerint ez alkotmányforma alatt is némi jólétre emelkedtek a népek, sőt hogy az egyéni szabadság nagyobb néha az ekkép kormányzott államokban, mint ahol népuralom van.

Az államtudomány, legalább amely az államot nem célul, hanem eszközül tekinti, bizonyos viszonyok közt szükségesnek tarthatja e kormányformát; általában mindazáltal nem hagyhatja jóvá, nem tekintheti célul, amelyre törekedni kell, már azért sem, mivel az oly

alkotmány, mely mellett minden az uralkodó személyiségétől függ, nem felel meg az állam céljának, tudniillik a biztosságnak, és mivel azon következtetések, melyek olyas föltételből indulnak ki, miszerint a király mindig erényes, szintúgy az utópiák körébe tartoznak, mint amelyek azon alapelvből indulnak ki, hogy a nép mindig eszélyes és nemeslelkű. A célnek egészen csak oly alkotmány felelhet meg, mely kezességet nyújt, hogy az államhatalmat mindig az egyetem érdekében gyakorolják, s nem élnek azzal vissza, akik az államot kormányozzák, egyéni célokra.

Ilyes biztosíték, mely az államhatalom visszaélése ellen, anélkül, hogy az eljárásban akadályozná, vagy a fönttartására szükséges erőtől megfosztaná, kezességet nyújt, csak kettő van:

egyik abban áll, hogy az államhatalmat legalább egy részben azok gyakorolják, a kikre azt a nép bízta;

a másik abban, hogy akik az államhatalommal meg vannak bízva, felelősségre vonathassanak eljáraikért.

Mindarra nézve, ami végett az államhatalmat szükségesnek ismerték el s korlátlan hatalommal ruházták föl, nehogy azon akadályok, melyek tevékenységében gátolják, egyszersmind magát az államot is veszélyezték: nincs egyéb biztosíték, mint:

a választási jog, és

a felelősség.

XV. FEJEZET,

Halasztási jog és felelősség.

Anélkül, hogy visszatérnénk az alapelvekre, miken egyes intézmények nyugszanak, vagy azok elméleti tárgyalásába bocsátkozzunk, lehetetlen teljes ismeretet szereznünk azok felől. De az alapos megvitatás hiányán kívül a szerfölötti vitatás is akadályoz bennünket a helyes fölfogásban.

Ha nagyon is fölvilágosítunk egy külön pontot, s minden figyelmet csak arra fordítunk: homályba borulnak előttünk a többiek, s épen az kerül el figyelmünket, a mi minden ismeretnél földolog: hogy tudni illik minő viszonyban áll bizonyos tárgy a többiekkel. Ha mindenben tökéletes analysisist akarunk, oda juthatunk, miszerint a kérdést, melylyel foglalkozunk, nem csupán egyes részeire, hanem – hogy úgy fejezzem iki – atomaira boncsoljuk, s azon elvek taglalásában, melyek bizonyos intézménynek alapul szolgálnak, elfeledjük, hogy azoknak gyakorlati alkalmazásáról van szó, hogy annál fogva a tárgy tisztán elméleti tárgyalása

soha sem vezet kielégítő eredményekre. A választási jog célszerű elintézésének, s a felelősség valószínűsítésének kérdései is olyanok, nézetem szerint, melyeket a gyakori tárgyalás épen nem hozott nagyobb világosságba.

Nem szándékom ismételni, a mit sokszor elmondtak, s azért igen fölöslegesnek tartom, – főleg miután a választási jogról e mű első részében már bőven kifejttem nézeteimet, – hasonlóan járni el a felelősség kérdését illetőleg is. Itt, miként a választási jognál, meghatározhatni ugyan általában a célt, melyet a felelősséggel el kell érni, de nem azon utat és módot, amely szerint azt leginkább elérhetni.

A választás célja: hogy a törvényhozást, s így a legfőbb hatalmat az államban a közvélemény értelmében gyakorolják és pedig oly egyének, kik bírják a nép bizalmát.

A felelősség célja: hogy a kikre az államhatalom egy része bízva van, s a kik azzal visszaélnek, vagy kötelességeik elhanyagolásával a közbizalmat megcsalják, lakoljanak ezen büntetért.

Mely intézmények által eszközölhetni, hogy egy bűnös se kerülje el a büntetést, s hogy csak a bűnös érje az; kire bizzák a bíraskodást, hogy elég magasan álljon, miszerint oly esetekben, mikor a törvényhozás többsége vádlólag lép föl, s milliók vannak a vádlott mellett és ellen, csupán a szoros igazságot tartsa szem előtt: e kérdéseket minden országra nézve szintúgy külön kell meghatározni, a viszonyokhoz képest, mint azon kérdést: kit legcélszerűbb választási joggal megbízni?

Mindkét kérdésre nézve abban követtek el nagy hibát az újabb időkben, hogy mikor a választási elv gyakorlati alkalmazásáról van szó, kizárólag a *jog szempontját*, a felelősség kérdésénél pedig majd mindig csak a *politikai convenientia* tekintetét tartják szem előtt; holott pedig a kérdés: *kit illessen a választási jog? mindenek előtt a czélszerűség kérdése*, miben az egyes népek fogalmára, képzettségi fokára, s a nép és kor külön viszonyaira mind tekintettel kell lenni, s a *felelősség kérdése mint minden büntetőjogi, mindenek előtt tisztán jogi kérdés*, s a felelősséget csak annyiban tekinthetni a polgári szabadság és az állam czélszerű kormányzása biztosítékának, amennyiben szigorúan ragaszkodnak e szemponthoz.

Kétségkívül kevés, sőt miután az alkotmányos viszonyok 1688-ban végkép megszilárdultak, épen semmi rász eredményei nem voltak Angliában azon körülménynek, miszerint nincsenek határozott törvények a felelőségről. Az angol felsőház egészen sajátos állása, melyre bízták felelősség eseteiben a bíraskodást, az alsóház szerkezete, mely szerint a föntartó elemek a törvényhozás ezen democrata részénél is még mindig tulnyomóak, végre azon politikai eszélyesség, mely az angol népet kiválólag jellemzi, elég magyarázattal szolgálhatnak e részben: magában véve azonban hibás e rendszer, s mindenütt szükségkép a legrosszabb eredményekre vezet, a hol hiányzanak a viszonyok, melyek Angliában azt ellensúlyozzák.

Mert ha nem is szenved kétséget, hogy nehéz ki-

merítő jegyzéket szerkeszteni mindazon cselekményekről és mulasztásokról, mik által az államhatalom legfőbb közlőnyei kötelességeiket megsérthetik; s hogy annál fogva oly államban, hol a legmagasabb hivatalnokokat csak oly tettekért vonhatni felelősségre, melyeket a törvény büntetés alá esőknek jelölt ki, szükségkép büntetlen marad egy és más, a mi büntetést látszik érdemelni: erős meggyőződésem szerint még is mindig jobb, ha elmarad a büntető eljárás (mert a hol közvélemény van, különben sem kerülnek el merőben a megrovást az ily esetek), mint ha a felelősség körül nem írt fogalma, melynek határait, csak midőn fegyverül akarják használni egyes ember ellen, nagy politikai izgatottság pillanatában kellene meghatározni, Damocles kardjaként lebeg a kormányférfiak feje fölött, s vagy tétlenségben tartja szorongatásukban, vagy, – a mi többször megesisik, – arra viszi őket, miszerint a helyett, hogy az állam érdekeire fordítanak figyelmöket, csak arra gondolnak: mint tehetik erőssé saját biztosításukra azon szálát, melyen a felelősség Damocles kardja függ fejük fölött?

Egyébiránt bármi különbözők a nézetek korunkban a választási jog és felelősség valószínűsítésére szükséges intézkedések körül: e biztosítékok hatására nézve általános tévedés uralkodik, s épen ez az, a mi legtöbbet ártott az államtudománynak.

Átalában azt hiszik tudniillik, hogy a hol mind a választási jog, mind a felelősség megvan, vagyis a hol a törvényhozás s minden azzal összeköttetésben álló jog,

például az adómegajánlás joga oly emberekre van bízva, kik kijelöltetésök pillanatában a közbizalmat bírják, és a hol az államhatalom orgánumai szoros felelősség alatt állanak, nincs egyéb biztosítékra szüksége a szabadságnak.

Ez általánosan elterjedt tévedésre fordítjuk e sorokban figyelmünket.

XVI. FEJEZET.

A választási jog és felelősség nem nyújt elég biztositékot a szabadságnak.

Gondoljunk most oly államot, mely egészen az ujabbkori államtudomány alapelvei szerint van rendezve. Tegyük föl, hogy az államban a lehető legczélszerűbb törvények vannak a választásra nézve, úgy hogy a nép egyik osztálya sincs kirekesztve a képviseletből, egyik sem bír túlnyomd befolyással, s a törvényhozást nem a vagyonosak, hanem valóban az összes nép képviselőjének tekinthetni. Tegyük föl, hogy az országban a lehető legjobb törvények vannak az államszolgák felelősségéről is, s az intézmények egész sora által gondoskodtak, hogy e törvényeket soha ki ne játszák. Tegyük föl végre, hogy oly körülmények közt van azon ország, mik szerint a nép egy része sem kísért több befolyást gyakorolni az állam sorsára, mint amennyivel alkotmányosan bír, s a törvényeket egyedüli zsinórmértéknek tekintik mindenek, mindenben.

Nincs alkotmányos ország Európában, – legalább olyan, ahol a közigazgatási központosítást létesítették,

– mely e kellékeknek megfelelné. Könnyebbnek tetszett úgy rendezni az államot, hogy minden egyes föltétlenül alá legyen vetve, mint oly választási törvényt találni, mely szerint valóban a legbölcsebbekre, vagy a többségre volna ruházva, aminek intézését Plato a legbölcsebbekre s korunk a többségre akarja ruházni. Hiányosak mindazon törvények, melyeket az államszolgák felelősségéről hoztak, s miután e törvények alkalmazhatása, vagyis a vádemelés joga olyanokra van bízva, kik maguk nem felelősek: végrehajtására nézve sincs semmi biztosíték, s míg az államnak mindenről kell határozni, s ennél fogva mindenkinek arra kell törekednie, hogy befolyást szerezzen az államhatalomra, mi egyedüli eszköz személyes érdekeinek védelmére; míg a nép egyes részeinek, – nagyobb tömegekben lakván a törvényhozó hatalom székhelyén, – minden anyagi eszközük megvan, túlnyomó befolyást gyakorolni az államhatalomra: nem valószínű-e, hogy a kedvező állással néha vissza is élnek?

De ha fölteszszük, hogy mindezen előfeltételek valóban meg is vannak: minő következményei lehetnek a legjobb választási és felelősségi törvényeknek is az *egyéni szabadságra*?

A választási jog befolyást ad az egyénnek a törvényhozásra, vagyis azon hatalomra, mely az államon uralkodik.

A felelősség biztosítja, hogy akikre az államhatalmat bízta, a törvényhozás értelmében gyakorolják azt.

Az iránt, hogy *az államhatalom természetes határait*

át ne hágja, s ezáltal az egyéni szabadságot szerfölött meg ne szorítsa, sem a választási jog, sem a felelősség nem nyújthat biztosítékot az egyesnek, s ahol az állam részére elvileg korlátlan hatalmat követelnek, s ez igényeket a közigazgatási központosítás által nagy mértékben valósítják: ott az egyes az államhatalommal szemközt ugyanazon állásban van az egyéni szabadságra nézve, amelyben bármely más korlátlan hatalom ellenében fogna lenni.

Miután az uralkodásra törekvés s a szabadságvágy, mint többször megjegyzők, szoros összeköttetésben állanak egymással, s az öntudat által, miszerint az uralkodásban résztveszünk, merőben ugyanazon hajlamokat és vágyakat elégitjük ki, melyeket a szabadság utáni törekvés kelt föl: az állani uralmábani részvétet pótlé-
kul tekintheti az *egyén*, a tőle elvont szabadságáért. S némi biztosíték is van e részvételben arra nézve, hogy az államhatalommal nem élnek vissza, az egyes szertelen elnyomására. Az *egyén* tehát, az állammal szemközt, melynek uralmában résztvesz, öröme-
tebb túri személyes szabadsága korlátozását, sőt mindenható állam ellenében is biztosabban érzi magát, mint ahol minden részvételből ki van zárva. Hogy mennyiben érzi magát kármentesítve az uralkodásbani részvét által a szabadság élvezeteért, melyet elvettek tőle, szükségkép attól függ: *bír-e gyakorlati fontossággal a befolyás, melyet a választási jog által nyert, az állam uralmáéra és mennyiben fordíthatja azt helyzete javításaira?*

Minél kisebb az állam, annál nagyobb befolyást

gyakorol arra szükségkép az egyes választási jog által. Kis államokban tehát az uralkodásbani részvétel az egyesekre nézve nemcsak a legjobb biztosíték az államhatalom visszaélése ellen; hanem egyszersmind lehetővé teszi, hogy az állam összes hatalmát személyes céljai elérésére használhassa, s nem szenved kétséget, miszerint az egyes olyan államrendezés mellett, milyen az ó-kor apró közállományaiban volt, az államhatalombani részvétel által teljesen kárpótolva érezhette magát egyéni szabadsága elvesztéseért: de szintoly bizonyos, hogy arra nem lehet eset az újabb kor roppant államaiban.

Ki lenne elég dőre, azt hinni, hogy oly államban, hol milliókra megy a választók száma, jelentékeny befolyást gyakorol szavazatával az állam vezetésére, és azért, mert választó, s mint ilyen részes az uralkodásban, valódi befolyást szereshet vágyainak és nézeteinek, avagy csak az államhatalom elnyomása ellen is megvédheti magát?

Az államhatalom határait illetőleg egészen az ó-kor elveit követték; pedig azon előzmények, miknél fogva ez elvek az ó-korban észszerűeknek tetszettek,— tudniillik az állam keskeny határai, vagy a polgári jog kevesekre szorítása, – nincsenek ma meg, s így azon alapelvek, melyeket az ó-korban helyeseknek ismertek, s mikhez oly állhatatosan ragaszkodtak Rómában és Görögországban, egészen más eredményekre vezettek nálunk.

Az athenéi nép valóban részt vőn az uralkodásban. Szintúgy volt Rómában. S e részvétel valódi kezességet

nyújtott az egyénnek az elnyomatás ellen, sőt sok esetben lehetségessé vagy legalább remélhetővé tette, miszerint saját személyes céljai kivételére is használhatja az állam erejét, s valódi kárpótlásnak tekinthette azt személyes szabadságáért; minélfogva önrendelkezési jogát annál nagyobb készséggel s annál nagyobb mértékben föláldozta az államnak, minél több része volt az uralkodásban, mint például Spártában. Mivel azonban jelenleg igen csekély valódi befolyást adhat a választási jog a jelenkor roppant államaiban: e jog eredményeinek szükségkép csekélyebb hatással kell lenni az egyes jólétére és kielégítésére, mint az ó-korban voltak.

Ugyanezt mondhatni a felelősségről. Miután ugyanis e jogot nem a nép maga gyakorolja, mint az ó-korban: csak annyiban lehet gyakorlati hatással az egyén helyzetére, amennyiben a választási jog által befolyása van a törvényhozásba. S miután ez, mint megjegyeztük, a jelenkor nagyobb államaiban csak igen csekély: következik, hogy az egyéni szabadságnak az államhatalom ellenében, a választási jogon és felelőségen kívül, más biztosítékokra is van szüksége.

Miben kell és lehet ezeknek állani?

XVII. FEJEZET.

A szabadság biztosítékairól az államhatalomnak bizonyos körre szorítása által.

Ha a szabadság abban áll, miszerint az ember saját tehetségeit s a természeti erőket körülr a maga által kitűzött célokra használhatja: e szabadság biztosítékát két dologban kell keresnie: u. m.

1) saját erejében,

2) abban, hogy saját erejével senki se rendelkezhessek; rajta kívül, vagy legalább beleegyezése nélkül.

Miután az egyes ereje, a társadalmon kívülr állapotrban, igen korlátolt, s az embernek – nevezzék bár a teremtés urának – szellemi és physical hajlamában megvannak ugyan az elemek, melyek őt uralkodásra képesítik, de ez uralmat csak akkor gyakorolhatja, ha szellemi erőit képzés által gyarapíthatja, s megtanulta azokat másokkalr egyesülés által helyesen használni: kétségtelen, hogy az ember szabadságá társaságon kívülr állapotban szükségképr igen korlátolt; mert e szabadságna hiányzik első biztosítéka. tudniillik, az erő.

mely által az őt környező természetet céljaira felhasználhatja. – Az ember társaságon kívüli állapotban csak annyira szabad, amennyiben e szabadságot csupán az ember korlátolja; általában véve rabja az őt környező természetnek, és azzal szemközt s a maga egyedüliségében, csak a legnagyobb gyámoltalanság érzete töltheti el.

Az egyéni szabadság első, legfontosabb biztosítéka e szerint a társadalmi állapot, s annak minden tökéletessége; tehát mindennek fölött az állam.

A mit csak a természeti állapot szabadságáról beszéltek és írtak, mind hiú ábránd. Az embernek hogy szabad lehessen, társaságba kell lépnie: csak ott mivelheti magát, s csak a míveltség adja meg az erők azon fokát, mely szabadságának alap föltétele.

Bármennyire szaporítsa a társas élet az eszközöket, melyekkel az ember céljai elérésére rendelkezik: szabadsága biztosítására mindazáltal még nem elég magában a társadalom. Arról is meg kell győződve lennie, hogy magát szabadnak érezhesse, miszerint erőivel rendelkezhetik.

S miután az erő nagyobb fokozata, mi által a társadalom a szabadság biztosítéka lett, csupán egyesülés által lehetséges, ha tudniillik sok erő aláveti magát egy közakaratnak: az egyéni szabadságot e részben csak az által biztosíthatni az államban, ha az egyénnek része van az akarat meghatározásában, melynek minden erő alá van vetve.

Az egyéni szabadság biztosítékát tehát a társada-

lomban szükségkép abban kell keresni, hogy az egyén részt vesz a közakaratban.

Annyira általánosan elismert dolog e tétel helyesége, hogy szóbeszédben is csak azon alkotmányokat mondják szabadoknak, melyekben van adva az egyénnek befolyás a közakarat meghatározásába. Csak e tétel szükséges következményeiről szoktak rendszeren megfellekezni.

Mert ha az egyénnek a közakarat alá vetése mellett, mi nélkül társadalom nem állhat fön, csupán abban lehet keresni az egyéni szabadság biztosítását, hogy az egyes részt vesz a közakarat meghatározásában: magától következik, miszerint e szabadság mérőben meghiúsul, ha az egyén befolyása a közakarat meghatározásába csupán illusorius, hogy *tehát mindig bizonyos arálynak kell lenni azon mérték közt, amelyben alá van az egyén a közakaratnak vetve, és amelyben részt vesz a közakarat meghatározásában.*

Ez akarat meghatározásában csak annyiban van joga részt venni az egyénnek, amennyiben a közakaratnak alá van vetve; de csak annyiban szabad, amennyiben e határok közt abban joga van részt venni. Miből kitetszik, miszerint az, hogy mennyi szabadságot nyújt minden egyesnek az alkotmány, nem attól függ, mennyire vannak az egyéni erők az államnak alávetve, nem is abból ítélni meg, mily mértékben vesz részt a közakarat megállapításában; hanem abból, *hogy mely arányban áll az egyénnek a közakarat alá vetése, a közakarat megállapításábani részvételhez.*

Oly állam polgára, melyben az egyénnek csak csekély része van a közakarat meghatározásában, s azé, hol a legnagyobb mértékben alá van vetve az egyén a közakaratnak, egyaránt szabad lehet: ha az előbbi államban az egyéni erők csak csekély mértékben vannak alávetve a közakaratnak, s az utóbbiban pedig a nagyobb alávetettség mellett nagyobb befolyás van adva az állam vezetésére.

Például szolgálhat az elsöre a classicus ó-kor minden állama, főleg Spárta, az utóbbira pedig Németország birodalmi városai a középkorban.

A kérdés tehát: vajjon biztosítható-e az egyéni szabadság az államban, vagy más szavakkal: lehetséges-e a szabadság bizonyos államban és bizonyos időszakban? (mert oly szabadság, melynek biztosítékai nincsenek, nem érdemli e nevet), mindig csak arra megy ki: *vájjon azon hatalmat, melyet az állam az egyesre gyakorol, csökkenthetni-e, vagy az egyén befolyását a közakarat megállapítására növelhetni-e akképen, hogy az egyes a közakaratnak csak oly mértékben legyen alávetve, amennyiben részt vesz ez akarat meghatározásában?*

Ha immár NyugotEurópa szárazföldi államaira fordítjuk figyelmünket, két jelenség tűnik mindenütt szemünkbe, ami mindenikkel közös.

Mindenütt nagy államokkal találkozunk.

Mindenütt kiterjesztették a közigazgatási központosság elvét, amennyire csak lehetett.

Az első jelenség eredménye az, hogy az egyesnek befolyása az államhatalomra szükségkép azon mértékben

csekélyebb, minél nagyobb, az egyenlőség elvének elismerése által azok száma, kik a választási jog következtében legalább közvetve befolyással bírnak az állam igazgatására.

A második tény eredménye az, hogy az egyén minden államban igen nagy mértékben alá van vetve az államhatalom parancsának.

Innen következik, hogy azon mérték, melyben az egyén szabadsága az állam hatalmának alá van vetve, egyáltalában nincs arányban a befolyással, melyet gyakorol az állam vezetésére; *minélfogva az egyéni szabadságot csak igen kis mértékben lehet biztosítottnak tekinteni az újabbnak államaiban.*

A kérdés tehát: vajjon szerezhetni-e az egyéni szabadság számára NyugotEurópa államaiban több biztosítékot, mint jelenleg van, s mely utón és módon? csak oda megy ki:

növelhetni-e az egyén befolyását az állam vezetésére? vagy csökkenthetni-e az állam hatalmát, melyet az egyénnek minden viszonyára gyakorol?

Ha minden állam főállása a törvényhozás, kormányzás és képviselőlet egységétől függ, s egész polgárisodásunk irányánál, valamint a jelenkor politikai viszonyainál fogva kikerülhetlenül szükségesnek látszik, hogy legyenek nagyobb államok: világos, hogy az egyén befolyását az állam ügyeire növelni egyáltalában nem lehet.

Miután sem a törvényhozást, sem a kormányt nem gyakorolhatják milliók: e milliók befolyását szükség-

kép a választási jogra kell szorítani, és eredménytelen marad minden kísérlet, mely a dolog természetéből folyó eme korlátozást meg akarná szüntetni.

Azon jog, melyet az 1793-ki alkotmányban a nép részére igénybe vettek, miszerint minden egyes törvényt általa hagytak helyben ösgyűlésein (a), valamint az ellenállás joga, mely a középkorban több ország nemzetségét alkotmányszerűleg illette, s amit 1793-ban épen a legszentebb kötelességnek hirdettek: mind egyaránt eredménytelen maradt. Sőt, – ha merőben elvonatkozunk is a veszélyektől, melyek ilyes intézményekből az államra háromolhatnak, – nemcsak nem növekednek, hanem inkább kevesednek azok által az egyén befolyása, ha illusoriussá válnék, ekkép azon befolyás is, melyet a választási jog által az államra gyakorol.

Azon arányt, melyben az egyén az államhatalomnak alá van vetve, és a mennyi befolyást az állam kormányzására gyakorol, kiegyenlíteni, vagyis az egyéni szabadságot biztosítani, csupán a második után lehetséges: ha tudniillik *kevesbíteni törekszünk a hatalmat, melyet az állam jelenleg minden egyéni viszonyra gyakorol.*

Hogy meghatározhassuk: lehetséges-e ez, és mi módon? mindenek előtt az iránt kell tisztába jönnünk:

vajjon az állam az egyén fölött gyakorol-e valóban oly hatalmat, mely az államcél elérésére nem múlhatlanul szükséges?

hogy tehát az államhatalmat lehet-e korlátozni, minden viszony egyberontása, s a polgárisodás haladásának veszélyezése nélkül?

E kérdésre fordítjuk figyelmünket a következő könyvben.

JEGYZET A XYII. FEJEZETHEZ.

(a) E jog igen emlékeztet ama középkori nézetre, hogy minden testület csak annyiban van kötelezve a törvényesen megajánlott adók fizetésére, amennyiben megbízottai által magát kötelezte.

NEGYEDIK KÖNYV.

KÖZPONTOSÍTÁS.

I. FEJEZET,

A központosítás kérdése vizsgálatának helyes szempontja.

Megmutattam az első részben, hogy a népvándorlás megszűnte óta a legújabb korig az államra nézve minden haladás csak abban áll, miszerint az állam hatalma az egyén viszonyai fölött folyvást növekedett.

Ez eredményt a központosítással érték el, minél fogva azon kérdés: *csökkentethni-e az állam hatalmát?* egy azzal: hogy a *központosítás elvét*, melyet mindeddig oly vak bizalommal követtek, *lehet-e korlátozni alkalmazásában?*

Mielőtt e kérdés fejtegetésébe bocsátkoznánk, némi észrevételeket szükség előrebocsátunk az iránt, hogy mily szempontból és mi módon kell azt tárgyalnunk.

1) Mindenek előtt őrizkednünk kell minden abstractiótól. Miután az állam hatalma, gyakorlati szempontból, nem egyéb azok hatalmánál, a kik e hatalmat bírják: a központosítás kiterjesztésének kérdését csak akkor dönthetjük el helyesen, ha tisztába jöttünk az iránt: mennyiben felelhetnek meg egyes emberek annak,

a mit az államhatalomra akarnak bízni s czélszerű-e adni egyeseknek ily hatalmat? (a).

2) Soha sem kell feledni, hogy az állam, mint minden társaság, csak az akarat egysége által állhat fön, hogy tehát, a mennyiben fölteszszük, hogy az állam hatalmának bizonyos dolgokra ki kell terjeszkednie, a központosítás szükségét is meg kell engedni ezen dolgokra nézve. A mint csak az követelheti mindenre nézve a központosítást, a ki azon elvből indul ki, hogy az egyénnek az államban teljesen föl kell olvadnia: úgy viszont mindenek előtt az államok szükséges voltát kell megtagadni, ha a központosítást mindenütt kárhozhatni akarjuk. Mindkét állítás egyaránt képtelen, s még is azt látjuk, hogy a központosítás vitatásánál majd mindig ezen szélső nézetekből indultak ki. A központosítás barátai mindig a központosítás fényes eredményeit s azon veszélyeket emelik ki, melyeket a féktelen szabadság hozhat az államra; ellenei pedig csak azon veszélyekre hivatkoznak, melyek az államhatalom szertelen nagysága által fenyegetik az egyéni szabadságot és az államot. Amazokat a rend melletti lelkesedés socialismusra, – a mi nem egyéb a központosítás legtökéletesebb valósításánál, – s az utóbbiakat anarchiára vitte, vagyis minden államhatalom tagadására, mint a mely, szerintök, polgárisult emberekhez egyedül illő kormányforma; míg elvégre oda jutottak, hogy nemcsak a tudományos viták terén (b) állanak szemben a legellenkezőbb nézetek; hanem az életben is mindig az államhatalom fölötti győzelem anarchiára, – viszont az államhata-

lomnak ellenei fölötti győzelme korlátlan kényuralomra szokott vezetni.

Nem tagadhatni, hogy jelenleg mindenek fölött a központosítás elve védőinek vethetni szemére, miszerint a legszélső következményekig vitték elvöket. Mióta majd egész Európa a francia forradalom elveit követi, vagy legalább észszerűeknek ismeri el: természetes, hogy ez elv képviselői annak minden következményét merészebben kimondották. A nagy többségek mindig bátorságot vesznek maguknak, a képtelenség határáig vinni logicájokat, míg azon öntudat, hogy a közvélemény ellenök van, óvatosabbakká teszi elleneiket. Azonban, úgy hiszem, közel a pillanat, midőn a decentralisatio barátai sem engednek elleneiknek, elveik tekintet nem ismerő kifejtésében (c).

Proudhon (*cl*) a francia forradalomnak azt vetette szemére, hogy az alkotmány új név alatt a korlátlan uralmat állítá vissza; s azt állítá, miszerint Franciaországban sokkal többet kormányoznak mint kellene, és hogy a híres központosítás mindig corruptiót vont maga után. Nem is tagadhatni, hogy jelenleg, midőn az államhatalom sok helyen a választott törvényhozás kezéből minden járulékával együtt egyes ember kezébe ment át, s a központosítás elve által sok érdek és érzelm sértve érzi magát, sokakban hasonló nézetek támadtak, miknél fogva ha nem is anarchiát, mint Proudhon, de minden esetre oly dolgokat követelnek, melyek szükségkép anarchiára, vagy legalább az eddigi államok felbomlására vezetnek.

Miután a rendezett állam főállása a szabadság egyik főfeltétele, s egy állam sem állhat fön központosítás nélkül; az állam észszerű alapját pedig az egyéni érdekekben, a minden oldalú fejlődés lehetőségében kell keresni: *a központosítás kérdését csak úgy tárgyalhatni célszerűen, ha ez élv pártolói az egyéni szabadság kellekeit, s a kik ellene vannak, a rendezett állam szükségét soha sem tévesztik szem elől.*

3) A központosítási formát, mely szerint van jelenleg minden állam rendezve, mindenütt az egyeduralom vitte be először, azon érdekből, hogy hatalmát korlátlanná tegye. A francia forradalom, melynek nyomait követik most a népek mindnyájan, az egyedúr fölségét a nép fölségével cserélte föl, s egyebekben egészen az előbbi eljárást követte. S miután a központosítás elve összeférőnek látszik azok hatalmával, kiknek épen kezökben van az államhatalom; miután azt szintűgy használhatni a nép legjogszerűbb kívánatainak elnyomására, a mint legjobb eszköz, néhány óra alatt országos forradalmakká tenni a főváros lázadásait és például Franciaországban 60 év óta minden hatalmat bíró párt, és a mely arra törekedett, minden kormány és minden forradalom sok eredménynyel használta e rendszert (*e*); nem csuda ennélfogva, ha a központosításnak minden párt soraiban sok barátja és ellensége van, s mind azok, a kik a királyság mellett vannak, mind a kik köztársasági intézményeket kívannak, a szerint, a mint helyzetök változik, egyforma lelkesedéssel lépnek föl most a központosítás elve mellett, majd

az ellen. Ha e fontos kérdésekre nézve helyes ítéletre akarunk jutni, szükség, hogy ne egyik párt nézpontjából tekintsük azt, s a kérdés vizsgálatában egészen elvonatkozzunk attól: vajjon egyes ember kezében van-e az államhatalom, vagy a nép nevében uralkodó parlamenti többségnél? Ha üdvösebbnek tartjuk is ez utóbbi esetet: abból, hogy milliók némi befolyást nyertek a választási jog által az állam vezetésére, s az államszolgák felelősségében némi kezesség van a közügyek hű kezelése iránt, oly kevéssé következik, hogy az egyénnek nincs szüksége biztosítékra az államhatalom ellenében, miként ha az állam vezetését felelőség nélkül bízták egyes emberre, szintén nem következik, hogy az államhatalom lehető legnagyobb megszorítását a közérdek hozza magával.

Ha az állam főállását kívánjuk, mindig kell adni némi hatalmat az államnak, s szintoly dőreség, azért akarni azt elvonni attól, mivel az államhatalom egyesre van ruházva: a mily czélszerűtlen dolog, az egyént az államhatalom ellenében minden biztosítéktól meg akarni fosztani azon ürügy alatt, mivel mint választó különben is részt vesz az állam vezetésében.

Minden államban, bárhogy legyen rendezve, mindig kétféle önzéssel találkozunk, a mi két ellenkező irányt idéz elő minden törekvésben: u. m.

az állam önzésével, miszerint mint egész főállani, fejlődni és mind több-több hatalomra akar szert tenni; s az egyes önzésével, ki mindig a jólét és függetlenség legnagyobb fokára törekszik.

Az állam és egyén önzése közti ellentét szintúgy megvan az északamerikai szabad államokban, mint XVI. Lajos kormánya alatt; a miből következik, hogy minden alkotmányforma mellett egyaránt kell védeni az államot az egyén önzése ellen, ki teljes függetlenségre törekszik, s az egyént az állam önzése ellen, mely mindig azon van, hogy az egyént tökéletesen hatalma alá vesse.

Azon kérdést tehát: minő kiterjedésben kelljen alkalmazni a központosítás elvét, minden kormányforma mellett egyképen kell eldönteni; miután e kérdés nem egyéb, mint, hogy meddig kell az államhatalmat szükségkép kiterjeszteni? (f). Az állam főállásának föltételei korlátlan egyeduralmakban és népuralmi államokban egészen ugyanazok.

Első tekintetre úgy látszik, mintha a központosítás elvének kiterjesztése kedvezőbb volna az egyeduralmi államformára nézve. Miután az egyedúr hatalma kétségkívül csak a központosítás által lehet korlátlan: úgy tetszik, hogy korlátlan egyeduralmak észszerűen törek-szenek központosításra, míg e törekvés merőben esz-telenség, a hol a szabadság elvéből indulnak ki. A mily kevésbé képzelhető, hogy a kör periphaeriája a köz-pontban legyen: oly képtelenség hinni, hogy az összes nép befolyást gyakorolhasson valamely központban az állam közügyeinek vezetésére.

Miután egy állam sem állhat főn bizonyos fokú központosítás nélkül, tökéletes központosítást pedig egyáltalában nem képzelhetni nagyobb államokban: a

legszabadabb államokban is kell központosítani bizonyos dolgokat, míg másokat, a legkevésbé szabad országokban is kisebb községekre kell hagyni. Egyébiránt úgy tetszik mégis, mintha szabályul lehetne elfogadni, hogy oly államokban, a hol korlátlan egyeduraltat akarnak megalapítani, a központosítást törvényül kell tekinteni, melytől csak kénytelenségből kelljen eltérni; míg szabad államokban épen a decentralisatio (az önkormányzás) a szabály, melytől csak oly mértékben térhetni el, amennyiben az nagyobb veszélyek kikerülése végett múlhatlanul szükséges.

Azonban e látszatos különbség is megszűnik, ha az előttünk levő kérdést nyugodtan vizsgáljuk.

Mert: 1. nem a népfölség elvét, nem is egyes ember korlátlan hatalmának valósítását, hanem minden egyesnek biztosságát kell az állam céljául vennünk.

2. Az egyedúr merőben *korlátlan hatalma*, gyakorlati szempontból, szintúgy csak fictio, mint minden egyes *föltétlen szabadsága*. Oly hatalomra törekedni tehát annyi, mint elérhetlen célra törekedni.

Vannak viszonyok, – és pedig a népmíveltség alacsony foka nem az egyedüli ok, melyből hasonló viszonyok fejlődhetnek, – mik közt az állam kormányzását egyesre kell bízni.

Ily körülmények közt a korlátlan egyeduraltat a legjobb, sőt egyedül lehetséges kormányforma lehet.

De sehol sincsenek olyan viszonyok, mik között az egyes, az állam kormányzása mellett, azt is mind végezhetné, a mi az államra fontos ugyan, de nem tartozik

közvetlenül a kormányzáshoz; és a hol – nem mondom, hogy minden anyagi és szellemi szükségéről gondoskodhatnék, – de csak az államban levő kisebb községek közigazgatását valóban képes volna vinni. Nem az intézmények, hanem azon határok, melyeket a természet vetett minden egyes tehetségeinek, kényszerítik a hatalmat, hogy másokra bízva, a minék maga nem felelhet meg. Honnan következik, hogy a hol korlátlan egyeduralmat akarnak is alkotni, józan észszel ott sem az egyes hatalmának mindenre kiterjesztését, (a központosítást mindenben) kell célul tűzni, hanem csak a hatalom megalapítását mindarra nézve, a mi az államot illeti. Minélfogva korlátlan egyeduralomban nemcsak nem nagyobb, sőt kisebb körben kell a központosítás valószínűsítésére törekedni, mint a hol népelmű alkotmány létesítése a cél, és pedig két okból:

1. mert az államhatalom egyes kezében mindig erősebb, s így a hol korlátlan egyeduralom van, kisebb fokú központosítás is nagyobb eredményekre vezet.

2. Mert a hol az államhatalom egyre van bízva, mindig több ellenzék támad az ellen, mint a hol a nép legalább látszólag részt vesz a kormányban, s így épen e körülmények közt tanácsos akképp rendezni a hatalmat, hogy az az egyesre igen nyomasztó ne legyen.

EGYZETEK AZ I. FEJEZETHEZ.

(a) Mivel erről megfelelkeznek s az államhatalmat abstractionak tekintik, épen azért jutottak oda, hogy korlátlan jogkört követeljenek annak. Csak innen magyarázhatni meg, miszerint oly korszakban, midőn észszerűtlennek tartják a korlátlan királyi hatalmat, s szájalommal tekintenek azon századokra, mikor még hittek a pápa csalhatatlanságában; ugyanazon mindenhatóságot és csalhatatlanságot veszik igénybe az államhatalomra, vagyis minden miniszterre nézve, hivatalkodása ideje alatt. Ha mindig szem előtt tartanok, miszerint akik az állam nevében uralkodnak, szint úgy emberek, mint azok, akiket az államhatalom alá vetnek: akkor, úgy hiszem, sem amazok számára nem követelnék a mindenhatóságot, sem ezeket nem kárhoztatnák teljes függésre, s ekkép nem jutnának azon nagy ellenmondásba, hogy elméletben azon elvből indulnak ki, miszerint egy embert sem vethetni jogosan föltétlenül a másik hatalma alá, s a gyakorlatban mégis milliókat vetnek alá föltétlenül az államhatalom, vagyis egyesek akaratának.

(b) E téren az épen nem szokatlan. Amit a tapasztalás czélszerűnek mutat, gyakran egyetlen tudós képviselőre sem talál.

(c) Valamint az erős gyógyszerek folytonos használata, s a homoeopathia eredményei megingatták az orvosi tudományban vetett hitet, s azon gondolatra vezettek, hogy min-

dig jobb a betegeket orvoslás nélkül magukra hagyni: úgy azon eredmények, melyeket Franciaországban az államhatalom túlságos befolyása, s Amerikában korlátoltsága mindkét ország kifejlődésére nézve maga után vont, nemcsak azon nézetre vezettek, hogy az államban, mint az egyes ember életében sokat kell a dolgok természetes kifejlésére hagyni, hanem sokakban még az államhatalom szükséges volta iránti hitet is megingatták.

(d) Idée générale de la Révolution.

(e) Chose remarquable! la réaction thermidorienne de 1795 et la réaction royaliste de 1815 ont à l'aide des mêmes moyens produit les mêmes résultats. *Timon, de la centralisation*. Részemről sokkal különösebbnek tartam vala, ha nem úgy történt volna!

(f) Mert hiszen az államhatalom és a központosítás határai ugyanazok, miután az államhatalom csak azon dolgok fölött gyakorolhat hatalmat, amelyek központosítva vannak.

II. FEJEZET, A kérdés felállítása.

Az állam célja: minden egyes tag anyagi és szellemi javainak, s mindenek előtt az egyéni szabadság biztosítása, ami oly polgárisodás körében, mely ez elven alapszik, s arra törekedtében fejlett ki, a legfőbb erkölcsi jó, és egyszersmind oly föltétel, melytől függ majd minden anyagi szükségnek kielégítése.

Ebből következik, miszerint azon kérdésre: szükséges-e a központosítás elve alkalmazása oly mértékben mint jelenleg történik? csak akkor felelhetni, ha a következő, más három kérdés iránt tisztába jöttünk:

1. Igaz-e, hogy ez elv alkalmazása oly mértékben, amint történik, jelen körülmények közt az állam fönállására szükséges, vagy hogy a központosítás behozatala nagyobb erőt és biztosságot szerez-e az államnak?

2. Igaz-e, hogy az egyéni szabadságot a közigazgatási központosítás rendszere a többségre nézve jobban biztosítja, mint minden egyéb államforma, vagy legalább az egyéni szabadság korlátozása, melyet az egye-

tem nevében tesznek, nem tetszik nyomasztónak az egyes előtt? Végre

3. igaz-e, hogy a közigazgatási központosítás rendszere előmozdítja az állam és minden polgárának anyagi és szellemi kifejlését s a leghatalmasb emeltyűnek, sőt nélkülözhetlen föltételnek tekinthetni azt, azon minden oldalú haladásra nézve, melylyel századunk oly méltán büszkélkedik?

Önként értetik, hogy e vizsgálódásnál, melynek egyedüli célja az igazság fölfedezése, soha sem kell a közigazgatási központosítás rendszerét végső eredményeiben venni, hanem csak azon alakban és kiterjedésben, melyben e rendszer hívei fölláliták és valósítani törekszenek. Ezt megvárhatják a közigazgatási központosítás védői; nekem legalább kérem kell olvasóimat: ne feledjék, hogy részemről teljes mértékben méltánylom azon nehézségeket, melyek a foederatio elve alkalmazását e pillanatban lehetlennő teszik, s azért mindig vitattam a nagyobb államok szükségét, ami az államot illető dolgok központosítása nélkül kópzelhetlen; minélfogva mindaz, amit nézeteim ellen fölhozhatni, csak annyiban talál, amennyiben nézeteimet e részben is figyelembe veszi.

Miután minden vita célja elvégre is, hogy egyetértést eszközöljünk; legalább nem kellene mmden oldalról annyira azon lenni, hogy egymást félreértsük. Csak úgy nyerhetni valamit az igazság érdekében, ha valóban létező nézeteket czáfolunk, s nem azoknak eltorzítását.

III. FEJEZET.

Nem igaz, hogy az állam a közigazgatási központosítás elvének alkalmazásából több erőt és biztosságot merítne.

Az állam első szüksége: önállósága. S miután mindig azon állástól, melyet valamely állam más államok irányában elfoglal, függ az erő mértéke, melyre az egyes államnak, önállósága föntartása végett, szüksége van; s korunkban nemcsak mindenütt nagy, hanem egyszersmind oly államokat találunk mindenütt, melyekben a közigazgatási központosítás rendszere által az állam összes ereje alá van vetve az államakaratnak: egyáltalában nem hagyhatni föl e rendszerrel, önállósága veszélyezése nélkül.

Ha az állam egyes részének, a tartománynak, grófságnak, községnek önkormányzási jogot adtok, gyön-gítitek az állam egységét. A dolog természetében fekszik, hogy ahol csak egy központ van, mely önmaga körül forog, önálló test képződik körüle, mely annál compactabb lesz, minél gyorsabb és erősebb a mozgalom a középpont körül. Oly államban, hol a központosítás elvével fölhagytak, szükségkép sok külön érdek támad, mely, hiányozván kellő egysége, mindig a rövi-

debbet húzza oly államok ellenében, melyekben az újabb kor találmányai által a központi kormány akaratára azonnal tudomásra jut és végrehajtásba megy.

Nem hiszem, hogy szememre vethetnék, miszerint az okokat, melyeket a központosítás rendszere mellett föl szoktak hozni, tökéletlenül adtam vissza. De bármi meggyőzők legyenek azok, mindenek előtt meg kell jegyezni, miként: *a központosítás mellett fölhozott okok egészen ugyanazok, melyeket minden kényuralom szokott használni a szabadság ellen.*

Ahol egy népet elnyomtak, nem mindig ugyanazon okokat hozták-e föl a kényuralom igazolására? Robespierre és a „Comité du salut public” kényuralmát nem azzal védték-e, hogy szükség volt egy pontban központosítani az állam erejét, s hogy veszély fenyegette volna az államot, ha csak a legkisebb ellenállásra találtak vala is a központi kormány parancsai? Nem azt hitte-e Napoleon, s előtte a Hohenstaufokig, sőt le egészen a római imperatorokig és Syrakuzá zsarnokáig mindaz, a ki kény uralmat bitorolt a nép fölött? Minden kényuralom mindig a közjóiét fényes paizsával fedezte magát, mindenik azon veszélyekkel hitte magát igazolhatni, melyek a polgárok szabadságából származhatnának az államra nézve, s valóban különös, ha most a szabadság nevében oly okokat hallunk fölhozni, melyek sajátkép csak akkor bírnak teljes erővel, ha az egyedurí korlátlan hatalom megalapítására használják, miután csak ez által érhetni el az egység és erő azon legfőbb fokát, melyet az állam föntartására szükségesnek tartanak.

Némelyek előtt igen fontosnak tetszhetik e megjegyzés; előttem nem látszik annak, a jelen kérdés megoldására nézve.

Az ember földadata e földön szellemi és anyagi erőinek lehető kifejtése; az államforma csak eszköz e célra. Miután lehetnek körülmények, mik közt az államot csak egyeduralom tarthatja fön, s minden államforma gyakorlati eredményei mindig inkább függenek az általános műveltség és polgárisodás fokától, mint az államformától: abból, mivel ugyanazon okokat hozhatni föl az egyes korlátlan uralma mellett, melyeket a központosítás mellett, egyáltalában nem következik, hogy tehát ez okok nem állanak; sőt ez okokat is vizsgálunk kell: mert, ha helyesek, nem vonhatjuk ki magunkat következményeik alól, bármi kevéssé vannak Ígynkre.

Sokkal szebb az egység eszméje, hogysen lelkesedni nem lehetne mellette. Amint Schiller leírta Wallenstein hatalmát tábora fölött, úgy képzelik az állam hatalmát. A nagy világrendnek kell mintául szolgálni hozzá, melyben minden bizonyos törvények szerint fog a központ körül. Ami nagy, csak rend által állhat fön. S rendet nem képzelhetni, ahol nincs hatalom, mely lehetlenné tegye, hogy megzavarják. Mindenek fölött szükség tehát, hogy az államban minden egyes rész föltétlenül alá legyen vetve az egésznek, s ne legyen lehető semmi ellenállás, szóval erős kormány, s a kormányt csak a központosítás elve teszi erőssé. *)

*) Qui veut un gouvernement fort, veut un gouvernement central, *Cormenin, De la centralisation.*

Általában véve semmit sem mondhatni ez ellen. A ki polgárisodásunk eredményeül tekinti az államot, be fogja látni az erős kormány szükségét, s a kormány főnállásának szüksége, – mint már érintők, – magában foglalja némi központosítás szükségét is; de épen nem az a kérdés: vajjon egyáltalában szükséges-e a központosítás? hanem, hogy a központosítás azon foka, melyet újabban behoztak az államba, tesz-e valamit az állam megszilárdítására? s az idézett okok sokat veszítenek bizonyító erejükből, ha csupán e kérdést tartjuk szem előtt.

Ha föl is tennők, hogy *az állam hatalma csupán és egyedül a kormányétól függene*, – a mit senki sem fog állítani, miután úgy is minden kormány csak a hatalom létező elemeit használhatja föl a közös célra, s nem teremtheti azokat – kérdésül marad fön: hogy az állam hatalma valóban rendezése módjától – szervezetétől – függ-e? s részemről nem hiszem, hogy valaki igennel felelhetne e kérdésre.

Csak azon államhatalom tekinthető valóban erősnek:

- a) a melynek állása biztos;
- b) a melynek, hatalma gyakorlása közben, aránylag a legkevesebb akadályokkal kell küzdenie;
- c) mely kitűzött céljait a rendelkezésére álló eszközökkel valóban el tudja érni;
- d) s a melynek, oly pillanatokban, mikor az állam föntartása nagyobb erő kifejtést kivan, növekszik ereje, a helyett, hogy egy csapás megsemmisíthetné.

Hol azoknak, kikre az államhatalom bízva van, minden pillanatban készeknek kell lenniök minden támadás ellenében;

hol az állam hatalma soha nem szűnő politikai harcz legfőbb jutalma gyanánt egy kézről a másikra száll, s azért soha sem fejtheti ki a következetesség azon fokát, mely az államéletben mindenek fölött szükséges valamely nagy dolog kivitelére;

hol az államhatalom a ráruházott erőt nem gyakorolhatja rendesen, s kitűzött célját a rendelkezésére álló eszközökkel nem képes elérni;

hol azon erőt, mely a kormány és állam föntartására szükséges, majd mind arra kénytelen fordítani, hogy a közigazgatás bonyolult gépezete rendben tartassák és mozgásba jöjjen;

hol végre úgy van szervezve az államhatalom, mi szerint épen a veszély percében a leggyöngébb s egy csapásra semmivé lehet:

ott, bármi korlátlan törvény szerint az államhatalom, s legyenek bár mind alávetve az egyesek a legfőbb kényuralomnak, minden bizonynyal épen azon erő hiányzik, melyre az állam érdekében volna szükség.

E föltételek közül azonban, melyektől függ a közérdekben erős államhatalom lehetősége, egyet sem találhatunk, a hol a közigazgatási központosítást követik.

IV. FEJEZET.

A központosítás befolyása az államhatalom biztosságára.

A közigazgatási központosítás csak két formában létezik: t. i. oly államokban, a hol a korlátlan hatalom egyes kezében van, és a hol e hatalmat népképviselők többségére, s e többségnek felelős ministereire bízák. A kérdés tehát: vajjon a közigazgatási központosítás nyújt-e kellő mértékben biztosságot az államhatalomnak, hogy kötelességeinek megfelelhessen? – egyszerűen csak oda megy ki: *hogyan oly államokban, hol égensen korlátlan egyeduradalom van, és a hol a népfélség elvét oly módon követik, mint Franciaországban, biztos-e az államhatalom állása?* Miután mindkét nemű alkotmányra annyi a példa, fölösleges e részben minden elméleti vitatás.

Ami már az egyes korlátlan hatalmát illeti: azt bírni a legnagyobb élv lehet bizonyos egyéniségekre nézve, de biztosságot ugyan nem nyújt. A mindenhatóság oly tulajdon, mely minden halandóra mindig ve-

szélyes lesz, sőt tagadhatlan tény, mire az egész históriát bizonyságul idézhetnők, hogy azon mértékben növekszik e veszély, minél korlátlanabb lett az egyes hatalma. A merőben korlátlan hatalmat, egyedüli támaszai, a vallás és örökös elve, is korlátozzák. A vallás, a mennyiben a papság korlátozó befolyását állítja a világi hatalom mellé, vagy a hol ugyanazon kezekben van egyesülve az egyházi és világi hatalom, legalább bizonyos vallásos elvek megtartására kötelezvént azt. Az örökös elve: mivel azt a legfőbb hatalomra nézve csak úgy állapíthatni meg szilárdul, ha egyébként is tiszteletben tudják tartani, s az uralkodó alá tudja magát vetni a korlátozásoknak, melyek azzal, korlátlan hatalmát illetőleg, egybekötvék (*a*).

Bizonyára mindenki átlátta, akinek csak ilyes hatalom volt kezében, Tacitus azon szavainak igazságát: „quam arduum, quam subjectum fortunae, regendi cuncta onus.”

A kitűnőbb egyéniségek, kik valaha korlátlan uralmat gyakoroltak, mindnyájan inkább azon voltak, hogy korlátozzák, mint hogy kiebb terjeszszék azt. Nemcsak Augustus tartá lehetőleg szem előtt a régi köztársaság formáit, nemcsak ő igyekvék hatalmát a senatusé mögé rejteni: Tiberiusnál is hasonló törekvést találunk s tévedés csupán áltatási igyekezetnek tulajdonítani, amit ő és utána más császárok tettek. Kétségtelen, hogy eredménytelen volt minden törekvés. Ha egyszer meg van alapítva az egyes uralma, rendesen nem az ellenállásban fekszik ránézve a veszély, mely ellen küz-

denie kell, hanem abban, hogy nem talál megállapodási pontot, mely továbbterjeszkedési természetes hajlamát fékezné, (b)

De hogy mindazon kísérletek, melyeket önnön hatalmuk korlátozására nézve az első római császárok története mutat, nem a nép érdekében történtek, hanem éppen azon öntudat következtében, miszerint a teljesen korlátlan hatalom nem érzi magát biztosnak: azon uralkodók jelleme után Ítéelve, nem szenved legkisebb kétséget.

A történetekből tudva van előttünk, mily eredményekkel szokott lenni az állam vezetésére, ha az államfő nem érzi magát biztosnak. Hol az államfő biztosnak érzi magát állásában, érdekei közt és az államéi közt a legnagyobb egység uralkodik: míg ellenkező esetben ellentét áll elő ez érdekek közt, s az állam érdekei mindig alárendeltetnek az uralkodóéinak. S amely kormány önfentartása végett, terrorismushoz kénytelen folyamodni, vagy legalább örökös rendőri ügyeletre szorul, az államatagok ragaszkodását, mi minden kormányformának legerősb alapja, annál inkább el szokta veszíteni, minél inkább tökéletesíté a biztosság azon eszközeit. Végre akinek nagy erőre van szüksége, hogy magát föntarthassa, soha sem fordíthat nagy erőt egyéb dolgokra. Csak szilárd alapon állhatni erősen.

Mindezt elmondták száz meg százszor, s nem szükség újra ismételni. Miután egy század óta folyvást küzdenek az egyes korlátlan uralma ellen, alig lehet az e nemű államszerkezetnek olyan rossz oldala, melyet eléggé

föl nem tüntettek volna. Csak egyet mellőztek: hogy t. i. *a korlátlan uralom ott is, ahol több – és pedig törvény szerint felelős – egyén gyakorolja, egészen hasonló eredményekre vezet szükségkép, (c) legalább ami az állambiztosság hiányát illeti, bizonyára ez az eset, s azok állása, kik alkotmányos országaunkban a központosítás által korlátlanná lett államhatalmat bírják, semmivel sem kevésbé veszélyes, mint az egyes kényúré, sőt alkotmányos államokban egyik fő kellék, hogy ne legyen biztos azok állása, akikre az állami almat bízták, mely föltétel nélkül nem felelhetne meg mindazon reményeknél', melyeket ahhoz kötnek.*

Miután az olyan alkotmányos állam kormánya, hová a közigazgatási központosítást bevitték, az egyes ellenében – épen a nagyobb rend végett, melyet ily államokban találunk – nagyobb hatalmat gyakorol, mint bármely korlátlan egyeduralomban; s a biztosítékok, melyeket az államhatalom ellenében kapott az egyén (az eskütszék. szabad gyülekezési jog stb.) nemcsak a törvényhozás által (d), hanem a közjó színe alatt a kormány által is felfüggeszthetnek: az egyén minden biztosítékát épen abban kell keresni az állam ellenében, hogy azok, kikre az államhatalmat ruházták, soha sem érezhetik biztosan magukat helyzetökben, és épen azért nem használják egész kiterjedésben a rajok ruházott hatalmat, hogy megtarthassák azt.

Kétségkívül jelentékeny e biztosíték, s ha a korona, melyet illet minden alkotmányos országban a miniszterek kinevezési joga. ez által befolyást gyakorolhat a

közügyek vezetésére: azon kénytelenség, hogy a törvényhozás többségét meg kell szereznie, nagy bökkenő minden egyes miniszterre nézve, aki a nép vagy egyes állampolgár jogait érinteni akarná; s az alkotmányos ország polgára méltán biztosabbnak érezheti magát helyzetében, mint a korlátlan egyeduralkodó lakosa: csak-hogy nem tagadhatni, miszerint a szabadság biztosításának ezen módja egyszersmind szükségkép csökkenti az államhatalom biztonságát, s azzal erejének egyik fő elemét.

Mondhatni ugyan, hogy e biztonság hiánya azokra nézve áll, akikre az államhatalom van bízva; de nem magára az államhatalomra: miután a hatalom semmit sem veszít jogaiból azzal, ha a többség változása s a korona tetszése másokra ruházza azt, s hogy ennél fogva csak az államhatalom kezelőinek állása nem biztos, és nem maga az államhatalom. Ez állítás korunk egyik sajátságos megszokásából foly, miszerint az államban minden hatalmat elvontan képzelnek, tekintet nélkül azokra, kiket annak gyakorlása illet. Gyakorlati szempontból ez egész megkülönböztetésnek nincs semmi értelme; mivel önként következik, hogy ahol az államhatalom mindig olyanokra van bízva, kik állásukban nem érzik magukat biztosan, ezeknek nincs meg a föladatuk megoldására szükséges biztonságuk; s annyi újabbkori alkotmányos állam példája teljesen meggyőzhet, úgy hiszem, bennünket e tétel helyességéről.

Többször érintem, hogy az angol alkotmány eredményeit nem hozhatni föl, azon államintézmények cél-

szerúsége mellett bizonyságul, melyeket korunk legtöbb európai államába bevitték.

Oly alkotmány eredményei, mely az egyéni szabadság elvén alapszik, és azon alkotmányéi, melynek elve, az egyént föltétlenül alávetni a többség akaratának; oly viszonyok eredményei, melyek történeti jogalapján fejlődtek, bol a törvény tisztelete hosszas megszokás következménye, s azon viszonyokéi, mik között semmivé tevék a történeti jogot, s a törvény iránti tisztelet csak az egyén személyes meggyőződéséből eredbet, szükségkép különbözők. Az angol államhatalom szilárdóságát pedig s a következetességet, mely a személyek minden változása daczára az ország minden nagyobi) érdekében mutatkozik, semmi esetre sem liozbatni föl bizonyítékul a közigazgatási központosítás előnyei mellett, miután a központosítás nincs is meg Angliában. Ellenben minden egyéb alkotmányos állam története örök ingatagság képét mutatja.

Minél tovább mentek a közigazgatási központosítás elve alkalmazásában, minél inkább bizonyos emberek kezébe akarják összevonni az államhatalmat: annál hevesebbnek kell lenni a harcznak az államhatalom birtokáért, s annál kevesbbé lesz biztos azok állása, a kiknél van az államhatalom.

Miután ugyanis a hatalom birtokában levők már állásuknál fogva mindig ki vannak téve a megtámadtásnak: igen természetes, ha mindenek előtt állásuk megtartására gondolnak; mi miatt az ekkép rendezett alkotmányos államokban, valamint a kény uralmakban,

a kormány rendelkezésére álló erőt nagyobb részint arra fordítják, hogy minél inkább megfeszkelhessék magukat állásukban, melyben örökösen tarthatnak a megtámadástól.

.Sokat lehetne még e tárgyról mondani. De hiszen előttünk az újabb kor összes története, s aki csak jár-tas abban. – bármennyire elfogult legyen is a közigaz-gatási központosítás mellett. – meg kell engednie. hogy e rendszer, nem biztosítja azok állását, kiknek kezében van a hatalom; hogy tehát, ha a hatalomban levőkre nézve az erő egyik elemét képezi állásuk biztos-sága, az erő ezen elemét nem adja meg a közigazgatási központosítás rendszere.

JEGYZETEK A IV. FEJEZETHEZ,

(a) Az impérium soha sem kísérle meg bevinni az öröködést: csupán azért, mivel nem ismerte el az öröködési elvét.

(b) Mert miután a korlátlan uralom oka, nem az uralkodó, hanem a kor és a nép jellemében fekszik: semmi sem sikerül nehezebben egy korlátlan uralkodóra nézve, mint ha megkísérle névét szabaddá, vagy hatalmát kevesbbé korlátlanná tenni.

(c) Camille Desmoulins párhuzamot von „Vieux cordelier”-ében az imperátorok kormányzási formája közt. amint Tacitus leírta, és a francia conventé között. Hasonlatai anynyira találók, hogy életébe kerültek. E hasonlatot pedig nem csak egy római császár és a convent kény uralma közt található föl, hanem az alkotmányos állam központosított kormányának korlátlan hatalma s a korlátlan egyedín atyáskodó uralkodása közt is. Szintazok jó és rossz eredményei egyiknek és a másíknak; csakhogy az egyes korlátlan hatalma, az egyetem érdekében gyakorolva, – mivel mindig következetes, – anyagi javításokra nézve többet tehet, míg a felelős miniszterek korlátlan hatalma, épen mivel ő alattok legalább névben megvan a szabadság, soha sem teszi merőben semmivé a polgárok önérzetét, és az abból származó nemes tulajdonokat.

(d) A kormány a feloszlatást stb. jog által erre is teteemes befolyást gyakorolhat.

V. FEJEZET.

Az ellenállásról, melyet az államhatalomnak központosított államokban le kell győznie.

Egyedül isten mindenható”, az emberi hatalom, melyet az államra ruháznak, mindig akadályokba ütközik, s azok irányában soha sem korlátlan, hanem mindig csak viszonylag ellenállhatatlan.

Bármit tegyünk, egy állam sincs úgy rendezve, hogy feladata megoldásában épen semmi ellenállással ne kelljen küzdenie.

Miután a testek *physical* közös tulajdonságánál fogva, melyet „*vis inertiae*”-nek nevezünk, minden nyugvó testet csak oly erő mozdíthat meg, amely képes legyőzni mozdulatlanságát: az államnak is, valamint az egyesnek, ha valamit ki akar vinni, mindig oly erőket kell alkalmaznia, melyek arányban állanak a mozgásba hozandó tárgyak tömegével és nagyságával.

Ez akadályokon kívül, melyek a dolog természetében fekszenek, kell minden államnak még másokat is legyőznie, melyek feladata természetéből folynak.

A társadalmon kívüli állapot a legnagyobb tehetetlenség és függés állapota minden egyesre nézve

Ez állapot, mint Hobbes helyesen veszi föl, nem egyéb mindenki harcánál mindenek ellen, ami lehetlenné tesz minden előhaladást. S miután az ember rendeltetése folyvást haladni előre: a természet a társakozási hajlamban egyszersmind megadta az eszközt, mely az egyén féktelen szabadság utáni vágyának korlátot vet.

Méltán tekinthetni tehát a társadalmi állapotot s az ember képességeinek magasabb fejlettsége mellett az államot természetes ösztönei eredményének; a társakozási ösztön azonban soha sem semmisítheti meg a szabadság velünk született ösztönét: minélfogva az államnak, mennyiben főállása a szabadság korlátozását kívánja, ez ösztönben is tetemes akadályt kell leküzdenie.

Ha immár az akadályok eme két fajtát vizsgáljuk, tisztán áll előttünk, mikép az erő, mely valamely tárgy mozgásba hozására szükséges, azon mértékben növekszik szükségkép az államra nézve, a mint növekszik a tárgyak szere száma, melyeket az államnak mozgásba kell hoznia; s hogy az ellenállás, melyet az államnak a korlátlan szabadság ösztönében le kell győznie, annál erősebb lesz, minél inkább korlátozza az állam az egyéni szabadságot. Innen következik, hogy központosított államoknak, hol az államhatalom köre leginkább ki van terjesztve, s az egyén az állam akaratának föltétlenül alá van vetve, nagy mértékben is kell küzdeniök akadályokkal.

Egyébiránt, mivel a testületi mint magán személyiség ereje sem csupán a legyőzendő ellenállás nagyságától, sem eszközei számától és nagyságától nem függ, hanem azon aránytól, melyben a rendelkezésére álló eszközök a legyőzendő akadályokhoz állanak; azon kérdést is: minő befolyással van a központosítás elve az államhatalom erősítésére? csak úgy oldhatjuk meg helyesen, ha az iránt is tisztába jöttünk: mely eszközök állanak a központosított államnak rendelkezésére.

Fordítsuk e tárgyra figyelmünket.

VI. FEJEZET.

Mely eszközök állanak a központosított államnak rendelkezésére?

Ha a szolgálattelvő lelkek számát tekintjük, kikre a mindenható államnak, akarata végrehajtása végett, központosított államokban, szüksége van; ha vizsgáljuk mindazon kisebb nagyobb kerekeket, rugókat, emeltyűket, melyek mozgásban vannak, hogy az állani ügyei föl ne akadjanak; ha meggondoljuk, mennyi erőt von el a hivatalnoksereg más hasznos foglalkozásoktól: csodálnunk kell korunk államgépezeteinek bonyodalmas szerkezetét, s meg kell vallanunk, hogy az állam roppant eszközökkel rendelkezhetik jelenleg.

De mivel mindezen erőfeszítések célja csupán az egység legfőbb foka: azon kérdés, mennyiben érhetik be az újabb államok a rendelkezésökre álló eszközökkel? egyszerűen oda megy ki: ez eszközökkel elérhetni-e valóban a szándéklott egységet?

„Hogy az államnak meglegyen az egység azon toka, melyre biztonsága végett szüksége van: nem elég

ha ez egység csupán más államok irányában, külviszonyait, fegyveres erejét, pénzügyét, szóval azon viszonyokat illetőleg áll fon, melyeket mindenki szükségkép az állam közügyeinek ismer el; sőt inkább olyas nagyobb testnek kell képzelnünk az államot, melyben csak egy lélek, egy akarat uralkodik, s melyben minden tag azon lendületet követi, melyet az akarattól vesz. Az államnak magának kell gondoskodnia polgárai neveléséről, hogy ezáltal befolyást nyerjen azok érzelmeire; gondoskodnia kell, hogy a jogot mindenütt egyformán szolgáltatassák ki, s mindenek fölött nem kell engednie, hogy a legkisebb körökben is oly valakire legyen bízva a közigazgatás, a ki nem merőben tőle függ.”

Vajjon e tételekben, miket a központosítás mellett rendszeren föl szoktak hozni, nagy eszme van-e kifejezve, vagy csupán egy nagyszerű álmom, minővel gyakran kell küzdeni korunkban, midőn a költészet velünk született ösztöne a politika terén is elismerést akar szerezni? oly kérdés, melyet csak akkor dönthetünk el, ha előbb meggyőződünk az alapelvek kivihetőségéről.

Valameddig az állam természetes feladata körében mozog; az érintett alapelvek kivitelének semmi sem áll útjában.

Senki sem tagadhatja, hogy az államnak más államok irányábani viszonyait illetőleg, képviselőre van szüksége, hogy fegyveres erejét és pénzforrásait egy akaratnak kell alárendelnie, s hogy épen mivel minden állampolgárt minden viszonyában ótalmaznia kell. fölügyelés joga illeti őt mindenek fölött. Tudva van.

mely eszközök vezetnek e célra, s mivel mindez az állani főállására nézve szükséges: egyetlen rendezett államot sem találunk, hol mindezen kellékekről inkább vagy kevésbé gondoskodva nem volna.

De ha az állam ezen hatáskörét áthágják, úgy találjuk, hogy az állam föladatát illetőleg felállított alapelveket egy államban sem valósították soha valóban, sőt oly kiterjedésben, a mint felállítják, nem is valósíthatják soha.

Igen szépen hangzik ugyan azon tétel, miszerint az államnak egy nagy testhez kell hasonlítani, melyben csak egy akarat uralkodik; azonban körülményesb vizsgálat után úgy találjuk, hogy végre is nem egyéb az olys szójárásnál, melyet épen azért használnak mindenkor és minden országban, mivel sehol sem áll.

Miután az egyetemes akarat, melynek az államban uralkodni kell, nem egyéb az egyes polgárok összes akaratánál: nem lehet szó olys közakarról, melynek az állam alá van vetve, anélkül, hogy az állam minden egyes tagjánál egy *külön akarat* létezését ne tegyük föl. Mivel a többség mellett, mely valamely törvényt vagy rendszabályt pillanatra szükségesnek ismert, minden államban egy oly többséget is kell képzelni, mely más, gyakran ellenkező irányt óhajt követni, s még a többség körében is minden egyes egyetérthet ugyan bizonyos rendszabályokat illetőleg, de egyéb, és pedig a hozzá legközelebb álló dolgokra nézve föntartja magának saját önálló akaratát: ennél fogva bolondság azt akarni állítani, hogy az államban csak egy akarat létez.

A tökéletes akarategység oly eszmény melyet nem lehet elérni. Csupán abban áll az államtudomány gyakorlati föladata: *mint biztosíthatni a többség – egyetemenek tekintett – akaratánál teljes uralmát az egyesek ellenkező akarata fölött?* S a tapasztalás azt tanítja, hogy azon dolgokra nézve, melyek csak közvetlen érdekeli az államot, annál nehezebb ez, minél nagyobb a kérdéses állam, tehát minél gyakoriabbak az összeütközések az állam és az egyesek érdekei: tudniillik az állam és az egyes akaratok között.

Semmi kétség, hogy miután minden szabad államnak polgárai érzületére kell szükségkép támaszkodnia: az állampolgárok növelése a legnagyobb fontossággal bír az államra nézve. Az igazság merőben egyenlő kiszolgáltatása érdekében feketik az államnak, s még inkább a közigazgatás egysége, még az államban levő kisebb községek igazgatását illetőleg is. De még ezzel sincs berekesztve azon dolgok sora száma, melyek az államra fontossággal bírnak. A tulajdon fölosztása az egyes állampolgárok közt legalább is szintannyi befolyást gyakorol az állampolgárok érzületére, mint növelésök. Az egyesek kezeiben levő tulajdon czélszerű kezelése bizonyára fontosabb az államra nézve az egyes községek czélszerű igazgatásánál, s a legszorosabb erkölcsiség föntartása az összes állampolgárok közt többet tenne az állam megszilárdítására, mint a polgári és büntető törvénykezés legnagyobb egyformasága: csak-hogy nyugottabban megfontolván e tárgyakat. úgy tetszik, miszerint azoknak közvetlen intézése lehetet-

len, s ez szintűgy áll azon tárgyakra nézve, melyeknek vezetését korunk átalában az államnak követeli, a növelésre, igazságszolgáltatásra és a községek igazgatására nézve, mint azon dolgokat illetőleg, mikre nézve csupán a communismus és socialismus igényli az állani beavatkozását.

Amint nincs az életnek egyetlen viszonya, melynek intézése fontossággal nem bírna az államra nézve: agy olyan sincsen, amelyre közvetve jelentékeny befolyást ne gyakorolna. Akár törődik az állam az iskolákkal, akár nem. mégis nagy befolyást fog gyakorolni törvényei, s a polgárokra mért kötelesség és azon helyzet által, melyet azoknak nyújt. Hosszasabb együttélés azoney államban, s a köztörvények befolyása kiegyenlíti az állampolgárok jogfogalmait, s ahol az állam egyáltalában semmi befolyást nem gyakorol is az igazságszolgáltatásra, ott is némi egyformaságot idéz azokban elő. Ugyanezt mondhatni a közigazgatásról, sőt mindenről.

Az állam, törvényei által, mind arra nézve, hogy mi módon kezeljék az egyesek kezeiben levő tulajdont, mind a tulajdonnak az állampolgárok közti felosztását s a közerkölcsiséget illetőleg, tetemes befolyást gyakorolhat, sőt szükségkép gyakorol is, anélkül, hogy tudná; csakhogy e befolyás az érintett dolgokra nézve szintoly kevésse lehet közvetlen, mint a mikre nézve alkotmányos államférfiaink múlhatlanul követelik azt az államnak. Csak az a különbség, hogy az előbbiekre nézve nem tettek kísérleteket, míg az utóbbiakat illetőleg

épen a már tett és most is folytatott erőfeszítések után a legnagyobb biztossággal állíthatjuk az állam tökéletes tehetetlenségét. Sokkal fontosabb e tárgy, hogysem különösen ne kellene vizsgálnunk: minő hatást idéz elő ama tárgyak központosítására, mit napjainkban a jól rendezett állam „sine qua non”-jául tekintenek?

VII. FEJEZET.

Az oktatás-ügy központosításának eredményei.

Újabb időkben mindenütt az államnak igénylik a jogot, hogy polgárait növelhesse, s pedig azért, mivel a növelést biztos eszköznek tartják, a polgárok érzületére hatni.

Részemről tagadom e jogot, miután – legalább szabad államban – az államhatalomnak, vagyis azoknak, kikre annak gyakorlását bízta, lehetetlen oly jogot tulajdonítani, mely nemcsak minden egyéni szabadságot, hanem a haladás lehetőségét is megsemmisíti, s melyet az államhatalom kezelői, a dolgok természeténél fogva, szükségképp mindig csak eszközül használnak, nosy magukat a hatalomban megerősítsék. Epen abban áll a szabad alkotmányok előnye, hogy a polgárok érzülete ad irányt a kormánynak. Aki meg akarja fordítani e viszonyt, s a kormány jogának állítja a polgárok érzelmeinek meghatározását: a legnagyobb ellenmondban van a szabad állam eszméjével. Elöttem legalább sokkal észszerűbbnek tetszenék, ha ugyanez okból a

szabad államok kormányaiknak a legszigorúbb előző vizsgálat jogát követelnék, miután a szabadsajtó, mely rendesen igen sokat foglalkozik a kormány eljárásaival, sokkal könnyebben adhat a polgárok érzelmeinek a lönálló rendre nézve veszélyes irányt, mint a növelésnél lehet tartani.

De mellőzzük merőben a jogi szempontot. – különben is úgy látszik, napjainkban ezt kell tennünk, ha valamire való politikusoknak akarunk tartatni; mellőzzük a dolgok valódi állását, mely szerint, amilyen gyakran változik a hatalom alkotmányos államokban azon körülménynél fogva, hogy rendesen nemcsak szemé-
 ivekben, hanem elvekre nézve is változás történik, egy kormánynak sincs ideje bizonyos elvek szerint növelni a polgárokat: agy hogy, ha mindenik kormánynál föl is teszszük a törekvést, hogy az állampolgárok érzelmeire befolyást gyakoroljon, a rajok ruházott jognak nem lehet egyéb eredménye, mint hogy az ifjúságot, ellenkező alapelveik szerint akkép növelik, hogy nem lesz semmiféle érzülete. Mellőzzük, mondom, mindezt, s tegyük föl. miként a szabad államok kormányainak nemcsak joguk van. bizonyos szellemben növelni polgárait, hanem hogy e kormányok, vagy legalább egy közülük, oly hosszas ideig föntartják magukat a hatalomban, hogy élhetnek e joggal: ez esetben is még kérdés, vajjon e jog gyakorlata által valóban elérhetni-e a kitéüzött ez élt, s részemről azt hiszem, miszerint csak az oktatás és növelés közti lényeges különbség felől kell tisztába jönnünk és a korlátlan egyeduralmak e részben

tett tapasztalásait megkérdeznünk (a), hogy határozottan nemmel feleljünk e kérdésre.

Minden idő tapasztalása tanítja, miszerint a tudományoknak hatalmas pártfogásra van szükségök, hogy virágozzanak. Minél tovább haladtak, s annál fogva mivel több kitűnő tehetséget vesznek igénybe, melyek kizárólag nekik szenteljék magukat: annál szükségesebb e pártfogolás, s jelenleg csupán az állam rendelkezhetik e végett a kellő eszközökkel, A tudományok gyámolításán kívül, a legszükségesebb elemi ismeretek terjesztését is oly föladatnak tekinthetni, melynek maján törekvések nem felelhetnek meg, s mik annál fogva az államhatalom körébe tartoznak. Miután jelenleg sok államban minden előbb létezett népoktatási intézetet megszüntettek, vagy legalább akadályozzák ilyesek keletkezését; s a nép, képzettség hiánya miatt, vagy szegénységből, nem képes a szükséges oktatást megszerezni: az államnak áll kötelességében, eleget tenni e szükségnek, annyival inkább, mivel nagy fontosságú dolog az az államra nézve, hogy mi módon gyakorolja a polgári jogokat minden egyes: minél fogva e jogok gyakorlását némi ismeretekhez kellene kötni; azonban tévedés lenne az állam eme jogait és kötelességeit abból akarni származtatni, hogy *az állampolgárok érzületét az alkotmány szellemében kell átalakítania*. Mert:

a) az összes oktatás csak kis részét teszi a növelésnek, s az állampolgárok szellemére, főleg az alkotmányformát illetőleg, soha sem gyakorolhat elhatározó befolyást;

b) mert egy kormánynak sem áll hatalmában, csak a közoktatást is úgy rendezni, hogy az mindenütt ugyanazon alapelvek szerint, az alkotmányra nézve kedvező irányban, történjék.

Az első okra nézve mindannak, a ki előtt nem áll tisztában a tudományos oktatás és nevelés közti különbség, elegendő bizonyoságul szolgál a tapasztalás, mit e részben oly bőven nyújt a történet.

Bárhogy Itéljük a katolikus egyház felől, mindenki meg fogja engedni, hogy egy államhatalom sem képes több országgal és hasonló következetességgel használni hatalmát, mint az egyház. Nemcsak az ifjúság nevelése, hanem az egész tudományos tér, az Összes irodalom a katolikus clerus kezeiben volt a középkor folytán: s vajjon megakadályozhatta-e a reformatio föllépését és gyors elterjedését? Épen a reformatio val tett tapasztalás figyelmeztette a papságot, hogy az előbbi szervezet még nem elég szilárd, hogy a katolikus egyház nevelési rendszere hiányos, s e hiányok helyrehozása végett alkották a jezsuiták szerzetét. E rend szabályzatát, kitűzött céljait illetőleg, mester-műnek mondhatni, s épen azon általános ellenséges indulat, melylyel e rend a katolikus egyház irányzatainak ellenei részéről találkozott, mutatja, hogy, *a mennyire emberi erőktől telik*, megfelelt feladatának.

A katolikus országokban a legtöbb növelő intézet szinte két századon át a jézsuíta-rend kezeiben volt, s e rend nemcsak minden osztály tudományos kiképzésére, hanem, mint tudva van, még a családok házi viszonyai-

ra s ez által minden egyes polgár valódi növelésére is jelentékeny befolyással volt: mégis mindazon eszközökkel, melyek a jezsuitáknak, mint katolikus papoknak rendelkezőkig állottak, s azon óvatossággal és következetességgel, a mint ez eszközöket használták, megakadályozhatták-e, hogy idő folytával épen az «t forradalom be ne következék az emberek szellemében, amit megakadályozni volt föladatuk? Félig tréfásan tették azon megjegyzést, hogy Voltaire a jezsuiták növényedéke volt. Az oeconomisták és encyclopaedisták nagy része szintén az vala, s az egész nemzedék, mely az egyház és a főnálló rend elleni antagonismusábai egész az örülségig ment, ama nagy rend befolyásit alatt növekedett, mely talán igenis vágyott világi hatalom után, de e hatalmat csak a római egyház, s -A XVIII. században legalább a királyság érdekében használta, mely az egyháznál: támaszul szolgált.

Hihető-e, hogy az államhatalom, álljon bár élén korlátlan uralkodó vagy felelős minister, azon befolyással, melyet az iskolákra gyakorol, (mert csupán erre vonatkozik szükségkép az államhatalom befolyása) jobban megakadályozhatja olyas érzelmek terjedését, melyek a főnálló rendre nézve veszélyesek, mint a jezsuitáknak sikerült, kik a gyóntatószék által akkor oly mértékben bírták az emberek érzelmeit, a minövel egy kormány közlönyei sem dicsehetnek?

E részben is egy fényes példa áll előttünk.

Napoleon, ki azt hitte, hogy a központositás elvében föltalálta az államok és trónok föntartása titkát,

mi által a népet oly nagyságra emelhetni, hogy méltó pedestal-ja lehet a nagy császárnak, roppant közigazgatási tehetségével s vas következetességével egészen központosítá és az állam vezetése alá vetette az összes közoktatási ügyet (*b*). Senki sem látta inkább be, mint ő: melyek azon szükséges föltételek, a miktől függ a közoktatásnak az állam általi következetes vezetése.

Miután a forradalom által lényegesen megváltozott a clerus állása és elvonták tőle a közoktatás kizárólagos vezetését, mely azelőtt őt illette: nem volt többé, mint addig, az államra nézve elégséges, ha befolyást akart gyakorolni a közoktatásra, a papságot biztosítani magának (*c*). Sőt egy testületet kellett alkotnia, hogy betöltse a hézagot, mely a jezsuiták eltörlése által származott. A jezsuiták helyett egy óriási növelési hivatalt kelle fölláztatni, mely szintoly föltétlenül alá legyen vetve az államnak, mint a jezsuiták voltak a pápának (*d*). Ezen féligmeddig a hadsereg (*e*), féligmeddig az egyházi rend mintájára rendezett testületnek kellett minden közoktatási intézetet átadni kizárólag (*f*). A tanítói testületben a legnagyobb egységet szoros hierarchia által kelle föntartani, miszerint senki se lehet képes fensőbb tanítói állomásra, mielőtt az alsóbb fokozatokon át nem ment (*g*). A tanári testület főbb hivatalnokai államtanácsosok levén, e kötelék fűzi vala őket az államhoz, hogy az oktatási ügy vezérlete és a kormány alapelvei közt meg legyen a szükséges egység, s a nép politikai és erkölcsi nézetei a kormány érdekében vezettessenek (*h*). Ha egyáltalában lehetséges lenne

valamely nagy nép nézeteinek és véleményeinek bizonyos irányt adni: meg kell vallani, hogy az universitas, amint Napoleon kigondolta, s részint gyakorlatilag léte-síté, a legjobb eszköz volt erre (i). S minő eredményei lettek mindé törekvéseknek?

Föladatom körén kívül esik vizsgálni, minő eredményeket idézett elő Franciaország tudományos és erkölcsi művelődésére az imiversitasnak adott egyedáru-ság. Ha a francia nép műveltségi állapotát más nem-zetekéhez hasonlítjuk: meg kell vallani, hogy az uni-versitas majdnem félszázados működésének e részben nem a legfényesebb eredményei vannak; s meglehet, hogy a mit a legfensőbb oktatás szelleme miatt az uni-versitas ellen felhoznak, szintoly igaz, mint a mit védői a papi párt ellen szoktak fölhozni. Bennünket csak az a kérdés érdekel e helyen: hogy az egyetem megfelel-het-e politikai feladatának, melyet eléje tűztek? vagyis: hogy az összes oktatásügy központosított vezetése meg-felelt-e annak, a mit tőle vártak? S azt hiszem, hogy senki sem felelhet igennel e kérdésre, a ki Franciaor-szág „történetét, mióta az universitas életbe lépett. ismeri.

Valamint a jezsuiták minden törekvése, minden „Editiones ad usum Delphini” s az iskolai könyvek és előadások legszorosb elővizsgálata mellett, sem akadályozhatták meg, hogy oly ivadék ne nőjön fel szemök előtt, mely örömmel üdvözlé Pombal rendszabályait, s a forradalom alatt oly elveket valósított, mik merőben ellenkeztek azokkal, a miket az iskolában tanultak:

szintoly kevésbé sikerült ez a *francia kormány jezsuitáinak*.

A császárság mellett fölhozhatni, hogy nem volt meg erre a szükséges ideje; de ha meggondoljuk, hogy a restauratio egész 15 évig, a júliusi monarchia pedig 17 éven át legkorlátlanabb befolyást gyakorolt az özszes közigazgatásra, s elvégre is a júliusi forradalomhoz, az 1848-ki köztársasághoz és újabban az imperiumhoz jutottak: határozottan megghiúsultnak kell elismernünk a kísérletet, miszerint az állampolgárok nézeteinek az iskola által az alkotmányra nézve kedvező irányt akartak adni.

E tény oka abban fekszik, mivel az oktatás csak kis részét teszi a növelésnek, s hogy ennél fogva, ha minden polgárnak ugyanazon fogalmakat verik is fejébe az iskolákban, épen nem következik, hogy tehát a betanított fogalmaknak megfelelő nézetekkel kelljen bírniok. Második, még fontosabb ok továbbá, hogy soha sem áll valamely kormánynak hatalmában, csak az oktatást is úgy rendezni, hogy azt mindenütt valóban kedvező irányban intézzék az alkotmányra nézve.'

A kormány – ha azon szomorú meggyőződésre jött, hogy főállását az állampolgárok s különösen bizonyos osztály míveltsége veszélyezi, – megtilthat minden oktatást, s tudva van, hogy még az újabb időkben és szabad államokban is büntető törvényekkel törekedtek akadályozni a rabszolgák szellemi és erkölcsi mívelését. De ha egyszer minden osztálynak megadják a szellemi mívelődés jogát, sőt a legtöbb európai állam

példájára, minden osztálynak kötelességévé teszik azt: többé nem áll hatalmában előre meghatározni a következőképeket.

E részben is nagy hasonlat van a sajtó és az iskola közt. Ha valamely kormány csak az összes polgárok butasága mellett tarthatná fön magát: kétségkívül igen nagy eredménye fogna lenni, ha megsemmisítnék a sajtót, s a kormányrendeleteken kívül, megtiltanának minden nyomtatást. Csalódik, aki hasonló eredményeket vár a censurától, vagy azt hiszi, hogy az alkotmányra nézve kedvező irányt adhatni e nézeteknek.

Ahol a legnagyobb csend uralkodik, a leglassúbb szó sem megy veszendőbe; s a legcsekélyebb adag fűszer és orvosság is nagy hatással van arra, aki ritkán él vele. így a censura is csak azt eszközli gyakran, hogy annál nagyobb hatást gyakorol az, ami minden feszült, figyelem mellett is átment. Idejárul, hogy a legszigorúbb censura is csak a könyvet ítélheti meg, és nem a gondolatokat, melyeket az olvasóban költött; holott épen ezek lehetnek az államra nézve veszélyesek.

Épen ez az eset az iskolákkal. Ki számíthatja ki előre, mely benyomásokat és fogalmakat idéz elő száz gyermek lelkében ugyanazon előadás? Ha valamely tárgyat megvilágosítanak, állásához és egyéniségéhez képest mindenki másként látja azt. Az iskola kész nézetek helyett csupán módot nyújt saját ismeretek szerzésére, melyek nem attól függenek, amit az iskolában tanult valaki, hanem amit az életben tapasztalt.

Ha fölteszszük, hogy akikre az ifjúság képezése

nagy államokban bízva van, mindnyájan egészen osztják a kormány nézeteit, s nincs egyéb céljok, mint oly nézetekben dressirozni az ifjúságot, melyek az alkotmányra nézve kedvezők: nézetem szerint még akkor is csekély a befolyás, melyet az állam a polgárok politikai érzelmeire gyakorol; és pedig a tapasztalás mutatja, hogy e föltétel merőben hamis.

Az állam által vezetett közoktatás eredményét illetőleg ugyanazon forrásból származnak az emberek csatlódásai, melyből a szoros központosítás ótalmazására használt álokoskodásokat rendesen meríteni szokták. Nem ismerik a lényeges különbséget az erkölcsi és valódi személy közt, s e tévedésből azon hibás nézetet következtetik, hogy ezer meg ezer ember, egy hierarchiailag rendezett testületté forrva, közös hivatás mellett, úgy érez és cselekszik, mint egyetlen ember, s akként lehet is felhasználni bizonyos célra. Minden lehető törvényhozói föladat közt bizonyára a legnehezebb oly organismust találni, mi által az egyes, lemondva egyéniségéről, egészen fölolvadna a községben, melyhez tartozik.

Ha azt akarjuk, hogy az egyén, ahelyett, hogy saját föladatát követné, minden tudományát és tehetségét a társadalom céljainak szentelje, a lehetőleg el kell őt szigetelnünk, széttépnünk minden köteléket, a társadaloméin kívül, melyhez tartozik, lehetlenné kell tennünk ránézve minden egyéni érdek keletkezését vagy legalább kielégítését; s miután ez csak akkor történhetik, ha az egyes az által saját érdekeit is előmoz-

ditja, mikor az állam, melynek tagja, célját érte: e szerint az egyetemes és egyéni érdekek közt szükségkép a legnagyobb azonságnak kell létezni.

Csak mindezen föltételek betöltésével sikerült a katholicismusnak a szerzetességben oly községeket alkotni, miknél az egyéniség, amennyire lehetséges, elenyészett a községben, melyhez tartozott (*k*).

Föltehetni-e, hogy az egyes tanárnak, ki mint családanya, állampolgár, tulajdonos, más emberekhez hasonló életviszonyok közt él, akit ezernyi kötelék fűz a társadalomhoz, nincsenek az államéitól, vagy jobban mondva, azon kormányformáitól, mely alatt hivatalt visel, külön személyes érdekei, s hogy tanítói állomását, ha bizonyos kormányformától függene is az, amire nincs eset, minden személyes érzelménél és nézeténél többre becsülje? Ha látjuk, mily helyzetet adhat az állam a néptanítónak, meg kell vallani, hogy az igen valószínűtlen.

Az utóbbi évek tapasztalása e részben is fölöslegessé tesz minden föltevéseken alapuló, elméleti vitát. Midőn 1848-ban a társadalom kicsapott medréből, átalán véve mindenütt a néptanítók osztálya lépett fölgellenségesebben az állam ellen.

Poroszország, hol a közoktatás egészen azon elvek szerint van rendezve, hogy a népoktatás a kormány támaszául szolgáljon, nem volt e részben kivétel; és a néptanítók nagy száma, kiket Franciaországban kitétek, mivel az ifjúság közt communista nézeteket terjesztettek, minden esetre azt mutatja, hogy a kormány-

nak nagy hatalma van azok fölött, kikre az oktatást bízták, de mutatja egyszersmind, hogy e hatalom nem terjed ki magára az oktatásra is, miután korlátlan oktatási joga és befolyása a tanítók kinevezésére nem akadályozhatta meg Franciaországban, hogy annyi föltétlenül alárendelt intézetben a kormány céljaira nyilván ellenséges irányú elveket ne tanítsanak.

JEGYZETEK A VII. FEJEZETHEZ.

(a) Mivel korlátlan egyeduralkodó az államhatalomnak megvan ideje és biztossága, mely céljai kivételére szükséges: ily államokban mindig sokkal nagyobbak kell lenni a befolyásnak, melyet a növelés joga által az állampolgárok érzelmeire gyakorolnak.

(h) Il n'y aura pas d'état politique fixe, s'il n'y a pas un corps enseignant avec des principes fixes. Tant qu'on n'apprendra pas dès l'enfance s'il faut être républicain ou monarchique, catholique ou irreligieux, l'état ne formera point une nation; il reposera sur des bates incertaines et vagues, il sera constamment exposé aux désordres et aux changements. (Napoleon szavai az államtanácsban).

(c) Les gouvernements ont eu peu à s'occuper de l'éducation publique dans les états d'Occident, particulièrement depuis la religion chrétienne, parce qu'elle était confiée au clergé; il leur suffisait de connaître l'esprit du clergé pour savoir dans quel esprit elle était dirigée.

(d) Je sens que les jésuites ont laissé, sous le rapport de l'enseignement, un très-grand vide; je ne veux pas les rétablir ni à une autre corporation qui soit soumise à une domination étrangère, mais je me crois obligé d'organiser l'éducation de la génération nouvelle, de manière à pouvoir

surveiller ses opinions politiques et morales. (Séance du 20. Février 1806).

Je veux former une corporation non des jésuites qui aient leur souverain à Rome, mais de jésuites qui n'aient d'autre ambition que celle d'être utiles, et d'autre intérêt que l'intérêt public. (Séance du Mars 1806).

(e) Il faut imiter dans le corps enseignant la classification des grades militaires. (Séance du Mars 1806).

Le professeurs eux-mêmes seront soumis dans certains cas à la peine des arrêts, ils n'en souffriront pas plus dans leur considération que les colonels contre qui cette peine est prononcée. (Séance du 7. Avril, 1807).

(f) Je veux que les membres du corps enseignant contractent non pas un engagement religieux, comme autrefois, mais un engagement civil. Ils épouseront l'instruction publique comme leur devanciers épousaient l'Eglise. (Séance du 20. Mars, 1806).

(g) Si tous le professeurs ont un ou plusieurs chefs comme les jésuites avaient leur général et leur supérieurs, si l'on ne peut être proviseur qu'après avoir été professeur, ni professeurs dans les hautes classes qu'après avoir professé dans les classes inférieures, s'il a y enfin un ordre d'avancement, qui entretienne l'émulation: ce corps acquerra autant de consistance qu'en avaient le jésuites.

(h) Mon but principal dans l'établissement d'un corps enseignant est d'avoir un moyen de diriger les opinions politiques et morales. (Séance du 11. Mars 1806).

On doit faire en sorte que les jeunes gens ne soient ni bigots ni trop incrédules; il doivent être appropriés à l'état de la nation. (Séance du 26. Mars 1806).

(i) L'essentiel est que les membres de l'université – parce que c'est ainsi qu'on l'appellera – aient le privilège exclusif de l'enseignement. (Séance du 20. Mars 1806).

Le ministre de Cultus doit présider au choix des ouvrages classiques, qui seront mis dans les mains des jeunes gens;

je le charge de faire un petit volume pour chaque classe qui sera composé des passages des écrivains anciens et modernes; propre à inspirer à la jeunesse un esprit et des opinions aux lois nouvelles de l'Empire. (Séance du 29/ Mai 1804).

(fc) A világi clerus, a nőtlenség s annyi egyéb közös rendi érdek daczára sem érhetette el soha az egység azon fokát: épen mivel még sokoldalú érintkezésben áll az étellel.

VII. FEJEZET, A törvénykezési központosítás eredményei.

A mi az összes állampolgárokkal közös, szükségkép mind növeli az állam benső consistentiáját: s így a törvények egységét s a végrehajtásukbani egyformaságot is egyesítő kapcsul kell tekintenünk, mely annál erősebb, minél inkább különböznek valamely állam élő törvényei más államokéitól, s minél inkább az állam fénállásától függ minden jog élvezete az egyesre nézve (*a*).

Más dolog, ha azon kérdést állítjuk föl: vajjon a törvények ezen egysége, s alkalmazásuk egyformasága szükséges-e az állam-egység föntartására? S részemről nem hiszem, hogy e tételt, melyet rendesen minden kétségenkívülinek szoktak állítani, igaznak mutassa a tapasztalás.

Hány államot mutat a történet, sőt a jelenkor is, hol nem találunk az állam minden részében s minden lakosára nézve egyaránt közös törvényt, a nélkül, hogy e hiány legkevésbé is veszélyezné az állam egységét s consistentiájának nagyobb fokát.

Míg a patríciusok és plebejusok különböző törvények alatt állottak, épen egysége által a legsúlyosabb veszélynek ellenállt Roma, és, minden különbség daczára, melyek a jus Quiritum és jus civile között, s e közt és a jus italicum közt, végre a jus provinciale közt fenállottak, daczára mindazon különbségeknek, melyek a praetori edictumok (*b*) következtében az egyes provinciák közt a törvénykezésre nézve keletkeztek: századokig uralkodott Kóma következetesen a világ fölött, s oly egységes államra adott példát, melynek alig találjuk párját a történetekben.

Senki sem tagadhatja, hogy Spanyolországot V. Károly alatt, Franciaországot XIV. Lajos alatt méltán mondhatni egységes államnak: mindazáltal még a törvényhozást illetőleg sem volt jogegység az egyeduralmak egyikében is. Ugyanazt mondhatjuk Angliáról.

Sőt magában az északamerikai szabad államokban sem fogná senki, – ha megszűnnének egy államot képezni – annak tulajdonítani a szakadást, hogy az egyes államoknak különböző polgári és büntető törvényeik voltak.

Minden államnak egyik fő feladata az, hogy biztos jogállapotot hozzon létre, megfelelőt az állampolgárok erkölcsének és meggyőződéseinek. Ezek alapjai minden czélszerű törvényhozásnak, s mivel az egyes állammá egyesülés, az ebből származó soknemű érintkezések, s a míveltség magasabb fokán álló részek befolyása a többiekre, lassankint szükségkép némi egyformaságot eszközöl a különböző állampolgárok erkölcsi és véleményei között: (e) az államkapcsolat hosszas idő alatt

mindinkább kiegyenlíti az egyes részek törvényei közt fenálló különbségeket, s végre egyformaságot idéz elő a törvényhozásban (*d*).

De bár a törvény egyformaságát az államegység végeredményéül tekintsük: határozottan visszautasítjuk az egyformaság tekintet nélküli behozatalát, mint eszközt az államegység megalapítására: nemcsak mivel ez eszköz annyi egyebek mellett, melyek rendelkezésünkre állanak, fölöslegesnek s a kitűzött cél elérésére célszerűtlennek tetszik; hanem azért is, mert alkalmazása minden államra a legveszélyesb következményeket vonhatja maga után (*e*).

Miután minden törvény, – főleg a melyek az állampolgárok különös viszonyait s a birtokjogot szabályozzák, – csak úgy célszerű, ha a polgárok erkölcsének és jogfogalmainak megfelelő: minden rögtöni változtatás az összes törvényhozásban nemcsak kárt okoz rendszeren az egyesnek s megfoszt mindenkit a biztonság érzetétől; hanem egyszersmind azon rosszal van az államra nézve egybekötve, hogy gyöngíti a törvények iránti tiszteletet, – mi nem annyira a tökéletességük felőli meggyőződésből származik, mint inkább a megszokás eredménye, – s ez által egyik legszilárdabb alapjától fosztja meg az államot. S az is megtörténhetik, hogy a polgári törvények rögtöni megváltoztatása, melyet az egység kedvéért tettek, hajlamot idézhet elő az alkotmány megváltoztatása iránt, s megfosztja azt ama támasztól, melylyel bármi hiányos alkotmány bír az állampolgárok azon öntudatában, miszerint az alkot-

mányváltoztatás mindig a magán viszonyok megváltoztatását is maga után vonja (/).

De mellőzzük ezt.

Az idézett okoknál fogva, mikhez rövidség okáért nem akartam még többet elősorolni, erősen meg vagyok oyöződve, hogy a törvények megváltoztatása sokkal többet árt az államnak, mint amennyit az egyformaság által nyerhetni; de vélekedjenek bár mások másképen s ha meg is kell engednem, hogy a teljes egyformaság behozatala, a törvényeket illetőleg, hatalmában áll az államnak, sőt századunk tapasztalatai szerint, s azon könnyűségből ítélve, melylyel a francia forradalom óta az összes polgári és büntető törvénykezést annyi országban megváltoztatták, majdnem úgy tetszik, mintha az ilyes rendszabály épen nem is volna nagy nehézségekkel összekötve: még mindig eldöntetlen marad a kérdés: *vajjon a közös törvény behozatala által elérhető-e a cél, t. i. a jog egyforma kezelése az állam minden részére és tagjára nézve?* S azt hiszem. e kérdésre is tagadólag kell felelnie mindenkinek, aki e tárgyról nyugodtan gondolkodott.

A jog kezelése az államban nem a törvény betűjétől függ, hanem alkalmazásától egyes esetekben.

Arra nézve tehát, hogy az igazságkiszolgáltatás valóban egészen egyforma legyen az állam minden részében és lakosára nézve, nem elég az egész államba közös törvénykönyvet hozni be; arról is kell gondoskodni, hogy egészen egyformán alkalmazzák a törvényeket: a miből kitetszik, hogy mindazon államokban,

hol a polgárok míveltségi foka, erkölcsi és vallásos és egyéb nézetei közt különbségek vannak, azaz: minden nagyobb államban, ahol tökéletes egyformaságot akarnak az igazságtételben, *ésszerűleg nem lehet megtartani az eskütszékét.*

Nem czéлом az eskütszék jó és rossz oldalairól szólni e helyen.

Oly tárgy az, melyet – épen mivel nem jogi, hanem politikai intézménynek tekintették az eskütszékét, – alaposabban és kimerítőbben tájékoztak minden egyéb törvénykezési kérdésnél. Annyit kénytelenek mind barátai, mind ellenségei megengedni, hogy az eskütszék sajtósága hozza magával, miszerint az által tetemes befolyása van a nép nézeteinek és erkölcsiének az igazságszolgáltatásba. Legyenek bár még oly szabatosak a törvény rendeletei, ha még annyiszor ki mondják is az alapelvet, hogy szorosán a törvény betűihez kell ragaszkodni, s bármennyire lelkökre kössék az eskütteknek, hogy csupán a tényhez tartsák magukat, a bíróra hagyván a jogi kérdést: az eskütszék már az által, hogy e tény fölött ítélnék, egyszersmind mindig az iránt is határoznak, hogy a törvényt bizonyos esetben kell-e alkalmazni, s e kérdést különbözőleg döntenek el, amint különböző nézetben vannak a törvény felől. Hogy a nép erkölcsiének és nézeteinek a törvénykezésre ekkép adott befolyás üdvös-e vagy sem? e kérdésre különbözőleg lehet felelni, amint különbözők a nézetek a czélszerű törvényhozás föladatairól (g): azonban tagadhatatlan, hogy az erkölcsök és nézetek

ezen befolyása a jogszolgáltatásra, az eskütszékek mellett, szükségkép meg van, s hogy tehát, ahol eskütteknek kell ítélni, általában csakis oly esetekben lehet számítani a törvények egyforma alkalmazására, mikben az állampolgárok mind egyetértenek; amiből következik, hogy az eskütszéki intézmény világos ellentétben áll a törvények merőben egyforma alkalmazásával, amit az egységes állam „sine qua non”-jául vesznek föl.

Az eskütszék egyik legnagyobb előnyéül szokták fölhozni, hogy a mellett mindenki fölött hasonlói Ítélnék. Nem vitatom, ha vajjon az egysorsuak ítéletét a részrehajlatlan igazságszolgáltatás legcélszerűbb eszközének kelljen-e tekintenünk: annyi bizonyos, hogy az eskütszékeknél abban áll az egyenlőség a perlőfelek és bíráik közt, ha ezek is az egyszerű polgárok sorából lépnek ki, azaz sem valamely külön bírói rendhez nem tartoznak, sem nem kormányzolgák. Kétségtelen, hogy ebben nagy biztosíték van arra nézve, miszerint az igazságot nem valamely külön bírói rend, s nem is a kormány érdekében szolgáltatják ki; de az eskütszék épen ezen sajátsága kizárja mindazon eszközöket, mik által a törvénykezési egyformaságot csak meg is lehet közelíteni.

Részemről csak két ilyen eszközt ismerek.

Vagy egy kasztra kell bízni az államban minden bírói tisztséget;

vagy az államtól kell függővé tenni a bírói hatalom gyakorlását.

E kettő közül bizonyára az első a hathatós eszköz.

A kaszt – akár örökös, akár választás útján egészítse ki magát – mindig makacsabban ragaszkodik az egyszer fölállított elvekhez minden kormányánál. A hierarchia valamely kasztban erősebb minden hivatalnok seregnél. Mivel az egyes, mint testületének tagja, jelentékenyebbnek érzi magát, annál fogva könnyebben alárendeli egyéni akaratát az egyetemének, mi oly egyformaságot idéz elő a törvények alkalmazásában, amint semmi egyéb eszköz által nem érhetni el. Ahol külön bírói kaszt van, az nem csupán kiszolgáltatója, hanem úgyszólván ura a jogoknak. Mintegy becsületbeli dolog előtte, föntartani az egyszer fölállított elveket. E szervezet, ha csupán a jogszolgáltatás egyformaságára törekszünk, tagadhatlan előnyököt nyújt a bírói hatalomnak, s kétségkívül ez indítá Montesquieut arra, hogy még a bírói állomások áruba bocsátását is védje: azonban a rász oldalokat is ismerjük, mikkel ez intézmény minden egyéb tekintetben jár, s. nem hiszem, hogy korunkban valaki a bírói hatalom függetlenségét az által akarja megvásárolni, hogy az egész államot egy kaszttól tegye függővé, vagy oly intézményekkel akarná elérni a törvénykezési egyformaságot, miknek következtében elvégre olyan viszonyok állanak elő, melyek között az országos igazságszolgáltatást bizonyos formák közt gyakorolt rendszeres elnyomásnak tekintenek, mint Franciaországban volt a forradalom előtt.

Ha tehát azt akarjuk, hogy az egész államban valóban egyformán kezeljék a jogot, szükségkép más eszközökhöz kell folyamodnunk, s oly intézményekről

gondoskodnunk, melyek az egész állam törvénykezését szintúgy központosítják, mint a törvényhozó és végrehajtó hatalmat, s a bírói hatalmat nemcsak a fölséges államhatalom nevében, hanem annak magának kell gyakorolni.

A bírói hatalom teljes alárendelése a kormánynak csak azon elvek természetes következménye, melyeket az állam fölségére nézve fölállítottak. Ha ennek teljesen korlátlanok kell lenni, oly államokban, hol a fölségi jog választott törvényhozásra van ruházva, mit az saját felelős szolgálai által gyakorol, ugyanazon befolyást kell adni ezeknek a bírói hatalomra, melyet kényuralmakban a legfőbb hatalom nélkülözhetlen kiegészítő részének tekintenek.

Ha a törvényhozás megbízottaitól elvonjuk e hatalmat, szintoly kevéssé lehet szó a parlament mindenhatóságáról, mint nem lehet kényuralomról, ahol független törvényszékek vannak (*h*). Mihelyt elvonták az e törvényszékek fölötti hatalmat az államhatalomtól, a jogkiszolgáltatás egyformaságának lehetősége is azonnal megszűnt (*i*).

Mellőzzük most a kérdést: ha vajjon a fölvilágosult kényuralom az európai emberiségre, a polgárisodás jelen fokán, valóban a legjobb, sőt egyedül lehetséges kormányforma-e? amint azt sokan teljes meggyőződéssel állítják, s a mint azon alkotmányos formák barátai is, melyekben az államnak az egyén fölötti korlátlan hátaimá érvényesül, tudtukon kívül, maguk is meggyőződve látszanak lenni (*k*); szorítkozzunk csupán azon kérdésre:

vajjon az által is, hogy a bírói hatalmat a legtökéletesebben alávetik a felelős kormánynál; elérhetni-e a törvénykezés teljes egyformaságot?

S hogy e kérdést eldöntsük, csak azon eszközökről kell gondoskodnunk, melyekkel a kormány a teljes törvénykezési egység elérése végett rendelkezhetik.

Hogy ezer meg ezer ember egészen különböző nézetben szokott lenni azonegy tárgyról, nem szükség bizonyítgatni. Szintúgy tudva van, hogy a nézetkülönbség mindig nagyobb, ha bizonyos elvek alkalmazásáról van szó, mint maguk ez elvek fölött. Innen következik, hogy a törvénykezési teljes egyformaság legjobb, sőt egyedüli eszközét abban kell keresnünk, ha egy törvényszékre bízzák az összes bírói hatalom gyakorlását.

Miként a törvénykezési formák egyformaságának föntartása végett fősemmitő (cassatio)-széket hoznak be mindenütt, mely mindazon esetben, ha a jog formáit az egyik fél nézetei szerint megsértették, az egész államban ítéletet mond: úgy magukra az ítéletekre nézve is hasonló egyformaságot kellene létesíteni: főtörvényszéket alkotni, mely az egész államban hozott minden ítéletet megvizsgálna, s joga lenne azokat megváltoztatni, valahányszor az első bíróság nem azon értelemben alkalmazta a törvényt, amint a legfőbb törvényszék az egész államra nézve meghatározta.

Ilyes intézmények, legfőbb törvényszékek, melyek elé föllebbezheti ügyét, aki csak az alsóbb törvényszékek ítéleteivel nem elégszik meg. mindenütt voltak a francia forradalom előtt, sőt a legtöbb államban vannak

nia is: minél fogva sokkal ismeretesebbek az okok, mik miatt e törvénykezési rendszertől általában eltértek, hogysen ismételni kellene.

Csak arra figyelmeztetem az olvasót, hogy a törvénykezési egység föntartásának ezen eszköze azonnal lehetetlenné lesz, mihelyt az igazságszolgáltatás körében s a törvény előtti egyenlőség elvét követik, azaz: épen ahol legfontosabb ez elv.

A jogesetek száma tömérdek minden nagyobb államban; s száz esetből alig van egy, melyben a vesztes fél fölebb ne kívánná vinni ügyét. Ily körülmények közt csak az menthetné meg a legfőbb törvényszéket az ügyekkel elhalmozástól, ami lehetlenné teszi azok elintézését, – ha a fölebbviteli jogot nagy költséggel kötnék össze, vagy csak oly esetekre szorítanák, melyek nemcsak az illetők előtt, hanem általában is fontosaknak tetszenek.

Első esetben el lenne hibázva az intézmény célja, miután nem arról van itt szó, hogy a gazdag feleknek nyújtsanak módot a pörlekedés húzására halasztására; hanem arról, hogy az állani jogszolgáltatásában a legnagyobb egyformaságot eszközöljék, – amit nyilván nem az által érhetni el, ha kevesítik, hanem ha szaporítják az esetek számát, mikben a főtörvényszéknek ítélnie kell. Mindkét esetben az igazságügy körében is a gazdagság nyer kiváltságot. Mert ahol a fölebbviteli joga nagy költségekkel jár, csak a gazdag élhet azzal; s minden törvény, mely a fölebbviteli jogát csak nagyobb öszietek fölötti kérdésekre szorítaná, megint

csak a társadalom vagyonosabb osztályainak adna előnyt.

Az egyes jogi keresetek fontossága nem az ősziet nagyságától függ, hanem az azokban előjövő jogi kérdésektől, sőt a legbonyolultabb esetek épen a legkisebb őszietek fölött fordulnak elő, miután rendszerint a jog nemértéséből, s a szerződések homályos kifejezéséből ered a legtöbb bonyodalom, mik leggyakrabban jönek elő, ahol kis őszietek teszik a pör tárgyát.

Mivel ezt belátták, újabban sok alkotmányos államban eltértek a rendszertől, mely némi egyformaságot eszközölt a törvénykezésben, s az által igyekeztek elérni az egyformaságot, hogy a központi hatalomra bízták a bíró kinevezését. De e rendszer ellen is nagy nehézségeket hozhatni föl, amennyiben egyformaságot akarunk azzal elérni az igazságszolgáltatásban.

Ha a központi hatalom befolyása csupán azon jogra szorítkozik, hogy minden bírót ő nevez ki, s elvonják tőle azon lehetőséget, hogy a bírói tisztet viselt egyéneket előmozdítás vagy egyéb előnyök és kitüntetések által megjutalmazhassa (*f*): igen csekély lesz a központi hatalom befolyása a törvénykezés folyamára, mi által az egyformaságot föntarthatni.

S ez által még tetemesen szaporodnak a nehézségek, mikkel a központi hatalomnak minden bírói tisztiség czélszerű betöltésénél az egész államban küzdenie kell (*g*). Mert miután oly viszonyok közt, mik között minden bírói helyet nem a polgárok bizalma, hanem a központi hatalom kegye tölt be, hiányzanak az erkölcsi

indokok, mik az egyest csak kisebb tisztségek elvállalására is indíthatnák: nem látszik valószínűnek, hogy csekélyebb hasznokkal járó, kisebb bírói állomásokra alkalmas egyéneket lehessen találni, ha a hivatali előléptetés útját elzárták a bírói tisztet viselő egyéntől.

Hogy a központi hatalom befolyása a törvénykezés teljes egyenlőségét idézze elő: a kinevezés jogán kivül a bírák előmozdítási jogát is meg kell annak adni. Az ilyes intézkedést azonban nem tarthatjuk czélszerűnek, míg mindazon okokat meg nem czáfolják, melyeket a bírói függetlenség mellett föl szoktak hozni.

S még ez áron sem érhetik el az igazságszolgáltatás teljes egyenlőségét.

Csak a tapasztalásból felelhetünk azon kérdésre: minő befolyással volt a törvénykezés egyformaságára a központosított állam kormányainak adott korlátlan kinevezési jog, minden bírói tisztséget illetőleg? Oly férfiakra hagyom, mint a hazája sőt az egész világ büntető ügye körül sok érdemet szerzett Mittermaier, kik a jogtudomány nyal és törvénykezési ügygyei foglalkoznak kizárólag, hogy ők döntsék el, vajjon azon egyformaságot, melyet az államegység föltételül tekintenek, föltalálhatni-e oly országokban, hol a központi kormány tölthet be tetszése szerint minden, bírói állomást; s hogy minden nagyobb államban, az egyes törvénykezési kerületekben uralkodó erkölcsök különbsége szerint, nem egészen különböző módon döntenek-e el merőben hasonló eseteket?

Míg e kérdésre illetékeseknek ismert tekintélyek a

központosítás barátainak szellemében nem felelnek: azon meggyőződésben maradok, hogy a bírói állomásokra kinevezési jog csak akkor lehet gyakorlati befolyással a jogszolgáltatás egyformaságára nézve, ha a központi hatalom oly rendszabályokkal köti egybe e jog gyakorlatát, melyeket soha egy központi hatalom sem alkalmaz, sőt helyzeténél fogva nem is alkalmazhat.

A bírák kinevezési és elmozdítási jogának ugyanis csak akkor lehet kellő hatása, ha a központi hatalomra bízták a jogszolgáltatás legszorosabb fölügyeletének jogát, sőt köteleességét (*n*).

Nemcsak a legfontosabb esetekben s a legfőbb törvénszékeknél, hanem minden egyes esetben, mely az alsóbb törvénszékek előtt is ítélet alá került, utána kell járni, hogy oly értelemben lett-e az eldöntve, a mint kell az igazságot mindenütt kiszolgáltatni; legalább egy esetben sem menekülhetni e köteleességtől, valahányszor erre a kormányt fölhívják: mi által a központi kormány egy legfőbb törvénszék minden jogával föl lenne ruházva, azon különbséggel, hogy őt semmi bírói formaságok nem köteleznék határozataiban. Mert úgy hiszem, magától értetik, hogy az ítélet következményeinek fölfüggeszthetési jogát sem tagadhatják meg azon kormánytól, amelynek el van ismerve a joga arra, hogy letehesse a bírót, valahányszor nem oly módon dönt el valami kérdést, amint államszerte kell.

De,ily terjedelmű jogokat adni a központi hatalomnak annyi, mint merőben megszüntetni az igazságszolgáltatás függetlenségét.

Kétségkívül tetemes eredményei vannak az államhatalom azon jogának, miszerint ő nevezhet ki, s az előmozdítás reményével függésben tarthat magától minden bírót. Minden egyes esetben, mikor bizonyos tárgy vagy érdekelt egyéniség végett bizonyos értelmű ítéletet akar kieszközölni, vannak eszközei, mik által e részben czélt érhet. A bírákra gyakorolt befolyása által az összes állampolgárok fölött gyarapítja hatalmát.

S a törvénykezés egyformasága még sincs elérve mindezen eszközökkel; sőt, ha a központi hatalom változó, ha a nézetek változását is fölteszszük nála, mi alkotmányos országokban a dolgok természetéből foly: annál kisebb mértékben lesz meg a törvénykezés egyformasága, minél nagyobb befolyással bír arra a központi hatalom; miután ez által a jogszolgáltatás azon ingadozások körébe lőn vonva, miknek a kormányhatalom maga ki van téve.

Egészen hasonló eredményekre jutunk, ha a közgazgatási központosítás következményeit vizsgáljuk.

JEGYZETEK A VIII. FEJEZETHEZ.

(a) Ezt találjuk az ókor államaiban többnyire.

(b) A jus praetorium.

(c) A mennyiben tudniillik az államegység hatását nem zavarja a hitkülönbség, vagy azon körülmény, hogy a polgárok mint győzők és legyőzöttek, elnyomók és rabszolgák állanak szemközt, mint például a népvándorlás után volt egy ideig.

(d) A különböző államok lakosai közötti gyakori érintkezés az újabb korban, s Nyugoteurópa legtöbb népe nézeteinek és erkölceinek lassankinti szembetűnő kiegyenlítése már szélesebb körben is hasonló eredményeket idézett elő; s ha látjuk, mi nagy az egyformaság a polgárisodásunkhoz tartozó legtöbb nép törvényei közt: azon föltételt, hogy egykor – s talán nem messze jövőben – minden különbség el fog enyészni, s minden európai nép ugyanazon polgári és büntető törvények alatt lesz, oly kevésbé számíthatjuk utópiák közé, mint ha a mértékekre és pénzlábra nézve teszszük föl a különbségek hasonló kiegyenlítését.

(e) Bizonyáságul szolgálhat e részben Németország azon részeinek példája, hol a francia törvénykönyvet behozták, s mindamellet, hogy e törvényekhez ragaszkodtak, lelkesedéssel üdvözlék Napoleon bukását s szabadulásukat azon állam kötelékeitől, melylyel közös törvényhozás füzte őket egybe, s füzzi némi részben most is.

(f) (!) Az állam alkotmányát illető conservativ nézetek

mindig csak az egyes saját állására vonatkozó conservatív nézeteinek eredményei. A hol sokan vannak, a kik magán - helyzetüket fön akarják tartani, akkor is ragaszkodnak az alkotmányhoz, mely azt biztosítja, ha különben nem is felel me0, kívánatuknak.

(g) Miután a törvények igen ritka esetben szabnak általános büntetési mérvet: a bírák befolyása a törvény alkalmazására egyes esetekben szintoly jelentékeny, mint az esküiteké: csak a mód különböző, a mint befolyásukat gyakorolják. Az eskütszék a szerint határoz a tény kérdésében, a milyen nézetben van a törvény felől: míg a bíró a tény felőli nézeteit tartja szem előtt a törvény alkalmazásában. Amaz oly esetekben, mikor igen szigorúnak tetszik előtte a törvény, gyakran akkor is „nem bűnös”-nek mondja a vádlottat, ha a tény világos, mint a napfény; ez ha a jury ítéletét igen szigorúnak tartja, a büntetés minimumát, ha pedig igen szelídnek tartja, a maximumot alkalmazza, mi által, a hol eskütszékek vannak, gyakran képteleneknek tetszenek a tény fölötti ítéletek, s igazságtalannak a törvény bírói alkalmazása: mindezen tagadhatlan hiányok azonban, nézetem szerint, csekélyebbek az eskütszék azon előnyeinél, mik szerint az megszünteti a törvénytészki ítéletek és a nép jogfogalmai közötti ellentétet, mi gyakran előfordul, a hol épen semmi befolyása nincs a törvénykezésre. Valamint a törvények ott, a hol a nép részt vesz az igazságtételben, épen ez által befolyást gyakorolnak annak erkölcsaire és nézeteire, s azokat lassankint átalakítják: úgy a törvényhozást megóvják legnagyobb hiányától, mely a célszerűtlenségben fekszik. A hol jury van, mely valahányszor a törvény az állampolgárok erkölcsivel és meggyőződéseivel ellenkezik, verdict-el által egyre másra kényszerítheti a törvényhozást a törvény megváltoztatására: a törvényhozás az oly államokban sem igen meg nem előzi a közérzületet, sem nagyon nem marad attól el. s a törvény ott valóban az lesz, aminek szabad államokban lennie kell: – a köz jogfogalmak kifejezése.

(h) Oly mindenhatóság, mely csak általános elveket állíthat föl, de azok alkalmazására egyes esetekben befolyást nem gyakorolhat, képtelen dolog.

(i) Ahol a legfőbb hatalomnak korlátlan befolyást adtak is a törvényszékekre, ott is legfőlegb csak föltételes a törvénykezés teljes egyformaságának lehetsége, miután az egyes is csak akkor ítélni mindig egyformán, ha mindig egyaránt kíméletlen szigorral akar eljárni. Minden bíró, a ki ítéletében a méltányra is tekintettel van, még ha soha sem csalódik is, különbözőleg ítélni egyes esetekben.

(k) A korlátlan egyeduralmak és sok alkotmányos állam közt, az egyének az államhatalomhozi viszonyait illetőleg, az az egész különbség, hogy a hol a korlátlan fölségi jogot oly emberek gyakorolják, kik erre a nép Ítéleté szerint inkább képesek, nagy míveltséget és belátást szoktak föltenni az államhatalomról. Az alkotmányos kormányforma, a mint 1848 előtt volt Franciaországban, nem egyéb fölvilágosult kényuralomnál.

(l) Sajátlag ugyanazon okok parancsolják ezt, melyeket a bírák elmozdíthatlansága mellett szoktak felhozni; mert ha föl kell tennünk, hogy a bíró általában csak akkor ítélni részrehajlatlanul, ha állásában s az azzal járó anyagi hasznok birtokában biztosítva látja magát, vagyis ha elmozdíthatlan: ez okból az előmozdítás jogát is el kell venni a központi hatalomtól. Hiszen azon remény, hogy valaki nagyobbra juthat, majdnem erősebben hat a kedélyre.

(m) A legnagyobb nehézség nem abban fekszik, hogy sok egyént ne lehetne találni, kik képzettségüknél és jellemüknél fogva bírói tisztség viselésére általában képesek, hanem abban, hogy az egyes törvényszéki kerületben oly egyéneket alkalmazzanak, kik ott illő mértékben bírnak azon bizalmat, mely fökellék a bírói tisztelet czélszerű vitelében.

(n) Ily felügyelet nélkül sem az egyes bírák tehetségeiről nem szerezhet kellő tudomást, sem azon módról, a mint hivatalukban eljárnak.

IX. FEJEZET.

A közigazgatási központosítás eredményei.

„Csak akkor tetszhetik előttünk egységesnek az állam, ha egészben egy óriási gép mintájára van rendezve, melynek ezer meg ezer kerekét, mindeniket a maga helyén s határozott irányban, egy közös erő tartja mozgásban; ha, miként az emberi testben, minden tag egy akarattól függ, s az akarat legkisebb lendületeit mintegy magától teljesíti. Közigazgatási központosítás nélkül minden állam csak rendetlen tömeg, benső összefüggés nélkül, mely a kívülről intézett első csapásra széthull.” így szólnak a központosítás védői.

„A közigazgatási központosítás csak az elnyomás eszköze. Mióta Richelieu kényúri szelleme föltalálta, XIV. Lajos behozta, Robespierre és Napoleon tökélyesítette, mindig csak eszköz volt minden kényúr kezében a közigazgatási központosítás; földünk egyik legkitűnőbb népe hitvány cselszövények akarat nélküli eszköze lett az által, mely cselszövények félszázad óta küzdenek Franciaországban a hatalomért. Ha egyszer megenge-

ditek, a közigazgatási központosítás lassankint mindenre kiterjeszkedik. Ahol az összes közigazgatás központosítva van, mint Franciaországban: központosítva lesz ott a közoktatás, az igazságszolgáltatás, a cultus, szóval minden, míg China vagy a communismus eszményéhez nem jutnak. Csak akkor lesz ismét lehetséges a szabadság, ha egészen megsemmisítik a közigazgatási központosítást.” így nyilatkoznak ellenségei.

Azt hiszem egyiknek mint a másiknak igen egyoldalú fölfogást vethetni szemökre.

Ha a közigazgatás céljáról gondolkozunk, meggyőződhetünk, hogy a központosításról általánosságban mondott ítélet mind nem áll.

A kisebb közigazgatási tisztségek föladata kettős:

1. az alsóbb közigazgatási hatóság eszközül szolgál az államnak, kisebb körökben, parancsai végrehajtására;
2. az egyes községek ügyeit kell ellátnia, s azok érdekeit más községek, sőt az állam ellenében is kell képviselnie.

A közigazgatás tehát két nemű funkciót foglal magában, melyek egyaránt fontosak ugyan, de lényegileg merőben különbözök. Hogy mondhatni a közigazgatás kérdéséről közigazgatási tekintetben helyes ítéletet, míg e lényegileg különböző két funkciót egymástól el nem különítjük? De ha ezt teszszük, önként következik a felelet, miután, ahol csak az alsóbb közigazgatási hatóság az állam közlönyéül lép föl, szintügy szembe-tűnő a központosítás szüksége, mint mindazon esetek-

ben, midőn e hatóságnak csupán a községi ügyeket kell ellátni, az ellenkezőt kell czélszerűnek ismernünk.

Hogy megszabhassuk a közigazgatási központosítás határait, csak az iránt kell tisztába jönnünk: a helyhatóságok által kezelt ügyek közül melyek illetik az államot?

Átalában véve semmit sem lehet e részben meghatározni. Az állam hatóságának kijelölt kör egészen annak körülményeitől függ, s szorosabbnak vagy keskenyebbnek kell lennie, aszerint, amint az állam kívülről veszélyezve van, vagy helyzeténél fogva az összes erők nagyobb központosítását igényli (*a*).

Azonban alapelvül állíthatni föl, hogy a törvényhozási és képviseleti egység az állam egységének, sőt főállásának is föltétele, s a törvényhozás joga azt is magában foglalja, hogy a törvény tiszteletben tartásák, s az állam kormányát nem gondolhatni az erre szükséges eszközök nélkül, nemcsak a törvényhozás, kormánynak és képviseletnek, hanem mindannak, ami által az állam törvényei tiszteletben-tartását eszközölheti, s állását más államok ellenében föntarthatja, szükségkép az állam központi hatalmától, – s csupán ettől – kell függeni.

Azt kivéve, ami a fegyveres erő szervezetére és használatára vonatkozik, functionak egy részét, például az adókiivetést és beszedést, azokra bízhatja az állam, a kik egyszersemind a községek ügyeit intézik. Nem vitatom, hogy azon nagyobb takarékoság, melyet e rendszertől várhatni, fölér-e azon tetemes ártalmakkal, me-

lyek különböző foglalkozásoknak ugyanazon kezekben egyesítéséből, s ugyanazon személyeknek két hatóság irányábani felelősségéből származnak? Lényegileg az semmit sem változtat a dolgon, *miután a községi hivatalnok, amennyiben a központi hatalom teendőiben jár el, erre nézve csupán a központi hatalomnak tartozik felelősséggel s nem községi megbízottul tekintendő.*

Aki megengedi, hogy a kormány szükséges: a *közigazgatási központosítást is* szükségesnek kell találnia, amennyiben az érintett tárgyakra szorítkozik. Mindenkor elismerték az államhatalom ezen jogkörét,– hanem is mindig elég világosan – s gondoskodtak eszközökről, melyek által az állam föladatának megfelelhessen.

Egészen más dolog, ha a közigazgatási központosítás nevében oly dolgokat is az államra akarnak ruházni, melyek egyenesen a községet, s az államot csak közvetve illetik. Mert ha mellőzzük is a jogi szempontot, miszerint saját ügyei intézését egyetlen szabad lénytől sem lehet elvonni azon szín alatt, hogy azok közvetve az államot is érdeklik (s a jogi szempont pedig épen nem oly közömbös dolog, mint némelyek hinni látszanak, miután megsértése mindig az államra nézve igen veszélyes ösztön ellenszegülését kelti föl): e fölött az a kérdés is fönmarad, hogy a községtől elvett hatáskört célszerűleg betöltheti-e a központi hatalom? azaz: ha a községtől elvették az önkormányzás jogát, lehetséges-e, hogy a községi ügyeket célszerűen intézze az állam, s ha nyugodtan vizsgáljuk e kérdést, meg kell győződünk, hogy arra nincs eset.

Mire képes valóban az állani, sem írott alkotmányokból, sem tudományos értekezésekből nem tudhatni meg: tisztán gyakorlati kérdés az, s csakis gyakorlati szempontból kell vizsgálni (*b*).

Hogy könnyebben tisztába jöjjünk effelől, jónak tartom, azon viszonyokra fordítani figyelmünket, melyek az állam és község közötti viszonyokkal analógok, s hozzánk közelebb fekszenek.

Az egyes család egészen hasonló viszonyban áll a községhez, mint a község az állam irányában. Amily helyes azon állítás, hogy a községi ügyek czélszerű igazgatása nagyon érdekében fekszik az államnak: nem kevesebb igaz, hogy a község állapota az egyes családokétól, s tehát attól függ, hogy mint intézik azok saját ügyeiket. S rendesen nagyobb képzettséget és belátást is tehetni föl a községi előjárókról, mint a családfők nagy részéről. Minden esetre pedig több erővel rendelkezhetik a község, s Fourier és a socialisták mindnyájan kimerítőleg kiszámították, hogy mennyivel olcsóbban láthatni el ezereket fűtéssel, tiszta ruhával, élelemmel, szóval minden házi szükséggel, mint jelenleg, mikor minden családnak magának kell ügyeit intézni.

Miért ellenzik azon rendszer behozatalát, mely által a család a község irányában csak azon viszonyba jőne, melyben a község van az államhatalom irányában, sőt amelyben az újabb államtudomány nézete szerint lennie kell az állani és a község érdekében is?

Egyik ok, melyet a socialismus ellen fölhoznak, (mert önként értetik, hogy az egyes családok ügyei-

nek az állam általi vezetése nem egyéb socialismusnál,) azon alapelv, mely szerint az egyén szintoly kevéssé leket a többségnek, mint egyes embernek rabszolgája, s nem foszthatjuk őt meg a jogtói, hogy háza körében szabadon rendelkezessék. A másik – korunkban, midőn a jogelvek tisztelete által nem igen engedik magukat megzavartatni az emberek, – még fontosabb ok a kivitel gyakorlati lehetlensége.

A községek érdekei kétségkívül benső összeköttetésben vannak, mint mondják, az egyes családokéval; s ami az egyes családoknak ártalmas, szükségkép árt egészben a községnek is: de épen azért magának a községnek érdekében is a legokosabb, ha a családi ügyek intézése azokra van hagyva, akiknek ez ügyek czélszerű kezelése leginkább szívökön fekszik, s arra annálfogva leginkább képesek. Mert ha föl is akarjuk tenni, hogy azok, akik az összes község vezetésével meg vannak bízva, általában nagyobb készséggel bírnak: épen nem következik, hogy ezer meg ezer család ügyeit jobban intézhessék, mint az egyes családatyák, amire, magasabb belátásuk mellett, az egyes családok minden viszonyának s minden szükségének tökéletes ismerete-is kívánatnék. Képzeljünk oly községet, melyben az egyes családatyáktól elvonták a jogot, hogy ügyeiket intézhessék s a községre ruházták. A községi tisztviselő, mint mondják, több képességgel bír, s a családi ügyek czélszerű viteleért felelős a községnek, míg az egyes családatyá kevesebb képességgel bír és nem felelős. Azt hisszük, hogy a családi ügyeket különösen jól intéznék e köz-

ségben, s hogy e község, mint sok ekkép kormányzott családból álló csoport, virágzó állapotban fogna lenni? Mily alaposan megmutatták Thiers (Sur la propriété) s az alkotmányos központosítás más barátai a socialistáknak e törekvések lehetlenségét; mi tisztán megmutatták azon eljárás esztelenségét, mely szerint minden egyes részt vesz az egyetem minden ügyének vezetésében, önön ügyeinek intézéséből mindazáltal ki van zárva, s az egyén előbb rabszolgája lesz az egyetemnek, hogy aztán, mint az egyetem tagjára, ráruházhassák a mások fölötti uralkodást. De kérdem: valóban esztelenebb-e, amire a socialismus törekszik, mint amit az állam részére követelnek? Azon állítás, hogy mind el kell vonni a községtől, ami csak az államra nézve közvetve fontossággal bír, nem ugyanazon jogalapon nyugszik-e, melyet azok szoktak fölhozni, akik a családot teljesen a phalanstère alá akarják vetni? Sőt azon okok is, melyeket a socialismus fölhoz, hogy megmutassa, miszerint az egyént teljesen alá kell vetni a községnek, mind merőben ugyanazok, melyekkel a constitutionalismus vitatja, hogy a községeket szükségkép alá kell rendelni az államnak. Csak az a különbség, hogy az okok a családügyeknek a községek általi vezetését illetőleg, legalább némi valószínűséggel bírnak, míg a közigazgatási központosítás mellett a valószínűség nem szól. Mert ha föltehetjük is, hogy egy kis község minden tagjának érdekeit jobban értheti és intézheti, mint az egyes ember: át kell látnunk, hogy e föltevés az államra alkalmazva merőben valószínűtlen.

Ha a socialiseras, kicsinyben, állítólag a költői képzelmi erő teremtménye: valódi esztelenségnek kell tekintenünk, ahol több ezer négyszög-mérföldre terjed az egy központból kormányzandó községek területe, s e terület negyvenezer községet foglal magában.

S nem az ellenkezőt tanúsítja-e a tapasztalás? Nem a legszűkebbre szorították-e legtöbb államban a község hatáskörét, a központi hatalomra bízván minden fontosabb ügy vezetését? ezt fogják talán kérdeni.

Mellőzöm, hogy minő eredményeket idézett elő a községi ügyek ezen megszorítása, mely ügyek az állam legfontosabb dolgai közé tartoznak; de kereken tagadom, hogy e megszorítással, a község beléletének megsemmisítése által *valóban a központi államhatalomra lön minden fontos ügy vezetése bízva*, s mindenki egyet fog velem érteni, ha e tárgyról komolyan gondolkodik.

Mi a központi államhatalom? Elvont fogalom a politikai értekezésekben, de a gyakorlati életben nem egyéb, mint azok, akik az egyedúr vagy a fölséges törvényhozás nevében gyakorolják az államhatalmat. Hogy tehát el lehessen dönten: mennyiben van igazam: csak azon kérdést kell megfejteti: *hogy a községtől elvont ügyek vezetését az állam kormányzóira ruházza-e a központosítás?* S nem hiszem, hogy e kérdésre valaki igenel felelne.

Ha vizsgáljuk a jelenkori államok kiterjedését, nagyságát és szükségeik különféleségeit, s közigazgatási szervezetök bonyolultságát: meg kell győződünk, mily nagy nehézségekkel jár az összes közigazgatásnak

egy központból vezetése akkor is, ha csupán a szükségre vagyis az államot közvetlen érdeklő ügyekre szorítkozik. Az állam kormányzói még e tekintetben is mindössze csak annyi befolyást gyakorolhatnak, hogy megállapítanak bizonyos közigazgatási rendszert, s ki-nevezik és ellenőrzik azokat, akikre a közigazgatási Ügyek ellátása biz va van. Ha azt akarjuk, hogy cél-szerűen menjen a közigazgatás, a központi hatalom kénytelen azoknak, akikre a központosítás bízva van, nagy hatáskört engedni a megállapodott elvek alkalmazásában még oly ügyek körül is, melyek az egész államot közvetlen érdeklik. Mindig nehéz a minis-ternek sok ezer hivatalt betölteni, főleg ha csak rövid idő óta van hivatalban; s még nehezebb a fölügyelés az összes közigazgatásra. Azonban mindebben még van egy szilárd támpontja. Ismeri a szükségeket, melyeknek a közigazgatással eleget kell tenni. Ha téved az eszkö-zök alkalmazásában, könnyen meggyőződhetik tévedé-séről.

Ahol oly ügyek igazgatását is a központi hatalom-ra bízzák, melyek csak egyes községeket illetnek, ott már azon szükségeket sem ismerheti a kormányzó, melyeken a közigazgatásnak segíteni kell. Csak azt kor-mányozhatjuk, amin áttekinthetünk s bármi nagy te-hetségű legyen valaki, s bármennyire legyen képes mindezen tehetségeit a rábízott nagy föladatnak szen-telni: nincs ember, aki nagyobb államban csak fölüle-tesen is ismerhetné sok ezer községnek szükségait, s az eszközöket, amikkel azokon segíthetni: és pedig mind-

ezen szükségek és eszközök teljes ismerete szükséges föltétel a jó kormányzásra. Amiből az következik, hogy a községtől elvont s az államra ruházott önkormányzási jogot a községi ügyekre nézve az államhatalom megint másokra kénytelen bízni, azaz: hogy a közigazgatási központosítás által nem érhetni el *minden községi ügy ugyanazon elvek szerinti vezetését, hanem csupán azt, hogy a központi hatalomtól függő államszolgák intézzék azon ügyeket.*

Az összes befolyás, melyet a központi hatalom ez után valósággal nyerhet, a közigazgatásnál, valamint a közoktatásban s az igazságügynél, csak azon jogra szorítkozik, mely szerint nagyszámú tisztviselőt nevezhet ki. E rendszer eredményei analógok minden esetben.

1. Sokkal jobb eszköz a kormány hatalma növelésére sok fizetéses tisztviselő kinevezési joga, hogysen – főleg alkotmányos országokban, hol a központi hatalom kezelőinek állása soha sem biztos, – e célra ne használnák. Amiből az következik, hogy minden közoktatási, igazságügyi és közigazgatási hivatal betöltésénél nem arra vannak tekintettel, ami sajátképen a föladat: t. i. a közoktatás, jogügy és közigazgatás lehető legjobb ellátására; hanem csak az államhatalom kezelőinek érdekeire, kik a kinevezési jog által a lehető legnagyobb befolyást akarnak szerezni a választásokra stb. Aminek az állam ótalmául kellene szolgálni, fegyverré lesz, mely által az államhatalom magát igyekszik védeni a támadások ellenében.

2. A befolyás, melyet a központi hatalom az érin-

tett tárgyakra gyakorolhat, mindig csak pillanatszerű. A központi hatalom parancsolhatja, hogy az iskolákban bizonyos valamit tanítsanak, hogy bizonyos jogesetet bizonyos módon kell eldönteni, hogy bizonyos közigazgatási szabályt mindenütt keresztül kell vinni, s hatalmában áll megbüntetni a parancsainak engedetlen államszolgákat. Rendes és tartós befolyást azonban nem gyakorolhat a kormány, és pedig csakis az növelheti az államhatalmat. Oly hatalom, mely pillanatra mindent tehet, de hatalmával folyvást nem élhet, a hódítóhoz hasonlít, ki minden ellenállást lever maga előtt, de mihelyt elvonul, megint föltámad az háta mögött s akihez senki sem kivan csatlakozni, épen mivel senki sem hiszi tartósnak hatalmát. Az államhatalomra pedig veszélyes, ha oly föladatot tűznek eléje, melynek nem felelhet meg, s oly jogokat adnak neki, melyeket czélszerűleg nem gyakorolhat: mert miután azon kör, melyet az államhatalom nem tud betölteni, nem maradhat betöltetlenül, akik tetteleg oly befolyást szereztek a közügyek vitelére, mely az alkotmány szerint kizárólag a központi kormányt illetné, épen mivel befolyásuk bitorlott, az államhatalom ellen szokták azt használni, úgy hogy e hatalom, épen mivel korlátlanságot akartak neki tulajdonítani, természetes határain belől is akadályokra talál.

Bármennyit is lehet elméletileg fölhozni a közigazgatási központosítás mellett: senki sem fogja tagadni, ha a közügyekkel gyakorlatilag foglalkozott, a következő tételek igazságát; s ha egyszer azokat elis-

merte, önként következik azon állítás alaptalansága, mintha a közigazgatási központosítás növelné az állam erejét.

I. Az államnak semmi más eszközök nem állanak rendelkezésére, mint az államatagokéi; ha tehát föl is teszszük, hogy a központosított állam a hatalmában álló eszközökkel minden akadályt legyőzhet: polgárainak erejét annál inkább igénybe kell mégis vennie, minél inkább szaporítja a központosítás a legyőzendő nehézségeket. S miután az államatagok erőit nem vehetni igénybe az állam részére, anélkül hogy más hasznos foglalkozásoktól el ne vonatnának: minél inkább központosítva van az állam, annál kevesebb erővel rendelkezhetik.

II. Az államhatalmat közvetve vagy közvetlen illető ügyek czélszerű vitelének biztosítása végett nem elég mindenhatósággal ruházni föl a központi hatalmat; isten mindentudóságát s mindenek fölött feltétlen igazságos voltát is meg kellene részére szereznii, ami minden telegraf és rendőrség, alapjog és felelősség mellett sem áll tehetségünkben.

III. A központi hatalomnak tulajdonított egész mindenhatóság merő csalképzület, miután az államhatalom bizományosai másokra kénytelenek ruházni a valószágban hatalmuk gyakorlását.

IV. Ki lehet ugyan mondani az alkotmányban, hogy az egyes részek teljesen alá legyenek vetve az államnak, és semmi akarattal ne bírjanak, s meg lehet azokat fosztani minden törvényes eszköztől, ami által

akaratukat érvényesíthessék: de oly kevésbé áll hatalmában alkotmányos kormányoknak, mint egyes kényurnak, azt eszközölni, hogy ilyes akarat ne keletkezzék, s a kormány eljárásai egyáltalában semmi akadályra ne találjanak.

Csak az a kérdés, hogy az ellenállás, melyet a nyilatkozhatás minden törvényes eszközétől megfosztottak, valóban annyira veszélytelen-e az államra nézve, mint fölteszik? s hogy vajjon nem nagyobb veszélyek származnak-e az államra nézve épen az által, hogy az állam egyes részeitől elvonták az ellenzés lehetőségét?

Vizsgáljuk e kérdést.

JEGYZETEK A IX. FEJEZETHEZ.

(a) Ahol a község önállóságát régibb idő óta elnyomták, s elvették önkormányzási jogát, hol a községek többnyire a **míveltség** igen alacsony fokán állanak, vagy a hol átlátták, hogy bizonyos érdekeket, miknek főtartása az államra nézve fontos, a községben el lehet nyomni: kiebb kell terjeszteni az állam hatáskörét; ellenkező esetben meg kell szorítani; míg a hol az állam fogalma összeesik a község fogalmával – mint az ó-kor államaiban többnyire – természetesen az államhatalom körének a községi ügyeket is magában kell foglalnia.

(5) A keleti kényúr elméletben mindent tehet, s még sincs hatalom, melynél annyi függene a véletlentől, s különböző idegen befolyásoktól. Mi mindent írtak Bodinus, Puffendorf és Grotius a királyi hatalom korlátlanságáról, s mégis egyetlen monarcha sem volt korukban, a ki csak annyi valódi kormányhatalommal is bírt volna, mint nagy Fridrik, ki az állam szolgájának nevezte magát.

X. FEJEZET,

A központosítás befolyása az államot ben fenyegető veszélyekre.

Az államokban, melyek a központosítás elvét követik, oly rend és nyugalom mutatkozik, minővel sehol sem találkozunk. Mmél tökéletesebben egyesítik a közelet minden fonalszálát egy központba, annál nagyobb a rend és nyugalom (a). Ugyan mely veszélyek fenyegethetnének ily államot? Nem úgy tetszik-e, mintha az oly állam, melyet Franciaország mintájára rendeztek, mint valamely erősség, kívülről minden védszerrel körülvéve, ben ostromállapottal ótalmazva, nem tartatna semmi veszélytől?

A történet azt mutatja, hogy minden állam mindig ki van téve veszélynek, legyen bár, vagy ne legyen czélszerűen rendezve; abban kell tehát keresni minden alkotmány főfeladatát, hogy előre tekintettel van hasonló veszélyek bekövetkezésére.

A mely állam a veszély pillanatában nemhogy emelkednék erőben, sőt gyöngébb lesz, gyöngé állam

az, bármi mesterségesen legyenek intézményei minden bekövetkező veszély elhárítására számítva; s épen e pont az, mire nézve a központosított államok más államoknál hátrább állanak.

Kétféleképen veszélyeztethetik fönállásában minden állam.

Az államot fenyegető veszélyt vagy valamely egyes államtag idézheti elő az állam alkotmánya ellen, vagy valamely idegen hatalom támadása az állam épsége és önállósága ellen. Mint a történet tapasztalása egyaránt mutatja, mindkét esetben súlyosítja a veszély keletkezését a központosítás, s hasonló mértékben csökkenti a már bekövetkezett veszély irányában az ellenállás lehetőségét.

Rendesen azt hiszik, hogy az államot a tagjai részéről fenyegető veszélyek csekélyebbek központosított államokban, hol a község és tartomány autonómiáját összerontották, s az állam egyes részeitől minden lehetőséget elvettek, hogy a központosított kormány parancsai elé törvényes utón akadályokat tehessenek.

Azt hiszem e nézet is tévedésen alapszik.

Amennyiben csak nehézségekről van szó, minden esetre nagyobbak azok oly államban, hol az egyes részeknek némi önállóságot adtak, de nem nagyobbak az államot fenyegető valódi veszélyek, és pedig három oknál fogva:

1. Mivel oly államokban, hol a központi kormány az összes államot egyaránt illető ügyek vezetésére szorítkozik, soha sem lehet oly nagy a kormány elleni

gyűlölség, soha sem érheti el azon intenziót, mint ahol a központi hatalom mindent maga tesz, s aki csak rövidséget szenved valamiben, mind e hatalomnak tulajdonítja sérelmét.

2. Mert ahol az állam az egyes községekre és területekre hagyta azon ügyek intézését, melyek épen ama községek egyes lakosait érdeklik leginkább: az emberek többnyire a község által remélik elérhetni vágyaik kielégítését, s nem kell, hogy célhoz jussanak, az egész államot megingatniuk. Az emberekkel velők született azon ösztönnek, hogy maguknak fontosságot szerezzenek, mely központosított államokban csak a központban talál kielégítést, ily viszonyok közt széles tere nyílik a községekben; mi által nem menekszik ugyan meg az állam a veszélyektől, melyek nagy ambíciók részéről fenyegetik, de megmenekszik legalább attól, ami ezerek elfojtott hiúságából szokott támadni.

3. Mert végre oly államokban, melyeknek egyes részei némi önhatósággal bírnak, támadhat ugyan nagy és általános ellenzés, – vannak esetek, hogy minden önhatóságú terület részt vesz abban; – de ez ellenzés a dolgok természete szerint mindig meg van osztva, s bármi nagy az ellenszegülők száma a központi hatalom ellenében, mindig csak elkülönzött csapatokban állanak azzal szemközt, s e csapatok közül, elszigeteltségében, mindenik sokkal gyöngébb a központi hatalomnál. S teljes egyértelműséget az egyes községek körében is szintoly kevésbé tehetni föl, mint általában sok egymáshoz közel álló ember között; miből következik, hogy ha

az állam minden községében föllép a többség a központi hatalom ellen, még oly esetekben is mindig van annak pártja, melyre számíthat; míg központosított államokban, hol a hivatalnokokon kívül csak azok foglalkoznak élénken a politikával, kik a főnálló viszonyokkal elégületlenek, semmi ilyes támogatásra nem számíthat a kormány.

Bárhogy rendezzék az államot, minden alkotmány mellett fönmarad az egyén törekvése, saját javára használni föl az állam minden erejét, s lazábbá meg lazábbá tenni függését annak irányában. Ennélfogva minden államnak készen kell lennie ellenállásra; s az alkotmány főfeladatát abban kell keresnünk, hogy maga szabja meg az utat és módot, melyen az érintett törekvés kielégítést kereshessen. Ha az állam egyes részeinek megadták az autonómia bizonyos fokát: e téren törvényes formák közt fog nyilatkozni az ellenállási törekvés a központi hatalom ellen. Ha központosított az állam, s úgy van rendezve, hogy választott törvényhozás többségétől függ az államhatalom gyakorlása, parlamenti ellenzés lép a helyhatósági helyébe. Ha a központosított állam polgárai, mint Franciaországban, hosszas tapasztalás után azon meggyőződésre jutottak, hogy a parlamenti ellenzés terén minden erőfeszítéssel sem lehet semmi eredményre jutni: titkos társulatok működése lép a parlamenti ellenzés helyébe, vagy az államra nézve színleg idegen térre viszik át a vitatást, s aláássák az államépület alapját, mely erősebb, hogysem egyenesen megtámadják. De nekem úgy tetszik, hogy mindezen

ellenzékek közül a központi hatalomra nézve talán legkellemetlenebb, de az államra bizonyosan legkevesebb veszélyes a helyhatósággal bíró testületek ellenzése a törvény által megszabott formák között.

Azonban megengedem, hogy csalódom e részben.

Miután a központosított államnak minden eszköze megvan, hogy polgárai fölött őrkdjék, s a legkisebb ellenállást is azonnal elnyomja; úgy látszik, mintha ily államokban kellene bekövetkezni nagy veszélyeknek. De, hogy mindezen eszközök daczára, a központosított államok is ki lehetnek téve nagy veszélyeknek, senki sem fogja tagadhatni a közelebbi idők tapasztalása után, mely azt tanítja, hogy a közrendnek bármely megzavarása, ha egyszer bekövetkezik, épen a központosított államokban szokta maga után vonni minden főállanak felforgatását, s a legfontosabb jogviszonyok földülését, ami soha sem történhetik meg oly hamar nem-központosított államokban.

Mely okoknak tulajdoníthatni, hogy a főálló államformára nézve ellenséges pártok törekvései annyiszor sikerülnek Franciaországban, s az összes alkotmány fölforgatását vonják maguk után?

Aki Franciaország alkotmányát, hol annyi forradalom sikerült, egy behasonlítja más államokéival, melyekben azok nem sikerültek, bizonyára nem a véletlennek rója föl a különböző eredményeket.

Nem a főálló hatalom legyőzésében áll a nagy nehézség, aminek leküzdése nélkül egy forradalom sem sikerülhet. Minden kormányt, – bármi erősnek érzi

magát állásában, s bármennyire szíven fekszik föntartása az állampolgárok nagy többségének, – oly párt is legyőzhet pillanatra, mely minden tekintetben csekélynek látszik. A nagy erő öntudata, mely a kormányt a biztonságára szükséges rendszabályok kezelésében anyagabbá teszi; az általános meggyőződés, hogy az államhatalom elég erős önvédelmére, mely tétlenségbe süllyeszi a főnálló kormány párthíveit; egy vagy több magas állású hivatalnok árulása épen a közveszély vagy szükség percében; s a fegyveres erő és néptömeg véletlen összeütközése, s az utóbbinak győzelme – mind megannyi ok, mi miatt az államhatalom ellen intézett egyes támadások sikerülhetnek. A sikerült összeesküvések nagy száma, melyről a történet bennünket értesít, mutatja, miszerint épen nem tartozik a ritka esetek közé, hogy az államhatalmat aránylag gyöngébb párt meglepheti s pillanatra le is győzheti. A forradalom nehézségei valósággal csak első eredményei után kezdődnek, s mindig két dologtól függ végső diadala:

1. ha az államhatalomtól, melyet meglepve, pillanatra legyőztek, azon lehetőséget is elvették, hogy magát összeszedvén, újra kezdhesse a harcot;

2. ha azok, kik az államhatalmat kiszorították, tudják magukat kormányképen rendezni, s a rendezett államhatalom szükségének megfelelnek.

Ha a legyőzött államhatalmat azon lehetőségtől is meg nem fosztották, hogy magát újra rendezhesse: csakhamar magához jő meglepetéséből. Egy helyről kiszorítva, a másikon talál ótalmat, ha a fővárosból

kihajtják, központtá válik mindazon hely. hol pillanatra letelepszik, s a főállott viszonyok minden barátja s a jelenleg főállók minden ellene. – kik egy forradalom győzelme után épen a győzők sorában vannak legszámosabban, – csatlakoznak hozzá; s ha törvényes hatalom küzd lázadókkal és módjában áll legalább nagyában föntartani szervezetét, ritka eset, hogy nem a törvényes hatalomé legyen a végső diadal.

Szintoly eredménytelen minden győzelem az államhatalom fölött, ha azt csak kiszorítják, de nem képesek pótolni. Miután ugyanis a polgárisodás jelen fokán talán semminek sem érzi az ember inkább szükségét, mint a személy és tulajdon biztosítására rendezett államhatalomnak: minden párt. mely a főálló rendet fölforgatta, csak akkor számíthat a többség megegyezésére, ha a fölforgatott helyett mindjárt más rendet képes alapítani. Ha nem tud: mindenki elfordul tőle, oda, ahonnan legelőbb várja e szükség kielégítését; ami legtöbb esetben legvalószínűbb, ha” az előbbi viszonyokat állítják vissza (*h*).

Ha immár a központosított állam minden intézményét elfogultság nélkül vizsgáljuk: úgy találjuk, hogy a forradalmak sikerülésének érintett két föltételét épen a központosított államokban találhatjuk föl, és pedig annál nagyobb mértékben, minél következetesebben és teljesebben alkalmazzák a központosítás elvét. Ha az ország minden egyes részétől elvonták a jogot sőt tehetséget is, hogy saját ügyeiket elláthassák, s a közigazgatási központosítással az állam minden lakosa

megszokott, önakarat nélkül, a központból várni minden lendületet, minden irányt, melyet kövessen; ha az igazgatás minden fonalát e központban öszpontosítják, úgy, hogy akik az államhatalom birtokában vannak, habár a nagy többség akarata ellen tartják is fön abban magukat, rendelkezhetnek az állam minden erejével; ha a forradalmi kormány nem jogánál, hanem hatalmánál fogva, melyet szerzett, s mivel központi államokban mindig csak egyesek állhatnak a közhatalom ellenében, ezeket, habár milliónyian volnának is, engedelmességre kényszerítheti; szóval ha az állam Franciaország mintájára van rendezve: semmi egyéb nem kell a forradalom sikerére, mint hogy a főnálló kormányt a központból kiszorítsa, s kézrekeritse azon pontot, hol az állam kormányzásának szálai mind összefolynak. Mert valamint az összeesküvés és fölkelés vezetői az állam ily szervezete mellett, mindjárt az első pillanatban rendezett államhatalom birtokában vannak, s a kiszorított kormány helyét teljesen betölthetik: úgy viszont a kormánytól, ha egyszer a központból ki van szorítva, minden eszközt is elvettek, mi által magát újrendezhetné, s legitim kormányként léphetne föl. Egy órányi szilaj erély egy részről, s egy órai gyöngeség és bomlottság másfelől teljesen fölforgatott minden helyzetet. Maroknyi fölkelő csapat az állam kormányára emelkedik, s a legitim kormány lázadó csoporttá lesz, és egészen hasonló helyzetbe jő ellenei irányában, mint azok voltak néhány órával azelőtt ő irányában; azon egy különbséggel, hogy akik erőszakosan ragadják ma-

gukhoz a hatalmat, ritkábban engedik magukat meglepetni, s rendszeren kíméletlenül használják azon eszközöket, melyeket a központosítási rendszer nyújt nekik.

A túlzás minden gyanúja elhárítása végett csak azt hozom itt föl, amit Cormenin, a központosítás legnagyobb bámulója, mond ez államforma következményeiről (c).

„Valósággal azt illeti mindig a központosítás, aki épen kezére keríti (au premier occupant), s annak kezéből, akinél volt, az uralommal együtt átmege arra, aki elfoglalja. Az utolsó 50 év története mutatják ezt. A convent, többször ostromoltatván saját palotájában, gyakran forgott veszélyben, hogy a lázadás erőt vesz rajta. Majd a st.-cloudi orangeria ablakain ugratták ki Napoleon gránátosai a III. évi alkotmányt. Midőn Páris megszállották, nem maradt egyéb hátra Napóleonnak, mint a fontainebleau-i asztalon aláírni a lemondási oklevelet. X. Károly a fővárossal országát is elvesztette. Ha a kormánynak nincsenek mindig nyitva szemei, mindig fölemelve karjai, hogy mihelyt fejét emeli, minden fölkelést szétzúzzon a központosítás fegyverével, mihelyt elhagyja a Tuileriákat s átlép a sorompókon, azonnal vége; kincstár, telegraf, sajtó, posta, hadsereg, közigazgatás, ország mind egyszerre oda van rá nézve; törvényszerű kormányból bitorra lesz; uralkodóból alattvalóvá; aki másokat száműzött, maga lesz földönfutó; fut, menekül. Mi volna egyéb hátra? Megbukott! Hova forduljon, mikor ki van tiltva? Nem kormány,

nem hatalom, nem király többé, csak ember, sőt kevesebb, mint ember: árnyék, elhagyatott, elítélt semmi. A központban volt minden ereje, s e központ másé. Akarjátok tudni, a két követelő közül melyik a legitim? Ne azt kérdjétek, ki mellett van a jog, hanem ki mellett van Paris? akié Paris, az az uralkodó; akié Paris, azé az ország.

Kétségkívül túlságosnak tetszenék előttünk a központosítás eredményeinek ez előadása, ha Franciaország történetén (*d*) kívül, Rómáé is a polgárháborúk és imperátorok uralma alatt, s minden kényúri állam (*e*) története számos példával nem igazolná, hogy a forradalmak mindig annál gyorsabban és teljesebben sikerülnek, minél tovább vitték a központosítási elvet az alkotmányban.

Ha azon meggyőződésből indulunk ki, melyből Cormeiiin, hogy Parisnak magának elég tábornoka van Orosz-, Osztrák- és Angolország vezényletét vinni, s elég államférfia az egész világot kormányozni (*f*): szerencsének mondhatni a főváros ezen hatalmát, s nem lehet csodálni, ha oly korban, mint a jelen, midőn a forradalom fogalmát a szabadságéval, s az ellenforradalomét a renddel oly gyakran összezavarják, épen azon gyorsaságot hozzák föl valamely államforma ajánlására, melylyel a központosított állam alkotmányát meg lehet változtatni. Hiszen még Richelieu is, mivel nivellirozta és központosította Franciaországot, némi népszerűségre jutott a forradalmi pártok közt azon érdeme által, hogy előkészítette a forradalom útját; még a legconser-

vativebb kormányok is buzgón utánozták, amit a forradalom emberei tettek Franciaországban.

Nem tartozik ide, czáfolni e nézetek helytelenségét. De ha tagadhatlan tény, hogy a forradalom gyakrabban sikerül központosított államokban, s ha nyugodt vizsgálódás után meggyőződhetünk, hogy a forradalmi kísérletek gyakori sikerét Franciaországban nem a véletlennek, hanem épen az állam szervezetének tulajdoníthatni: meg kell engedni, hogy az államhatalom ellenállási képességét belveszélyek ellenében nem növeli a központosítás elvének alkalmazása, sőt csökkenti, s erre nézve akartam fölhíni a közfigyelmet.

És most térjünk azon kérdés vizsgálatára: minő befolyással van a központosítás elvének alkalmazása, az állam ellenállási képessége oly veszélyek ellenében, melyek kívülről fenyegetik az államot?

JEGYZETEK A X. FEJEZETHEZ.

(Ö) Amint az egyeduralom azon forma, melyben legkövetkezetesebben alkalmazhatni a központosítás rendszerét: úgy a rend és nyugalom is, melyet a központosítástól várnak, ily államban éri el legfőbb fokát s egész a sir nyugalmáig és a börtöni rendig kifejthető.

(b) Épen ebben áll a legitim királyság ereje, hogy míg az államhatalom egy bizonyos személyt illet: meglehet ugyan zavarni kormányzási tisztében, de nem lehet desorganisálni. Legitim egyeduralomban semmi sem pótolhatja, a mit a forradalom összerontott: t. i. a legitimitást.

(c) „De la centralisation Paris 1842” 12-ik lap.

(d) Azon tíz év története, mely Cormenin irata óta lefolyt, méginkább igazolja a főbbeket.

(e) Miután a kényuralom (despotismus) nem egyéb, mint a korlátlan hatalom birtoka az államban: minden kényuralom szintoly szükségkép maga után vonja a központosítást, mint az újabbkori értelemben központosított államot mindig korlátlan, azaz kényúri hatalommal kell gondolnunk az egyes irányában. Minélfogva minden kényúri állam ugyanazon veszélyeknek van kitéve, melyeknek minden központosított állam, s mindkettőnek szükségkép attól függ biztonsága: mennyiben vannak szemei mindig nyitva, és karjai fölemelve, hogy semmivé tegeye a lázadást, mihelyt az fejét emeli.

(f) Cormenin: „De la Centralisation” 39. lap.

XI. FEJEZET.

A központosítás befolyása az államot fenyegető külveszélyekre.

A hadtan jelen állása mellett hadi erő főállását képzelni sem lehet központosítás nélkül. Ha tehát a haderőtől függ valamely állam biztonsága külső megtámadások ellenében: tagadhatlan, hogy központosítás nélkül egy állam sem lehet biztos külveszélyek ellenében. Oly hatalom, minőt az állam egész haderejének központosítása megkíván, egyes kezében szükségkép korlátozza, sőt veszélyezi a polgári szabadságot: mindez azonban csak azt mutatja, hogy míg a különböző államok közti viszályokat kard dönti el, a polgári szabadság sem legfőbb fokát nem érheti el, sem egészen nem biztosítható; nem pedig azt, hogy tehát le kell mondani a központosításról, miután, ami nélkül az állam elvesztené önállóságát, ha korlátozza vagy veszélyezi is a polgári szabadságot, mégis mindig az összes állampolgárok szabadságának föltétele az.

De a központosítás elvét oly államokban, hol ko-

rank kellékei szerint rendezett haderő létez, egyáltalában nem szoríthatni azon dolgok körére, melyek e haderő vezérletét illetik. Ami csak a haderő kiegészítésére, élelmezésére, fizetésére vonatkozik, mind egy központból intézendő; honnan az következik, hogy minél inkább szüksége van, biztosítása végett, nagyobb haderőre az államnak, annál inkább kell szaporodni azon tárgyaknak, melyeket a központból igazgatnak, azaz: hogy oly államnak, melynek biztonsága kívülről inkább van veszélyezve, nagyobb szüksége van központosításra, s annál fogva a központosítás elvének alkalmazása némileg kölcsönös összeköttetésben áll az állam külbiztonságával (*a*). De ha azon körülményből, miszerint az állam külbiztonsága a központosítás bizonyos mértékét igényli, azt következtetik, hogy az állam külbiztonságának azon mértékben kell növekedni, amelyben a központosítás elvét az államban alkalmazzák: nézetem szerint semmivel sem teszünk okosabban, mint ha, azon meggyőződésből indulva ki, hogy valamely szerből bizonyos mennyiség kell a beteg meggyógyítására, mindig többet akarnánk abból beadni a betegnek, hogy még egészségesebbé tegyük, vagy mint ha a katona fegyverét, melyet védszerűl és támadásra használ, kelleténél háromszorta nehezebbre csináltatnék, hogy háromszorta erősebbé tegyük a védelem és támadásban; és pedig

1. mivel az állam biztonsága nemcsak *már rendezett haderejétől függ, hanem még inkább azon eszközöktől, melyekkel a haderő szervezetét illetőleg rendelkezhetik, az az: valódi erejének mennyiségétől;*

2. mert az államot, épen mikor a legnagyobb külsőveszélyek fenyegetik kívülről, egyáltalában nem közgazgatási szervezete, hanem egészen más eszközök tartják fön.

Nem szenved pedig kétséget, hogy van a központosításnak bizonyos foka, mely az államhatalomnak e kellékeit, ahol nem semmisíti is meg, tetemesen csökkenti.

A központosítás csak eszköz, mely az államhatalomnak csak lehetővé teszi, hogy az állam körében levő erőket mind fölhasználhassa bizonyos czélra; amiből következik, hogy oly államok közt, melyek erők tekintetében egyenlően állanak, pillanatra mindig az a leg-erősebb, amely legjobban központosíthatja az erőket (6). Azonban a központosított államintézmények legnagyobb bámulója is kénytelen megvallani:

1. hogy a központosítás az államban levő erők teljes használatát lehetségessé teszi, de ívj erőket nem állít elő; és

2. hogy a központosítás maga igénybe veszi és föl-emésztí az államban levő erők bizonyos mennyiségét.

Ebből következik:

hogy a központosítás az államban levő s annak ótalmára fordítható erők öszlétét szükségkép mindig csökkenti, miután amennyi erő csak az állam központosítására kell, mind a fölhasználható erők mennyiségéből vonják el; tehát az esetben, ha a központosítás az állam erejének igen nagy részét veszi igénybe, könnyen fordulhatnak elő viszonyok, mik közt az államhatalom

az államban levő összes erővel rendelkezhetik ugyan, de ez erő mindössze is oly csekély, hogy többé nem elég az állam ótalmára (c).

Az állam rendelkezésére álló erők általában három elem közrehatásából származnak. Ezek:

az egyén munkája;

a tőke;

a szabadság azon mértéke, amint az egyes munkáját és tőkét használhatja.

Minél nagyobb a productiv munkával foglalkozók száma;

minél több tőkével rendelkezhetnek;

minél nagyobb a szabadság, melylyel tőkájukat és erejüket használhatják:

annál nagyobb a termelés őszlete.

Hol sok egyest elvonnak a productiv tevékenységtől;

hol a tőke nagy részét más czélokra fordítják;

hol az egyest háborgatják ereje használatában:

ott a termelés szükségkép kevesebb s az erők összege is fogy, mikkel az állam rendelkezhetik.

De a dolgok természetében van, hogy a központosítás a termelő erő mindezen elemeire ártalmasan hat.

A központosítás, aszerint, amint kisebb vagy nagyobb, több vagy kevesebb állampolgárt von el a termelő munkától;

minél inkább központosítva van az állam, annál nagyobbak kell lenni a tőkének, melyet az egyestől elvon;

minél inkább központosítva van, annál inkább korlátozza az egyéni szabadságot.

Innen következik, hogy minden központosítás csak az államban levő erők öszletének rovására történhetik.

Ha minden kétségen kívül áll, hogy az államban levő összes erőknek az államra, mint egészre nézve, csak annyiban van értékük, mennyiben azokkal rendelkezhetik, hogy tehát minden államnak, amint biztonsága megkívánja, központosításra van szüksége bizonyos mértékben: következik egyszersmind, hogy: *mivel a productiv erők tömegét a központosítás csökkenti, minden oly lépés, melyet a szükséges mértéken túl ez elv alkalmazásában tesznek, nemcsak erősbbe nem teszi az államot, hanem gyöngíti, s ekkép külveszély ellenében csak biztonságát csökkenti.*

A fölállított tételeket még jobban fölvilágosítja egyszerű példa.

Az állam a következő erők fölött rendelkezhetik:

Az összes állampolgárok munkája, ingó és ingatlan tulajdonuk, melyet munkájok által gyümölcsözővé tesznek, s a munka és tőke eredménye, az évi jövedelmek fölött.

Tegyük föl, hogy az állam munkaképes lakosainak száma 1.000,000 (a tulajdon tőke értéke 500.000,000-ra menne), s mindennemű évi jövedelmet részint élelmi szerekben, részint egyéb termékekben 100.000,000-ra tennének;

tegyük föl, hogy az államnak külbiztonsága föntartása végett, 50,000 főnyi rendes haderőre van szüksége;

s azon ügyek ellátása, melyeket az állam nem hagyhat az egyes községekre, e fölött még 10,000 egyént kívárnia, kik magukat az állani szolgálatára szentelnék;

tegyük föl, hogy az állam minden szükségének fedezésére évenként 25.000,000 kellene:

ezek szerint az állam erejéből föntartására évenként 60,000 egyén munkája, s az összes jövedelemből 25.000.000 lenne szükséges (*d*).

Vegyünk most egy, segélyforrásaira nézve egészen hasonló államot, hol, mint például Franciaországban, a központosítás elvét a községi ügyek vitelére is, általában mindenre alkalmazzák, amire csak lehet.

A rendezett hadi erő szüksége, az állam külbiztonságának sine qua non-ja, nem kevesbedik az által hogy a községi ügyekre is alkalmazták a központosítás elvét. Egy okos ember sem fogja állítani, hogy mivel ezerekkel szaporítják a tisztviselők seregét, csak egyetlen emberrel is leebb lehetne szállítani azon sereget, melynek az ország határait kell védenie. Az első tétel tehát semmivel sem változik, s föl kell vennünk, hogy az állam, melynek előbb függetlensége föntartása végett 50,000 emberre volt szüksége, szintoly nagy haderőt fog kívánni, ha Franciaország mintájára rendezték.

Ha az államügyek ellátása, ahol csupán a szükségesre szorítkozik, 10,000 ember erejét veszi igénybe: legalább ötszörte többet kíván oly körülmények közt, hol a növelés, cultus, törvénykezés, s az összes közigazgatás az államügyek körébe vannak vonva, s csak Fran-

cziaország, vagy a mintájára rendezett bármely állam statistikáját kell kezünkbe vennünk, hogy meggyőződjünk, miszerint a polgári hivatalnokok száma majdnem annyi, mint a hadsereg. Ha ugyanannyira teszszük, 50 ezer hivatalnok jő ki számításunk szerint.

Miután az államszolgálat a szellemi képesség nagyobb fokát igényli; s miután oly pálya, mely egész életre kiterjed, s nemcsak néhány évi foglalkozás, mint a hadi szolgálat, s így az államhivatalnokok nagyobb része családtyákból áll: 50,000 államhivatalnok fön-tartása jóval több költségbe kerül, mint 50,000 főnyi hadsereg tartása, s a kiadásokat a szoros központosítás behozatala legalább is kétszer annyival, azaz 50.000,000-val növeli évenként.

Mindezen számok, mint magától érthető, tisztán képzeletiek; ha azonban a fölállított arányt hibásnak venné valaki, s azt hinné, hogy a legszükségesebbre szorított központosítás szükségeit igen csekélyre, s a francia kormány rendszerét igen magasra tettük: az csak igaz marad, hogy minden újjabkori értelemben központosított államnak mind több államhivatalnokra van szüksége, fönállhatása végett, kiket hasznos munkától vonnak el, mind nagyobb költségvetésre; hogy tehát az ily állam a rendelkezésére álló erőkből nagyobb mennyiséget emészt föl, mint más államok.

Ha igaz volna is, hogy az állani külbiztonsága kizárólag hadereje nagyságától és szervezetétől függ; még is tagadhatlan, hogy az állam haderejét nem a valóban fegyverben álló katonaság számához kell mérni.

hanem inkább azon lehetőséghez, miszerint az az állam szükségéi szerint szaporítható, s szerencsétlenség esetében újra szervezhető. S miután e lehetőség az egyes polgárok karjaiban rejlő erőtől függ: az olyas intézmények, melyek mellett az állam, főállhatása végett, béke idején ez erők nagy részét kénytelen igénybe venni, szükségkép gyöngébbé teszik az államot külveszélyek ellenében. S állíthatja-e valaki, ha a történeteket ismeri, hogy a legjobb hadsereg is minden tekintetben elegendő, kül ellenségek ellen biztosítani az államot?

Nem szeretném, ha félreértenének. Bármint vélekedik valaki a nagy állandó seregek felől, senki sem tagadhatja azoknak szükséges voltát, ha NyugotEurópa minden államának helyzetét nyugodtan vizsgálja. Miután az egyeduralom az a forma, melyben minden formák között nagy hadseregek főállása legkevesebbé veszélyes a polgári szabadságra nézve, s így magának a szabadságnak is érdekében áll föntartása: e kényszerűséget fájlalhatja, aki a köztársasági intézmények mellett lelkesül. Sajnos lehet az oeconomista előtt, hogy annyi ezer meg ezer erős kart vonnak el a productiv munkától, s annyi milliót áldoznak föl a külhatalomnak. Könyezhet fölötte a philanthrop, hogy a fölvilágosodás századában, oly népek közt, melyek a béke ugyanazon isteni tanára hivatkoznak, arra kell fordítani az állami erők jobb részét, hogy más államok önállósága ellen fegyveres támadásra, s védelemre hasonló támadások ellen készen legyenek; s talán van is benne némi

haszon, ha e nézetek képviselői különböző államokból összejönnek, s kölcsönösen megerősítik egymást ama szebb jövő reményében, mikor a népek közt szintoly esztelennek fog tetszeni az ököljog, mint tetszik előttünk, amely az egyesek közt uralkodott egykor, s módokról gondoskodnak, mik által az örök békét meo-alapíthatnák vagy legalább a háború alkalmait kevesbíthetnék. De aki a rendes hadseregek főállásának szükségét századunkra nézve tagadja, vagy azt hiszi, hogy NyugatEurópa összes államainak egyértelmű hártázata is föloszlathatja az állandó seregeket, megszüntetheti azok szükségét, míg északon egy óriás hatalom létezik, egészen más alapokra épített polgárisodással, minek következtében nyugot meghódítására kell törekednie: merő utópiák körében forog az ily ember, s legfőlebb csak a jövendő ivadékok épületére beszélhet az államtudományokról.

Epen a nagy rendes hadseregek fonállásának szükségese teszi szükségessé a nagy államok főállását, s e tény félreismerése sok tévedésnek lett forrása, mely korunkban oly széles körben elismerést szerzett magának. Szintoly bő forrása egyébiránt a tévedéseknek azon hit, mintha hatalmas hadsereg, a mi az állam biztonságára nélkülözhetlen, magában véve *legendő is* volna erre nézve.

Mellőzöm, hogy az állam külbiztonságára nézve azon körülmény is idézhet elő különös veszélyeket, ha igen nagy haderővel bír. Az államhatalom, túlnyomó hadereje öntudatában, épen mivel annyi áldozattal jár

főntartása, rendesen nemcsak az állam biztosítására szokta az erőt használni; e föltevés valószínűsége mindenestre igen gyakran szolgál okul másoknak ellenégeskedésre. „Nemo potuit terribilis esse impune”: államokra és egyesekre nézve egyaránt igaz, s némely államot, mikor épen zavarban volt, azért támadtak meg, mivel mások megtámadására jól fölkészültnek látták, s meg akarák előzni a támadásban. De mellőzzük mind- ezt; mint mondók: van-e hadsereg, mely győzhetlen volna? Mert ha ebben hiszünk, csak akkor állíthatjuk észszerűleg, hogy egy pompás hadsereg magában ele- gendő a külbiztonság főntartására.

Azt hiszem ez is olyas kérdés, melyre nem szükség felelni.

A történet azt tanítja, hogy valamely hadsereg- nek sem czélszerű szervezete, sem vitézsége soha sem védhetett meg egy államot is a szerencse változásaitól. Amellett is elnyomhatja pillanatra az államot ellenei- nek túlnyomó ereje, s minden létező állam közt talán egyedül Anglia történeteiben nem találunk pillanato- kat, midőn az állam az idegen hatalom által egészen alávetettnek látszott. Nem azon következményt kell- vonnunk a tapasztalatok hosszú sorából, hogy önálló- sága biztosítása végett a külföld irányában, nagy és vitéz haderőn kívül, egyéb eszközökre is van minden államnak szüksége: hogy, miután senki sem áll oly magasan, hogy pillanatra alá ne sülyedhessen, minde- nek fölött attól függ minden közállomány biztossága: *mely eszközöli állanak rendelkezésére, hogy ismét fölemel-*

kedhessék? Nem hiszem, hogy valaki ez eszközök közé számítsa a közigazgatási központosítást.

Nincs államforma, melyben az egyes akarata, vagy legalább ez akarat nyilatkozhatása annyira föltétlenül alá lenne vetve az államhatalomnak, mint a központosított közigazgatású államokban; nincs államforma, mely mellett az állani minden egyes erejének nagyobb részét vehetné igénybe, s annál fogva megengedem, hogy amely államok e rendszert követik, erejük-höz aránylag hatalmasabb hadsereget képesek tartani, s azt gyakrabban is megújíthatják, valameddig az állam belszerkezete nincs megtámadva.

Tagadhatlan előnye a központosításnak, mint általában minden kényuralomnak, hogy az államhatalomnak több eszközt nyújt támadó háborúra minden más államszerkezetnél. De képzeljük, hogy magát az államot támadják meg, semmivé teszik hadseregét, elfoglalják fővárosát – nem szükség a jelen századnál meszszebb menni vissza, hogy legtöbb államban hasonló eseményeket találjunk, – vajjon a központosítás-e, ami az államot megmentheti? A hivatalnoksereg elől fog-e visszavonulni a diadalmas ellen, mely az állam hadi erejét leverte? szent borzalommal nem merészli-e megilletni a központosított közigazgatású állam bámulatos remek művét? vagy kitakarodik az országból, mivel megtagadják szolgálatukat, akik addig a közigazgatást vitték?

A történet sok csodás módot ad elő, miszerint az egyes államok hasonló pillanatokban megszabadultak.

Tudjuk, hogy Spanyolország, miután a mórok hatalmának meghódolt, azon kevés számú harcos erős hitének köszönheti utóbbi nagyságát, kik Astúriába vonultak a zivatar elől; tudjuk, hogy Svédországot egy maroknyi parasztsapat mentette meg; hogy Franciaországnak egy szűz lelkesítő ereje szerezte vissza függetlenségét. Oly esetről nem szól a történet, melyben valamely állam az által nyerte volna vissza elvesztett önállóságát, hogy a hódító nem talált senkit, aki parancsait leírta, lefordította, a kivetett adókat beszedte, szóval a törvényes kormány alatt rendezett közigazgatást tovább vitte volna; sőt azt látjuk a történetből, hogy a legnagyobb külvészély ilyes pillanataiban az idegen ellenség épen a közigazgatási központosítás által szintoly kedvező körülményekbe jutott, mint az állam benső ellenei a törvényes kormány ellenében, melyet pillanatra kiszoríthattak.

Miután a rendezett közigazgatás, azokra nézve, kik központosított államokban azzal foglalkoznak, nagyré-szint még nagyobb szükség, mint magára az államra nézve; miután az óriási közigazgatási test számtalan tagja minden parancs föltétlen teljesítéséhez szokván, állásuknál fogva semmit sem tartanak nagyobb szerencsétlenségnek, mint ha senki sem parancsol velők: az állam bármely kül ellensége, mihelyt a központnak urává tette magát, szintoly kész eszközökre talál, akara-ta teljesítését illetőleg, a legtöbb hivatalnokban, mint-ha csak valamelyik párt szorította volna ki állásából a törvényes kormányhatalmat, vagy mintha a törvényes

hatalom maga lenne. Dőreség érzelemszilárdságot követelni azoktól, kiket akarat nélküli eszközöknek növeltek, vagy ellenállást várni oly gépezettől, melynek az az előnye, hogy könnyen lehet bizonyos pontból mozgatni tetszés szerint.

A legnagyobb veszély pillanataiban csak nagy férfiak, vagy nagy elvek menthették meg az államokat; és bár meg kell engedni, hogy az államszerkezet alakja *magában* sem nagy embert elő nem állíthat, sem lelkesedést nem ébreszt valamely nagy elv mellett: nem tagadhatni, hogy vannak bizonyos államintézmények, melyek egyiket-másikat megnehezítik, s ezek közé tartozik kétségtelenül a közigazgatási központosítás rendszere is.

A közigazgatási központosítás egyik fő feladata az újabb államokban, s kétségtelenül fő oka azon népszerűségnek, melyben e rendszer részesül, az egyenlőség, mit az által, ha nem is teljesen, de jobban elérhetni, mint bármi egyéb által. Központosított államokban is, melyek szabad alkotmánynak örvendenek, fölülemelkedhetik társain az egyes polgár, de az ily államokban nincs olyan társadalmi állás, melyben az egyes, mintegy a dolog természeténél fogva, polgártársai bizonyos nagyobb részének központjává tehetné magát (*e*). Legáltalább minden ilyes állást abnormitásnak kell tekintennünk, s csak következetes dolog, ha a központosított államokban azt lehetőleg alá törekszenek ásní.

Szívesen megengedem, hogy az összes polgárok teljes egyenlősége igen kellemes dolog lehet azokra

nézve, kiknek kezében van az államhatalom. A parlamenti többség nevében kormányzó ministerek szintoly jól tudják, mint egyes kény urak, hogy a tengernyi homok legfőbb is nehézségül szolgál, míg egyes szikladarabok legyőzhetlen akadályt gördíthetnek utunkba. Legtöbb emberrel vele született az ösztön, valami magasabb felé vetni tekintetét (*f*), s innen van, hogy ahol semmi egyéb nincs, ami előtt magukat meghajtsák, sokan a kormányhoz csatlakoznak, melynek ereje azon mértékben növekszik, minél gyámoltalanabbnak érzi magát irányában minden egyes. Az ily államot ennél fogva nyugodt pillanatokban könnyebben és kellemesebben kormányozhatni, mint minden mást; de mindenkinek meg kell engedni, hogy e kormányforma nagy önálló egyéniségek kifejtésére, – minőkre van szüksége az államnak nagy veszély perceiben, – legkevesbbé kedvező minden egyébnél. Mikor az államnak nagy egyéniségre van szüksége, azok közt található föl ez egyéniségeket, akik inkább akarnak egy faluban első lenni, mint Rómában másodrendűek. Az iskolaT melyben nagy hivatásukra előkészülnek, ama kisebb kör vezetése, melyben az előtt mozogtak (*g*). Az első lépés nagyszerű pályájokhoz azon tisztelet, melyet székely körökben meg tudtak maguknak szerezni.

E tételek ellenében a tapasztalásra fognak hivatkozni. Vajjon századunk, minden központosítás daczárát melyet a legtöbb nagy államba bevitték, nem rendkívül gazdag-e nagy emberekben? Minden alkotmányos államban két, gyakran három rendét is talárjuk oly fér-

fiaknak, kik egymást váltják a kormányban, anélkül, hogy abban változást vennénk észre. Azt hiszem, hogy a jövő, az 1848-ki év történeteivel kezében, másképp ítélend egykor korunk eme bőségéről nagy emberekből.

De megengedve, hogy akik a „nagy ember” czímet igénylik maguknak, mind valóban azok: minő eszközei vannak az egyesnek, ha még oly nagy és kitűnő is, külellenség által fenyegetett hazáját megszabadítani?

Képzeljünk egy központosított államot, mely ellen-ségei túlnyomó erejének meghódolt; vagyis, amelynek fővárosa ellenség kezében van. Maga Franciaország története is elég példát mutat e részben.

VII. Károly alatt az angolok kezében volt Paris. Hosszas, küzdelemteljes harcz után megint kivívta az ország függetlenségét; saját erejével, önfiai hős tettei által vívta ki. Mihelyt nem volt többé a királyság székhelye Paris, megszűnt az ország fővárosa lenni. Mivel a főváros ellenében száz hely bírt jelentékeny önhatósággal, nemcsak mindenik képes volt, de meg is szokta, önállólag haladni pályáján, mindeniket alapkövíül leheté használni az állam ujdón épületének megkezdésére. Képzeljük, hogy Franciaország VII. Károly alatt központosítva, egyes részeinek önhatósága megsemmisítve lett volna, s a nép meg szokott volna föltétlen engedelmességgel fogadni minden parancsot, mely a központból jött: azt hisszük, hogy Jeanne d'Arc minden vallásos lelkesedése, Dunois és La Tremouille minden hősisége, és százezerek honszeretete, de akiknek nincs semmi eszközük magukat szervezni, idézhetett volna

legfőbb részletes fölkeléseknél egyebet elő, melyek végre is csak az államhatalom rendőri szabályainak nagyobb szigorúságára vezettek vala? Egyébiránt épen nem szükséges képzelmünket megerőtetni. 1814- és 1815-ben megint meghódolt Franciaország idegen hatalmak fegyverei előtt, s megint visszanyerte önállóságát; de bizonyára nem saját ereje által mindkét esetben. A diplomatia eszélye megmenté Franciaországot a fölosztás szerencsétlenségétől; hódítói a legitimitás elve iránti tiszteletből adták vissza a trónt a legitim uralkodóháznak. Az országnak, miután fővárosát bevették, nem vala többé semmi eszköze, ellenszegülni az idegenek határozatának. „Paris pris, Napoléon n'a qu'à souscrire son abdication, – qui a Paris a la France.” Ha Parist a világ fővárosának, az európai emberiség fényének, sőt szentélyének tekintik (*h*): nagy dicséretnek látszhatik ez; egyszersmind azonban világos elismerése, hogy a központosított államok küellenségek ellenében is nagyobb veszélyeknek vannak kitéve, mint mások. Minden ilyes állam a monda hőiséhez hasonló, ki csak egy ponton sebesíthető meg, de ezen mindig halálosan; azon egy különbséggel, hogy e sebesíthető helyet mindenki ismeri, s azt hiszem, hogy ez, biztosság tekintetében, lényeges különbség.

JEGYZETEK A XI. FEJEZETHEZ.

(a) Oly államokban, hol nagy haderő kell, szükséges a királyság: legalább kétségtelenül ez államformában veszélyezi legkevesebbé nagy hadi erő főnállása a polgári szabadságot.

(b) Amennyiben a központosítás csak úgy lehetséges, ha minden hatalmat egyes kezébe adnak: bizonyára legcélszerűbb, ha – mint a római alkotmányban történt, – rendes intézménynek teszik a dictatorságot, mivel ez által e hatalom átruházásának módját, bizonyos formákat, mikkel az jár, és mindenek fölött idejét, napját meg lehet határozni: míg a hol semmi ilyes intézményekről nem gondoskodtak az alkotmányban, a véletlentől, szenvedélyektől, s a mi legveszélyesebb, a félelemtől függ mindannak meghatározása. Miután ugyanis az államot, nagy kül veszély pillanatában csupán fegyverrel, az az egyes hatalma által menthetni meg: az önfentartás ösztöne veszély perceiben mindig dictaturát idéz elő; ha még úgy kárhozhatja is azt az alkotmány.

(c) Bármennyire előhaladtunk, semmiféle mesterségben sem mentek annyira, mint abban, hogy az állam összes erőit mind rendelkezésére állítjuk a közhatalomnak. Ha a mit a kényúri persa birodalom egyes satrapái bevettek s Kordova kalifái zsaroltak alattvalóiktól, a mi csak a mindennemű jövedelmek egy tizedében állott, mind egybevetjük azzal a mit a legkevésbé terhelt államokban is adnak az államnak: nem tagadhatjuk e részben a haladást. Mióta behozták az államadósságok rendszerét, a mit Cormenin a központosítás főesz-

közének nevez, s a mit még inkább mondhatott volna a központosítás eredményének: úgy tetszik, csaknem kimeríthetlen forrásokkal rendelkezhetik az államhatalom. Azonban a tapasztalás mutatja, hogy épen nincs úgy: miután az állam fizetési képességében vetett hitet azon csodával kell támogatni, hogy 1000 – sőt 10,000 millió kamatját is kell fizetni évenként.

(d) Ez is elég sok. Ha megfontoljuk, hogy az állam valóban munkaképes lakosai felét sem teszik a népességnek: mindig megérezhetni a termelő munkaerőkben szenvedett veszteséget, s mivel csak a jövedelem fölöslegét fordíthatni a tőke szaporítására, ez is annál kevésbé szaporodik, minél nagyobb részt vesznek igénybe a jövedelemből az állam szükségéi.

(e) A nemességet rendszeren a trón legszilárdabb támaszának, a rend legjobb biztosítékának tekintik, és méltán. Miután az állam egész jogállapota bensőleg annyira összefügg, hogy a jogot a legkisebb körben sem sérthetni meg, a nélkül, hogy minden jog csorbulást ne szenvedjen és ne veszélyeztettesék: úgy a társadalom azon osztályainak, melyek nagy mértékben bírnak kiváltsággal, leginkább áll érdekökben a jogállapot föntartása. A társadalom fensőbb osztályai – azon pillanatokat kivéve, midőn rémuralom alatt vannak, – mindig conservatívek, s a centralisatio és decentralisatio kevés hatással van érzületökre. Annál nagyobb befolyást gyakorol az államszerkezet azon állásra, melyet a társadalom fensőbb osztályai az államban elfoglalnak; s ami által lehetségessé válik az államra nézve hasznos módon megőrzeniök a rendnek kedvező érzelmeiket. Csak ott foglalhatnak el egyesek előkelő helyzeteket, csak ott gyakorolhatnak magára az államra nézve is hasznos befolyást, a hol kisebb körök vannak. A kinek részén vannak olyan államszerkezet mellett a társadalom fensőbb osztályai, – biztosan érezheti magát. Központosított államokban ez osztályok befolyása mindig jelentéktelen, mert a legmagasabb állású egyén is jelentéktelennek tűnik föl az egész államhoz képest.

(f) Sokan nem az „erecto ad sidera vertice” miatt emelik az égbe tekintetöket; hanem többnyire beérik azzal, ha valami fensőbbet találnak, mely előtt ugyancsak mélyen megalázzhatják magukat.

(g) Rendesen azt mondják: hogy valaki parancsolni tudjon, előbb meg kell tanulnia engedelmeskednie. Nem bocsátkozom azon kérdés vizsgálásába, vajjon azok közül, a kik legjobban tudtak parancsolni, nem voltak-e némelyek legkevésbé kitűnők az engedelmességben. Az az egy bizonyos, hogy a nagyobb körben parancsolást csak kisebb körbeni parancsolással tanulhatni meg. A ki egy községet magától jól tud igazgatni, jobban fogja az államot kormányozni, mint valamely minister első commis-ja.

(h) Cormenin. „De la centralisation.”

XII. FEJEZET, Mit kíván az egyén a szabadság nevében az államtól?

Eddig azon kérdésre fordítók figyelmünket, hogy a szoros központosítás, minőt Franciaországban s a mintájára rendezett államokban találunk, valóban gyarapítja-e az állam erejét és biztonságát, s azt hiszem, hogy arra nincs eset.

Miután a központosított államokban az államhatalom örökös küzdés jutalma gyanánt megy egy kézből a másikba s ekkép soha sem fejthet ki elegendő mértékben következetességet;

miután hatalomkörét nem töltheti be teljesen, s az eléje tűzött czélt a rendelkezésére álló eszközökkel soha sem érheti egészen el:

miután az ily rendszer szerint szervezett államokban az állam rendelkezésére álló eszközök nagyobb részét arra kénytelen fordítani, hogy a közigazgatás bonyolult gépezete rendben tartassék és mozgásba induljon;

miután végre az államhatalom e rendszer által,

épen nagy bel- és külvészély pillanataiban, nemhogy erejében növekednék, sőt gyöngébb lesz, s egyetlen csapással megsemmisíthető: a központosítás rendszere, amint korunk sok alkotmányos államában alkalmazva találjuk, szaporítja az államot fenyegető veszélyeket, a nélkül, hogy annak belerejét gyarapítaná: a miből az következik, hogy a fő ok. melylyel e rendszert védik, a tévedések egész során alapszik.

A másik ok, melyet fölhozunk mellette, az: hogy az *egyetemes szabadságot jobban biztosíthatni a központosítás, mint bármely más államszerkezet mellett, s hogy az egyéni szabadság korlátozása központosított államokban, mivel annak ott észszerű alapja van, – kevésbbé teszi nyomasztónak az egyes előtt.* Lássuk, mennyiben helyesek ez állítások?

Mindenek előtt szükséges, ha eredménynyel akarunk e részben eljárni, tisztába jönnünk azon kérdés iránt: *mit kell sajátlag értenünk az egyéni szabadság alatt? s mit kíván az egyes a szabadság nevében az alléimtól? s nincs talán tárgy, mely fölött nagyobb fogalomzavar uralkodnék a politikai tudományokban, mint épen e fölött.*

A szabadság azon lehetőség, mely szerint az egyén önjerejét, s ami körüle van, mind fölhasználhatja önválasztotta céljainak elérésére.

Minél kevésbbé van akadályozva ereje használatában, minél több tárgyat fordíthat céljaira, annál szabadabb: minél inkább korlátozva van e részben, annál kevésbé szabad.

Bizonyára senki sem nevezhetné szabadnak azon embert, akinek senki sem parancsol, de aki személyes erején kívül egyáltalában semmit sem fordíthat egyéni céljaira; – ha ugyan képzelhetni ily állapotot.

Miután pedig az uralkodás is csak azon lehetőségben áll, hogy ami körülünk van, egyéni céljainkra használhatjuk, s így az uralom és szabadság közt csak azon mértékre nézve van különbség, melyben az egyes e lehetőséget megszerzi: a szabadság és uralkodás velünk született hajlama közt sem húzhatni biztos határvonalat.

Az uralkodási hajlam elvégre sem egyéb, mint azon ösztön, mely szerint egyre több-több idegen erőt szerzünk önválasztotta céljaink elérésére, azaz: a szabadság legfőbb fokára törekvés, s önként következik, hogy a szabadság ösztöne, ha nem talál akadályra fejlődésében, szükségkép uralkodási vágyra vezet mindig.

Valamint a szabadságvágy minden emberrel vele született, sőt minden emberre és minden lényre, ki föntartása végett önereje használatára van utasítva, az önfentartás föltétele: úgy az uralkodási hajlamot is minden emberi lényvel közösnek kell tekintenünk (a), s ha azt képzeljük, hogy az ember csupán az egy ösztön után indul, azaz esztelen lénynek vesszük: semmi ellenvetésünk sem lehet azon állítás ellen, miszerint az egyén föltétlen szabadság utáni vágya ellentétben áll az állammal, mely csak az egyén kellő alávetése által lehetséges. Csak az a kérdés: *hogyan e föltétlen szabadságvágyat* (mert hiszen ez ellentétben áll az állam főnállá-

sával) az embernél (italában meglevőnek kell-e tekintenünk? s azt hiszem, hogy e kérdésre határozottan nem-mel kell felelnünk.

A szabadság utáni törekvés mindenesetre korlátlan, azaz: minél önállóbban használhatja az ember tehetségeit, minél inkább hatalma alá vetheti az őt környező dolgokat, annál élénkebb vágyat érez, még kiebb terjeszteni hatalomkörét. Azonban föltétlen szabadság fogalma (hacsak bölcselmi szemlélődés útján nem jut rá) szintoly kevéssé támadhat az emberben, mint egyéb dolgok fogalma, melyeket nemcsak nem látott, sőt amikre nézve mindig ellenkezőt nem tapasztalt. Az ember, természeténél fogva szükségkép törekszik legyőzni minden akadályt, mely ereje használásában korlátozza, mert szükségkép mindig kiebb igyekszik erejét terjeszteni; – de hogy e törekvésnek soha sem tehet egészen eleget, azaz, hogy soha sem szabad föltétlenül: azt szintoly jól tudja, mint p. o. azt, hogy repülni nem tud.

Aki tehát azt állítja, hogy az egyén föltétlen szabadságvágya s az állam fogalma közt létező elméleti különbség gyakorlatilag lehetlenné teszi rendezett állam alkotását, merőben úgy tesz, mint ha azt mondaná, hogy a rendezett államok főállása azért lehetetlen, mert ellentétben áll bizonyos eszmével, mely miatt mindenkit az örültek házába vinnének, ha a gyakorlati életben cselekvési zsinórmértékül akarná venni.

Nem föltétlen, hanem csak a létező viszonyok közt *lehetséges legnagyobb* szabadság utáni vágy, s a törek-

vés, e szabadság korét mindig kiebb terjeszteni, – ez az, mi az emberrel vele született. S ez ösztön a rendezett állam önállásával oly kevésé ellenkezik, hogy épen egyik fő okul kell azt tekintenünk, mely az embereket polgári társaság alkotására vitte *(b)*. Amint a természet adta az emberbe az ösztönt, hogy uralkodásra törekedjék a körülé levő dolgok fölött: úgy azt mutatja a tapasztalás, hogy igen kevés azon dolgok száma, melyeknek saját erejével ura tud lenni. Épen azon ösztön, mely szerint mindennek ura, azaz lehetőleg szabad akar lenni, viszi rá az embert, mint eszes lényt, hogy mások segélyét igyekezzék biztosítani, vagy is: az vezetí társaságba.

A családon túl (mit a nemi viszonyból s a gyermekek felőli gondoskodásból, mely ösztön az emberben még inkább megvan, mint más állatban, magyarázhatni ki), minden emberi, társaságnak a szabadság utáni vágyban találjuk természetes okát: vagyis azon törekvésben, hogy más személyeket és dolgokat saját céljái elérésére használhassunk, s innen következik, hogy az állam önállása az egyének szabadságvágyával nemcsak nincs ellentétben, sőt az államot egyik olyan eszközül kell tekintenünk, mely által az egyén szabadságát, azaz a körülé levő dolgok fölötti hatalmát biztosítani törekszik oly esetekben is, midőn tudja, hogy a rendelkezésre álló eszközök e végett mind nem elegendők.

A biztosság legfőbb foka minden anyagi és erkölcsi jókra nézve, melyekkel bír: ez az, amit az egyes az államtól a szabadság nevében követel (c). Aki az állam lehető-

ségét tagadja, nemhogy megalapítaná az egyéni szabadságot, sőt megsemmisíti mindazon viszonyokra nézve, mik fölött az ember csak azon esetben uralkodhatik, ha nagyobb államközségekbe áll össze, s ha a történet azt mutatja, hogy kisebb társaságok magukat folyvást államokká alakítani, a kis államok meg kisebb terjeszkedni törekszenek; s ha napjainkban is példát mutat a tapasztalás, hogy ahol pillanatra az állam minden kötelékét erőszakosan szétszaggatták is, megint visszaálltta a nép tüstént az államot: épen a szabadságvágy-nak kell tulajdonítnunk e jelenséget.

Ugyanazon hajlam, mely, ha az embert esztelen lénynek gondoljuk, háborút idézne elő mindenki részéről mindenki ellen, – e hajlam az, mely az ész következtében, vagyis az ember ama vele született lehetőségénél fogva, mely szerint hajlamai lehetőleg nagyobb mértékű kielégítésére a szükséges eszközöket meg tudja választani, először társaságba vezette őt; s minél nagyobb fokára jut a polgárisodásnak, azaz, minél inkább uralomra jut az ész használata ösztönei fölött, annál inkább nyilatkozik a szabadságvágy socialis természeté, annál világosabban kell állani az ember előtt, hogy: *miután vannak viszony olt, mélyek kost az államra, biztonságunk végett, szükségünk van, vannak célok, mélyeket csak az állam által érhetünk el: a szabadságot épen csak egyéniségünk eszélyes alárendelése által érhetjük el.*

De bármennyire tekintsük is az államot a szabadság egyik alapföltételéül: az egyén szabadságvágyát nem tekinthetjük kielégítettnek azzal, ha megadták neki

a lehetőséget arra, hogy rendezett államszövetségbe léphessen:

1. mert az egyén, a meddig személyes erői terjednek, személyes szabadságát is igénybe veszi;

2. mert az állam nem első, nem is egyetlen emberi társaság, melybe a szabadságvágy vezetett bennünket, s ez ösztön kielégítése szintúgy megkívánja azon szűkebb viszonyok létezését, melyekbe vezette az embert, mint az államét.

Az állam, ha szerződésen alapult volna is, nem egyesek szerződésének, hanem minden esetre olyas kötésnek eredménye, melyet már előbb főállott kisebb társaságok kötöttek. Egy állam sem egyes emberekre, hanem okvetetlenül kisebb társaságokra – a polgárisodás fokozata szerint nemzetiségekre, népiségekre, vagy városi és falusi községekre – oszlanék föl (*d*).

Amint az egyes nem elkülönözve, hanem mint valamely család, népiség, község, tartomány avagy nép tagja lépett az államba, s mint ilyen él abban: *úgy nemcsak saját személyére, hanem mindazon viszonyokra nézve, melyekben családjához, községéhez, országához, népéhez áll, biztosságot kell követelnie az államtól*, s csak annyiban érezheti magát szabadnak, amennyiben e viszonyokra nézve is megvan a biztossága.

Polgárisodásunk nem tegnapi szülött. Bárhova fordítsuk tekintetünket, egy államot sem találunk Európában, hol azon viszonyokon kívül, melyekben az egyes az állam irányában áll, még mások is ne volnának. Minden népnek megvan története, s emlékezései folytán

bizonyos jogigényeket képez. Ha tehát az egyénnek teljesen biztosítják is személyét és tulajdonát, de azért családi és községi állását kívánják áldozatul; ha megsemmisítik nemzetiségét s azon egyetem történeti jogait, melylyel az államba lépett: szükségkép korlátozva érzendi magát egyéni szabadságában.

Az ember, mint eszes lény, mennyiben az állam fonállása megkívánja, személyes szabadsága ilyes korlátozásának is örömet aláveti ugyan magát; de csak akkor, ha meggyőződik szükségéről, s minden esetre annál jobbnak tartja az állam alkotmányát, minél kisebb mértékben kívánja tőle ez áldozatot.

Hogy megítélhessük, mely mértékben veti magát az egyén könnyebben vagy nehezebben alá szabadsága korlátozásának: két szabály szolgálhat előttünk zsinórmértékül:

I. Hogy az egyes nehezebben mond le egyéni szabadságáról, ha annak használata olyas jóra vonatkozik, ami előtte magasabban vagy hozzá közelebb áll, s e szerint mindenek előtt azon dolgokra nézve akarja magát szabadnak érezni, melyek napi életével és erkölcsi meggyőződéseivel állanak összefüggésben.

II. Hogy az egyén az állam fonállásának kész ugyan föláldozni szabadsága egy részét, de csak a mennyiben ez áldozat szükséges voltáról meg van győződve s az állam őt kárpótolhatja mindazért, amiről lemondott.

Mi az elsőt illeti, nincs szükség bizonyításra. De a ki bizonyoságot keres, vegye kezébe a történetet, s úgy találja, hogy minden századnak tapasztalása igazolja.

miszerint az államhatalom ellen mindig ott volt legerősebb és makacsabb az ellenállás, hol az egyén szabadsága bizonyos erkölcsi szükségek, vallása, nemzetisége, becsületérzése tekintetében szenvedett az állam részéről rövidséget, vagy ahol az államhatalom a nép erkölcsével és szokásaival jött ellenkezésbe. A közönyösség s amaz általános jellemtelenség, amint Európa egyik legnagyobb, s mint mondják, legpolgárisultabb államában a királyságról a köztársaságra, s erről a császárságra, aztán megint a királyságra, s ismét a köztársaságra átmentek, egyáltalában nem csupán e népsajátságának, hanem azon általános tapasztalás nyilatkozatának tekintendő, miszerint az egyén minden dolog iránt azon mértékben közönyös, amilyen távol állanak hozzá, s ami őt, mint az államban előforduló változások, közvetlen nem érdekli, annál nyugottabban veszi, minél kevésbé érinti személyes viszonyait. Mindenki legközelebb áll önmagához, aztán jó családja, aztán az a kör, melyben naponként mozog, a község, a megye, a tartomány; s végre az állam, mely után még minden esetre az egész emberiség is igénybe veheti az egyes érdekeltségét, csakhogy bizonyára sokkal csekélyebb mértékben.

Valamint az első francia forradalom, bár az első napokban oly elveket állított föl, melyek által az összes államrend megváltozott, akkor talált először ellenállásra, mikor törvényei és intézkedései összeütközésbe jöttek a nép hitével és erkölcsével, s az egyén személyes viszonyait erőszakosan átalakította: úgy bármely alkot-

mányos, sőt köztársasági államformát egyeduralomná lehet alakítani, ha az átalakítás a nép erkölcseinek és szokásainak sérelme nélkül eshetik meg.

A második pontra nézve megjegyzendő, hogy a mennyiben az uralkodási és szabadságvágy, – mint főnebb érintem – azoney, s az uralkodás nagyobb fokát csak a szabadság legfensőbb potentiajául tekinthetni: az egyén örömet eltűri, ha szabadságát lehetőleg korlátozzák, ahol az uralkodásban nagy mértékben részeltetik.

Hogy elhatározassuk, vajjon a központosítás – amint állítják – az összes állampolgárok szabadságára nézve kedvező, vagy legalább olyan kormányfonna-e, mely mellett az egyén örömet aláveti magát a korlátozásnak: az iránt kell előbb tisztába jönnünk:

1. vajjon az egyén, központosított államokban, a hozzá legközelebb álló viszonyokra nézve több személyes szabadságot élvez-e, mint más kormányformák mellett adhatni neki?

2. vajjon az egyént azon korlátozásokért, miknek az állam érdekében alávettették, a központosított államokban kárpótolhatják-e az által, hogy valóban részeltetik az államhatalomban?

JEGYZETEK A XII. FEJEZETHEZ.

(a) Természetes, hogy először mindenki saját egyéni erőit igyekszik céljai elérésére fordítani, aztán megy át az őt környező dolgokra és személyekre, vagyis az uralkodásra. A föltétlen szabadság és korlátlan uralom fogalma lényegesen egy: a lélek és kedély ugyanazon hajlamain alapszik mindkét ösztön.

(b) Ha azt tesszük föl, hogy az államnak főállása végett tagjainak minden tette fölött egészen korlátlan hatalommal kell bírnia: ez esetben a szabadság fogalma oly kiterjedésben is ellenkezik az állam főállásával, melyben azt el kell ismernünk; azonban itt meg az a kérdés támad, hogy az állam ilyes korlátlan hatalmának több értelme van-e a gyakorlati életben, mint az egyén föltétlen szabadságának? úgy találjuk, hogy a fogalmat gyakran fölállítják ugyan a tudományban, s az elmélet emberei, kik mindenek fölött logikai tökélyre törek-szenek számos okkal védik; de a communistákon és socialistákon kívül senkinek sem jutott eszébe, gyakorlatilag akarni azt valósítani. Az ó-kor alkotmányaiban, s miután a politikában az ó-kor elveit követik, az újabbkoriakban is roppant hatalmat adtak az államnak: de az államhatalom legnagyobb barátai is csak aránylag nagyobb, de soha sem korlátlan hatalmat követeltek az egyén minden viszonya fölött. Valamint az egyes csak viszonylag törekszik mindig nagyobb szabad-

ságra: úgy az államban is csak viszonylag nagyobb vagy kisebb hatalomról lehet szó. Azon kérdés tehát, hogy az emberrel veleszületett szabadságvágy ellenmondásban áll-e az állam főállásával, csak akkor oldható meg, ha előbb jól szemügyre vesszük: mely mértékben nyilatkozik e hajlam? s aztán vizsgáljuk: nem lehet-e úgy rendezni az államot, hogy az a szabadsággal, a mely mértékben a többség arra törekszik, ne álljon ellentétben?

(c) Montesquieu (XL. k. 6. fej.) a politikai szabadságot a lélek azon megnyugvásának mondja, melyet az egyénekben a biztonság érzete szül. Miután az állam főállása mindig a polgárisodás bizonyos fokát föltételezi, azaz oly állapotot, melyben az egyes életén kívül, még más anyagi javakat is, melyeket szerzett, s erkölcsi szükségeket, miknek kielégítése szükséges boldogságára, igyekszik biztosítani; a polgárisodás foka pedig, s ezzel azon anyagi es erkölcsi javak szere száma, melyeknek biztosításában keresi az egyén szabadságát, szükségkép különböző: azon föltételeknek is különbözőknek kell lenni, melyektől függ, hogy az államban szabadnak érezze magát. E részben mindig szükséges, hogy nemcsak személyét, hanem anyagi és erkölcsi javait is biztosítva lássa.

Innen következik, hogy bár az állam föladata saj átlag mindig ugyanaz, t. i. hogy az egyesnek a lehető legnagyobb biztosságot adja meg minden javára, vagyis a legnagyobb szabadságot: az egyes követeléseai igen különbözők lehetnek az állam irányában; hogy tehát, miután e kérdéseket nem határozhatni meg átalában, azon fogalmat sem lehet átalán véve meghatározni, melyet egyes népek a szabadsággal kötnek egybe.

(d) Főnebb (III. k. 1. fej.) figyelmeztettem olvasóimat, hogy kik az államban főálló jogviszonyok kimagyarázására az államszerződés elméletét használják, azt a hibát követik el, hogy e kötésben alanyul abstracsiót, vagyis az embert természeti állapotban veszik föl, nem a cultura bizonyos fokán, bizonyos főálló viszonyok közt. E tévedés következ-

menye, hogy föltették, miszerint e szerződés oly egyének közt hajtható végre, akik midőn államszövetségbe léptek, egyáltalában semmi viszonyban nem állották. Akár az állam történeti alapjául, akár jogalapjául vesszük az államszerződést: mindkét esetben egyaránt hamis e föltevés.

XIII. FEJEZET.

A központositás befolyása az egyéni szabadságra.

Ha az újabbkori államokra fordítjuk figyelmünket, úgy találjuk, hogy az önszemélyünk és a körülünk levők fölötti rendelkezés joga sehol sincs oly korlátozásoknak alávetve, mint ahol legszorosabban követik a központositás elvét (a).

Az alkotmányos állampolgár minden cselekedete, bölcsőjétől a sírig, rendőri utasítások tárgya. Az állani növeli, az állam szabja meg: mely föltételek alatt alapíthat családot, s rendelkezhetik tulajdonáról, melyet szerzett. Nincs joga, habár tízszer az alapjogok egyikének nyilatkozata legyen is az alkotmány, melyre, – ha az állam jóléte úgy kívánja, – a francia forradalom költői kifejezése szerint, fátyolt ne lehetne vetni; nincs oly kicsinyes cselekedet, melyet büntettnek nem nyilatkoztathat az állani: szóval az államtól függ minden tekintetben.

Föl kell áldoznia az államnak egyéni szabadságát, hogy az állam az uralkodás által kárpótolja, ami csak a

szabadság nagyobb fokozata. S miben áll ez uralom? Ha örömünk telhetik benne, hogy másokat tetszésünk szerint vezérelhessünk, tudniillik a parancsolásban: azon érzésben kell mindenk föltt keresnünk ez elv kielégítését, hogy urak vagyunk saját házunkban.

Attól, akinek egy állam föltti uralmat ígérnek, meglehetősen szerény követelés, hogy saját házában ur lehessen; s az állam jelen szervezete mellett még ezt sem tölthetni be.

Az államnak gondoskodnia kell polgárai biztosságáról, egészségéről, sőt aestheticai élveziről is, s annál-fogva egészen természetes, hogy nem bizhatni az egyes kényére: mi módon és mely alakban építse házát. Az államnak e föltt arra is gondjának kell lenni, hogy az állampolgárok az alkotmánynak megfelelő érzelmekkel bírjanak: a növelést tehát szintoly kevésbé hagyhatja a szülékre, amint nem bizhatja szívére és szeszélyére, hogy mi módon rendelkezessék az atya övéi közt tulajdonáról. Minden, amit az állam tehet, csak abban áll, hogy midön elveszi az egyestől a rendelkezési jogot háza és családja föltt, megengedi, hogy hasonló teljhatalommal intézkedhessek a másokéről, mint idegenek rendelkezhetnek az övéről.

Oly emberekben, kik, alkotmányos képzettség nélkül, csupán palléroztatlan eszköz után indulnak, minden bizonynyal azon vágy támadna e viszonyok közt: bár e jogokat, melyeket mint souverain polgárok nyertek, azon kis körben gyakorolhatnák, mely hozzájuk legközelebb áll, melynek szükségéit ismerik, s melynek in-

tézményei nagy befolyással vannak saját jólétükre. A község körébeni uralom némi olyan előnyökkel és élvekkkel kínálkozik az egyénre nézve, melyek miatt, – mint az ő-világ példája mutatja – még személyes szabadságáról is örömet le szokott mondani. Miután azonban korunk elméletei szerint csupán abban áll az egyén szabadsága, hogy része van az állam uralmában, s mindazt, ami ez uralmat korlátozza, így mindenek fölött a község autonómiáját, csak e szabadság korlátozásának tekintik: önként következik, hogy e kívátnak sem felelnek meg.

Egészen ez áll, ha valaki a szabad mozgás jogát, amit tőle saját házában és a községben elvontak, a megyében és tartományban, melyben honosnak érzi magát, akarja igénybe venni. Épen azért, hogy egy alkotmányos polgárnak se szenvedjen csorbulást uralkodási joga, az egész állam és mind a fölött, ami abban van, szükséges, hogy bizonyos tárgyról senki se rendelkezessék önkényesen.

Csak akkor szabad az ember, ha teljesen biztos, hogy senki sem háborgatja tetteiben. E biztosságra azonban az egyes csak akkor tehet szert, ha minden mástól elvonják a szabadságot; *ergo*: az egyes annál szabadabb, minél inkább korlátozva vannak mások. Minthogy pedig alkotmányos democrata államban mindenkinek egyaránt szabadnak kell lenni, s minden egyes szabadságát minden más szabadsága veszélyezteti: csak az által biztosíthatni mindenek szabadságát, ha minden egyest megfosztanak attól.

Körülbelül ily gondolat-menettel találkozunk mind-
 abban, amit Franciaország alkotmányos intézményei
 mellett felhoznak. Meglehet, hogy mindez szintoly vi-
 lágosnak és czáfölhatlannak tetszhetik azon igen tudós
 férfiak előtt, kik napjainkban politikai tudományokkal
 foglalkoznak, mint néhány századdal azelőtt a schola-
 stica philosophia okai tetszettek más tudósoknak. De
 szintoly bizonyos, hogy egyáltalában nem foghatja meg
 ez okokat azon mindennapi parasztos értelem, melyre
 mégis a fontos kérdések eldöntése körül is tekintettel
 kellene lenni democrata államokban.

Kérdezzetek meg minden egyest, akar-e uralkodni
 az állam fölött, s valószínűleg igennel felel; de kérdez-
 zétek meg, hogy ez áron le akar-e mondani azon jogról,
 hogy családja, községe, tartománya fölött szabadon ren-
 delkezhessék, s bizonyára nemmel válaszol. Mert oly
 nagyszerű az eszme, mely szerint valaki az állam fölött
 uralkodik, s amellet az egyetemnek akaratnélküli rab-
 szolgája, – hogy a köznapai ész szinte nevetségesnek
 találja (b).

Az állani elé ugyanazon föladatot tűzik századunk-
 ban, melyet a középkorban a kath. egyház kísérelt
 megoldani.

Az anyagi szükségeket egészen a hiúsági igényekig
 mindent, de mindent az államnak kell kielégítenie, s
 ha nem is az igazhitűségéről, legalább arról kell gondos-
 kodnia, hogy az egyén semmit se higyen, ami az alkot-
 mánynyal össze nem fér. Nemcsak a gyermek, hanem
 a meglett ember növeléséről is szüntelen gondoskodnia

kell az államnak, nehogy szabadságában ártalmára legyen önmagának. Járszalagon kell vezetnie milliókat. Csoda-e, ha erős kötelékre, sőt gyakran lánczra is van szüksége avégett?

S ugyan mily eredményeket idézett elő e követett irány?

Azon törekvés, hogy az államnak mindent alávesenek, egészen olyan helyzetbe hozta az államot, melyben századokkal az előtt a kath. egyház volt. Amint akkor minden ellenzés a pápa ellen fordult, úgy fordul most az állam ellen. Lehetséges volna-e ez, ha azon uralmat, melyet az állam körében – de csupán csak itt, – adtak az egyénnek, mindenki személyes önállósága kárpótlásául tekintené? s ha kielégítésre találnának azon igények, melyeket az egyén a szabadságvágyánál fogva az állam irányában tenni kénytelen?

Akik az egyéni szabadság védszerét látják a központosításban, a tapasztalásra szoktak hivatkozni nézeteik bizonyítása végett. Két. látszólag igen fontos tény áll előttük.

Az első azon tagadhatlan haladás, melyet Franciaországban tapasztalnak, mióta az első forradalommal behozták a központosítás rendszerét.

A másik, hogy a decentralisatio következtében aristocratia áll elő. Töröljék el ma a központosítást – mondják ellenfeleink – szorítsák az állam hatalmát csupán arra, ami föntartására kikerülhetlenül szükséges, s mihelyt az egyesnek több egyéni szabadságot adtak, s azon egyetlen nagy kör helyett, mely épen

nagysága által elenyészteti a relatív különbségeket, egy csoport kisebb kört támasztanak a közéletben: azonnal mindenikben kiemelkednek egyes személyek, s uralomra vergődnek a többiek fölött. A decentralisatio földében terem az aristocratia.

Ha látjuk, milyen kormány alatt kellett Franciaországnak lennie a forradalom előtt, s a regenség és XV. Lajos alatt, s fontolóra vesszük, hogy a forradalom alatt és utóbb az előbbi rendszer minden ártalmát egyenkint napfényre hozták: igen megfogható azon ellenszenv, melylyel Franciaországban és mindenütt visszapillantanak ama korra; s az is tagadhatlan, hogy 1789. óta némi tekintetben tetemes előhaladást tön ez ország; csakhogy, ha a jelent a múlttal egybevetvén, nem akarjuk magunkat tévútra vezetetni, figyelembe kell vennünk, miszerint a szenvedések, melyeket Franciaországnak az „ancien-régime” alatt kelle szenvednie, nagy részben épen a kényuralom rovására esnek, mely akkor az államhatalmat gyakorolta, és így nem a központosítás hiányának, hanem inkább túlságának kell tulajdonítanunk, hogy tehát Franciaország állapotainak javulását is a központi hatalom átalakításából, s nem abból kell magyarázni, hogy a központosítás elve következetes alkalmazása által még korlátlanabbá lett az államhatalom.

Sokkal fontosabb a központosítás mellett felhozott ama másik ok, miszerint az egyeseknek s különösen községeknek adott nagyobb önállóság előmozdítja az aristocratia keletkezését, s természetes, hogy korunk

aristocratia elleni lázas ellenszenvé mellett, annál több bizonyító erővel bír ezen ok, mert igaz tényen alapszik.

A szellemi és anyagi erők végtelen különfélesége mellett, mely az emberek közt létező, az egyénnek adott minden szabadság az erők különböző voltának megfelelő különbséget idéz elő a helyzetekben. Minél gyakoribbakká teszik az alkalmakat, mik mellett az egyes túlnyomó ereje öntudatára jut, s azt másokkal érezteti: annál hamarabb és nagyobb bizonyossággal úgy fog az lenni, s eszerint minden tekintetben igaz, hogy minden decentralisatio következtében szükségkép aristocratia áll elő. Csak az a kérdés: *hogy az aristocratia keletkezése oly értelemben, vagy az erők különbségének megfelelő helyzet-különbség ellentétben áll-e a szabadság uralkodó fogalmával?* S e kérdésre csak nemmel lehet felelni.

A szabadság, amely értelemben azt korunk uralkodó eszméjének kell elismernünk – mint főnebb megmutattam – nem egyéb, mint az egyénnek adott lehetőség, hogy saját erőit, s ami körül van, önválasztotta céljai elérésére fordíthassa. Az egyenlőség fogalma, mely a szabadságé mellett foglal helyet, sem háttérbe nem szorítja azt, sem értelmét nem változtatja, hanem csak azon általános meggyőződést idézi elő, hogy különbség nélkül minden ember jogosítva van szabadságra, azaz ereje szabad használására.

A szabadság fogalmának korunkban adott ezen értelméből következik, hogy:

1. amennyiben a szabadság fogalma szintűgy sérelmet szenved, ha az egyént az egyetem, mint ha egyedúr

rabszolgájává teszik: az is ellentétben áll a szabadság fogalmával, ha az egyént korlátlanul alávetik az államnak, ami szükséges föltétele s egyszersmind eredménye a központosításnak;

2. hogy, miután különböző erők használata szükségkép különbséget idéz elő a befolyásban és helyzetre nézve: az ilyes helyzetkülönbség, vagyis az aristocratia ez értelemben nemcsak nem áll ellentétben a szabadsággal, sőt inkább szükséges eredményeül tekintendő.

Azon heves ellenszenv mellett, mely korunkban az aristocratianak csak neve ellen is mutatkozik, talán reactionariusnak találják ez állítást: azonban ez ellenszenv, valamint a lelkesedés, oly államintézmények mellett, melyek az aristocratia keletkezését akadályozzák, csupán azon merőben hibás nézeten alapszik, melyet az állam céljáról fölállítottak.

Nem abban kell keresni az állam célját, hogy az aristocratia keletkezését megakadályozzuk. Ha így volna, minden más államszerkezethnél többre kellene becsülni a kényuralmat, mely még bizonyosabban megakadályozza az aristocratia keletkezését, mint a központosítás.

Az állam föladata az egyén anyagi és erkölcsi javainak s mindenekelőtt az egyéni szabadság biztosítása, mi legfőbb erkölcsi jó s egyszersmind oly föltétel, melytől függ nagy részint az anyagi szükségek kielégítése. Minden alkotmány czélszerűsége attól függ leginkább, hogy mennyiben szolgál eszközü e célra.

Azon állítás tehát, hogy az egyesek erői közt létező

különbség mellett csak szigorú központosítás akadályozhatja meg a különbségek keletkezését a helyzetekben, azaz bizonyos aristocratia alakulását, – nemcsak nem ok ez államforma mellett, sőt leginkább szól az ellen; mert, ha mindenütt, ahol különbség van az erőben, szükségkép különbséget idéz elő a szabadság a helyzetekben: lehetetlen megakadályozni amazt, anélkül, hogy ezt (a szabadságot) is meg ne semmisítsük.

JEGYZETEK A XIII. FEJEZETHEZ.

(a) Ha egyszer merőben korlátlan államhatalom fogalmát veszik minden jogviszony alapjául: az egyéni szabadság korlátozásának mértéke, – vagy a kényuralom fokozata, melynek AZ egyes illa van vetve, – csupán az államban uralkodó rendtől függ, s ki fogja a jelenkori államoktól ez előnyt elvitatni?

(b) Korunk alkotmányos polgára épen ellenkező állásban van, mint a római pápa volt a középkorban. A mint ez „servus servorum”-nak nevezte magát, s a legfőbb hatalmat gyakorolta mindenek fölött: úgy amaz a hatalom minden címére igényt tart, s még sem egyéb, mint „servus servorum.”

XIV. FEJEZET.

A központosítás befolyása a politikai szabadságra.

Habár tehetségeink használata leginkább szükséges ránk nézve, legközelebbi viszonyainkat illetőleg: tény mindazáltal, hogy az ember az uralkodás által még a szabadság teljes elvesztéseért is kárpótolva érezheti magát (*a*); ez esetben azonban szintoly valódinak kell lenni ez uralom bírásának, minő a személyes szabadság korlátozása.

A tudomány emberei előtt azon meggyőződés, hogy egy elvnek elismerést vívtak ki, kellemes és kívánatos színben tüntethet föl minden abból vont következményt. De a tömegeket az elv szépsége soha sem indítja az eredmények elismerésére, hanem az eredmények üdvös volta bírja rá, hogy elismerjék az elvet, melyhez mindig csak gyakorlati hasznosságukhoz képest ragaszkodnak. Egy nép sem annyira mívelt, hogy az uralkodás *eszméje* által kármentesítve érezze magát szabadsága *gyakorlati* élvezetéért (*b*).

Hogy megítélhessük, mennyiben tekintheti az

egész az állam uralkodásábani részvételt kárpótlásul önállósága korlátozásaért, azaz mennyiben érzi magát kárpótolva a politikai szabadság által: azt kell vizsgálnunk: van-e gyakorlati jelentősége az uralkodásábani részvételnek, melyet az egyén központosított államokban élvez?

Meggyőződésesem szerint: nincs.

Az egyeseknek az uralkodásbani részvételük nagyobb államokban csupán a választási jogra van szorítva.

A politikai szabadság biztosítékai, vagyis azon biztosítékok, melyek alkotmányos országokban a végett vannak, hogy sem a népet illető választási jog, sem a nép választott képviselőire ruházott hatalom ne szenvedjen csorbulást, a következők:

1. a népképviselők azon joga, mely szerint minden államszolgát felelősségre vonhatnak;

2. szintén a népképviselőkre ruházott adómegajánlási jog; végre

3. bizonyos végső esetekben, ha a népképviselők a rajok ruházott kötelességeket megsértik, s a kormánnyal egyesülve el akarják nyomni a népet, ennek főmarad, a törvénytelen hatalom ellenében, az ellenállás lehetősége.

De nem szenved kétséget, hogy nemcsak az egyest illető választási jog, hanem a törvényhozás azon joga is, mely szerint a végrehajtó hatalmat feleletre vonhatja, s az adómegajánlás joga által a hatalom minden eszközétől megfoszthatja; – sőt még annak a lehetősége is, hogy a törvénytelen hatalomnak ellenszegül-

jön; – annál inkább vészit gyakorlati jelentőségéből, s szükségkép annál veszélyesb az államra nézve, minél inkább központosítva van ez.

A) Választási jog.

A választási jog gyakorlati jelentősége az egyesre nézve három dologtól függ:

a) azon viszonytól, melyben az egyén azok összegéhez áll, kik vele e jogban osztoznak;

b) azon lehetőségétől, mely szerint e jogot szabadon és teljes öntudattal gyakorolhatja;

c) attól, hogy mily eredményei vannak e jog gyakorlásának az egyes viszonyaira nézve.

1. Az államra nézve annál veszélyesb e jog gyakorlása:

2. minél nagyobb izgatottságot idéz elő;

3. minél inkább olyanokra van ruházva e jog, kiknek nemigen van képességük azzal élni, vagy akik önző célok elérésére élnek vele vissza;

4. s minél nagyobbak e jog gyakorlásának eredményei az államra nézve.

Központosított államokban, hol a választási jogot egyetlen képviselő választására szorították, s hol, államaink nagysága mellett, az egyes egyén e jogában százszerekekkel, sőt milliókkal osztozik: szükségkép igen csekély a befolyás, melyet az által az állam vezetésére gyakorolt az egyén.

A mely mértékben alávetették az egyest az államhatalomnak, s a választás eredményeitől tették függővé

a hatalom birtokát; a szerint növelték a hatalom kezelőinek érdekelttségét, befolyjni a választásra, s tették lehetlenebbé az egyesekre nézve, hogy ellenállhassanak e befolyásnak; míg azáltal, hogy a központosított államokban az összes közeletet a központba szorítják egybe, s megsemmisítik azon kisebb köröket, melyekben az egyes polgártársai bizalmát megszerezheti, s képeségét és érzelmeit kimutathatja, egyszersmind azon lehetségtől is megfosztják a polgárt, hogy a választási jogot öntudatosan gyakorolhassa.

A választási jog gyakorlásának ellenben, központosított államokban, az egyén közelebbi viszonyaira nézve igen csekély eredményei vannak. Ámbár ugyanis az államhatalom birtoka a törvényhozás többségétől függ, s a választás eredményeinek e szerint tetemes befolyással kell lenniök a nagy ügyek folyamára: mindazáltal rendszeren csekély befolyással van az egyes polgárok jólétére (c).

Innen magyarázható, hogy a képviselő-választás jogát, – bár, mondhatni hogy alkotmányos államainkban az egész politikai szabadság abból áll, – a választók nagy része rendszeren soha sem is gyakorolja.

Már pedig a mely mértékben elveszti az egyesre nézve gyakorlati jelentőségét, központosított államokban, a választási jog: egyszersmind annak gyakorlása, magára az államra nézve is azon mértékben lesz veszélyesebb.

Ha úgy van rendezve az állam, hogy azon milliók, kiket a kormányzásban! részvételre hívtak meg, befő-

lyásukat a képviselő-választás által bizonyos időszakonként – minden 3-5 évben – egyszer gyakorolhatják: io-en természetes, ha ez alkalommal a kitűzött perczen nem kis zavar támadt (d).

Szintoly tagadhatlan, hogy központosított államokban azokra kell ruházni a választási jogot, kiknek igen kevés képességük van annak gyakorlására. Kétségkívül szabadságra született minden ember, s miután a politikai szabadság minden szabadság eredménye és legfőbb biztosítója: méltán mondhatni, hogy az ember politikai szabadságra is született, azaz: hogy a természet ellátta azon adományokkal, melyek a politikai szabadság élvezésére szükségesek. De a természet azon tehetségekkel is fölrüházta az embert, melyek laka építésére, földé művelésére is megkívántatnak, tehát szintűgy született építésznek és gazdának, mint szabad polgárnak. Ki állítná ezért, hogy tehetségeivel helyesen élhet, földéből illő jövedelmet vonhat, ha gyakorlat által nem fejtí is ki, ha előbb kicsinyben nem kísérletté is meg, a mit nagyban kell létesítnie. Szintűgy vagyunk azon tulajdonokkal, melyek a szabadság élvezhetésére szükségesek. Csak az lesz képes a politikai szabadság élvezésére az állam körében, a ki kisebb körökben gyakorlá képességét. Ha az egyes közügyekbeni részvételét csupán az állam ügyeire akarják szorítani, – mint minden központosított államban van: – előre készeknek kell rá lennünk, hogy oly emberek által látjuk gyakoroltatni e jogokat, kik arra nem képesek (e).

Kétségkívül minden választás körüli hiba szükség-

kép hasonlíthatlanul nagyobb ártalmakat idéz elő, az államra nézve, központosított államokban; mint egyebütt bárhol okozhat: mert miután azon kérdést, kinek kezeiben legyen az államhatalom, a választás eredményei döntenek el alkotmányos országokban: oly államban, hol az államhatalomra ruházták a népnevelés, a vallásügy és minden község igazgatása fölötti határozást, kiszámíthatlanok lehetnek minden választás eredményei.

Egy szerencsétlen választás az állam desorganisatioját vonhatja maga után egészben és egyes részeiben, s ez által bevághatja útját azon lehetőségnek is, hogy a hibát megint jóvá tegyék, holott különben az elkövetett hiba eredményei az állam községeire szorítkoztak volna, s bizonyára az állam főállását nem veszélyezi annyira az egész állam rossz igazgatása, mint minden egyes részének általános desorganisatioja.

B) Azon jog, mely szerint feleletre vonhatják, a kikre a közügyek vezetését bízták.

Minő gyakorlati jelentősége van az egyesre nézve azon alkotmányos jognak, mely szerint az államhatalom kezelőit felelőségre vonhatják, ez attól függ: mennyiben élhet jogával az egyes minden esetben, valahányszor az államhatalom által sértve érzi magát. Már pedig a dolog természete hozza magával, hogy az egyesre nézve annál inkább csökken e részben a lehetőség, minél inkább van központosítva az állam.

Minden központosítás szükséges föltétele az, hogy az államhatalom alsóbb közegei függjenek a felsőbbek-

tői. Minél inkább van központosítva az állam, annál szükségesebb e függés. Ha azon nézetből indulnak ki, hogy a községektől elvonják saját ügyeik önálló kezelése: még kevésbé adhatni az államhatalom alsóbb közegeinek ilyes önállóságot. Innen következik, hogy központosított államokban mindazon cselekményekért, melyek által az egyes sértve érzi magát, – amennyiben a hivatalnoki hatáskör ez által át van hágva, – csupán a ministert vonhatni feleletre.

Ha immár meggondoljuk, mi roppant távolság választja el az egyes polgárt az állam kormányzóitól alkotmányos országokban is; ha fontolóra vesszük mindazon nehézségeket, mikkel a közönséges polgárnak, minden alap- és emberi jogok s az egyenlőség elvének ünnepélyes kijelentése mellett is, küzdenie kell, csak a végett is, hogy panaszát maga a minister elé juttathassa; ha meggondoljuk, minő ügyekkel van ez elhalmozva, s mennyire lehetetlen, hogy minden egyes esetről kellő tudomást szerezzon magának: megítélhetjük, hogy mennyiben veszi hasznát az egyes azon jognak, miszerint az állam szolgálit feleletre vonhatja (/).

Ha azon költészet nélkül vizsgáljuk e tárgyat, mely szerint a mi csak az alkotmányban ki van fejezve, már valósultnak (kivívott eredménynek) szokták tekinteni: úgy találjuk, hogy az alkotmányos államok egyes polgárai a kormány sérelmes tetteire nézve egészen hasonló helyzetben vannak, mint a legtöbb korlátlan egyeduralom lakosai, azaz: hogy a felelősség gyakorlati haszna mindössze is azon jogban áll, hogy az

alsóbb hivatalnokok tettei ellen panaszt emelhetnek a ministereknél, míg ezeket csupán a kinevezési jog mi-kénti használásáért, s csak akkor vonhatni feleletre, ha vonakodnának megvizsgálni az eléjük terjesztett panaszt.

Hogy azonban a kinevezés miként használata miatti felelősség – nyilvános vesztegetés esetén kívül, csupán erkölcsi lehet, az szintoly szembetűnő dolog, mint azon tény, miszerint az alsóbb hivatalnokok elleni pa-naszok vizsgálata – mit polgárisult államban, ha még oly korlátlanul kormányozzák is, soha sem szoktak megtagadni, miután e vizsgálatot is hivatalnokok vég-zik, – csak igen kevés gyakorlati eredményre vezet.

Mellőzöm: mily eredményei vannak a közigazga-tásra nézve a ministerek azon jogának, miszerint min-den hivatalnokot ők nevezhetnek ki (*g*)?

E jognak a felelősség elvére nézve minden esetre az az eredménye, hogy a közigazgatás azon cselekmé-nyeiért, melyek által az egyes jogaiban sértve érzi ma-gát, sajátlag senkit sem vonhatni feleletre; mert vala-mint az alsóbb rendű államszolgát, kitől közvetlen származott a sértés, csupán egy fensőbb hatalom akarat nélküli eszközéül kell tekinteni, s annálfogva alantabb áll, hogysem feleletre lehetne vonni: úgy viszont igen magasan állanak azok, a kiknél minden felelőségnek központosulni kellene:

1-ör mivel minden jogi fictio daczára, melyekre akarják korunkban alapítani az államot és polgári sza-badságot, ellenkezik a józan észszel, hogy a ministert oly cselekményekért, melyeket nem tett, s egyéb elfog-

laltatásai mellett nem is tehetett, feleletre vonják csupán azért, mert ő nevezte ki azt, a ki a jogsértést elkövette;

2-or mivel a kérdés: hogy valakit felelőségre lehet-e vonni, nem az alkotmány azon szakaszaitól függ, melyekben a felelősségről szó van, hanem attól, hogy aránylag milyen állásban van az, a kit feleletre akarnak vonni, s mivel azon államokban, hol az egyest egészen elszigetelten állítják szembe a korlátlan államhatalommal, sokkal alárendeltebb helyzetben találja magát az egyén, hogysesm alkotmányos jogának gyakorlatilag hasznát vehesse.

Azt hiszem eléggé megmutatta e nézetek helyességét a tapasztalás: mert bár a felelősség elve minden alkotmányos államban ki van mondva, s a szabadság egyik leglényegesb biztosítékául tekintik; s ámbár az igazgatást ez államokban nem mondhatni mindig példányszerűnek, sőt gyakran annyira gyakorol elnyomást az egyesek fölött, hogy az állampolgárok egész osztályaiban határozott ellenszenv támad az államhatalom ellen: mindamellett egy esetet sem hozhatnak föl, hogy egy ministert, a közigazgatás részletében elkövetett hibája miatt, valóban feleletre vontak, sőt csak népszerűségét is elvesztette volna.

A felelősség elvét központosított államokban mindig csak oly kormányi eljárásokra nézve vehetni alkalmazásba, melyek az összes államot illetik; s ez által sokat veszít azon gyakorlati jelentőségéből, melylyel a hivatalnokok feleletre-vonhatási joga bír az egyesre

nézve oly államokban, hol azon tisztviselőket, kikre az egyes községek közigazgatását bízták, nem a központi hatalom akaratnélküli eszközeiül tekintik, s annál fogva egyenesen feleletre vonhatják eljárásaikért.

De ha tovább vizsgáljuk a kérdést, úgy találjuk, miszerint a központosítás által a felelősség elve az összes államot illető dolgokra nézve is szükségkép sokat vészit üdvös hatásából.

Minden felelősségi törvény, természeténél fogva, a büntető törvény körébe tartozik. Hogy céljának megfeleljen, szükség, hogy mindenk előtt tisztán körül legyen írva a vétség, melyre a törvény büntetést szab, s egyszersmind, hogy megfoszszuk a vétkest minden módtól, miszerint a büntetést kikerülhetné. Miután lehetlen tisztán körülírni a vétséget, melyet a felelősséggel meg kell akadályozni, ha tisztán meg nem szabták azon kört, a meddig az állam legfőbb hatalma terjed, s miután a ministeriumnak központosított államokban, azon ürügy alatt, hogy mindenért felelős, egyszersmind a leghatályosabb eszközöket is megadták, mik által minden felelősség alól kibúhatik: világos, hogy a felelősségről hozott minden törvény, a mennyiben csupán az állani közügyeire szorítkoznak is, – központosított államokban szükségkép kevésbé felel meg céljoknak, mint a hol a legfőbb államszolgáknak kevesebb kötelessége van, de eszközeik is kevesebbek, miket állásuk biztosítására használhatnak.

C) Az adómehtagadás joga.

Átalánosan elfogadott nézet, hogy a polgári szabadságot, a végrehajtó hatalom részéről fenyegető minden veszély ellen, semmi által sem biztosíthatni inkább, mint ha a törvényhozásnak jogot adunk, megtagadni az adót, mi által a nép képviselői minden eszközt elvonnak a kormánytól, melylyel hatalmát folytathatná.

Bármi keveset mondhatni e nézet ellen elméleti szempontból: úgy tetszik mindazáltal, hogy az adó megtagadási jog következményeit illetőleg, mivel csupán elméletileg vizsgálják e kérdést, sokan nagy illúsioknak engedik át magukat.

Azon kérdés: kit illessen az adóztatás joga? szoros összefüggésben áll a szabadsággal.

Ha az államhatalomra ruházták az adóztatás korlátlan jogát, sem polgári, sem egyéni szabadságról nem lehet szó (*h*).

Csak a kényuralom, a mint keleten fönáll, és a communismus. vagyis a többség nevében uralkodó államhatalom kényuralma tarthat igényt a korlátlan adóztatási jogra.

A korlátlan egyeduralomnak, mely épen abban különbözik a kényuralomtól, hogy az egyén bizonyos jogait, s mindenek fölött a tulajdonjogot elismeri, el kell ismernie az adóztatási jogra nézve is bizonyos hátrókat; habár csak az uralkodó vallásos meggyőződése, jogérzete és lelkiismeretessége nyújtanak is e részben-biztosítékot.

Miután az adómegtagadás joga csak szükséges következménye a megajánlás jogának: elméletben nem lehet tagadni az alkotmányos törvényhozások ezen jogát. Mennyiben élhetnek e joggal gyakorlatilag, az sem az alkotmányiján föllállított alapelvektől nem függ, sem a törvényhozás akarától, hanem csupán attól, hogy mik lennének eredményei az adómegtagadás jogának, az államra és egyes polgárookra nézve?

Oly viszonyok közt, minőket a középkorban találunk, midőn az állam fogalma azoney volt a királysággéval, s ennek hatalma inkább a koronajószág nagyságától és a király magán erejétől függött, mint az állampolgárok részvételétől; midőn minden állam csaknem elkülönözve állott s még szó sem volt európai politikáról; mikor minden hűbérnök és minden államközség maga látott el, törvényhatósága körében, minden közügyet, s még alig gyaníták, hogy a culturát és ipart az államnak kell védnie; mikor majd semmit sem követeltek az államtól, s azért keveset is adóztak föntartására: akkor semmi lényeges befolyást nem gyakorolhatott az egyesek viszonyaira az adó megajánlása vagy megtagadása, s a törvényhozás korlátlanul élhetett adómegtagadási jogával, melynek gyakorlásában inkább a király iránti rokon- vagy ellenszenvekre voltak tekintettel, mint az állam szükségére. De ki következtetné ebből, hogy a törvényhozás e jog gyakorlásában ma is épen oly korlátlanul járhat el, mikor az adó rendes befizetése nemcsak az államra, hanem minden egyesre nézve is szükséggé lett?

Svájcot kivéve – mely kivételes állását sajátos helyzetének s talán még inkább azon viszonyoknak köszönheti, melyekben szomszédai állanak egymás irányában, egy állam sincs ma Európáján, mely csak egy hónapig is főállhatna adó nélkül.

Az adómehtagadás joga tehát ugyanazon jelentőséggel bír az államra nézve, mint az öngyilkosság az egyesre nézve, melyet csak a kétségbeesés utolsó menedékének tekinthetni, s bizonyára nem oly eszközül, nielylyel elégtűlt léteit szerezhetne: amiből következik, hogy az adómehtagadási jog csak azért fontos jelenleg az alkotmányos államokban, mert az ily államokban mindkét részről föltehetni annyi észű, miszerint egyik sem hagyja oda jutni a dolgot, hogy e joggal valóban kelljen élni.

Miután egy kormány sem folytathatná ügykezelését saját eszközeivel, s egy nép sem túrne oly kormányt, mely idegen hatalmak támogatására szorulna e részben: az adómehtagadás ennélfogva egyértelmű a forradalommal; mivel azonban az adómehtagadást rendesen azon intézkedéssel kötik egybe, hogy a főálló adókat bizonyos ideig még szedhetni: az egész nem egyéb fenyegetésnél, melynek hatása szükségkép attól függ, hogy több vagy kevesebb nehézséggel jár-e valósítása? De a viszonyokat mind egybevetvén, könnyű meggyőződnünk, miszerint az adómehtagadással járó nehézségek szükségkép annál nagyobbak, minél inkább központosítva van valamely állam.

1. Oly államban, hol a központi kormánytól függő

hivatalnokokra van bízva az add kivetése és beszédese, hatalmas eszközei vannak a kormánynak, mik által a törvényhozás határozata ellen is képes folytatni az adószedést.

2. Az adómehtagadás ott, a hol e szabály nemcsak az állam kormányzását, hanem sok százezernyi államszolga életföntartását is veszélyezi, nem a kormány, hanem mindazok részéről, a kik csak családi vagy egyéb viszonyban állanak az államhivatalnokokkal, a legnagyobb ellenzésre talál, még a legnyilvánosabb alkotmány sértés eseteiben is. Végre,

3. gondolhatni oly eseteket, hogy valamely álamban, hol az államhatalom befolyása csak néhány merőben közérdekű tárgyra, s az állam külviszonyaira terjed ki, az állam önállására nézve csak igen csekély veszélyekkel járna, ha a kormány működése megszűnnék egy időre; de ha mindenről az államnak kell gondoskodnia, ha az államra ruházták a növelési ügyet, a törvénykezést és a közigazgatást, s mindazon eszközöket, mikkel a személy- és vagyonbiztonság fenttartható: ily körülmények közt napokig is alig lehet megszakítani az államhatalom működését, a nélkül, hogy a társas élet minden kötelékét szét ne tépjék, s olyas viszonyokat ne idézzenek elő, melyek sokkal félelmesebbek, hogysen a többség később ne legyen mindent elszenvedni inkább a kormánytól, mint azoknak tenni ki magát.

Innen következik, hogy az adómehtagadás joga is, melyet a polgári szabadság egyik főbiztosítékául tekintettek, kevesebb gyakorlati jelentőséggel bír a közpon-

tosított államokban, mint ott a hol nagy nehézségekkel jár ugyan gyakorlata, de legalább nem vonja maga után szükségkép minden biztosság teljes fölbomlását.

D) Az ellenállás lehetsége.

Csak az valóban miénk, a mit meg tudunk védeni, s azért alkotmányos országokban minden jog biztosítéka abban áll, ha mindazon megtámadásoknak, melyeknek ki van téve, ellen tudunk állani; s habár az ellenállás joga, mely a középkor folytán sok államban különös törvények által volt a rendek részére elismerve, sok igen veszélyes eredménye miatt korunkban nincs kimondva az alkotmányban: az ellenállás lehetsége azonban – mely különben sem az alkotmány betűin, hanem tényeken alapszik – mai nap is szintúgy a polgári szabadság utósó biztosítékának, mint minden államhatalom biztossága múlhatlan föltételül tekintendő. Miután ugyanis korlátlan szabadság mellett egy alkotmányos állam sem állhat fön: mind az államhatalomnak, mind a népnek azon körben, melyet az előbbi hatalmának s az utóbbi szabadságának az alkotmány kijelölt, bírnia kell módokkal, melyek által minden támadásnak ellenállhasson.

Nem szeretném, ha félreértenének. Távól van tölem azt akarni állítani, hogy oly viszonyok, hol az államhatalomnak és népnek nincsenek meg az ellenállás anyagi eszközei, azonnal a kormányzók korlátlan hatalmát, vagy a nép féktelen szabadságát idézik szükségkép elő. Valamint a népet az értelmiség bizonyos nagyobb

foka megmentheti azon veszélyektől, melyek a féktelen szabadság utáni törekvésből származnak: úgy az uralkodó vallásossága, jogérzete és erényessége – a történet tanúsága szerint – némely államot hatályosabban megvédett az önkény ártalmai ellen minden alkotmány-nál. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy erre soha sem számíthatni biztossággal, s az összes történet mutatja, hogy alkotmányos államokban sem a kormány hatalma, sem a nép szabadsága nem az alkotmány határozataitól, s gyakran nem is az uralkodó akaratától, mely szerint azt védeni kívánja; hanem mindig e kettőnek egymás irányabani állásától függ, vagyis attól: mely eszközei vannak az uralkodónak és népnek törvényes jogaik védelmére (*i*).

Szintoly kevésbé akarom azt állítani, hogy a tetteges ellenállást a szabadság biztosítékául tekinthetni. Csak addig tekinthetni biztosítottnak a szabadságot, míg szilárd jogállapot létezik: anyagi erő alkalmazása, mely az államhatalomra is mindig veszélyes, legalább azon időre, mikor hozzá folyamodnak, mindig a szabadság bukására vezet. Egyébiránt nagy a különbség az ellenállás *tehetsége* s a valódi *tetteges* ellenállás közt, s hogy az előbbit alkotmányos államokban a polgári szabadság biztosítékául tekintették, annak oka épen abban rejlik, hogy a hol az ellenállás lehetősége mindenki előtt szembetűnő, valahányszor a nép vagy az államhatalom túllép korlátain: ott leginkább kikerülnek tetteges alkalmazását.

Az ellenállás lehetőségének, mint a szabad-

ság biztosítékának, fontossága mindig két dologtól függ:

1-ör attól, hogy az ellenállás lehetsége azon esetekre szorítkozzék, melyekben a polgári szabadság valóban meg van támadva;

2-or attól, hogy a polgári szabadságra intézett támadások ellen mennyiben használhatni, anyagi erőszak alkalmazása nélkül, az ellenállási eszközöket.

Miután központosított államokban az ellenállás lelietsége az államhatalom ellenében nem attól függ, hogy az alkotmány valóban meg van-e támadva, hanem inkább attól: mely arányban állanak az egyes pártok anyagi ellenállási eszközei a kormányéihoz képest, s az államhatalom ellenében kifejtett ellenállás ily államokban mindig csak tetteges ellenszegülésben és anyagi erők alkalmazásában állhat: világos, hogy azon veszélyek, melyek az ellenállás lehetőségéből az államra nézve származnak, minden központosított államban szükségkép nagyobbak, s csak azt kell földéznünk emlékeztünkben, a mi Franciaországban fél század óta történt, hogy meggyőződünk az érintett tételek helyessége felől.

Minden központosítás célja: korlátlan uralom alapítása. Az eszköz e célra egyfelől a kormány anyagi erejének szaporítása, más felől az egyes polgárok elszigetelése egymástól, s az állam lehető gyámkodása fölöttük. Minek eredménye azokra nézve, kik az államhatalom birtokában vannak, az ellenállhatlan erő öntudata, s minden másokra nézve a végtelen gyöngeség érzete (*k*).

Nem hiszem, hogy az uralkodók azon meggyőződése, hogy mindent tehetnek, veszélyes nem volna a polgári szabadságra, valamint a gyöngeség és elszigeteltség érzése sincs veszély nélkül, mely központosított államokban semmivé teszi a polgároknak az erő önértétét. Csalódnánk mindazáltal, ha azt hinnők, hogy egyedül a szabadságot veszélyezi a központosítás.

Valamint a nép szabadságának az államban vannak bizonyos határai, melyeket nem léphet át, s valamint azon törekvésnek, mely a kormányt annál inkább igyekszik korlátozni, minél inkább megengedi a korlátozástól ráruházott kötelességek természete, mindig az az eredménye, hogy az államhatalom a törvény-megtagadta hatalmat tetteleg szerzi meg, s ez által megsemmisíti a törvényt, melynek a polgári szabadság alapjának kellene lenni: úgy a kormány hatalmának is megvannak bizonyos természetes határai, melyeket nem hághat át veszély nélkül. A mindenhatóság oly kizárólag isteni tulajdon, hogy bármely emberi lény, ki arra igényt képez, mindig szükségkép előidézi azon törekvést is, hogy hatalmának ellenálljon. Már ha az államot úgy rendezték, hogy kormánya ellenállhatatlannak tartja magát: valószínűleg föltehetni, miszerint az emberrel vele született ösztönnél fogva mind kisebb terjeszti hatalmát, mindinkább korlátozza a szabadságot, s ez által szükségkép ellenállási törekvést támaszt hatalma ellenében; ami annál veszélyesb, mivel a néptől soha sem vonhatni el egészen törvény által az ellenállási eszközöket, melyekkel bármely kormány ellenében bír.

Központosított államokban elvonhatják a községtől az öngazgatási jogot; de azon társas érintkezések mellett, melyekben ugyanazon község lakosai állanak egymáshoz, s érdekeik közösségénél fogva, szintoly kevéssé semmisítheti meg az alkotmány egyes községekben az egység érzését, amint nem képes megakadályozni, hogy a hol ezerén, sőt százezerenkint laknak együtt, nagy erő öntudata ne keletkezzék, vagy hogy mivel az alkotmány a választási jogra akará szorítani a polgárok befolyását, valóban csupán ez eszközhöz folyamodjanak, igényeik kivívása végett. Innen következik, hogy központosított államokban, – hol az ellenállási ösztön az államhatalom ellenében annál inkább növekszik, a mint e hatalom ellenállhatlan ereje önérzetében mindig kiebb hajlandó terjeszkedni, – soha sem lehet egészen megsemmisíteni az ellenállás eszközeit; csakhogy azoknak alkalmazása ily viszonyok közt mindig veszélyesb az államra nézve.

1. Mert az ellenállás eszközei központosított államokban nincsenek törvény által meghatározva, s a nélkül, hogy az állam alkotmányát is meg ne támadja, senki sem élhet azokkal.

2. Mert központosított államokban szükségkép mindig titkon készítik elő az ellenállást az államhatalom ellen, s annál fogva soha sem az egész néptől, sőt nem is a többségtől, hanem mindig aránylag csekély töredéktől indul ki.

3. Mert oly viszonyok közt, a hol a nép minden alkotmányos ellenállási eszköztől meg van fosztva,

kénytelen azonnal a főnálló tetteles megtámadásához folyamodni.

A polgári szabadság minden biztosítéka egyszersmind korlátozása az államhatalomnak, s ha fölteszszük, hogy e hatalom kész is, képes is az állam javát mozdítani mindig elő: kétségkívül rász az.

Az ellenállás tehetségét sem képzelhetjük tehát az államra nézve rász következmények nélkül, épen mivel a legerősb biztosítékul kell azt tekintenünk s az egész középkor és minden állam története, – melyben egyes osztályoknak és testületeknek nagyobb fokú önállóságot adtak, s ez által az államhatalom ellenében növelték ellenállási képességét, – több példát mutat, hogy egyes uralkodók legjobb célzatai meghiúsultak az ellenök támadt ellenállás miatt. De ha nem is tagadhatni hasonló intézmények rász eredményeit, s habár, nemcsak a gyors, hanem gyakran minden haladást akadályozván, nem egyszer a tespedés veszélyeit hozták az államra: mindazáltal kisebbek e rász eredmények, mint a miket az ellenkező rendszer követése idézett korunkban elő. Csak az utolsó 50 év történeteit kell egybevetnünk az azelőttiekkel, hogy meggyőződjünk e felől.

Fordítsuk Franciaország történeteire figyelmünket. Miután a központosítás elve egy államban sincs oly kiterjedésben alkalmazva, s miután a rendszer, melyet más államokban követni törekszenek, ott van legrégebb idő óta életbeléptetve: Franciaország példája leginkább fölvilágosíthat a központosítás eredményeiről.

Egy országban sem vontak el annyira minden esz-
közt az egyestől, melylyel az államhatalomnak ellenáll-
hatna, mint Franciaországban. Lehetőleg egyen-
gettek minden társadalmi állást, semmivé tették a tar-
tományok és községek önhatóságát, sőt új fölosztással
a nép történeti emlékezeteit is meg akarák semmisíteni.

Sehol sincs az egyén inkább elszigetelt helyzetben,
sehol sem annyira gyámoltalan az államhatalom irányá-
ban. Nemcsak a convent és Napóleon uralma alatt szo-
rították meg Franciaországban inkább mint bárhol az
egyén személyes szabadságát: a restauratio és Lajos
Fülöp szelídebb uralkodása alatt is ugyanez az eset, s
a második deczemberi esemény leginkább bizonyítja,
mennyire elő volt készítve a nép az egészen korlátlan
uralkodásra; s mind a mellett egyetlen országot sem
nevezhetünk, melyben 50 évnyi időszak alatt gyakrab-
ban ellenszegültek volna az államhatalomnak, s a hol
egy község, sőt gyakran abban is csak csekély töredék
ellenállása annyiszor megbuktatta volna az államhatal-
mat; sőt az egész állam alkotmányát is megváltoztatta.
Franciaország, mely a XVII. és XVIII. században a
korlátlan uralom mintaországa volt, századunkban a
forradalom mintafölde lett; s mivel akkor annyi ural-
kodó annyira iparkodott XIV. Lajost utánozni, mivel
azon korbői Versailles-nak annyi tizenkettedrét kiadá-
sát bírjuk, s a nagy példány utáni lelkesedésben még
Maintenon, Pompadour és Dubarry asszonyok helyet-
teseiről is gondoskodtak: épen azért majmolták utóbb
mások, noha szerencséje szint oly kevés eredménnyel,

a Dantonokat és Robespierreket is. XIV. Lajos, s követői mindnyájan, központosítván az államot, megsemmisíték az egyéni szabadság érzését, s azzal minden politikai szabadság egyedül biztos alapját; ez által azonban, midőn az addigi ellenállási eszközöket megkísérlették semmivétetni, egyszersmind előkészítették a forradalmat.

JEGYZETEK A XIV. FEJEZETHEZ.

(a) Miután a velünk született szabadság- és uralomvágy egészen ugyanazon hajlamán alapszik a kedélynek: természetes, hogy az uralom bírásában kielégítést találnak azon hajlamaink, melyek szabadság utáni törekvésre késztenek.

(b) Gyakran sajnósan mondák az ember eme tulajdonságát; azonban azt tanítja a történet, hogy a nép eme lényegileg gyakorlati értelmét, izgatottság perceiben, háttérbe szorították.

(c) Nem az állam nagy ügyeitől, hanem a községi ügyektől függ rendszeren a legtöbb ember elégtelése, s a ministerek változásának csekély e részben a befolyása.

{d} Azon előbbi állítás, hogy a választási jog gyakorlásának központosított államokban kevés gyakorlati jelentősége van az egyesekre, a minek bizonyására fölhozok: mi csekély részvétet tanúsítanak választási joguk gyakorlása körül sok alkotmányos államban a választók, – ez állítás, mondom, ellentétben látszik lenni azzal, a mit itt mondek. Azonban nincsen úgy. Azok nagy számánál fogva, kik alkotmányos államokban e hatalom birtokáért küzdenek, és a kik, nem igen levén saját ügyeikkel elfoglalva, szenvedélylyel vetik magukat az államügyekre, s eszközül használnak minden politikai pártot, ott is nagy izgatottság támadhat, hol a polgárok többsége épen semmi részt nem vesz a választásokban. A nyugott és hasznos foglalkozású állampolgárok csekély rész-

vételének csak az a hatása van e részben, hogy ez osztályoknak nincs részök a politikai izgalomban, a mi által azok szükségkép még több veszélyel járnak az államra nézve.

(e) Igazuk van a kik azt állítják, hogy nem minden nép képes politikai jogok élvezetére; azonban csalatkozunk, ha azt hisszük, hogy e képességeket czélszerű iskolázással lehet megszerezni. Nem a fogalmak mennyiségétől, hanem gyakorlati életrevalóságától függ a nép gyakorlati képessége. A tudományos képzetség politikai szabadság utáni vágyat idézhet, s idéz is elő szükségkép; de nem adja meg a képességet, hogy azt helyesen használjuk. Ha azt akarjuk, hogy ezzel bírjon a nép, alkalmat kell neki nyújtanunk, hogy szűkebb körökben foglalkozhassék közügyekkel. Égyetlen eszköz valamely népet politikai szabadságra növelni: a községi önhatóság.

(f) Valamely igaz és nemes elv ünnepeyes elismerése mindig fontossággal bír, – e szerint a felelősség elvének is mindig nagy fontossága van alkotmányos államokban; csak-hogy e fontosság inkább azon befolyáson alapszik, melyet ez elv elismerése az állam kormányára gyakorol, s nem kis csatlódás azt hinni, hogy ez által az egyes valóban azon helyzetbe jö, melyben az állam kormányát, minden ellenében elkövetett sérelemért feleletre vonhatja. És pedig épen az ilyes jogsérelmek elleni biztosítás miatt bír fontossággal a felelősség a polgárok többsége előtt.

(g) Ha meggondoljuk, hogy a központosított államokban ezer meg ezer államszolga kinevezési jogát oly egyénekre kell bízni:

a kik igen gyakran egészen más szakban működtek, mint a melyben minden helyet be kell tölteniök,

a kik csak rövid idő óta viselik hivatalukat,

a kik pártuktól és a kormánytól függenek,

a kik, kineveztetésök következtében, személyekre nézve nem igen tarthatnak valami rosztól:

a nélkül, hogy el lennének fogulva a középkor intézményei iránt, azon véleményben lehetünk, miszerint minden

árnyoldaluk mellett mégis csak célszerűbb, ha azok választják a közigazgatási tisztviselőket, akikre igazgatásuk köre kiterjed, mint az újabbkori államokban követett.

(h) Miután minden érték munka eredménye, s az állampolgárok nagy részének minden országban munkával kell keresni jövedelmét, melyből az adót fizetheti: a korlátlan adóztatási jog magában foglalja egyszersmind a munkára kényszerítés jogát, s részemről nem tudom, mi különbség van e jog és a rabszolgaság között.

(i) Önként értetik, hogy csupán alkotmányos államokról lehet itt szó, miután korlátlan egyeduralmakban nem tarthat a nép más biztosítékokra igényt, mint a melyeket az uralkodó erkölcsisége és vallásossága nyújt.

(k) Egyesre van-e bízva e korlátlan hatalom, vagy a népfölség nevében a többségre, – az igen mindegy. A központosság célja mindig szükségkép az egyén teljes alávetése az államhatalom parancsainak.

XV. FEJEZET, **A központosítás befolyása a haladásra.**

Azt hiszem, megmutattam az előbbieken, hogy a szoros központosítási rendszer a szabadságra, – ha az alatt az állam-kormányzásbani részvételt, az úgynevezett politikai szabadságot értjük is csupán – nem lehet kedvező; miután a központosítás e szabadság minden biztosítékát gyöngíti.

Most azon kérdés vizsgálatára térek, hogy a *központosítás rendszere, a mint hiszik, az államtagok anyagi és szellemi fejlődésére hasznos-e, s hatalmas emeltyűje, sőt föltétele-e azon mindenoldalú haladásnak, melyre századunk méltán büszke?*

Miként különböző elemek érintkezése új vegyületeket képez a természetben, s e működés közben meleg és élet fejlődik ki, s a különféle alakok sokasága, új meg új idomok kimeríthetlen gazdagsága, az anyagi világ szakadatlan fejlődése, mely bámulatra ragad bennünket, csak ilyes érintkezések eredményeül tekintendő: úgy az ember anyagi és szellemi képességei is csak mások általi érintkezés által fejlődnek ki.

Ha elkülönzik az egyént: bármi dúsan látta el a természet adományaival, bizonyára soha sem fejlődnek azok ki.

Minden fejlődés másik föltétele a szükség.

Minél kevesbbé használjuk testi erőinket, annál inkább ellankadnak azok: míg minden külön szükség, mint a vadon népek példája mutatja, vagy azoknál látjuk a kik egy vagy más tagjokat avagy orgánumukat elvesztették, – megfelelő fejlődést is von maga után.

Szintúgy van a dolog lelkünk tehetségeivel, sőt kedélyünk hajlamival. A kényszerűségnek köszönhetjük minden erőnk kifejtését.

Mennyire kedvezők az állam bizonyos intézményei szellemi és anyagi erőnk kifejtésére, attól függ, hogy azok mily mértékben sokasítják az érintkezést az egyesek közt. S annyival üdvösebbek, minél inkább növelik a szellemi és anyagi erők használatának szükségét.

Mivel immár a szoros központosítás lehetőleg elszigeteli az egyént, s azon viszonyok, mik között az egyesek részvétele a közügyekben csupán azon jogra szorítkozik, hogy képviselőiket választhatják, s mik az állam legnagyobb gyámkodásának vetnek mindenkit alá, ereje használatának szükségét is gyéritik: lehetetlen, hogy a központosítás oly mértékben mozdítsa elő az államtágok lelki és testi fejlődését, mint az állam azon intézményeitől várhatni, mik mellett az egyén nemcsak az állammal, hanem kisebb testületekkel s polgártársai nagyobb számával is érintkezésbe jő naponkint, s mik mellett a legtöbb dologra nézve, miben a köz-

pontosított állam gyámolítja az egyest, saját erejére van utasítva.

Mínthogy pedig minden haladás csak az egyesek törekvéseinek eredménye, s így az egyesek szellemi és anyagi erőinek kifejlésétől függ: az olyan államszerkezet, mely az egyesek szellemi és anyagi erejének kifejtésére nem kedvező, általában a haladást sem mozdíthatja elő.

Azonban nem akarok bővebben e kérdés elméleti vitatásába bocsátkozni. A politika tények tudománya. Hol ezek hiányzanak, soha sem létezett viszonyok előfordultával, a dolgok természetéből s analógiákból vonhatni ugyan jövőre nézve következtetéseket; de a hol, mint itt, a tapasztalatok hosszú sora van előttünk: főlegesen elméleti okok ingatag alapjára építeni következtetéseinket. Azon kérdés tehát: minő befolyással szokott lenni a központosítás az egyesek szellemi és anyagi fejlődésére, s általában a haladásra? akkor oldható meg legjobban: ha vizsgálat alá vesszük: mily befolyása volt eddig e rendszernek?

E kérdés alapos megfejtése végett polgárisodásunk egész fejlődési történetére lenne szükség. Azonban miután föl kell tennem, hogy olvasóim történeti ismeretekkel bírnak – azok előtt, kik a történeteket nem ismerik, különben is hiában beszélnek politikáról, – s miután a tapasztalatok, mikből a központosítás befolyását a haladásra megítélhetni, mind igen hasonlóak: az ide vonatkozó tényekből elég csupán a leginkább ismerteket érintenem röviden.

Az ó-kor egész polgárisodása, – mint többször megjegyzem, – lényegesen különbözik a mostanitól. A különbség abban áll, hogy az egyén jogosultságának, mint szabad személyiségnek, fogalma hiányzott az ó-korban, s hogy minden jogot az államtól származtattak, s annak főállása által föltételezettnek tekintettek. A mit tehát korunkban egyéni szabadság alatt értünk, hasztalan keresnők az ó-korban, s az okot, mely miatt az ó-kor polgárisodása, minden csodálatunk daczára, melylyel az iránt viseltetnünk tanítottak, nem érthette el azon tetőpontot, melyre jelenleg több nép fölemelkedett, épen az érintett hiányban, s az egyén önálló tevékenysége innen származott korlátozásában kell keresnünk ; egyébiránt az ó-kor története is nyújt tényeket, mikből az előttünk fekvő kérdést eldönthetjük.

Az ó-korban két nép vonja magára csaknem kizárólag figyelmünket: a görögök és a rómaiak. Amannál a legnagyobb eldaraboltságot, az egyes részek legnagyobb önállóságát, s az egység teljes hiányát találjuk. Rómában központosítást látunk, kevesebbé tökéletest ugyan, mint némely mai államban, de nagyobbat, mint bármely más népnél mutathat az ó-világ. Görögország tapasztalta mindazon veszélyeket, melyek az eldaraboltságból, s Róma mindazon előnyöket, melyek a központosításból háromolhatnak az államra; de ha kérjük: mely eredményei voltak e viszonyoknak a két nép fejlődésére, a polgárisodás haladására Rómában és Görögországban? meg kell vallanunk, hogy e tekintetben nem a világ

urát illetheti az elsőség. Míg Görögországban még a legnagyobb benső meghasonlás pillanatában a peloponézosi háború, Sándor utódai s a rómaiak alatt is élénk szellemi életet találunk: Róma, a helyett hogy önállólag tört volna ösvényt a polgárisodásban, csak azt sajátítá el, – s kevés kivétellel még csak tovább sem fejlesztette – a mit Görögországban talált. Meghódította a műveltséget, s a mit rabszolgái szerzettek, használta, a nélkül, hogy sokkal több érdeme volna a polgárisodás körül, mint az, hogy a Görögországban talált eszmékre saját nyelve bélyegét nyomta s forgalomba hozta a világ nagy piacán.

Hajlandó volna talán valaki, más okoknak tulajdonítani, hogy a római nép oly csekély előmenetelt tön polgárisodásában. Az államalkotás s a polgári szabadság fogalmának kifejtése volt a világtörténeti föladat, melyet Róma megoldott. A mely népnek egész törekvése e célra volt irányozva, hogy tehetett volna az sokat a szellemi műveltség előmozdítására, azon harczok közepett, melyekkel a világ uralmát megszerzé és föntartá? Ha egyébiránt Róma keveset tön e részben: bizonyára inkább a kényuralomnak róhatni föl, mely alá jutott, mint a központosításnak; s aztán azon nagy különbséget, mely szellemi fejlődés tekintetében volt a római és görög nép közt, nem is a politikai intézményeknek kell tulajdonítani, hanem a két nép különböző természetének.

Ami az elsőt illeti: hiszen a római nép tevékenysége Augustus óta sem az állam tökélyesítésére, sem a pol-

gári szabadság megalapítására nem volt irányozva, s a császárság hosszas ideig a legnagyobb kül- és belbékét élvezte, a nélkül, hogy azért előbbre vitte volna a polgárisodást. Sőt a politikai harcok megszűntével, midőn a birodalom biztosságát a légiók és nem a polgárok fegyvere védte, mindig mélyebben látjuk sülyedni Rómát szellemi képzettség és anyagi jólét tekintetében. Az irodalomban azon nagy szónokok és költők helyébe, kiket a köztársaság örökségül hagyott a keletkező császárságra, áradozó rhetorok következtek; a társas életben a nyersesség, a mint tisztán anyagi élvezekre adták magukat, majdnem jobban undorít, mint lázít az erkölcsstelenség; végre a közjólét és földművelés tekintetében, – amiből mindig legbiztosabban Ítélni meg valamely nép míveltségét – minden, de minden tekintetben hanyatlott Róma ez időszakban.

Minél inkább egyes ember kezében összesítnek minden hatalmat, minél inkább megszüntetik minden város és tartomány önálló életét, szóval minél tovább mennek a központosítás elve alkalmazásában: annál inkább gyérülni látjuk e roppant birodalom tartományaiban a népességet, míveletlenül elhagyva találjuk a földet, nyomorban a népet.

Mivel az államhatalomnak akkor még sem vasutak, sem villany telegráf ok nem álltak rendelkezésére: a központosítás rendszerét soha sem vitték be egyaránt a római birodalomba, s kénytelenek voltak némi önállóságot engedni a távolabb tartományokban. A mely mértékben ez történt, azon arányban maradtak fön a

tartományokban az ó műveltség nyomai. A ki a III. és IV. században nyomozza az ó világ műveltségét: Galliában, Görögországban, Kis-Azsiában, Afrikában, Egyiptomban kell azt keresnie, s mindenütt több nyomára talál, mint Itáliában, hol minden élet a mindenható államhatalom nyomása alatt tengett, s a büszke Róma márványpalotáival és szennyével, mintegy szörnyeteg' ott a kisajtott itáliai népek véres maradványai közt, az egyetlen, amin még az élet némi nyoma fönmaradt.

S azoknak, kik e tagadhatlan tényeket nem a központosításnak, hanem a császárok kényuralmának akarják tulajdonítani, nem azt válaszolhatni-e: hogy a föltétlen központosítási rendszer szükségkép az egyes merőben korlátlan uralmára vezet, s hogy az egyes korlátlan hatalma is csak a központosítás által lehet valóban kényuralmivá; hogy tehát, ha az imperátorok uralmában csak a római állam által követett alapelvek következményét látjuk, ez elveket kell mindazon rész forrásául tekintenünk, ami Rómát érte, miután egyeduralom alá került.

Nem is a császársággal kezdődött Italia elnépetlenedése, s egykor virágzó téréinek pusztulása. Mielőtt erről csak szó is lett volna, rég panaszlák már Róma nagyobb polgárai, hogy a szántóföldek mindinkább legelőkké lesznek. Italia régen elpusztult immár a főváros érdekében, mielőtt egy császár ment volna föl a Capitolium lépcsőin.

Ha bizonyos eredményeket egyáltalában nem vagyunk képesek kimagyarázni, vagy nem akarunk bizo-

nyos okokból magyarázni ki: rendesen a nép veleszületett természetéhez szokás folyamodni.

Miként az egyes minden tettét koponyája alkotásából akarják származtatni: rég hasonló eljárást követtek egész népekre nézve, mielőtt a koponyatanról csak szó is volt volna. Mit nyertünk ez által a múlt tisztább fölfogására nézve, mily eredményei lesznek a történettudományra a koponyatannak, minden tudományos formája mellett, melybe öntötték, s minden vakbuzgó hit daczára, melylyel ahhoz ragaszkodnak, – nem vitatom. A jelen esetben semmiképen sem lehet a római és görög műveltség közti különbséget a két nép különböző természeti adományaiból magyarázni ki, és pedig két oknál fogva:

1. a római nép, első pillanataitól kezdve, soha sem volt egy fajú, s a római alkotmány rősz eredményei a műveltségre Róma uralmával lassankint az ó világ majd minden népére kiterjedtek, melyek közt magában Italiában görög eredetű népiségekre is találunk;

2. a római birodalom megoszlása után mind keleten, mind nyugaton, épen ellenkező jelenségekkel találkozunk. Míg a bizanci birodalomban, hol, – ha nem is vegyületlen – a görög nép maradványait kell keresnünk, a legnagyobb szellemi tespedést veszünk észre, s a polgárisodás lassú kihalását: Italia, látszólag sokkal kevésbé kedvező körülmények közt, mindinkább fejlődik a VI. századtól a XV-kig, s mikor végre elesett Konstantinápoly, műveltség tekintetében az akkori Európa országai közt Italia állt legmagasabb polczon.

A ki csak némileg is foglalkozott a középkor történeteivel, kénytelen megengedni, hogy az V. századtól egész a XI-kig egy állam sem volt haladásra nézve lát-szólag kedvezőbb helyzetben a bizanczi császárságnál. A népvándorlás özöne, mely a római míveltség csiráit összerontá nyugaton, nem semmisíthette azokat meg a bizanczi császárság egy részében sem. A császárság foly-vást főállott, olykor tetemes külhatalommal, mind-azon fényben és korlátlanságban, melyet Diocletian kölcsönzött a császári hatalomnak; a birodalom a világ legszebb s akkor legmíveltebb országait foglalá magá-ban; birtokában a világ legtökélyesb nyelvének, melyet csak gondolatai és érzelmei kifejezésére használhat az ember, birtokában azon egész irodalomnak, mely, miután nyugati Európa hozzájuthatott, a tudományok újabb fejlődésének szolgált alapjául: s Nyugateurópá-ban, hol amit csak az ókor polgárisodása alkotott, szinte egészen összerontották, hol azon harcias csapa-tok számtalan nyelvéből és szójárásából, melyek a nyu-gati birodalmat megsemmisítették, lassankint kelle fej-lődni a nyelveknek, melyeknek korunk polgárisodása eszközeiül kell vala szolgálni, hol a római irodalom némi töredékein kívül alig maradt főn egyéb, a mi a tudománynak egybeköttetési pontul szolgálhata: épen e Nyngateuropában, örökös harczok zaja közepett, oly állapotban, melyben alig foghatni meg, mennyire hiányzott a biztosság, mindinkább fejlődött a polgári-sodás; míg keleten mindinkább sűlyedt.

Jól tudom, hogy ezt is más okoknak szokás tulaj-

donítani. Igen szeretik Réaumur és Fahrenheit után határozni meg a népek sorsát, s a népek fejlődési és süllyedési fokát azon országok középmeáskletének hőfoka szerint magyarázni ki, melyekben laknak; s a világot megifjító germán faj nagyobb képessége is szinte dogmává lett, mely mellett rendesen az újabb polgárisodás minden csodáját fölhozzák bizonyásául.

De ha meggondoljuk, hogy minden polgárisodás, amennyire nyomaira találhatni, azon országokból indult ki, melyek középmeáskletök szerint nem kedvezök az ember *szellemi ereje* kifejtésére, s hogy fogalmaink a polgári szabadság és megalapítása eszközei fölött nagyobbbrészint épen ott származtak, hol a bizánczi birodalom lelket és kedélyt megölö befolyása uralkodott utóbb; ha meggyözödünk, hogy az újabb polgárisodás kezdetei épen azon országokban mutatkoztak legerélyesben, hol – mint Galliában és Itáliában – a germán elem kevésbbé van képviselve, s így csekélyebb befolyást is gyakorolhatott és hogy a polgárisodás ez országokban is épen azon körökben fejlett ki először, melyekre a germán elem befolyása legkevesbbé terjedhetett ki, tudniillik a városi községek körében: bizonyára meg kell engednünk, hogy a polgárisodás azon előhaladását, melyet a középkor folytán Nyugateurópában tapasztalunk kelettel szemben, sem égalji különbségekből, sem a germán nép különös sajátságáiból nem magyarázhatni ki; hanem épen a középkor államintézményeiben kell annak okát keresnünk.

Képzeljük a bizánczi császárságéihoz hasonló vi-

szonyok közt Nyugateurópa népeit; képzeljük, hogy a nyugati császárság eszméje valósult, az egyház a világi hatalomnak, s minden király és fejedelem alá lőn vetve a császárnak; tegyük föl, hogy a nyugati császárság mindazon csapatokat, melyeknek csapásai végre megdőlték, lassankint kebelébe fölvette, s – mint kezdetben történt, – elnéptelenült tartományaiiba telepítette volna, és hogy a császárok hatalma, a birodalom szervezetének szétrontása nélkül, valamely barbár nemzetiség erélyes kezeibe ment volna át hosszas időre, vagy hogy nagy Károly intézményei tarthatták föl magukat, s a hercegeknek és grófoknak nem sikerült vala méltóságukat öröködésivé, s magukat a császártól függetlenekké tenni, mi által füstbe ment a császár nagyszerű eszméje, hogy szolgálai által igazgassa az egész birodalmat; tegyük föl, – egy szóval – hogy a nyugati császárság – mint a keletinél látjuk, – szakadatlanul fönáll, vagy a középkor valamely szakában, mikor még fejlődésökben nemigen haladtak az egyes államok, hogy a császár hatalomszavának ellenszegülhetének, visszaállítatik vala: oly körülmények közt minden bizonynyal hasonló látmányt mutatott volna Nyugateurópa, minőt Keleten láttunk, s a keresztyén polgárisodás, a nélkül hogy teljes virágzására fejlődhetik vala, itt is meghódolt volna az izlam erős karjának.

Mindazon viszonyok, melyeknek polgárisodásunk fejlődését köszönhetjük, csupán azon daraboltság mellett voltak lehetségesek, melyet a középkorban találunk. Erős császárság mellett, mely a közélet minden szálát

egyesíté vala kezeiben, sem önálló egyház főnállása, sem a városi élet kifejtése nem lett volna lehetséges, s haladás helyett, mely épen a különmemű elemek folytonos érintkezése által támadt a középkorban, az egyedúr minden haladást akadályozó mindenhatóságával találkoznánk.

A germán eredetű népeire nézne az által lett lehetséges új polgárisodás, s csak annyiban nevezhetők azok e polgárisodás alkotóinak, amennyiben a római birodalom fölbontása által megszahadíták a világot a mindent központosító hatalom nyomasztó terheitől, s hasonló hatalom keletkezését utóbb megakadályozák; habár polgárisodásuk alapeszméi a keresztyénség és óvilág eszméi nagyobb részint, s a haladásra nézve kedvező viszonyokat kezdetben kevésbbé használták föl a germánok maguk, mint más népek.

A kép, melyet a középkor története részben mutat, nem igen derültnek látszhatik. Bárhová fordulunk, mindenütt a legkiáltóbb ellentétek, nyugtalan küzdés minden irányban, elláthatlan zavar minden viszonyban. Népek merülnek föl, melyek egy időre magukra vonják figyelmünket, s nagy jövődöt látszanak Ígérni, meg eltűnnek szemeink elől, s mi g egy helyt a legnagyobb szaggatottságból lassankint, mint Franciaországban, nagy országok alakulnak: nagy birodalmak, mint Németország, mindinkább széthullanak, mások meg elenyésznek, részint idegen országgal olvadva egy szilárd egészszé, részint új önálló államközségekké alakulván.

Hasonló látmány, minőt ma Nyugatamerika mu-

tat. Ezer meg ezer helyen előnyomult az irtó tevékenység, míg mindenik külön, magára dolgozik, csupán önérejében bízva, s önállóan folytatja harcát a természettel: virágzó ültetvények támadnak az ős erdő közepett; távolabb áll a magános fa-kunyhó, melynek lakói csak most kezdik ritkítani a sűrű cipruserdőt, míg nagyobb távolságokra egy-egy város terül, s egyes helyeken már munkás népesség mozgalmas élete lepi meg az utazót.

Itt is végtelen zavar képe tűnik föl, itt is a nyers természeti állapot váltakozik a kezdődő, sőt már előhaladt műveltséggel. A mi úgy tetszett, mintha a vadonból elfoglalták volna egy időre, megint előbbi állapotába sülyed vissza, míg az ember, ki mívelhetővé tesz egy darabnyi földet, belefáradt, vagy azon reményben, hogy kedvezőbb helyet találhat tevékenységének, tovább vonult. Ez általános zavar közepett azonban egy meggyőződés támad bennünk, mely elfeledtetni velünk azt, a mi e jelenségekben zürzavaros, sőt szép és örvendetes színben tünteti azokat föl. Mindig tovább halad az erdő ritkítása, mindig diadalmasabban leng előttünk a cultura zászlója, s mind ellenállhatlanabbul merül föl lelkünkben a meggyőződés, hogy a mi pillanatra zavarának tetszik, csak egy új polgárisodás nagyszerű átalakulásának szükséges kezdete, mely kiterjedésben és termékenységben fölülmúlja mindazt, amit a világ ez ideig látott.

Szintúgy a legnagyobb világtörténeti jelenségnek fogja tartani a középkor történeteit, a ki azokban járatos. A mindenoldalú polgárisodás nagy munkájának

vagyunk tanúi egész folyamában, s bármi kellemetlennek tessenek előttünk a látszatos zavar, bármi szenvedhetleneknek látszassanak egyenkint a viszonyok: szintoly világosan belátja szükségkép minden gondolkodó, hogy a polgárisodás nagy munkája a középkorban, mint Amerika polgárisodásáé, csak oly viszonyok közt sikerülhetett, melyek a legmegfeszítettebb egyetemes tevékenységet idézték elő, s tartották mindig élénken.

Hogy a polgárisodás a középkorban szintoly kevéssé érhetette el magas fokát, a mily kevéssé képes az amerikai irtó elszigetelt munkássága kerrté varázsolni a tájat: nem szenved kétséget; s a polgárisodás, melyet a XV. század végén Európa egyes országaiban találunk, szintoly hátra van a jelenkoritól, mint Amerika nyugati államainak műveltsége Új Angliáéhoz képest. A polgárisodás kifejtésére nemcsak idő kell, hanem egyszersmind a viszonyok azon biztossága, melylyel csak rendezett államokban találkozunk; hogy legfőbb pontjára juthasson, számtalan erő közremunkálása szükséges, mi a középkori elszigeteltség mellett nem volt lehetséges, s épen e szükségnek köszönhetjük az államhatalom lassankinti erősödését, s nagyobb államok keletkezését.

De ha nagy államok keletkezése, s az államhatalom hatáskörének kibbterjesztése, a mennyiben mindkettő szükséges szilárd rend és biztosság alapítására, egybeférhető volt a haladással: mindig csak azon mértékben volt erre eset, a mennyiben kevesbbé korlátozák az által az egyéni szabadságot; s mint a három utóbbi század

története azt mutatják, hogy a polgárisodás magasabb fokát erélyes államhatalom főnállása, vagyis az állam körébe tartozó bizonyos dolgok központosítása nélkül nem érhetni el: azt is mutatja egyszersmind, hogy a polgárisodás mindig ott tette a legbámulatosabb előmenetelt, hol a központosítás nem lépte át e határokat. Hasonlítsa egybe bárki Anglia, a hollandi szabad államok, Schweiz és Eszakamerika állapotát Francia- és Spanyolországéval, miután ez országban V. Károly véget vetett a középkori intézményeknek: s meg fogja engedni, hogy szellemi és anyagi haladás tekintetében a legnagyobb eredményeket, a közelebbi századok folytán sem a merev központosítás idézte elő.

XVI. FEJEZET,

Mely eszközökkel előzhetni meg korunk veszélyeit.

Úgy hiszem, megmutattam az előbbieken, miszerint mindazon okok, melyeket a központosítás mellett fel szoktak hozni, egyáltalában nem állanak, s hogy a Franciaországéihoz hasonló intézmények sem az állam erejére, sem az egyén személyes és politikai szabadságára, sem a polgárisodás előhaladására nézve nem kedvezők.

Minél inkább gondoskodunk korunk viszonyai fölött, annál inkább meg kell győződnünk, hogy minden, bennünket fenyegető veszély egyik fő okát épen a szoros központosítás rendszerében kell keresnünk.

Oly időben, mikor természetelleni bűnnek tartják a rabszolgaságot, midőn az önrendelkezés jogát mindenkire nézve igénybe veszik, s az egyén idegen akarat alá vetését csak annyiban ismerik jogszerűnek, mennyiben a szükség, vagy legalább a pillanatnyi haszon igazolhatja: az oly államintézmények, miknek alapelve az egyén föltétlen alávetése a közakarat alá, s a hol

nincsenek kiszabva határok, melyeken belől az egyén vagy kisebb közösségek szabadon mozoghassanak, hol az államnak joga van, szabályozni az élet minden viszonyát, a nélkül, hogy – a miben a socialismus sokkal következetesebb – kötelezve volna gondoskodni az állampolgárok jólétéről, – az ily államintézmények, mondom, annál inkább ellentétben állanak az emberek jogfogalmaival, minél inkább ellenkeznek azok a népek erkölcsével és érzelmeivel.

A jog fogalmát ellentétbe állíták a szokáséval, megkísérlettek minden érzést alárendelni a rideg észnek sőt gúnynyal illették a nép erkölcsait, lábbal tapodták érzelmeit: lehet-e csodálnunk, ha a többség nem akará észszerűnek ismerni el, a mi erkölcsével, érzelmeivel és jogfogalmaival ellentétben állott? s hogy, minden logicial következetesség daczára, melylyel az alkotmány egyes rendeleteit a népfőlség elvéből származtatták, anyagi erővel kellett annak elfogadására kényszeríteni a népet, s csak anyagi erővel tarthatni vissza, hogy össze ne rontsa azon formát, melybe beerőszakolták?

Az emberiség minden szenvedését, a melyeken korunkban átment, a democratia elve uralmainak akarják fölronni. Meggyőződéseim szerint ez tévedés (*a*). Amint vannak viszonyok, mik közt az egyes uralma szükséges az államban: úgy olyanok is vannak, mik közt azt tekinthetni egyedül törvényes hatalomnak, a hol mindenki egyaránt részt vesz az államhatalomban. Sőt a legtöbb baj okát abban kell keresni, hogy *az államhatalmat a központosítás által merőben korlátlaná tették s*

valameddig e tévedés főnáll, nem segíthetni a tapasztalt szenvedéseken, akár egyesre akár egy osztályra vagy az összes népre bízzák az államhatalmat.

Ahol azon alapelvből indulnak ki, hogy az államhatalomnak kell szabályozni, a mi csak az államra, habár közvetve is, fontossággal bír: oly követeléseket tesznek e hatalom irányában mindenütt, melyeknek távolról sem képes megfelelni, *(b)*

A hol csak minden ügy vezetése egy pontban van öszpontosítva: minden elégedetlenség is szükségkép e központban öszpontosul, s a javítási törekvés az összes államhatalom megváltoztatására van mindig irányozva, s azért közigazgatási központosítás mellett, mindig szükségkép veszélyezve van az államhatalom főnállása. Alkotmányos államban az által, hogy csupán egy pont van, melyben az állampolgárok azon jogukkal, hogy az állam vezetésében részök van, gyakorlatilag élhetnek, ez egy pont körül szükségkép oly tolakodás támad, mely az államra veszélyes; korlátlan egyeduralmakban az által, mert az uralkodó képességihiánya, ha nemcsak az állam közügyeinek vezetését, hanem az egyes polgárok minden érdekét is veszélyezteteti, szükségkép mindig az egyeduralmi elvet is, min az egész állam alapszik, – a legnagyobb mértékben koczkatja.

Millió meg millió egyénből áll egy nép, de mindössze is csak emberek, s együtt véve sem gyakorolhatnak oly jogot az egyén fölött, mely az emberi „méltósággal” ellenkezik. A rabszolgaság bizonyos egyetem irányában szintoly természetellenes, mint ha egy ember

az ur. Ha az egyéni szabadságot alkotmányossal kell védeni az egyes korlátlan hatalma ellen: a többség irányában is van ily védelemre szüksége. Ily korlátok nélkül a többség uralma nem egyéb az egyén joga elnyomásánál, mit kimagyarázhatni ugyan a tömegek anyagi erejéből, de soha sem lehet igazolni, — s ez annál nyomasztóbb kényuralom, mivel a szabadság nevében gyakorolják.

S mi által segíthetni mindé bajokon és veszélyeken, melyek annyi államjában léteznek?

Ha valóban az állam korlátlan hatalmában kell keresnünk az okot: csupán egy módot tudok, mely azt valóban korlátozza.

Félszázadon át megszokták a hatalmak megosztásában keresni a biztosítékot a korlátlan uralom ellen.

Azt hiszem, megmutattam, hogy mindenesetre érdekében van ugyan a szabadságnak, hogy az államhatalmat ne kizárólag egy egyén vagy osztály gyakorolja, de hogy azon hatalmak, melyekre az államnak, főállhatása végett, szüksége van, sem soha nem voltak valóban megosztva, sem nem oszthatnak meg az állam veszélyezése nélkül. Nem a hatalom megosztása által (mi magában kivihetetlen) korlátozhatni az állam hatalmát; egyetlen biztosíték korlátlansága ellen: *ha azon kört, melyben a természete szerint megoszthatlan és a közérdekben ellenállhatlan államhatalom mozog, az összes államvezetésére, s azon érdekekre szorítják, melyek azon állam minden tagjával közösek.*

De minden hatalom mindig kiebb törekedvén ter-

jeszkedni, bizonyos határok elméleti fölállítására, melyeken túl ne léphessen az államhatalom, csak annyiban bír jelentőséggel, ha *a mit az államhatalomtól el akarnak v onni, másokra ruházzák, s pedig azokra, kik elég erősek jogszerű hatáskörük védelmére.* Az államhatalom korlátozása végett tehát arról is kell gondoskodni, *hogy az egyén ne elszigetelten álljon az államhatalom ellenében.*

Az egyetlen védezköz tehát korunkban az állam mindenhatósága ellen, ugyanaz, mely századokon át szolgált ótalmul mindenféle korlátlan uralom ellen; tudniillik: *hogy a községnek, tartománynak s általában az államban levő szervezeteknek, melyek az egyént az állammal egybefűzik, bizonyos kört adjanak önálló tevékenységre, s ez által az államhatalomnak gyakorlatilag szilárd határokat vessenek.*

Az államhatalomnak kijelölendő határok, az egyes államok különböző helyzetéhez képest különbözők.

Minél kisebb az állam, s minél inkább szüksége van, önállósága ótalma végett, minden erejére: annál kiterjedtebbnek kell lenni szükségkép azon dolgok körének, melyek kizárólag az államhatalom vezetését illetik; ellenkezőleg világos, hogy mintán azon érdekek száma, melyek minden államtaggal közösek, az állam terjedelméhez képest csökken: nagyobb államokban az államhatalom befolyásának is mindig kevesebb tárgyra kell kiterjeszkedni; de hogy az újabbkori állam sincs oly helyzetben – bármennyire szüksége legyen ereje összpontosítására, mely által a községek vagy tartományok minden önálló mozgalmának megsemmisítését

igazolni lehetne, szintoly kétségtelen, mint az, hogy egyetlen állam sincs jelenleg, melyben az érdekek nagyobb része is közös lenne a többséggel; s innen következik, hogy egyetlen államot sem is találhatni, hol az érintett eszköz alkalmazását a jog és szükségesség szempontjából tagadni lehetne.

Akár hódításból vagy államszerződésből magyarázzuk ki az államok keletkezését, akár azt vesszük föl, hogy az egymáshoz csatlakozás szüksége avagy külső nyomás szolgált alkalmul államaink alkotására: sem nem egyeseket hódítottak meg, sem oly szerződést nem kötöttek egyesek, s azon elemek, melyeknek önkéntes szövetkezéséből alakult az állam, mint Nyugateurópa minden országában, a legnagyobb történeti bizonyossággal ki lehet mutatni, *nem egyes emberek, hanem kisebb közösségek voltak*. Ha bármely állam egybefüző kapcsait szétbonthatnék, az nem egyénekre, hanem mindenik tartományokra, grófságokra, községekre oszlanék föl, s a kötelékek, melyek az egyest tartományához, nemzetiségéhez, s mindenek fölött községéhez fűzik, oly hatalmasak, hogy több mint félszázados következetes erőfeszítés daczára, Franciaországban sem sikerült azokat megsemmisíteni. – Hogy e kötelékeket megerősítsük, hogy a tartománynak, nemzetiségnek s mindenek előtt a községnek oly állást adjanak, melyben az államhatalom ellen korlátul szolgálhasson, alig kell egyéb, mint fölszabadítani azokat a nyomás alól, mely alatt a francia forradalom óta görnyednek, s nézetem szerint az az egyedüli út és mód, mely szerint a

szabadságot, s ezzel az államot leginkább biztosíthatni s elháríthatni a veszélyeket, melyek még polgárisodásunkat is fenyegetik.

Eddig majdnem kizárólag azon kérdéssel foglalkoztak: mint kell rendezni az államban a legfőbb hatalmat? Arról gondolkoztak: hogy boltozhatják be valóban nagyszerűleg az államépület kúpját? a nélkül, hogy tekintettel lettek volna az épület alsóbb részeire, melyeken amannak nyugodnia kelle. Csuda-e, ha ekkép oda jutottak, hogy egy hatalmas dóm helyett – bocsánat e hasonlatért – egy óriási esernyőt alkottak, mely azonban, épen mivel oly nagy, minden zivatar hatása, sőt saját terhe alatt is összedől?

Az államhatalmat csak úgy biztosíthatni minden veszély ellen, ha szilárd alapon áll; s az anyagot, ez alaphoz, csak ott találhatjuk föl, hol illő szilárdsággal bírnak ama kisebb községek, melyek idővel egy nagy egész állammá alakultak egybe.

Hol ilyenek vannak, azon pillanatban, mihelyt a kisebb községekre nézve – mint korunkban mindenütt – bekövetkezik az egyesülés szüksége, szilárd alapú állam áll elő; a nélkül sem a szabadságot, sem az állam hatalmát nem biztosíthatni soha. Miután ugyanis az emberek többsége előtt nem annak van fontossága, a mi azon szűkebb körben történik, melyben mozognak: csak ott tekinthetni biztosítottnak a szabadságot az egészre nézve, hol sok egyes élvezheti azt gyakorlatilag, s mint a birtok fogalmát bizonyos határok létele határozza meg: úgy a hatalom birtokát is csak akkor

tekinthetni biztosnak az államhatalomra nézve, ha e hatalomnak is, bármi nagy legyen, kijelölik határait.

Minden szabadság alapja, melyet az egyén az államban élvez, azon szabadság, melylyel saját községe körében bír; az állam irányábani függésének legjobb' biztosítéka azon függés, melyben községe irányában van. Hol a politikai jogok gyakorlását, s a politikai kötelességek teljesítését kisebb körökben minden polgár megszokta: csak ott lehetséges nagyobb államban politikai szabadság rendetlenség nélkül, s szilárd alapú rend kényuralom nélkül. Hogy mindkettő lehetséges-e az egyes államokban, s a jelen ingadozásai helyett alkothatni-e szilárd, tartós államépületet? csupán attól függ: mennyiben lehet erős községi életet alapítani az egyes államokban.

Hogy vannak államok, melyekben ez nagy nehézségekkel járhat, kétségtelen; s Franciaországban például, hol az állam fokozatait mintegy erőszakosan összerontották, s a községeket fél század óta teljes kiskorúságban növelték, még messze lehet a pillanat, mikor elvégre sikerülni fog teljesen helyreállítani, a mit merőben meg akartak semmisíteni: szintoly bizonyos, hogy azon fokozatok, melyekre az államéletben szükség van, magában Franciaországban is fönállanak még némi részben, s hogy a szabadság megalapítása, itt is csak attól függ, miszerint a történetileg képződött szervezeteket, a helyett, hogy egyberontanák, erősbitik, az állam érdekében fölhasználják.

Belátják-e ezt mihamar?

Azt hiszem, igen.

Az újabb kor megtanítá „a népeket, hogy amit századok szültek, soha sem semmisítheti meg pillanat alatt még milliók akarata sem. Ne látnák-e be tisztán mások is, hogy az állam nem egyes ember terve szerint alkotott épület, hanem századokon át nőtt organismus? Nem a symmetria, nem az ágak egyensúlya tartja fön a fát; minden levél, mely az ágakon rendetlenül látszik függeni, életerőt szí a légből, s szertesztágazó gyökerének minden rostja megannyi kötelék, mely állásában föntartja. Ha szabályosan meg akarják metszeni a fa koronáját, elvonják tőle az életerőt; ha megfosztják szerteágazó gyökerétől, nem fog a zivatarnak ellenállhatni: ne látnák-e be végre, hogy egészen hasonló eredményei lesznek, ha az állam organismusával bánnak így?

Belátták immár, hogy átalános világbirodalom tartósan nem állhat fön; belátták, hogy annak fönellása szerencsétlenség volna az emberiségre, mert nem képzelhetni, hogy egy kormány képes volna az egész világ ügyeit, intézni: lehetséges-e még soká leplezni, hogy ez okok legkevesebbet sem vesztenek erejőkből, ha azon államintézményekre alkalmazzák, melyeket Franciaországban találunk?

Az újabbkori államok átalában azon óriásra emlékeztetnek bennünket, melynek feje, a mese szerint, aranyból, lábai agyagból voltak. A helyett, hogy lényegesen egybekötött községek szilárd tömegére építnék az állam nehéz épületét, az egyes embereknek kell ala-

pul szolgálniuk, kik közt egyberontottak minden köte-
léket. Azt hiszem elég tapasztaláson mentünk át, hogy
belássuk, miszerint az államépületet szintoly kevésbé
építhetni fűtő homokra, mint bármi mást; s hogy a
hatalmat, melyet az állam akaratának minden államtág
fölött gyakorolnia kell, egyéb eszközökkel czélszerűbben
el lehet érni, mint ha azon okból, hogy az állam egyes
tagjait megfoszták az ellenállási képességtől, mind sorra,
csonkítják.

JEGYZETEK A XXI. FEJEZETHEZ.

(a) A democratia veszélye (nem azon brutális befolyást értem az alatt, melyet a tömegek gyakoroltak korunkban a kormányra, hanem azon törvényes hatalmat, melyet az általános szavazattal nyer a nép az állam vezetésére) nem abban fekszik, hogy a tömegre hagyják a köz államügyek vezetését. Miként a belátás azon fokát, melyet az állam valódi vezetése igényel, azoknál sem tehetni föl, kik meglehetősen magas census mellett gyakorolnak politikai jogokat, s így befolyásuknak mindig csak ellenőrzés jogára kell szorítkozni, azok irányában, kik az állam valódi vezetésével meg vannak bízva. ' nézetem szerint az összes államot illető minden ügyben is bízást adhatni hasonló befolyást az állampolgárok összegének. Abban fekszik az általános szavazatjog veszélye, hogy az államban oly dolgok fölött adnak korlátlan hatalmat, melyek nem illetik az egész államot, ami által oly kérdések fölött adnak eldöntő szavazatot a számszerinti többségnek, melyre – nem az egész állam, hanem kisebb községek ügyeire vonatkozván, – sem joga, sem képessége. De hogy e veszély csak az államban alkalmazott központosítás elvének eredménye, már abból világos, mert hasonló bajok és veszélyek, ha kisebb mértékben is, minden államban előfordulnak, a hol a központosítás elvét követik,

(ö) Ha alkotmányos országokban oly gyakran halljuk a panaszt, hogy minden párt ugyanazon eszközökhöz nyúl, mi-

helyt hatalomra jut, melyeket elleneiben kárhoztat: nem korunk nagyobb romlottságában, kell e jelenség okát keresnünk, nem is a hatalom erkölcstelenítő befolyásában, hanem abban, hogy általában lehetetlen feladatot tűznek az alkotmányos államok kormányai elé, s így a hatalom kezelői kénytelenek, – csakhogy államférfiúi ígéreteiknek megfelelhessenek, – oly eszközökhöz is nyúlni, melyeket, mint emberek, nem egészen helyeselhetnek. Kevesen tudják: hányszor van a minister alkotmányos országban némileg a kényszerűség állapotában.

ÖTÖDIK KÖNYV.

MELY ESZKÖZÖKKEL TARTHATNI KELLŐ KORLÁTOK KÖZT

AZ ÁLLAM EGYES RÉSZEINEK TELJES ÖNÁLLÓSÁGRA,

S AZ ÁLLAMHATALOMNAK

KORLÁTLAN URALOMRA-TÖREKVÉSÉT.

I. FEJEZET.

Mely mértékben alkalmazandó az államban az önkormányzás elve.

Hogy nem tudják, mely eszközökkel segíthessenek a veszélyeken, melyek majd minden államot fenyegetnek, ennek egyik okát abban kell keresnünk, hogy nem méltatják elég figyelemre azt, ami előttünk történik, s egyáltalában nem vesszük gondolóra azt, hogy nem volt-e már kielégítőleg megoldva előbb azon feladat, melynek megfejtésén oly sikeretlenül fáradoznak.

Természetes, hogy az ó-kor polgárisodása vonzóban hat ránk, mint a középkoré. A már bevégzett Organismus szemlélete mindig több vonzalommal bír, mint amely még fejlődésben van; s aztán addig küzdöttünk a középkor ellen, hogy inkább megszoktuk rász, mint jó oldalával foglalkozni. De ha meggyőződünk afelől, hogy az emberiség mindazon hibák mellett, melyek tagadhatlanul megvoltak a középkor államintézményeiben, ez időszakban tetemesen előhaladt: be kell látnunk, miszerint az állam hibás intézményei közt ama

korban valami nagyon ezélszerűnek is kellett lenni, a miből a polgárisodás ezen előhaladását magyarázhatni. A kétségkívül a kisebb közönségek szervezetében találjuk azt föl.

Valamint azon sokoldalú haladást, melyet e korban szemlélünk, ama számtalan, bizonyos korlátolt körben majdnem önálló testület létezésének köszönhetni, melyek mind egyidőben munkáltak saját fejlődésükön, s melyek közül bizonyos körre nézve mindenik a polgárisodás központjául szolgált: úgy a jog iránti tisztelet, mely minden rendezett államintézménynek alapja, a szilaj szenvedélyek és csekély fölvilágosodás ezen korában, csak az által lön fentartva, s a jog fogalma a szabadságéval csak az által lön bensőleg összekapcsolva, sőt egyértelművé (a), hogy igen nagy volt azon körök száma, melyekben az egyén jogokat élvezhetett: sokan voltak, akik, bár kis körökben, jogokkal bírtak, s így önjogaikhoz ragaszkodván, tisztelni tanulták a másokét. – Csak a helyhatósági intézmények által menekült meg az egyén a középkorban az államhatalom azon elnyomásától, minő a római és bizanci császárságban volt, ez intézményekben találta a polgári szabadság biztosítékát egész az újabb korig (ö), s erős meggyőződésem, hogy mindazon súlyos bajon, melyek jelenleg még az állam lételét is veszélyezik, megint csak ugyanazon szerrel segíthetünk: tudniillik az önkormányzás elvének esélyes alkalmazása által.

Azt hiszem, hogy Guizot legalább is a kifejezésben csalatkozott, midőn korunk legtöbb bajának okát a

democratia elvében keresi; de meggyőződése szerint szintúgy csalódnak, akik mindazon szenvedéseket, melyeken átmentünk, annak tulajdonítják: mert az összes államot illető dolgokra nézve sok helyen alkotmányos intézmények nem léteztek.

Azon általános lehangoltság okát – mely az élet minden viszonyában nyilatkozik, s mely mivel azt mindenki érzi, leginkább veszélyezteti az államot, – nem abban kell keresni, hogy a legfőbb államhatalmat a népfölség elve nevében egy gyülekezetre, vagy az isteni jog nevében egyesre ruházták (c). Mélyebben keli az okot keresnünk, s valamint a baj nagyságát csak akkor ítélni meg egész terjedelmében, ha nem kizárólag az államra, mint egészre, fordítjuk figyelmünket; hanem az államot alkotó egyes osztályok, egyének viszonyai, nézetei és törekvései felől is igyekszünk tisztába jöni: úgy a baj magyarázatát is azon helyzetben kell keresnünk, melyet az osztályok és egyének az államban elfoglalnak.

Gmzot „*A democratia Franciaországban*” című munkájában azt monda, miszerint az újabkori államok legnagyobb hibája, hogy *az egyén elszigetelve áll azokban, a roppant államhatalom ellenében*. Nézete szerint csak akkor nézhetünk szebb jövő elé, *ha mindenki tökéletesen megfelel szerepének, ha az egyesnek lehetővé teszik, hogy fölemelkedhessek, anélkül, hogy másokat kelljen lerántania, s ha a holland nép példájára töltésekről és csatornákról gondoskodnak, hogy a féktelen democratia betörő árjának ellenállhassanak*.

Egészen osztozom e nézetben, csakhogy azt hiszem, miszerint a jobb jövő ezen föltételei közül egyet sem tölthetni be, ha el nem térnek *a központosítás elvétől*, melyet minden újabbkori államban követnek, s *arra szorítván az állam tevékenységét*, ami közvetlen az államot illeti, vagy *a mit csupán az állam végezhet*, minden figyelmünket *a községek szilárd és czélszerű rendezésére nem fordítjuk*.

Szilárd alapon nyugvó községi élet az egyedüli eszköz, mely az egyén elszigetelt állását a roppant államhatalom irányában megszünteti, anélkül, hogy az állam főnállása veszélyeztetnék. Ha az egyes községekben elég tért nyitunk ezer meg ezer embernek szereplésre, csak akkor várhatni, hogy mindenki derekasan megfeleljen szerepének. Hogy ezernyi ambitionak eleget tegyünk, s az alacsony helyzetűnek lehetővé váljék, hogy fölemelkedhessek: sok alsóbb fokozatnak kell lenni, melynek elérése ezer meg ezer ember erejét foglalkoztatja, s csupán a község nyújt ily fokozatokat. Az államon minden irányban átvonuló községi élet azon meder, melyben azon szükség érzetének, hogy magunknak fontosságot és a közügyekre befolyást szerezhessünk, szabad folyást engedhetünk, az állam veszélyezése nélkül; ez azon csatornarendszer, melyben a democratia fenyegető árja csöndesen eloszlik, míg épen a szilárd alapon rendezett községekben elég töltésre is találunk, melyben lassankint meg kell törni a democratia hatalmának, még mikor az egész államot kormányozza is.

Csupán önálló községek alkotása biztosíthatja az államot azon veszélyek ellen, mikkel a nép általános törekvése, mely szerint részt akar venni a közügyek vezetésében, fenyegeti: *s c szerint az egyéni szabadság rédszere democrata államokban az államhatalom támadásai ellen, ugyanaz, mely az egyéni szabadságot századokig védte egyeduralmadban az államhatalom ellen, tudniillik: erős községeit alkotása.*

Ha azon meggyőződésből indulunk ki, hogy minden államnak bizonyos fokozatra van szüksége, s ígyT főleg nagyobb államokban igen czélszerűtlennek kell tekintenünk, ha a kisebb társulatok saját életét meg akarják semmisíteni, még ezzel nincs eldöntve azon kérdés, hogy: mily mértékű önállóságot adhatni az államban a kisebb testületeknek? Pedig e kérdésnek van a legnagyobb gyakorlati fontossága. Hiszen az egész politika nem egyéb oly tudománynál, mely épen arra tanít: hogyan kell helyes mértékben alkalmazni különböző elveket.

Bármilyen különböző Nyugateurópa egyes államainak helyzete egyéb tekintetben, épen azon tényekre nézve, melyek e kérdés eldöntésére legfontosabbak, mindezen államoknak helyzete egyenlő.

Tagadhatlan tény:

1. hogy a nagyobb, s állami önállóságuk védelme tekintetében erős szervezetű államok szükségesek körünkben;

2. hogy minden kisebb testületről föltehetni, hogy amely mértékben önállónak érzi magát, aszerint törek-

szik önállósága körét kiebb terjeszteni, s menekülni minden függéstől az állam irányában.

Az elsőből következik, hogy az egyes községeknek soha sem kell oly mértékben adni önállóságot, mely a nagyobb államok főállására veszélyes.

A másiktól következik, hogy az önállóság fokát, melyet a községnek adhatunk az államban, annál nagyobb lehet, minél inkább biztosították czélszerű intézmények az állam egységet, s minél inkább vannak viszonyok, melyek ellensúlyozzák a teljes függetlenség utáni azon törekvést, amit egyes községeknél föltehetni.

JEGYZETEK AZ I. FEJEZETHEZ.

(a) Tudva van, hogy a „szabadság” szót az egész középkorban arra használták, amit ma joggal fejezünk ki; innen van, hogy rendszeren a többes számban fordul elő, s tulajdonképpen mindig szabadságokról van szó, és nem szabadságról.

(b) Csak ott maradtak fön korunkig legalább nyomai a polgári szabadságnak, hol a középkori intézményeket föntartották.

(c) A korlátlan democratia, valamint a korlátlan egyeduralom mindig csak átmeneti fokozat más, czélszerűbb államintézményekre. Amint mindenütt uralomra kell jutnia amannak, hol az aristocratiát, mely az előtt létezett az államban, erőszakosan megsemmisítik, s csak újabb aristocratiára szolgál megint kiindulási pontul, mely magától kifejlik, mihelyt az egyes helyzetek különbsége feltünövé lesz: úgy a korlátlan egyeduralom is szükséges lehet bizonyos ideig, ha az állam lakosai általában a polgárisodás alacsonyabb fokán állanak, s ha nagy veszély fenyegeti kívülről az állam önállóságát, vagy belül lételét, ami végett minden erő központosítására van szükség; mihelyt azonban e viszonyok változtak, lassankint más kormányformának ad helyet, mint ezt a korlátlan egyeduralmak legnagyobb államférfiai is mindig elismerték.

II. FEJEZET.

Mily mértékben adhatni kisebb testületeknek az államban önállóságot, attól függ: milyen szilárdsággal bír az állam mint egész.

Ha a középkor végén, számtalan apró, majdnem önálló testület helyett, mikre Nyugateurópa népei e korszakban oszlottak, kevés számú nagyobb államot találunk: nem egyes ember akarata erejének kell tulajdonitnunk ezen általános jelenséget. Egyéb, sokkal fontosabb okok eredménye az

Első és legfontosabb ez okok közül a keresztyénség. Miután minden nép erkölcei és jogfogalmi szoros összeköttetésben állanak vallásával, úgy hogy minden változás a nép vallásos nézetében megfelelő változást idéz elő szükségkép erkölceiben és jogfogalmaiban, s minden változás az erkölcsökben és jogfogalmakban a hitnézetek változását vonja maga után: a daraboltság, – melyet a középkor kezdetén a népvándorlás s a polgárisodás alacsonyabb foka idézett elő – nem tarthatott tovább azon vallás uralma mellett, mely minden

népnek testvériségét s az összes emberi nem egységét állítá föl elvül. Amint az ó-kori államok szoros elkülönzése a hitnézeteken nyugvék, mik szerint minden államnak saját istenei voltak, s mint az ó-kor vallásos nézetei, mihelyt az egyes államok közeledtek egymáshoz, s elveszték függetlenségüket, átalakultak lassankint: úgy az egység fogalma is, melyet a keresztyénség fölállított, ellentétben állt azon kisebb községek merev különállásával, s ha a világi hatalom terén nem valósulhatott az egység, és soha sem sikerült azon törekvés, mely szerint a római császárból a római pápához hasonló valamit akartak csinálni: az összes keresztyénség egységének fogalma mindazáltal annál inkább összefűző eszközül szolgált, minél nagyobb hatással volt akkor a vallás az emberek kedélyére.

Másik ok azon helyzetben felelszik, melyben a római keresztyénség volt a középkor alatt. Az izlam, mely a keresztyénség lételét fenyegette, s a lelkesedés, hogy a megváltó sírját megmentsek a hitlenek kezeiből, minden keresztyén népet erejük egyesítésére kényszerített, hogy a közös ellenség ellenében, egy nagy egésként tűnjenek föl, minek folytán, az egyesülés által nyújtott előnyök öntudatával, azon törekvésnek is szükségkép növekedni kellett, hogy az előbbi helyzetből kilépjenek. Végre harmadszor midőn ezen és egyéb okok összes hatásából – mik közé számítandó mindenek előtt a békés forgalom szüksége, mely az emelkedő polgárisodás természetes eredménye – egyes nagyobb államok álltak elő, a többiek kénytelenek voltak mindnyá-

jan vagy ezen nagyobb államokhoz csatlakozni, vagy, hogy ezek ellenében föntarhassák függetlenségüket, több kisebb állammal szöveteznie.

Mіндеzen okok, miknek kell tulajdonítunk a középkorban nagyobb államok keletkezését, jelenleg is gyakorolnak hatást.

Ha föl is teszszük, hogy a keresztyénség, mint vallás, sokat veszített az emberek kedélye fölötti hatalmából: de azon fogalmak, melyeket a keresztyénségnek köszönünk, s ezek közt az összes emberi nem egységének fogalma, hatalmasabbak korunkban, mint valaha; azon ellentét, melyben az összes keresztyénség az izlammal szemben állt, sokat veszített ugyan fontosságából; egyébiránt, ha a *római egyház* befolyása alatt kifejlett népeket együtt véve vizsgáljuk: roppant ellentét van a nyugoti és keleti keresztyén polgárisodás közt, mely talán rövid idő alatt szintoly fontos helyet foglal el a világtörténetben; s annyi nagy és hatalmas állani mellett még kevésbé lehetséges most, mint az előtt volt, apró önálló alkotmányok főnállása. Innen következik, hogy *a jelenleg léteső nagyobb államok felosztása szintoly kevésbé függ egyesek akaratótól, a mily kevésbé tulajdoníthatják az egyesek akarátának azok keletkezését, hogy tehát az egyes ország, nemzetiség, község és egyén törekvését csak annyiban mondhatni észszerűnek, s csak annyiban lehetünk erre tekintettel, amennyiben nem veszélyezi a nagyobb államok főnállását.*

Már miután az állam vagy nép egyes részeinek adott minden önállóság, az államra mint egészre nézve

azon mértékben veszélyes kevésbbé, amely mértékben erős és képes ellenállani: *önként következik, hogy a tartománynál; nemzetiségnek és egyénnek észszerűleg annál nagyobb önállóságot adhatni, minél erősbbe van téve czélszerű intézmények által az állam; hogy tehát azon intézmények, melyek az államot erősbbe teszik, nemcsak nem állanak ellentétben a tartományi, nemzeti és községi önállósággal, hanem oly föltételekül tekinthetők, melyek által lesz az is lehetséges (a).*

S ez az első alapelv, melyet soha sem szabad szem elől tévesztenünk, ha arról van szó, hogy az állam egyes részeinek nagyobb önállóságot adjanak.

JEGYZET A II. FEJEZETHEZ.

(a) Amennyiben nincs kormányforma, melyben az államhatalom következetessége által erősebb lenne, mint a korlátlan egyeduralmakban: e forma egyszersmind az, melyben az állam egyes részeinek – az egyes érdekében – nagyobb önállóságot adhatni.

III. FEJEZET.

Ez alapelv némely következményei.

Tudva van, hogy a középkorban igen csekély volt az állam hatalma. Miután a hűbéri királyság nagyobi országterületeket vetett is némileg alá, csak igen korlátolt volt a befolyás, melyet a király (vagyis az államhatalom) akkor az egyes részekre gyakorolt; sőt e befolyásnak, ha az egyes részek önállóság utáni törekvése kevesebbé gördített is útjába akadályt, már azért is igen korlátoznak kelle lenni, mivel az állam kormányának, az akkori polgárisodás alacsony foka mellett, hiányzottak mindazon eszközei, mik által egyes nagy állam erőinek összpontosítása lehetséges.

Mivel az államhatalom oly gyönge volt, mivel a még le nem győzött anyagi akadályok következtében sem szervezhatték elég erősen: épen azért volt az állam egységére nézve az egyes részek önállósága akkor oly veszélyes.

Korunkban ez nincsen így. Mivel minden eszköz rendelkezésünkre áll, melyek által rendkívül erőssé te-

hetjük az államhatalmat: az állam egyes részeinek a nélkül, hogy főállását veszélyeznők, nagyobb fokú önállóságot adhatunk. Csak az iránt kell gondoskodni, hogy:

a) az államhatalom, azon körön belül, melyet betölteni hivatása, lehetőleg megőriztessék összeütközésetől, melyek még azon esetben is mindig veszélyesek hatalmára nézve, ha győz;

b) hogy az államhatalom részére biztosítva legyen azon eszközök szabad használata, melyekre, főadata végett, szüksége van.

c) Innen következik:

1. hogy miután mindaz, ami az állam törvényhozásához, kormányzásához és képviseléséhez tartozik, csak az összes államot illetheti, s az állam minden egyes részének analóg jogai vannak ugyan, de csak külön korlátolt köreiben: az egyes községek azon jogát, mely szerint saját körükben bizonyos szabályokat hozhatnak (statútum-alkotási jogot), valamint az önkormányzás jogát is szintoly kevéssé lehet korlátlanak képzelnünk, amint nem engedhetni ínég, hogy az állam egyes részeinek külön képviselési joguk legyen más államok irányában. Mint az önkormányzás joga bizonyos körön belül a községekre nézve szükséges következménye az egyéni szabadság elvének: *úgy azon alapelv, hogy az államnak kell megszabni a határokat, melyeken leüül a kisebb testületek e jogot gyakorolhatják*, szükséges következménye azon körülménynek, mely szerint a nagyobb államok főállása szükségessé vált reánk nézve. Ha az

állam egyes részeinek nagyobb önállóságot engedünk, vagy elméletileg megengedjük ugyan, hogy az állam joggal bír megszabni a határokat, melyeken belül a község önmagát kormányozhatja; de megtagadjuk az államtól az eszközöket, melyek által minden községet tetteg határai közé szoríthasson, valahányszor túllépett törvényes hatáskörén: ez esetben oly elveket állítunk föl, melyek mellett az állam nem állhat fön. Amint azon nézetből indultunk ki, hogy nagy államok főállása szükséges: az egyes részek alávetését az egyetemnek szintén el kell ismernünk; miután az állam e nélkül szintoly kevésbé állhat fön, mint általában nem képzelhetünk társadalmat, melyben összeütközés eseteiben, az egyes érdekei alá ne lennének rendelve a közönségéinek.

2. Biztosítani kell az államnak mindazon eszközök használatát, mikre föladata megoldása végett, szüksége van; amint nem vonhatjuk kétségbe az állam jogát, hogy tagjait a közszükségekhez képest megadóztathassa: úgy el kell ismernünk, hogy joga van haderőt, s ügyei ellátása végett kellő számú hivatalnokokat tartani.

Tudva van, hogy az államnak a középkorban nem volt saját hadereje, hanem csak azon haderőt, mely fölött egyes részei rendelkeztek, volt joga saját ezéljaira fölhasználni, vagy az összes állampolgárokat fegyverbe hívni föl; s megfogható, ha azon nagy költségek mellett, mikkel nagyobb hadseregek tartása jár, s azon veszélyek mellett, melyek abból származhatnak a polgári szabadságra, sokakban azon gondolat fészkelte meg

magát: hogy tán jobb volna jelenleg is hasonló rendszert követni. Ha azonban meggondoljuk, hogy a hadtan jelen állása mellett csak gyakorlott seregek teljesíthetik czélszerűen a hadi szolgálatot, s így, azon esetben, ha az államtól el akarjuk vitatni, hogy saját hadi erőt tarthasson, az állam egyes részeire kellene háritani e kötelességet, ami által ezek, az összes államhoz képest, túlnyomó anyagi erőre tennének szert; ha meggondoljuk, hogy az államnak haderőre nemcsak külellenségek ellen, hanem, bizonyos viszonyok közt, benn is szüksége van, s hogy épen a saját haderő hiányának tulajdoníthatni a középkori államok gyöngeségét: mindezeknél fogva, legalább ez idő szerint, határozottan azon nézet ellen kell nyilatkoznunk.

Hasonló nézetben vagyok azon kérdést illetőleg: nem bízhatja-e az állam ügyei nagy részét az egyes községekre, vagy legalább azokra, kik a községi ügyek vitelével vannak megbízva. Ha mind el ismerem is azon rász oldalakat, mikkel a hivatalnokok igen nagy száma jár, s teljesen tudom méltányolni a hasznokat, melyek a közigazgatási költségek oly tetemes megtakarításából folynának: azt hiszem mindazáltal, hogy ahol e rendszert követik, sehol sem fejthet ki soha elég erőt az állam. Megszabhatni ugyan a törvényekben, hogy a községi hivatalnok, minden dologra nézve, melyet az állam hivatalnokai helyett intéz, csak ennek legyen felelős: de hogy kettős felelőssége mellett összeütközés eseteiben inkább a község részére fog hajolni, mint az államéra, szintoly bizonyos, amint föltehetni, hogy a

község az ellenkező eljárás miatt, legtöbb esetben, boszút állana szolgálain, kik az államnak is felelősek ugyan, de mégis tőle függnék. Mivel érdekében áll az államnak, hogy jogköre szorosan el legyen különözve egyes részei – a tartomány, községek – hatáskörétől; és mert az államban levő, kisebb testületek csak úgy őrizhetik meg függetlenségöket, ha önkormányzási joggal bírván, hivatalnokaikat az állam befolyása nélkül választhatják: épen azért szükséges, hogy az állam is csak magától függő, saját szolgálaira bizza ügyeit. Éneikül a különböző functiók ugyanazon kezekbeni egyesítése mindig a jogkörök egybezavarására vezet szükségkén, amit pedig épen ki akartak kerülni (*a*).

JEGYZET A III. FEJEZETHEZ.

(a) Tévedés azt hinni, hogy ha a községi hivatalokra bízzák az államügyeket, ki lehet kerülni az államhatalom és a község közötti összeütközéseket. A hol valódi ellentét van a községi és állami érdekek közt, ez összeütközés is meg van, s mind az államra mind a községre nézve jobb ha nyilván foly e harcz a hatóságok közt, melyekre ügyeiket bízták, mint ha azon egyének, kiktől függ minden közügy czélszerű ellátása, ellenkező kötelességek levén rajok ruházva, önmagukkal jőnek összeütközésbe.

IV. FEJEZET.

Az államhatalom biztosítékai.

Ha mindazt, a mi az egész állam törvényhozására, kormányzására és képviseletére vonatkozik, kizárólag az államhatalomra bizzák, s az önkormányzás jogát, melyet az állam egyes részeinek adnak, a tartomány vagy község belügyeinek körére szorítják; ha azon alapelvhez ragaszkodnak, hogy e kört az összes állam törvényhozása szabja meg; s az államhatalomnak elismerik jogát, hogy minden egyes esetben, valahányszor az állam egyes részei átlépik jogkörüket, ezeket határaik közé utasíthassa vissza; vagyis, hogy az összeütközés minden esetében addig is míg jogilag tárgy altatnék, tetteg határozhasson a kérdés fölött; ha biztosították az államnak az adóztatás jogát, az összes haderőt, s a korlátlan hatalmat mindazok fölött, kikre az államhatalom az államügyek ellátását bizta: valamíg az államhatalomnak adott jogok csorbát nem szenvednek, e hatalmat bizonyára nem fenyegeti veszély az állam egyes részeinek önállósága miatt; de szintoly bizonyos az is,

hogy oly államban, hol tágas tere nyílik ez egyéni szabadságnak, merev ragaszkodást csak akkor várhatni az alapelvekhez, ha az államnak adott hatalom nem csupán az alkotmányon és törvényen alapszik, hanem oly viszonyokon, melyek azt szükségessé teszik.

Miután a szabadság-, vagy uralkodási vágy mindnyájunkkal velünk született, s ez ösztön következtében minden emberi egyesület mindig szükségkép törekszik hatáskörét tágítani: ha mégoly élesen elkülönzik is az állam és község jogkörét az alkotmányban, ez is amaz is egyaránt törekszik hatalmát kiebb terjeszteni, ami által, ha egymással szemközt álló két elem közöl egyik erősebb, vagy ha egyikben jóval nagyobb a törekvés, kiebb terjeszteni korlátait: a törvény szabta határoknak lassankint okvetlenül egybe kell zavarodni. Ha meggondoljuk, mikép azon szükségnek, hogy a közügyek vezetésére befolyást szerezzünk, s ez által azon szabadságért, melyről a társadalom kedvéért le kelle mondani, kárpótoljuk magunkat, – kisebb községekben sokkal jobban eleget tehetni, mint az államban (a), s hogy a község érdekei, épen mivel az egyeshez közelebb állanak, mint az államéi, fontosabbaknak is tetszenek a többség előtt: be fogjuk látni, miszerint mindamelllett, hogy az egész állam részeihez képest túlnyomó erővel bír, folytonos összeütközés esetében az államhatalomnak adott kör azon mértékben korlátoztatik szükségkép, minél inkább befolyást gyakorol az állam törvényhozására az összes nép, vagyis, akik a község önállósága kiterjesztésére törekeshetnek: ha tudniillik föl nem tesz-

szük, hogy egyéb tényezők is vannak, melyek az állam egyes részének ezen törekvését ellensúlyozzák.

Azon kérdésre tehát: adhatni-e az állam egysége veszélyezése nélkül, egyes részeinek tetemes önállóságot? csak akkor lehet igennel felelnünk, ha meggyőződünk affelől, hogy az egyesek fogalmaiban, érzelmeiben és szükségeiben vannak momentumok, melyek az állam egyes részeinek teljes önállóság utáni törekvését ellensúlyozzák. Ilyenek:

- a)* az egyéni szabadságra törekvés,
- b)* az egyes államtagok érdekei.

JEGYZET A IV. FEJEZETHEZ.

(a) Míg az egyén befolyása az államban csak képzelt: a községben gyakorolt befolyásnak mindig a legnagyobb gyakorlati fontossága van.

V. FEJEZET.

Az egyéni szabadságra törekvés, mint az államhatalom biztosítóka.

Ha a községnek tetemes mértékű önállóságot engednek is, s az egyes a községben az őt leginkább érdeklő ügyekre befolyást gyakorol: ez által még nem elégíthetni ki teljesen az egyéni szabadság utáni vágyát.

Valamint a tartomány, község, s általában az állami minden része, mely múltja vagy viszonyai következtében erkölcsi személynek érzi magát, önállóságra törekszik az állam ellenében: úgy az egyes is a községgel szemközt mindig nagyobb személyes szabadságra törekszik, s az egyén eme törekvése annál élénkebb, s ennek minden korlátozása annál nyomasztóbbnak tetszik, minél szűkebb a kör mely által korlátozva érzi magát.

Minél több önállóságot adnak az egyes községeknek, minél nagyobb tehát a községben a többségnek uralma a kisebbség és minden egyes fölött: annál gyakrabban kell eseteknek előfordulni, mikben az egyes jogait és érdekeit a község által sértve látja, s egy felsőbb védő hatalom szükségét érzi, amiből következik:

hogy amely mértékben az önkormányzás elve a községekben elismertetett s ez által az állam egyes részei ellentétbe jönnek az állammal, mint egészszel: annál nagyobb lesz a személyes szabadság utáni törekvés is, mely az egyént a községgel hozza ellentétbe s ez által az egyes községek teljes önállóságra törekvése ellen szolgál ellensúlyul.

Mellőzöm e tétel elméleti bizonyítását. Ám kutatásuk mások: az emberi kedély mely tulajdonai okozzák, hogy minden nyomás annál szenvedhetlenebbnek tetszik, minél inkább lenézzük azokat, akiktől ered? Oly tény az, melyet tagadni nem lehet (a), s épen ennek köszönhetjük mindenütt a nagyobb államok keletkezését.

Ha látjuk a történetekben, hogy a középkor folytán épen az által növekedett lassankint a királyi hatalom, mivel mindazok kik a tartomány vagy község körében elnyomva találták magukat, érezve a magasabb védelem szükségét, az államhatalom növelésén munkáltak, míg végre az egyéni szabadság ótalmára szükséges fensőbb felügyelet neve alatt minden önálló községi élet meg lett semmisítve: meg kell engednünk azt is, hogy aminek az állam jelen túlnyomó helyzetét köszönheti, az állam *szükséges* hatalmának, az egyes részek teljes függetlenségre törekvése ellen, ma is egyik legerősebb biztosítékául tekinthető.

De ha a magasabb védelem szüksége azon hatalom ellenében, mely által magunkat közvetlenül nyomva érezzük, természetes következménye az egyéni szabad-

ságra törekvésnek: az egyénnek szabadság utáni törekvése még másképen is előmozdítja az állam szilárdságát.

Korunk egyik legnagyobb tévedése, hogy szinte kizárólag a közigazgatás mikénti rendezésével foglalkozunk. Miután az állam és község nem gondoskodik most, mint az ó-korban, polgárai minden szükségéről, s korunkban tulajdonkép csak azon negatív feladattal foglalkozik, hogy megóvjon minden egyest a megtámadásoktól: soha sem kellene feledni, hogy szükségünk legnagyobb részének kielégítése az egyéni tevékenységre van hagyva.

Miután rendkívül kicsiny azon dolgok köre, melyeket saját erejével mindenikünk megszerezhet, s a község szintoly kevéssé vállalhatja el, mint az állam, azon feladatot, hogy az egyest mindazzal ellássa, amit magában el nem érhet: az államintézmények csak annyiban felelhetnek meg ezerjónak, amennyiben az egyesnek ezen szükségei kielégítésére is nyújtanak eszközt.

Ez eszköz az *egyesületi jog*.

Az egyéni szabadság egyenes következménye azon jog, hogy bizonyos célok elérése végett másokkal társaságba léphessünk; mert ha a szabadság nem egyéb azon lehetőségnél, mely szerint anyagi és szellemi erőket bizonyos célok elérésére használhatjuk: nem gondolhatni szabadságot, ha az egyesnek joga nem ismeretik el, oly módon használhatni erejét, hogy az eléje tűzött célokat elérhesse. Innen következik, hogy az egyéni szabadságra törekvés szükségkép egyesületek alkotására vezet, melyek, céljokra s hatáskörükre nézve

a községektől különbözők levén, ellensúlyul szolgálhatnak az államnak, a községek túlterjeszkedései ellen.

Mielőtt ezt megmutatom, vagy jobban mondva, mielőtt olvasóimat az egyesületi jog szükséges eredményeire figyelmeztetném: egy korunkban igen általánosan elterjedt tévedést kell érintenem, melynek tulajdonítliató, hogy az egyesületi jog valódi következményeit félreismerik, s midőn ezt, állítólag az állam érdekében, korlátozzák, az államot egyik legjobb eszköztől fosztják meg, mely által az magát egyes részeinek önállósági törekvése ellen biztosíthatná. Azon tévedést értem, miszerint a politikai club-alakítás jogát az egyesületi jog szükséges következményéül tekintik, s annak bármi részbeni megszorítását általában egyértelműnek veszik az egyesületi jog korlátozásával.

JEGYZET AZ V. FEJEZETHEZ.

(a) Legtöbb ember előtt egy világhódító kényuralma, vagy milliókból álló többség korlátlan hatalma szinte óhaj-tandónak tetszik egy tizenketedrét zsarnok kicsinyes zaklatá-saihoz, s néhány száz nyárspolgár túlnyomó hatalmához.

VI. FEJEZET.

Az egyesületi jog és a clubok közötti lényeges különbség.

Rendesen azt hiszik, hogy a club-alkotás joga természetes következménye az egyesületi jognak, sőt hogy politikai szabadsággal bíró államokban épen az egyesületi jog legfontosabb részét teszi, s e szerint az egyéni szabadság sérelme nélkül nem korlátozható.

Ha fontolóra vesszük, mely kapcsolatban áll az egyéni szabadság az egyesületi joggal, s azon okokkal, melyek miatt ez utóbbit szükséges eredményéül mondók amannak: eléggé meggyőződhetünk e nézet helytelenségéről.

Miután azon dolgokat, melyek a polgárisodás bizonyos magasabb fokán ránk nézve szükséggé lettek, nagy részint az egyesek külön törekvései által el nem érhetők, s így szellemi és anyagi erőink czélszerű használhatási módját abban kell keresnünk, hogy bizonyos célok elérésére másokkal szövetkezzünk: hol e lehetőség nincs meg, nem lehet szó szabadságról, mely minden erőnk háborítlan használatában áll.

Hogy tehát az egyes szabadnak érezze magát, szükséges, miszerint oly célokra, melyeket önerejével nem érhet el, másokkal egyesülhessen. De kérdem: következik-e ebből, *hogy az egyen, miután bizonyos célok elérése végett másokkal már egyesült, ez egyesülés felbontása nélkül, ugyanazon célokra új szövetségbe léphessen?* És pedig ezt kellene állítanunk, ha azoknak törekvését, kik politikai egyesületek által az állam ügyeinek vezetésére befolyást szerezni igyekezzenek, az egyéni szabadság postulatuma gyanánt állítjuk fel.

Ha nem isteni intézménynek, vagy erőhatalom művének tekintjük az államot, nem egyéb az, mint szabad emberek egyesülete bizonyos célok elérésére.

Alapja szerződés, (a).

Az egyesek minden jogát és köteleességét e szerződményből kell származtatni. Miből következik, hogy az egyesnek joga van fölmenteni e szerződést, s kilépven az államszövetségből, lemondani minden köteleességről, ha egyszersmind azon jogokról is lemondott, melyekre, mint az állam tagja, igényt tarthat. De hogy minden jogát megtartsa, míg magát a köteleességek alól fölmenti, melyeknek teljesítése nélkül nem érhetni el a célt, mely miatt a szerződést kötötték, – szintúgy ellentétben áll a szerződés fogalmával, ha államalkotás e szerződés célja, mint minden egyéb esetben. S e köteleességek közt bizonyára legelső, hogy az egyén az állam ügyei vezetésére nyert befolyását a *szerződésileg meghatározott mértékben, s az ott megszabott formák szerint gyakorolja.*

Miután ugyanis az állani csak annyiban érdemel szabad nevet, amennyiben az egyént, személyes szabadsága azon részeért, melyet az államnak feláldozott, a közügyek vezetésére adott befolyással kárpótolja; e befolyás pedig minden egyesre nézve csak annyiban bír gyakorlati jelentőséggel, mennyiben mindenki az *egyetem* törvényes alakban kimondott akaratához alkalmazza magát: mindaz, ami által az állampolgárok egy része befolyását az állam vezetésére a *mindenkire nézve meghatározott törvényes mértéken túl akarják terjeszteni* – s épen ez a politikai egyesületek (a clubok) célja –, nemcsak nem biztosítéka a szabadságnak, sőt gyakran a többség szabadságának megsemmisítése, s valameddig az egyenlőség elvéhez ragaszkodunk, szintoly kevésbé védhető a jog szempontjából, mint bármely egyéb intézmények, melyek az összes polgárok többségének illető hatalmát korlátozzák.

De ha a jogtól a célszerűség szempontjára térünk át, s kizárólag e szempontból vizsgáljuk a kérdést: mennyiben adhatni az egyeseknek szabad államokban jogot, politikai clubok alkotására? úgyis meg kell győződnünk, hogy e jog nemcsak egyetlen olyas előnnyel sem kínálkozik, aminőt általában az egyesületi jogtól várhatni, sőt általánvéve minden jól rendezett állam önállóságával ellentétben *áll*.

Csupán két okot hozhatni föl szabad államokban – mert csak ezekről van itt szó, miután ahol az államot egy vagy kevés számú egyén korlátlan hatalommal kormányozza, senki sem fogja józanul igénybe venni a

club-alkotási jogot –, csak két okot hozhatni föl, mondom a politikai clubok alkotása mellett. Mondhatják ugyanis:

1. hogy szabad államokban okvetlenül szükséges, miszerint mind a nép az állam valódi érdekeiről, mind akiknek kezében van az államhatalom, a nép vágyai és nézetei felől fölvilágosíttassanak, s hogy mindkét dolgot leginkább eszközölhetni clubok által, melyek, folyvást fönállván és kizárólag az államügyek ellenőrzésével foglalkozván, mind az állam szükségeiről, mind a nép kívánatairól szükségkép legjobban vannak értesítve;

2. hogy szabad államokban folyvást élénk szükségét kell érezni a közügyekkel foglalkozásnak, mely szükségét nem elégíthetni ki az által, hogy az egyesnek joga van résztvenni képviselője választásában. Mivel pedig e szükség a szabad alkotmány egyik legjobb biztosítóka, s a polgárok közönye végre a politikai szabadság megsemmisítésére vezetne: czélszerű a politikai befolyás ama szükségének taplálatot nyújtani, s egyszerűsmind módot szerezni kielégítésére, mely azon nyilvánosság mellett, a melylyel minden ügyet ott, a hol a politikai egyesületek elé semmi akadályt nem tesznek, ezekben tárgyaltnak – nem jár veszélylyel az államra nézve.

Ami az első okot illeti, meg kell jegyezmem:

a) hogy politikai szabadsággal bíró államban, azaz ahol szabad sajtó van, a törvényhozás tárgyalásai a legnagyobb nyilvánossággal folynak, s a népnek joga van egybegyűlni, a törvényhozásnak vagy kormánynak kér-

vényt nyújtani be, és szabadon választani képviselőit: sem a kormánynak nem hiányzanak eszközei, hogy magának az állampolgárok érdekei felől tudomást szerezhessen, sem ezeknek azon lehetőség hogy az állam valódi érdekeiről felvilágosítást nyerjenek. A szabad államot fenyegető veszélyek soha sem abból származnak, hogy igen keveset beszélnek a közügyekről, sőt igen gyakran éppen az ellenkezőből, miszerint annyian tolják föl magukat az összes nép szóvivőinek, s annyit össze-vissza beszélnek az állam érdekeiről, hogy az ezer meg ezer hang zavarában sem a nép, sem a kormány nem tudja kivenni: mihez tartsa magát? – oly veszély, melyet csak növel a politikai clubok és olyan nagyobb egyesületek főnállása, melyeket – amennyiben nem lépik át törvényes határaikat – sajátlag csupán a közügyek megvitatása végett állítottak föl;

b) mindazon eszközök közt, mik által a nép érzelmeiről s az állam érdekeiről szabad államokban tudomást szerezhetni, kétségtelenül legrosszabb a clubok főnállása. Miután a szabad állam önálló egyének egyesülése bizonyos közcélok elérésére, melyben az egyesnek mindarra nézve, ami e cél elérése végett szükséges, alá kell magát vetnie a többség akaratának: csak azon államot nevezhetni politikailag szabadnak, hol valóban a nép *többsége* gyakorolja az uralkodást.

Úgyde minden politikai clubnak egészen más a célja.

A kisebbségnek szolgálnak ezek eszközül, hogy a többség nézeteit megváltoztassák, vagy saját meggyő-

zódéseiknek szerezzenek túlnyomó befolyást az által, különös hévvel és kitartással hirdetvén azokat, s egyzersmind arra is kilátást nyújtva, miszerint azok kivitelére azon anyagi eszközöket is fölhasználják, melyekkel a clubok által önálló egészszé szervezett kisebbség rendelkezhetik.

Vagy arra szolgál a club eszközül, hogy megakadályozza a többség nézeteinek változását. Miután a többség, amely a kormány által követendő irányt kijelöli, gyakran igen csekély; miután néha, sőt miután gyakran csupán az által keletkezik többség, mivel a közügy ekbeni részvételre jogosítottak egy része nem élt jogával (*b*): vannak viszonyok, mik között a többség, hatalma föntartása végett használja a clubokat. De minden esetre oly eszköz az, melyet csak akkor célszerű használnunk, amíg kisebbségben vagyunk, vagy attól tarthatni, hogy kisebbségbe fogunk jutni. Kérem: ilyenemű egyesületeket tarthatni-e józanon oly eszközöknek, melyek által az állam szükségei s a polgárok való érzelmei felől tudomást szerezhetni?

A közelebbi időszak bőséges tapasztalást nyújt e részben is; s ezennel fölhívom olvasóimat, – azokat is, kik a club-alkotási jogot a politikai szabadság szükséges következményének, sőt föltételének tekintik, s üdvös eredményeiről megvannak győződve, – mondják meg: vajjon az, amit a club-gyűléseken, melyekben maguk is jelenvoltak, az összes nép meggyőződése gyanánt hallottak előadatni, egyéb volt-e, egyes clubszónokok szélső nézeténél?

S lehet-e ez másképp? Bizonyos számú rokonérzelmii ember egybegyűlt azon bevallott czéllal, hogy bizonyos alapelveket keresztülvigyenek, de sajátlag azért, hogy magukat az államhatalom birtokában föntartsák, vagy kiszorítsák abból azokat, akik a kormányon vannak. Miután e gyülekezetben ellenkező nézet nincs képviselve, s nem egyes alapelvek megvitatása a föladat, hanem hogy a már kétségtelen igazaknak vett alapelveket mint fejezzék ki legszebben és legerélyesben; miután a szóvivők közöl szükségkép mindenik ki akarja magát tüntetni merészsége és szónoki tehetsége által, a legtöbb hallgató pedig azon vágytól ég, hogy a rokonérzelműek közt senki se múlja fölül lelkeségben; miután minden club, rendeltetéséhez képest, egyes párt közlönye, s az eszélyesség tekintete a clubban nem korlátozza a gyülekezetek ama természetes hajlamát, miszerint egyes alapelveket szélső következményeikig szeretnek vinni, mivel azon meggyőződés, hogy a clubban hozott határozatok nem törvények, s hogy a kormánytól a lehetetlent kell kívánni, hogy valamit lehessen nyerni, a legszélső követeléseknek is mentségül szolgál; miután a club tanácskozásaiban, ahol már szokássá vált is főnállása, vagy ahol, politikailag izgatott korban, a legfőbb fokra emelkedett is azok tevékenysége, az egész nép nem vesz részt soha, hanem mindig azon töredék, a mely foglalkozás nélkül van s amelynek leginkább van szüksége izgatottságra, míg rendszeren oly emberekre van hagyva vezetése, akik a viszonyok és képességiányuk miatt ki vannak zárva az államügyek

vezetéséből, s clubbi befolyásukat eszközül tekintik, mely által az államban befolyást nyerhetnek: önként következik, hogy a clubokat nem lehet a közvélemény közlönyeiül tekinteni. Képviseljenek bár külön clubok minden színezetet, de amit gyűléseikben és határozataikban kifejeznek, a dolog természeténél fogva csak torzképe az államban létező véleményeknek: oly eszköz, mely a nép fogalmait megzavarja, s lassankint szélső nézetekre viszi; azonban soha sem mérve a közvéleménynek, mely az állam törvényhozásának és kormányának hasznára lehetne (c).

A másik ok, melyet a clubok mellett föl szoktak hozni, még kevésbé képes bennünket meggyőzni azok szükségéről.

Helyesen mondják: hogy *minden szabad államban élénk szükség létezik a közügyekkel foglalkozásra, melynek eleget leli tenni*, sőt oly államokban is, melyek éppen nem élveznek politikai szabadságot, annyira általános a föltűnés, a hatalom- és befolyás-szerzés vágya s a *mozoghatás szüksége*, hogy azt veszély nélkül ott sem ignorálhatni. Kenyér és foglalkozás mindig legjobb biztosítéka volt minden állam belnyugalmának, s azért a nagy uralkodók, amint kizárták a népet az államügyek vezetéséből, aszerint igyekeztek tettvágyát kielégíteni háborúk által, vagy egyéb pályákat nyitván tevékenységének. Korlátlan államokban is czélszerű tehát – főleg ahol az absolutismus újdön és a nép, vagy legalább annak egyes osztályai azelőtt politikai jogokat élveztek, – módokról gondoskodni, mik által

kielégíthetik az önkéntesítés és befolyás-szerzés szükségét, ahol csak lehetséges, anélkül, hogy az állam vezetésében zavart okozna. Szabad államokban szükséges ez, mert csak ez által kerülhetni ki a zavart, mely akkor áll elő, ha a közügyekbeni részvétel jogát csak az állam központján szabad gyakorolni, s ezeknek előbb helyet kell kiküzdeniök, melyen fölléphessenek.

Mindebből azonban egyáltalában nem következik, hogy minden eszköz, mely a népnek lehetővé teszi a közügyekkel foglalkozást, összeférjen az állam nyugalomával; sőt inkább mindig attól függ ez utóbbi, hogy mennyiben nem hat zavazólag az államügyek vezetésére azon hatáskör, melyet bizonyos intézmények nyitottak a népnek.

Ha szabad községi szerkezet behozataláról van szó, vagy szabad egyletek alkotásáról közhasznú célok elérésére: minden esetre igen nagy fontosságú a fölhozott ok. Adjátok meg az egyénnek a lehetőséget, hogy azon körben, melyben rendesen mozog, s melynek czélszerű rendezésétől függ leginkább jóléte, befolyást szerezhessen, adjatok módot neki, hogy azon érdekek mellett, melyek hozzá legközelebb állanak, a rokonelvűekkel közremunkálhasson, hogy megszerezhesse polgártársai bizalmát, s megfeszített iparkodással és fölládozással kitűnő állásra küzdhesse föl magát valamely egyesületben, és ki lesz elégitve, s azáltal, hogy nem vesz részt az állam vezetésében, annál kevesbbé érzi magát bántva, minél kevésbé látja magát hatáskörében korlátozva. Némely ambiciónak, mely, ha a ki-

tüntetés minden egyéb pályáját elzárnák előtte, az államhatalom birtokára törekednék, csak egy közelebbi célra van szüksége, hogy kielégítve érezze magát, s azon hajlamok, melyek egy Caesar vagy Brutus állására készthetnék törekedni az egyént, megszűnnek veszélyesek lenni az államra, ha kilátása nyílnék valamely község polgármesterévé emelkedhetni, vagy a várost mostani elöljárói nyomásától megszabadítani. A szabad községrendszer és szabad egyesületi jog e szerint, más pályákat nyitván az államra nézve veszélyes hajlamoknak, korlátlan uralmi államokban is egyik legjobb biztosítékául tekintendő az államhatalom háboríthatlan működésének: szabad államokban pedig mindkettő a legjobb iskola, hol a polgár az államtól nyert jogaiban gyakorolhatja magát, s megtanul hódolni a többség határozatainak. De a cluboknak merőben ellenkező természetű eredményei vannak, mert:

a) a politikai clubok által kitűzött feladat *nem* egyéb, mint hogy befolyást szerezzenek az állam ügyeire: következőleg nem nyitnak új pályát azon hajlamoknak, melyek bennünket a közügyekkel foglalkozásra késztenek. Sőt a clubok főállása eszközül szolgál az állam központjára összpontosítani a küzdelmeket, midőn az állam kormányzása módját, és azon kérdést: kinek kezében van a központi hatalom? tünteti föl egyedül fontosnak;

b) kétségtelenül a legfontosabb ok, melyet a községi s tartományi önkormányzat ellen fölhozhatni, hogy az egyes polgárok ragaszkodását a közös államhoz

csökkenti, s azt idézi elő, amit gúnyból zughazafiságnak mondanak. Minél több tevékenységet fejt ki a község és tartomány, minél erősebb szervezettel bírnak, annál inkább háttérbe szorítja a hazaszeretetet a pártszellem. Csak az a különbség, hogy a nyárspolgári zughazafiság soha sem lehet oly veszélyes a hazára nézve, mint a pártszellem, mely mellett mindenki egy színezethez ragaszkodik, s az állam lobogója, mely e színeket mind egyesíti, csak kevés védőre talál.

c) Az állam hatalma, – mint főnebb megmutattam – attól függ: mely viszonyban vannak az állam rendelkezésére álló eszközök azon földadathoz, melyet eléje tűztek. Az állam rendelkezésére álló eszközök hatályát pedig csak akkor ítélni meg, ha egybevetjük az akadályokkal, melyeket az államnak le kell küzdenie. Csak az által tehetni erősbbe az államot, ha kisebb körre szorítjuk földadatát, vagy kevesbítjük azon akadályokat, melyek útjában állanak. Ha azon ügyek egy részét, mikkel jelenleg az államot terhelik, egyes községekre vagy egyesületekre ruházzuk: megtettük az elsőt, s az utóbbit azzal érhetni el, ha minden községet föltétlenül alávetnek az államhatalomnak, s korlátozzák az egyesületi jogot; mert amely mértékben szétépték a köteleket, melyek az egyest nagyobb testületekhez fűzték, aszerint csökkent szükségkép ellenállási képessége is. Láthatni ebből, mint vezethet két látszólag ellenkező út ugyanazon célra: tudniillik az állam erősítésére. A politikai club eredménye merőben ellenkező. Minél inkább ki van fejlődve valamely országban

a clubozás: annál inkább erőre kap ott a korlátlan központosítás elve, annál több meg több ügyet ruházna az államhatalomra (*d*); míg az ellenállási erő, melyet az államhatalomnak le kell győznie, szükségkép legnagyobb, ahol rendesen erős pártoktól indul ki. Következőleg a clubok mindig az államhatalom gyöngitését vonják maguk után.

Fogjuk össze röviden a mondottakat.

Azon jog, miszerint valaki bizonyos célok elérésére másokkal egyesülhet, az egyéni szabadság föltétele s egyszersmind szükséges eredménye. Az egyesülés lehetsége nélkül nem képzelhetni szabadságot; miután pedig minden egyesülés – legalább amennyiben valami célta akarunk azzal elérni – csak az által lehetséges, ha azon föltételek, melyek alatt közös célra szövetkezünk, teljesedésbe mennek, s az államot magát is csak bizonyos célokra alkotott egyesületnek kell tekinteni: önként következik, hogy a politikai clubalkotás-jog. – hogy tudniillik ugyanazon célok elérésére, melyeket az állani elé tűztek, más egyesületeket alkothassunk, s az államügyek vezetésére más utón szerezhessünk befolyást, mint amelyet az alkotmány megszabott, – nemcsak nem az egyéni szabadság eredményének tekintendő, sőt inkább egyenes ellenmondásban áll azon kötelességek teljesítésével, melyek nélkül az állam, mint szabad egyesület, soha sem felelhet meg céljának.

Ha a clubok gyakorlati eredményeit vizsgáljuk, úgy találjuk, miszerint ahelyett, hogy eszközül szolgálnának a kormánynak kiismerni a nép nézeteit, s a

népnek fölvilágosítást nyerni az állam valódi érdekeiről: csak azt eszközlik, hogy félrevezetik azokat, s a tömeget szélső nézetekhez szoktatják, míg azon mértékben gyöngítik az állam erejét, minél inkább növelik az izgatottságot, s ezzel az államot fenyegető veszélyeket; amiből az következik, hogy a politikai clubok főállása szintúgy ellentétben áll az állam nyugodt fejlődésével, mint a békés kifejlés egyik föltételül kell tekintenünk a szabad egyesülési jogot, amennyiben nem terjed ki oly dolgokra, melyek az állam, tartomány vagy községek természetes hatásköréhez tartoznak.

Igen hosszadalmas volna e tételt történeti tények elősorolása által körülményesebben bizonyítani; de meg annyit foglalkoztak korunkban a különböző forradalmak történeteivel – minden forradalom története mindig egyszermind a cluboké is, – hogy az olvasóra hagyhatom azon kérdés vizsgálatát: mennyiben helyesek állításaim? Aki csak elfogulatlanul vizsgálja e tárgyat, meg fog győződni affelől, hogy a politikai clubbokat Clodius óta, akinek tetteit eléggé ismerjük Cicero irataiból, a legújabb korig csak arra használták, hogy egyes embereket vagy pártokat gyűlölet tárgyává tegyenek, vagy az állam intézményeit erőszakosan felforgassák, s nagy csalódás azt hinni, hogy a szabadság biztosítékául tekintendő, ami az államhatalom birtokában levők állását veszélyezi s könnyíti az alkotmány megváltoztatását (*e*).

Mindenesetre szabad államokban is lehetnek viszonyok, mik közt az államéletben létező bajok orvoslására

az alkotmány-nyújtotta eszközök nem elegendők, s az államot csak dictatura. vagy – mi mindig erre vezet – forradalom mentheti meg; de szintoly dőreség, azon eszközöket, melyek ezt megkönnyítik, előre fölvenni az alkotmányba, mint ha bizonyos viszonyok közt belátván a dictatura szükségét, szabad államban fölhatalmazást adnának valakinek, melynél fogva minden pillanatban megragadja a dictatorságot.

Mindkét esetben egyaránt valószínű, hogy nem csupán az állam érdekében használhatják a megnyert eszközöket.

Amit csak a clubok szüksége mellett e szempontbői fölhozhatni, szintúgy föl lehet használni a titkos összeesküvések védelmére, melyek, bizonyos körülmények közt, szintén javára lehetnek az államnak. Csupán a nyilvánosságban áll e különbség a kettő között. Már pedig, nézetem szerint, igen nagy csalódás azt hinni, hogy a nyilvánosság által magában egészen ki lehet kerülni mindazon veszélyeket, mik miatt az összeesküvéseket mindig a legnagyobb államellenes büntettnek tekintették; sőt azt hiszem, hogy valahányszor a főnálló alkotmány megdöntéséről van szó, az állam rendere és nyugalma számára szükségképen még veszélyesebbek azon szövetkezések, melyek a törvény ótalma alatt szabadon alakulhatnak, s a nyilvánosság minden eszközével dolgozhatnak céljokra, mindaddig, míg eljő a pillanat, melyben elég erőseknek érzik magukat, hogy tetteges erőszak használásához nyúljanak.

Oly általános volt korunkban a lelkesedés azon

elvek mellett, melyeket a francia forradalom alatt a szabadságról fölállítottak, hogy sokak előtt talán botránkoztatónak tetszik, amit itt a clubokról mondék. Legyen szabad e tárgyról egy oly férfiú szavait idéznem, kit fényes szónoki tehetségre nézve nem állíthatni a francia szószék ünnepeit nevei mellé, mindazáltal erénye és bölcsesége által a legnagyobb és legboldogabb szabad államnak lön alapítója, melyet eddigelé látott a világ. Washington ily módon nyilvánítá a clubokról nézeteit:

„Lehet-e valami ízetlenebb, vakmerőbb, vagy veszéyesebb egy nép nyugalmára, mint ha önalakította testületek folyvást bírakul tolják föl magukat, s gyűléseikben, az éj palástja alatt, érvényteleneknek és semmiseknek nyilatkoztatják a congressus azon határozatait, melyeket maga a nép által választott képviselők legóvatosabb és ünnepelesebb tanácskozásai szentesítének?”

„Senki sem fogja a néptől elvitatni, hogy alkalmilag kérvényeket nyújthasson be, s a kormányt valamely intézkedés iránt megkereshesse, vagy határozatai ellen fölterjesztéseket tehessen. De hogy egy maga magát alkotta és föntartó testület hatalmat vesz magának, a kormány egyik rendeletét alkotmányellenesnek, a másikat ártalmasnak nyilatkoztatni, s ha valaki kétségbe meri vonni tanait, azon váddal illesse, hogy önző indokból indul ki, idegen hatalmak befolyása alatt áll, hazaáruló: oly szemtelen szabadosság ez, melynek a legnemesebb indokok sem szolgálhatnak mentségül.”(f)

JEGYZETEK A VI. FEJEZETHEZ.

(α) Nem szükség, hogy a szerződést forma szerint megkötötték legyen, de igen az, hogy az állam úgy legyen szerkesztve, miszerint észszerűleg föl lehessen tenni, hogy az egyes ily szerződésre lépett.

(//) A többséget az is club-alkotásra kényszerítheti, mivel ahol ez eszközhöz nyúl a kevesebbség, szilárd szervezet nélkül nem állhat annak ellen. Ez azonban egyáltalában nem azt mutatja, hogy a politikai clubok főállása a többség törvényes befolyása biztosítására szükséges; hanem csak azt, hogy, ennek föntartása végett, a kisebbségtől is el kell venni a club-alkotási jogot.

(c) A clubokat használták gyakran mérsékelt nézetek terjesztésére is; a tapasztalás mindazáltal megmutatta, hogy e célra nem alkalmasak, s oka a dolog természetében fekszik. A mérsékelt nézetek küzdemények eredményei. Az állam törvényhozásában kell a helyet keresnünk, hol azok kivívják magukat, és nem egyes párt tanácskozásában. A mérsékelt pártok, azon csekély töredéken kívül, mely belátta szükségét, hogy idegen érdekeket és ellenkező nézeteket is tisztelni kell, mindig olyanokból állanak, akik egy elvért sem lelkesülnek annyira, hogy végeredményéig vigyék, s kik azért csatlakoznak mérsékelt nézetekhez, mert ezáltal kikerülhetni remélik a küzdelem szükségét. Hogy tehetni föl, hogy oly párt, mely mindenek fölött békét akar, két szélsőség ellen kívánna harczba szállani?

(d) Amint minden politikai club föladata abban áll, hogy az államhatalomnak föléje kerüljön, vagy legalább befolyást szerezzen rá, s így minden club fontossága az államhatalomnak kiszabott körrel növekszik: úgy az államhatalom növelésére törekvés természetes eredménye a cluboknak. S miként a politikai clubok főállása csak oly államokban lehetséges, melyek bizonyos fokig központosítvák: a clubok mindinkább kiterjesztik a központosítás elve uralmát.

(e) Azon hatalom, melyet az állam kormányának kell adni, mindig annál veszélyesb a szabadságra, minél kevesbbé elegendő a ráruházott hatalom, állása föntartására; s minden alkotmányt csak annyiban tekinthetni a szabadság biztosítékául, amennyiben biztosítva van az igen gyors változások ellen, s az egyénnek megadja azon biztosságot, mely föltétele a szabadságnak.

(f) Jared Spark's Leben und Briefwechsel G. Washington's, herausgegeben von Fr. von Räumer I. 54.

VII. FEJEZET.

A szabad egyesületek megszilárdítják az állam egységét.

Ha az állam egyes részeinek (községeknek, megyéknek, tartományoknak) önhatósága veszélyessé válik az államra nézve, abban kell okát keresnünk, hogy a kisebb testületek, közelebb állván az egyeshez, s ez több befolyást gyakorolhatván azok vezetésére, s önérdekeinek azonságát a testület érdekeivel tisztábban belátván, mindig sokkal *compactabbak* mint a nagyobbak, s így a kisebb testületek és az állam közti összeütközések alkalmával – miket, miután a körök, melyekben mindkettő mozog, sokképen érintkeznek, alig kerülhetni ki, ha amazoknak némi önállóságot adtak – valószínűnek lehet venni, hogy lassankint mindig a község körét terjesztik kiebb az államhatalom rovására.

Ami csal: tágítja azon kötelekeket, melyek az egyesest községéhez, megyéjéhez vagy tartományához fűzik, s csonkítja ezek hatalmát az egyes fölött, úgy szintén ami csak az egyes polgárookban ébren tartja az öntudatot, hogy nem

az egyes községhez vagy tartományhoz, hanem az államhoz tartoznak, mindaz szükségkép előmozdítja az állam szilárdságát is. Mindkettőt pedig legjobban elérhetni szabad egyesületek által.

Valamint az állam hatalma annál nagyobb, minél inkább elszigetelve látja magát az egyén az államhatalom ellenében: úgy minden község szükségkép annál nagyobb hatalmat gyakorol az egyes községtagok fölött, minél inkább elszigetelt állapotban vannak ezek a község ellenében; maga a község pedig az államhatalommal szemben compactabb testületet képez, ha egyedüli központul szolgál, mely körül, a hozzájuk legközelebb fekvő érdekek védelme végett, az állampolgárok seregkelhetnek. Mint az állam korlátlan hatalmából származható veszélyeket az által hárithatni leginkább el, ha a czélszerűleg rendezett s bizonyos körben önálló községekben oly eszközt állítanak elő, mely megszünteti az egyén elszigeteltségét az államhatalom ellenében: úgy e célú a községben csupán czélszerűleg szervezett egyletek alkotása által érhetni el, melyek a község körében egészen hasonló eredményekre vezetnek, mint a szabad községi rendszer az állam körében: t. i. megszüntetik azon elszigeteltséget, melyben más-különbén az egyén lenne az állam ellenében.

Ha a szabad egyesületi jogot az egyes községek körére szorítva gondoljuk is, lényeges haszonnal lenne az államra nézve, miután a szabad egyesületek főnállása e szűk körben is csökken az állam ellenében. De azon sokoldalú érintkezések mellett, mikben ugyanazon

állam polgárai vannak egymással, az egyesületi jog eredményei soha sem szorítkoznak az egyes községek körére. Miután azon érdekek, melyek a községtagok egy részét külön egyletek alkotására indítják, sok esetben több községgel közösek, sőt gyakran az állampolgárok egész osztályaira, melyek minden községben szét vannak oszolva, egyaránt fontosak: az egyesületi jog szükséges eredményül kell tekintenünk, hogy oly egyesületek is állanak elő, melyek messze túlterjeszkednek az egyes községek és tartomány határain. Mint a községekre nézve a helyi viszonyok, a tartományra nézve a történeti emlékek: úgy az egyesületeknek az érdekek közössége szolgál alapjául; amiből az következik, hogy az egyesületi jog egészen új tömböket képez, melyek nemcsak az állam egyes részeinek igen szoros elkülönzését s nagy szilárdságát megakadályozzák, hanem, amennyiben bizonyos érdekek az állampolgárok egész osztályaival közösek, az egység öntudatát is mindnyájokban ébren tartja, és pedig épen azon öntudat, hogy bizonyos érdekek kielégítése az állam egységétől függ, biztosítja legjobban az egységet.

VIII. FEJEZET.

A szükségek befolyása az állam biztosítására.

Megmutattam főnebb, mint ellensúlyozza az egyesek szabadságvágya az állam egyes részeinek önállóságra törekvését, s mint mozdíthatja elő az állam szilárdságát. Még nagyobb a befolyás, melyet a polgárisodás azon fokán, melyen Nyugoteurópa minden népe van, az államtágok szükségai, gyakorolnak a nagyobb államok föntartására.

A meddig csak vissza mehetünk a történetekben, mindenütt azon ténynyel találkozunk, miszerint a polgárisodás fokozatával, melyen az egyes népek különböző időszakokban voltak, mindig bizonyos arányban volt a társadalmi viszonyok kiterjedése és szilárdsága. Egészen nyers, míveletlen népeknél, minőket Amerikában és Ausztráliában látunk, csak kis szövetségekkel találkozunk. Néhány száz vagy kevesebb egyénből álló hordákban bolyong a vad nép, hazája tágas térein ide s tova, s csak a szükség, miszerint a vadászatban társai segélyére szorul, s a társas élet azon ösztönszerű haj-

lama, mely, úgy látszik, szintúgy tulajdona az embernek, mint a méhnek, juhnek vagy egyéb állatnak, fűzi egybe e társaságokat a polgárisodás azon fokán. A mivelődés emelkedésével növekszik a társadalom terjedelme. Nagyobbak lesznek a szövetségek, erősebb az egybefűző kapocs, s már a kölcsönös védelem szüksége s közös érdekek létele is közeledést, s ha csak rövid időre is, egybeköttetéseket idéz elő.

Valódi államokkal csak a polgárisodás fensőbb fokán találkozunk.

E jelenség oka azon befolyásban fekszik, melyet a polgárisodás haladása az emberi szükségek szaporítására gyakorol, miután ugyanis aszerint, amint az egyesek szükségei növekednek, azoknak kielégítésére is számos erő közrehatását, s tehát nagyobb községek főnállását igényli: a polgárisodás magasabb foka mindig nagyobb testületek alakulását is vonja maga után.

Hogy a hódítások, különösen a nagyobb uralkodók kormányzása, s azon szervezet, melyet államaiknak az uralkodók adnak, tetemes befolyással vannak nagyobb államok alakulására, nem szenved kétséget. A szükségek, s méginkább azon módok, amint azokat kielégíteni törekednek, nagyrészt a létező viszonyoktól függenek. Ami különböző népeket érintkezésbe hoz; tehát ha több népet erőszakosan vetnek is egy uralom alá, s különösen ami tartósabbá teszi egybeköttetésüket: mindaz alkalmul szolgálhat szilárd állam alakítására; azonban csak oly mértékben, amint bizonyos szükségeket idézett elő. *Az állam mindig és minden viszony*

közt a szükségesség eredménye; ahol az nincs meg, sem fegyver hatalma, sem egyes szelleme nem tarthatja fön hosszabb ideig az államot; ahol bekövetkezik, állam áll elő, s fejlődik mindig nagyobb szilárdságra, habár kormányának mind hiányzanak is azon tulajdonok, melyek az állam megalapítására és föntartására szükségesek. Minden jelenkori állam fejlődési története a legvilágosabb bizonyyságot nyújt erre.

Ha azon szaggatottság közepett, melyet Nyugot-Európában a népvándorlás előidézett, igen korán mutatkozott a törekvés, a nagyobb államokat alakítani, s daczára a hódítók és hódítottak közt létezett minden antagonizmusnak, daczára a minden germán népiséggel közös hajlamnak, kis társadalmakat képezni, rövid idő alatt oly nagy eredményekre vezetett: bizonyára inkább a nagyobb egyesületek szüksége érzetének, mint egyes nagy uralkodó hatalmának – bárha egy részben ez is az erős kormány szükségén alapszik – kell tulajdonítanunk az érintett eredményt.

Amely mértékben minden hódító népet a mivelődés hasonló fokára emelt az érintkezés, a régi polgárisodás maradványaival: a szerint szaporodott szükségeik száma, s nemcsak a biztosság küllenek ellenében, hanem szilárd alapon nyugvó jogviszonyok szüksége az állam bensejében, a szabályos és háborítlan forgalom hasznai, sőt az egyenlő mértékek szüksége is czéhek alkotására vezettek, az egyes községek körében s tágasabb körben a városok szövetségét, az egyes tartományok lovagainak egyesülését, a Hanzát, s végre –

mikor azon nézetre jutottak, hogy csak nagyobb rendezett államok főállása felelhet meg a szükségeknek, – ily államok alakulását idézték elő.

Mivel a polgárisodás magasabb foka által előidézett szükségeket nem lehetett addig kielégíteni, míg meg volt az a nagy önállóság, melylyel az állam egyes tagjai bírtak a középkorban: csupán azért szűnt meg az önállóság, és pedig mindenütt azon mértékben, a melyben fejlődött a polgárisodás, s azzal terjedtebb körökben lett érezhetővé a rendezettebb viszonyok szüksége.

Legjobban meggyőződhetünk erről, ha Franciaország történeteit egyehasonlíttjuk Németországéival (*a*).

A rendezett egységes állam alakítása érdemét, amiben Franciaország Európa minden más államát fölülmulta, kizárólag a királyoknak s azon férfiaknak szokták tulajdonítani, kik, mint Suger, Richelieu stb. a király oldala mellett voltak a nagy munkában. Miután az államban létező minden hatalom egységének fogalma sehol sem állhat előbb elő, mint ahol az állam egy emberben van megtestesítve, s az államegység megalapítása leginkább az egyeduralomnak van érdekében, s ez egyszermind a legnagyobb eszközökkel bír az érintett elv kivitelére: az egységes állam alkotása mindegyik fölötte szükségkép a királyság műve, mondhatni természetes föladata, s Franciaország királyai minden bizonynyal semmit sem mulasztottak el, hogy e föladatot megoldják. Egyébiránt Németország Madarász Henrikától a Hohenstaufok bukásáig az ural-

codók egész sorát mutathatja föl, kik, kevés kivétellel, minden tekintetben fölülmúlják Franciaországéit, s ezek az egységes állam alakítására szintoly szilárd következetességgel törekedtek, mint Franciaországban történt. Az egységes állam alakítását tehát Franciaországban, hol annak a nyelv- és nemzetiségi különbségben még nagyobb akadályai voltak, szintoly kevéssé tulajdoníthatni kizárólag a királyságnak, mint nem róhatni föl az egyeduralomnak, hogy e törekvések nem sikerültek Németországban.

Tudom, hogy Francia- és Németország különböző sorsának okát rendesen abban szokták keresni, hogy a legfőbb hatalom választási volt Németországban. De bár távol van tőlem, elvitatni e különbség nagy fontosságát; úgy tetszik mindazáltal, hogy amennyiben ebből akarják kimagyarázni: miért nem sikerült Németországot egy állammá alakítani? több fontosságot tulajdonítani e különbségnek, mint amennyit érdemel.

1. Az örökös elve a középkor folytán az élet minden viszonyára oly hatalmas befolyással volt, hogy a német császárság is, a választás elve dacára, hosszabb ideig maradt ugyanazon családnál (*b*).

2. Akire csak a legfőbb hatalmat ruházták, mindig saját állása érdekeit tartá szem előtt, s egyáltalában nem szükség valakinek ugyanazon családból származnia, hogy – az államhatalom erősítését illetőleg – mint király következetes politikát kövessen. Ha minden uralkodó kizárólag dynasticus érzelmekből indulna ki, azon esetben is tagadhatlanul annyira legjobb út az

öröködesre az államegység megalapítása, s az államhatalom megszilárdítása, hogy egyetlen egyedúr sem távozik el attól.

3. Végre – ha föl akarnók tenni, hogy azon különbségnek okát, melyet, ha az állam kifejlődésének történetét Francia- és Németországban összehasonlítjuk, találunk, abban kell keresni, hogy Németország választási birodalom volt, – magának azon ténynek is, miszerint a királyság Franciaországban korán örökösivé lett, míg Németországban ez nem történt, annál inkább van magyarázatra szüksége, mivel ennek okát sem a régi gallok jogfogalmaiban, sem a hódítókéiban, kik Németország lakosaival ugyanazon népfajhoz tartoztak, nem találhatni föl.

Hogy Franciaország előbb fejlődött rendezett állammá, mint Németország, nézetem szerint a két ország különböző míveltségi állapotában kell okát keresnünk. Csak annak tulajdoníthatni, hogy az egység szükségét előbb érezték azon országban, mely Németországot, főleg a középkor kezdetén jóval megelőzte míveltségben.

Amint Németországiján is magasabb fokra emelkedett a mívelődés, itt is egyre élenkebben érezték az egység szükségét, s a császárság, mely az erős államhatalom alkotására intézett törekvésében eleinte egyedül állott, a társadalom épen azon köreiben, melyek a többiek fölött álltak míveltségre nézve, a városokban talált szilárd támaszra. Az arany bullától – melyet magát már azon szükség idézett elő, hogy az összes

államot szilárdabb alapokon rendezzék – egész I. Miksaig mind elevebben érezték a folyvást terjedő polgárisodás következtében az egység szükségét, s a reformatio nélkül, mely az egyházi érdekeket minden másnak eléje tette, Németország egysége a XVI. és XVII. században szintúgy meg lett volna alapítva, a mint ez elv, az érintett időszak folyama alatt, az egyes tartományokban, melyek a reformatio alatt tetteleg Önálló államokká alakultak, mindig nagyobb erőre emelkedett.

Ha immár a polgárisodás haladásával növekedő szükségeknek kell tulajdonítanunk a nagyobb államok tartós megalapítását, s az államhatalom megerősödését minden egyes államban: e szükségek a már létező nagyobb államok föloszlását, s az államhatalom túlságos megszorítását szükségkép annál is inkább akadályozzák, minél inkább szaporodott az állam hosszas főnállása által azon szükségek száma, miknek az állam fön-tartásától függ kielégítése.

Az állam föladata minden esetre az államtagok biztossága, de az állam, e cél elérése végett, szilárd szervezetű társaság, és pedig a legnagyobb és leghatalmasabb minden társulat között, s azért eszköz egyszersmind, melyhez kénytelenek vagyunk folyamodni azon célok elérése végett, mikre nézve kisebb társaságok nem kielégítőek; honnan következik, hogy miután az állam föladata, a biztosság megalapításán kívül mindazt magában foglalja, amire csak az állam maga képes: az egyes állampolgárok minden érdekét és

szükségét is az állam egysége biztosítékául tekinthetni, melyeknek kielégítése az állam főállásától függ.

S nincs-e száz meg száz tekintet, száz meg száz kellék, mely a jelenleg főálló államok lételét az állampolgárok nagyobb részére nézve szükségessé teszi V A kereskedés és földművelés érdekei, az államadosság létele, a közlekedési eszközök, melyek az állam egyes részeit egymással és a központtal összekötik, még a családi és baráti kötelek is, melyeket a hosszas együttélés fejtett ki az állam egyes részei közt, – nem mind megannyi kapocs-e, melyek számra és erőben szükségkép annál inkább növekednek, amint növekszik a polgárisodás?

Nem a közigazgatási hatalom központosítása, hanem az *államtagok érdekeinek egysége* tartja össze az államot. Ahol ez megvan, – s minden államban meg van az, ahol az államtagok *egy* része érdekeit nem törekszenek természetlenül a többi rovására kegyelni, vagy azon hibás nézet következtében, miszerint az államnak (hogy erős legyen) a legnagyobb egyformaságra és arra van szüksége, hogy minden viszony föltétlenül alá legyen rendelve az államhatalomnak: nem sértik az egyéni szabadság érzését, s az állampolgárok bizonyos erkölcsi szükségéi: – ott az állam egyes községeinek vagy tartományainak adott önállóság soha sem kockáztatja az állam egységét.

Miután épen a polgárisodással növekedő szükségeknek kell köszönni a nagyobb államok keletkezését: ugyanezen szükségeknek leginkább is kell biztosítaniok

azok főállását; s nem tehetni föl, hogy a községek vagy az állam nagyobb részének adott korlátolt önállóság veszélyes lehessen az állam főállására; miután sokkal nagyobb mértékű ön-állóság sem volt képes megakadályozni az állam *keletkezését*, mihelyt a magasabb fokú polgárisodás igényeinek kielégítése végett szükségessé vált nagyobb államok főállása,

JEGYZETEK A VIII. FEJEZETHEZ.

(a) Olaszországban a pápaság világi hatalma, s az idegen államok gyakori beavatkozásai, melyek a pápaság állását az összes keresztyén népek előtt egyaránt fontos ügynek tekintették, megzavarták a természetes fejlődési folyamatot.

(b) Bajos kimutatni: mennyit tettek e részben a germán népek erkölcsi, melyeknél az örökös elvét, amint Franciaországban látjuk, mindig tiszteletben tartották s mennyit tönk a keresztyénség, miután az örökös jog alapját, a családot, szilárd alapra helyezé? Kétségtelenül mindkettő közremunkált e célra.

IX. FEJEZET.

Az állam és az egyéni szabadság legfőbb biztosítékai.

Ha látjuk, mily élénken érzik az emberek a személyes szabadság szükségét, mely az egyént kisebb testületekben sem engedi egészen felolvadni? Iá látjuk az általános törekvést önálló társadalmak alkotására, mi leginkább jellemzi e kort, s megfontoljuk, mily befolyással kell lennie ilyen, főleg nagyobb társaságok főállásának az egyes községek bel szilárdságára; végre Iá fontolóra vesszük azon érdekek és szükségek szerét számát, miket a nagyobb államok létele idézett elő: azon meggyőződésre kell jönnünk, hogy a jelen pillanatban nem az állani egysége, hanem egyes részeinek (az egyes községeknek vagy tartományoknak) önállósága forog veszélyben, valahányszor összeütközésbe jő e kettő.

Valahányszor az állam átlépte természetes határait, s ezáltal ellentétbe jött az egyéni szabadság elvével, vagy az összes állam egyes részeinek érdekei közt összeütközés támadt, avagy polgárainak bizonyos er-

kölcsi szükségeit megsérti: szükségkép visszahatás támad hatalma ellen, mely ahol az állam egyes részeinek bizonyos mértékű függetlenséget adtak, eszközül használja ezt föl; de hogy mindezen összeütközések, bármi hevesek legyenek, végre is mindig az állam győzelmével, s az egyes részek önállósága korlátozásával szoktak végződni, oly tény, melyet az újabb kor történetei igazolnak; s csak azon előhaladásokat kell szemlélünk, melyeket az államhatalom hatásköre terjesztését illetőleg magában Angliában is tett (bárha ez országban tisztán belátják az önkormányzás hasznait s a központosítás elve átvitelét nem tüzték ki különös czélul), hogy meggyőződjünk: mennyire kedvezők korunk viszonyai és egész iránya azon törekvésre nézve, mely szerint az állam hatalmát az egyes részek önállósága rovására szándékoznak kiterjeszteni.

Oly korban, mely az általános egyenlőség eszméje mellett lelkesül, a korlátlan államhatalomnak, melylyel lehet csupán az egyenlőség elvét csak megközelítőleg is valósítani, szükségkép annál több védőre kell találnia, mert az egyesnek – habár valósággal igen csekély – részt adtak az állam kormányzásában; s minél gyakoribbak és nagyobbak az összeütközések – mik közben mindig; leginkább érzik a mindenható állam szükségét, annál hamarabb létre jő ez.

Ha egyszer meggyőződünk affelől, hogy a legtöbb bajt korunk minden államában, – amint megmutattam – az állam egészen korlátlan hatalmának kell tulajdonítani, s hogy a jövő békés kifejlése tekintetéből mindé-

nek előtt az állam részeinek szilárd önhatóságára van szükség: be kell látnunk, hogy az államot célszerűleg csak úgy szervezhetni tartósan, amennyiben fölteszszük, hogy vannak bizonyos tényezők, melyek az államhatalom erősítésére irányzott törekvést korlátozzák, s intézményeket teremthetnek, melyek által az állam és egyes részei közt létező összeütközéseket lehetőleg kikerülik, s az állam úgy, valamint minden egyes része, minden támadás ellen védve van a maga kiszabott körében.

X. FEJEZET.

A jól szerzett jogok tisztelete.

Az állam főczélja biztosság. Csak annyiban tekinthető az állam minden valódi haladás föltételéül, mennyiben e czélnak megfelel. Innen következik, hogy ha meg akar felelni föladatának, köteles az egyént védeni a viszonyok igen gyors változása ellen, s az állam körén fölülr, melyet a törvény kijelölt, óvni minden megszorítás ellen.

Az újabb időkben nagyon is kizárólag azon rász következményekkel foglalkoztak, melyeket a főnállóhoz makacs ragaszkodás szül az államra nézve. Bármennyire elismerem a tespedés veszélyeit: mindazáltal a haladás élénk szüksége mellett, mely Nyugoteurópa minden népénél mutatkozik, épen abban kell keresni a mozdulatlanság legnagyobb veszélyét, hogy majd mindig előkészíti a főnálló erőszakos fölforgatását, s úgy látszik, rász óvszer a veszély ellen, ha a mozoghatás tekintetéből úgy rendezik az államot, hogy a fontosabb viszonyok változása, amint ahoz valakinek kedve jön, minden nehézség nélkül történhessék.

Az álló víz megposhad, s ahol nagy nehézségekkel jár a főnálló törvények változtatása, némely rögtön támadt vagy lassankint fontosságra emelkedett szükségnek nem tehetni mindjárt eleget; de a hanyathomlok rohanásoknak is megvannak, s talán még nagyobb veszélyei. Mert ha a népfölség elve folytán mindenki hivatva is van résztvenni a törvényhozásban: mindig csak igen csekély befolyást gyakorolhat valósággal az egyes. Soha sem áll hatalmában céljainak megfelelőkké tenni az állam törvényeit; föladata az: az állam törvényeit létezőket elfogadni s törekvéseit szabni azokhoz. Törekvéseinek eredményei tehát szükségkép mindig azon viszonyok állandóságától függenek, melyekre kell alapítania minden számítását. Csak azon mértékben érezheti az egyes az államban magát elégtlennek, a mennyiben föltalálja ez állandóságot, s valamint a kényuralom legnagyobb átkát mindig abban kell keresni, hogy az egyén semmire sem számíthat biztosan amellet: úgy mindazon kormányforma, ahol minden örök változás alá van vetve, szükségkép hasonló eredményeket idézhet elő az egyes jólétére s az egyetemes haladásra; miután azon alapelv elismerése, hogy az egyes a törvényszabta korlátok közt önállólag mozoghasson, e minden szabad állam alapja, azonnal elveszti minden gyakorlati jelentőségét, mihelyt e korlátokat naponkint összezavarhatni.

Minél többet gondolkodunk az államról s a különböző alkotmányok gyakorlati eredményeiről: annál inkább meggyőződünk, hogy a viszonyok ezen állandó-

ságát, mi nélkül egy állam sem oldhatja meg föladatát, soha sem érhetni el csupán *intézmények* által.

Mióta tudományosan foglalkoznak a politikával, egy kérdés sem vonta inkább magára a gondolkodó fők figyelmét, mint az, hogy kire ruházzák az államban a főhatalmat? Az egyedúr korlátlan hatalmát, a népuralmat s a kettőből vegyített kormányformát száz meg százszor hirdették a rend és jólét panacaeájául, s e különböző rendszerek közül egyik mellett sem hiányzottak történeti példák és elméleti okok. Ha föltesszük, hogy az egyedúri hatalom mindig szellemileg és erkölcsileg kitűnő egyéniségek kezeiben van; ha azon föltételből indulunk ki, hogy a nép mindig erényes és eszélyes, vagy hogy az egyeduralmi, aristocrata és democrata elvek azon egyensúlya, melyen kell nyugodnia az állam biztosságának, soha sem zavartatik meg: mindezen nézetek ellen semmit sem lehet ellenvetni; de mivel e föltételek közül egyet sem mutatott igaznak a tapasztalás, épen azért minden általános ítélet a különböző kormányrendszerek mellett szintoly helytelen, mint az ellenkező. Mert ha igaz is, hogy az egyes korlátlan uralma teljes zsarnokságra vezethet, a népuralom olykor a legnyomasztóbb kényuralom, s a vegyes kormányforma, aszerint, amint ez elemek közül egyik vagy másik jut túlnyomóságra, mindkétféle veszélynek ki van téve: mindez azonban oly előfeltételeken alapszik, melyeket szintoly kevéssé fogadhatni el általában, mint az ellenkezőket, s csak arra emlékeztet bennünket, hogy a legfőbb hatalommal az államban mindig

vissza lehet élni. Az oly hatalom, mely csak addig mindenható, míg a közjóra munkál, s mihelyt hűtlen lesz föladatahoz, azonnal elveszti erejét, csak az álmok országába tartozik. A valódi életben lehetetlen valakire valamely hatalmat ruházni anélkül, hogy lehető ne legyen, miszerint visszaélnék azzal. Ha tehát egy állam sem állhat fon tartósan, ahol a legfőbb hatalom valakire nincs bíz va, s mindenütt vannak bizonyos személyek, kiknek bizonyos formák között mindenki tartozik engedelmessé: soha sem is lehet a visszaélés lehetőségét egészen megszüntetni; miután mindaz, ami által az államhatalom visszaélése ellen teljes biztosságot szerzhetni, szükségkép a legfőbb hatalom megsemmisítésére s az állam bukására vezetne.

Ami csak a hatalommali visszaélést nehezíti, ami csak azokat, kikre a legfőbb hatalmat ruházták, legalább az elsietésben akadályozza, szükségkép lényegesen előmozdítja az állam javát; s ez az oka, hogy minden idő legnagyobb szellemei a vegyes kormányforma mellett nyilatkoztak; ez a legnagyobb jó', melyet az önkormányzás elve nyújthat; de mindazon korlátok daczára, mikkel a legfőbb hatalmat az államban korlátozni törekszenek, csak nehezíteni lehet a hatalommali visszaélést: lehetlenné soha sem tehetni *(a)*.

A legfőbb hatalomnak mindig megvan s az állam érdekében szükségkép meg is kell lenni azon képességének, hogy valahányszor az állam főállása kívánja, legyőzze mindazt, ami őt hatalma gyakorlásában korlátozza *(b)*; amiből az következik, hogy egyáltalában nem

találhatni intézményeket, melyek által physicailag lehetlenné tudnák tenni az államhatalom visszaélését; hogy tehát ezélszerű intézményeken kívül, minden államnak *némi erkölcsi biztosítékokra is van szüksége*.

Ily biztosíték az államhatalom visszaélése ellen a *jog iránti tisztelet*.

S mi a jog?

A legtöbb ember előtt – s amennyiben a jog fogalmában a többség osztozik, csak annyiban szolgálhat annak tisztelete az állam alapjául – a jog fogalma szoros összeköttetésijén áll a törvény fogalmával: amaz mindig az utóbbinak következménye. Mint a tulajdon fogalmával csak akkor jövünk tisztába, ha korlátot szabnak, melyen túl az nem terjeszkedhetik: úgy a jognak is csak akkor jutunk tiszta öntudatára, ha meg vannak állapítva határai.

A törvények – Montesquieu nézete szerint – nem egyebek, mint a dolgok természetéből folyó szükséges viszonyok. Ha vizsgáljuk, minő befolyással vannak fogalmaink e-viszonyok ismeretére: úgy találjuk, hogy a dolgok természetéből folyó szükséges viszonyokon kívül, minden törvény még az emberek fogalmaitól is függ. A törvények tehát oly szükséges viszonyok, melyek a dolgok természete felőlifogalmainkból származnak. Innen következik, hogy miután sem a dolgok viszonyai, sem e viszonyok felőli fogalmaink nem változhatlanok: fogalmaink a jogról szintűgy változásoknak vetvék alá, mint a törvények, melyek e fogalmaknak alapul szolgálnak. Csak egy körülmény nem változik

soha: amint tudniillik, nem állhat fön állam törvények nélkül, úgy államot sem képzelhetni jogfogalmak nélkül.

Miután az ember földi feladata, melynek megoldására minden ösztöne és szüksége készti, anyagi és erkölcsi erőinek lehető kifejtésében áll, ezt pedig csak társadalmi állapotban oldhatni meg: azon törvényeket, melyek nélkül nem képzelhetni rendezett társadalmat, s az azokból származó jogokat szükségkép úgy kell tekintenünk, mint amelyeket a természet jelöl ki. Ha a természetjog létezését ez értelemben tagadjuk: akkor vagy azon tényt kellene mint valótlant visszautasítani, hogy az ember a természettől társas életre van rendelve, vagy azt, hogy minden társadalom tehetsége bizonyos föltételekhez van kötve.

Kétségtelenül vannak bizonyos törvények, melyek, minden társadalmi rend föltételei levén, szintúgy az emberi természet eredményeiül tekinthetők, mint maga a társadalmi állapot.

A tudomány föladata fölkeresni e törvényeket; a politika föladata azokat az államban alkalmazni: de mindenki el fogja ismerni, hogy az emberi nézetek különbözőése mellett, *e törvényelv az állam föntartására nem elegendők*. Csak akkor szolgálhatnak azok az államnak alapul, ha e törvényeket a hit ereje, egyesnek hatalma, vagy a közmegegyezés szentesíti.

Épen ez okból következik, hogy a *jog iránti tiszteletet csal annyiban tekinthetni az államban levő viszonyok erkölcsi biztosítékául, amennyiben e tisztelet a positiv törvények által megszabott positiv jogra is kiterjed*.

Minél inkább valóban csupán a dolgok természetéből folyó' szükséges viszonyok eredményei a törvények; minél inkább megfelelnek az emberek fogalmainak, szóval minél közelebb állanak a természeti törvényekhez a pozitív törvények: annál boldogabb az állam. Mert a törvény mindig akkor legerősebb, lia erkölcsi alapokon nyugszik s a természeti jogok felőli fogalmaknak megfelel. De ka ez okból a természet törvényét fensőbbnek, s a természetjog iránti tiszteletet olyasminek kell is elismernünk, ami minden czélszerű törvényhozásnak zsinórmértékül szolgál: mindazáltal *a pozitív jog és pozitív törvények tiszteletére van mindenek előtt szükség az államban*, s minden idő történetei azt tanítják, hogy mindig a legnagyobb szenvedésekre, s az állam bukására vezet ez igazság félreismerése, és pedig azért, mivel a pozitív jog lenézése által – ami mindig bekövetkezik, ahol csupán a természeti jog iránt vélik magukat az emberek tiszteletre kötelezve – épen a legfontosabb természeti jog szenved sérelmet.

Mert ha a természetjog szerint minden ember szabadságra született; ha senki sem lehet másnak – sem egyesnek, sem bármely többségnek – rabszolgája, s ha aláveti magát az államnak, ezt csak értelmes akarata következtében teszi; ha általában elismerjük, hogy az egyének jogai vannak, melyekről, bizonyos előnyök elérhetése végett, lemondhat, de amelyeket soha sem szabad mások érdekében elvenni tőle, s az állam uralma – mint önként következik mindenütt, hol a természetjogot elismerik – csak föltételes: a pozitív jog minden

sérelme szükségkép a legfontosabb természetjog sérelméül tekintendő; miután a pozitív törvények azon föltételek, melyek alatt az egyes az államnak magát alávéte, s az állam uralma az egyén fölött tüstént elveszti természetjogi alapját, mihelyt egyoldalúlag sérthetők a föltételek, mik mellett magát az államnak alávetette.

Sokat beszéltek és írtak az újabb korban a történeti jog ellen. Elősorolák a középkor, sőt minden idő törvényeit, melyek fölfogásunk szerint a természeti emberi jogokkal, s az állam jólétével ellentétben állottak, hogy megmutassák, minő következményekre vezethet a ragaszkodás a történeti jogokhoz. Kérdezek: hogy, miután az ember rendeltetését a haladásban kell keresnünk: hasznos-e az államra nézve, ahoz ragaszkodni, ami korunk viszonyainak nem felel többé meg? Mind ezen okok azonban, melyeket minden pozitív jog ellen használhatni (c) nem elegendők bennünket meggyőzni afelől, hogy az államok tevőleges törvényeik állandósága, vagyis azon történeti jogok tisztelete nélkül, melyek e törvényeken alapszanak, fönállhatnak.

Mert ha minden viszony, – maguk az emberi fogalmak örök változása, mit a történetek mutatnak, szükségkép meg is győzne bennünket afelől, hogy minden alkotmány csak annyiban felelhet meg céljának, amennyiben meg vannak abban határozva a föltételek, melyek alatt, s a mód, miszerint kell történni a törvények változásának: egyáltalában nem következik ebből, hogy bármely pozitív törvényt máskép lehessen megváltoztatni, bármely pozitív jogot máskép lehessen

eltörölni, mint a pozitív törvény által meghatározott módon, s a megszabott föltételek mellett. Sőt hogy ez esetre is határozott pozitív törvényre van szükség, épen az mutatja: mennyire nem nélkülözheti az állama pozitív törvényeket, s minden idő tapasztalása szerint az államnak érdekében áll, hogy azon föltételek, mikhez minden törvény s az azokból eredő jogok változtatása kötve van, ne legyenek igen könnyűdek.

Miután minden haladás az egyéni szabadság eredménye, s mindenek előtt az egyéni szabadság elismerésének tulajdoníthatni, hogy a keresztyén polgárisodás az ó-korinál magasabban fejlődött ki; miután vagy a communismus elveit kell elismernünk, vagy meg kell vallanunk, hogy az állam az egyesnek csak azon kört biztosíthatja, melyen belül jóléte növelésére fordíthatja minden erejét; s miután a legszabadabb államban is gyakorlatilag mindig csekély az egyes befolyása a törvényhozásra, s annál fogva nemhogy az állam törvényeit illesztené céljaihoz, sőt azokat létezőkül el kell fogadnia, s törekvéseit kell azokhoz szabnia; miután végre egy állam sem lehetséges fensőbb hatalom nélkül, melynek mindenki alá tartozik magát vetni: *a haladás és anyagi közjólét azon tisztelettől függ., melyben minden pozitív törvényeken vagy tényeken alapidő pozitív jog részesül az államban.*

E nélkül mindazon intézményeknek, melyeknek célja az állam nyugalma s az egyesek szabadságát biztosítani, soha sem lesz eredménye: mert csupán a jog iránti tisztelet biztosít tartósságot minden intézménynek.

Ez erkölcsi biztosíték, a *positiv történeti jog tisztelete nélkül* azon szomorú viszonyokon, miket Európa majd minden államában látunk, nem segíthetünk, ha föl is hagyunk a központosítás elvével, melyet az érintett viszonyok okául említünk, de amelynek általános elterjedését is csak a pozitív jog iránti csekély mértékű tiszteletnek kell tulajdonítunk. A jog iránti tisztelet nélkül az állam mindazon fokozata, melynek az egyéni szabadságot a közhatalom visszaélése ellen kell védenie, nélkülöz minden biztosítékot.

Miután az állam hatalma mindig szükségkép nagyobb egyes részeinél, s egy állam sem oldhatja meg föladatát, ha nincsenek anyagi eszközei, mikkel engedelmisséget szerezhet; s ezenfölül nemközpontosított és központosított államokban egyaránt föltehetni, hogy a hatalom kezelői hatalmukat kiebb terjeszteni s minden korlátozástól menekülni törekszenek, s oly államokban, hol jelentékeny mértékű önállóságot adtak az egyes részeknek, soha sem hiányzanak alkalmak, az érintett törekvés igazolására: ez államszerkezet is csak annyiban lehet tartós, amennyiben tisztelik a jogkört, melyet az összes államnak és egyes részeinek nyújt az alkotmány. De ez okot annál kevésbé hozhatni föl az ellen, amivel a kormányforma czélszerűségét támogattuk, mert:

1. a jog és törvény iránti tisztelet nélkül egyáltalában nem lehet tartós semmiféle alkotmány, s központosított államok szintoly kevésbé nélkülözhetik e biztosítékot, mint mások;

2. mert azon alkotmányok, melyek a múlhatlanul

szükségesre szorítják az államhatalom körét, s az állam minden részének és minden egyesnek bizonyos jogkör adnak, legtöbbet tesznek a jog iránti tisztelet előidézésére és megszilárdítására.

Az elsőt alig kell bizonyítani. Ha körültekintünk, s látjuk, mely utón jutottak az egyes államok azon állapotra, amely oly nagy aggodalommal tölt el bennünket; ha látjuk, miként először a korlátlan királyság érdekében törekedtek minden történeti jog megsemmisítésére, míg a célzt elérték, hogy aztán a velünk született emberi jogok nevében a királyság történeti jogait támadják meg, s elvégre pedig minden pozitív jogot megsemmisítettek, s az észet tekintették egyedüli irányadónak az állam rendezésében; ha látjuk, miként adtak az államnak, az ész uralma biztosítása végett, korlátlan hatalmat, s mint tőnek minden egyest tehetlenné a hatalommal szemben; s hogy azon alapelvek általános elismerése daczára, mik szerint az államot rendezték, daczára mindazon eszközöknek, melyekkel az államhatalom ereje központosítására rendelkezhetett, daczára azon törekvéseknek, mik szerint az állam ellenében minden ellenállást physicailag lehetlenné akartak tenni, – még sem sikerült sehol valami szilárdat hozni létre; ha végre látjuk, hogy az államhatalom birtoka, legyen bár egyedúr kezében vagy a népfölség nevében gyakoroltassák, azon mértékben lesz mindinkább jelentéktelenné, amint mindazon jogokat, melyekben az államhatalom akadályt lát, s e jogokkal a *történeti jog* iránti tiszteletet megsemmisíték: azt hiszem,

meg fogják engedni, hogy a legeszélyesebb intézmények, s az anyagi erők, melyeket a központosítás nyújt az államnak, mind nem pótolhatják azon támaszt, melyet a jog iránti tiszteletben bír, s hogy *sem a király say sem a nép nem nyer vele, lia mentté teszi mayát a történeti joy korlátaitól.*

Szintoly könnyen meggyőződhetünk a másik pont felől.

Minő tiszteletet érez az egyes minden tevőleges törvény iránt, az mindig attól függ, hogy, mely előnyöket nyújt neki a törvény.

Amint minden korlátot inkább becsülünk, ha nemcsak idegen, hanem saját tulajdonunk jelölésére is szolgál: úgy az idegen jogok iránti tisztelet szoros kapcsolatban áll a mieink öntudatával. Akitől elvették a tulajdonbírási jogot, nem fog érezni tiszteletet a tulajdon iránt, mint a rabszolga nem a jog iránt. Hogy tehát tiszteljék a törvényt az államban, annak nem egyesek kiváltságának kell lenni, hanem közvagyonnak, s annál erősebb támaszául szolgál az államnak, minél tisztábban elismeri mindenki az összefüggést a törvény és az egyesek személyes érdekei közt. Mindenki csak azt tartja szentnek, amin saját joga alapszik, s azon kérdés hogy a történeti jog számíthat-e nagyobb tiszteletre, vagy a természetjog bizonyos elvei? mindig attól függ: ettől vagy amattól származtatja-e jogigényeit az egyének többsége.

Ha az államnak korlátlan hatalmat adnak minden egyes fölött, s az egyesek jogait az állam irányában

a törvényhozásbani részvételre szorítják: az érintett okoknál fogva, azon benső összefüggés érzése, mely az idegen jogok és egyéni érdekek közt létez, soha sem lehet oly élenk, mint ahol az egyén nemcsak az állam, hanem egyéb testületek által is érintkezésben áll polgártársaival; s kisebb körökben naponkint alkalma levén bizonyos jogok gyakorlására, tetteleg átlátja e jogok fontosságát. Sőt az állam mindenhatóságának elve, az alkotmány azon rendelete, hogy a többség határoz minden fölött, szükségkép azon meggyőződést idézi elő, hogy a többség akarata, mely minden jog fölött korlátlan hatalommal határoz, minden esetre a többség joga iránti tiszteletre vezet, de nem vezet azon jog tiszteletére, mely a többségnek korlátul szolgálhatna. A merőben korlátlan államhatalom elve minden rendíthetlen jog fogalmával szintoly ellentétben áll, ha e hatalom az egyetemre, mint ha egyesre van ruházva. Mert ha a többség java vagy akarata az, amitől a többség minden elhatározása függ, s minden egyesnek, ki ez elhatározásokban résztvesz, megint csak személyes akaratára és saját javára kell tekintettel lennie: azon alapelv, hogy a forrás a többség fölséges akaratában keresendő, szükségkép azon meggyőződést kelti föl az egyesben, hogy mindenben csak saját javára kell tekintenie, ami nyilván gyöngíti a mások jogai iránti tiszteletet, sőt magát a jogfogalmat is megzavarja; míg az faliám oly rendezése által, melynél fogva a törvényhozás korlátlan hatalmát bizonyos dolgokra szorítják, az egyesben azon öntudat keletkezik, hogy bizonyos kö-

rön belül egészen szabadon mozoghat, s csak ez öntudat idézi elő azon meggyőződést, miszerint azt a kört, melyet a törvényhozás mások önálló tevékenységének kijelölt, nem sérthetjük meg saját érdekeink kockázatása nélkül.

Ami a törvény iránti tisztelet az egyesre nézve, az a jog tisztelete a törvényhozásra. Az állam fonállására és virágzására szükséges mindkettő. Ha immár azon meggyőződésből indulunk ki, miszerint minden többség hatalmának, hogy az egyest ne sértse, szintűgy bizonyos korlátokra van szüksége, mint az egyesekének, sőt hogy ezen korlátoknak, a többséggel szemközt – épen mivel a tömegek hatalmasabbak és tekintetet kevésbé ismerők – szükségkép erősebbeknek kell lenni, s hogy az állam korlátlan hatalmát a jog tisztelete által biztosabban korlátozhatni, mint bármely intézménnyel: ez okból azon intézkedések, melyek jogtiszteletet szűlnek s azt föntartják, annál fontosabbak az állam ionállására nézve, minél többekre van ruházva az államhatalom; s azon állítás, hogy az államok, melyek az e mű folytán föllállított elveket követik, szintoly kevésbé nélkülözhetik a jogtiszteletet, mint mások, – nemcsak nem szól ez alapelvek ellen, sőt inkább a legfontosabb ok mellettök; mert a különböző formák közt, melyeket az államnak adhatni, bizonyára az a legelőnyösebb, amely az állam erkölcsi alapjait, mindenek fölött a jog és törvény iránti tiszteletet leginkább megszilárdítja.

JEGYZETEK A X.FEJEZETHEZ.

(a) Nézetem szerint a korlátlan egyeduralom, hol a bírói függetlenség biztosítva van s az államhatalom befolyását csak az egész államot illető dolgokra szorították, több biztosítékot nyújthat az állampolgárok jólétének és szabadságának, mint az oly népuralom, mely korlátlanul mindenre kiterjeszkedik, habár senki sincsen is kizárva az abbani részvételtől; s mindamellett senki sem tagadhatja, miszerint valóban korlátlan egyeduralomban sem a bírói hatalom függetlenségét, sem a községek önállóságát nem tekintheti bizonyos körön belül biztosítottnak. Szintoly kevéssé lehet csálhatlan biztosítékoknak tekinteni a hatalommal visszaélés ellen azon alkotmányos korlátokat, mikkel a népuralmat körülveszik.

(b) A hol csak elismerik az alapelvet, miszerint a közjó a legfőbb törvény, soha sem fog e részben az alkalom hiányzani, s miután a kormányzottak nézpontjai közt mindig nagy a különbség, s nagyobb államokban alig található egy érdeket, mely magában véve többségre számíthatna: soha sem tekintheti veszélytelennek azon lehetőséget, miszerint az államhatalom minden korlátja alól fölszabadíthatja magát.

(c) Mindazon jogok, melyeket az államra nézve lényegeseknek tartunk: a tulajdonjog, családi jog, a törvényhozáásban részvétel, – a mennyiben positiv törvényeken alapszanak, mind a történeti jogok sorába tartoznak.

XI. FEJEZET, Egy legfőbb törvényszék szüksége.

Minden államban szükségkép egyik uralkodik e kettő közül: a *törvény*, vagy az *anyagi erő*. Mihelyt kivontuk magunkat az első uralma alól. azonnal meg van alapítva a második uralma.

Az emberi nézetek különbségei s azon befolyás mellett, melylyel személyes nézeteink vannak Ítéltűnkre, csak annyiban uralkodhatik a törvény, a mennyiben van bizonyos bírói hatalom, mely a törvényt magyarázza, alkalmazza és végrehajtja. Innen következik, hogy, ha az állam és egyes részei közt fönálló viszonyokat törvénnyel kell rendezni: az alkotmány által meghatározott viszonyok fön tartása végett ítélőszékekre is van szükség, melyek az államhatalom és az állam egyes részei közt fönforgó minden kérdésben határozzanak a fölött: *vajjon a kérdésben levő tárgy a törvény szerint az államnak, vagy egyes részeinek hatásköreibe tartozik-e?*

Amint a rendezett ítélőszékek fönállása, melyek-

nek az egyesek jogigényei fölött kell ítélniök, minden rendezett állani szükséges föltétele, mihelyt az alkotmány az állam egyes részeinek bizonyos jogokat adott: szintűgy szükségesnek kell tartanunk bizonyos bírói hatalmat, minden ebből származó jogviszonynak eldöntése végett, s döntvényeinek az állam és egyes részei közt előforduló kérdésekben ugyanazon erőt kell tulajdonítanunk, mely minden bírói Ítéletet, a dolog természetete szerint illet, minden egyeseket illető kérdésben; hogy tudniillik azokat *a bíróilag eldöntött esetre* nézve sem a törvényhozó, sem a végrehajtó hatalom föl ne forgathassa.

Akit az államban az uralkodás illet, – legyen hár a nép, avagy egyes ember – megváltoztathatja az állam alkotmányát; akikre a törvényhozó hatalmat ruházták (a), eltörölhetnek egyes törvényeket, újakat hozhatnak, s azáltal új szabályokat adhatnak a bírói hatalom elé, melyek szerint kell ítélnie; de míg az alkotmány fönáll, s a törvény nincs eltörölve, a bíró egyes esetre kimondott ítélete fölötté áll a törvényhozás akaratának, fölötté az uralkodó hatalmának. A bírói hatalom e fensősége nem egyéb a törvények fensőségénél, és csak ha az önkényben keresik az uralkodást, s ha az államra annyira nem illő „mindenható” epithent a képtelenség legszélső határaiig viszik, és azt állítják, hogy a mindenható államhatalmat még törvényekkel sem korlátozhatni: csak akkor hihetjük, hogy a bírói hatalom e fensősége ellentétben áll a fölségi jogfogalmával. Miután a jogi alapon rendezett állam és a

kényuralom közt az a lényeges különbség, hogy amabban a törvény, ebben emberi akarat (egy vagy sok ember akarata) uralkodik: minden államot mindig kényúrinak kell tartanunk, melyben a bírói hatalom ezen állását el nem ismerik.

Igen helyesen jegyzé meg Benjamin Constant, hogy az érdekek különfélesége, a hatalom kiterjesztésének velünk született ösztöne s azon sokoldalú ellentétek mellett, melyek ebből támadnak oly államokban, ahol nem kizárólag egyes emberre vagy osztályra ruházták a törvényhozást, – az állam, ha még oly tökélyesen megosztják is a hatalmakat, s a polgárok minden osztályának illő befolyást adnak is a törvényhozásra, nem képes föladatának megfelelni; sőt *egy közvetítő hatalomra* van szükség, mely által az államban működő hatalmak közül mindenik bizonyos korlátok közt tartassák, s közremunkálásuk az alkotmány értelmében intéztessék (*b*).

De ha B. Constant továbbá azt állítja, miszerint nagy előnye az az alkotmányos egyeduralkomnak, hogy a király személyében ily közvetítő hatalmat állítanak elő: (*c*), nézetem szerint téved, és pedig azért, mivel a király alkotmányos államokban majd soha sem *semleges*, sőt az állam érdekében és állásánál fogva, kötelességei sértése nélkül nem is lehet semleges, amit alapelvei alkalmazásában, munkája folytán, maga B. Constant is átlátott (*d*).

Főnebb figyelmeztettem olvasóimat, mi rász eredményei vannak az államra nézve annak, ha a királysá-

got csupán a végrehajtó hatalom fejének tekintik: nem kisebb ártalmi vannak, ha csupán közvetítő hatalomnak tekintjük a királyt. Ha ezt akarjuk, vagy hatalmat kell adnunk a királyságnak, hogy az államban levő minden hatalmat közvetítő határozatai elismerésére kényszeríthessen, ami nem egyéb korlátlan hatalomnál; vagy csupán tanácsadás jogára kell szorítunk, mikor aztán erőtlenül állana a többi hatalmak ellenében. Egyik sem fér össze a föladattal, melyet a királyságnak alkotmányos országokban meg kell oldania.

Mert miben áll e föladat?

Ha minden államnak egy főbb hatalomra van szüksége, mely számára törvényt hoz és kormányozza, s az állam főnállása azon erőtől függ, melylyel e hatalom bír; ha tehát e hatalmat sem nem oszthatni meg, sem nem gyöngíthetni, s a közbiztosság attól függ, hogy az uralkodó akaratnak, ha *egyszer törvényes alakban nyilatkozott*, ne kelljen semmiféle akadálylyal küzdenie: a biztosság, melyre az egyesnek a korlátlan hatalom ellenében szüksége van, csak abban keresendő, hogy a legfőbb hatalmat az államban (a fölségi jogot) többek közt osztják meg, s gondoskodva van afelől, hogy *csak bizonyos fonnák közt* lehessen azt gyakorolni, melyek megóvnak bennünket az elhamarkodástól. Az alkotmányos egyeduralom előnye csupán abban áll: hogy ezt a czélt jobban elérhetni ez alakban, mint bármely másban.

Azon intézkedés által, miszerint a király beegyezése nélkül semmi sem válhatik törvényté, és hogy a

király kormányi eljárásaira felelős miniszterének ellenjegyzése szükséges, jelentékeny befolyást adnak a királyságnak a törvényhozásra, s a nép képviselőinek a kormányra; úgy, hogy mindazon esetekben, midőn a dolgok természete szerint csak a fölséges államhatalomnak kell határozni, egyik sincs kizárva a részvételtől ama tényezők közül, melyek közt a fölségi jogot megosztották: míg a királyságra ruházott jog által, miszerint a minisztereket kinevezheti, s ezek felelőssége által egyszersmind arról is van gondoskodva, hogy a kikre a végrehajtó hatalom bízva van, mindig függésben legyenek az uralkodó hatalomtól, azaz: mind a királytól, mind a nép képviselőitől, akik közt meg van osztva a fölségi jog.

Félszázad óta a királyságot oly kizárólag csupán a végrehajtó hatalom fejének tekintették, s annyit összebeszéltek az ismeretes tétel fölött: „le roi régne et ne gouverne pas”, hogy a főnebbiekben előadott nézetek alkalmasint paradoxoknak tetszenek; de mivel mindazon előnyök, melyeket a szilárd alapú királyság nyújt alkotmányos országokban, épen annak *törvényhozói működéséből* származnak, s legfontosabb teendői csak annyiban látszanak egyszerűeknek, amennyiben a királyt a törvényhozó hatalom kiegészítő részül tekintik, aki nem csupán képviselője, hanem egyszersmind részese az állam fölségének: egyáltalában el kell térnünk a tudományban e fölött felállított előítélettől, bármennyire szentesíttessék azon nagy nevek által, kik azt védték. Soha sem fog sikerülni a politikának, egy oly

egyént, akit oly nagy hatalommal ruháztak föl, mint alkotmányos országokban a királyt, megfosztani minden egyéniségi természetes tulajdonától: hogy tudniillik ne akarjon, s akaratát végrehajtani ne kívánja. Mivel a királyok emberek, épen azért minden kísérlet meghiúsul e részben, s vagy a királyság vagy a polgári szabadság bukásával végződik.

De ha a királyt a törvényhozó hatalom egy részéül tekintjük, ami, mint mondók, egyáltalában szükséges, ha a ráruházott jogokat észszerűen ki akarjuk magyarázni: önként következik, hogy a király nem vállalhatja el a közvetítő hatalom (*pouvoir neutre*) tisztét; hanem azon esetekben, midőn a fölségi hatalom különböző tényezői közt összeütközések származnak, vagy kérdés támad a jogkör fölött, melyet az alkotmány az államnak s egyes részeinek kiszabott, szintúgy ítélőszékekre kell bízunk a közvetítő eljárást, mint mindannyiszor, valahány esetben az egyesek érdekei és igényei jönnek összeütközésbe (*e*).

A bírói hatalom fensősége a többiek fölött elvileg nem ellenkezik a fölségi jog fogalmával, sőt tapasztalás szerint, az államban levő jogok legszilárdabb biztosítékául tekintendő, s majd mindenütt annak ismerem el.

Mindazok, kik az északamerikai szabad államok alkotmányáról nem azon lelkesedéssel, mely egy oly nagy köztársaság láttára eltölti az idegent, hanem oly tárgyismerettel beszélnek, melyet a politikai intézmények eredményei felől csak azok tehetnek sajátukká, kik közöttük élnek, egyértelműleg oda nyilatkoznak:

hogy az unió föntartását, s az északamerikai alkotmány nagyszerű eredményeit nagyobb részint az ítélőszékek üdvös befolyásának tulajdoníthatni. A legfőbb törvényszékek nélkül az egyes államok közti soknemű ellentétek s önállóság utáni erős törekvésök mellett, rég fölbomlott volna az unió köteléke, vagy a szövetséges államok helyébe központosított állam lépett volna, Franciaország mintájára. Az államegyetem és egyes részei közötti viszonyok rég fölbomlottak volna, s az államok és egyes részeiknek illetősége közt a helyes határokat, – mely határoknak kell tulajdonítani, hogy a korlátlan népfölség elve az egyéni szabadságot, s az önkormányzás joga a szövetség főnállását Amerikában nem veszélyezi – rég összerombolták volna, ha el nem ismerik s az alkotmány egyik támaszául nem tekintik az amerikaiak azon alapelvet: *miszerint a törvényszékek föladata, közvetítő testületül állani a törvényhozás és nép közt, oly cselből, hogy egyebek közt az utóbbt a hatalmának kijelölt korlátok között tartsa.*

Azonban egyáltalában nem szükség Amerikába mennünk, hogy a bírói hatalom fensősége elvét ez értelemben elismerve lássuk a többi hatalmak fölött.

A francia parlamentek ama híres joga, miszerint a királyi „ordonance”-ok csak akkor emelkedtek törvény erejére, ha azokat „registrálták”, egészen ez elveken alapszik. Ha föltették, hogy az egyedüri hatalom Franciaországban nem egészen önkényes, hanem bizonyos alaptörvényekhez van kötve, melyeket annak nem szabad áthágnia (mint ezt XIV. Lajosig maga a király-

sag is elismeré, s utána a miveltebbek többsége mindig állítá): oly hatalom szükségét is át kelle látniok, mely afölött határoz: nem ütözknek-e az egyes ordonance-ok ez alaptörvényekbe, s olyanokul tekinthetők-e, melyekben a királyság megtartá törvényes határait, s melyeknek annálfogva mindenki engedelmességgel tartozik? Az „états généraux” megszüntével az egész törvényhozó hatalom a királyságra ment át Franciaországban; a parlamentek által igénybe vett beiktatási jogot pedig nem a törvényhozó hatalom egy részéül, hanem egészen azon szempontból kell tekinteni, amelyből a legfőbb törvényszékre ruházott jogot bíráljuk Amerikában, mely szerint azt azon kérdés eldöntése is illeti: hogy a törvényhozás szabályai egyezők-e az alkotmánynyal? A mily kevéssé vonhatni ebből azt a következményt, hogy a legfőbb törvényszék Amerikában maga a törvényhozás fölött áll, míg az alkotmányos körében forog, vagy hogy e törvényszék részes a törvényhozásban: szintoly kevéssé mondhatni ezt a francia parlamentről. Mint a legfőbb törvényszékre ruházott jog amott csak azon elvből foly, hogy az alkotmányban kimondott alapelv fölötté áll az egyes törvényhozások akarátának: úgy a francia parlamentek állása természetes következménye volt azon meggyőződésnek, miszerint Franciaországban is vannak bizonyos alaptörvények, s hogy a királyság hatalma csak az e törvények által megszabott határokon belül korlátlan, s mivel a parlamentek állása, e szempontból tekintve, észszerű volt, azért tartá fön magát mindig annyi támadás ellenében, míg a

francia forradalom azon elvet állítá föl – vagy legalább követte, – hogy az állam törvényhozó hatalmát semmi alaptörvény nem korlátozhatja, s így egyberontá az észszerű alapot, melyen a főtörvényszékek hatásköre nyugvék.

Századokon át törekedtek Németországban Amerika főtörvényszékéhez hasonló bíróságot alkotni, és minden törekvés, a célnak megfelelő „Kammergericht”-et hozni be s annak tekintélyét megalapítani, onnan magyarázható, hogy tisztán belátták, hogy ha a birodalom egyes részeinek némi önállóságot adnak, a nélkül, hogy az egységet föl akarnák e miatt bontani, mind a birodalom, mind egyes részei alkotmányos állásának föntartása tekintetéből egy főtörvényszék föllállítása szükséges, melyet illet minden kétséges esetben a legfőbb határozás. Ugyanezt találjuk más államokban; mert ha a „Justicia” állását Aragóniában (f) egészen kivételesnek akarjuk is tekinteni: bizonyos mindazáltal, hogy azon benső összeköttetés mellett, mely az egész középkorban volt a birtokjog és törvényhatóság közt, gyakran fordulván elő eset, midőn bizonyos kiváltságok magyarázata fölött kétség támadt, a kétes illetőségi kérdések eldöntése az állam és egyes részei közt a középkorban mindenütt a bírói hatalomra volt bízva; miután a birtok kérdése fölötti ítélet, összeköttetésben állván a törvényszéki illetőség kérdésével, magában foglalá azon kérdés eldöntését: meddig terjed a király, meddig az egyes községek és hűbérnökök törvényhatósága?

Átalában soha sem vonta kétségbe a királyság e tekintetben a bírói hatalom fenségét, sőt még azon alapelvet sem vette gyakorlatilag alkalmazásba: miszerint a fölség saját beegyezése nélkül, vád alá nem vétethetik – oly alapelv, melyet Amerikában követnek, s mely némi kellemetlenségekre adott alkalmat (g).

Sőt a bírói hatalom ezen fenségét mindig a főnálló viszonyok legjobb biztosítékának, s ez által a trón legerősebb támaszának tekintették. Miután még korlátlan egyeduralmakban is a bírói hatalomra van hagyva az oly jogesetek eldöntése, midőn az alkotmány magyarázata határozza el az ítéletet (mint a fölségsértés legtöbb esetében, s ha a köztisztviselőknek megtagadják az engedelmséget); és soha sem tekintették a korona méltóságával összeférhetlennek, hogy az egyesekkel, azoknak magán követeléseit illetőleg, bíró előtt szót váltson és egyesek ellen csak a bíró előtt keresse igényeit; sőt miután az előbbi épen azon lényeges ismertetőjel, mely a korlátlan királyságot a kényuralomtól megkülönbözteti, s az utóbbit a vagyon egyedüli biztosítékául és így az állam legbiztosabb alapjául tekinthetni: egyáltalában nincs ok, mely miatt azt tehetnők fel, hogy a fölségi jog fogalmával nem fér össze, szintén ítélőszékekre bízunk az állam és egyes részei jogköre fölött támadható minden kérdés eldöntését. A birtokjog sem fontosabb az államra nézve, mint azon körülmény, hogy az abban főnálló hatalmak közül minden alkotmányszerű jogkörén belül mozogjon.

Mindegy e részben: egyedúr vagy választott nép-

képviselők kezében van-e a főhatalom. Mert ha helyes azon megjegyzés, hogy a hatalom sokakról mindig kevesekre száll, szintoly gyakori az eset, hogy a hatalom, ha lassankint kevesek kezére jutott, mindig erőszakosan ragadja azt ki onnan a sokaság, s hogy tehát minden esetben kell gondoskodni arról, hogy minden hatalom az alkotmány által kijelölt határai közt maradjon. E föladatot pedig csak a bírói hatalom által oldhatni meg az állam érdekében, mivel csupán azt bizhatni meg a föladattal, hogy mindent bizonyos határok közt tartson, anélkül, hogy félnünk kelljen, miszerint maga lépi azokat át. Csupán a bírói hatalom annyira gyöngye anyagilag, hogy ez állással nem él vissza (*f*).

Mint kelljen rendezni a legfőbb törvényszéket, melynek az állam és egyes részei közt keletkező illetőségi kérdések fölött kell határozni, oly kérdés, melyet az egyes országok különböző viszonyai, míveltségi állapota, s az azokban uralkodó nézetek szerint különbözőleg kell megoldani; de e tekintetben is vannak némi általános alapelvek. Azok tudniillik, melyek szerint minden törvényszéket kell rendezni, ha azt akarjuk, hogy megfeleljen a közbizalomnak és megérdemlje azt.

Röviden megérintjük azokat.

Minden emberrel vele született a jog érzéke; legáltalább a szilárd alapon nyugvó jogviszonyok hasznai oly nyilvánosak, hogy minden bíróban föl kell tennünk, miszerint a törvények értelmében igazságos törekszik lenni, amennyiben különös okok nem akadályozzák e törekvésében. Minden czélszerű törvénykezési rendszer

főadata ennél fogva, csupán ez okoknak elhárításában vagy legalább gyöngítésében áll.

E végből két dolog szükséges:

1. a bírónak bírnia kell eszközzel hogy a jog ismerésére juthasson;

2. oly helyzetben kell lennie, melyben személyes kár avagy haszon nélkül kimondhassa Ítéletét, s mindamellettt függésben maradjon a törvénytől.

Bármí különbözőleg rendezték a törvényszékeket különböző országokban: mindenütt csak e czélt tartották szem előtt.

Egyik leghatályosb eszköz, mi által a jog fölismérését lehetővé teszszük a bírónak, a törvények világossága. Ezenkívül a kérdés tény- és jogi álladékanak megosztása, a főlebbvitel, bizonyos időkor, melyben valaki bírói hivatalt viselhet, kizárván az ifjú és agg korúakat, végre a bizonyítás határozott formulái, – mind megannyi eszköz, mely a bírót megőrzi a tévedéstől.

Fontosabb, egyszersmind sokkal is nehezebb, intézményekkel biztosítani a bírák függetlenségét. Mert amint minden, ami által a bírónak lehetségessé teszik a jog ismerését, haszontalanná válik, ahol nincs meg a függetlenség, s valóban független bírák a hibás törvénykezési rendszert is legalább tűrhetővé teszik: úgy azon út és mód, miszerint a törvényszékek függetlenségét létesíteni törekszenek, nagy részint az állam alkotmányától s azon hatalomtól függ, mely ellen épen védeni kell a törvényszékek függetlenségét.

Ha a törvényszékek önállóságát egyes túlnyomó hatalma ellen kell védeni, alig találhatni az eskütszéknél jobb formát: ugyané célzt elérhetni a bírák nagyobb száma, elmozdíthatlansága s még nagyobb mértékben öröködési volta által (*).

Végre a törvényszéki eljárás titokban tartása is szükséges biztosítékául tekinthető a bírói hatalom függetlenségének oly állapotokban, hol a szabadság hiányzik; mert ahol a hatalomnak nincsenek korlátai; mérenyetek ellen a titok leplére van szüksége a jognak.

Ha a népnek jelentékeny befolyása van az államra s a bírói függetlenséget a tömegek befolyása ellen kell védeni, az eskütszék, amennyiben a nép erkölcsével és szokásaival egybehangzik, igen czélszerű lehet az oly esetek eldöntésére, melyek egyeseket illetnek; de *'bizonyára nem az, ahol az állam érdeke forog fön:* mert mindazon okok, melyeket korlátlan egyeduralmakban ez intézmény mellett fölhoznak, ott, ahol a nép uralodik, szintazon mértékben szólnak ellene, és pedig annál inkább, minél nagyobb befolyást gyakorol a nép az állam kormányára. – Ily államokban a bírák nagy számában kell egyik eszközt keresnünk a bírói függetlenséget fenyegető veszélyek ellen. Mindig legjobb hasonló viszonyok közt, ha állandó bírákra bízzák a bírói hatalom gyakorlását az államot érdeklő esetekben, ha a befolyás, melyet a bírói helyek betöltésére a népnek minden esetre adni kellene, sem az egyes bírák elmozdítására nem terjeszkedik ki, sem a választhatóság tekintetében nem korlátlan.

Miután a függetlenség erkölcsi tulajdon, mely annál fogva mindig inkább a bíró egyéniségétől, mint állásától függ, s mindazon momentumokat, melyek az egyes ítéletére befolyással vannak, sem előre ki nem számíthatni, sem az államnak rendelkezésére álló eszközökkel erejükben nem csökkenthetni: önként következik, hogy magukban véve azon eszközök is mind nem kielégítőek, melyekkel a bírói hatalmat függetlenné törekszenek tenni.

Hogy a törvényszékek föladatuknak megfeleljenek, nem elég, hogy az egyes bíró minden idegen befolyástól független legyen; hanem szükséges még az is, hogy a *törvénytől mindig függőnek érezze magát*, amit csak akkor várhatni bizton, ha azon eszközökön kívül, mikkél a bírót idegen befolyásoktól megóvni törekszenek, egyszersmind motívumokról gondoskodunk, melyek kötelessége teljesítésére buzdítsák.

Ilyes motívum a felelősség.

Nézetem szerint a vesztegetésen és oly eseteken kívül, midőn a bíró szemlátomást megsértette a törvény által megszabott formákat (*k*) – fensőbb hatóság előtt felelősségre vonni és büntetni nem lehet.

Megengedem, hogy jöhetnek elő esetek, mikben minden valószínűség arra mutat, hogy a törvényt *tudva* sértette a bíró, s különösnek tetszhetik, ha ez esetekben is minden felelősség alól fölmentik: azonban a bírák ilyes jogsértéseiből eredhető baj mindig kisebb, mint volna az, amely a bírói függetlenség megsemmisítését vonná maga után; mindig jobb tehát, azon lehetőségnek

kitéve lennünk, annál inkább, mivel nincs hatóság, melyre a bírák felelősségre vonását veszély nélkül bízhatnák. Legkevésebbé alkalmas erre a törvényhozó hatalom, miután a bírák függetlenségét némely esetekben épen az ellen kell leginkább védeni. De mivel a *törvényes* felelősséget el nem fogadhatjuk, épen azért szükséges, hogy a bírói hatalom *erkölcsi* felelősségnek legyen alávetve. Épen ezen alapszik minden, amit Bentham az egyes bírák előnyeiről fölhoz (*l*), s a legfontosabb ok, a mit a nyilvánosság mellett fölhozhatni.

Sokat beszéltek a nyilvánosság azon hatásáról, hogy a törvényt tágasabb körben megismerteti, s a törvény iránti tisztelet gyakorlatilag megerősödik az által a népben. Megvallom, én egyáltalában nem osztom e nézetben.

Amint a polgári jogesetek nyilvános tárgyalása, egészen egyszerű kérdéseket kivéve, keveset tesz a jogilag nem képzett osztályok jogismeretére: úgy a büntető törvénykezés nyilvánossága, nézetem szerint, inkább káros, mint hasznos befolyással van e részben. Legtöbb esetben, midőn a tömegnek szabad bejárást engednek a törvényszéki tárgyalásokra, ahol a védő a büntettnek minden mentő okát kiemeli, hosszasan tárgyalják elkövetése és titkolása minden módját, ugyanazon, sőt fontosabb okok is szólnak a nyilvánosság ellen, mint amik miatt a közönséget, szeméremsértő büntettek törvényszéki tárgyalásakor ki szokták zárni (*m*).

Hogy a nyilvánosságot a jó büntető eljárás egyik legjobb biztosítékául tarthatni, csupán abban kell va-

lói okát keresnünk, miszerint a bírót Ítéletére nézve felelőssé teszi a közvélemény előtt, – s ez a nyilvánosság ellen fölhozható minden más nehézségnél jóval túlnyomóbb fontosságú ok.

Amint minden törvénykezési rendszernél, hogy céljának megfelelően, lehetővé kell tenni a bíróra nézve, hogy a jogot ismerje, s függetlenségét védeni, erkölcsi felelősségét biztosítani kell: még nagyobb mértékben ez az eset oly törvényszékekre nézve, melyek az alkotmány föntartása fölött őrködnek, s az állam és egyes részeinek törvényes jogköre fölött határoznak. Azonban itt, mint egyéb hasonló esetekben, általában nem mondhatni meg: mely intézmények által érhetni ezt el az egyes államokban.

Az államtudomány csak az irányt szabhatja meg általában, melyet követni kell, s mely minden államban ugyanaz marad; de mely eszközökkel érhetni el legjobban az előforduló esetekben a kitűzött célt, ez mindig a körülményektől függ, s csak néhány alapelv van, mely e részben általános érvényességgel bírhat. Ilyenek:

1. hogy a bírói hatalom üdvös hatását e részben biztosítsuk, mindenek előtt szükséges, miszerint az alkotmányban tisztán ki legyen jelölve a határ vonal az állam és egyes részeinek jogköre közt; hogy a bírói hatalmat olyanokra bizzák, akik, sem letehetők, sem előmozdíthatok nem lévén, függetlenek, s magas állásukban több fogékonysággal bírnak az erkölcsi felelőssé hatásai iránt: de soha se bizzák a népre, vagy azokra, akik, mint az esküttek, csak az

államhatalom befolyása ellen biztosítvák, s nem saját osztályuké ellen, és menttek minden személyes felelőségtől.

Nem szenved kétséget, hogy soha sem könnyű, gyakran épen legyőzhetlen nehézségekkel jár oly törvényszékek rendezése, melyek e kellékeknek megfelelnek; azonban – ha egyszer beláttuk, hogy az államhatalom tevékenysége csak úgy lehet üdvös, ha az államot általában és közvetlen érdeklő ügyekre szorítják, s a községeknek és az állam egyes részeinek bizonyos önállóságot adnak, – mellőzhetlenül szükséges ilyes czélszerűen rendezett bírói hatalom alkotása. Ha az egyes községeknek, grófságoknak, vagy tartományoknak bizonyos jogközt engednek, melyet az államhatalomnak sem szabad áthágnia: soha sem kerülhetni ki egészen, hogy az illetőség fölött vitás kérdések ne keletkezzenek; s azoknak eldöntését sem a törvényhozásra nem hagyhatni, mely ez által túlterheltetnék ügyes-bajos dolgokkal, s gyakran, maga is érdekelt levén, illetőséggel sem bírna, sem a kormányra nem bízható; nem tehetvén föl róla a kellő részrehajlatlanságot, valahányszor saját hatalomköre kiterjesztése forogna szóban. Az oly viszonyok pedig, mik szerint az államhatalom kihágásait azzal akarják akadályozni, hogy az egyes községeknek jogot adnak, miszerint a kormány törvénytelen befolyása ellen – mint a középkorban volt – abban keressenek védelmet, hogy parancsait ne hajtsák végre, – e viszonyok, mondom, nem férnek egybe az újabbkori államok állásával és

föladatával. Az úgynevezett „vis iuertiae” a helyhatósági önállóság legjobb biztosítéka lehet ugyan: de csupán az állam ereje rovására; s oly időszakban, midőn annyi követelést tesznek szükségkép az állam irányában, s az állam önállósága, a közszabadság ezen föltétele, oly nagy erőt igényel, józanul nem kereshetjük az államhatalom erőtlenítésében a szabadság biztosítását (*n*).

JEGYZETEK A XI. FEJEZETHEZ.

(a) Hol az összes fölségi jog gyakorlása a törvényhozó testet illeti, ennek nem vonhatni kétségbe azon jogát, hogy magát az alkotmányt is megváltoztatja; azonban ez nem mindenütt van így. Az északamerikai szabad államokban, s általán véve mindenütt, ahol különösen meg van szabva, mely utón változtassák meg az állani alaptörvényét, a törvényhozó hatalom nem terjed ki az alkotmány megváltoztatására; honnan következik, hogy az uralkodó és a törvényhozó test közt ily államokban lényeges különbség van, s az utóbbinak mindazon eljárásai, melyekben a teljhatalomnak alkotmányilag kijelölt föltételeit áthágja, szintoly érvénytelenek, mint bármely fölhatalmazottnak tettei, ha túlhág fölhatalmazása határain, mely szerint kelle eljárnia. — Ahol csak ekkép korlátozzák a törvényhozó testet, s az alaptörvény megsértethetik az állam törvényhozása által is: ott nem vonhatni kétségbe azon intézkedések czélszerűségét, mik szerint egy legfőbb törvényszékre bizzák azon kérdés eldöntését, hogy a törvényhozás nem lépte-e túl, eljárásaiban, megbízatását; miután, ha egyszer az elidegeníthetlen népfölség elvéből indultak ki, s a törvényhozó testet csupán a fölség képviselőjéül tekintik, melyet az, bizonyos föltételek alatt, jogai gyakorlásával megbízott, kétséges esetekben azon kérdésnek eldöntését: vajjon mennyiben felelt meg a törvényhozás ezen föltételeknek? vagy bizonyos törvényszékekre, vagy a népre kell ruházni s

azon állítás, miszerint az állam törvényhozását nem vethetni alá a bírói hatalom ítéleteinek, szükségkép a fölkelési jog elismerésére vezet.

(b) Les trois pouvoirs politiques, tels qu'on les a connus jusqu'ici, le pouvoir executif, législatif et judiciaire, sont trois ressorts qui doivent coopérer chacun dans sa partie, au mouvement général, mais quand ces ressorts dérangés se croisent, s'entrechoquent et s'entravent, il faut une force qui les remette à détruire les autres; il faut qu'elle soit en dehors, qu'elle «oit *neutre* en quelque sorte, pour que son action s'applique partout où il est nécessaire qu'elle soit appliquée, et pour qu'elle soit préservatrice et réparatrice sans être hostile. *Cours de Politique constitutionnelle* I. 2.

(c) La monarchie constitutionnelle a ce grand avantage, qu'elle crée ce pouvoir neutre dans la personne d'un roi. *Ibid.*

(d) M. de Chateaubriand a adopté mon principe et jusqu'aux développemens qui l'appuient, et qu'il en a fait, dans le douzième chapitre de la *monarchie selon la Charte*, une très éloquente paraphrase. Je l'en remercie; mes idées ne peuvent que gagner en étant reproduites par un interprète d'un talent si rare. Seulement il les exagère un peu; il prétend tellement réduire le monarque à la qualité de spectateur, qu'il dit en propres termes: *Que le roi ne forçant point son ministre, si celui-ci n'obtempère pas à l'avis du roi, le roi n'insiste pas. Le ministre agit, fait une faute, tombe, et le roi change son ministre.* — Ce n'est certes pas ainsi que je l'entends. Quand le roi voit un ministre prêt à faire une faute, il ne reste pas impossible. Il ne laisse pas commettre une faute, dont la nation porterait la peine. Il ne force pas son ministre, mais il le renvoie avant que la faute ne soit commise. *Ibid.* p. 191.

(e) B. Constant ellenkező véleményben van: Lorsque les citoyens divisés entre eux d'intérêt se nuisent réciproquement, une autorité neutre les sépare, prononce sur leurs prétentions, et les préserve les uns des autres. Cette autorité

est le pouvoir judiciaire. De même, lorsque les pouvoirs publics se divisent et sont prêts à se nuire, il faut une autorité neutre qui fasse à leur égard ce que le pouvoir judiciaire fait à l'égard des individus. Cette autorité dans la monarchie constitutionnelle c'est le pouvoir royal. Le pouvoir royal est, en quelque sorte, le pouvoir judiciaire des autres pouvoirs. *Ibid.* p. 7. Ki tagadhatja, hogy ez által a királyság állása lényeges változást szenved, s hogy a többi hatalmak állása az államban föntarthatatlan lenne, azon esetben, ha a királyságot, bírói hatalommal ruházzván föl, egyszersem meg nem fosztanák az anyagi erő azon eszközeitől, mikkel most rendelkezik?

(f) Az aragoniai Justicia egyik legfontosabb föladata abban állott, hogy joga volt minden királyi parancsnak és rendeletnek érvénye fölött ítélni. Az egész intézvény okát tisztán fejezi ki a Furo de soprarbe egyik törvénye, (mely ha hitelességét kétségbe is vonják, szintoly jelentékeny befolyást gyakorolt a középkor folytán Aragóniában uralkodott jognézetekre, mint az Izidorféle döntvények az egyházjogra) a következő szavakban: Ne quid autem damni detrimentive leges aut libertates nostrae patiantur, *judex quidam médius adeste*, ad quem a rege pvocare, si aliqueni laeserit, injuriasque arcere, si quas forsan reipublicae intulerit, jus fasque esto. *Biancas Commentarii* p. 26.6. Prescott's *History of the Reign of Ferdinand and Isabella*.

(g) Jay főbíró különbséget tesz szavazata indokolásában a „Chisholm executors v. Georgia” esetében az egyes állani és az egyesült államok vád alá vétele között. „Az államok, vagy egyes államok elleni vád esetekben, úgymond, törvényes és alkotmány szerű eljárásuk és ítéletök minden részében az egyesült államok végrehajtó hatalmának ereje támogatja a nemzeti ítélőszékeket. De az egyesült államok elleni vád esetekben nincs hatalom, melyhez a törvényszékek folyamodhatnak.” „A legborzasztóbb kegyetlenségek és szenvedhetlen halogatások fordultak elő, úgymond J. Story (Commentaries

on the constitution of the United States), érdemes hitelezők súlyos veszteségeket szenvedtek, s gyakran teljes romlásba sülyedtek az igazságszolgáltatás lassúsága miatt, mit a törvényhozás csak sok évi alázatos kérelmek után szolgáltatott ki.” F. I. Buss. Das Bundesstaatsrecht der Vereinigten Staaten Nordamerikas.” 740, 1.

(h) A bírói hatalom ereje tisztán erkölcsi, az egyedüli hatalom az államban, melyről észszerűen nem tehetni föl, hogy az összes fölségi jogot hatalma alá törekedjék keríteni. Ha a királyságra ruháznák a jogot, hogy a törvényhozó hatalom vagy egyes községek kihágásait megakadályozza, a kényuralomtól lehet tartani; ha a törvényhozásra ruházzuk, az állam egyes részeinek önállóságát rontjuk lassankint egybe; ha a népre ruházzuk, a forradalomtól lehet félni. A bírói hatalom tévedhet, s – ha önállósága nincs biztosítva – túlságos kedvezéssel viseltethetik az államhatalom igényei iránt; de magára a hatalomra soha sem tarthat igényt; kevésbé tarthatni bitorlástól akkor, ha az, aki azt netalán tenné, semmi hatalmat nem nyer a bitorlással.

(i) Franciaország törvényszéki szerkezete a forradalom előtt, s annak eredményei legjobban megmutatják: mi sokkal fontosabb a bírói hatalom függetlensége minden egyéb tekintetknél, melyeket a törvénykezés rendezésében rendszeresen követni szoktak.

(k) Világos, hogy nem a bírói hatalom eljárásaiul tekinthetni azon cselekményeket, mikben a törvényes formákat nyilván megsértik.

(l) La probité d'un juge dépend de sa responsabilité, soit au tribunal de l'opinion publique, soit à celui des lois. Or cette responsabilité ne pèse tout entière que sur un juge unique. – Il y a des dévouements pour la vertu, il n'y en a point pour l'infamie. – *Bentham, De l'Organisation judiciaire*, ch. x.

(m) Paradoxnak, sőt korlátoltnak mondhatják e nézetet: de akik e kérdéssel komolyan foglalkoznak, meg fogják en-

gedni, hogy a nyilvánosság, amint napjainkban értik, gyakran hasznos ugyan a vádlottra, de soha sem az a közönségre, s hogy korlátozása, ha anélkül lehet, hogy a nyilvánosság előnyeit föl kelljen adnunk, a közérkölcsiség érdekében igen kívánatos lenne. Ami a törvényszéki tárgyalások hírlapi közlését illeti, mely szerint minden borzasztó, vagy a ravaszul kiszámított büntettet a legnagyobb körülményességgel adnak elő a lapokban, – e szokás csak ártalmas lehet, s igen óhajtható, hogy ahol szabad sajtó van, a közvélemény közlönyeinek kezelői ne felednék, miszerint egy lap szerkesztésében az előfizetők száma szaporításán kívül, egyéb tekinteteket is szem előtt kellene tartani.'

(n) Az állani egyes részeit nem ruházhatni föl „vis inertiae”-vel, anélkül, hogy az állam defectus inertiae alatt ne sinlődjék.

XII. FEJEZET, A vallás befolyása az államra.

Tény, melynek helyességét senki sem vonhatja kétségbe, ha járatos a történetekben, hogy egy állam sem állhat fön vallás nélkül. Oka az, mivel, fönállhata végett, minden államnak bizonyos átalában elismert jogfogalmakra van szüksége, s jogfogalmaink mindig vallásos eszméinken alapszanak.

Következőleg az államra is mindig veszélyes, ami a nép hitfogalmait megingatja, s egy államszerkezeti forma sem felelhet meg a szükségeknek, ha az állam nélkülozi azon erkölcsi biztosítékot, melyet csupán a vallástól kölcsönözhet.

Az állam és vallás közötti benső összefüggést – azon tényt, miszerint a nép hitnézeteit az állam legszilárdabb támaszául tekinthetni – sokan átlátják, s gyakran kenetes beszédben taglalák: fölösleges tehát hoszasan fejtegetni oly tételeket, melyeknek helyes voltát senki sem vonja kétségbe.

Csak annyit kell megjegyeznem, miszerint a gya-

korlati életben, legalább valahányszor az állam és egyház közti viszony megalapítása forog fön, egészen úgy járnak el, mintha az ellenkezőről volnának meggyőződve, s hogy e vád alól azokat sem vehetni ki, akik mindig leghangosabban hirdetik tiszteletöket a vallás iránt.

Rég elmúlt az időszak, midön szenvedélyesen megtámadták a keresztyénséget, azon idök is elmultak, midön a közönyösséget hit dolgában a nagyobb műveltség bizonyosságául tekintették, s a tőkepénzesek, az öket fenyegető veszélyek által megtérítve, megint vallásossakká lettek (*a*).

Mióta Napoleon, ki minden egyébben aggodalom nélkül elfogadta a nagy forradalom hagyományát, az egyház irányában más pályát kezdett követni, minden államhatalom a legnagyobb tiszteletet mutatja a vallás iránt. Belátták, miszerint a fönálló oltalmára, ha sokak érdekével ellenkezik, a legnagyobb anyagi erő sem elég soha, s annálfogva pártfogás alá vették, az államhatalom érdekeibe bevonták, s a legfőbb tisztelet minden jelével környezek az egyházat. Mindamellet be fogja látni minden gondolkodó fő, hogy az állam helyzete az egyház irányában legkevésbbé sem czélszerű a kitűzött czél elérésére:

1. mert az oly vallás, mely az állam oltalmára szorult, vagy legalább az államhatalom támogatásának köszönheti állását, soha sem szolgálhat annak támaszul;
2. mert a helyzet, melyet az államban adtak az

egyháznak, épen ellentétben áll a keresztyénség alapelveivel, mik által a keresztyénség oly nagy befolyást gyakorol összes polgárisodásunkra.

Ha nem durva erőszak eredményeül, hanem jogi intézménynek tekintjük az államot, melyet anyagi és erkölcsi érdekeinek biztosítása végett alkottak, s az emberek meggyőződéseiben kell valódi alapját keresnünk: azon elvek, melyeket az állam követ, szintoly kevésbé ellenkezhetnek a nép vallásos meggyőződéseivel, amely kevésbé sérthetik az államatagok érdekeit azon czélok, melyekre az állam törekszik.

Ebből következik, hogy az állam alkotmányában mindenek fölött tekintettel kell lenni a nép hitfogalmaira, s a vallást olyasminek ismernünk el, *mi az államhatalomra nézve kiszabja az erkölcsi lehetőség határait*. Amennyiben ez is hatással van a nép vallásnézeteinek megszilárdítására, s az egyházi hatalomnak a világi általi támogatásának mondható: saját érdekében tartozik azzal az állam, s lényegesen előmozdíthatja a vallásos fogalmak megszilárdítását. Tovább azonban az állam hatalma nem terjedhet, s bár a vallás az alap, melyen az egész államépület nyugszik, sőt *épen mivel ily alap*, nem tehet az állam azért egyebet, mint hogy támaszul használja.

Az oly vallást, melynek a világi hatalom támaszára van szüksége, semmiféle államhatalom nem tarthatja fön, s annál inkább üres ragyogvánnyá sülyed alá, minél inkább törekszenek külfénnyel venni körül, s törvények által szilárdítani azt meg, aminek a törve-

nyék alapjául kell szolgálni. A legkiáltóbb bizonyossággal szolgálnak e részben minden idők történetei.

A vallás fontosságát az államra nézve soha sem látták világosabban át, mint Rómában. Midőn a miveltebb osztályok rég kinőttek atyáik hitének járszalaga alól, s isteneiket csupán erkölcsi fogalmak jelképeinek vagy nagy embereknek tekintették, kiket az utókor hálája emelt az istenek sorába, még akkor is az állam egyik legfontosabb föladatának tekintették a népvallás föntartását. Mindig szebb templomokat építettek, mindig fényesebb játékokat tartottak, megkérdezték a madár-jósokat, s az állatok belrészeit és a sybillai könyveket, szóval, a társadalom fensőbb osztályainak legnagyobb hitetlensége mellett is semmit sem tettek avagy mulasztottak el, amiben a néphit megbotránkozhatott volna. Soha sem tanúsított az államhatalom a népvallás iránt több tiszteletet, soha sem törekedtek inkább törvényekkel támogatni a hit sülyedő hatalmát. Hányszor megkísérlette a tanács és a császár eltiltani az idegen istenek tisztelését, vagy újabb cultus behozatalát; mi szigorúak voltak a törvények, melyekkel korlátozniuk kelle az egyes bölcselmi rendszerek vagy a keresztyénség ártalmas befolyását az istenekben való hitre: s mennyire eredménytelenek voltak mindé törekvések Rómában és mindenütt, ahol bármikor az államtól várták megszilárdítását annak, ami az államnak szolgál legjobb biztosítékául, ha az az emberek meggyőződésében gyökerezik.

A vallás csak annyiban szolgálhat támaszául az

államnál, amennyiben az állam a vallást fensőbbnek tekintí, s parancsait zsinór mértél- ül veszi eljárásaiban; de ha eszközül akarja használni, mint oly intézményt, melynek czélja az állam föntartása: szükségkép akkor találja magát megfosztva e támasztól, mikor leginkább rászorult. Ami, ha hosszasan támaszkodtunk rá, oly erősen a földbe nyomul, hogy semmiféle hatalom sem rendítheti meg, és aminek, hogy szilárdul álljon, semmi egyébre nincs szüksége, mint csupán arra, hogy támaszkodjunk: az, súlyos, hasztalan teherré válik, ha tartani akarjuk.

Erősen meg vagyok győződve, hogy a vallásnak az állam általi minden támogatása, mely a vallás elveinek tiszteletén túl terjed, csak gyöngítheti azon befolyást, melyet a vallás az emberek kedélyére gyakorol. Minél inkább magáéivá teszi az állam ügyeit, annál inkább kizárólag az állam ügyeinek tekintik utóbb azokat, s az állam elleni minden ellenzés (amit az érdekek gyakori összeütközésénél fogva soha sem kerülhetni egészen ki) annál inkább fordul szükségkép a vallás ellen is, az állammal együtt fenyegetvén azt. Mennyivel inkább kell ez esetnek bekövetkezni ott, ahol az állam minden befolyása oly világos ellentétben áll a vallás alapelveivel, melyet állítólag védeni akarnak, mint a keresztyénségre nézve történik.

A keresztyénség nem egy különös nép vagy állam vallása, sem valamely államformáé. A keresztyénség kiváló jellemvonása, melynek tartósságát s nagy kiterjedését köszönheti, – egyetemisége. Non enim est distinctio Judaei et Graeci, nam idem dominus omnium,

dives in omnes qui invocant ilium. – Omnis enim, quicumque invocaverit nomen domini, salvus erit. – Virtus enim domini est in salutem omni credenti (b).

A közös eredet, közös bűnbeesés s megváltás eszméjéből indulva ki, az összes emberiség egysége azon alapeszme, mely a keresztyénség minden tanát áthatja. Oly állapot létesítése, melyben a föld minden népei békésen lagnak egymás mellett, testvériségek öntudatában, s egyetlen községgé egyesülvén, csupán istennek szolgálnak, mint uroknak: ez azon eszmény, melyre a keresztyénségnek törekednie kell. A keresztyén vallás elismeré a tehetség és hivatás különbségét, mely az egyesek közt létezik, s bár mindenkinek köteletségül teszi a kölcsönös szeretetet és gyámolítást: a társadalmi helyzetek legnagyobb különbségét sem támadta meg. az egyesek közt, mely azon időben uralkodott, midőn ki lőn jelentve az emberiségnek (c); *de a népek között sem tehetség, sem jogosultság tekintetében nem ismer különbséget.* Amint isten jelenléte nincs egy földi Sionhoz kötve, hanem mindenütt jelen van az úr, hol nevében ketten egybegyűlnek: úgy egy nép sem bír választottsággal nagyobb boldogságra, egyik sincs jogosítva a másik elnyomására. Isten törvényének kell uralkodni, a meddig a föld terjed, s isten nagy országának részei gyanánt együtt kell imádkozniok minden népeknek, hogy legyen meg az úr akarata a földön, miképen a menyben. – *A keresztyénség az emberiség vallása, s annál fogva mindig megghiúsult minden kísérlet, fölbonítani azon egységet, mely lényegéhez tartozik; s mint a*

katholikus egyház körében soha sem sikerült teljesen kivinni az egyes nemzeti egyházak különállását: úgy azon befolyás, melyet a vallás ügyeiben a reformatio adott az államnak, soha sem volt képes szétszaggatni azon köteléket, melylyel istennek mindnyáj okkal közös ígéje mindeneket egybefűz. Az egység eszméje annyira Összeköttetésben áll a keresztyénség lényegével, hogy minden vallásos tusa sem volt képes azt semmivé tenni, s mindamellert, hogy a nagy egyházi szakadás a XVI. században a keresztyénséget két ellenséges táborra osztá, ma erősebb ez egység fogalma, mint volt azelőtt.

A keresztyénség a szabadság vallása.

Sokat vitáztak afölött: minő befolyása volt a keresztyénségnek a polgári szabadságra? Miután azon parancs alatt, „szeressük felebarátainkat, mint minmagunkat”, lehetetlen azt értenünk, hogy előttünk közönyös legyen a zsarnokság, mely másokat elnyom; s a vallásnak, mely testvériséget hirdet s ugyanazon erkölcsi elvek követését szabja mindenki elé kötelességül, szükségkép azon kell lennie, hogy ez elveket az államban is kövessék: merőben hibásnak tetszik előttem azok véleménye, kik a keresztyénségnek a polgári szabadságra nézve ártalmas hatást tulajdonítanak. A tapasztalás is igazolja nézetemet. Amint a keresztyénség terjedt, azon mértékben törtek össze a rabszolgák lánczai, lön elismerve az emberi méltóság, s habár kevés államban találunk is oly *mértékű politikai szabadságot*, milyennel az ó-korban a teljes jogú polgárok bírtak: a keresz-

tyenség szelidíté ama nagy többség sorsát, mely a politikai jogok élvezetéből egészen ki volt zárva, s az *egyéni szabadságot* – legalább bizonyos korlátolt mértékben – *mindenkinek biztosította*. Egyébiránt bármint vélekedjünk e kérdés felől, bármennyire meg legyünk győződve, miszerint azon tételt: minden hatalom istentől van, aki a hatalomnak ellenszegül, istennek szegül ellen – gyakrabban használták a zsarnokság megalapítására, mint amennyiszer az evangélium ígéivel, melyek szerint minden ember egyenlő, a főnálló rend megtámadására visszaéltek: egy dolog minden esetre kétségtelen, hogy tudniillik *az egyház, mint ilyen, magára nézve, a keresztyenség hívei vallásos meggyőződésére nézve mindig a legnagyobb szabadságot igényelte*, s hogy e szabadság szintűgy a keresztyenség lényegéhez tartozik, miként a politikai formák iránti közönye épen azon meggyőződés eredményeül tekintendő, miszerint a szabadság a keresztyenségre nézve csak szellemi szükségeit illetőleg, hit tekintetében, lényeges (*d*).

Bármennyire a fejedelmek korlátlan hatalma mellett nyilatkozott is Luther, s bármennyire előmozdítá tanítása által hatalmuk szilárdságát, az egyház szabadságát mindazáltal ez értelemben mindig igénybe vette (*e*); s habár átlátta az államnak az egyház irányában elfoglalt állása fontosságát (*f*): világosan kimondja, hogy nem a világi pártfogás az, aminek az egyház föntartását köszönheti (*g*).

Ha immár a keresztyénséget az emberiség vallásául tekintjük, melynek föladata, fensőbb egybefűző

kapcsolatban szolgál mindazon népek közt, melyek követik; ha tökéletes szabadságuk mindabban, ami csak a szabadság körébe tartozik, szükséges eredménye azon alapelveknek, miket a vallás az egyházi és világi hatalom viszonya fölött fölállít (*h*): azon pártfogási viszony, mely a vallást egyes állam irányában függésbe hozza, nemhogy a keresztyénség megszilárdítására tenne valamit, sőt csökkenti annak erkölcsi befolyását, s így az államra is ártalmas visszahatással van.

Hogy azon alapelvek, melyeket a keresztyénség fölállított, a legkedvezőbbek-e szilárd államok alkotására: kétségbe lehet vonni. Ahol valamely vallás egyetlen állam körére szorítkozik, s a hit egyes népnek egyetemes tulajdona; hol azon alapelv, miszerint az egyéni jog csupán a polgárság eredménye, s az egyes legfőbb eredménye, ha magát az államnak egészen aláveti, s személyes érdekeit és érzelmeit föláldozza az egész javáért, – hol ez alapelv, mondom, a vallás által van szentesítve: szükségkép erősebb támaszul szolgál ott a hit egyes államoknak, mint a keresztyénségtől várhatni. Mivel a keresztyénség annyira előmozdítja a közhumanitás elvei megalapítását, éppen azért kevesebbet tön az egyes államokért, mint az ó-kor vallásai. Miután azonban a vallásos alapelvek átalakítása soha sem függ az államtól, s legkevésbé a jelen viszonyok közt, midőn az összes polgárisodást a keresztyénség által fölállított fogalmak eredményéül kell tekintenünk, s miután az állam, ha vallásos támaszra van szüksége, e támaszt csupán a keresztyénségben találhatja föl: önként következik,

mennyire czélszerűtlen, ha a legnagyobb tisztelet színe alatt, azon szándékkal, hogy a vallást védeni kell, oly állást adnak annak az államban, mely legfontosabb alapelveivel ellenkezik.

Nem ott áll a keresztyénség legszilárdabb alapon, hol a legfényesebb ragyogással vették körül, hol a legnagyobb templomokat építék annak, s az állam érdekében a legnagyobb tiszteletben részeltetik. Mindez keresztyéni érzelmekre mutathat, de ahol ez nincs meg, mind nem idézik az által elő a keresztyéni érzelmet. A keresztyénség hatalma az emberi kedélyben székel. Abban áll föladata, hogy minden egyest jobbá, bensőleg elégedettebbé tegyen. Mintegy közvetítőül állván, a gyöngét türelemre, az erőst hatalma erkölcsi korlátaira, s mindnyájukat kötelességökre inti: hogyan felelhetne meg e föladatának, ha az államhatalom védencze levén, legalább látszólag elveszti függetlenségét, valahányszor az egyén épen az érintett hatalom által magát sértve érzi?

Az egyedüli, amit az államtól követel a keresztyénség, – a *teljes szabadság*; csupán e szabadság biztosítása, amit minden keresztyén egyház irányában meg kell adnia; s a vallás egyedül természetes állása keresztyén államokban: ha a világi és egyházi hatalom függetlenül állanak egymás mellett.

Miként az egyház kísérletei, hogy a világi hátsómat magának alávesse, mind nem vezettek célra: színtoly kevésbé fog sikerülni, valamíg a keresztyénség nemcsak külsőleg; hanem lényegileg főáll, hogy az

egyházat tartósan az államhatalomhoz kössék, habár csupa arany lánczokat használnak is e célra. Hogy a keresztyénség támasza legyen az államnak, szabaddá kell tenni; különben csak államvallás lehetséges s nem keresztyénség: mert azon függésnek, melyben az állam a vallás által fölállított elvekre nézve van *(i)*, nem lehet kölcsönös, nem szabad kölcsönösnek lennie.

Megengedem ugyan, hogy az egyháznak ilyes állása az állam irányában nem fér egybe a korlátlan népfölség elvével, amint ezt a francia forradalom fölallítá. A keresztyénség elvei az ily értelmű népuralommal szintúgy ellentétben állanak, mint az egyedúr hatalmával, ha a lélekismeretre, oly dolgokra, melyek nem az államot illetik, akarna kiterjeszkedni; de épen ebből következik, miszerint el kellene térnünk a keresztyénség alapelveitől, hogy azon uralom, melyet a római nép vagy a római császárok gyakoroltak, megint lehető legyen, s hogy azon állás, melyet az államvallásnak adtak Rómában, egyáltalában nem szolgálhat a keresztyénség megszilárdítására.

De ha általában minden keresztyén államban szerfölött célszerűtlennek látszik, hogy a vallási támasz biztosítása végett, az állam az egyházzal szemben oly állást foglaljon, mely ama hit elveivel ellenkezik: még inkább ez az eset oly államokban, hol az állam korlátlan hatalmát korlátozni akarják, s egyes részeinek némi önállóságot akarnak adni.

Miután egy államban sem hiányzik soha alkalom, midőn pillanatra úgy tetszik, hogy az államhatalom

kiterjesztése mindenkinek érdekében áll, s mindig bajos, amit egyszer körébe vont az államhatalom, megint elvenni tőle, s a teljes egyformaság fogalma minden dolgoknak egy központból vezetésében, mint a legnagyobb rend biztosítója, mindig bír némi vonzó erővel, főleg oly korban, mikor az állam mindenhatósága fogalmát megszokván, a teljes egyenlőség eszméi mellett lelkesülnek: nem tehetni föl, hogy azon határok, melyeket az alkotmány az állam és egyes részeinek hatásköre közt vont, háborítlanul maradjanak. Miként ama nagy hatalom következtében, melyet korunkban az államnak kelle adni, s azon okok folytán, melyek mind e hatalom egyre nagyobb kiterjesztésére vezetnek, föl kell tennünk, miszerint az államhatalom folyvást kiebb törekszik terjeszteni hatáskörét: e törekvés, a francia forradalom óta széltében elterjedt fogalomnál fogva, miszerint az államot kényszerítő hatalom illeti minden fölött, ellenállhatlanná válik, *ha ez eszme hatásainak azáltal nem vetünk gátot, hogy megszakítjuk a kört, melyen túl az állam hatalma semmi viszonyok közt nem terjeszkehetnek*. De ily kör csupán az egyház lehet, mivel csupán az mozog az államtól merőben különböző téren, hol az összeütközések keletkezését kikerülhetni (*k*), s mivel a benne levő életető elvnel fogva, elég erős ellenszegülni az államhatalomnak, ha függetlenségét megtámadja.

Mint ott, ahol egy tekintetben elismerik az állam merőben korlátlan hatalmát, s a központosítás elvét, hacsak a közigazgatás érdekében is, szorosan követik,

veszélyben forog minden önállóság; s például az oktatás és egyház valódi szabadságának kevés biztosítéka van, ha minden egyéb föltétlenül alá van vetve az államnak: *úgy az egyház önállósága az állam irányában egyszersmind biztosítéka mindazon önállóságnál; melyet az alkotmány az állam egyes részeinek ad.* Az egyház és a községek szabadsága kölcsönösen támogatják egymást, mert mindkettő ugyanazon elven alapszik, miszerint tudniillik *az állam hatalma csak bizonyos körön belül lehet korlátlan és nem mindenütt.* Csupán az a különbség, hogy ez elvet, ahol az egyház önállóságáról van szó, könnyebben kivihetni az államhatalom ellenében, míg ahol az állam főbb hatalmát, hit dolgában is, elismerték, az önállósági igényeknek egyéb tekintetben sines logikai alapjuk (?).

Miből következik, hogy az alkotmány mindazon rendeletei, melyek által az államhatalom befolyását bizonyos körre akarják szorítani, s a legczélszerűbb törvények, mikkel az illetőségi pörös kérdések eldöntését különös bíróságokra ruházzák, mind csak akkor felelhetnek meg czéljoknak, ha *az egyházat illetőleg elismerik és tetteleg életbe léptetik azon elvet, miszerint az állam hatalma azon körre nézve, melyre kiterjed, korlátolt.*

Az egyház szabadsága legfőbb, egyedüli, rendithetlen, erkölcsi biztosítéka az állam egyes részei önállóságának, az egyetem anyagi hatalma ellenében.

Elsoroltam e könyvben azon okokat, miknek folytán a legnagyobb valószínűséggel föltehetjük, miszerint

az állam egyes részeinek adott nagyobb mértékű önállóság az állam egységét nem veszélyezi.

A nagyobb államok főállása a polgárisodás haladása folytán lassankint fejlődő szükségekkel annyira válhatlan kapcsolatban van, s a hatalom, melylyel az állam önállósága érdekében szükségkép föl kell ruházni az államhatalmat, olyan nagy: hogy azt mindazon veszélyek ellen, melyekkel az egyes részeinek adott önállóság az államot fenyegetni látszik, biztosítottak lehet tekintenünk; főleg miután az egyéni szabadság utáni törekvést, melynek kielégítése megkívánja, hogy némi önállósággal bírjanak azon körök, melyekben az egyén leginkább mozog, amint megmutattam, egyszersmind legjobb biztosítékul tekinthetni túlsága ellen, s századunk egyenlőség utáni általános törekvése ellensúlyul szolgálhat azon kisebb testületek megszilárdítása ellen, hol leginkább föltűnik a helyzetek egyenetlensége.

Korunk egész iránya oly határozottan kedvező a nagyobb államok keletkezésére és megszilárdítására, hogy az állam hatalma s egyes részeinek önállósága közötti minden összeütközés, legtöbb esetben az utóbira, s az elsőre nézve soha sem lehet veszélyes.

Következőleg, hogy azon fokozat, melyet az alkotmányban adtak az államnak, tartós legyen, intézményekről kell gondoskodni, melyek által minden összeütközést kikerülhetni az állam és egyes részei közt, s melyek egyszersmind ama *körökre nézve*, melyek természetüknél fogva nem tartoznak az államhatalom teréhez, e hatalom *minden* befolyását megszüntetik.

Hogy az elsőt elérjük, törvényszékekre van szükség, melyekre bízunk az illetőség fölötti vitás kérdések eldöntését; s a második azt kívánja, hogy az egyház teljesen függetlenné legyen az államtól: mert enélkül az állam mindenhatósága felől általában elterjedt tév-tant nem küzdhetni le következetesen.

A bírói hatalomra ruházott hatáskör s azon önálló helyzet, melyet az egyháznak adunk az államban, nem pótolhatja ugyan a jól szerzett jogok tiszteletét s azon hatást, melyet a vallás gyakorol az emberi kedélyre; amint általában semmiféle intézmény sem adhatja meg az államnak azon szilárdságot, melyet csupán az emberek meggyőződéseiből meríthet; de valamint a jól szerzett jogok iránti tisztelet érzését semmi egyéb nem táplálhatja és nevelheti, mint ha az állam maga megy e részben elő jó példával: úgy a vallás hatása is az emberi kedélyre nagy részint az egyház önállóságától függ. Ahol az állam az egyesek jogait hatalma erkölcsi korlátaival ismeri el, s a vallást fensőbb valaminek vagy legalább olyasminek tekinti, melyre hatalma ki nem terjedhet, csak ott számíthatni a jog és a vallás azon tiszteletére, mely az államnak támaszul szolgál.

Ha egybevetjük az előnyöket, melyeket a merev középpontosítás rendszere nyújt az államnak, e rendszer ártaival; ha meggondoljuk, mily nehézségekkel jár ez elv teljes kivitele oly polgárisodás közepett, mely azzal ellentétben áll, s mi bajos, sőt csaknem lehetlen, valamely elv alkalmazásában bizonyos ponton megállapodni, akkor, ha egyszer elismerjük ennek helyességét,

s egyberontók mindazt, ami ellensúlyául szolgálhat vala; ha végre megkérdezvén a tapasztalást, belátjuk,, miként az államot napjainkban fenyegető veszélyeket nagy részint az okozta, hogy a nagy államok sorsa jelenleg egyes eseményektől függ, melyek a központon történnek: meg kell győződnünk, hogy semmi sem tesz többet azon zavarok lecsillapítására, melyek közt élünk, mint ha föl hagyunk ama rendszerrel, mely által az állani céltáblája lett mindazoknak, akik a jelen viszonyokkal nincsenek megelégedve, míg csupán látszólag gyarapult ereje.

Miután minden államot csak úgy biztosíthatni támadások ellen, ha megfelel polgárai fogalmainak, s korunk uralkodó eszméje, a szabadság: már az állam ellen intézett gyakori támadások, melyek korunkat nyugtalanságban tartják, a legvilágosabb bizonyosságai, hogy az állam jelen intézményei nem felelnek meg a többség fogalmainak a szabadság azon mértéke felől, melyre magukat jogosítva képzelik (*m*), és hogy az államban mutatkozó bajokon azáltal segíthetni leginkább, *ha nagyobb szabadságot adunk az egyesnek*. De mivel az államélet terén ez nem lehetséges, s a jelenkor óriás államaiban, főleg ha mindnyájára nézve ugyanazon mértékkel mérjük a politikai jogokat, az egyesnek az állam kormányzására lehetetlen nagyobb befolyást adni: önként következik, miszerint azon igényeket, melyeket korunkban az államtól a szabadság nevében követelnek, csupán az által elégíthetni ki, ha *az államhatalmat arra szorítják, ami természeténél fogva az egész*

államot illeti, s az önkormányzás jogát oly kiterjedésben, amint az egységes állam főállásával megegyezhető, minden körben alkalmazzák.

Miként az államhatalom korlátlan uralma ellen, a történetek tanúsága szerint, – akár egyedúr Gyakorolja azt, akár a nép – az önkormányzás elvében található egyedül biztos védszert: úgy – és pedig épen azért – ez elv alkalmazása a legjobb, sőt egyedüli biztosíték nagyobb államokban a forradalom ellen, s erősen meg vagyok győződve, hogy semmi más eszköz nincs ezen kívül, melylyel a jelenkor bajain gyökeresen segíteni lehessen. Azonban itt még mindig fönmarad az a kérdés: *lehetséges-e ez eszköz alkalmazása, s nem ütközik-e legyőzhetlen akadályokba a jelenkor viszonyai-ban és az emberek nézeteiben?*

Semmi sem könnyebb, mint állameszményt állítani föl. Ha az emberek természeti hajlamaira és szenvedélyeire nem vagyunk tekintettel, csupán szükségüket tartjuk szem előtt, vagy azt képzeljük, hogy csupán ész vezérli őket, s csupán erényeiket, vagy, mint Machiavelli, csupán vétkeiket akarjuk elismerni: könnyű formát találni, mely szerint egy államot czélszerűen rendezhetni. Egy században sem hiányzottak utópiák, leglegkevesbbé a mienkben, s Cabet Icaria-ja nehezen lesz utolsó fényes álom e nemben, melyet sokan, ha nem is valónak, legalább igen fontosnak tartanak, mert azt jóslatnak tekintik. De az utópia név nem csupán az oly tervekre illik, melyekben nincsenek tekintettel az emberek természetes hajlamaira és tulajdonaira: a mi

valóban létezett, sőt a jelen pillanatban is fönáll még, az is lehet utópia bizonyos időben, bizonyos államra nézve. Tehát gyakorlati értéke, s tudományos megalapítása azon tételnek, hogy: *as államot fenyegető véssekben legjobban segíthetni azáltal, ha a nélkül,, hogy as államnak mint egésznek szükségeit szem elől tévesztenék, a hol csak a központosítás e szempontból nem látszik kikerülhetlenül szükségesnek, mindenütt az önkormányzás elvét követik; attól függ tehát: mennyiben kivihetők korrunkban gyakorlatilag azon intézmények, mikre nézve ez alapelvből indultak ki?*

E kérdésre fordítjuk az utolsó könyvben figyel-münket.

JEGYZETEK A XII. FEJEZETHEZ.

(a) Ne ringassuk magunkat csalódásban e jelenség fölött: a vallás, ha nemesebb érzelmeink eredménye, a legnagyobb erőt kölcsönzi az embernek, s csak egy okkal több a gyöngeségre azokban, a kik félelmökben folyamodnak ahhoz.

(b) Paulus ad Romanos X. 12. 13. I. 16.

(c) Unusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat. Servus vocatus es? non sit tibi curae. *Paul. ad Clorinth.* VII. Sicut enim in corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent: ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra: habentes autem donationes secundum gratiam, quae data est nobis diferenter. *Paulus ad Romanos.* XII.

(d) Quae sursum sunt quaerite.

(e) Krisztus akarja, hogy egyháza szabad legyen.

(d) A hol az egyházat fön kell tartani, kegyes fejedelmekre van szükség, kiknek annyi tért és békét kell adniok, hogy a hit és istentisztelet terjedjen és gyarapodást nyerhesen. Luther szavai.

(e) A császár nem feje a keresztyénségnek, sem az evangéliumnak vagy hitnek nem védura. Az egyháznak és hitnek más védurának kell lenni, mint a császár és királyok. Luther szavai.

(f) Adjátok meg a császárnak, a mi a császáré, és istennek a mi az istené!. p.

(i) Ha valamely államban, mely nem tisztán anyagi erőszak eredménye, a nép fogalmai bizonyos hatással vannak az állam vezetésére, s e fogalmak nagy részét – mit nem tagadhatni – a nép vallásos meggyőződése eredményéül kell tekintenünk: a vallás ezen befolyása az államra önként következik, ez azonban nem áll ellentétben a szabadsággal; sőt mivel az uralkodó fogalmak befolyásának az államra annál nagyobbak kell lenni, minél nagyobb befolyása van a népnek az állam vezetésére: a vallás annál nagyobb befolyást gyakorol szükségkép az állam kormányzására, minél több politikai szabadsággal bír a nép.

(k) Az állam és egyes községeinek, tartományainak főadata sokkal inkább analog, hogysen határozott választvonalt lehessen azok közt vonni, s egészen ki lehessen kerülni az összeütközéseket, melyek mindig a gyöngébbek bukásával végződnek szükségkép.

(l) Miként ama végtelen különbség okát, mely az ó- és középkor államai közt létez, épen az egyház önállóságából magyarázhatjuk ki leginkább (legalább mindenkinek el kell ismernie, hogy amint az államot az ókorban képzelték, oly viszonyok mellett, minők a középkorban voltak az állam és egyház közt, nem állhatott volna az fön): szintoly félreismerhetlen azon alapelvek hatása, melyeket az állam és egyház közötti viszonyokat illetőleg a reformatio óta követnek. Minden felől azon tény merül föl előttünk, hogy az egyház önállóságával hanyatlásnak indul az állam egyes részeinek minden önállósága, bármennyire biztosítsák látszólag a törvény és szokás; míg az egyház önállósága kevésbé biztos, ha az állam hatalma minden egyébre kiterjed.

(m) Leggyakorlatibb bizonyosság e részben azon tény, miszerint a fönálló intézményeket mind a szabadság nevében támadják meg.

HATODIK KÖNYV.

A HALADÁS
ÁTALÁNOS TÖRVÉNYEINEK BEFOLYÁSA

AZ ÁLLAM SZERVEZETEE.

I. FEJEZET.

Az emberiség fejlődésében bizonyos törvényeknek van alávetve, melyeket az ész szintűgy kiismerhet, mint azokat, amelyek szerint más lények fejlődnek.

Ha figyelemmel kísérjük a természetet, az a vi-gaszteljes meggyőződés támad bennünk, hogy azon végtelen térben, mely körülünk van, semmi sincs a véletlenre, semmi az önkényre hagyva. A legkisebb élő lény lehelésétől az óceán árapályáig, a legparányibb porszemtől a csillagok rendszeréig minden mozgás, minden fejlődés bizonyos törvényeknek van alávetve; bárhová fordulunk, mindenütt a legnagyobb rendet találjuk. Az ember legszebb földadata kétségkívül, hogy kikutatni törekedjék azon törvényeket, melyek szerint minden mozog és fejlődik, – nem azért, hogy ha az igazság végtelen óceánjának partján néhány csigát gyűjtött, s megérinté ama lepel szélét, mely a természet földözi, örült büszkeségében a föld istenének képzelje magát; hanem hogy tiszteletteljesen tanuljon meghajolni a teremő nagysága előtt, mely a természet csodás rendjében leginkább mutatkozik, s kiismervén

azon törvények egy részét, melyeknek minden alá van vetve, s azokat tetteiben zsinórmértékül vévén, az anyagi világ fölött azon uralomra teyen szert, melyre a mindenható jósága által hivatva van.

Csupán az ember lenne-e minden teremtmény között a vak eset játéka, avagy azon törvények közül, melyeknek minden teremtmény alá van vetve, csak azok maradjanak-e örökre elrejtve az emberek előtt. melyeknek ismeretére mindenek fölött szüksége van?

Sem ezt, sem azt nem tehetjük föl észszerűleg.

Bármi büszkén emelje föl fejét az ember, ezeryi köteléssel érzi magát a földhöz köttetve: mindenütt azon meggyőződés merül előtte föl, miszerint physicalai törvények alatt áll; sőt hogy a gondolkodás törvényei, mik szerint szellemének működnie kell, s az érzékek, melyek által veszi a gondolkodás tárgyait, lelkének is bizonyos korlátokat szabnak, s gondolatainak is kijelölik folyását. Akár a gondviselésben irigyünk, akár azt képzeljük, hogy az ember a természet vak törvényei alatt áll: első esetben föl kell tennünk, hogy a gondviselés az ember kormányzásában szintúgy bizonyos törvények szerint jár el, mint minden egyéb dolgok fölötti uralmában; az utóbbi esetben a természet törvényei alkalmazhatók az emberre is, mint minden egyéb teremtményre, – de semmi föltétel mellett nem tagadhatni, hogy bizonyos törvények léteznek az emberek fölött is: mert ha csak egy lényről képzeljük, hogy fejlődésben nincs alávetve semmiféle törvénynek,

azonnal egyberomlik az összes világrend, s minden vak esettől lenne függővé.

Ő miért lennének elleplezve előttünk azon törvények, melyeknek az ember fejlődésében alá van vetve, miután merőben azon eszközökkel rendelkezhetünk azok kikutatásában, melyeket használunk mindenütt, hol azon törvények kutatásáról van szó, melyek szerint más lények fejlődnek?

Az egyes tények körülményes vizsgálata, azon viszony, melyben egymással állnak, és a rend, melyben egymásra következnek: ez azon út, melyen bármely ismeretre eljuthatunk; csupán ez vezethet bennünket azon tudományok terén is, melyek az emberrel foglalkoznak, üres abstractiók köréből a valóhoz. Mindazon utópiákat, melyek az államtudomány terén keletkeztek, s korunkban annyi oldalról fenyegetnek minden főnállót, – szükségkép ugyanazon fegyverekkel kell leküzdeni, melyekkel a bölcseség követ s az „elixirium vitaé-t kizszorították a természettudományok köréből. Miután pedig az embert és társadalmi viszonyait, a dolgok természete szerint, kezdettől fogva legfontosabb tárgynak tekintették az emberekre nézve, melylyel minden idő legkitünőbb egyéniségei foglalkoztak, s melyre nézve két ezred év történeteiben a tények végtelen sora van előttünk; miután, aszerint, amint a föld különböző részei ismeretesek lettek előttünk, mindig több különböző társadalmi viszony és polgárisodási fokozat tűnt föl a vizsgálódók előtt, úgy hogy mindazon fokozatokat, melyeken az emberiség polgárisodá-

sában eddig átment, egyszerre és közvetlenül észlelhetjük; miután végre századunk ismeretében minden kor kiismerésére szintoly helyes mérvet bírunk, mint az önismeret, s minden cselekvényünk indokainak helyes méltatása a legjobb kulcs mások helyes megítélésére: valóban nem lehet panaszunk, hogy azon törvények kiismerésére, melyek szerint fejlődik az emberiség, nem voltak alkalmas eszközeink; s hogy tévedésbe ne esünk, csak két dolgot nem kell felednünk:

1. Hogy az egyes tények, s egybefüggésök és sorozatuk legkörülményesebb vizsgálata, az államtudományok terén sem vezet soha kétségbevonhatlan bizonyosságra, hanem mindig csak a valószínűség bizonyos fokára, mely azon egyes vizsgálatok számával és pontosságával, mikből a törvényt elvonjuk, áll viszonyban, s hogy tehát minden ekkép fölfedezett törvényt csak addig tekinthetni annak, míg minden jelenséget ki-magyarázhatunk abból, amelyekre vonatkozik (*a*).

2. Hogy egyetlen tételt sem bizonyít, annyi tény, mint azt, hogy az ember szabad akarattal bír, és hogy a kitűnő egyéniségek jelentékeny befolyást gyakorolhatnak egy ideig egyes népek, sőt az egész emberiség fejlődésére; hogy tehát nem elég *minden egyes tény* ki-magyarázására azon törvényeket ismerni, melyek szerint az emberiség általában fejlődik.

Már Condorcet megjegyzi, hogy a történetek helyes ismerete, melyből látjuk, mely utón fejlődött eddig az emberiség, alkalmasint lehetővé teszi ismernünk a jövőt is. Gyakran ismétlék a legújabb időkig e gondo-

latot; azonban a dolgok természete szerint mindig csekély hasznot vonhatunk jövőnk ismeretére a történelekből. Mert ha Gervinus (6), mint hiszem helyesen jegyzi meg, hogy *„az összes történet, nagyobb időszakokban, örökös ingadozás képét mutatja az ellenkező lendületek közt, melyek minden egyes eszme, irányadó hatalom, avagy mozgalom túlsúlyát lehetetlenné teszik és ha ez ár-apály csali akkor mutat bizonyos irányban erős lendülést, csak akkor mutatja valamely uralkodó eszme hatalmát, ha századok folyamát nagyban áttekintjük: következik, miszerint azon tényeknek, mikből az emberi fejlődés törvényeit elvonhatni, helyes ismerete fölvilágosíthat ugyan bennünket azon irány felől, melyben az emberiség bizonyos nagyobb időszak folyama alatt előhaladt, de soha sem nyújt fölvilágosítást az iránt, a mi legközelebb előttünk áll; miután a történeti mozgalmak; kisebb időszakonként tekintve, egyforma jellemmel bírnak ugyan, melyet bizonyos túlnyomó befolyásoktól kölcsönöznek; mindazáltal senki sem mondhatja meg előre a pillanatot, midőn bekövetkeznek ama nagy ingadozások, – az ár-apály az emberiség mozgalmában.*

Míg az ember a szabad akarat erejével bír, mindig akarata használatától függ, s ezért bizonytalan a közel jövő. Egészen más dolog, ha azon kérdésről van szó: mi módon rendezzék az államot, hogy céljának megfeleljen?

Miután ugyanis az elégedetlenség foka az emberre, mint minden teremtményre nézve attól függ: mely mértékben felel meg föladatának, s tölti be azon tör-

vényeket, melyeket fensőbb kéz szabott eléje? csupán e törvények ismerete szolgálhat számukra zsinórmértékül.

Épen mert az ember szabad akaratú lény; mert mindig attól függ boldogsága: mennyiben követi a természet által eléje szabott törvényeket? e törvények követésében pedig semmiféle természeti kényszerűség nem köti meg; mert kérdésül tűzhetjük magunk elé: mi módon kell rendeznünk a társadalmat? s e közben nem vagyunk ösztöneink által bizonyos szerkezethez kötve, mint a méh; mert a történet azt tanúsítja, hogy egyes akarata soha sem határozza ugyan el az emberiség sorsát, s egyes nép vagy nemzedék tévedései nem zavarhatják meg az egész fejlődését örök időkre, de hogy mindkettő tetemes befolyást gyakorol bizonyos korra nézve, s hogy az emberiség sorsa elvégre isten kezében van ugyan, de egyes nemzeteké önmagukéban: épen ezért mellőzhetlen e törvények vizsgálata. Amint a természet törvényeinek ismeretétől függ azon hatalom, melylyel a természeti erők fölött rendelkezünk: úgy boldogságunk azon törvények ismerésétől függ, a melyek szerint fejlődik az emberiség.

Azon kérdés: mennyiben érdemli a politika a való tudomány nevét? merőben attól függ (c): lehetséges-e ismerni a törvényeket, melyek szerint az emberiség fejlődik? Az államtudomány minden tanának attól függ gyakorlati becse: mennyiben egyezők ama törvényekkel s azért az államtudománynak, ha kielégítő eredményre akar jutni, egészen azon utat kell követni, melyen minden inductiv tudomány fejlődött, melyek

közé tartozik az is, amely nem eszméssel, hanem kézzel fogható tárggyal, tudniillik az emberi társadalommal foglalkozik. Először a jelenségek hosszú sorát kell ismerünk, s vizsgálunk minden oldalról, azután azt kell ki tudni: mely összefüggésben állnak egymással e jelenségek? hogy elvonhassuk a törvényeket, melyeken azok alapszanak; s ha e tényeket ismerjük, és amennyiben ismerjük, csupán akkor és annyiban lehetséges továbbhaladnunk, és ismereteinket alkalmazni a gyakorlati életben. Fejlődésünk törvényeinek ismerete egészen azon viszonyban áll az államtudományokkal, melyben a tisztán tudományos és a gyakorlati célokra alkalmazott végy- és természettan állanak egymással. Csak azoknak előbocsátása után űzhetjük ezeket haszonnal, s a gyakorlati eredmények az utóbbiak körében mindig azon előhaladásoktól függnnek, melyek az előbbiek terén történtek.

Miután a történetírásban, az igazság kutatása helyett, rendesen más célokat tűznek ki, az egyes tényeket nem vizsgálják pontosan, s gyakran tudva hamisan adják elő: csak kis részét ismerjük azon tényeknek, melyek szerint fejlődik a társadalom, sőt sok dolog, ami most igaznak tetszik, később hamisnak fog bizonyulni. Amint egyébiránt a tapasztalatok előttünk fekvő anyagából némely kétségtelen törvényeket vonhatunk már el: fejlődésünk törvényeinek ezen korlátolt ismerete képezi jelenleg államtudományunk egyetlen alapját, és ez az egyetlen mérv. a tudomány által felállított tételek megvizsgálására.

Ezt kísértjük meg e mű utolsó könyvében.

JEGYZETEK AZ I. FEJEZETHEZ.

- (a) Ugyanez áll a természettudományok körében is.
- (b) „Einleitung in die Geschichte des XIX. Jahrhunderts” 12. l.
- (c) Csak az érdeemes a tudomány névre, ami positiv tényeken alapszik, s amit objective meg lehet mutatni. Sem a rendszeres forma, hanem az alapeszmék helyessége, melyekből kiindultunk, határozza el gondolataink becsét. Gyakran álmódoznak az emberek a legszebb egybefüggésben; de amint a következetesség nem teszi valóvá az álmot: szintoly kevéssé változtat becsén, ha könyvbe írják meg vagy szószékről hirdetik, ami tisztán alanyi meggyőződésünkön alapszik.

II. FEJEZET.

Fejlődésünk törvénye.

Sok vita tárgya volt: vajjon az emberiség körben, spirális, egyenes vagy diagonális irányban, gyorsan vagy lassan, előre vagy csupán pendulum módjára, egyik és másik oldalra mozog-e? Mindezen költői képek – mert egyebeknek valóban nem nevezhetni ez elméleteket – egyforma becsstel bírnak, amennyiben különböző módon azon tagadhatlan tényt fejezik ki, miszerint az emberiség szellemileg mint testileg folytonos mozgásban van.

Olykor tespedés korszakaira is találunk a történetben, ezek azonban térben és időre nézve korlátoltak; nagyban mindenütt nyugtalan alkotás, erős küzdelmek, soha nem szűnő tevékenység képe tűnik föl előttünk, és sehol sem a nyugalomé. Hogy mindé mozgalmakat előhaladásnak tekinthetjük-e, oly kérdés, mely gyakran volt vitatkozás tárgya, s különböző módon lett eldöntve.

Míg sokan elismerik a haladást, de azt állítják, hogy azt csupán az inga hullámozásához hasonlíthatni,

mely látatlan erő által mozgatva, szintoly kevéssé állhat meg a helyes középben, mint egy irányban sem emelkedhetik fölül bizonyos ponton; míg sokan azon meggyőződést fejezik ki, hogy e kérdések fölött, minden erőködés daczára, mindig azon pontra jutunk megint vissza, amelyből kiindultunk: mások az egész történetben folytonos visszaélést, az emberi nem lassankinti el-fajulását és sülyedését akarják látni.

Amint állítják, hogy az emberiség physical tekintetben mindig visszafelé ment, s óriási nemzedékből jelen gyöngeségi állapotába sülyedt, hogy végre még nyomorúbb, törpébb legyen: ugyané nézetet erkölcsi, sőt szellemi tulajdonait illetőleg, ki akarják mutatni részint a történetből, részint abból, hogy az ó világ irodalmi és művészeti munkáit a jelenkoriakkal összehasonlitgatók. „*Aetas parentum pejor avis tulit nos nequiores, mox daturos progeniem viciosiorem.*”

Sötét percekben mindkét nézet sok vonzó erővel bír. Ha családkozva látjuk magunkat reményeinkben, s azon meggyőződésre jutánk, hogy a korszak, melyben élünk, még nem érett azon viszonyok megalapítására, melyek egyedül tetszenek előttünk czélszerűeknek, s a nép még nem eléggé művelt, hogy saját javát belássa; ha lemondván legszebb terveinkről, visszavonulunk minmagunkba, s vérző szívvel önzőkké kell lennünk, mivel beláttuk, hogy azon czélok, melyeknek addig élünk, elérhetlenek, s merőben hasztalan minden áldozat, melyet oly készséggel hoztunk az emberiségnek: akkor némi vigaszt nyújthat e leverő nézet az emberi-

ség rendeltetése felől; s innen van, hogy nagy politikai küzdelmek korszakaiban, melyek mindig nagy kiábrándulások időszakai egyszersmind, rendszeren előtérbe lép az: Aki oly időket élt át, midőn azon tételt, hogy az ember értelmes lény, nehezebb volt elhinni, mint minden egyebet, amit hinnünk kell: megnyugvást talál azon gondolatban, hogy ami ő vele történt, ugyanaz sorsa mindazoknak, akik az emberiség magasabb hivatásában hisznek.

De ha nyugottan nézzük a dolgot, a nélkül, hogy a rózsz hangulat által el hagyjuk magunkat ragadtatni, s azon arasznyi időt, melyet átélünk, nem tekintjük az összes emberiség sorsa egyedüli mérvéül; be fogjuk látni: mi kevés az igazság e nézetekben.

Minél tovább foglalkozik a tudomány azon kérdés vizsgálásával: mely phasisokon ment át a föld, míg jelen alakjára fejlődött? annál inkább meggyőződünk a felől, hogy a föld melyen lakunk, s az összes teremtés, mely bennünket körül vesz, folytonos fejlődésben van. A földtan és kövülettudomány sokkal újabb még, hogyszem azon eredmények, melyekre e tudományok eddig vezettek, kielégítők lehetnének, s némely tanok, melyeket fölállítanak, később, kutatások következtében, legalább is lényeges módosításokon mennek még át: annyi azonban mindenesetre áll, hogy amint az első előttünk ismert geológiai korszakoktól a jelen formatio felé közeledünk, mindig változatosabbak, mindig tökéletesebbek azon állat- és növényvilág organismusai, melyek a kövületekben fönmaradtak. Nem tudjuk, mikép történt

β tökéletesedés, s meglehet, hogy kívül esik azon körön, melynek ismeretére az emberi ész eljuthat; de a tény maga nem szenved semmi kétséget. A silúri formatiótól, melyben némely tengerinövényeken, zoophytákon, polyp-fajokon s bizonyos számú kagylókon kívül semmi nyoma nem maradt fön az organicus életnek, a föld jelen alakulásáig szakadatlan az előhaladás. Minden geológiai korszakkal növekszik a kétszikű növények (Dykotyledonok) és emlős állatok száma, míg végre az ember, mint legtökélyesb lény, s a kinek semmi nyoma az előbbi formatiókban, megjelenik a föld szilién. Az egyes állat- és növényfajoknál is látjuk ez előhaladást. Ha kertivirágaink száz meg száz válfaját, a gyümölcs-, főzelék- és gabnafajokat egy behasonlítjuk azon növényekkel, melyekből azok lassankint fejlődtek, senki sem tagadhatja e tekintetben a haladást, valamint azon tényt sem, hogy mindazon állatok, melyeket az ember használ, nagyságra és szépségre, általában minden tulajdonukra nézve, melyek előttünk becsesekké teszik, sokat tökélyesedtek vad állapotukhoz képest. S miután azt látjuk, hogy a legkisebbtől a legnagyobbig, a legfensőbbtől a legcsekélyebbig, e világon mindenek fölött ugyanazon törvények uralkodnak: józanul föltehetjük-e, hogy csupán az ember van kivéve a haladás ezen általános törvénye alól, hogy aki annyi egyél) teremtményre nézve szolgál fejlesztési eszközül a természetben, csupán maga van örök tespedésre kárhóztatva, főleg miután száz meg száz tagadhatlan tény előtt kell szemet hunynunk, ha azon lassankint! tökélyesedést, melyet egyéb

lényeknél szemlélünk, tagadni akarjuk az emberiségre nézve?

Az ember, lia jelenleg körültekint, s önműveit látja, méltán nevezheti ugyan magát a teremtés urának: de az uralmat csak lassankint szerezte az istentől nyert erejével, sőt tehetségei is lassankint fejlődtek; még physicali alkatának is meg kelle erősödni, míg képessé vált az eléje tűzött feladat megoldására.

Jól tudom, hogy sokan tagadják az utóbbit, hogy bizonyos nézet szerint az emberek életkora az ős előkorban kétszerte-háromszorta annyira terjedt, s nagyságuk tizenkét, sőt több lábra emelkedett; de ha minden nép legrégebb történeti forrásai azt mutatják, hogy az emberek életideje ezredévek előtt nem volt hosszabb, mint jelenleg, (a) s nem találhatjuk sehol amaz óriás-nemzedék kiásott maradványait, sőt mindaz, amit a patagonok rendkívüli nagyságáról ítéseihez, azon vidékek körülményesb ismerete után, mind a mesék országába sorozható: tudhatjuk, mit kelljen tartanunk ezen nézet igazságáról. Különben is már magában képtelennek kell annak előttünk látszani: mert ha meggondoljuk, miszerint ha józanul azt akarjuk állítani, hogy az ember még egyszer, kétszer, sőt háromszor olyan nagy volt, mint jelenleg, ugyanezt kell állítanunk az almákról, dinnyékről, juhokról, szarvasokról, mindazon állatokról és gyümölcsökről, melyekből az ember táplálását vette; föl kell tennünk, miszerint a folyó, melyben az ember fürdött, kétszer olyan mély, s a fa, melynek árnyában nyugovók, kétszerte oly magas, szóval az egész

világ kétszer oly nagy volt, mint jelenleg, – ami természetesen képtelenség.

Ameddig tapasztalataink terjednek, épen az ellenkezőt találjuk.

Minél inkább megismerkedünk a merőben nyers, míveletlen népségek valódi viszonyaival, annál inkább fölmerül lelkünkben azon meggyőződés, miszerint a cultura ugyanazon befolyással van az emberekre, mint más organicus lényekre, s csak Ausztrália vad népeit. – melyek a míveltség legalsó fokán vannak – az európaiakkal, s Amerika őslakosait azon fajjal, mely amazokat lassankint kiszorítá, kell egybehasonlítani. hogy belássuk, mennyire haladt az ember physical fejlődés tekintetében is, amint ez már a dolog természetéből következik, miután az ember physical fejlődése lényegesen tápszereitől, s ezek nagy részint míveltsége fokozatától függnék.

Az ember szellemi tevékenysége pedig leginkább egy részben physical erői kifejezésétől függ, s az előhaladás, mely e tekintetben mutatkozik, bizonyára nem kisebb, mint amelyet az anyagi erőkre nézve tapasztalunk.

Ha nyugottan vizsgáljuk, amit csak annyi lelki tehetséggel és keserőséggel fölhoztak az emberi nem haladása ellen, úgy találjuk, hogy mindaz a következő három tévedésen alapszik:

1. Feledik, hogy az emberi lélek hivatással és tehetséggel bírhat folyvást előhaladni, a nélkül, hogy abból szükségkép azt kelljen következtetnünk, misze-

rint nincsenek oly dolgok, melyeknek ismeretében lelki tehetségeink már elérték a határokat; amiből következik: hogy azon meggyőződés, mely szerint az emberiség bizonyos tárgyak ismeretében 2000 év óta nem tönkhaladást, nem jogosít bennünket azon következtetésre, mintha azóta épen semmi szellemi haladás nem történt volna. Sőt ha visszalépés történt vala is látszólag egyes dologban, az sem bizonyítana semmit e részben, miután minden igazságot rendesen legjobban azok fejeznek ki, akik először feltalálják, s oly dolgokban, mikre nézve lehetetlen tovább haladni, épen az előretörekvés vezet gyakorta tévedésekre (*b*).

2. Úgy vagyunk a szellemi munkássággal, mint az építéssel: minél magasabban emelkedik az építmény annál nagyobb erőfeszítéssel jár a legkisebb tovább haladás is. Azon lassú, majdnem észrevehetlen haladást tehát, melyet egyes tudományokban tapasztalunk, szintoly kevéssé hozhatni föl az emberi szellem tespedése bizonyosságául, mint abból, hogy a gyermek lasabban nő utóbbi években, egy okos ember sem következtetheti azt, hogy a növés ereje csak az első évekre van szorítva. Végre

3. valamely időszak szellemi munkáságára soha sem vonhatunk ítéletet azon kor legkitünőbb tehetségeiről; s szintoly esztelenség, ha – mint rendesen történik, az óvilág szellemi fejlődését Plato, Aristoteles, vagy Cicero munkáiból akarjuk megítélni, mint ha Kantot, Humboldtot, avagy Goethét vennők Németország jelen míveltsége mérvéül.

Minél inkább eltávoznak ezen merőben hamis szempontoktól, melyekből e kérdés eldöntésében ki szoktak indulni, annál inkább meggyőződhetünk a felől, hogy az emberi szellem, a mennyire munkássága nyomait a történetekben követhetjük, majd minden irányban előhaladt; egyes transzcendentális tárgyakat kivéve, melyekben a haladást nem a szakbölcselek munkáiban, hanem abban kell keresnünk, hogy azon eszmék, melyekre régen csak a legnagyobb gondolkodók voltak képesek emelkedni, közkincsekké lettek.

Ugyanezt mondhatni az erkölcsiség tekintetében. Az emberi kedélynek szüksége hozza magával, hogy a legfőbb erkölcsi tökély és boldogság eszményét nemcsak lehetségesnek, hanem már valóban létezettnek gondolja; s mint az egyes későbbi éveiben úgy tekint vissza gyermekségére, mint a teljes ártatlanság és öröm napjaira: ugyanezt találjuk a népeknél. A paradicsom mondája mívelődésünkkel egykorú, egyik adat arról, hogy haladásra vagyunk hivatva: mert azon öntudat eredménye, miszerint az ember rendeltetésének szükségkép magasabbnak kell lenni. De ha a költészet mezejéről a tények terére lépünk, csakhamar meggyőződünk, hogy amit csak a hajdankor előnyeiről annyi ékesszólással mondanak, szintoly kevéssé igazolja a tapasztalás, mint amit annyiszor beszélnek a polgárisodás által még el nem rontott nép boldogságáról.

A merőben nyers állapotnak is megvannak bizonyos erényei, s maga az állat is, ha emberré válhatnék, szükségkép elvesztené egyes tulajdonságait: így a vad

népeknek amint Amerika őserdeiben találjuk, és őseinknek is, amint a középkorban éltek, lehettek bizonyos erényei, melyek mi bennünk hiányzanak, s meglehet, hogy menttek valának némely hibáktól sőt vétkektől, melyekért korunknak pirulnia kell: azonban be kell látnunk, hogy az erkölcsiség mérvét nem bizonyos vétkek hiányában kell keresnünk, melyeknek indokai a polgárisodás igen alacsony fokán nincsenek meg; hanem abban: mennyire tud az egyes uralkodni azon állati ösztön fölött, mely tisztán önző czélok követésére készíti, úgy hogy abban talál elégedettséget, ha másoknak is eleget tesz. Minél alsóbb fokán áll egyes ember avagy nép a műveltségnek, annál undorítóbban tűnik föl előttünk vastag önzése. Minél tovább haladt a polgárisodás pályáján, annál nagyobb azon kör, melynek kielégítése szükséges min személyes boldogságunkra; s azt hiszem, hogy aki a középkort nem lovagregényekből, s ősapáink korát nem dajkája meséiből ismeri, meg fogja engedni, mikép az emberiség azóta egyáltalában nem ment visszafelé az erkölcsiség tekintetében s hogy daczára mindannak, amit egyes kormányok demoralisatiója, a birtokosok szívtelensége s a nép nyersesége ellen talán fölhozhatni, korunkban a leginkább ócsárolt minister, gyáros vagy pénzember, sőt maga a nép is mindig kiállhatja az egybehasonlítást a XV. és XVI. század államférfiaival, az annyit magasztalt lovagokkal, kik utonállással foglalkoztak, és amilyen volt a nép a középkorban és a reformatio korában.

Minél inkább tanulmányozzuk a történeteket, s

igyekszünk tiszta képet szerezni a múlt anyagi, szellemi és erkölcsi viszonyairól: annál inkább be kell látnunk, hogy ama nagyobb boldogság, és erkölcsi tökély eszménye, melylyel majd minden népnél találkozunk, nem a múltban, hanem, ha valósítható e földön, csupán a jövőben keresendő, s hogy ha még oly lassan is, közeledünk a felé. Aki pedig a vallás tanaira akarna ez ellen hivatkozni, melyek szerint az embernek, bűnbe esvén, végtelen nyomor lőn osztályrésze, ne feledje, hogy aki a bűnbeesésben hisz, a megváltás nagyszerű tényében, s az ó- és újszövetség mindazon helyének igazságában sem kételkedhetik, melyekben nemcsak a tökélyretörekvés van földi létünk legfőbb céljául kijelentve, hanem világosan meg van ígérve, miképen a jó elvégre diadalát üli e földön. Nem ismerék istentelenebb állítást annál, mely szerint a mindenható önmagának és az angyaloknak mintegy időtöltéséül hozta e világra az embert, hogy kegyetlen örömét találja azon nyugtalan törekvésben, amint bizonyos körben forog, s azon tehetetlen erőködésekben, amint a porból kiemelkedni törekszik, hogy fájdalmas eséssel megint visszasülyedjen abba.

A ki isten jó és igazságos voltában hisz, a haladást sem vonhatja kétségbe; mert amint nem tehetjük föl ama jósnál fogva, hogy a jobb utáni vágy, melyet az emberben föltalálunk, nem egyéb csalódásnál, melyet isten volta az emberi természetbe, hogy azon kevés boldogságot, mit e földön találhat vala, megmérgezze; oly kevéssé fér össze igazságos voltával, hogy elveszetteknek tartsuk épen a legjobbak iparkodásait, kik az emberiség

előhaladá; érdekében minden időben fáradoztak. Oly nézet ez, mely világos ellentétben áll a keresztyénséggel; mert az ígért mennyei boldogságra csak annyiban teheti magát az ember méltóvá, amennyiben e földön fölemeli magát.

Ismerem az ellenvetéseket, melyeket mindezek ellen fölhozhatni. Gyakran mondám enmagam is, hogy az államtudomány csak annyiban érdemes a tudomány névre, mennyiben tételei, mikből további következtetéseket von, positiv tényeken alapszanak, s tisztán megmutathatók. Lehetséges-e ez a jelen esetben? Mennyire eltérnek épen ez iránt az emberek nézetei í

Amiben az egyik épen a legnagyobb haladást látja, abban a legnagyobb romlást látja a másik. Róma és Görögország szabadságkorát s a francia forradalom kezdetét, Augustus és az Antoninok századait, a középkort és az amerikai szabad államok jelen állapotát, sőt a polgárisodás kezdetét s a törzsfőnöki patriarchális viszonyokat, melyek közt a beduin él, egyesek mind úgy rajzolják előttünk, mint ahol kell a legfőbb boldogságot és erényt keresnünk. Hogyan képezünk tiszta fogalmat a haladásról, ha nincs határozott mérvünk, az iránt ítéletet hozni? Nézetem szerint nem így áll a dolog; mert mindenestre van bizonyos mérvünk, melyszerint az emberiség haladásait a különböző időszakokban meglehetősen szabadsággal meghatározhatni.

S miben áll ez?

Nézetem szerint három ismertető jelről ítélni meg különböző korszakok műveltségét; úgymint:

1. azon hatalom mennyiségéről, melylyel az ember az anyagi világ erői fölött bír;

2. arról, hogy a műveltség bizonyos foka mennyire általános az emberek között;

3. hogy mennyiben ismerik el és tartják tiszteletben az emberi méltóságot.

Minél nagyobb az ember hatalma a physical világ fölött (*c*); minél többen emelkedtek műveltségre, minél inkább tiszteletben tartják az emberi méltóságot: annál nagyobb a műveltség előhaladása. Mert valamint a természet ismerete s az erői fölött gyakorolt hatalom, mindig szükségkép bizonyos fensőbb, szellemi fejlettség eredménye: úgy az emberi méltóság becsülése nagyobb erkölcsi eredménye és föltétele egyszersmind s amint a tenger soha sem önthet ki nagyobb térre, s az előbb száraz partokat nem boríthatja árja a nélkül, hogy ne emelkedjék: úgy a műveltség kiebb terjedése is egyszersmind emelkedését tanúsítja.

De ha az idézett viszonyokban kell valóban keresnünk a műveltség igazi, sőt egyedüli mérvét (*d*): lehetséges-e kétségbe vonnunk azon tényt, hogy az emberiség, – a mennyire történeteink visszamennek, – folyvást halad?

Nem szükség azon rég elenyészett polgárisodásokra fordítunk figyelmünket, melyeknek romjai a classicus ó-kornak, mint ez az új-kornak, részint alapul, részint anyagul szolgáltak, melyből az újabb nemzedék az előbbieket mind fölülmúló polgárisodás büszke épületét alkothassa, (*e*) Csak az ismert téren kell maradnunk, s

azon történeti tényeket vennünk vizsgálat alá, melyek minden művelt ember előtt tudva vannak, hogy meggyőződjünk a haladásról. Avagy tagadhatja-e valaki a haladást, ha jelenkorunkat, minden hiánya és szenvedései daczára, nyugottan egybehasonlítja az ókor legfényesebb korszakaival, Augustus századával, melyben a római műveltség tetőpontját érte el?

Sok nemes és nagyszerű dolgot tartott fön számunkra Róma és Görögország története, minek emléke többnyire gyermekségünk emlékeivel folyván össze, midőn egy rég elenyészett világ példányai először lelkesítettek nemes törekvésre, – könnyen arra bírnak bennünket, hogy az ó világ előnyeit túlbecsüljük. Sokat tön erre azon lelkesedés is, melylyel a tudományok föléledése pillanatában az ókori tanulmányokra adták magukat az emberek, s azon hév, melylyel a XVIII. században mindent, ami nem volt kereszttyén, s annál fogva a régi polgárisodást is, emelni törekedtek. Mindemellett könnyen belátja mindenki, ha önmagát nem akarja csalni, hogy azon sokat bámult korszak, mely a kereszttyénséget megelőzte, épen azon dolgokra nézve, [melyeket minden polgárisodás mérveitül kell vennünk, igen nagy messzeségben áll korunk mögött.

Nem merek ítéletet mondani a természettudományok állásáról a classicus régiség korszakában: határozanak e részben a szakemberek; de hogy korunk a megismert természeti erők használatát illetőleg, mind fölülmúlja, amit az ókor tön e tekintetben, Strabo és Ptolomeus s idősb Plinius legnagyobb bámulói is szint-

oly kevésbé tagadhatják, amint művészi becsüktől elvonatkozva, az ókor legnagyobb művei sem mérkőzhetnek csak azzal is, ami csak az utóbbi 25 év alatt a vasutakra nézve történt. Nincs a természettudománynak ága, melyben az előhaladás még avatatlanok előtt is szemellátható ne volna; maga az orvosi tudomány, – mely valamennyi tudomány közt a legkisebb haladást tette, mivel kizárólag az emberrel foglalkozik, s mindazon akadályokkal kell küzdenie, melyekkel azon tudományoknak, a miknek tárgya az ember, – mondom, az orvosi tudomány sem képez e részben kivételt, s Cato Ítéletét kora orvosai felől (*f*) bajosan fogná ma ezen facultas legnagyobb ellensége, csak tréfából is, ismételni. Egyoldalúnak mondhatjuk e haladást, meglehet, hogy az is, mert a természet anyagi erői fölötti uralom az ember egyik, de nem egyedüli föladata, s meg lehet engedni, hogy korunk igen is kizárólag ez egy irányba vetette magát; de miként e nagy, habár egyoldalú haladásból a szellemi tehetségek nagy fejlettségére következtethetni: úgy a természet ismeretében tett előhaladásban az a sajátságos, hogy először azon körülmény, mely mértékben lehetséges általában véve a polgárisodásbani előhaladás, attól függ, mely mértékben vetettük hatalmunk alá az anyagi világot (*g*), s hogy másodszer azon előhaladás, melyet az emberek a természeti erők ismerésében és használásában tettek, a tapasztalatok hoszó sorát, és számos értelmes embert föltételez, s így egyszermind bizonyosságul tekinthető arra nézve, hogy mennyire elterjedt általában a míveltség. (*h*)

Ugyanezen eredményekre jutunk, ha az ó világ polgárisodása kiterjedését egybehasonlítjuk a keresztyén polgárisodásával, és ha figyelembe vesszük, hogy e határon belül mennyien részesültek az ó világnak –, mennyien osztoznak korunknak míveltségében.

Ha az ókor melletti lelkesedésünkben azt állítjuk is, miszerint az újabb korban a polgárisodás sehol sem emelkedett azon tetőpontra, mint Rómában, Karthágóban és Athénében, s hogy például az athenei polgárok tömege általában véve, a míveltség olyan föliára jutott, minőt hiában keresünk fővárosaink polgáraiban: mind ezt – azon alapos ellenvetések daczára, melyeket az ellen mindenkinek szükségkép emelnie kell, ha az ó történetek forrásaival elfogultság nélkül foglalkozik (?), – meg lehet engednünk, anélkül, hogy legkevésbé is megingatnék azon tételt, miszerint jelen míveltségünk magasabban áll. Amily kevésbé ítélni meg egy egész ország egálját és termékenységét egyes, a természet és mesterség által különösen kegyelt részeiről: oly kevésbé szolgálhat egyes középpontok míveltségi állapota egy egész időszakban a míveltségi fok mérvéül, és hogy meggyőződünk, mennyire háttérben áll még Italia és Görögország is korunk míveltebb államaihoz képest, csupán azon tényre kell figyelmeznünk, miszerint az ó kor polgárisodása, épen ahol legmagasabban állott, kizárólag a városokra volt szorítva, míg most egész országokra kiterjed, s hogy a legjobb időkben is mindig csak a lakosok kis részét tevék azon polgárok, kiknek műérzéke és politikai képzettsége felől annyit beszélnek, (*k*)

Mi Görögország és Italia azon roppant térhez képest, melyre a keresztyén polgárisodás kiterjed? Bármennyire fényesnek tessék ellóttünk az ó kor műveltsége, s bármi gyöngé világitásban tűnjék föl az újabbkoré: mégis sokkal nagyobb ma a fölvilágosultság. Ami fényt vetett az akkori világra, ma azon roppant térnek gyér világitására sem lenne elég; különben meg is világosítá vala, miután a világosság mennyiségére nézve, mely egy központból kisugárzik, nincs biztosabb mérv azon körnél, amelyre kihat. (1)

Mennyiben az emberi méltóság elismerése és becslése fokát a polgárisodás mérvéül tekinthetni, – s véleményem szerint is a leghelyesebb minden mérvek közt, mert ebből ismerhetni meg a különböző korszakok erkölcsi értékét: – e részben minden egybehasonlítás fölösleges a jelen és az ókor közt. Az emberi méltóság megbecsülése szükséges eredménye az egyenlőség elvének, s ennek csak ott lehetnek gyakorlati eredményei, ahol a népfölség és állam fölött van valami magasabb, ami minden emberrel közös. Mint az egyenlőség fogalma az 'ókorban kapcsolatban állott a polgárságéval, s ha az állam minden lakosának meg is adták volna, csak annyiban terjedhetett ki idegen országok lakosaira, mennyiben a különböző államok közt – mint például Görögországban – valamely községi kapocs létezett: úgy az ember méltósága becslése is az ókorban csak az állam polgáraitra terjedett. Az emberiség, mint egy nagy egész fogalmát, melynek jóléte és szerencsétlensége minden egyest érdekel, s melynek irányában

kötelességei vannak, méltán a keresztyénség hódítmányának lehet mondanunk.

Nem tagadom, hogy polgárisodásunk fejlődési folyamát tekintve, gyakran tespedés, sőt visszaesés momentumaira találunk.

Mint a folyam gyorsasága nem mindenütt ugyanaz, s hoszú folyása közben helyek jönnek elő, hol a víz nyugodni látszik: úgy a polgárisodás sem mindig egyforma gyorsasággal halad előre; vannak pillanatok a történetben, midőn a polgárisodás tere az ekével csak most fölhasgatott föld képét tünteti elénk, hol az előbbi korszak vegetatioja semmivé van téve, s még semmi új nem fejlődött. De valamint a folyam ezen tespedése, s a zöld csirák e semmivé tétele csak látszólagos: ugyanez az eset a polgárisodással, s csak nagyobb korszakokat kell egybe foglalnunk hogy meggyőződjünk, miszerint az emberiség, e látszatos veszteglés daczára, folyvást halad előre, s hogy minden tespedés, minden úgytetsző visszalépés egy ugyanakkor más tekintetben tett haladás által compensáltak.

Legvilágosabban láthatjuk ezt, ha a középkorra fordítjuk figyelmünket.

Divattá lőn a XVIII. században a középkort, és pedig az egész korszakot, melyet e néven értünk, a legnagyobb sötétség korszakának tartam: s mindazáltal tagadhatlan, hogy, ha nem egyes római tartományokra, hanem az összes emberiségre fordítjuk figyelmünket, ez időszakban is haladt a polgárisodás.

Ami mindenek előtt azon tudományokat illeti,

melyek a természeti erők ismeretével foglalkoznak, nem merészlek e tekintetben magam ítéletet hozni, s csupán arra hivatkozom, amit Humbolt Sándor a „Kosmos” második kötetében mond a természettudományok lassankint fejlődéséről a középkor folytán (*m*).

Ha a két korszak műemlékeit vizsgáljuk, meglehet, hogy több műbecset tulajdonítunk az ókoriaknak; de hogy a középkor büszke egyházai, azon hosszú tornyok, melyeknek magassága az egyiptomi gúlákkal versenyez, bizonyoságul szolgálhatnak, miszerint az emberiség a ezéljai elérése végett nyert eszközökkel a középkorban is tudott élni, szintoly bizonyos, mint azon tény: hogy amit e tekintetben a renaissance századában tőnek, mind csak a középkör folytán lassankint szerzett ismeretek által lett lehetséges (*n*), s hogy például a Péter-egyház, műbecsét mellőzván, technical szempontról mind fölülmulta az ókor műemlékeit. Ha egyéb tekintetben hasonlítjuk össze e két korszakot, nem lehet tagadni a haladást.

Az ókor míveltsége mindenesetre igen kis térre szorítkozott, s kiterjedésére nézve még a XV. század polgárisodásával is oly kevésbé hasonlítható egybe, a mint az ókor bármely egyes korszaka polgárisodását nem emelhetni bármely későbbi századé fölé, ha az emberi méltóság elismerésében és becsülésében keressük a polgárisodás mérvét, s a keresztyén polgárisodás korát egybevetjük a megelőzővel.

Még a népvándorlások korszakát is haladás korának mondhatjuk e szempontból. Zivatarként tódultak

az összes nyugoti birodalomra a germán fajú szilaj csapatok, s a tudomány és művészet némely művei semivé lettek a hódítás zavarában; de ha mellőzzük is, miszerint a világnak akkor, haladhatás végett új népek ifjú erejére volt szüksége, s a keresztyenség, a nyugoti birodalom földülása nélkül, alkalmasint itt is sok ideig azon alakot vette volna föl, mint a keleti birodalomban találkozunk azzal: tagadhatlan tény, hogy mindazon népek, melyek a római birodalmat megbuktatták, midőn összerombolák, amit a régi műveltség alkotott, egyszersmind maguk is annak körébe vonattak, s hogy az emberi méltóságot, ha csupán a győzők körében volt is elismerve, a népvándorlás legszilajabb korszakaiban is jobban becsülték, mint a római császárok legműveltebb korában.

Az ókort csupán egy tekintetben illeti a dicsőség föltétlenül a jelenkor irányában: a művészet tekintetében. De a művészet a műveltség bizonyos fokára mutat ugyan, azonban nem mérve a különböző korszakok polgárisodásának, s csak azt, amit a művészet a XV. és XVI. században hozza létre, vagy a franczia írók XIV. Lajos alatt írtak, kell egybevetnünk Lajos Fülöp kora termékeivel (o), hogy meggyőződünk, miszerint, általában a polgárisodás tagadhatlan haladása mellett, tetemes visszaesés történhetik a képzőművészetekben, s mindarra nézve, ami a gondolatok és értelmek kifejezésével foglalkozik. Minden oldalú nagyszerű haladás korszakai soha sem lehetnek kedvezők a művészetre nézve; hiányozván azokban, amit a művészet nem nél-

külözhet, bizonyos határozott eszmény, s a kifejezés tökélye annál inkább lehetlenné válik, minél terjedtebb az eszmék köre s az új fogalmak száma, melyekre kifejezést kell találni. Minden élénkebb haladás mellett ugyanazon látmányokkal találkozunk az emberi munkásság minden terén, mint Amerika őserdeiben. A szép érzékét háttérbe szorítja a szükséges érzelme. A művészet mindig oly korszakokban tön legnagyobb haladásokat, s alkotó legszebb műveit, midőn a míveltség általán véve gyors folyamában megállapodni látszék egy időre, s egyik nyugpontjára érkezett, (*p*)

A polgárisodás mérvét sokan az állam politikai intézményeiben is hitték kereshetni, s nagy részint ennek kell tulaj doni tanunk, hogy az ókor polgárisodásának föltétlenül elsőséget adtak a jelenkoré fölött. Ha mellőzzük a különböző államok közti viszonyt s azon arányt, melyben a teljes jogú polgárok száma az összes népességhez képest állott: az ókor politikai intézményeinek előnyeit már azért is bajos elvitatnunk, mert azon kor uralkodó eszméivel a legnagyobb összhangzásban voltak; amire a jelenkor államintézményeinél nincs eset. De miután – ha a polgárisodás megítéléséről általában van szó – e viszonyok közül egyet sem lehet szem elől eltéveszteni; miután különböző politikai intézmények előnyeiről a legeltérőbb nézetek uralkodnak, s a tiszta democrata államformáról átmenetelt egyeduralomra sokan szintűgy haladásnak tekintik, mint mások az ellenkezőt; miután a történetek minden korszakában különböző alkotmányformák voltak egyszerre a külön-

bőző államokban, sőt alig található egyetlen államot, hol az államszerkezet formáját hosszabb idő alatt gyakran ne változtatták volna: az alkotmány csupán egy népről szólva is – csak igen bizonytalan mérvet nyújt megítélni: hogy áll aránylag műveltsége? Több népre vagy az összes emberiségre bizonyos történeti korszakban épen nem alkalmazhatni, sőt azon nézet, miszerint minden haladást az államintézményekből kell megítélni, szükségkép oda vezet, hogy végre minden haladást tagadunk.

Gervinus újabban (*q*) azon tételt állítja föl, mikép *a történetekben és pedig nemcsak egyes államok, hanem az emberiség történeteiben szabályos haladást vehetni észre az egeseit szellemi és polgári szabadságáról többekére sőt sokakéra: valamint azon államokban, melyek egészen bevégezték életpályájukat, – a fejlődés ez emelkedő vonala tetőpontjáról lefelé visszasülyed a műveltség, szabadság és hatalom sokakról kevesekre vagy épen egyesre, s hogy e törvényt a történetek minden részében föltaladjuk.*

Előttem hibásnak tetszik e nézet, legalább az egyesek *polgári szabadsága és hatalma* ezen előhaladását sokakra, az államfejlődés folyama, amint Gervinus fölveszi, sem az ó-, sem az újabb korban nem mutatja.

Szerintem már a kiindulási pont is hamis, miután sem a dolgok természete, sem a történet nem igazolja azon tételt, hogy a kényúri államforma a többieket mind megelőzte. Valamint az ember, saját belátására hagyva, csak akkor emelkedhetik föl az egyetlen leg-

főbb lény eszméjére, ha az őt környező dolgok benső egybefüggését, a természet egységét fölfogta, s így a monotheismust – amennyiben az istenség felőli emberi nézetek eredetét nem kijelentésben keressük – mindig a szellemi fejlődés magasabb fokául tekintetni, amelyre csak lassankint azon mértékben emelkedünk, amint az egyes természeti jelenségek összefüggését beláttuk s a világegyetemet, mint egészet, fogtuk föl: úgy Kelet kényúri államszerkezetét, melynek – ezen elmélet szerint minden egyél) kormányformát meg kellett volna előzni, megfogni sem vagyunk képesek; hacsak föl nem vesszük, hogy az előtt már nagy államok léteztek.

Már pedig minden nagy állam mindig hosszas történet eredménye, mely a kisebb községek egy egészszé olvadását eszközlé lassankint: amiből következik, hogy ha a történetek mindenütt a kényuralmi formára vezetnének is vissza bennünket (r), még akkor is föl kellene tennünk, hogy más viszonyok főállása előzte meg szükségkép mindenütt azon állapotokat, melyek előttünk történetileg tudva vannak. Ha e viszonyokat az előttünk történetileg ismert fejlődési folyam szerint akarjuk megítélni, s föl vesszük, hogy Kelet nagy államai hasonló módon állottak elő, mint az ó világ és az újabb kor államai: föl kell tennünk, miszerint azon kényúri államszerkezetet, melyről a legrégebb történetekből értesülünk, olyas viszonyok előzték meg, milyeneket Homer vázol elénk Görögországban, s minőkkel a germán néptörzseknél találkozunk az újabb

kor kezdetén; de megfoghatatlan előttem, hogy a királyságban, amint az Odysseából tanuljuk ismerni, s átalánvéve a királyi hatalomban, mely az ókor köztársaságait megelőzte s melyet az ókor több írója a legrégebb államszerkezet gyanánt ad elő, vagy az őgerman törzsszerkezetben, melyet Tacitus rajzol, mint találhatni Kelet kényúri államrendéhez hasonló valamit. Azt sem foghatom meg, hogy a germánok első kiterjeszkedésétől és megtelepedésétől Európa különböző államaiban a hűbéri szerkezet megalapításáig miben álljon az egyesek uralmának átszállása sokakra: miután ki lehet mutatni a történetekből, miszerint azon uralom, melyet az ógerman királyság gyakorolt, sem oly sokakra nem terjedt ki, mint utóbb az egyes birodalmi hűbérnököké, sem intensive nem volt nagyobb azon kis körben, a melyre kiterjedt.

Azon korszakok történeteiben, melyekre Gervinus nézete támogatás végett hivatkozik, szintűgy föltalálhatni az ellenkezőt, sőt az újabbkor történeteire nézve épen ez az eset, miután azon pillanattól fogva, midőn a germán népeknél, mint Tacitus értesít bennünket, mindenki hivatva volt a fontosabb ügyekre befolyni, sőt azon intézményektől fogva is, melyekkel nagy Károly korában találkozunk, a hűbéri szerkezeten át egész a XVIII század kezdetéig minden államban, melyeket germán népek alkottak, épen az ellenkező folyamat vehetni észre: tudniillik a szabadság és hatalom átmenetét sokakról kevesekre, végre egyesre.

Gervinus ugyan, hogy ez ellenvetéseket kikerülje,

azon nézetből indul ki, hogy a bitorság (tyrannis) Görögországban s a korlátlan uralom korunkban csak eszközül tekinthető, mely az uralom átszállását az aristocratiáról a democratiára közvetíti; de ha Görögországra nézve meg is akarnók ezt engedni – habár ez sem lehetséges, miután legalább a dór államokat illetőleg kivételt kellene tennünk, s az oly bitorságot, mely két századig tart, csak nem tekinthetni átmeneti állapotul azon democratiára, mely addig sem tart, – ha mint mondók, a görög bitorságban csupán a görög democratia előcsarnokát akarnók is látni: hogyan egyeztethetjük meg e nézetet Róma történeteivel?

Róma hét királyáról a legkülönbözőbb nézeteket állították föl; még lételöket is megtagadták, s csupán mythoszi személyeket akartak látni bennök: de hogy hatalmuk nem volt kényúri, s hogy ennél fogva a köztársaság alapítása által – ha csupán az aristocrazia győzelmét látjuk is abban a népszerűletlen királyság fölött – nem kényúri hatalom szállá át egyesről többekre, szintoly kétségtelen, mint az, hogy a római democratia, igényei kivívása végett nem a bitorságot használta, sőt inkább azután következett ez, úgy hogy, ha egy államformát csupán átmeneti fokozatul tekintünk egy másikra, inkább a democratiát kell olyan formának vennünk föl, mint amely, rövid főnállásával, csupán a kényuralom bevezetéséül szolgált.

Az újabb kor történeteit pedig azért nem hozhatni föl ez állítás mellett, mivel még nem áll ellöttünk bevégett egészként, s azon kérdést illetőleg: minő vég-

eredményekre vezetend a korlátlan egyeduralom, mit e pillanatban, legalább a legtöbb államban, az újabb kor politikai fejlődése eredményeül kell tekintenünk, – lehetnek ugyan vágyaink és reményeink, de nem hozhatni föl tényeket, miknél fogva azt egész bizonyossággal eldönthetnők.

Amily kevésbé mutathatni ki általában az emberiség történeteiben, hogy a polgári szabadság szabály szerint száll át egyesekről többekre és sokakra, sőt miután azon kényúri államintézmények, melyektől az emberiségnek az ó- és a középkor rabszolgaságra alapított államaira kelle előhaladnia, ugyanazon helyeken maig főállanak, s általában majd mindig volt egyszerre democrata, kényúri és egyeduralmi állam; szintúgy nem található egyetlen államot is, melynek történeteiből, a tények elferdítése nélkül, ezt kimutathatnók.

Az összes politikai történet számos változást mutat, melyeket azonban nem lehet bizonyos törvény szerint sorozni. Amint az államhatalom egyről gyakran a polgárok egyetemére megy át, Szintúgy történik néha az ellenkező, s aminek bizonyos esetben többszázados fejlődésre van szüksége, rögtön előáll más viszonyok közt. Alig gondolhatni oly államformát melyet már gyakorlatilag meg nem kíséreltek volna: mindeniket átmeneti fokozatul tekinthetni bármely másakra, miután legtöbb esetben azt mutatja a történet, hogy egyszer már szolgált ily fokozatul. Aki különböző korszakok politikai intézményeiből akarja az emberiség haladását megítélni, végre kétségbe kellene esnie az iránt. Örö-

kös körben-forgás tűnik mindenütt elénk, nyugtalan ingadozás ide s tova, mint az ingának hullámozása. De következnek-e ebből, hogy általában nincs előhaladás?

Nézzétek az órát! Mindenekelőtt a pendulum zaja és ingásai vonják magukra figyelmünket. Sok utazó beszéli, mi borzadást szült mindig a hajó cronometerének látása a vad emberek közt, kik annak mozgásában életet véltek látni; s aki nem ismeri az óra használatát, bizonyára sok ideig semmi egyéb mozgást nem vesz abban észre. Minél tovább szemléli járását, annál nagyobb unalmat érez, annál kevésbé foghatja meg a mester célzatát, ki nagy mesterséggel ily művet alkot, a melyben annyi kerék van egymásba illesztve, hogy egykis petyegést s némi haszontalan mozgást idézzen elő. Merőben így vagyunk a világtörténettel. Mindenekelőtt a politikai események zaja, nyugtalan mozgalmak vonja magára figyelmünket, s aki nem lát egyebet, boszuságot érez a két szélsőség közti örökös ingadozások fárasztó látmánya miatt. De amily kevésbé a pendulum ingásában kell keresnünk az óra sajátképeni mozgását, sőt inkább csupán eszközül kell azt tekintenünk, mely a mutatót, habár alig észrevehetőleg, tolja mindig előbbre: szintoly kevésbé kell az emberiség történeteiben szemlélhető haladást azon nagy hullámozásban keresnünk, mely szerint egyes nép, vagy az összes emberiség az ellenkező államformák közt hányatik idestova.

Ez ingadozások, ez ellenkező mozgalmak daczára az állam-élet terén, folyvást növekedett az emberek

uralma az anyagi természet fölött, szaporodott a míveltség részeseinek száma, s emelkedett az emberi méltóság érzete, – s épen ebben kell keresnünk a polgárisodás mérvét.

Innen következik az: hogy az emberi fejlődés törvényét a polgárisodásbani lassú előhaladásban találjuk föl.

A soha nem változó tények hosszú sorának szemlélete vezetett bennünket e törvény ismeretére. Ugyanazon út, melyen a tudomány minden eddigelé ismert természeti törvényt föltalált, és e szerint csak akkor vonhatjuk józanul kétségbe létezését, ha tényeket mutatnak, melyek e törvénnyel ellentétben állanak.

Mily fontos e törvény világos ismerete a gyakorlati életre, könnyen megítélhetjük.

Valamint mihelyt földünk mozgásáról meggyőződünk, azonnal lehetővé sőt szükségessé lett, e mozgalom irányát is kiismernünk: úgy, ha egyszer e haladás tényét elismerjük, e haladás irányát is a legnagyobb biztossággal meghatározhatjuk. Csak a tespedés elmélete marad előttünk szüntelen bizonytalanságban.

JEGYZETEK A II. FEJEZETHEZ.

(a) A „Lib. Ecelesiastici. 18. 7. 8. 1. mutatja, hogy a pátriárkák hosszas életkora a zsidóknál is ritka kivételek közé tartozhatott. „Numerus dierum hominum, ut multum centum anni.” Psalm. 90. 10. a következőt olvassuk: „Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni. Si autem in potentatibus octoginta anni.”*

(b) Ameddig művelődésünk története visszanyúl, az emberek mindig foglalkoztak érzékfölötti dolgokkal, elmélkedtek az istenség, az ember földi rendeltetése és jövője, az emberi természet ellentétei, s azon erkölcsi törvények fölött, melyeknek saját érdekében alá kell magát vetni. De a mire e részben különböző időkben eljutottak, nem vehetni a haladás mérvétül, részint mivel az emberi léleknek e téren igen szűk korlátai vannak, részint mivel (kijelentés folytán avagy szükségből) korán eljutottak azon erkölcsi törvények ismeretére, melyek nélkül társadalom nem állhat fön; s a mennyiben változásokat tapasztalunk ezekre nézve, csupán a hit dönti el: mennyiben tekinthetni haladásnak e változásokat.

(c) Miután az anyagi világ, bármit tegyünk, mindig befolyással van szükségkép az emberiségre: ha nyügeitől szabadabbakká akarjuk tenni magunkat, nem azon eszközöz hozz kell folyamodnunk, hogy a léleknek föltétlen uralmat tulajdonítsunk, s mint a stoa, megvessük az anyagi világ befolyását; hanem abban, hogy értsük s értelmünk által hatalmunk alá igyekezzünk vetni a bennünket környező világot.

(d) ((/)) Fölöslegesnek tartom a főnebbi tételek bővebb bi-

zonyításába bocsátkozni, miután egyetlen alapos okot sem tudok, amit föl lehessen hozni azon állítás ellen, hogy e viszonyokat a polgárisodás mérveitől tekinthetni. Azoktól várom ily okok fölhozását, akik czáfolatra méltatják e munkát.

(e) Hogy mindazon előhaladások daczára, melyeket a régiségtan félszázad óta tőn, megfejtik-e Egyiptom és Assyria irrott emlékeit annyira, miszerint azok által ama rég elenyészett népek szellemi és társadalmi életébe tisztán bepillant-hassunk, legalább is igen kétségesnek tetszik előttem, azok után, a miket már Herodot mond ez emlékek felől, melyeket már az ő korában maguk a papok sem igen értettek. Abból, ami eddig előttünk fekszik, mindenesetre azon következményt vonhatjuk, hogy Egyiptom polgárisodása – ha a görög polgárisodás egyedüli anyjául akarnók is tartani, igen messze áll e mögött. Amit ez óriási műemlékek építési módjáról tudunk, mind azt mutatja, hogy nem magasabb erömütani ismereteknek, hanem ezerek tömeges erőfeszítésének köszönik létüket: minél fogva épen nem a természeti erők ismeretében tett előhaladás, hanem inkább a korlátlan uralom jeléül kell azokat tekintenünk, melyek épen a műveltség kevesekre szorítását, és az emberi méltóság és tevékenység kevésrebecsülését, s így a valódi műveltség alacsony fokon állását mutatja.

(f) Cato írta fiához: „Jurarunt inter se barbaros necare omnes medicina. Et hoc ipsum mercede faciunt, ut tides iis sit, et facile disperdunt. Nos quoque dictitant barbaros, et spurcius nos quam alios opicos appellatione faedant. Interdixi de medicis.” Plin. XXIX. I.

(g) Feloldhatlan kapcsok fűzik az embert az anyagi világhoz, uralkodnia kell afölött, vagy rabszolgája lenni annak, s a mely mérvekben az anyag fölött uralkodik, csak annyiban emelkedhetik amaz erkölcsi szabadságra, mely a magasabb műveltség alapföltétele.

(h) Amint a természeti erők ismeretében tett előhaladás nem egyesek műve, s miként például sok ezer értelmes ember vizsgálódásaira van szükség, hogy csak egy mozdonyt (locomo-

tive) készítsenek: szintoly lehetetlen ez ismeretek használata. ha föl nem tesszük, hogy számosan vannak, akik legalább is a műveltség bizonyos fokára emelkedtek.

(i) Az ókor nagyobb polgárisodása bizonyosságul gyakran kiemelik Sicilia, egyes görög szigetek és gyarmatok által elfoglalt vidékek nagyobb népességét. A nagy népesség mindenestre a földművelés előhaladására szokott mutatni, s a mennyiben ez a műveltség nagyobb fokát föltételezi, magasabb polgárisodás jele (kereskedő népeknél, és a hol a népességet, mint Romában, idegen munka táplálja, bizonyára nem az); azonban Holland és Belgium népességét, főleg ha az égalji viszonyokat is latba vetjük, úgy hiszem párhuzamba állíthatjuk az érintett adatokkal Sicilia népessége felől. Egyszerűsmond azon panaszok, melyeket Itália néptelensége iránt találunk a régi íróknál, eléggé mutatják, miszerint Róma népessége csak a tartomány rovására növekedett, s Italia akkor kevesebb embert táplált, mint korunkban, noha, legalább részben, gyér népességgel bír. Azon seregek létszámából pedig, melyeket Görögország a persa és peloponneszusi háborúk alatt kiállított, hasonló bizonyossággal következtethetjük, hogy Görögország népessége – mindamellott, hogy szigetei oly hihetetlenül túlnépesedettek voltak kiterjedésökhöz képest, – aránylag sem Anglia, sem Német- avagy Franciaország népességével nem állja ki a versenyt.

(j) Gyakran fölhozzák például azon gyümölcsársusnőt, ki egy vevő kiejtéséről azonnal megismeré. hogy nem athenei. Nem vitatom, mennyiben tekinthetni ezt a nép magasabb műveltsége mérlegéül. Az atticismust ugyan csak az athenei gyümölcsársusnőnél találjuk föl, azonban azt hiszem, hogy egy párisi gyümölcsársusnő szintűgy megismeri kiejtéséről a vidéki embert, mint a bécsi nő is a szászt és württembergit. De ha e ténynek oly nagy fontosságot tulajdonítanak: azon sokszor említett athenei teljes jogú polgárról sem kellene megfeledkezni, a kinek Aristides, midőn száműzetéséről volt szó, maga volt kénytelen nevét a cserépre fölírni, mivel az érin-

tett polgár nem tudott írni. Átalában, hogy igen ragyogó fogalmat ne csináljunk magunknak az athenei nép politikai képessége felől, jó felütnünk Aristophanest, ki talán kissé torzított, de alapjában hü képet ad az akkori nyárspolgárról. Demosthenesben és más szónokokban is sok tanúságot találunk e részben. Schmidt egy szellemdús művében: „Die Geschichte der Freiheit in den ersten Jahrhunderten des Christenthums” igen sok észszel igyekvék megmutatni, hogy az 6 világ irodalma szintúgy el volt terjedve, s annál fogva, szintoly hatással volt a polgárisodásra, mint korunké. Bármi elmésen állít is egybe okoskodásait, s bármint igyekvék megmutatni, hogy az irodalom akkor tágasabb körre volt hatással, mint rendesen fölteszik: mindazok ellenében csupán azon tényre hivatkozom, melyet Humboldt idéz „Kosmos”-ában (2. k. 224. 1.), hogy Strabo nagy műve a római ó világban egész az V-dik századig szinte ismeretlen volt, s még a sokat egybegyűjtő Plinius sem használta.

(l) Mint a körülte levő műveltségi fokozat mindig jelentékeny befolyással van az egyesnek szellemi fejlődésére: még inkább ez az eset egész népeknél. Egy nép megelőzheti a többieket mind, de csak bizonyos fokig. A legnagyobb világ szintoly kevéssé érintkezhetik a teljes sötétséggel, mint a legnagyobb műveltség a legnagyobb nyerseséggel: mert kölcsönös hatással van egyik a másikra, s amint a legműveltebb népek gyarmatosait környezetök befolyása következtében vissza látjuk esni, úgy minden nép műveltsége – ha ki is lehetne magyaráznunk, hogy egyes népre szorítkozva nagyobb műveltség fejlődhetik ki azon mértékben marad hátra, sőt süllyedhet vissza, minél alantabb fokán állanak a polgárisodásnak azon népek, melyekkel érintkezésbe jó.

(m) „Es liegt nicht in der Bestimmung des menschlichen Geschlechtes, eine Verfinsterung zu erleiden, die gleichmässig das ganze Geschlecht ergriffe. Ein erhaltendes Prinzip nährt den ewigen Lebensprozess der fortschreitenden Vernunft.” Kosmos. II. k. 268. 1.

(n) „A népelet minden egyes korszakában kitetszik, hogy ami csak az ész haladásával, az értelem tökélyesedésével összefüggésben van, mind a megelőző századokban gyökerezik; s ama fölosztás korszakokra, melyet az újabb történetírók szentesítettek, csak azon jelenségek és tények elkülönzésére vezet, melyek lánczolatossá egybefüggésben vannak egymással.” Kritische Untersuchungen über die historische Entwicklung der geographischen Kenntnisse von der neuen Welt stb. Übersetzt von J. L. Ideler. I. k. 70. 1.

(o) Hogy a stylus maga az ember, egyes emberre nézve áll, némi részben; de soha sem alkalmazható egész korszakokra. Egy korszak stylusát, melyből jellemét megítélhetjük, a nép kifejezőmódjában kell keresni, s ezt nem találjuk föl az irodalomban.

(p) Rendesen az ellenkezőt állítják. Hogy a művészet a tudományt, a költészet a prózát megelőzi, szintoly általánosan elfogadott tételek, mint azon állítás, miszerint a magasabb polgárisodás korszakai mindig a kétely korszakai egyszersmind, mi által ama kétségteleneknek állított tényeket indokolni törekszenek. Miután a haladás szakadatlan, nincs nehezebb dolog, mint bizonyos korszakokra szaggatni azt. Minden korszak magán hordja a megelőzőnek maradványait, s a következőnek csiráit, s majd mindig lehetlen meghatározni azon pontot, ahol az előbbi műveltségi korszak megszűnik, vagy a fejlődő kezdetét veszi. De hogy mindé mellett polgárisodásunk összes fejlődését bizonyos korszakokra oszthatni, melyek közül mindenik különös jellemmel bír, s melyek közül mind egyiket tisztán meg lehet uralkodó eszméinél fogva különböztetnünk a többiektől, – nem szenved legkisebb kétséget; s ha azon időpontra nézve, ahol a régi világ polgárisodása megszűnik, szintoly kevéssé hozhatni föl pontos évszámot, mint arra nézve: hol záródik be a középkor s veszi kezdetét a renaissance? mindazáltal senki sem tagadhatja, mikép e korszakok közül egészben mindeniket meg lehet különböztetni a megelőzőtől összes jellemére nézve, s hogy a korszakokra

osztást épen a művelődési történetekben nem nélkülözhetjük. De ha a művelődés történeteit korszakokra osztjuk, azonnal át kell látnunk a főbbi tételek helytelenségét, miután azon állítás, hogy a költészet a tudományt, a művészig szép a gyakorlatilag hasznost, a hit a kételyt megelőzi, csak anynyiban igaz, a mennyiben a művelődés két korszakára, vagy jobban mondva, egy korszaknak a másikba átmenete szakára fordítjuk figyelmünket.

(q), „Einleitung in die Geschichte des 19. Jahrhunderts.”
15. lap.

(r) Nem ez az eset. Ismereteink a zsidó nép történeteiről, sokkal nagyobb körülményesség mellett, szintoly messze mennek vissza, mint más nép történetei, s e nép legrégebb történeteiben nyoma sincs a kényúri államszerkezetnek. Szintoly kevésbé mondhatni egyedúri korlátlan hatalomnak a papi uralmat, amint Egyiptomban főnállott, s amit Herodot III. 80-87 a kényúri államszerkezet keletkezési módjáról Persiában mond, – a feltűnő görög színezet daczára is – annyit mindenesetre mutat, hogy Persia államintézményeit sem tekinthetni oly eredeti viszonyoknak, melyekkel az államalakulás azon tartományokban kezdődött.

III. FEJEZET, A haladás törvényei.

Az emberiség és a föld története nemcsak a részben hasonlítanak egymáshoz, hogy mindkettőben folytonosan tartó átalakulást, folytonos fejlődést találunk mindig tökélyesb organismusra: az átalakulás módjára nézve is van némi hasonlat a kettő közt.

Mint a föld felülete nagy forradalmak nyomaira mutat, melyek alakját megváltoztatták, amint vannak korszakok, melyek alatt a rázkódások hoszú sora következében óriási hegylánczok keletkeztek, tengerek megváltoztatták medreiket s állat- és növényvilágban tömérdek új organismus állt elő, míg mások elenyésztek; de az átalakulás munkája nem szorítkozik ez erőszakos forrongás korszakaira, hanem számos kisebb természeti esemény, sőt az örökké munkás természeti erők működése által is lassankint folyvást tart: ugyanezt találjuk az emberiség történeteiben is. Ama nagy forradalmakon kívül, melyek az összes emberi viszonyokat egyszerre megváltoztatják, az élet minden viszonyát

kisebb események, sőt az emberi fogalmak lassankint fejlődése s a naponkinti törekvések is észrevetlenül de tetemesen módosítják; s a ki két korszakot figyelmesen egybe akar hasonlítani, úgy fogja találni, hogyha a közbenső időszak még oly meddőnek látszik is eseményekben, mindazáltal a nézetekben és viszonyokban, általában véve az emberi lét minden körülményében nagy változások történtek az alatt.

Még szellemünk korlátai is ugyanazok ama törvényeket illetőleg, mik szerint e változások a természetben és az emberiség körében véghez mennek.

Bizonyos általános természeti törvények ismerete, a vulcanicus erő okozta jelenségek szemlélete, s általában azon erők figyelmes vizsgálata által, melyek földünk fölüllete lasankinti átalakulásán működnek, fogalmuk lehet arról is: mi módon történhettek ama nagy földrászkódások? de pontosan sem az idejét, sem módját nem mondhatni meg a múltra nézve, s még kevesbbé lehet előrelátni, mily alakot vészen földünk fölüllete egy új nagyszerű catastropha esetében, és így ismeretünk köre akkor is rendkívül korlátolt, ha azon törvények kutatására fordulunk, mik szerint a nagy forradalmak történnek, melyek az emberek minden viszonyát egyszerre átalakítják. Itt is ugyanazon erők működése tűnik föl nagyban, melyeket a kisebb eseményeknél szemlélünk; de hogy mikor és mely terjedelemben történnek e forradalmak, s minő eredményei lesznek, mindez túl fekszik tudomásunk körén. Tudományunk e tekintetben csak arra szorítkozhatik, hogy

azon tényből, miszerint az emberiség több ily forradalmat tapasztalt, a jövőre nézve következtést vonhat szintoly nagyszerű események valószínűségére.

Más dolog, ha azon törvények kutatására fordítjuk figyelmünket, mik szerint az emberi viszonyok *lassankinti átalakulása*, a polgárisodás lassankinti haladása történik. Mert ha azon nagy befolyás következtében, melyet az akarat szabadsága minden emberi viszonyra gyakorol, soha sem találhatjuk föl itt azon szabályszerűséget, a melylyel a természet vizsgálása közben találkozunk, s ha ennél fogva a polgárisodás haladását soha sem is számíthatni ki azon pontossággal, mint például azon hátrálást, melyet a Niagara zuhatagai tőnek egy század alatt, s tesznek a jövőben: két ezredév történeteiben a tények roppant sora áll előttünk, mikből minden előttünk tudva levő haladás törvényeit szintoly bizonyossággal elvonhatjuk, amint e tényekből általában következtést lehet vonnunk a haladás létre.

Melyek immár e törvények?

IV. FEJEZET,

A haladás első törvénye: minden haladás különböző egyénségek érintkezésétől függ.

A történetek által egészen kétségtelennek bizonyított tény, hogy a haladást mindig csak a különböző erők és eszmék ellentéte eszközli. Nem szükség, hogy az ellentétben álló erők egyensúlyban álljanak: az is mindegy, helyesek-e avagy nem az eszmék, melyek uralomért küzdenek, s miként a hajó gyöngé, sőt lát-szólag ellenkező szél mellett is előre vitorlázhat: gyakran oly eszmék is lényegesen előmozdíták az emberiség haladását, melyeket merőben hamisaknak ismertek el utóbb. Csak ott nincs semmi haladás, ahol nincsenek ellentétek; a haladás mértéke pedig mindig attól függ: mily kiterjedésben találják föl ez ellentéteket valamely társadalomban.

Görögország előhaladása mindig tetemesb vala, mint Rómáé. Minek okát – mint másutt már megmutattam – nem a görög nép fensőbb tehetségében, hanem azon ellentétek sokaságában kell keresnünk, melyek közt e nép kifejtődött. Miután a görögök val-

lása a képzelem hite volt, mely sem a lelket, sem a szívet nem volt soha képes teljesen kielégíteni, soha sem is volt oly nagy hatása a társadalomra, hogy azon ellentét, melybe a bölcselmi eszmék a vallással jöttek, haladást idézhetett volna elő minden tekintetben; (a) annál általánosabb és erősebb volt az ellentét a politikai élet körében. Görögország minden részében, a nép minden rétege közt megvolt ez ellentét, s ennél fogva a haladás is kiterjedt Görögország minden részére. Mielőtt Róma egész Görögországra kiterjesztette uralmát, az ellentétek elenyészésével megszűnt a haladás is, csupán a tudomány terére szorítkozott, hol a görögkeleti és keresztyén fogalmak érintkezése hatalmas ellentéteket idéztek elő, míg végre a keresztyénség ez ellentéteket is, s azokkal a haladást e téren is megszüntette.

Romában is a folytonos ellentéteknek tulajdoníthatjuk annyi ideig a szüntelen előhaladást. Külviszonyait illetőleg először a körüle fekvő kisebb községekkel, majd Italiával, Karthágóval s majdnem az egész akkor ismeretes világgal ellentétben látjuk Rómát; benn a királyság és patríciusok, a patríciusok és plebejusok, a birtokos osztályok és a proletárság, Róma és a tartományok, végre a köztársaság és impérium állanak egymással éles ellentétben. Miután Róma hétszázados küzdés után az egész világot meghódította, midőn a császársággal a legtöbb benső ellentét megszűnt, vége lőn a haladásnak is; ennek útját is örökre bezárták Janus temploma ajtaival Augustus alatt.

A keresztyénséggel új ösvényeket tört a polgárisodásnak az emberiség, de lia az előhaladás a keresztyén polgárisodás folyama alatt nagyobbá lőn, mindenre kiterjeszkedve, és sokkal hoszasabb időre nyúlt, mint az ó-korban: azon körülményekben kell okát keresnünk, mert összes polgárisodásunk folyama alatt mindig voltak hatalmas ellentétek.

Azon pillanattól fogva, midőn a keresztyenség a pogány világgal szemközt föllépett s megindult a harc, melyben a világ régi urát végre legyőzte a barbár népek ifjú ereje, a keresztyén polgárisodás egész folyama alatt folyvást ellentétekkel találkozunk, és pedig az élet minden körében, melyek mindenütt lehetlenné tevék a tespedést.

A császár és a pápa és az egyetemes egyház, ez és a nemzeti egyházak, a catholicismus és a reformatio, a királyság és aristocratia, az aristocratia és polgárság, a községek és az egyén, az emberi nem vagy legalább a keresztyenség egységének eszméje s a különállásra törekvés, minden népnél szintúgy mutatkozik, mint a népiség eszméje az egyének teljes önállósága igényeivel jó összeütközésbe, – ezen ellentétekkel találkozunk az egész keresztyén polgárisodás folytán s tagadhatlan tény, hogy a haladás aránylag mindig annál nagyobb volt, minél erősebben léptek föl amaz ellentétek egymás ellen, (ö)

Minden ellentét csak úgy képzelhető, ha az egyes eszmék vagy érdekek képviselőiül külön egyéniségek állanak szemközt; miből következik, hogy ha a haladást

mindig csak különböző eszmék és érdekek ellentétele mozdíthatja elő: minden haladás csak akkor lehetséges, ha *különböző egyéniségei: állanak kölcsönös érintkezésijén egymással.*

S úgys van.

Az egyes szellemi kifejlődése mindig azon érintkezésektől függ, melyekben más egyénnel áll. Ha még oly kitűnő adományokkal látta is el a természet, sohasem fejlődhetnek azok ki, ha elszigetelten áll, sőt visszaesést vehetni észre, mihelyt el van szigetelve. Csak akkor jó az ember ereje öntudatára, ha érintkezésbe lép másokkal, csak az hozza működésbe kedélye tulajdonait, s csupán a kedély viheti a lelket termékeny tevékenységre. Az ember szellemi tehetségei megannyi villanyszikra, melyek a galvanicus telepből fejlődnek ki, s melyeket mindig csak különböző elemek érintkezései idéznek elő.

Amit egyeseknél látunk, ugyanezt találjuk egész népeknél. Egy népiség sem fejlődhetik, bármi tehetségekkel legyen megáldva, magasabb műveltségre, mi g elkülönözve áll, s a már műveltebb nép is hátramarad, sőt visszasülyed a polgárisodás pályáján, mihelyt gyérbek lettek vagy épen megszűntek érintkezései másokkal. Mert amint az egyeseknél, ha érintkezésekbe jönnek, a fogalmak nemcsak azáltal szaporodnak, hogy mindenki idegen fogalmakat sajátít el, hanem az által is, hogy különböző fogalmak találkozása mindig új fogalmakat idéz elő: ugyanezt tapasztaljuk a népeknél. Elszigetelt népek, kivétel nélkül, a polgárosodás leg-

alantabb fokán állnak. Ahol a polgárosodás első nyomait találjuk, ott az azelőtti érintkezések nyomai sem hiányzottak soha. Még a sandvichi sziget lakosainál is kimutathatók azok; a Mexicohan és Peruban talált polgárisodást illetőleg nem szenved kétséget e tény, miután az ősmondák idegen nép-bevándorlásokra visznek bennünket vissza, s az állam rendezését, a vallást, a földmívelést, általában mindent, amiben Peru és Mexico elfoglaltatásakor a többi amerikai népeket fölülmúlta, a nép maga ezen hódítóknak tulajdonítja. (c)

Nem szükség, hogy egyenesen nép és nép közt történjenek azon különböző elemek érintkezései, a melyektől függ minden haladás. Mint a vándor madarak magokkal viszik némely növény magvait, s azon szigeten, a hol rövid pihenést tartanak, idegen vegetatio csiráit szórják el: úgy vitték át egyesek gyakran egyik nép eszméit más népekhez, s mély jelentősége van a mondanak, mely szerint az ó-világ minden nagy törvényhozója és gondolkodója utazásban töltötte élete nagy részét. Ily egyenes és közvetlen érintkezés nélkül soha sem mutathatunk ki valódi haladást, miként egyszersmind a haladás is ott volt legélénkebb, ahol ilyes érintkezések voltak. Azon tény, miszerint a száraz-földi népeket a szigetek vagy széles, hajózható partok lakosai mindig megelőzték a műveltségben, szintén csak azon befolyásból magyarázhatni meg, melyet a más népekkel érintkezés s azért a közlekedés könnyüisége gyakorol szükségkép a polgárisodásra, miként ez oknak kell tulajdonítnunk azon nagyobb előhaladást is, melyet a

vegyes népek tőnek a polgárisodásban. Mivel az ily népek különböző elemekből állanak, s a különböző egyéniségek érintkezései itt leggyakrabbak: épen azért élénkebb szükségkép itt a haladás, mint az egy törzsű népeknél.

Mindaz tehát, ami gyéríti vagy egészen meg is szünteti a különböző egyéniségek érintkezéseit, szükségkép megállapodásra vagy visszalépésre vezet a polgárisodásban.

Ismeretesek a teljes zárkózottság eredményei; China neve közmondássá lőn e részben, s amely törvényhozók, papok vagy uralkodók a létező állapot változatlan föntartására törekedtek, mindig igyekvének akadályozni az érintkezést mindennel, a mi idegen, épen azért, mivel meg voltak győződve, hogy a főnálló változatlan föntartása (s csak ebben áll a tespedés) csupán akkor lehetséges, ha az idegen elemekkel minden érintkezést megakadályozhatni. Nagy részint ez oknak tulajdoníthatni a kényúri államformák elismert rősz befolyását a haladásra. Mivel a kényúri államforma lehetlenné teszi a szabad egyéniség lételét, s mivel minden egyéni sajátságot el akar törölni, magát biztosítani törekszik idegen befolyások hatásai ellen: épen azért mindig akadályozza a haladást. Ahol az egyes korlátlan hatalma, vagy mivel területileg keskeny határok közé volt szorítva, vagy egyéb okoknál fogva (*d*), nem akadályozhatta meg, hogy éles kifejezésű egyéniségek ne legyenek, s azok egymással ne érintkezzenek, ott a haladást sem szakíthatá az félbe, s (hogy csupán egykorbeli és rokon népeket említsünk) például Siciliában,

minden zsarnoki uralom mellett élénkebb haladást találunk, mint Spartában: mivel az elvesek uralma rövidebb ideig tartott s kisebb körre szorítkozott amott, hogysen az egyéni sajátságok megsemmisítése az egyes államok körében is sikerülhetett, vagy az idegen államoktól csak törekedtek volna is magukat elkülönözni; míg Spartában Lykurg törvényhozásának befolyása által mindkettőt sokkal inkább elérték, mint Görögország bármely más államában.

Ugyanezt mutatja maga azon tény is, a melyet rendszeren fel szoktak hozni a végtelen haladás ellen, s mire világfájdalmas századunkban különös előszeretettel mindig megint visszatérnek; miszerint minden polgárisodás, mihelyt tetőpontját elérte, megint visszasüllyed, és pedig azon tetőponthoz képest, a melyre emelkedett; mert ha valamely nép hatalma alá veté mindazon népeket, melyekkel azelőtt érintkezésben állott, s nyelvét, vallását, erkölcsét és törvényeit rajok kényszeríté, vagy ha egy polgárisodás lassankint minden népre kiterjed, melyek kölcsönös érintkezésben állnak egymással; e népek sajátságait mindnyáj okkal közös műveltség válta föl, mint például Róma uralmával volt az eset, vagy a görög műveltség általános elterjedésével kevéssel a keresztényiség föllépése előtt: (e) ekkor meg kell szűnni a haladásnak, nem azért mivel a polgárisodás elérte azon tetőpontot, melyen túl haladnia embernek nem adatott; hanem mivel az osztályok és nemzetiségek nivellírozása a haladás föltételeit is semmivé tette.

Akár a haladás, akár a tespedés korszakaira for-

dítjuk figyelmünket, mindenütt tisztán láthatjuk, minő befolyással van a különböző egyéniségek érintkezése a haladásra, mindkét út azon meggyőződésre vezet bennünket, miszerint *minden haladás a különböző erők és érdekeli ellentételének eredménye, vagy ami egy aszal, az önálló egyéniségek érintkezéseinek eredménye.*

S ez az első törvény, melyre egész népek vagy korszakok műveltségi történeteinek alapos vizsgálata vezet bennünket.

JEGYZETEK A IV. FEJEZETHEZ.

(a) A classicus ókor vallása ezen sajátágának – mely miatt oly könnyen vett föl idegen hitfogalmakat, s a honnan magyarázható az ó világ sokat magasztalt türelmessége is – kell tulajdonítunk, hogy az ellentétek e téren mindig igen erőtlének voltak, s a vallás akkor csak oly keveset tön a haladás előmozdítására. Csak oly vallások, melyek mint a kereszténység, sokkal inkább pozitívok, hogysen a bölcselemi eszmékkeli harcban azokban fölolvadjanak, s melyek nemcsak a képzelmet, hanem a kedélyt is betöltik: – csak ily vallások idézhetnek elő erős ellentéteket, s mozdítják ekképen elő valósággal a haladást.

(b) Mint Róma, és Görögország történetei mutatják, az érdekek ellentéte is előmozdíthatja a haladást, de a dolgok természete hozza magával, hogy az érdekek harca mindig egyik érdek vég győzelmére, a többiek elnyomására s az ellentétek megszüntetésére vezet szükségkép; csak a vallás-szentesítette elveket lehet ugyan legyőzni, de nem lehet megsemmisíteni: befolyásuk a haladásra annál nagyobb, minél hatalmasabb ellentéteket kell leküzdeniük.

(c) Ha a polgárisodat kezdetéről különböző népeknél a főnmaradt mondákat vizsgáljuk, úgy találjuk, miszerint a polgárisodásról, ahol nem az istenektől származtatják, mindenütt azt tartják, hogy idegenek hozták be. Miután az utóbbi általánvéve, szintoly lehetetlen, mint az első, mert egy oly népet kellene fölvennünk, mely minden másokkal közíe polgáriso-

dását: úgy látszik, hogy éppen azon monda általános elterjedése, mely minden nép polgárisodását idegenektől származtatja, mutatja azon tény általánosságát, miszerint a polgárisodás nyomait minden népnél csak bizonyos pontig kísérhetjük midőn idegen népekkel jött érintkezésbe; mivel éppen ez érintkezések által származott a műveltség.

(d) Bár a kényúri hatalom kis államokban mindig legnyomasztóbb az egyesre nézve: mindazáltal soha sem lehet az oly ártalmas a haladásra nézve, mint a nagy államokban, mivel kisebb államokban nem vihetni ki, hogy minden idegen államokkai érintkezéstől el legyenek zárva; de éppen ezen tény bizonyítja, hogy nem a nyomás nagysága, hanem a különböző elemek érintkezésének megszüntetése által vezet a kényuralom tespedésre.

(e) Miután az ókor minden államában teljesen alá volt vetve az egyén az államnak: mihelyt valamely állam a többieket mind alávetette, s így a vele ellenkező viszonyokat megsemmisítette, szükségkép megszűnt, azonnal minden haladás lehetősége. Azon polgárisodás, melyben az egyéniség jogát az állam ellenében elismerik, ment e veszélytől, mert ha azt akarnók is képzelni, hogy minden nép egyetlen állammá egyesült: míg az egyesek, családok, kisebb községek egyéniségét, melyeket az állam magában foglal, elismerik, tiszteletben tartják, még mindig számtalan ellentét marad fön a nézetekben és érdekekben, melyek lehetővé teszik a haladást.

V. FEJEZET.

A haladás második törvénye: A haladás irányát mindig az uralkodó eszmék határozzák meg.

Természetében fekszik az embernek, hogy mindig kell valamire törekednie; törekvést irányát pedig a fölötti fogalmak határozzák el, a mit igaznak, helyesnek és illőnek tart.

Ami az egyesre nézve áll, áll a népre, sőt az egész emberiségre.

A világtörténet nem egyéb folytonos törekvésnél bizonyos fogalmak valósítására.

Miután immár a haladás iránya mindig törekvéseinek irányától függ: minden korszak uralkodó eszméi is szükségkép eldöntő hatást gyakorolnak a haladás irányára.

Lehetetlen az embert eszes és szabad akarattal bíró lénynek tartanunk a nélkül, hogy e tételek helyességét el ne ismernők. Az emberiség összes művelődési történetei bizonyosságul szolgálnak e részben.

Senki sem tagadja a vallás befolyását a haladásra

s különösen annak irányára. Bármi nagy l'ontos.ságot tulajdonítunk a nemzeti különbségeknek: a vallás befolyása tagadhatlanul nagyobb a haladásra, s csak az izlamra és keresztyénségre, s az utóbbinak körében az egyes felekezetekre kell fordítnunk figyelmünket, hogy belássuk, miszerint a legkülönbözőbb nemzetiségű népek is merőben ugyanazon fejlődési irányt követik közös vallás befolyása alatt. Úgyde minden vallás – a mennyiben üres külsőséggé nem sülyedt. – mindig a nép uralkodó eszméinek forrása vagy eredménye, s csak a mennyiben ez, a mennyiben minden uralkodó eszmét fölvelt körébe, annyiban lehet befolyással a haladás irányára Amely pillanatban uralomra emelkednek azon eszmék, melyek a vallás által fölállított fogalmakkal ellentétben, vagy a válással épen semmi viszonyban nem állanak: azonnal vége a befolyásnak is, melyet a haladás irányára gyakorolt a hit; sőt a kor uralkodó eszméi lesznek hatással a vallásra, s vagy új vallás alapítására vezetnek, vagy legalább átalakítják a fönállónak alapelveit. Azon befolyás is, melyet a vallás az élet minden viszonyára s ez által a haladásra gyakorol, nem annyira attól függ, amit minden egyes esetben tennünk parancsol, hanem inkább azon fogalmaktól, melyeket uralomra juttat. Szabad legyen például csupán egy ténnyt emiütnem, melyet mindenki tud.

Elfogultság nélkül senki sem tagadhatja, hogy a reformatio által első pillanatra növekedett a világi hatalom köre. Bármi gyakran hirdett is Luther a szelidséget az uralkodó osztályoknak alattvalóik irányában:

mindazáltal ezeknek, mindenben, ami nincs egyenesen isten parancsa ellen, a föltétlen engedelmisséget köti lelkére. Soha sem állítottak föl a fejedelmek korlátlan hatalma fölül merészebb nézeteket, soha sem igyekeztek a nép teljes jogtalanságát az államot illető minden viszonyban oly hévvel megmutatni, mint a protestáns hittudósok a XVI. és XVII. században. Amit csak Bellarmin a pápa csalhatlanságáról írt és mondott, mind nagyon távol áll attól, amit akkor a királyság jogai mellett Angliában fölhoztak. Ugyanez idő folytán a katolikus hittudósok a pápa fensősége mellett, a nép-főlség elvét vitatták, s a fejedelem és nép közti viszonyokat illetőleg a legmerészebb állításokkal léptek föl. (a) Ha a katholicismus képviselőinek tekintjük a jezsuitákat, kik az egyház alapelveihez a legmakacsabul ragaszkodtak, – mint rendesen tekintik, a kik a katholicismus ellenében föllépnek: – meg kell engednünk, hogy az alapelvek, a melyeket ez egyház fölállít, sokkal kedvezőbbek voltak a nép polgári szabadságára, mint a miket Luther és a protestáns hittudósok hirdettek; – legalább azon tant, hogy a világi hatalomnak az egyházi alatt kell állani, vagy legalább ennek amattól függetlennek kell lenni, nem tarthatni kedvezőnek a fejedelmek korlátlan hatalmára nézve, amint hogy a reformatio korában, midőn a hatalmas fejedelmi házak rokonszenveinek megnyeréséről volt szó, gyakran is szemére vetették a katholicismusnak, miként az alattvalókat engedetlenekké teszi és föllazítja fejedelmeik ellen. S mind a mellett, ha vizsgáljuk: mily hatással volt

mindkét hitfelekezeti három század folytán az állam intézményeire, nem tagadhatni, hogy azon államok, melyekben akkor a reformatio munkája véghez ment, többnyire nagyobb polgári szabadságra emelkedtek, míg majd minden katolikus népet, kevés kivétellel, korlátlan hatalmú fejedelmek kormánya alatt találunk, s a világi hatalom, többeknél közülök, valósággal még egyházi dolgokban is nagyobb befolyással bír, mint a protestáns államokban. Ezt pedig csak az fejt meg előttünk, ha meggondoljuk, hogy a protestantismus által a *szabad vizsgálódás*, s a katholicismus által – főleg miután amazzal meghasonlott – a *tekintély* elve jutott uralomra, s épen a fogalmak ezen ellentéte okozta, hogy a protestáns és katolikus tartományok azóta ellenkező irányban haladtak.

Ahol a reformatio az uralkodó eszmét nem volt képes átalakítani, az előbbi irány sem változott, s úgy találjuk, hogy a megváltásról tan, csupán hit által, cselekedetek nélkül, a mi fölött annyi hittani vita folyt, a gyakorlati életben semmi ellentétet nem idézett elő a katolikus és protestáns egyházhoz tartozó népek közt. Amily kevésbé lennének lehetségesek mai nap az egyház körében, bár elvileg minden tanához ragaszkodik, a bűnbocsánat-hirdetés ama visszaélései, melyek a XV. és XVI. században történtek, – s a melyei? már akkor ellenkeztek a többség fogalmaival; – szintoly kevésbé vethetni szemére a reformatiónak, hogy a keresztyéni cselekedetek számát csökkentette, s a protestáns tartományok sem a szegények felőli gondoskodás tekinteté-

ben, sem térítési buzgalmukban, sőt pompás egyházak építését illetőleg sem maradtak hátra a katholicismustól.

A vallás befolyása a haladás irányára nem egyéb, mint a vallás által uralomra emelt fogalmak befolyása. Csak akkor változhatik a haladás iránya, ha e fogalmak átalakultak; mert valamint annak, a mi a gondolkodás terén történik az élet mezején is szükségkép mutatkoznia kell: úgy minden külső jelenség csak annyiban idézhet elő maradandó eredményeket, a mennyiben az emberek fogalmaira átalakítólag hatott.

Avagy nem történnek-e legnagyobbaknak tetsző események olykor, a nélkül, hogy legkevesebbet is változtattak volna a haladás irányán? A hódítónak romboló hatalma romokkal fedheti a világot, s a zűrzavar által, melyet előidéz, föltarthatja rövid ideig az emberiség fejlődési folyamát: irányát szintoly kevéssé tudja megváltoztatni, amint egy polgárosult nép meghódítása, ha századokra terjed is, nem változtathatja meg ez azon nép által követett irányokat, ha a hódító nép sokkal alantabb fokán áll a műveltségnek, hogysesem átalakító hatással lehetne annak fogalmaira.

A pápaság és császárság története a középkor folytán szinte bizonyosságul szolgál e részben. Amaz a legcsekélyebb kezdetből, tisztán szellemi eszközökkel, za anyagi erőszak korában, legfőbb hatalomra jutott; ez mindazon hatalom daczára, melylyel nagy Károly, s az Ottók és Hohenstaufok alatt föllépett, majdnem üres névvé sülyedt alá. Miként fejthetjük ezt meg magunknak? A császárok és pápák egyéniségéből? Voltak mind

a pápaságnak, mind a császárságnak méltatlan képviselői; a pápaság, a középkor folytán, gyakorta a legnagyobb lealáztatásba és függésbe süllyedt, s elvégre mégis diadalmaskodott minden ellenén és akadályon, s a nyugati keresztyénség összes népei fölött⁴ oly hatalomra emelkedett, minővel egy fejedelmi nemzetség sem bírt soha oly hosszas ideig.

Oka az, mivel a pápai hatalom fensősége szintűgy megfelelt a középkor uralkodó eszméinek, mint a korlátlan államhatalom alapítása a római imperatorság értelmében, amire a német császárok törekedtek, ellenkezett ez eszmékkal, s ezért vezetett szükségkép minden haladás a középkorban mindig a pápai hatalom növelésére, míg az uralkodó eszmékben, az egyházi és világi hatalom viszonyát illetőleg, változás nem történt az uralkodó nézetekben.

Sok analog jelenetet hozhatnánk föl. Amennyire a történetek előttünk tudva vannak, mindenütt azon ténnyel találkozunk, miszerint az egyes népek haladási iránya gyakran változott, de csak akkor, ha előbb az uralkodó eszmék mentek át hasonló változáson; ami azon meggyőződésre vezet bennünket, hogy *a haladás irányát mindig az uralkodó eszméi határozzák meg.*

S ez a haladás második törvénye, melyet a történet által nyújtott tényekből elvonhatunk.

JEGYZET AZ V. FEJEZETHEZ.

(a) Hogy igen hosszadalmasak ne legyünk, csak L. Ranke jeles művére: „Die römischen Päpste im XVI. und XVII. Jahrhundert” utasítjuk olvasóinkat, hol a II. k. 6. könyv 179. lapján remekül vannak az ide vonatkozó adatok egybeállítva.

VI. FEJEZET.

A haladás harmadik törvénye: A haladás mértéke a szükségektől függ.

Bármit mondjanak az emberek nyugtalanságáról, vágyaik és nézeteik változandósága felől, melyet valamint a haladás föltételül, úgy egyszersmind az általános elégedetlenség forrásául tekintünk: mindazáltal nem kevésbbé igaz, hogy az emberi természetnek némi maradási ösztön is sajátja, – bizonyos inertia, melynél fogva soha sem változtat állapotán, ha nem kénytelen azzal.

Ami a nehézkedés törvénye az anyagi világban, ugyanaz minden emberi viszonyban ezen föntartási ösztön. Itt mint amott minden mozgást bizonyos lendületből magyarázhatni, s ezen lendítő erő, amely előtünk minden mozgást, minden haladást érthetővé tesz, a szükség.

Mivel különböző egyéniségek érintkezése, különböző fogalmak kicserélése és kölcsönös hatása által új szükségek keletkeznek: épen azért minden előlépés

ezen érintkezések lételetől és élénkségétől függ s irányának épen azért kell szükségkép az eszméktől függenie, mert hiszen ez eszmék idézik lassankint elő azon szükségeket, melyek szorosabb értelemben nem állati ösztöneink kielégítésére vonatkoznak; s ha egyes népek a polgárisodás bizonyos igen alanti fokán, idegen érintkezések nélkül, századokig maradnak ugyanazon állapotban, míg másoknál annál élénkebb az előhaladás, minél magasabb fokára jutottak a polgárisodásnak, s minél gyakoribb érintkezésekbe léptek más népekkel: mindkét esetben abban kell okát keresnünk, hogy a szükségek szere száma a polgárisodás emelkedésével növekszik, s merőben míveletlen népeknél a szükségekkel azon lendítő erő is hiányzik, melynek le kell győznie az ember sajátságos maradási hajlamát, eredeti tunyaságát, ha azt akarjuk, hogy mozgásnak, haladásnak induljon.

Innen következik, hogy a mozgás, a haladásnak mértéke (mert a haladás nem egyéb, mint mozgás bizonyos irányban) *mindig a szükségétől függ.*

Mint a mozgás nagyságát és gyorsaságát az anyagi világban a lökés ereje és gyorsasága határozza meg: úgy az emberek minden haladása azon szükségek hatásától függ, melyek kiragadják őket természeti apathió-jokból. A szükséggel a bizonyos iránybani mozgás, azaz haladás is mindig megszűnik, (a) S a természettan és csillagászat nem nyújtanak számosabb bizonyosságot a nehézkedés törvénye mellett, azon tényéknél, a melyekből látjuk, miszerint az emberben is föl kell tennünk

bizonyos vele született maradási hajlamot, minélfogva minden haladást bizonyos szükségek eredményeül kell tekintenünk, mely szükségekkel szoros viszonyban van a haladás mértéke.

Mióta az egyes fontosabb történeti jelenségek felől gondolkodnak, egy kérdés sem vette igénybe annyi gondolkodó fő figyelmét mint az: mely okoknak tulajdonítható a különbség, mely különböző népek vagy korszakok előhaladásában mutatkozik? Pedig csak azon hatásra kell fordítunk figyelmünket, melylyel a szükségek mindig voltak a haladásra, s azonnal kielégítő megoldására találunk e kérdésnek: míg a haladás különbségének minden egyéb magyarázási módja ellen számos czáfolhatlan tényt hozhatni föl.

Mindenekelőtt az egyes népek különböző képességében keresték a haladás felöltő különbsége okát. Nem tagadom ama különbséget, bár, nézetem szerint, inkább a kedély, mint az értelem tehetségeiben kell azt keresni, s népeknél mindenesetre csekélyebb e különbség, mint egyeseknél. De hogyan magyarázhatjuk ki ebből, hogy ugyanazon nép különböző mértékben haladt elő különböző időkben; mint fejthetjük meg azon körülményt, mely szerint ugyanazon nép, mely bizonyos körülmények közt századokig tespedésben volt, a legélénkebb előmenetelt tette, mihelyt az érintett viszonyok változtak; mint fejthetjük meg mindenek fölött azon tagadhatlan tényt, hogy a történetek folyama alatt nem mindig egy és ugyanazon nép ment a többiek előtt, hanem hogy fölváltva különböző népeket találunk

a polgárisodás élén? – hogyan érthetnők meg mindezt, ha föl nem vennők, hogy bizonyos képességeken kívül, melyeket minden esetre sok népnél meg kell engednünk még különös viszonyok is szükségesek a haladásra, melyek azon képességeket működésre indítják? Innen következik, hogy ha fölteszszük a népek különböző képességét, abból legfőleg azon eredményt kell vonnunk hogy bizonyos népiségek kevesebb tehetséggel birnak a haladásra, mint mások, – a nélkül, hogy ez által meolenne fejtve azon nagy különbség, melyet a haladás gyorsaságára nézve különböző időkben tapasztalunk.

Merőben ez áll ama kedvencz elméletről, miszerint a hatalom és a polgárisodás fokát, melyre egyes népek fölemelkednek, egészen égalji viszonyokból akarják származtatni. Habár épen nem Montesquieu volt első, aki azon állítással lépett föl, hogy a hidegebb égaljak lakosai vitézek és erényesek, s annálfogva polgári szabadságra képesek, a melegebb égöv lakói ellenben erőtlenek s rabszolgaságra vannak rendelve: mindazáltal ő szerzett annak általános elismerést, s minden esetre nagyon különös, hogy épen oly században, a melyben a szabadság mellett lelkesednek, s minden ember egyenlőségét kétségbevonhatlan axióma gyanánt állítják föl, oly elméletet is pártolhatnak, mely ama két alapelvvel egyaránt ellenkezik. Mutatja ez, mi csekély keleté van a szoros logicának még a tudományok körében is, megnyit adnak itt is csupán a jóhiszemre, hogy aztán a hit dolgában szokásos szenvedélylyel védjék, s a képtelenség határaiig vigyék, amit elfogadtak.

Hányszor akarták komoly férfiak is a protestantismus elterjedését Németországnak délire és északira fölosztásában keresni, – mely fölosztásban Münchent, mivel az isotheron vonalokkal még keveset törődtek, a déli részhez sorozták. Magában Angliában is hasonló befolyásoknak tulajdonították, hogy egyes déli grófságok hoszasabb ideig ragaszkodtak a catholicismushoz. A déli népnek oly vallásra van szüksége, amely inkább az érzékekhez, a kedélyhez szól, míg az északinak mindenekelőtt értelmét kell kielégíteni; s ezért maradt catholicus Ausztria és Bajorország, míg Porosz- és Szászország a protestantizmusra tért át. (b)

S aki tudja, hogy az ausztriai örökös tartományok nagy része a protestantizmusra tért, és minő eszközökkel állíták vissza itt a catholicismust, s alapíták meg más államokban a reformatiot, beszélhet-e dél vagy észak szükséges befolyásáról, s például innen fogja-e magyarázni akarni Holland protestantizmusát és hogy Belgium catholicus, holott a protestantizmus elterjedése Franciaországban is ellenkező eredményekre vezet szükségkép, s azon tényt, hogy Lengyelországban, hol a protestantizmus egyidőre határozottan felülkerekedett, oly tökéletesen vissza lehete állítani a catholicismust, csak nem lehet ez ország déli egáljának tulajdonítunk.

Csak a görög, római és protestáns egyház, s a buddha-hit és izlam területi kiterjedését kell vizsgálnunk, hogy meggyőződjünk, mi csekély befolyással volt dél és észak még a népek hit-nézeteire nézve is, holott azon benső összefüggésnél fogva, mely a természeti tüne-

mények s az istenségnek az emberekhez viszonyait illető fogalmak közt létez, itt még legnagyobbak kellene lenni ezen befolyásnak.

Avagy inkább áll-e, amit az északi népek erkölcsiségéről, szellemi képességéről és tetterejéről a dél-északiakhoz képest fölhoznak? Mellőzvéen azon jelentékeny befolyást, melyet a vallás mindenre és főleg az erkölcsiségre gyakorol, honnan következik, hogy azon kérdés: mennyire függenek mindazon dolgok az égalji viszonyoktól? összekötetésben áll azzal: minő hatással van valamely nép északi vagy déli lakhelye vallására. – tagadhatlan tényeket nyújt a történet, melyekből épen ellenkezőt lehet következtetni. Ha kizárólag Európa és Amerika jelen viszonyaira fordítjuk figyelmünket: semmi kétség, – a mennyiben tudniillik Oroszországról megfeledekezünk, – hogy egyes népek', melyek a többieket erkölcsiség, műveltség és tetterő tekintetében fölülmúlják, mindkét világrész mérsékelt égöve északibb részein lagnak; de nem kell felednünk, hogy Ázsiában ma sem ez az eset, s hogy ezen északi népek is, melyek jelenleg a műveltség magasabb fokán állnak, épen azon tartományoknak köszönhetik polgárisodásukat, hol a műveltség aránylagos hátramaradását az égalj lankasztó befolyásából akarják jelenleg magyarázni. Avagy a fönikiai nép fáradhatlan tevékenysége, ama csodás erély, melylyel a forró Arábia fiai az izlamot terjesztették, s a spanyol nép tettereje, melylyel hazájokat visszafoglalták, s a keresztyénségnek és európai polgárisodásnak egy új világrészt nyitottak; azon tény. hogy

portugálok találták föl ama tengeri utakat, melyek földfedezésének köszönhetik a tenger fölött jelenleg uralkodó népek tengeri hatalmuk föl virágzását, és hogy Olaszország a középkor folytán Európa minden más népét megelőzte kereskedésben és iparüzésben, s művészet és tudomány tekintetében, – mindezen tények, mondom, kevésbé ismeretesek-e, mint azon körülmény, miszerint ez országok fensősége jelenleg másokra szállott át? Azon állítást illetőleg, miszerint a polgári szabadság értéke az északi égaljú lakosok kiváló tulajdona, a déli égalj ellenben a szolgaságra készít elő, meg kell vallanom, egészen megfoghatatlan előttem. Miként feledheti el valaki azon tényt, hogy északon lakik azon nép, melynél korunkban legkevesebb polgári szabadságot találunk, s majd semmi törekvés nem mutatkozik az után, míg mi szabadság-fogalmainkat, s a polgári erény legnagyobb példáit Görögországnak és Romának, azaz oly államoknak köszönhetjük, melyek délszakra fekszenek: mint lehetett. Oroszország és a régi Róma nagyszerű példáival szemközt, valaha ilyesmit állítani?

A történetek szintannyi adatot nyújtanak arra nézve, hogy szelídebb éghajlat kedvezőbb a haladásra, mint az ellenkezőre, a miből következik, hogy a polgárosodás különböző fokát a különböző népeknél szintoly kevéssé tulajdoníthatjuk lakhelyök déli vagy északi fekvésének, mint természetileg különböző képességeknek.

Az éghajlati viszonyok, vagy helyesebben mondva, a föld minőségének befolyása lakosai haladására (c) min-

dig csak *közvetett*, s minél inkább vizsgáljuk az egyes tényeket, miknélfogva bizonyos népek magasabb műveltségét geographiai fekvésükből akarják kimagyarázni, annál inkább meggyőződünk e felől.

Tény, hogy az égalji viszonyok szélsőségei kevésbé kedvezőknek látszanak az emberi képességek kifejtésére, s hogy azon országok, melyekben a polgárisodás a történetek különböző korszakai alatt a legfőbb fokra emelkedett, nagyobb részint a mérséklett égöv alatt fekszenek; de bármi nehéz, sőt lehetlen csak e tételt is tudományos szabatossággal fölállítani, miután sem délen, sem éjszaton nem tudjuk kijelölni a határokat, a melyeken belül lehetséges csupán a haladás: keveset is nyerne azáltal a tudomány; mivel ha ismernők is a határokat, melyeken túl nem lehetséges a haladás, még mindig nem tudnók abból ki magyarázni az e határokon belül tapasztalt tüneményeket, és sem azt nem értenők, miért jutott a fejlődés magasabb fokára a polgárisodás például északon Svédországban, s egészen délszaki vidéken, például Indiában, mint azon országokban, melyek mérsékeltebb égöv alatt állnak, sem azt nem foghatnók meg, mint sülyedhettek egyes vidékek, melyek egykor a polgárisodás legmagasabb fokán állottak, az éghajlat változása nélkül, a legnagyobb barbárságba. Sőt inkább az égalji viszonyok különböző befolyásának a polgárisodásra van szüksége magyarázatra, s ez csupán azon befolyásban található, melyet a nép déliebb vagy északibb lakhelye gyakorol annak *szükségeire*.

Miután a déli vidékeken kevesebb az anyagi szük-

ség, s kielégítése lelki és testi erőfeszítés nélkül lehetséges, magas északon pedig igen szűk határok közé van szorítva az ember tevékenysége, aki sorsa javítására törekszik; mivel ott a szükségek nincsenek meg. Itt kielégítésök lehetősége hiányzik, hogy az embert tevékenységre buzdítsák: szintoly természetes, ha mindkét esetben igen lassú a haladás, mint könnyű megfogni, miért fejlődött ki előbb és gyorsabban mérsékelt égöv alatt a polgárisodás. s hol mind a szükségek nagy száma, mind csak kielégíthetése megfeszített munkásságra ösztönöz. Az éghajlat befolyása azonban mindez esetekben közvetett, s a legdélszakiabb nép, mihelyt másokali érintkezései szaporítják szükségei számát, szintúgy haladásokat teend a polgárisodásban, mint észak lakói ha a kereskedés és hajózás által. – melynek első kezdetére a szükség tanítá őket – megszerezték a lehetőséget, hogy szükségüket kielégítsék.

Itt, valamint a mérsékelt öv alatt, *mindig a szükség szabja meg a haladás mértékét, s ez a harmadik törvény.*

JEGYZETEK A VI. FEJEZETHEZ.

(a) Magától értetik, hogy valamely szükség megszűnte nem szakítja tüstént felbe a haladást, bizonyos irányban. A lendület hatása itt, valamint az anyagi világban tovább tart, csakhogy a mozgás apránként lassúbb lesz, s végre teljesen megszűnik.

(b) Különös, hogy azon vonal, mely délt elválasztja északtól, egészen megegyezik a politikai határokkal.

(c) Tagadhatlan, hogy a föld termékenysége, határainak erős volta s természetes közlekedési eszközei általában nagyobb befolyással vannak valamely ország kifejlésére, mint éghajlata.

VII. FEJEZET.

A haladás törvényeinek befolyása az államszerkezetre.

A tények szakadatlan sora mutatja:
hogy minden haladást a különböző egyéniségek érintkezései idéznek elő;
hogy iránya az uralkodó eszméktől függ;
hogy végre a haladás mértékét a szükségek határozzák meg.

Míg tapasztalatok nem mutatják e tételek helytelenségét, azokban találjuk föl szükségkép minden haladás törvényeit.

Ha immár – a mint összes történeteink folyamából következtetnünk kell – haladás az ember földi rendeltetése: következőleg, ha minden lény elégsége attól függ, mennyiben tölti be hivatását, s bármely viszony csak annyiban állhat fön tartósan, amennyiben az egyes lények fejlődésére vonatkozó természeti törvényeknek megfelel, – csak azon államintézmények lehetnek tartósak, melyek a haladás érintett törvényeivel megegyeznek.

Azon kérdés eldöntése tehát: mennyiben helyesek s különösen mennyiben kivihetők gyakorlatilag az állam rendezéséről e műben felállított elvek? azon kérdés vizsgálatától függ. hogy ez elvek megegyeznek-e a haladás törvényeivel: azaz, ha vajjon azon intézmények, melyek szerint az állam hatalmát csupán arra szorították, ami természeténél fogva az egész államot illeti, s minden egyéb körben az önkormányzás elvét követik: előmozdítják-e a különböző egyéniségek élénk érintkezéseit, – megfelelnek-e a kor uralkodó eszméinek s a jelenkor szükségeinek?

E kérdésre fordítsuk végül olvasóink figyelmét.

VIII. FEJEZET.

A haladás első törvényének gyakorlati eredményei.

Ha igaz, hogy minden előhaladást csak egyesek tesznek, mivel a tömeg – szellemi és anyagi tekintetben – csak úgy haladhat, ha minden egyes külön törekszik előre, e törekvést pedig csak különböző egyéniségek érintkezései idézik elő: innen két törvény következik:

1) hogy minden haladás csak annyiban lehetséges, a mennyiben külön egyéniségek vannak, s szükségkép annál élénkebb, minél élesebben nyilatkozó jellemmel bírnak ez egyéniségek;

2) hogy ami csak a különböző egyéniségek közt szaporítja az érintkezéseket, mind előmozdítja a haladást, minden elkülönzés pedig mindig tespedésre vezet szükségkép.

Ha immár az ember rendeltetését szellemi és anyagi erői mindinkább kifejtésében, azaz minden oldalú haladásában kell keresnünk; s hogy mennyiben érezzük jól magunkat, nálunk embereknél, mint minden teremtel-

menynél attól függ, mennyiben töltjük be hivatásunkat; sőt miután sokáig nem is állhatnak föl oly viszonyok, melyek az egyes lényeket illető természeti törvényekkel ellenkeznek: önként következik, hogy *az oly államintézmények, melyei- az egyéniségek megsemmisítésén munkálnál- vagy a különböző egyéniségek érintkezését akadályozni törekszenek, nemcsak nem adhatnál: megnyugcást*, sőt fön sem állhatnak hosszas ideig, miután az ilyen intézmények ellen irányzott minden törekvést tulajdonkép csak olyannak tekinthetni, mely által az ember rendeltetése akadályait igyekszik elhárítani, s mely azért elvégre mindig szükségkép célhoz vezet.

Polgárisodásunk egész története azt mutatja, hogy minden időszakban mindig csak oly viszonyok ellen támadt visszahatás, melyek a haladás főnebb érintett törvényével ellenkeztek.

Ha Európa állását vizsgáljuk a középkorban, az élesen kifejezett egyéniségek egész tömegével találkozunk. A hol ma nagy államokat látunk, s a közös nemzetiség öntudata milliókat füz egy egészszé, sok önálló helyhatóság állott akkor, melyeket legfőlebb is a hűbériség laza köteléke tartott egybe, ez is gyakorlatilag véve, gyakrabban szolgált alkalmul súrlódásokra és tusákra, mintsem békés érintkezések eszközlője volt.

Amint korunkban mindinkább elterjedt az irodalmi nyelvek uralma s a míveltség növekedésével csökkent a különböző kiejtések száma, s amint Európa nagy részében szükségkép föltűnik előttünk jelenleg az egyformaság erkölcsökben, nézetekben, életmódban, sőt

magára a ruházatra nézve is: úgy ekkor mindebben a legnagyobb különféleség uralkodott.

Amit közlekedési eszközeink könnyűsége mellett a legnagyobb távolságok, sőt a világtenger sem eszközölhet: egy hegyláncz, folyam vagy erdőség, sőt egy előítélet válaszfala avagy valamely emlékezet megtette akkor; s úgy találjuk, hogy a középkorban egészen kis községek, bárha nem választák el azokat természetes határok, sőt egyes várak lakói, ha szomszédok valának is, idegenebbek voltak egymás iránt, mint most a különböző világrészek lakói. A római birodalom romjaiból, mely midőn összeomlott, még nem volt képes teljesen fölolvastani magában a befogadott különböző népi ségeket, s a szerint amint területe különböző részei inkább vagy kevésbé elsajátíták Róma nyelvét, erköl cseit és fogalmait, igen különböző népegyéniségek keletkezésére adott alkalmat, – és a nagy germán népek szétszakadozott részeiből tömérdek egyéni élet állott elő a középkorban, minővel egy más korszakban sem találkozunk; leggazdagabb anyagul egy nagyszerű polgárisodáshoz. egyik tényezőül majdnem végtelen haladásra. Hogy azonban ez valóban bekövetkezzék, szükséges vala, *érintkezésbe jöniök az egyéniségeknél*; s így természetesen mindaz ellen, ami ilyes érintkezések keletkezésének útjában állott, a túlságosan szigorú zárkózottság, a középkor individualismusa ellen szükségkép visszahatásnak kelle támadni, s a középkor egész története, minden újabbkori állam kezdetétől a jelenkorig nem egyéb e visszahatás történeténél, mely

mindig szélesebb kiterjedést vőn. Valamint a római egyház törekvése az összes keresztyénségnek egy anyaszentegyházba egyesítésére volt irányozva: úgy a világi viszonyokra nézve is egészen hasonló törekvésekkel találkozunk minden hűbéri államban.

Mindenütt érzik az egymáshoz közeledés szükségét, mindenütt azon vannak, hogy tágítsák azon batárokat, melyek közt azelőtt mozogtak. s elhárítsák, ami az egyének kölcsönös érintkezéseinek útjában állott. Az egyház alapelvei s az ókori emlékek; azon vágy, miszerint minden egyes hűbérnök növelni törekszik hatalmát s a nép ama szüksége, hogy az egyesek önkénye ellen, kiknek önállósága veszedelmes rá nézve, – magát biztosítsa; az egyes államok törekvése, hogy önállóságukat megóvják, s ami szint oly általános törekvés volt, ki ebb terjeszszék hatalmukat: mind közremunkált az érintett irányban. S a középkor kezdetén mindenütt az egyéniségek legtarkább sokaságával találkozunk, az egyén oly mértékű önállóságával, mely mellett szilárdalapú rend nem volt lehetséges: az érintett iránybani folytonos törekvések következtében úgy találjuk, hogy a középkor végén már annyira korlátozva volt az egyéni szabadság, a mennyire a nagyobb államok főnállása megkívánta.

Az egyéniségek szoros elkülönzése elleni visszahátas célját érte, a középkor zűrzavarából több nagy állam állt elő, melyekben az előbb önálló egyéniségek tömegét egy egészsze látjuk egyesülve. Az egyéniségek szoros zárkózottsága helyett élénk közlekedés támadt

azok közt, s ha az újabbkor folyama alatt a haladás egy korszakban sem volt nagyobb és annyi oldalú, mint a középkor végén: oka az, mivel épen akkor leginkább megvoltak a haladás föltételei, és sem határozott jellemű egyéniségek sokaságában nem volt hiány, sem az érintkezések nem hiányoztak azok közt.

Azonban nem természete a visszahatásnak, hogy rögtön megszűnjék. Sőt inkább amely irányjában soká haladtak elő, s a melyen kedvező eredményre jutottak, rendesen végletekig mennek azon, míg be nem látják, miszerint rég áthágták a határokat, melyek közt annak követése kedvező volt fejlődésükre. Úgy történt e részben is.

Hogy a különböző egyéniségek békés érintkezését lehetővé tegyék, s a viszonyok azon állandóságát és biztosságát idézzék elő, amely nélkül előhaladás nem képzelhető, nagy államokat kelle alkotni, s korlátozni kelle az egyén korlátlan szabadságát az állam ellenében. Minden előlépés ez irányban a középkor folytán előhaladás volt a polgárisodásban is, s annál következetesen követték azt, mivel az ókori polgárisodás emlékezései, melyek után törekedtek, s egyszersmind a fejedelmek érdekei, kik, mint az állam képviselői, az államhatalom minden kiterjedésével mindig szükségkép nyertek, szintén közremunkáltak az egyéni szabadság mindinkább megszorítására. A tudományok föléledésével azon eszmék is uralomra jutottak, melyeket az ókor az államról föllállított, s a királyság a római imperátorok állását, s akik szabadságért lelkesültek, a

római köztársaság szabadságát tekintették célul, a melyre minden erővel törekedtek. Mindinkább terjedt azon meggyőződés, hogy valódi rendet és biztosságot csak az állam korlátlan hatalmától várhatni; hogy az egyes szabadsága csak az államhatalombani részvételében állhat, s az egyetemes haladás és minden egyes jóléte csak akkor van teljesen biztosítva, ha az egyetemre, vagy arra, aki ezt – az államot – képviseli, bízzák a gondoskodást mindkettő fölött. A korlátlan egyéni szabadság rossz eredményeit sokkal inkább érezték a középkorban, hogysem a következő időszakban el ne feleddék volna, miszerint a merőben ellenkező irány követése is ártalmas következményeket vonhat maga után.

A XVI. század kezdetétől a legújabb korig folytonos harcznak vagyunk tanúi az egyéni szabadság ellen. Minden lépéssel növekedett az állam hatalma, s keskenyebbek lettek a határok, melyek közt az egyén önállólag mozoghat. Először az egyházat vetették az állam alá, aztán az államban levő kisebb községek önállóságát – az egyes megyék, városok, községek önhatóságát – tevék semmivé saját ügyeik igazgatását illetőleg is, végre maguktól a szüléktől még azon jogot is elvették, hogy saját gyermekeiket növelhessék. Ipar és kereskedés, építészet és közlekedési eszközök, a telepedési jog, s a községek szegényeinek ellátása, a mi csak az egyes előtt fontos, s ami által valahogyan ártalmára lehetne önmagának, mind az államra lőn ruházva. A szabadság eszméje lépésről lépésre háttérbe

lett szorítva az egyenlőség eszméje által, s kíméletlenül összeronták, ami csak ezzel ellentétben állott. Minden nemzetiségi különbséget, a család minden jogosultságát, minden egyéni sajátságot veszélyesnek tekintettek az államra nézve. Mintha minden, ami a közönségesen fölülemelkedett, lealacsonyítana másokat, s minden ami szilárdan áll, szirt volna, melyen a közjó szenvedhetne hajótörést, nem szűnő buzgalommal folyt az egyengetés munkája az állam részéről századokon át, miglen a communismus, – mivel követői következetesbék vagy talán kevésbbé eszélyesek voltak másoknál, – végre a rég követett alapelvek végeredményeivel föllépett, s azok nevében megtagadta a család és tulajdonjog létezési jogát: – csuda-e, ha ez irány ellen, mely végre minden egyéni élet megsemmisítésére vezetne szükségkép, szintoly visszahatas támadt immár, mint akkor, midőn a szertelen egyéni szabadság lehetlenné tette minden társadalmi rend főnállását? csuda-e, mondom, ha azon tagadhatlan bajokkal és veszélyekkel szemben, melyek az államhatalom túlságos kiterjesztéséből erednek, az egyes nemzetiségek nevében oly igényekkel lépnek föl az állam irányában, melyek fölbontására vezetnének, ha a nagyobb mértékű egyéni szabadság szükségének érzete, mely mindenkiel közös, oda vitt elvégre, hogy immár azon korlátozások miatt is megtámadják az államhatalmat, melyek alá a közérdekben veti az egyest? csuda-e végre, ha Proudhon magát az állam lételét is szerencsétlenségnek monda, s az anarchiát nyilvánítá egy fölvilágosult és polgáriso-

dott századhoz egyedül méltó államformának? A francia állambölcseleő gúnyolt tana végre sem egyéb, azon állítás ellentételénél (antithesis), miszerint *az államnak kell mindent kormányoznia*, s Rousseau előtt és után hányan léptek föl e tannal, hányan intézték egészen a szerint eljárásukat, s mégis nagy bölcseleőknek és államférfiaknak tartattak !

Azt szokták mondani: minden hatás visszahatást szül; ez azonban csak annyiban igaz, amennyiben a hatás iránya által, vagy túlságosan heves és egyoldalú volta miatt, ellentétben áll a dolgok természetes folyamával. A betegség ellen idéz visszahatást elő a természet, nem az egészség ellen idéz visszahatást, mely körunkban az államhatalom szertelen kiterjesztése ellen bekövetkezett, mint amely azelőtt a középkor viszonyai ellen volt irányozva: a legvilágosabb bizonyosság, hogy azon egyoldalú irány, melyet követünk, szintoly hibás, valamint a középkori volt.

Miután minden haladás csak különböző egyéniségek érintkezése által lehetséges: oly viszonyok közt, melyek az egyén önálló fejlődését folyvást megzavarják, szintoly kevésbé találhat megnyugvást az emberiség, mint a melyek közt a különböző egyéniségek békés érintkezése lehetlenné van téve. Itt és amott egyaránt akadályozva van a haladás, itt és amott gátolva érzi magát az ember földi rendeltetése betöltésében, s mindenik esetben szükséges a visszahatás: mert az csak azon törvények eredménye, melyek szerint fejlődik az emberiség.

Tartós megelégedést csak oly államintézmények szülnek, melyek sem külön egyéniségek létezését nem teszik lehetetlenné, sem azoknak érintkezéseit nem akadályozzák; de mivel ez csak úgy lehetséges, ha az egyénnek van bizonyos köre, a melyen belül egyénisége föntartására és kifejtésére kellő önállósággal bír, a nélkül, hogy ez által az állam veszélyeztetnék; önként következik, hogy *az államhatalomnak arra szorítása, a mi természeténél fogva az összes államot illeti, s azon korai-ban, ahol az állam főállásával nem ütközik egybe az önállóság elvének alkalmazása*, vagyis az e munka folytán kifejtett elvek gyakorlati létesítése megfelel a haladás első törvényének.

Ha bármely irányt hosszabb ideig követnek: mindig nagy nehézségekkel jár, más utat törni; s épen azért nem ritka dolog, hogy egy ösvényt akkor sem hagynak mindjárt el, ha belátják, hogy nem az az igazi ut, remélvén, hogy talán azon is legalább közelebb jutnak a célhoz. Ugyanez itt az eset. Miután az állam rendezésére nézve századokig egy utat követtek, miután megszokták mindig csak az államhatalom kiterjesztésében keresni a haladást, s annak folytán, összeromboltak mindent, ami az állam korlátlan hatalmát korlátozhatta volna: bizonyára nehéz dolog új ösvényt törni. De ha igaz, hogy haladás az ember rendeltetése, s minden haladást csak különböző egyéniségek érintkezése eszközölhet; hogy ennél fogva – semmi sem levén maradandó, ami az ember rendeltetésével ellenkezik. – az állam jelen intézményeit,

melyek az önálló egyéniségek lételét megsemmisítik, végtére is másokkal kell fölcserélni: azon gyakorlati nehézségeket, mikkel a haladás törvényeinek megfelelő újabb ösvény kérdése jár. nemcsak nem tarthatjuk legyőzhetleneknek, sőt inkább e nehézségek legyőzése egyik föladatul tekintendő, melynek megoldását halaszthatni ugyan, de ki nem kerülhetni; mert azt elérnünk, amire, természetes hivatásunk betöltése végett, szükségünk van, bajos lehet ugyan, de sohasem lehetetlen. (a)

JEGYZET A VIII. FEJEZETHEZ.

(a) Félreértések kikerülése végett, szükségesnek tartok egy kis megjegyzést. Amint Aristoteles azon tételt állítja föl, hogy az erényt a helyes középben kell keresnünk: azt állítják az újabb időkben, hogy oly intézmények mozdítják elő leginkább az állam jólétét, melyekben az ellenkező elvek közt helyes közepet tudtak tartani. Amily igaz ez állítás, oly gyakran csatlakoztak gyakorlati alkalmazásában, midőn azt hitték, hogy a helyes közepet úgy érhetik el, ha egy elvet sem követnek egész következetességgel. Nem az által segíthetni korunk haján, hogy az öszpontosítás elvét sehol sem alkalmazzák szigorú következetességgel; sőt azt hiszem megmutattam, hogy ha az elvet nem követjük bizonyos körön belül, szükségkép az állam, vagyis az egyéni szabadság első feltétele megsemmisítését idéznék elő. Nézeteim csak abban különböznek a divatos nézetektől, hogy az államot nem tekintem egyedüli célul, hanem inkább minden egyes jóléte eszközéül, s azt hiszem, hogy e célról az eszköz fölött nem szabad megfeledkeznünk. Mint az államot csupán a központosítás elve által tarthatni föl: úgy az egyes jóléte az egyéni szabadság elvén alapszik. Mindkét elvet a legszigorúbb következetességgel, de mindeniket csak bizonyos körben kell követni. Ha mindabban, ami az állam köréhez tartozik, a központosítás maximumát, s mindabban, a mi e körön kívül fekszik, a legnagyobb decentralisatiót létesítjük, – csak akkor értük el a juste-milieu-t, a helyes közepet.

IX. F EJEZET.

Mely gyakorlati eredményei vannak a haladás második törvényének.

Amely értelemben az emberek többnyire veszik a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit, és a melyben azokat korunk uralkodó eszméinek tekinthetni:

A *szabadság* azon lehetőség, mely szerint az egyén saját erőit és mindazt ami körülé van, önállólag használhatja;

az *egyenlőség elve* azon jogalap, melynél fogva mindenki igényt tart ugyanazon szabadságra;

a *nemzetiség elve* a szabadság elvének alkalmazása azon sajátságokra, melyeknek öntudata az egyesben, mint valamely nép tagjában, él.

Ha immár a haladás iránya mindig az uralkodó eszméktől függ; innen következik, hogy a nehézségeknek, melyek a haladást bizonyos irányban gátolják, mindig szükségkép annál nagyobbaknak vagy kisebbeknek kell lenniök, minél inkább vagy kevésbé

egyező ez irány a szabadság, és nemzetiség eszméivel, azon értelemben, melyet azoknak koránkban tulajdonítanak. Csak akkor lehetetlen merőben a haladás, ha azon irány, a melyben haladni akarunk, ellentétben áll e fogalmakkal.

Mert amint az ember akarat-szabadságát korlátozzák azon viszonyok, a melyek közt él: szintúgy korlátozza saját eszé. s az ember soha sem akarhatja komolyan, ami fogalmaival ellenkezik arról, ami jó. hasznos és lehetséges.

E munka folytán többször figyelmeztettem olvasóimat azon ellentétre, mely azon értelem közt van, a melyben a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit az államban valósítani törekszenek és a között, amint e fogalmakat az emberek többnyire veszik.

Magában véve e fogalmak közül egyikről sem mondhatni, hogy valósítása, azon értelemben, amint az államban veszik, *egyáltalában* lehetetlen.

Az egész ó kor folytán az államhatalombani részesülésben keresték a szabadságot, s az államhatalom részére korlátlan hatalmat követeltek minden egyes fölött. Minden kényúri államban valósítva van, legalább az egyesek állását illetőleg, az államhatalom irányában, a legteljesebb egyenlőség, s még ez elv legszélső következményeire sem hiányzik példa, midőn megszűnik a magántulajdon és a család. A nemzetiség elvét pedig, mint a történetből tudjuk, igen gyakran tekintették valamely nép kizárólagos uralma jogalapjául minden más fölött. Honnan van mégis, hogy ez alap-

elvek valósítása, minden következtetés daczára, melylyel, azon célra törekedtek, daczára azon roppant eszközöknek, melyek az államnak jelenleg rendelkezésére állanak, s azon kíméletlenségnek, melylyel azokat egy vallástalan korszakban használták, midőn valahányszor az államról van szó, mindig szem elől látszanak téveszteni a jog fogalmát vagy legalább tiszteletét; honnan van, kérdem, hogy mindezek daczára ez alapelvek közül egyet sem tudtak valósítani az államban, a nélkül, hogy mihelyt hosszas erőfeszítések után célhoz véltek jutni, azonnal visszahatás ne támadt volna azon viszonyok ellen, melyekre oly hosszas ideig törekedtek, amely visszahatás megint koczkáztatá az érintett viszonyok főnállását?

E tagadhatlan tények első oka kétségtelenül abban rejlik, hogy e fogalmak, – azon értelemben, melyet azoknak az államtudomány tulajdanít, – amint az első részben megmutattam, – ellentétben állanak egymással; másik okát azonban bizonyára, abban kell keresnünk, hogy az államban olyasmit törekszenek valósítani, ami a nagy többség fogalmaival ellenkezik. Mivel azon szabadság, melyre az emberek többsége jogot tart, egyéb valami, mint amit az államban valósítani akarnak: épen azért nem képes a többség e szabadság élvezetére, s nem lehet azt tartós alapra helyezni, míg oly irányt követnek e részben, mely minden egyes törekvéseivel ellentétben áll.

Igaz, változhatnak uralkodó eszméink, s azon tetemes befolyás mellett, melyet a főnálló viszonyok fogal-

maink alakítására gyakorolnak, e fogalmak az által, hogy az állam a legnagyobb következetességgel merőben ellenkező irányt követ, szintén átalakulást szenvedhetnek lassankint. Még a teljes átalakulás lehetőségét sem tagadom. Ha a keresztyénség, mint sokan hiszik, elvesztette hatását az emberek kedélyére; ha a vallást az állam eszközévé tevék, melyet az mint rendőri intézményt ünnepélyei dicsőítésére használhat; ha az államhatalom körét mindinkább kiterjesztik, míg az egyes, minden eszköztől megfosztva, melylyel önállóságát fõntarthatná, mindent az államtól kénytelen várni; ha mindent ami csak ez iránynyal ellenkezik, csirájában el tudnak fojtani, minden ellenkező gondolatot államvétségnek nyilvánítanak, minden ellenkező törekvést levernek az államnak rendelkezésére álló anyagi eszközökkel; szóval, ha a caesarismus – mint az egyedüli forma, melyben, a jelenkori államok nagysága mellett, az egyént teljesen alá lehet vetni az államhatalomnak, hosszas időre megszilárdul: *(b)* akkor azon fogalmakat is mások váltják föl lassankint, melyek a caesarismussal ellenkeznek. Azon államhatalom, mely magának igényli állampolgárainak növelési jogát, minden eszközzel rendelkezik, hogy az új nemzedék érzelmeit is szükségei szerint idomítsa, s jöhetnek idők, midõn az emberiség, az állam – vagy az állam élén álló egyedûr – hatalmának teljesen alávetve, szintoly jól érzi magát, mint az Antoninok korában történt. Csak ne feledjük, hogy ez eset csupán akkor fordulhat elõ, ha a jelenkor uralkodó fogalmai

teljesen átalakultak, és hogy az ily változás csak hosszas idő eredménye lehet.

Aminő az egyes gondolatainak fejlődési rende nem lehet önkényes, hanem azon fogalmaktól, melyeket érzékeivel fölfog, azok fogalmaitól, a kikkel érintkezésbe jő, s mindenek fölött az emberi lélek tehetségeitől függ, miknél fogva minden gondolkodás csak bizonyos törvények szerint történhetik: ugyanez az eset a népeknél is, sőt az összes emberiségre nézve.

Minden korszak uralkodó eszméi azon fogalmakból erednek, melyekből kiindult, a viszonyokból melyeken átment, az érintkezésekből, melyekbe különböző népek, mint különböző eszmék képviselői, egymással jöttek, végre az emberi gondolkodás azon örök törvényeiből, melyeknek egész népek uralkodó eszméinek fejlődési rendje is alá van vetve.

Innen következik, hogy *valamely kornak uralkodó eszméi sohasem változhatnak: meg rögtön, s hogy tehát a haladás irányának rögtöni megváltozása is lehetetlen, miután mindig az uralkodó eszmék határozzák azt meg.*

Ha immár meggyőződünk a felől, hogy az egyéni szabadság fogalma szabta meg minden törekvés irányait, keresztyén polgárisodásunk folyama alatt; ha az összes történetírás ellenmondhatlanul bizonyítja, hogy századokon keresztül abban állott minden haladás, miszerint az egyéni szabadság mindig több-több, s a hol a polgárisodás legfőbb fokra fejlődött, minden ember részére lőn biztosítva; ha végre belátjuk, hogy minden

erőfeszítés daczára, melyeket századok óta tettek az ó-kor alapelvei valósítása végett, daczára azon általános elismerésnek, melyben ez elvek elméletileg részesültek, gyakorlati létesítésök mindig -épen a többség fogalmában talált legyőzhetlen akadályokra: valóban több erőt kell tulajdonitnunk a többség ezen fogalmainak, hogyszem azoknak hirtelen megváltozását várhatnék, s ekképmerőben lehetetlennek kell tekintenünk azon elméletek valósítását is, melyeket nemcsak a communismus, hanem mindazok követnek, akik az állam hatalmát mindig kiebb terjesztenei, s az egyént mindig szűkebb korlátok közé igyekeznek szorítani,

A legnagyobb fölforgatások esetében is nagyobb befolyást kellene az egyéni szabadság eszméjének a jövőndő alakítására gyakorolnia, mint a minőt most annak engedni akarnak.

Nem ismerünk nagyobb átalakulást a történetekben, mint akkor történt, midőn a római birodalom elenyészett. Amint a politikai és társadalmi viszonyokat erőszakosan összeronták a barbár népiségek, ezer meg ezer darabra hullt szét a nagy birodalom, s az egész világ, mely fölött Róma uralkodott, új alakot öltött külsőleg, – s talán még nagyobb volt azon forralom, mely ugyanakkor az eszmékben történt.

Azon népek uralkodó fogalma, melyek Rómát megtörték, a legteljesebb egyéni szabadság öntudata volt, melynek mindenki csupán önerejében találta föl határait; a keresztyénség uralkodó eszméje, melynek hatása szintén terjedni kezdett ugyanakkor, az egyén

szellemi szabadságának, s az emberi nem egységének eszméje volt: nem amint Kóma értette, minden népnek egyetlen nép zsarnoksága alá vetése által; hanem mint a föld minden népeinek egy közös egyházban való egyesülése. Ez eszmék, melyek annyira különböztek az ó-koriaktól, egy új polgárisodásnak szolgáltak kiindulási pontjaiul, s meghatározzák azon irányt, melyben ezred-éven át haladt az emberiség, – s még is mindez nem volt képes az ó-kor hatását polgárisodásunkra megsemmisíteni, s ama roppant átalakulás daczára, melyet a keresztyénség az emberek eszméiben és nézeteiben előidézett, e tekintetben is fontos nyomai maradtak fön számunkra az ó-világnak: a régiség szellemi romjai, melyek előttünk fontosabbakká lettek azon óriási építményeknél, melyeket századok múlva bámulunk és törekszünk utánozni. Ki nem tudja, minő hatással voltak összes polgárisodásunkra a római impérium emlékei, a helyhatósági intézmények maradványai, melyek a népvándorlások zürzavarában fönmaradtak, és a római jog? Ki tagadhatja, hogy az egyéni szabadság utáni törekvést az egész középkoron át módosítá a vágy, erős államot alkotni, a helyhatósági intézmények utáni törekvés s a római jog fogalmi? Sőt, hogy az ó-kor ezen eszméinek befolyása a tudományok föléledésével annyira növekedett, miszerint úgy tetszik, mintha azon eszméket is háttérbe szorítá vala, a melyekből polgárisodásunk kiindult? Ha azt hisszük is, hogy a jelen polgárisodás enyészetéhez közelít: föltehetjük-e, hogy kevesebb nyomát hagyja maga után lételenek, mint az ó-kori mívelt-

ség? hihetjük-e. hogy a keresztyénségből, ha eltérnek is tanaitól, nem marad fön legalább ama szellemi község emléke, mely másfél ezredévig független volt a világi hatalomtól, s hogy jogfogalmainknak, világnézetünknek sőt társadalmi viszonyainknak is nem maradnak fön némi nyomai, melyek által polgárisodásunk alapeszméi szintoly tetemes befolyást gyakorolnak a miénket követő polgárisodásra, amint el kell ismernünk az ó-kori fogalmak hasonló befolyását korunk polgárisodására? Még ha egy új polgárisodás küszöbén állanánk, s azon fogalmakat, melyek eddig irányadók voltak, mások váltanák föl, az esetben is hibás törekvés volna, az egyéni szabadságot méginkább meg akarni szorítani. Miután mindenik új polgárisodás épülete mindig a megelőzőnek romjaiból keletkezik: előreláthatni, hogy az egyéni szabadság elve azon polgárisodás körében is nevezetes helyet foglal el, amely a miénket követni fogja. Hogy érte volna el célját e törekvés most, midőn látjuk, hogy minél korlátlanabbá lett az állam hatalma, a visszahatás is mindig növekedett e hatalom ellen, hogy az osztályok nivellírozása által, melylyel az államot minden lehető ellenállás ellen biztosítani akarták, sem értek el egyebet, mint hogy most már minden osztály érzi szükségét az államhatalom korlátozásának, s az egyéni szabadság élvezete utáni törekvés annál élénkebb lett, mivel annyi szomorú tapasztalás után végre meggyőződtek a felől, hogy a politikai szabadság megalapítása, melyet az egyéni önállóság kárpótlásául tekintettek, végtelen nehézségekkel jár a nagyobb álla-

mokban, s kevesebbet ad az egyesnek, mint a mennyit attól vártak.

Korunk tagadhatlan jellemvonása az Individualismus. Ami csak nagyszerű s ami kárhozatos korunkban, mind ezen forrásra vihető vissza. Mindenütt az egyéniség törekvésével találkozunk, miszerint magát érvényesíteni, szellemi és anyagi erőit kifejteni, s ami körül van, akaratának alávetni s személyes céljaira fölhasználni igyekeznek. Minden előlépés, bármely téren, mindig az egyén nagyobb szabadságra törekvésének eredménye; föltehetjük-e. hogy az emberiség, ahol az államról van szó. épen az ellenkező irányt kövesse, s midőn mindenütt a szabadság által törekszik elégtelenséget szerezni, itt a teljes alávetettségben találja azt?

Sajnálkozhatunk, ha úgy tetszik, korunk ezen iránya fölött, bámulhatjuk az ó-világ nagyszerűségét, s epedhetünk azon kor után, midőn mindenki az egész egy részecskéjének érezte magát, amelynek életét is kész volt feláldozni; mint tényt nem tagadhatjuk korunk individualismusát, s e tényből következik, hogy *az államjában is annál kevesebb nehézséggel jár minden haladás, minél inkább megfelel korunk általános irányéinak*, s valóban különös, ha azon állítást: miszerint az államhatalom korlátozása ellenkezik azzal, ami 50 év óta történik, okul hozzák föl, hogy tehát az kivihetetlen: holott épen ami 50 év óta történt, mindenütt föntarthatatlannak, mindenütt folytonos forradalmak forrásául mutatkozott.

Nem a teljesen korlátlan hatalomtöli függés egyen-

lősége, *hanem az egyem szabadság élvezésébeni egyenlőség az, amire mindenki törekszik*; csak ez irányban van öszhangzásban haladásunk az uralkodó eszmékkal, s annál fogva a haladás is csupán ez irányban lehetséges korunkra nézve.

Miután immár az egyéni szabadság élvezésének egyenlősége erős államhatalom főállását kívánja ugyan, de míg az állam merőben korlátlan hatalmát mindenre kiterjeszti, s minden egyes elszigetelten és gyámoltalanul áll az állammal szemben, azaz valamíg az állam mostani intézményei főállanak, el nem érhető: önként következik, hogy az államhatalom tetemes korlátozását – nem hatalmát, hanem azon kört illetőleg, melyre hatalma kiterjed, – míg korunk uralkodó eszméi nem változnak, – az egyetlen útnak és módnak kell tartanunk, amelyen legyőzhetlen akadályok nem gátolják a haladást.

JEGYZET A IX. FEJEZETHEZ,

(a) M. A. Romieu „L'ère des Césars” című munkájában, melylyel pár év előit nagy zajt ütöttek, azon tételt állítá föl, hogy vannak korszakok, midőn a caesarismust tekinthetni egyedül lehetséges államformának, s feladatul tűzte bebizonyítani, hogy legalább Franciaország ily korszakban van jelenleg. Nem tartozik ide, a Romieu által fölhozott okok kimerítő taglalásába bocsátkozni; csak annyit kell megjegyezni, hogy a caesarismus jótékony eredményei szükségkép békés fönmaradásától függenek, amit csak úgy tehetni föl, ha legalább is azon népek, melyek közel érintkezésekbén állanak egymással, egyetlen Caesarnak vannak alávetve. A caesarismus több, majdnem egyenlő hatalmú állam közt gyakorlatilag merőben kivihetlen, mivel a caesarismust nem gondolhatni a néptől merőben különálló nagy sereg nélkül, viszont nem háborúk s a háborúkat törekvés nélkül, az által akarni gyöngíteni az ellenfél hatalmát, hogy a népet a fönálló rend ellen izgatják.

X. FEJEZET.

**A harmadik törvény gyakorlati eredményei. Azon szükség-
ségek, melyek az államhatalom korlátozására vezetnek,**

Gyakran mondám, s ismétlem – mert az ellenkező nézet nagy tévedéseknek lőn forrása – hogy az emberek nemhogy, – amint állítják, – változásokra lennének hajlandók, sőt inkább többnyire ragaszkodnak a főnállóhoz. Egyesekre nézve állhat, hogy a jobb a jónak ellensége, általában véve az ellenkező igaz, és a rosszabb, sőt ami rég elavult és rég alkal inatlanná lett, az is föntartja magát a czélszerű újítás ellenében, a meddig csak eltűrhető. Akik reformokkal foglalkoztak, szükségkép tapasztalniok kelle, hogy az emberek az észszerű dolgot is, ha ellenkezik szokásaikkal, csak kénytelenségből fogadják el, s hogy nagyobb változást csak akkor eszközölhetni tartós alapon, ha elutasíthatlan szükséggé vált.

Ha tehát meg is vagyunk győződve a felől, hogy az önkormányzás elve mindazon körben, a hol az állam veszélyezése nélkül lehet, – mivel a határozott jellemű

egyéniségek kifejlődését előmozdítja, a nélkül, hogy kölcsönös érintkezéseiket akadályozná, – leginkább kedvező a haladásra, s az ember rendeltetésének jobban megfelel azon formáknál, melyeket korunk legtöbb államába behoztak: ebből még nem következik. ho«y azt tartjuk, miszerint a viszonyok átalakulása ez értelemben már a küszöbön áll. Sőt nem szenved kétséget, hogy a létező viszonyok fönmaradnak, ameddig csak lehet, és pedig annál inkább, mivel nagy erőfeszítések és küzdelmek korszaka után, aminőt átéltünk, mindig leginkább érzik a nyugalom és veszteglés szükségét. Csak ha egyszer a felől győződünk meg, hogy a fönállónak változtatása elutasíthatlan szükséggé lett, hogy *az államhatalom korlátozása korunkban elkér üli tétlenné vált* – csak akkor foglalkozhatik az államtudomány és politika azon kérdéssel: mint történhetik e változás az egyes országokban a legkönnyebben? mert az államtudomány föladata, nem a jövővel foglalkozni, sőt az csak annyiban igényelhet gyakorlati fontosságot, a mennyiben meg tudja oldani a kérdést: mint tehetni eleget a jelenkor szükségeinek?

S hogy ez utolsó és legfontosabb kérdés megoldásában, melytől munkám becse kizárólag függ, világos legyenek: szükségesnek tartom megosztani a tárgyat.

Ha az egyes szellemi és anyagi fejlődését – mindenki lehető legnagyobb jólétét – tartjuk is törekvéseink céljának: az állam, mint megmutattam, ekkor is az egyéni szabadság, s ez által minden egyes szellemi és anyagi fejlődésének első föltéte; s azért

mindenekelőtt az állam szükségeire fordítjuk figyelmünket.

Aztán vizsgáljuk: mennyiben szükséges az egyesre nézve az államhatalom korlátozása először is anyagi, majd szellemi, vagy erkölcsi szükségéit vévén figyelembe.

XI. FEJEZET.

Az államhatalom korlátozása mennyiben szükséges az államra nézve.

Hogy az állam föladatát, mely az egyesek anyagi és szellemi javainak biztosításában áll. megoldhassa, szükség, hogy:

- a) kívülről teljesen független;
- b) benn nemcsak forradalmak, hanem gyakori erőszakos megtámadások ellen is biztosítva legyen;
- c) végre bírjon azon állandósággal, mely az egyén minden hasznos munkásságának föltétele, s minden javak biztosítója: mert amely államjában folyvást változik az egyén jogköre s változnak a viszonyok, melyekre kell építenie az egyesnek számításait, anyagi és erkölcsi javainak sincs ott biztosítója.

Korunk államainak nagysága mellett minden egyes államnak jelentékeny eszközökre van szüksége, hogy függetlenségét föntarthassa, s csak annyiban tekinthetni biztosítottnak önállóságát, amennyiben módjában van tartósan nagy hatalmat fejteni ki.

Hogy az állam a bel ellenségek erőszakos támadásai ellen óva legyen, el kell távoztatni az ily támadások okait, s úgy kell rendezni az államot, hogy az érintett támadások sikerére legkisebb kilátás se legyen.

A viszonyok állandóságát pedig csak ott találjuk föl, ahol gyakorlati és társadalmi intézmények vannak, melyek természetöknél fogva akadályozzák a rögtöni változást.

Ha meg lehet mutatni, hogy minderre nézve az államhatalom korlátozása szintoly jó hatással van, mint másfelől a merev központosítás rendszere, – mit úgy hiszem, e munka folytán megmutattam, – épen e szempontból nem felel meg kívánatainknak: úgy nem vonhatni kétségbe azon tételt, hogy az államhatalom korlátozása magára az államra nézve is valódi szükség.

Meg kell jegyezmem, hogy miután e tárgy szoros összeköttetésben áll azzal, melyről a negyedik könyvben, szoltam: a következőkben érintenem kell röviden egyet és mást, amit ott bővebben kifejtettem, mi miatt előre bocsánatot kérek az olvasóktól.

Azt hiszem, senki sem fogja azt állítani, hogy az államot csupán anyagi eszközei s közigazgatási hatóságainak czélszerű szervezete teszik hatalmassá, s hogy, csupán ezekre támaszkodva, soká fölálljon. Azon tagadhatlan tény, miszerint az egyes államok részéről kifejezett hatás sohasem áll szoros viszonyban nagyságukkal s a rendelkezésök alatt levő anyagi eszközökkel, – e tény, mondom, nyilván az ellenkezőt mutatja. Minden államnak szüksége van egy eszmére, mely anyagi erőit

összetartja, mely közös cél felé készíti. Akár valamely nagy egyéniség melletti lelkesedés, vagy azon hűség, melylyel az állam lakói uralkodó-házukhoz viseltetnek, meg levén győződve, hogy a jog, melynél fogva ama ház a trónt bírja, csak koronája azon fának, melyen az egyesnek minden joga fejlődött; akár a nemzetiség érzése, melynek állása az állani főállásától függ, vagy hosszas emlékezések ereje tartsa egybe az állam összes lakóit: annyi bizonyos, hogy ilyes, mindent átható eszme kapcsolata nélkül egy állam sem állhat fon soha, közszellem, hazafiság nélkül egy sem lehet hatalmas. Mens agitât molem.

Nem tagadhatni, hogy az újabb kor államaiban kevesebb közszellemet találunk, mint az ó-kor, sőt a középkor egyes államközségeiben; s a fegyelem és becsületérvés minden csodájú sem pótolhatja azon lelkesedést, melylyel az ó-kor polgára városáért magát földözta; azonban nincs igazunk, ha ezen jelenséget korunk erkölcsi sülyedésének, vagy épen, mint sokan gondolják, a keresztyenség befolyásának akarják tulajdonítani (a). Annak oka részint a mostani államok nagyságában, részint abban fekszik, hogy rendezések módja által lehetetlenné tették a közszellem keletkezését.

Azt hiszem, hogy a költő ama nevezetes szavai: „Nescio qua natale solum dulcedine cunctos ducit,” minden költői szépségök mellett, mikor írták, akkor is olyasmit fejeztek ki, ami épen nem áll. Ha az ember csak első fokán is túl van a polgárisodásnak, bensőleg összeköttetésben áll meggyőződésével amaz érvés, sőt

némileg meggyőződéseinek eredménye, s ha az ó-kor polgára kész szívvel áldozta föl életét hazájának: alkalmasint többet tőn e részben az az öntudat, hogy hazája körén kívül semmi jogra nem tarthat igényt, s ha az elvesz, rabszolgaságra jut maga is, mindazokkal együtt, akik előtte kedvesek, – mint azon kimagyarázhatlan érzelem, mely némelyeket szülőföldükhöz köt. De ha megengedjük is, miszerint a honszeretet akkor, midőn a legközelebbi emelkedett helyről az állam egész területét be lehetett látni, s a leigázott állam lakosait hazájoktól elszakíthatta a hódító önkénye, merőben az érzés dolga, – azon ragaszkodás eredménye volt, melyet mindenki érez azon hely iránt, a hol életét tölte: a jelenkorra nézve ezt semmi esetre nem tehetjük föl.

Az azon állam iránt való szeretet, melyet csak a földképről ismerünk teljesen, egyéb valami, mint amely születéshelyünk virányára emlékeztet; más alapjának kell lenni azon lelkesedésnek, melylyel most a hazát ótalmazzák, midőn annak bukása keveset változtat az egyes közvetlen körében, s csak az elveszett szabadság vágya tölti a kebleket.

Miután a jelenkori állam, sokkal nagyobb kiterjedésű levén, hogysesm érzékeinkkel fölfoghatnók, csak eszmeképen tűnik föl előttünk: az irántai ragaszkodás sem csupán az érzésből foly, hanem nagyobb részint meggyőződésünk eredménye. Sokkal nagyobb a haza, hogysesm mint egészten mindenki szerethesse; mivel magában foglalja mindazt, ami minden egyes előtt becses, csak azért lelkesül minden egyes érette, s a haszaszere-

tet mértéke mindig azon érzelmek és érdekek számától és fontosságától függ, melyeknek kielégítését a haza föntartása föltételezi. Ebből következik, hogy az államhatalom eszélyes korlátozása által, minél inkább növekszik azon körök száma, melyekben az egyén szabadon mozoghat, amelyekre hatással lehet s melyekhez annál-fogva érzelemmel viseltethetik: az állam iránti ragaszkodásnak, s így valódi erejének is növekedni kell.

Nem az államgépezet mechanismusától kölcsönöz az állam szilárdságot. Egyes lánczot, ha még oly erős és súlyos is, eltörhetni, főleg mikor ezer meg ezer helyen bevésik gyűrűit észrevétlenül: azon százezernyi kötelék, mely a polgárokat egymáshoz s mindeniket külön saját szűkebb köréhez fűzi, áthatlan hálót képez, épen mivel az egyes szálakat, amelyekből áll, senki sem akarja összetépni. Miután semmi sincs az államban, ami valamikép összeköttetésben nem állana vele: azon kötelékek, melyek az egyént családjához vagy megyéjéhez, valamely iparúzó társulathoz vagy az egyházhoz fűzik, egyszersmind az államhoz is szorosabban kötnek minden egyest. Minél szabadabbnak érzi magát, minél kevesbbé emlékeztetik őt külső jelek az államtól függésére: annál nagyobb e függés; inert csak akkor menekülhetne attól, ha minden köteléket széttépett előbb, mely előtte szent. Egyébiránt Svájc példája a középkorban, Hollandé a XVI. és XVII. században, Angliáé s az északamerikai szabad államoké jelenleg mindenkit legjobban meggyőzhet a felől, hogy az államhatalom észszerű korlátozása az állam egy részének vagy köz-

ségének érdekében, nemhogy lazábbá tenné az állam egységét minden külső megtámadás ellenében, sőt oly egységet idéz elő az érzelmeiben, minővel csak az ekkép rendezett államokban találkozunk.

Azonban mellőzzük ezt; a politikának tényekkel, nem érzelmeikkel kell foglalkozni. A hazafiság hiányát pótolja az összeírási törvény, a jó fegyelem, az uralkodóház iránti szeretet, és a jól rendezett rendőrség. Esztelen aki napjainkban a honszeretetre építi az állam önállóságát: csak jól kitanított hadseregre van szükség.

Nem tudom, sokan osztoznak-e olvasóim közül e nézetben, annyi bizonyos, hogy néhányan így vélekednek. Vegyük tehát e nézpontról szemügyre az előttünk levő tárgyat.

Megengedve, hogy az állam önállósága kizárólag jól rendezett, nagy haderő főnállásától függ: a jól rendezett haderő föltétele – jól rendezett pénzügy; minél kisebb fontosságot tulajdonítunk tehát a hazaszeretetnek, minél anyagiabb szempontból fogjuk föl az államot: annál inkább meg kell engednünk, hogy önállósága, valamint az egyesé, mindenek fölött háztartásától függ.

A különböző államok rendkívül különböző pénzviszonyainál s azon terjedeleminél fogva, melyre szükség lenne, ha azon pénzügyi nehézségeket, melyek minden állammal közösek, mind elő akarnám számlálni, – nem ereszkedhetem itt mélyebben e tárgyba; úgy tartom, különös bizonyítás nélkül is meg fogják engedni, hogy az újabbkori államok achillesi sarkát a pénzügyekben

kell keresnünk. Aki ezen kétkedik, bizonyára kigyógyul optimismusából, ha a börzejátékot minden újabb államban látja.

Hogy oly államokban, ahol mindent megakadályoznak, ami legkevesebbé is veszélyezi a köz bátorságot, ahol szigorúan büntetik, akik csak bármiképen bizalmatlanságot terjesztenek a közigazgatás ellen, tiltanak minden egyesületet, mely a napszámot főlebb akarja vinni, s törvényeket hoznak az uzsora ellen: hogy mondok ily államokban túrnek olyas egyesületeket, melyek korlátlanul határoznak az állam hitele fölött, híresztelések által aláássák a közbizalmat, megakarják szabni a pénz értékét, s nagyobbbrészint abból merítik nyeresényöket, amivel a kamatláb, mely mellett az államnak kölcsönöznek, fölülmúlja az egyesek részére törvényesen megszabott kamatlábat; hogy oly államokban, ahol mindent központosítanak, épen a pénzviszonyok szabályozását hagyták egyesek nyereszedésére, akik részint nem is egy bizonyos állam tagjai, s minden pénzügyi” crisisből, – aminek előidézésére minden eszközt kezökbe adtak, – rendszeren legtöbb nyereséget merítenek, s mindezt türik csupa kénytelen-ségből és mivel a pénzügyek jelen állapota a börzét nélkülözhetlenné teszi: – oly tény ez, amely minden bizonyítást fölöslegessé tesz azon tételre nézve, hogy a különböző államok pénzügyei nem a legfényesebb állapotban vannak.

Minden államférfiúnak e pontra van fordítva figyelme; senki sem tagadja, hogy nincs nyomasztóbb szük-

ség, mint a bevételek és kiadások között megzavart egyensúlyt helyreállítani.

Hogy történhetik ez?

Tisztelet becsület a pénzügytannak, s a pénzügyészségnek, de a tapasztalás megmutatta, hogy erre nézve csak két eszköz van, mely mindenki előtt ismeretes, s amelyet nem pótolhat semmi mesterség.

Szaporítani kell a bevételt, vagy a kiadást alább szállítani: minden, egyéb, – bocsánat e kifejezésért, – merő szédelgés.

Azon állítás, hogy valamely állam pénzügyi állása csupán a hiteltől függ, s mivel az állam halhatatlan, a bevételekbeni hiányt mindig kölcsönnek kell fedezni, nem egyéb csalódásnál. Valamint Necker, úgy utána sok minister, a kiket örömmel üdvözöltek, midőn helyüket elfoglalák, kénytelen volt tapasztalni, hogy a köz bizalomnak, ha egyszer megingott, reális támaszra van szüksége, s hogy az államnak, épen mivel halhatatlan, meg kell érnie a bukást, s a hitelezői veli leszámolást nem hagyhatja síró örökösökre.

A kettő közül melyik eszközzel állíthatni immár helyre a pénzügyek megzavart egyensúlyát?

Miután az egyenes és indirect bevételek legtöbb államban felét, néhol szinte egész összegét teszik a forgalomban levő pénznek, s ez adók behajtása aránylag nem sok nehézségei jár, sőt a nyomást nem érzik annyira, mint azelőtt sokkal kevesebb állambevétel-nél: hízeleghetünk magunknak azzal, hogy meglehetősen messzire vittük az adóztatás mesterségét. Sőt

megengedem, hogy e részben még nem is értük el a legszélső határokat. A forgalom élénksége mellett, az indirect adók útján, az államban forgalomban levő pénzhez képest, hihetetlen mennyiségű öszletet hajthatnak be, Csakhogy nem kell feledni, hogy minden indirect adó behajtása nagy költséggel jár, s drágaságot idézvéen elő minden tárgyra nézve, melyet azzal megrónak, nemcsak bevételeit, hanem kiadásait is szaporítja az államnak; hogy a legtöbb adónak bizonyos mértéken túl csigázása a helyett, hogy szaporítaná az állami bevételeit, mint a vámoknál, bor- és söradónál látjuk, csökkeneti azokat, hogy végre az oly állapot, melyben a folyó kiadásokat csupán azzal fedezik, hogy az állam egész adózási erejét veszik igénybe, szükségkép a pénzügyi súlyegyen megzavarására vezet, miután bizonyos időkben minden állam rendkívüli erőfeszítésekre van kényszerítve. Mindebből következik, hogy a pénzügyi súlyegyennek az állambevételek szaporítása általi helyreállítása, ha lehetséges volna is, mindig roppant nehézségekkel van összekötve, annyival inkább, mivel az adó szaporítása népszerűtlenné teszi az államhatalmat, s a rend elleneinek izgatási eszközül szolgál.

Bizonyára legbiztosabb út a *reductio*, s azért is látjuk, hogy bármi kellemetlenül hangzik sokakra nézve e szó, minden pénzügyi igazgatás, különböző kísérletek után, végre is mindig a *reductio* rendszerére kénytelen visszatérni.

De miben álljanak ezen *reductiók*? azon roppant tehernek, mely az államot jelenleg majd agyonnyomja,

melyik részét olvaszthatni le, az állam becsülete és biztossága veszélyezése nélkül?

Azon teherről, mely az államadósságból ered, nem lehet szó. Ha minden erkölcsi tekintetet mellőzünk is, az állam bukása a polgárok nagy részére nézve sokkal nagyobb veszteséggel járna, azon tekernél, melyet az államadósság kamatfizetése igényel, és azért a hadierő alászállítását szokták rendszeren mindenek előtt felhozni, mint olyan eszközt, mely a sínylő pénzügyi viszonyokat helyreállítaná.

Hogy az állandó seregek alábbszállítása mindenütt kívánatos, s irigylendő azon állam, a melynek, mint Angliának, elszigetelt helyzetében, vagy mivel magára áll, mint az északamerikai szabad államok, csak csekély fegyveres erőre van szüksége: nem szenved kétséget; de szintoly bizonyos, hogy Európa államai többnyire egészen különböző helyzetben vannak, s hogy míg a világbéke fenyegetve van, annál kevésbbé lehetséges tetemesen alább szállítani a fegyveres erőt, mivel a mostani hadfolytatás oly fegyvernemeket igényel, melyekkel czélszerűen bánni tudni hosszas oktatásra van szükség, s nem lehet, hogy a veszély pillanatában sorozzák be a katonákat. Lehetséges-e, és mi módon a hadi szerekben megtakarítani valamit, nem tudom; annyi azonban bizonyosnak tetszik előttem, hogy a zsoldot és élelmezést alig lehet kevesebbre szabni, s igen kétlem, hogy a főnforgó viszonyok közt, a legtöbb államban azok is képesek volnának e részben változtatást indítványozni, akik leginkább, szót emeltek a hadi

budget nagy mennyisége ellen, – oly változtatást, melylyel az állam állásának veszélyeztetése nélkül, sokat lehetne megtakarítani e kiadásokból.

A civillistáról, – melyet inkább a királyság elleni izgatásbóli, mint a pénzügyek érdekéjlen emelnek ki – minden elfogulatlanak meg kell vallania, hogy az kisebb államokban, főleg miután az államdomaine-eket és az uralkodó családok magántulajdonát eladták, gyakran igen nyomasztó; de a nagyobb államokban a kiadásoknak oly kis részét teszi a civilliste, hogy azon tagadhatlan befolyás mellett, melyet az udvartartás több jövedelmi forrás előállítására gyakorol, mindig kétséges marad: vajjon az ország pénzügyei egészben nyernének-e valamit, ha 1500 milliónyi budget mellett 30 millió francot megtakarítanak?

Minél tovább vizsgáljuk részletesen az államkiadások egyes ágait: annál inkább meggyőződünk a fölöli, hogy az egyetlen utat és módot melyen a jelen viszonyok közt, az állam méltósága és önállósága veszélyezése nélkül, a kiadásokban tetemes öszletet takaríthatunk meg, a beligazgatás körében találjuk.

Vegyük kezünkbe bármely állam költségvetését, mely a francia forradalom által föllállított igazgatási elvek szerint van rendezve, s nézzük át egyes tétéleit, A forradalmat megelőzőtt időhöz képest mindenütt roppant brutto-bevételt találunk. Az államadósság kamatai által okozott kiadás mindenütt tetemes; a hajóhad és hadsereg nagy öszieteket vesznek igénybe, s bár az újabb időkbén sehol sem vethetik a királyságnak

szemére, hogy XIV. Lajos példájára, saját fényére és élvezeteire pazarolta az állam jövedelmeit: mindamellett igen magasnak találhatjuk a civilliste-t is: de a legnagyobb számot mindenesetre az állam beligazgatása veszi igénybe, (b)

A brutto- és netto-bevételek közti különbséget a roppant igazgatási költségek okozzák, melyek minden állam pénzügyét terhelik.

Gondoljunk hasonló helyzetben valamely magánembert, (c) Ha meg van győződve a felől, hogy roppant jövedelmei daczára alig képes annyit megtakarítani, hogy a birtokán fekvő teher kamatját fizethesse s viszonyaihoz illő állást foglalhasson el, ellenijén minden balesettől, minden előre nem látott kiadástól rettegnie kell; mert rendes szükségei összes jövedelmeit kimerítik, szóval hogy háztartásában változtatásokra lett szükség: miután jobb szerény de biztos állást foglalni el, mint fenhéjazva élni, ha ez a bukásra vezet, minden józan ember azon kiadásait is korlátolná végső esetben, melyektől állása függ; de bizonyára csak akkor, ha meggyőződött, hogy előtte nincs más kigázolás. Míg a kezelési rendszer változtatása által szaporíthatni a tiszta jövedelmet, s ez által helyreállíthatni a helyes arányt a bevételek és kiadások közt, egy okos ember sem akar állásáról lemondani.

S nem ugyanez-e az eset az állammal? Oly állást, mely az állam pénzügyi erőit fölülhaladja, nem tartatni fön hosszas ideig, s mindig jobb, önmagát korlátoznia az államnak, mint aztán kényszerítve tenni azt.

De föltehetni-e, hogy e végső eszökhöz, – mely az állam feje söt az utósó polgárig mindenkinék érzelmeit sérti, s mi által érdekeiben mindenki szükségkép rövidséget szenvedne, – előbb hozzá nyúljanak, mintsem meggyöződnenék a felöl, hogy egyátalában nincs más út és mód; hogy komolyan lehetne a hadsereg alábbszállítására gondolni, vagyis az állam becsületét és önállóságát kockára akarni tenni, mielőtt a háztartás nagy könyvét tételről tételre még egyszer át nem vizsgálják? s lehetetlen ezt tenni, a nélkül, hogy azon meggyöződésre ne jöjjünk, miszerint a túlságos központosítás rendszere jelenleg oly terheket ró az államra, amelyek, természetüknel fogva, nem az összes államot illetik, s melyeket a legkisebb veszély nélkül másokra ruházhatni.

Aki csak elfogultság nélkül gondolkodik éjien azon államok pénzügyi állásáról, melyeknek e részben a legnagyobb nehézségekkel kell küzdeniök, szükségkép belátja, hogy az állani brutto- és tiszta jövedelme közt csak az zavarta meg annyira az arányt, amivel kénytelenségből szertelenül szaporítani kell vén a bevételt, oly jövedelmi forrásokhoz is nyúltak, melyeknél a behajtási költségek a jövedelem nagy részét elnyelték.

Kevés bizalommal vagyok elméleti okok iránt a politikában. A legvilágosabb bizonyítás is a felöl, hogy valami a közjóra nézve kívánatos, csak annyiban bír hatással, amennyiben minél több egyént meggyözünk az iránt, hogy az nekik maguknak is hasznukra van: annál többet adok a tények kényszerítő hatására.

Épen az államadósság nagysága, azon kényszerűség, miszerint nagy hadsereget kell tartani, a jövedelem-szaporítás nehézsége, s az e részbeni kiadások csökkenésének lehetlensége, szóval az államok pénzügyi állapota tesz engem bizonyossá igazgatási szervezetük változtatása felől: csak azért fogják megszorítani az államhatalom hatáskörét, mivel az kikerülhetlen szükséggé lett az államra nézve. Oly forradalom ez, melyet minden államban a pénzügyminister eszközöl, s mely annál bizonyosabban bekövetkezik, ha kívülről nyugalmat élvez az állam s a közigazgatás korlátlan egyedár kezében van, kinek érdekei szintoly azonosok az államéival, amely függetlenek a közigazgatástól, és aki, hatalma úgy kívánván, célja követésében nem fogja magát zavartatni engedni olyas elméletek által, amiket valósággal nem a királyság érdekében vittek be a politikába.

Mikor fogják ezt belátni, még az egyes államokban sem mondhatja meg senki; csupán annyi bizonyos, hogy mihelyt azon kérdés merül föl: a várak falait hanyagolják-e el, vagy azon irományhalmazt hárítsák el, melylyel az államot „obvallálták,” az állam szolgáltatásban működő tollak számát csökkentés-e vagy a szuronyokét? azonnal vége lesz a mostani kormányformának is; mert, ha minden más előnye megvan is, mindenesetre a legköltségesebb minden igazgatási forma közt. Mivel a politika nem a szemlélődő, hanem a gyakorlati tudományok közé tartozik: épen annál fogva, nem engedik magukat az emberek az állam szükségeivel ellenkező

irányba sodortatni azon nagyszerű eszme által, hogy mindent egy központból igazgassanak, a miről úgy is tudja mindenki, ha egyszer részt vett a kormányzásban, hogy gyakorlatilag központosított államokban is kivihetetlen, (d)

Ismerem az okokat, a melyekkel meg akarják mutatni, hogy a szigorú központosítás rendszere sajátkép csak látszólag költségesebb, mint más (e); a legfontosabb ok kétségkívül a következő.

Miután amit az állam végez, ha egészen mellőzni nem akarjuk, másokra kell bízni: az által, hogy az államkincstár valamit megtakarít, nem nyerne az egyes polgárok; mert amit most az államnak adnak, azon községek vagy testületek pénztárába kell majd fizetniök, melyekre az összes államtól elvett teendőket ruházták, sőt azt kell föltennünk, hogy ha föl hagynak azon egyiséggel, mely most az igazgatásban uralkodik, hasonló eredményeket, átalán véve, nagyobb költséggel érhetnek el, mint jelenleg.

Erre az a válasz:

1) hogy, ha vizsgáljuk, mi történik most, állítólag csupán az egyes községek érdekében, az államhatalom részéről az utak, iskolák, közhelyek építése stb. körül: mindenesetre föltehetjük, hogy egynémely dolog ezek közül, amit csupán egyes kormányhivatalnokok bizonyos javítás iránti előszeretetének vagy egyes községek sürgölődésének köszönhetünk, amelyek nem ismernek határt az államkincstár iránti követeléseikben, talán elmaradna, ha egyes községekre ruháznák a jó-

got, hogy az ily intézkedések szüksége felöl határoz-
zanak, egyszersmind a kötelességet is rajok rónák,
hogy azoknak költségeit fedezzék. Az öszlet azonban,
melynek megtakarítását ez utón várhatni, talán igen
csekély lenne, miután az egyes községek a helyett, amit
most érdekükben az állam tesz, más egyebet fognának
tenni, aminek hasznos, sőt szükséges volta felöl meg
vannak győződve, s amit most minden kérés mellett
sem nyerhetnek meg: de az ilyes megtakarítások
fontossága nagyon világos, miután épen az által, hogy
a kevésbé szükségest mellőzik, előmozdítják a szük-
séges létesítését, vagy amit a községbeliek annak tarta-
nak, s ez jólélet, vagy legalább elégséget eszközöl az
egyes községekben.

2) Tagadhatlan tény, miszerint a községi hivata-
lokra aránylag sokkal kisebb fizetésért kaphatni alkal-
mas egyéneket, mint az államtisztségre, s az angol bé-
kebírák példája mutatja, hogy azon készség, melylyel
magukat a polgárok a közügyeknek szentelik, nem a
választástól függ, hanem azon szükségétől, mely ben-
nünket azon körben, hol élünk, készit kítőő állást el-
foglalnunk, s az érdekeltségtől, melyet valamely gróf-
ság vagy község lakosai közügyeik czélszerű vitelében
élveznek. Mi roppant kiadások származnak a jelen
körülmények közt csupán azon kénytelenségből, hogy
oly tömérdek államhivatalnokot kell ellenőrizni, szin-
toly jól tudják, akik az igazgatás gépezetével foglalkoz-
nak, mint mindenki előtt világos, hogy mindezen kiadá-
sokat nagyrészt megtakaríthatni, ha a községek, me-

gyek és tartomány igazgatása ellenőrzését azokra híz-
zák, akiket az legközelebről érdekel.

3) Merőben hamis azon állítás, hogy az igazgatás
költségesebb lesz azáltal, ha egy nagy területet, melyet
azelőtt egy központból igazgattak, fölosztanak. Miként a
földművelésben is van az eldarabolásnak bizonyos foka,
mely mellett a földművelés sok idő-pazarlással jár. azaz
igen sokba kerül, a nélkül, hogy ezért elvül állíthatnók
fö, miszerint a kezelés annál kevesebbe kerül, minél na-
gyobb a földbirtok: általában minden kezelésnél ez az eset.

4) Ha fölteszszük, hogy a tartomány, grófság, vagy
község igazgatása semmivel sem olcsóbb, sőt költsége-
sebb: az államhatalom korlátozása még akkor is hasz-
nosnak tetszik, és pedig azért, mert az adóbehajtás ne-
hézségei nem annyira attól függnek, hogy képesek-e az
egyek polgárok az adót megfizetni? hanem inkább attól:
meggyőzhetni-e őket adózásuk szüksége felől? s ha az
egyek túlterhelését nem kerülhetni ki, a legnagyobb
fontosságú dolog az az államra nézve, hogy e túlterhelést
ne az államhatalomnak tulajdonítsák.

Egy gyakorlati államférfiú sem tagadja meg ezt,
Vannak tények, melyeket nem lehet számokban kife-
jezni, s amelyek mégis szintoly, sőt nagyobb fontosság-
gal bírnak az államra nézve, mint amelyeket statistikai
tábláinkban följegyezve találunk: ide tartozik az is,
hogy a volgárok több vagy kevesebb ellenszenvvel vetik
magukat a közterheknek alá. Az alkotmányos államok
tagadhatlanul nagyobb adóképességét egészen ezen tény
eredményéül tekinthetni. Ha immár az adózási képesség

azon mértékben növekszik, minél nagyobb készséggel vetik magukat az egyesek a közterhek alá, ez pedig mindig attól függ, mennyiben vannak e terhek szükségessége felől meggyőződve, az által, hogy mindazt, a mi az összes állam szükségéhez közvetlen nem tartozik, elkülönzik az állam költségvetésétől s a kisebb testületekre ruházzák, ha nem kevesednek is a kiadások egész öszlete, szükségkép növekszik az egész adózási képessége, miután csak ezáltal lehetséges minden egyest meggyőzni azon kiadások szüksége felől, melyek talán nyomasztóknak tetszenek.

Minden adó terhes. Ha a közterhek öszletével egybevetjük, ami még nagy lelkesedés perczeiben is az állam vagy valamely község szükségeire, vagy általában bármely köz célra, nyilvános fölhívások követhetében, önkéntes adományokból bejő: meggyőződhetünk, mennyivel fölühaladja a közszükség mindazt, amit a jó polgárok is saját ösztönükből összeadnak; minden adó tehát szükségkép népszerűtlenné teszi azon hatalmat, a mely kiveti és főleg amely azt közvetlenül behajtja. Kérdem immár, hogy ha föl is teszszük, miszerint a községi kezelés költségesebb, a közterhek fölosztása egyenetlenebb: nem mindenek fölött kívánatos-e az államra nézve, ha a minden adóztatással szükségkép együttjáró gyűlölség nagyrészt az egyes községekre, gróf-ságokra vagy tartományra hárul?

Megmutattam a negyedik könyvben, hogy a me-rev központosítás rendszere, melyet a forradalom óta követnek Franciaországban, csak szaporítja az államot

fenyegető veszélyeket, az ellenállás eszközeit pedig kevesbíti. Aminek csak századunk forradalmi jellemét közvetve vagy közvetlen tulajdonítnunk kell, az mind vagy az államnak adott szerkezet közvetlen eredménye, vagy legalább szoros egybefüggésben áll azzal. (f)

Amit tenni kelle, hogy a központosítás elvét minden következményével keresztülvigyék, kétségkívül megingatta a törvények iránti tiszteletet, mely a történeti jog iránti tisztelettel benső összeköttetésben van (g), és a vallás erkölcsi befolyását, melyet csak ott találhatni föl, hol a vallás, az állam szolgálatától mentten, a politikai pártok küzdelme fölött áll; az államhatalom elleni legtöbb támadást azonban minden bizonynyal az állam pénzügyi- intézkedéseinek tulajdoníthatni, s azon körülménynek, hogy oly rendszer mellett, mely szerint minden közigazgatási hivatalnokot központi hatalom közlönyéül tekintenek, valahányszor az egyes az igazgatás részéről, bármely körben, sérelmet, avagy rövidséget szenved, mindig a központi hatalmat vádolja érte, s igaztási eszközül használja ellene (h).

Miután az állam elleni folytonos igaztás ezen főforrásait semmivel sem dughatni be inkább, mintha az államot megmentjük a kiadások és igaztás azon részétől, mely nem illeti az összes államot: az államhatalom ily értelmű korlátozása szükségkép előmozdítja az állam szilárdságát, s el kell ismernünk, hogy az valódi szükségé vált, midőn az államhatalom elleni igaztottság oly veszterhessé lön immár.

Sokan azt hiszik, hogy a főállót csupán erős

államhatalommal tarthatni tol, s nagy részint ezen nézetnek tulajdoníthatni, hogy a központosítás rendszere annyi védőre talál az államférfiak közt. Azonban e nézet tévedésen alapszik: a főálló viszonyokat nem az állam óvhatja meg változás ellen, sőt sok egyéb viszonynak változatlan főállása menti meg magát az államot is a fölforgatástól. Minden lakható ház, melyet valamelyik polgár az állam területén épít, nemcsak egy-egy lépcső, melyen több ember a polgárisodás magasabb fokára emelkedik, hanem egyszersmind megannyi erődítménye a polgári társaságnak; minden jog, melynek élvezését az állam az egyesnek biztosítja, egyszersmind biztosítéka a polgári társaságnak; minden jól rendezett község egy-egy kő a nagy épület megerősítésére: minél jobban beleillesztik azt az épületbe, minél inkább az egész lényeges részül tekintenek minden darabot, annál rendületlenebbel álland az állam. (?)

Úgy hiszem, a közelebbi 50 év tapasztalásai szintoly czáfolhatlanul megmutatták a rögtöni változatok könnyűséget a központosított államokban, amint minden idő és ország történetei tanúsítják azon tényt, hogy nincs conservatívabb a helyhatósági intézményeknél, s hogy tehát korunkban, midőn az általános izgatottság folytán minden megingott, s a viszonyok gyors változása az állam főállását s az egyesek jólétét veszélyezi: a helyhatósági intézmények megszilárdítását szintúgy az állam szükségéül kell tekintenünk, amint leginkább célhoz vezet a központosítás elve, ahol meggyőződtek, hogy nagy változásokra van szükség.

JEGYZETEK A XI. FEJEZETHEZ.

(a) Például Rousseau.

(b) Ez alatt értendők a cultusra tett kiadások, melyet néhány államban már a rendőrséggel egyesítnek, úgy szinte a közoktatás költségei, melyet azon czélnál fogva, a melyet azzal el akarnak érni, ugyanazon departementhez számíthatni, s az állam által vezetett közmunkák kiadásai.

(c) *Pénzügyi* tekintetben az egyes viszonyai nemcsak hű képül szolgálnak az államra nézve, melyet hasonlatképen fölhozhatni, hanem a legjobb iskolául. Ahol számokról van szó, nem változtat semmit a mennyiség, ha az arány ugyanaz marad, s az egyszer egy akkor is igaz, ha minden egyeshez hat nullát teszünk.

(d) Gondolatban igen szép lehet, hogy minden község ügyeit a belügyminister vezeti, vagy legalább ellenőrzi: kérdem, van-e belügyminister a nagy államokban, aki csak néy szerint elő számlálni tudná is mindazon községeket, melyeknek be]viszonyaival ismeretesnek kellene lennie, hogy czélszerűleg kormányozhassa? Ugyanezt mondhatni a közoktatási tárczáról is stb.

(e) Aki tényeknek inkább hisz, mint phrasisoknak, hogy ez okokat kellőleg méltányolhassa, csak azon öszletet kell egybehasonlítani, amennyibe a közigazgatás Angliában vagy Amerikában kerül, azzal, amibe Franciaországban kerül, vagy azon arányt kell szem előtt tartania, mely valamely

állam összes és tiszta jövedelme és az előbbi közt van azóta, hogy behozták a francia közigazgatási rendszert.

(f) Semmi sem lehet veszélyesebb az államra azon meggyőződésnél, hogy aminek az állam alapjául vagy céljául kellene szolgálni, merő fictio, mely a dolgok valódi állásával ellentétben áll. Ha tehát valamely egyeduralomban nemcsak az állam összes ügyeinek vezetését, külviszonyait, s a felügyelet jogát, hanem az egész közigazgatást az államhatalomra ruházták, azaz oly hatáskört adnak neki, melyet a legnagyobb egyedur sem képes betölteni, s ahol a legtöbb dolgot a fejedelem nevében, de nem személyes határozatai által intézik: szintoly kevéssé szolgálhat ez azon államforma megszilárdítására, amely kevéssé tekinthetünk biztosítótnak bármely államot, melynek politikailag szabadnak kellene lenni, ha az egyéni szabadság, mint korunk legtöbb államában, nem egyéb fictional. Nem azért, amit közvetlen a politikai szabadság nyújt, nem a kormányzásban! csekély részvétel miatt ragaszkodik ahhoz minden egyes; hanem azért, amit mindenki vár attól. Amely mértékben korlátozzák, a politikai szabadság valóstítása végett, az egyéni szabadságot, a szerint veszít amaz is becében az egyes előtt.

(g) Gyakran állíták, hogy a politikai szabadság csak ott lehetséges, ahol történeti fejlődés eredménye. Az újabb korban egész könyvet írták azon tétel megbizonyítására, hogy az alkotmányos egyeduralom, Anglián kívül, Európa egy államában sem lehetséges. Hogy az újabb korban erőszakosan, vagy legalább rögtönözve behozott alkotmányok többnyire oly rövid ideig állottak fön, okát abban kell keresnünk, mivel ahol a megszokás nem szentesíti a törvényt, csak anyagi erővel tarthatni föl iránta a tiszteletet, s ekkép, míg az államot biztosítjuk, szükségkép veszélyezzük a szabadságot. Ahol rendezett jogviszonyok vannak, – tehát minden egyeduralomban – lehetséges az alkotmányos szabadság is, ami nem egyéb az összes jogviszonyok legfőbb biztosítékánál; csakogy e biztosítókat nem szerezhetni meg, ha az összes jogviszonyokat

hirtelen megváltoztatják, ha a múlttal egyszerre szakasztnak. Csalódunk, ha azt hisszük, hogy ahol többnyire mindent hirtelen egyberontanak, amit századokon át jogszerűnek tartottak, mindenki illő tiszteletben fog valamely törvényt tartani, csupán észszerűségénél fogva. Ha Plato eszményét, hogy az államot bölcselek kormányozzák, nem valósíthatni: mennyivel kevesebbé várható, hogy valaha egy egész népet találjunk csupa bölcselekből !

(h) Gyakran hasonlíták a hűbéri államot lánczhoz, melyben több alsó szem mindig fensőbbben függ, míg végre azon néhány szemhez érünk, melyek legfölül állanak, s közvetlen a királyságtól, az egésznek ezen utósó karikájától függenek. Azt hiszem, hogy e hasonlat kevesebbé áll a hűbéri államra, mint korunk bureaucratikus államaira, melyekben az utósó lánczszemek, nem levén alapjuk a népben, egész súlyukkal nehezülnek amaz egy szemre. A közigazgatás bonyodalmas fölosztása, nemhogy támaszpontul szolgálja az államnak, sőt szükségkép terhére van. A tapasztalás mutatja, hogy a királyságnak vallásos szentesítése van s ahol az a nép egész történetével azonosult, e terhet is elviselhetni; de szintén mutatja a tapasztalás, hogy az alsóbb igazgatási ágazatok szoros egybefüggése a legfőbb államhatalommal sohasem szolgálhat ennek támaszul; sőt az alsóbb fokozatok mindig arra szolgáltak eszközül, hogy porba ránták a legfensőbbet is, amelylyel összefüggésben voltak.

(i) Nem elég, ha az állam a körében levő kisebb testületeket csak tűri; használnia is kell azokat. Mert minden erő, amit az állam nem használ föl, a gyöngeség egy-egy eleme rá nézve. Mindazon vészek ellen, melyekkel az önálló testületek létele fenyegeti az államot, megóvhatjuk magunkat; de legjobban az által, ha azon módot követjük, melyet folyamoknál szoktunk, amelyek néha kiáradnak, miszerint tudniillik a veszélylyel fenyegető elemet föl tudjuk használni.

XII. FEJEZET.

Az államhatalom korlátozásának szüksége az egyesre nézve.

Miután az állam föladata az egyesek anyagi és erkölcsi javainak biztosítása; s miután bizonyos célok, melyeknek elérésére kisebb társulatok elégtelenek, csak az államban válnak elérhetőkké: nem szenved kétséget, hogy az állam megszilárdítása minden egyesre nézve is mellőzhetlen szükség, és pedig talán a legnagyobb, legfontosabb mindenek között. Ha tehát, amint a közlelbbi fejezetben megmutattam, az államhatalom korlátozása múlhatlanul szükséges az államra nézve: már e szempontból is szükségesnek kell azt tartanunk minden egyesre nézve. De bármi fontos a jól rendezett állam önállása s a közügyek célszerű vitele minden egyesre: az állani maga nem képes az egyes anyagi s erkölcsi szükségeit kielégíteni.

Azon majdnem határtalan befolyás következtében, melyet az ó-kor politikai eszméi a renaissance korszakában a tudomány terén gyakoroltak, a gyakorlati

életben is azon nézetből indultak ki, hogy az újabkori államnak, közvetlenül kell gondoskodnia – valamint az ó-korbeli tőn – polgárainak minden szükségéről, s azon hibás meggyőződés folytán, hogy a fejlődés annál gyorsabban megy, ha azt az állam közvetíti: oly mozgékonytá tették az államot, hogy az által az egyén minden hasznos tevékenységének főfeltétele, a létező viszonyok állandósága megsemmisített, s az állam, a helyett hogy, amint kellene, előmozdítaná a haladást, annak inkább akadálya lett. Hogy Rousseau nagy, de egyoldalú szelleme ellenálhatlan logicája által végre azon meggyőződésre jutott, miszerint a valódi boldogságot csak a természeti ő állapotban találhatni föl; s hogy Proudhon azt állítá, miként a magasabb fejlettségű emberiséghez egyedül illő állapot az anarchia; s hogy mindkét paradoxonnak tagadhatlanul befolyása volt, – csupán annak kell tulajdonítunk, mivel oly föladatot tűztek az állam elé, melynek teljes megoldása szintúgy lehetlen, mint azon elméletek valóstítása, amelyek ellen küzdenek; s mivel, az állam elé tűzött roppant föladat következtében, hatáskörét is annyira ki kelle terjeszteni, hogy az által az egyéni szabadságot szerfölött megszoríták.

Az állam föladata nem az, hogy az egyes anyagi és erkölcsi szükségeiről gondoskodjék, hanem az, hogy biztosítsa részére, amit ez maga szerzett: ebből következik, hogy az állam, miként rendezése csak annyiban elégítheti ki az egyént, amennyiben az állam megszárdítására szolgáló eszközökkel nem fosztják meg őt

azon lehetőségtől, hogy anyagi és erkölcsi szükségeinek kielégítéséről maga gondoskodhassak.

Egy józan ember sem bíz dolgaiból többet másokra, mint múlhatlanul szükséges: nemcsak azért, mivel a szabad önhatározás joga, s tehetségeink önálló használhatása – a hasznos tevékenység leletsége – a legfőbb erkölcsi szükség; hanem azért is, mert azt mutatja a tapasztalás, hogy amit idegenek végeznek, mindig rosszabb és többbe kerül. Az állam ügyei az összes állam polgárok ügyei, s azért sohasem bízhatni veszély nélkül az állam egyes részeire. Ha az állam ügyeit az egyes tartományok, grófságok avagy községek intézik, idegenek intézik azokat, akikre nem tartozik, s az ily igazgatás minden rász oldalát tapasztaljuk. De következik-e ebből, hogy az állam kezelése azon ügyekre nézve minden egyébnél jobb, melyek az egésznek csak egyes részét illetik közvetlen? Válóban nem.

Az állam kezelése mindezen esetekben szintűgy idegen kezelés, mint ha az egyes magánügyeit bízzák a községre; s a tapasztalás azt mutatja, hogy a gyámság mindkét esetben rendesen annál költségesebb a gyámság alatt levőre, minél többször számadásra szokták vonni a gyámot.

Ha vizsgáljuk polgárisodásunk folyamatát átalában, s az emberiség előhaladásait a művészet és ipar egyes ágaiban, avagy egybehasonlítjuk az anyagi jólét fokozatát a különböző államokban, s külön mindenik országban az egyes osztályok helyzetét: úgy találjuk, hogy az anyagi jólét azon mértékben emelkedik mindenütt,

minél tágasabb kört nyitottak az egyesek önálló tevékenységének; amiből az következik, hogy az állam polgárai anyagi jóléte előmozdítására nem tehet jobbat, mint ha, önmagát korlátozván, mindenkire magára hagyja ügyei ellátását, akár egyes ember legyen, akár az állam védelme alatt álló testület.

Azon befolyás daczára is, melyet az anyagi szükségek korunkban az élet minden viszonyára gyakorolnak, csalódás azt hinnünk, hogy az állam szervezésében csak azokra kell tekintettel lennünk. A meddig a történetek visszamennek, az emberiség első lépéseitől fogva a művelődés pályáján, mindenkor szintoly lényeges befolyással voltak az erkölcsi szükségek polgárisodására. Minden korszak fölött egy eszme uralkodik, mely nemestőleg hat minden emberi törekvésre, s melylyel szemben maguk az anyagi szükségek is háttérbe lépnek, s csak annyiban gondolhatni elégtűlségre, amennyiben ez eszmét valósíták, vagy legalább ki tudják egyenlítni az éles ellentétet a főnálló és azon eszme között.

Ami egykor a keresztyénség eszméje, ami a XVI. században az egyházi, a XVIII-ikban a politikai reformatio volt, ugyanaz a mi korunkra nézve a nemzetiség eszméje. Ez eszme valósítása erkölcsi szükség eszméje. Ez eszme valósítása erkölcsi szüksége lett e századnak, s valamint a főnálló viszonyok, ha az anyagi szükségeknek megfelelnek is, nem biztosak támadások ellenében, ha ez eszmével ellenkeznek: úgy minden változás csak akkor kivihető, ha a létező viszonyoknál inkább meg tud felelni azon erkölcsi szükségnek, hogy a nemzetiség

eszméje valósíttassék; miből következik, hogy amennyiben az e munka folytán kifejtett elvek gyakorlati kivihetőségéről van szó, a legfontosabbak egyikének kell tekintenünk e kérdést: *mily hatással lenne korunk nemzetiségi törekvéseinek valósítására az államhatalom korlátozása?*

XIII. FEJEZET,

**Csak az államhatalom korlátozása által felelhetni
meg azon követeléseknek, melyeket a nemzetiség elve
nevében tesznek az állam irányában.**

Akik e munka első részét figyelmükre méltatták, majd mind azt vetették szememre, hogy a nemzetiség befolyását kevésre becsülöm. Azt hiszem, csalódtak e részben.

Miután mindenütt arra figyelmeztet bennünket a történet, hogy az államok és népek nem annyira anyagi szükségük miatt, mint inkább azért szenvedtek nagy rázkódásokat, mivel a kor szellemi érdekeit nem tudták méltányolni vagy kielégíteni: senki sem lehet kétségben a nemzetiség elve fontossága fölött napjainkban, főleg, ha, mint én, oly nemzethez tartozik s oly viszonyok közt él, ahol a nemzetiség igényeinek valószínűsítésére intézett törekvés minden egyéb szükséglet és tekintet háttérbe szorított.

Erős meggyőződésem, hogy a nemzetiség elve, mely a közel múltban megingatta a főnálló viszonyokat s annyi hatással volt az összes viszonyok összehavará-

sára, az államok definitív alakulására is tetemes befolyással leend; de hogy e befolyást helyesen megítélhessük, tisztába kell jönnünk, *hogy minő értelemben lebesültek korunkban a nemzetiség elve mellett, és azon igények iránt, mélyekkel a nemzetiség elve nevében az állam irányában fölléptek*, s azt hiszem, hogy kevés kérdés van, mely fölött több merőben különböző nézet s oly általános fogalomzavar uralkodnék, mint épen e fölött.

E tárgyat, mely korunkban oly mélyen vág a gyakorlati életbe, sok költészettel és egyoldalúlag tárgyalták, mi mellett egyáltalában semmi gyakorlati eredményre nem lehetett jutni, s csupán annak tulajdonítható, ha gyakorlati államférfiak a nemzetiség kérdését csak izgatási eszközül tekintették, s feledék, hogy azon alapelveknek, melyek oly tetemes negatív hatást idéztek elő, szükségkép pozitív oldaluknak is kell lenni, melyet, jól fölfogva, az állam nyugalma és jóléte érdekében föl lehetne használni.

Korunk nemzeti törekvéseinek csak úgy méltányolhatjuk gyakorlati eredményeit, ha helyesen fölfogtuk a nemzetiség elve valódi jelentőségét, s az igényeket, melyeket azon elv nevében tesznek.

Megkísérlem e tárgy fölött tisztán kifejteni néze-teimet.

Mindenek előtt kérdem: *mit kell tulajdonképen érteni a nemzetiség fogalma alatt, mely mellett oly igen lelkesültek?*

Távol van tőlem, a különböző fajok különböző képességét tagadni akarni. Amint nagy különbségek

vannak a kaukázusi és maláj, a mongol és szerecsen faj közt physical és erkölcsi tulajdonokra nézve: úgy azon népek közt is, melyeket a tudomány ugyanazon, t. i. a kaukázusi fajhoz számít, bizonyára tetemes különbséget találunk; de szintoly bizonyosnak látszik előttem, hogy igen túlbecsülik ezen származási befolyást, ha abból akarják kimagyarázni a különböző népek közt jelenleg létező különbséget, *miután az egyes népek nemzetiségi öntudata egyáltalán nem a közös származás hitén alap-szik*, Mellőzve azon körülményt, hogy Nyugot-európa legtöbb népének mondáiban sem találunk semmit, a mi ilyes meggyőződésre szolgálhatna alapul: sokkal inkább ismeretes azon tény, hogy minden nemzetiség különböző népelemekből származott, sokkal felőtlőbbek a különbségek is minden nagyobb nemzetiség egyes részei közt, s azon esetek, hogy egyesek, sőt egész népiségek – mint például Szász- és Poroszországban a szláv elemek – megváltoztatván nyelvüket, egy azelőtt ellenséges nemzetiségbe olvadtak, – mondom, ez esetek is sokkal újdonabbak, hogysem azt hihetnők, mint-ha a közös származás eszméje magára a népre is nagy befolyással lehetne.

A fajkülönbség helyébe a nyelvkülönbség lépett, s korunk nemzetiségi törekvéseire legtöbb esetben ez szolgált alkalmul.

De a nemzetiségi jogosultság melletti nagy harcznak, melynek tanúi valánk, jelenségeit, a nemzetiség elve valósítására intézett törekvések felőtlő ellentéteit a nyelvkülönbségből sem lehet mind kimagyarázni (a)

s kétségtelen minden elfogulatlan vizsgáló előtt, hogy itt még egy más, nagy fontosságú momentum befolyása is mutatkozik.

E mű első részében (*h*) figyelmeztettem olvasóimat azon analógiára, mely az egyes családok törekvése közt, hogy kiváltságos állásra emelkedjenek az államban, s egész nemzetiségek hasonló törekvése között létezik.

Bizonyos fensőbb képesség felőli meggyőződést, s ennek következtében nagyobb jogosultságra törekvést találunk mind a népeknél, mind a családoknál. Célünk mindkét esetben uralkodni. S a nemzeti és családi előjogokban részesülés módja az öröködés.

De még tovább vihető e hasonlat, miután a fensőbb képesség és jogosultság felőli meggyőződés, mind a népeknél, mind a családoknál sokkal kevesebbé a velök született tulajdonok valódi különbségén, mint inkább jelen állásukon és emlékezéseiken alapszik.

Miként azon állás, melyet az egyes a társaságban elfoglal, részint attól függ, mily nézetben vannak az emberek tehetségei felől, de még inkább függ azon öntudattól, melylyel helyzetét betölti, vagy magasabb állásra törekszik: ugyanez az eset a népeknél, s ez öntudat a népeknél, valamint az egyeseknél, nagyobb részt múltjok eredménye. Míg lesznek népek, amelyek az emberiségért többet tettek másoknál, amelyek mások szabadságának századokig védfalai voltak; valamíg az egyes népeknél fönmarad azon idők emlékezete, midőn fényesebb állásuk vala, mint jelenleg van: mindaddig

fönmarad a különös jogosultság öntudata is, mint szinte a törekvés, ez öntudatnak érvényt szerezni.

Minél magasabban áll valamely nép erkölcsi tekintetben; minél messzebb haladt műveltségben: annál inkább fölülmúlja a fajkülönbség befolyását azon erkölcsi hatás, melyet a történetek gyakorolnak nézeteire és cselekedeteire; főleg ha, mint Nyugoteurópában látjuk, a fajkülönbséget lehető legkisebb mértékre csökkenté századokon át fönállása oly államoknak, melyek különféle népeket füztek egy egészszé, s a folytonos vegyülés és érintkezés, s még a nyelvkülönbség után, mely a külön népiség egyik legjellemzőbb vonása, sem ítélni meg az érintett fajkülönbséget.

Ha tehát kérdezik; miről ismerhetni meg valamely nemzeti egyéniséget? felelet: *csupán külön egyénisége öntudatáról, s arról, hogy szükségét érzi, ezen egyéni különbséget érvényesíteni.* Minden nép, álljon bár milliókból vagy ezerekből, legyen bár önálló vagy más népnek alattvalója, külön nemzetiségnek érzi magát, mihelyt fölbredt benne azon öntudat, s annak kell elismernünk. Miután pedig ez öntudat nemcsak jelen helyzetének, vagy a nép nyelv- és fajkülönbségének eredménye, hanem sok esetben múltján alapszik: csak akkor ítélni meg, mennyi fontossággal bír valamely nép lelkesedése a nemzetiség eszméjeért, ha nem feledjük el e részben a történeti momentum fontosságát.

Ha tudjuk, mily jelentőséget tulajdonítanak egyes népek a nemzetiség fogalmának: azon igényeket is

könnyen ismerhetjük, melyekkel ez eszme nevében fölépnek egyes esetekben az állam irányában.

A nemzeti egyéniség követelései, és amelyeket az egyes tesz az állam irányában, egészen azonosak. A nép valamint az egyes szabadságot igényel, hogy tudniillik saját erőit s mindazt, ami körül van, önválasztotta céljai elérésére önállólag fölhasználhassa.

A szabadság és uralkodás utáni törekvés – az utóbbi nem lévén egyéb a legnagyobb mértékű szabadságra törekvésnél – sokkal közelebb áll egymáshoz, hogysen minden nemzeti egyéniség szabadságra törekvése, szintűgy mint az egyesek hasonló törekedése, uralomvágyra ne vezetne, mely szintén minden mások hasonló törekvésében és azon fogalmakban találhatja föl korlátait, melyekkel az egyes nép, a történeti jog melletti lelkesülésében jogosultsága köréről s igényei valósíthatása felől bír.

Miután immár a nép fogalmai az utóbbi tekintetben különböző viszonyoktól függhetnek, miután azon nemzetiségek közül, melyek jelenleg elismerésért küzdenek, sok csupán a történet műve, s követelései csak a múlton alapszanak, míg mások szellemi és számszerinti fontosságukra hivatkoznak: a nemzetiségi törekvés egyes esetekben az az elleni küzdésre vezet szükségkép. De valamint a nemzetiség öntudata minden népnél külön egyénisége öntudatán alapszik: minden nemzeti jogosultsági igény nem egyéb az egyes népek azon igényeinél, hogy egyéniségöket elismerjék.

Könnyen beláthatjuk ebből, minő hatást kell gya-

korolnia a nemzetiség elve melletti lelkesedésnek körül minden államára.

Mindenek előtt világos, hogy a nemzetiség különjogosultsági igényeit, az állam jelen tervezete mellett nem elégíthetni ki.

Ha azon korlátlan hatalom, melylyel az államnak hatáskörében bírnia kell, mindenre kiterjeszkedik, s az egyéni szabadság csupán az államhatalomban részesülésben áll: oly államokban, ahol több nemzetiség; van egyesítve, legfőlebb csak az egyik igényeit elégíthetni ki. Minél szabadabb valamely állam, azon értelemben, amint a szabadságot értik jelenleg, azaz, minél több befolyással bír a többség az államhatalom eljárására: annál kíméletlenebbül sértik minden nemzetiség igényét, azéin kívül, mely mint többség az államon uralkodik, s annál veszélyesbnek kell lenni az államra nézve a nemzetiség elvének: mert a dolog természete hozza magával, hogy ez esetben mindazon nemzetiségek, melyek egy népiség korlátlan uralma által sértve érzik magukat, szövethetnek az állam ellen.

De ha meggondoljuk, hogy az egyes nemzetiségek határai sehol sem felelnek meg a jelen államokéinak; hogy igen kevés kivétellel alig található egyetlen nemzetiséget, amely csupán egy államra szorítkozik; sőt hogy Európának a különböző nemzetiségek szerinti fölosztása nemcsak azért lehetetlen, mivel a különböző nyelvek tarka vegyülete mellett egyetlen államot sem lehetne jól kikerekíteni; hanem azért sem, mivel a nemzeti egyéniség öntudata részben a múlt emlékem,

részint azonban a nyelvi különbségen is alapszik, s mindkét nemű igények gyakran ellentétben állanak, és így az államoknak sem a nyelvek, sem a történeti jog szerinti fölosztása nem lenne teljesen kielégítő: önként következik, hogy aki csak azon nézetből indul ki, miként a nagy államok főnállása csak oly formában lehetséges, amint most van az állam rendezve, szükségkép minden nemzeti öntudat megsemmisítésére kell törekednie minden erejével. Minél inkább támogatja az egyes nemzetiségek igényeit a számszerinti arány, képzettségük és a történeti alap: annál több erélylyel kell azok ellen föllépni; mert annál veszélyesebbek az államra. Ha az egyes, Rousseau nézetei szerint, minden jogát az államra ruházta, hogy attól többet nyerjen vissza, mint amennyit átadott, tudniillik az uralkodásbani részvételt: szó sem lehet olyas jogok létezéséről, melyekre valaki nem mint polgár, hanem mint valamely nemzetiség tagja tart igényt. Az összes nemzetiségek egyenjogúságának eszméje, *átalában bármely egyes nemzetiség külön jogosultságának eszméje merőben ellenkezik a teljesen democrata állam fogalmával*, s ez államforma valószínű csak annyiban lehetséges, amennyiben semmivé tehetni az érintett eszme befolyását. Innen azonban még egyéb is következik.

Épen azon ellentétnek, – mely a nemzetiség elve nevében tett igények s az állani jelen intézményei közt főnáll, – kell bennünket azon meggyőződésre vinni, hogy az esetben, ha a nemzetiség elve korunkban csakugyan nagyobb hatást gyakorol az emberek kedélyére.

hogysem a kormányok akarata vagy a törvényhozó gyülekezet határozatai által meg lehetne semmisíteni: épen a nemzetiség elve melletti általános lelkesedés fog az állam azon intézményeinek megváltoztatására vezetni, melyek az egyes nemzetiségek igényeivel ellentétben állanak,

S miben állhat ezen változtatás?

Ha föladatának meg akar felelni, minden államnak a legnagyobb egységre van szüksége. Ameddig az állam hatóságának a közérdekben ki kell terjednie, a mint megmutattam, a legnagyobb központosításra van szükség; innen következik, hogy *ameddig az állam hatalma terjed*, nem lehet szó az egyes nemzetiségek külön jogosultságáról; hogy tehát, ha ki kell elégíteni a nemzeti öntudatot, mely korunkban oly ' hatalmasan fölébredt, szükség korlátoznunk az államhatalom jelen hatáskörét, s tért kell adnunk az egyes nemzetiségeknek, melyen igényeiket az államra nézve minden vesztély nélkül kielégíthessék.

Erre nézve pedig csak az önkormányzás elve alkalmazásaiban találjuk föl az eszközt.

A nyugoteurópai nagy államok közül egy sem köszönheti egyetlen nép lassankinti szaporodásának jelen nagyságát. Mindenik több, legalább nagy részben hosszabb ideig független államközség egyesüléséből keletkezett, s az egyes részek közül mindenik föntartá sajátsága öntudatát, külön egyénisége érzelmét, s nem szűnt meg törekedni elismerést szerezni. *Ezen öntudat a történeti fejlődésnél eredménye, s a nemzeti jogosult-*

ságra törekvés e körben nem egyéb, mint a történeti jog mellett küzdés..

De azon egyes részek is, melyekből korunk minden nagyobb állama keletkezett, igen sok esetben csak kisebb testületek csoportozatai voltak, melyek, midőn egy nagyobb egészhez csatlakoztak, még nem bírták assimilálni a kebelökben levő különbségeket; s a mint a tartományban az állam ellenében fönmaradt az egyéniség öntudata: több helyen az egyes községekben is fönmaradt ugyanezen öntudat a tartomány, ellenében azon különbséggel, hogy ez öntudat itt ritkábban alapszik történeti emlékezéseken; hanem a különböző népi-ség tényén, mint a melynek bizonyoságául kell vennünk a nyelvbeli különbséget.

Mindkét nemű igények kielégítése végett szükség, hogy az egyes tartományoknak adott föltételes önállósággal tért nyissunk azon igényeknek, melyek történeti joga alapulnak, s a községek önállósága által bizonyos körön belül azon igényeknek engedjünk tért, hogy maguknak érvényt szerezzenek, melyek a nyelvkülönbségből származnak. Amely mértékben követik az Önkormányzás elvét, annál kevésbbé kell veszélyesnek lennie az államra nézve a nemzetiség elvének; mivel azon ellentét, melyben a nemzetiségi törekvések alapokra nézve egymással állanak, azon veszélyeket, melyek az államot fenyegetik, ha kizárólag a történeti jogra van tekintettel, eltávoztatja az egyes községeknek adott azon jog által, hogy nyelvkülönbségöket föntartatják, s azon veszélyeket, melyek abból származhat-

nának, ha csupán a nyelvkülönbséget tartjuk szem előtt, megelőzzük, ha a történeti jognak befolyást szerzünk a tartományban.

Miután az önkormányzás elve nem egyéb az egyéni szabadság elvének erkölcsi egyéniségekre alkalmazásánál: az egyes nemzetiségek igényeinek is csak ez elv alkalmazása által felelhetni meg, s a különböző nemzetiségek létele az államban mindig csak azon mértékben veszélyes az állam főállására nézve, amennyiben eltérnek ez elvtől.

Amint a különböző nemzetiségek igényei mindeütt csak akkor lépnek föl ellenségesen az állam ellen, ha az államhatalom körét végtelenül kiebb terjesztik, s minden nemzetiségtől elvonják azon tért, melyen az előtt magának elismerést szerezhettek: úgy Amerika és Schweiz állása az újabb korban a legvilágosabban bizonyítja: mely hatása van az önkormányzás elve alkalmazásának a tekintetben? A nemzetiség elve melletti általános izgatottság közepett nyugodtan voltak ezen országok, csupán azért, mivel azon árnak, mely különben annyira pusztító hatással van, elég tért adtak, hogy kiterjeszkedhessek, s nem igyekeztek egy mederbe vezetni az ellenkező irányt követő vizeket.

Ebből következik, hogy azon igények kielégítése, mikkel a nemzetiség elve nevében jelenleg az állam irányában föllépnek, egyedül azon eszköz alkalmazása által lehetséges, melyhez, korunk nemzetiségi törekvéseit mellőzve is, az állam és minden egyes érdekében folyamodnunk kellene. Csupán az államhatalom korlá-

tozása által segíthetni ezen, mint minden egyéb erkölcsi szükségén korunknak, s épen ebben fekszik egész jövőnkre nézve a nemzetiség elvének nagy fontossága.

Ha igaz, hogy a szabadság létesítésére intézett törekvések mind csak azért maradtak eredmény nélkül, mert ez eszmének oly értelmet adtak, melyben azt korunk nagy államaiban valósítani lehetetlen (...); ha az állam és a társadalom közt azon körülmény idézett elő minden ellentétet, hogy az államban az ókor eszméit igyekeztek életbeléptetni, s az által oly irányba tévedtek, mely egész polgárisodásunk irányával ellentétben áll; ha azon folytonos nagy forradalmak, melyek Franciaországban kezdődtek, miknek következtében nemcsak trónok ingottak meg, hanem magának a jognak fogalma is, és mindaz, ami az ember előtt szent, – ha mindezen forradalmak, mondom, szükségkép annak tulajdonítandók, hogy az államot mesterségesen úgy rendezték, miszerint a főváros köznépe rendelkezhetik bármely nagy nemzet kormányformája fölött: a nemzetiség elve föléledésében csak az isteni gondviselés csodás intézkedését kell elismernünk, mely súlyos tévedések után, épen ezen elv által vezérelt vissza azon ösvényre, melyen a haladás és békés kifejlődés megint lehetővé lett.

A nemzetiség elve melletti lelkesedés nem egyéb, mint minden nép ünnepélyes tiltakozása, az egyéni szabadság keresztyéni elve nevében, az állam mindenhatóságának elve ellen, melyet a pogány világtól kölcsönöztünk; és épen az, hogy a nemzetiség nevében emelt

igények elutasíthatlanok, hogy az egyenjogúság elvének valószínűsítése szükségképpen lőn, melyet előbb utóbb ki kell elégíteni, ez biztosít arról, hogy azon ösvényt, mely a caesarismushoz, vagy anarchiába, s így mindenestre a keresztény polgárisodás bukására vezetne, el fogjuk hagyni.

De a nemzetiség elve s az annak nevében tett igények valószínűsítésének, ezen kívül még egyéb, minden egyes állam főállására, s egész polgárisodásunkra nézve igen üdvös eredményei is vannak, melyeket, ha röviden is, szintén megérintek e helyen.

Kétségkívül korunk egyik legnagyobb veszedelme, hogy föntartó elemei, a rohanó elemekhez képest, igen gyöngék. A mérséklet egyike azon tulajdonoknak, melyeket egyeseknél is ritkán, a tömegeknél pedig soha sem találhatunk föl, s mivel minden haladásnak csak annyiban lehet jótékony hatása, ha lassankint történik, s nem tépi össze azon egybefüggést, melynek a jelen és múlt közt mindig meg kell lenni: minden államnak, éppen élénkebb mozgalom korszakaiban, van bizonyos tényezőkre szüksége, melyek támaszul szolgálnak a létező föntartására. Éppen ebben áll az örökös királyság és örökös aristocrazia nagy haszna főleg politikailag szabad államokban, hogy mint a történeti jog természetes képviselői, a nyugtalan előretörekvésnek gátakat vetnek, s éppen ez által teszik lehetségessé az üdvös haladást; mert a haladás népeknél, valamint egyeseknél csak akkor lehetséges, valóban ha egyik lábbal szilárdul állanak, míg a másikat előbbre viszik.

Teljes igazuk van, akik az alkotmányos kormányforma üdvös eredményeit Angliában e nagy nép politikai eszélyességének tulajdonítják; de csalódnánk, ha az eszélyesség ezen nagyobb fokát az egyes pártoknál akarnók keresni.

Angliában, valamint a szárazon bárhol egy párt sem szolgálhat korlátul önmagának; s a folytonos előre törekvés ösztöne rég azon állapotra juttatá vala Angliát, melyben szárazföldi szomszédja van, ha a főnállónak – a történeti jognak – hatalmas támaszai nem lettek volna ott, melyek a változások utáni törekvésnek ellen tudnak állani. Csak abban mutatkozik az angolok nagy politikai értelmessége, hogy belátták ezen támaszok szükségét, s hogy a nép legyőzni, de nem megsemmisíteni törekszik azon hatalmakat, melyekkel folytonos küzdelem van. Azon kérdés, hogy az alkotmányos kormányforma Európa más államaiban lehetséges-e, s mint létesíthetjük azt? oda megy ki ennél fogva, hogy: az egyes államokban vannak-e avagy előidézhető-e olyas viszonyok, melyekben szintoly erős támaszokat nyerjen a főnálló állapot, a minőkkel Angliában bír?

Az angolhoz hasonló aristocratia főnállása, mely birtokánál fogva a jelen érdekeivel, s története által az állam múltjával áll összeköttetésben, kétségkívül legjobb biztosítéka a polgári szabadságnak. Ennek köszönheti Róma köztársasági intézményeinek tartósságát, s amely democratiának nincs meg ez ellensúlya, szintoly bizonyosan kényuralomra vezet, mint az aristocratia

szükségkép mindig oligarchiává fajul, ha nincs mellette politikai joggal bíró nép. Részemről az ily aristocratia keletkezését minden békés fejlődés szükséges eredményének tartom, s annál fogva úgy vagyok meggyőződve, hogy csak azon rendszabályokkal kell fölragyni, melyekhez épen az aristocratia keletkezésének megakadályozása végett nyúltak, s minden egyes államban új aristocratia fog támadni, a helyett, a melyet megsemmisítettek, mely aristocratia megfelelend az érintett szükségnek. De szintoly kétségtelen, hogy az angolokéhoz hasonló intézmények Európa legtöbb államában s mindenek fölött Franciaországban nem lehetségesek e pillanatban.

Nem annyira anyagi, mint erkölcsi vesztegségénél, azon féynél fogva, hogy az utóbbi 60 év fejlődésében legkisebb lényeges részt sem vett, lehetetlen az aristocratianak Franciaországban előbbi állását elfoglalnia. Bármilyen dicseretesek legyenek azon kísérletek, hogy aristocratit teremtessenek, vagy azon elemek állását, melyekből aristocratia fejlődhetik, megszilárdítsák: mindezen erőködés eredményeit csak a jövőre nézve kell várni, míg mindé kísérletek legközelebbi eredménye rendszeren csak a politikai izgatottság növelése.

A létező viszonyok egyedüli támaszát, az egyedüli kapcsot a múlt és a jelen között, s ami fékezni képes az elméleti rendszereknek a népek képzelőtehetségére gyakorolt hatását, az öröködési királyság mellett csak a nemzetiség elvében találhatjuk föl ez idő szerint.

A nemzetiség elve melletti lelkesedés hatása első

pillanatra forradalmi volt. Minden eszme, a mely a létező viszonyokkal ellentétben áll, szükségkép ily hatással van, míg erőre nem kap; mindamellert a nemzetiség elve, természeténél fogva föntartó elem, és pedig még oly esetekben is, midőn az egyes nemzetiségek igényei tisztán nyelvi viszonyokon alapulnak, s a teljes egyenlőség elve nevében lépnek föl. Mert, habár ez elv bizonyára a legforradalmiabb is, mivel a teljes egyenlőség valósítása a dolgok természetéből lassankint fejlődő viszonyokkal mindig és mindenütt szükségkép ellentétben áll: az egyenjogúság elve valósítása által is csak a conservatív elemek erősödnek az államban, s az államot megóvják rázkódások ellen. Miután az egyenjogúság elvét, az állam egysége veszélyezése nélkül, csak valósithatni, ha bizonyos körön belül minden nemzetiségnek bizonyos tért engednek, hol magát érvényesítheti: a nemzetiség elvének ez esetben is olyas intézkedésekre kell vezetni, melyek, a történetek tanúsága szerint, a legconservativebbek, s mindig aristocratia keletkezését vonják maguk után.

Azonban, mint megmutattam, a külön nemzetiség öntudata igen gyakran a történetek eredménye.

A külön jogosultsági igények ez esetekben nem egyebek, a történeti jogok föntartására intézett igényeknél; miként volna lehetséges, hogy a nemzeti elismerésre törekvés, ahol egészen történeti jogon alapszik, tiszteletet ne idézne elő a történeti jog, és mindaz iránt, ami azon alapszik?

Nagy politikai forrongás idején kétségkívül min-

den lehető; tanúi valánk, miszerint oly népek, melyek kizárólag a történeti jogra alapíták igényeiket, egyszersmind hasonló lelkesedéssel hirdették a teljes egyenlőség elvét, s szintűgy meglehet, hogy egy ideig a királyság is a történeti jog megsemmisítésére törekszik, a mint láttunk népeket, melyek történeti jogukért fogtak fegyvert, s azt épen legfontosabb pontjában, – a korona jogában – sértették meg. Hoszas ideig azonban nem lehet oly merőben ellenkező irányokat követni. Szintoly döreség volna az 1848-dik év eseményeiből következtetni az egyes nemzetiségek történeti alapú követeléseinek természetes eredményeire: mint ha azon tényből, hogy az aristocratia egyes esetekben a királyság ellen fölkelt, sőt a trón-örökös elvét is megtámadta, azt akarnók következtetni, hogy az örökös aristocratia elve veszélyes a királyságra nézve.

Amint az egyes nemzetiségek s az örökös aristocratia törekvései alapokban és céljokra nézve hasonlítanak: szintűgy hasonló befolyással vannak az egyeduralmi elvre. Ami csak a történeti jog iránti tiszteletet előmozdítja, szükségkép a monarchiái elv szilárdságát vonja maga után, azon egy különbséggel, hogy a nemzetiségek a történeti jog elvének szilárdabb támaszul szolgálhatnak, minden örökös aristocratianál.

Mintán 1848-ban mind a nemzetiség, mind az egyenlőség elve ellentétben állott a fön állóval: nem csoda, ha egy ideig nem látták be a két elv közötti különbséget, mely azonban már akkor is tisztán mu-

tatkozott, s alkalmasint előtérbe is lép vala, ha a létező viszonyokon sikerült volna diadalmaskodniuk elleneinek; s Európa jövője ez esetben attól függ vala, hogy az újabb harcban a nemzetiség vagy az egyenlőség elve, a történeti jog avagy azon elméletek, melyeket a francia forradalom hirdetett, lettek volna-e győztesek.

Minden elfogulatlan ember lelkében szükségkép fölmerül azon meggyőződés, hogy szintoly leheti en Európában, hol minden történeti jog szorosán egybe van szöve a királysággal, az egyes nemzetiségek történeti jogait valósítani, a nélkül, hogy egyszersmind az egyeduralmi elv is ne nyerjen szilárdság tekintetében, amint nem képzelhetjük a teljes egyenlőség elve diadalmát, a nemzetiségek történeti joga megsemmisítését, a monarchiai elv koczáztatása nélkül.

Aki az egyes nemzetiségek történeti joga mellett lép sorompóba, ha öntudatlan is, az egyeduralom mellett küzd, s aki a történeti jogot ott is, ahol a jelenkor valódi szükségével nem áll ellentétben, semmivé akarja tenni, minden főállót, s mindenek előtt az egyeduralmi formát is megtámadja. Mindenkinek szabadságában áll választani a két irány közt; de a végeredmények nem függenek akaratunktól: mert soha sincs hatalmában az embernek, csupán arra szorítani elveinek következményeit, amit azok által el akar érni.

Bármennyire veszélyezni látszott is egy időre az egyes államok nyugalalmát, sőt főállását a nemzetiség elve melletti lelkesedés: ez elv győzelme, azon korlá-

tok közt, melyek között ily győzelmet lehetségesnek kell föltennünk Európa jelen viszonyai mellett, mindenütt a rend és nyugalom megszilárdítását vonta volna maga után. De ezen elvnek befolyása nemcsak egyes államokra szorítkozik, hanem összes polgárisodásunkra lényeges és pedig – mint előre látható – üdvös hatást fog gyakorolni.

Legtöbb esetben a nemzetiségi öntudat alapját a történetekben kell keresnünk; ott is, ahol valamely nép egyes részei hosszabb ideig külön életet éltek, bizonyos távolabb múlt emlékére szoktak hivatkozni, s kivétel nélkül állíthatjuk, hogy ahol ezek nincsenek meg, a közös nemzetiség érzése, ha csak a nyelvegység alapja, soha sem igen élénk (*d*); azonban nem tagadhatni, hogy olykor a nyelvegység, sőt ugyanazon nyelvtörzs is, habár különböző szójárásokra van oszolva, nemzeti öntudat alapjául szolgálhat; s hogy tehát a nemzeti jogosultságra törekvést sem tekinthetni kiválszólag a történeti jog melletti küzdésnek.

Mint az utóbbi évek történetei mutatják, a nemzeti egység nevében oly viszonyokat akartak létrehozni, amelyekre az egyes népek múltjában példát nem találunk, sőt ahol csak egy nép a történeti jogra alapítá nemzetiségi igényeit, oly nemzetiségi követelésekkel léptek föl azon igények ellen, melyek világos ellentétben voltak a történeti joggal.

A különböző nemzetiségek közötti harc, melynek tanúi valánk, e szempontból vizsgálva, csak folytatása azon roppant, századok által előkészített küzdésnek,

melyben a múlt század végén, az egyes osztályok kizárólagos jogosultsága elvén győzött a köz egyenjogúság eszméje.

Mihelyt az egyenlőség elvét az egyesek közti jogviszonyokra nézve észszerűnek ismerték el, azonnal ki kerülhetlenné lett az ezen elv fölötti küzdés a nemzeti ségek körében. Itt és amott ugyanazon fegyverekkel küzdöttek, s itt és amott hasonló eredményekre kellett a harcnak vezetni.

A szabadság és uralkodás eszméje sokkal közelebb áll egymáshoz, hogysem a szabadság utáni törekvés uralomvágygyá ne változzék a diadal lelkesedésében; a teljes jogegyenlőség követelése hasonló követelést idéz elő az állások egyenlőségére nézve is, s azon kényszerűség, miszerint a főnálló egy részét meg kell támadni, s az a fölött kivívott győzelem majd mindig azon meggyőződést vonja maga után, hogy minden főnálló ellentétben áll a közjával, s mindent le kell rombolni, ami történeti utón állt elő. Mint 1789-ben az emberi jogok nevében először a harmadik rend politikai jogait, majd kizárólagos uralmát követelték, s midőn a jogegyenlőség ki volt küzdve, a helyzetek teljes egyenlőségére törekedtek, és e végett megsemmisítették a királyságot, lábbal tapodták a tulajdonjogot s az összes múlt romjain oly jövőt akartak alkotni, mely a jelennek minden viszonyával ellentétben állott: úgy törekedtek 1848-ban egyes népek, a szabadság nevében föltétlen uralomra, mások ellenben a tetteleges egyenlőségre, megtagadtak minden

történeti jogot, s a nép körében a communismus tanait hirdették.

A követlen eredmények ugyanazok voltak mindkét esetben. Aki minden jog ellen küzd, mindig jogtalanságba süllyed, de szintúgy hasonlóaknak kell lenni a végeredményeknek, s nem hiszem, hogy bármely elfogulatlan ember tagadja, miszerint a következmények, melyeket az egyenlőség elve melletti harcz előidézett, egészben véve kedvezők az emberiség fejlődésére.

A világ azzal vádolja Nerot, hogy Rómát a lángoknak adta martalékul, s azon szörnyetegnek egyetlen tetteire sem tekintenek vissza oly osztatlan undorodással. Nero után más zsarnokok következtek, eléggé érdemesek arra, hogy elődük gonosz tetteit homályba borítsák, s a világ mégis iszonynyal emlékezik azon borzasztó tetre, mely fölött majdnem két ezredév sem vala képes enyhíteni a világ ítéletét. Ő, mint monda, az örök várost hamvaiból phönixként akarta újra fölemelni, nagyszerűbben, szabályosabban akarta fölépíteni amit összerombolt; palotákat akart emelni, ahol azelőtt szerény polgári lakok állottak. Ki menti a tettet a szándék miatt, ki fog megbocsátani a zsarnoknak, aki annyi ezrek boldogságát föláldozta hiúságának, s hogy álmódott remekműveit létesítse, össze merte rombolni amit századok alkottak, s amiben annyian nyugalmost találtak? Ha a jelen és jövő kor hasonló ítéletet mondand azok fölött, kik egy elv nevében oly vakmerően lobogtatták a polgárháború fáklyáját, s korlátlan hatalmuk mámorában a történet minden művét kíméletlenül

összevonták, hogy a romok fölött, mint hirdették, egy szebb jövő épületét emeljék föl: kétségtelenül igazságos lesz ez ítélet; de az egyenlőségre törekvés, mely a kezesztényiség által fölállított elvekből foly, kevésbé nemes igyekezet-e, mivel iszonyú tetteket követtek el nevében, avagy tagadhatjuk-e ezen törekvés jótékony eredményeit, mivel olykor rősz irányt követett, s annyi szenvedésre szolgált alkalmul?

Hogy az államot megmentsék azon ártalmaktól, melyeket az egyesek önzése hozott rá, fölizzgatták a tömegek irigységét, s e legnemtelenebb érzést fegyverül használták; azon állást, melyen társadalmunk legalsóbb osztályai állanak jelenleg, tekintették oly niveau-nak, amelylyel mindent egyenlővé kell tenni, s abban keresték az egyenlőség elve valósítását, hogy mindent a porba rántottak, ami magasabban állott.

Ha a folytonos előhaladási törekvés nem velünk született ösztön volna, az egyenlőséget mindenesetre el lehet érni ez utón; de mondhatjuk-e azért, hogy csupán ez utón kell az egyenlőséget elérnünk? Nemcsak az apály perczében, akkor is egyenlő fölszínen áll a víz, midőn legmagasabbra nőtt az ár: az alantabb állónak fölemelése által is helyre lehet állítani az egyenlőséget, s tagadhatni-e, hogy amennyiben az egyenlőség utáni törekvés maradandó eredményeket idézett elő, ez irányban eszközlék azokat?

A convent véres kézzel kísérle meg, lehetlenné tenni minden feltűnő helyzetet; az egyenlőség ez értelemben azon eszmény, mely után a communismus

rajong, s ha vizsgáljuk az eszközöket, melyek a fönálló viszonyokat a legtöbb államban megingatták, azoknak érzelmeit, akik által annyi forradalom győzött: belátjuk, miszerint sem a kísérlet, sem a szükséges anyagi erő nem hiányzott, hogy az egyenlőség elvét ez értelemben uralomra emeli ék; s mindamellert a convent minden erőfeszítésével nem vitte egyéb eredményre, mint hogy a születési jogkülönbséget a tehetség és vagyon tetteles különbsége válta föl, s minden forradalom, mely a democrata elv nevében győzött, csak oda vezetett, hogy mindinkább szaporodott azok száma, akik a legalacsonyabb álláson fölülemelkedtek, mindig általánosabb lett a fölemelkedési törekvés; világos bizonyossága, miszerint az egyenlőségre törekvés csak azon irányban idézhet elő tartós eredményeket, amennyiben megfelel a mindig előbbrehaladás és emelkedés velünk született ösztönének. De hogy ez eredmények az emberiségre nézve általában üdvösek, nem vonhatni kétségbe, miután amiben csak fölülmúlja korunk a multat, az mind ezen forrásra visszavihető.

Valamint a haladást, melyet az emberi tevékenység minden irányában tapasztalunk, annak tulajdoníthatni, hogy az egyenlőség elvének elismerése által lerombolák azon korlátokat, melyek az egyesek tevékenységének útjában állottak s lehetségessé tették a magasabbra törekvést: úgy azon nagyobb humanitás érzelmét – az egyetlent, mire századunk büszke lehet – az egyenlőség elve egyik, és pedig tartós eredménynek kell tekintenünk, mely, különböző nemzeti-

sétrek állására alkalmazva, szükségkép hasonló eredményekre vezet.

A nemzetiségi jogosultság melletti küzdesnek az az előnye van az egyéni jogosultság melletti küzdes fölött, hogy nemzetiségi küzdelmeknél az egyesek csupán eszméért küzdenek, nem anyagi érdekért. Akik e harczban egymás ellenében állanak, sokkal erősebbek, hogysen aki egyszer az ellenfél erejével megmérkőzött, teljes győzelem reményével kecsgetethetné magát: s minél tovább tart a küzdes, minél hevesebben foly, annál inkább érezni kell a kiengesztelés szükségét. Azt hiszem, már is érezhető e viszonyok hatása.

Minél nagyobb lelkesedéssel fogott fegyvert annyi nép, nemzetiségi jogáért, 1848-ban; minél makacsabb volt a harcz; minél többet koczkatott mindenikök igényei valósításáért, s feláldozott mindent: annál inkább csökkent gyűlölségök, annál inkább fölmerült mindenikben közölük azon meggyőződés, hogy igényei csupán azon körben valósíthatók, melyben az mások hasonló igényeinek sértése nélkül történhetik. Bármí sajnosaknak tetszenek előttünk az utóbbi idők eseményei; egy eredmény ök mindenesetre volt: tudniillik azon meggyőződés, hogy Nyugoteurópa népei közt nincs egy is, mely nemzetiségéért lelkesülni nem tudna, egy sincs, amely a másík uralmát nyugottan túrné, s amelyet büntetlenül el lehetne nyomni.

Az 1848-dik évi nemzetiségi harczok eredménye azon meggyőződés, hogy a béke kezességét a jövőre nézve csak minden nép egyenjogúságában kell keres-

nünk, s ez elv egyidőre alkalmul szolgálhat ugyan az állások tetteges egyenlősége miatti harcra – amint az egyéni egyenjogúság elvénél tapasztaljuk: – a vég-eredménynek azonban szükségkép annak kell lenni, hogy minden nemzetiség törekszik fölemelkedni, s a humanitás érzése diadalt ül a népek között és csak akkor fog az összes emberiség óriás léptekkel haladni előre, ha minden nép minden erejével a legfőbb célra törekszik, ha minden nemzetiség szintúgy becsülni tanulja mások jogait, amint az egyes már most sem meri másoknak bizonyos jogait megtagadni.

Ha Európa egyes államainak viszonyait ethnographiai tekintetben vizsgáljuk, tisztán áll előttünk, hogy azon mozgalmak, melyekre az újabb korban a nemzeti öntudat fölébredése adott alkalmat, szükségkép befolyással vannak a különböző államok közti viszonyokra, s azt hiszem, legalább a jövőben ez is jótékonynak fog mutatkozni.

A szeretet bizonyos nemzetiség iránt, mint a honszeretet, oly érzelem, mely nemcsak valamely ország vagy nép iránti ragaszkodáson, hanem részben azon ellentétben alapszik, melyben valamely ország vagy nép mások irányában áll, sőt nem tagadhatni, hogy a nemzetiség érzése, valamint a honszeretet, csak akkor válik valódi szenvedélyé, ha épen negatív oldala – az idegen irányábani ellentét – lép előtérbe. Miután a nemzeti öntudat fölébredését – mint megjegyzem – nagyobb részint visszahatás eredményéül kell tekintenünk: könnyen megfoghatni, hogy korunkban épen ez

volt az eset, s hogy tehát a nemzetiség elve melletti mozgalomnak, az egyes államok főállására nézve, szükségkép annál veszélyesebbnek kell lenni, minél vegyesebb volt népessége, s minél inkább a gyűlölség jellemét ölté föl a sértett nemzetiség érzelme. Ha az egyes nemzetiségek ellen azelőtt s részben most is követett eljárást olyanak kell tekintenünk, amit az egység fõntartásának szüksége parancsol: nagyobb szerencsétlenség nem érhet valamely államot, mint ha különbözõ nemzetiségek vannak benne: mivel a sértések szükségkép kifejtik a gyűlölség csiráit, melyek minden erõs kedélyben megvannak, s erõs állani nem lehet, ahol az egyes részek ellenségesen állanak egymással szemközt. Szintoly ártalmas hatással kellene lenni a nemzetiség elvének az emberiség kifejlõdésére, ha az egyes államok és egyes nemzetiségek határai ugyanazok volnának. Hogy minden állani szükségkép erõsebb lenne, ha csupán egy népiségbõl állana, s azt egészen magában foglalná, nem szenved kétséget: de szintoly bizonyos, hogy az ily viszonyok az egyes államokat még inkább elidegenítik egymástól, kölcsönös zárkozottságra és – mivel amik közel állanak és még is idegenek, szükségkép ellenséges állást vesznek egymás irányában – soha nem szûnõ harcra fognának vezetni okvetlenül. Minél erõsebb volna minden egyes állani a többiek ellenében, annál kevesebb érintkezési pont lenne köztük, annál csekélyebb fogna lenni a haladás, s az egyetemesség azon érzése, melynek valósítása a keresztényen polgárisodás legfõbb célja, s amelynek már

eddig is oly sokat köszönhetünk, annyival inkább az utópiák körébe vonulna vissza.

Ha az egyes államok ethnographiai viszonyait vizsgáljuk: be kell látnunk, hogy a nemzetiség elvének befolyása a jelen viszonyok között épen ellenkező eredményekre is vezetne.

Úgy hiszem, hogy nagy illusio volt, mindazoknak, akik 1848-baii és utóbb a nemzetiségek elve mellett küzdöttek, mind azoknak, akik az ellen léptek sorompóba, azt hinniök, hogy az ezen elv melletti lelkesedés a jelen államok valóságos feldarabolásához vagy Európa ethnographiai viszonyain alapuló újabb osztályozásához fog vezetni. Az érzelmek nagy hatással vannak a tényekre: de nem képesek megsemmisíteni a tényeket, hirtelen egyberontani hosszas idők eredményeit: s Németország példája az újabb korban legjobban mutatja, mit várhatunk e tekintetben a nemzetiség elvétől.

Mindazon népek közt, melyek külön állami életet élnek, egy sincs, a melynél az egység annyi elemét találhatnák, mint a németnél. A római császárság megszüntetésétől a „Bundestag” föllállításáig csak igen rövid ideig voltak egészen szétszaggatva azon kötelékek, melyek a német népet egy egészszé fűzték egybe, s habár ez összeköttetés is igen laza volt, még is sokat tett a közös érzelem föntartására; minden kiejtési különbségek daczára is még a népnyelv is érthető, kevés kivétellel, Németország minden részében, s a közös irodalom, melyre méltán büszke, egybefűzi mindnyájukat: s mindamelllett 1848-ban, midőn semmi anyagi

akadályok nem állottak útjában, nemcsak nem eszközölhetek Németország állami egységét, sőt, Porosz-, Osztrák- és Bajorország képviselőinek föllépéséből, s Németország egyes részeinek nyilatkozataiból ítélve, komolyan nem is törekedtek arra.

Németországnak egygyé kell lennie; de a nélkül, hogy az által széttépnék a kötelékeket, melyek által az egyén szűkebb körű hazájához érzi magát fűzve, a nélkül hogy megsemmisítnék a német nép körében történetileg kifejtett államokat, – azaz szorosabb egyesülést óhajtottak, a főnálló különállamok megsemmisítése nélkül.

Logicátlannak mondhatjuk ezt; de hogy a nemzetiség elvének hatása Németországban, – ha nem azon phrasisokból akarjuk megítélni, melyeket fölötte mondtak és írtak, hanem tényekből, – valóban erre szorítkozott: szintoly bizonyos, mint az, hogy a nemzetiség elve más államok kölcsönös viszonyaira is hasonló hatással leend.

Épen mivel Európában igen kevés nemzetiség van, mely csupán egy államhoz tartoznék, miután minden nagy állam több nemzetiségből áll, s aki földrészünk ethnographiai viszonyait ismeri, kénytelen elismerni, hogy nemzetiségek szerinti államfelosztást nem képzelhetni új népvándorlás nélkül: a nemzetiség elvének a különböző államok közti békés viszonyokra jótékony befolyással kell lenni.

Ugyanazon nép államilag különválasztott részeiben minél inkább fölébred a közös nemzetiség öntudata, minél inkább egy törzs ágainak érzék magukat, mely egy töről sarjadva, ha egy állam határain túl is terjeszkedik

koronájával, minden virágát és gyümölcsét csak az egésznek díszére hozza: annál inkább közeledniük kell az államoknak is egymáshoz; s minél inkább testvérekül tekintik valamely állam lakói a szomszéd állam népessége egy részét: annál inkább kell a békés együttélés szükségét érezni, és azon szükségét, hogy összeütközések esetén a vitát fegyver nélkül igazítsák el.

A nemzetiség elvének ezen befolyása kétségkívül nem lehet mindenütt ugyanaz. Oly államokban, melyekben a népességnek csak kis része rokon a szomszéd államével, e hatás is csak csekély mértékben nyilatkozhatik, s azon biztosítékokat, melyeket a nemzetiség érzése a béke föntartására nézve például Német- és Franciaország közt nyújt, nem hasonlíthatni azokhoz, melyeket ugyanazon érzelem nyújt a Németország egyes államai közt létező békés viszonyok föntartására; s a nemzeti egység öntudata a háborút sem teheti lehetlenné különböző államok lakói közt. Hiszen ugyanazon anya gyermekei is czívódnak, ha érdekeik összeütközésbe jönnek s a békés kiegyenlítés nem lehetséges! De hogy a nemzetiség elvének, habár különböző mértékben, mindenütt hasonló eredményekre kell szükségkép vezetni, erősen meg vagyok győződve s annál fogva azt is hiszem, hogy, ha a békés viszonyok megalapítása a különböző államok közt polgárisodásunk legfőbb feladata, s az emberi nem minden tekintetbeni jóléte föltételül tekintendő: e részben sokkal többet várhatni a nemzetiség elve természetes befolyásától, mint azon igen tiszteletreméltó férfiak törekvéseitől,

akik magán egyesületek hatásától várják a világbéke megalapítását.

Ha a keresztyéni testvériség elve valaha létesíthető e földön: az első lépés erre, hogy az egyes államok közt oly kötelekek legyenek, melyeket az érdekek minden összeütközése ne szaggathasson szét; s a közös nemzetiség öntudata, azon meggyőződés, hogy a szomszéd állam polgárainak egy részében testvérekre kell ismerni, nem olyan kötelek-e, melyet nem a diplomácia kezei fűztek mesterségesen, s amelyet nem is téphetni szét mindenkor az ő hibája által?

Az emberiséget soha sem hatott meg általában eszme, amely lényeges, és elvégre üdvös befolyással nem lett volna fejlődése folyamára. Gyakran kivihetlennék, sőt a társadalom főnállására veszélyesnek is tetszik ez eszme. Az emberi ész száz meg száz okot hoz föl az ellen, s az eredmény még is megmutatja, hogy üdvös hatással volt az egyetemes fejlődésre. Így történt a keresztyénséggel, a keresztes háborúkkal, a reformatio val; s erősen meg vagyok győződve, hogy így fog történni a nemzetiség eszméjével is.

Természetünkben fekszik, hogy az önzést soha sem nehezebb leküzdeni, mint ahol nemes indokok szolgálnak mentségéül. A jobb ember is bajosabban látja be mások igényeinek igazságát, ha családja javával, hazája nagyságával, mint ha csupán személyes érdekével ellenkeznek, s alkalmasint igen kevesen vannak, akik a nemzetiség dolgában máris egészen elfogulatlanul gondolkodnának, s még inkább akik úgy cselekednének.

Mindenki nagynak, hatalmasnak szeretné látni azon népet, melyhez tartozik, mindenki elsőnek óhajta más népek között, uralkodónak a többiek fölött. E vágyak szintoly természetesek, mint azon szándokok, melyekkel a tehetségesebb egyéniségek az életbe lépnek. Tapasztalásokra, és pedig némelyeknek sok tapasztalásra van szükségök, míg az ifjúság ezen álmairól lemondanak, s azon helyzetben, melyet mások ezernyi hasonló igénye ellen ki tudnak vinni, elégtelnek érezhetik magukat. De a tények hatalma végre is mindig a lehetséges határai közé szorítja törekvéseinket, s ugyanez történik egész népek törekvéseire, vagyis, helyesebben mondva, az egyének azon törekvéseire nézve, melyek egyes nemzetiségnek nagyságát és hatalmát tűzték czélul, s az 1848-dik év eseményeinek világtörténeti fontosságát egyrészt abban kell keresnünk, hogy a nézetek kiigazítására sokat tön e tekintetben.

Amint az akkori tapasztalatoknak a *legelfogultabbakat* is meg kellett győzni a felől, hogy a nép erkölcsének és érzelmeinek mindig nagyobb a hatalma, mint a politikai elméleteké: azon hatásnak is, melyet a nemzetiség elve melletti lelkesedés akkor minden viszonyunkra gyakorolt, szükségkép ama határok elismerésére kell vezetni, melyeken belül soha sem sérthetni ez elvet veszély nélkül, s amelyeken túl nem valósíthatni azt. Mivel a nemzetiségi mozgalom annyi állam lételét veszélyezi, és mivel az sehol sem vezetett kívánt eredményre: az állam vezetőinek szükségkép azon nézetre kelle jönniök, hogy a nemzetiség elvében van egy

momentum, melyet veszély nélkül nem lehet szem elől téveszteni, míg érzelmeinek általános volta minden népet meggyőzheti a felől, hogy csak bizonyos korlátozon belül valósíthatják igényeiket.

A nemzetiség elve, mivel azt az egyéni szabadság eszméje szükséges eredményének kell tekintenünk, lényeges eleme polgárisodásunknak, és sokkal szorosabb egybekötetésben áll az emberek legnemesebb érzelmeivel, hogysesem azon kísérletek meghiúsulta után is, melyek ez elv valósítására voltak intézve, azt kellene föltennünk, hogy a jövőre nézve minden befolyását elvesztette: de valószínű, hogy az utóbbi idők tapasztalatai megtermik gyümölcsüket.

A nemzetiség elve melletti harcz, azon értelemben, amint vették, sokkal többbe került minden népnek, hogysesem attól kellene tartanunk, miszerint újra kezdik; s mihelyt a nemzetiség, harcz ingere helyett, a melyben véggyőzelmet nem remélhetni, azzá lesz, aminek – minden néppel közös levén, - mindenütt be kell folynia a haladás iránya meghatározására: azonnal mindenki be fogja látni ama jótékony befolyást is, melyet ez elv az államok szervezésére, az egyes államokban fönálló jogviszonyok, és a köz béke megszilárdítására, amint megmutattam, szükségkép gyakorol.

Úgy hiszem, megmutattam e könyvben, hogy az államhatalom korlátozása – amit e munka folytán az államokban levő nehézségek ellen egyedüli gyógyszerül

jelöltem ki – kedvező a különböző egyéniségek közti élénk érintkezések főtartására, s megfelel az uralkodó eszméknek és a jelenkor igényeinek eleget tesz.

Ha immár – amit, úgy hiszem, szintén megmutattam, – haladás az ember földi rendeltetése, s minden haladás föltétele a különböző egyéniségek közti gyakori érintkezések lehetőségében áll, a haladás iránya pedig az uralkodó eszméktől függ, s fokozatát a szükségések szabják meg: az állam olyas rendezését mely a haladás ezen törvényeinek megfelel, nemcsak kivihetlenné nem kell tartanunk, sőt csupán ez ígérhet tartósságot, miután csak az állhat fön tartósan, ami megfelel azon törvényeknek, melyek szerint minden földi lény betölti hivatását.

JEGYZETEK A XIII. FEJEZETHEZ.

(a) Hogy igen hosszas ne legyen, az olvasót, ki e tétel terjedelmes bizonyítását várja, röpiratomra kell utasítanom, melynek czime: „Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich”, (Wien. Manz. 2. Aufl.)

(b) I. Rész, III. fejt., 53. lap.

(c) Ami még nem volt soha, azt talán nem vehetjük mérőben lehetlennék; de mindenesetre annyira valószínűtlennek kell föltennünk, hogy valóítását észszerűen nem tűzhetjük czélul.

(d) E jelenség oka egy részben, hogy a nyelv nagy hajlékonysága mellett ugyanazon nép egyes részei, ha sok százzal át egészen különválva éltek, nyelv tekintetében is mindinkább eltérnek egymástól.

BEFEJEZÉS.

Haladásunk irányát mindig eszméink határozzák meg. Hogy tehát kiismerjük az irányt, melyben bizonyos időszakban egész népeknek haladniok kell, szükség tisztában lennünk azon uralkodó eszméssel, melyektől e haladás függ.

Ha Európa azon államaira fordítjuk figyelmünket, melyek a nyugoti keresztyénség befolyása alatt fejlődtek, azon feltűnő jelenségre találunk, hogy mindezen államokban *a szabadság, egyenlőség és nemzetiség* eszméjeért lelkesültek; de egyszersmind azt is látjuk hogy az, amit a szabadság és egyenlőség nevében az államban valósítani törekedtek, kiáltó ellentétben áll azon értelemmel, amint ez eszméket az élet egyéb viszonyaiban veszik.

Mivel a szabadságot, amennyiben ez eszmének az állambani valósításáról van szó, egészen azon értelemben vették, amint az ókor fogta föl, s az államban arra törekedtek, hogy az egyént teljesen alávéssék a közakaratnak: azon irány közt, melyet az államban követtek, és a között, mely szerint az élet egyéb viszo-

nyai fejlődtek, ugyanazon ellentét fejlett ki, mely a keresztyénség és az ó-világ polgárisodása közt létezik, s éppen ez ellentétnek, e ki nem egyenlíthető összeütközésnek az állam intézményei és összes polgárisodásunk alapjai közt, kell tulajdonítunk korunk minden szenvedését, nyugtalanságát.

Miután egyáltalában nem lehet, hogy oly eszmék, melyek egymással annyira éles ellentétben állanak, egyszerre hosszabb ideig föntrahassák uralmukat, s az ellenkező irányok összeütközésének mindig az egyik győzelmére kell vezetni: a legnagyobb bizonyossággal föltehetjük, hogy bármi soká tartanak is még e küzdelmek, végtére még is vagy azon alapelvek, melyeket az államra nézve fölállítottunk, összes társadalmi rendünkben is, vagy társadalmi rendünk elvei fognak uralomra emelkedni az államban is; hogy vagy az állam assimilálja magával a társadalmat, vagy ez az államot: azaz, vagy egészen vissza kell térnünk az ókor alapelveihez, vagy az államban is valósítanunk kell a keresztyén polgárisoclás alapelveit.

Valamint a keresztyénségnek háttérbe kelle szorítania azon alapelveket, melyeket az ó-világ az államra nézve követett: úgy az ó-világ alapelveinek valósítása államainkban csak a keresztyénség megsemmisítése által lehetséges. A merőben korlátlan államhatalom és az egyén szellemi szabadsága szintűgy ellentétben állnak ma, mint akkor, s e szerint a mozgalom, melynek közepe a mi életünk, vagy polgárisodásunk megsemmisítésére vezet, mely az egyéni szabadság elvén alapszik vagy

arra, hogy fölhagyunk azon alapelvekkel, melyeket az államban eddig követtek.

E munka első részében kizárólag azon értelemben foglalkoztunk az uralkodó eszmékkal, amelyben azokat eddig az államban valósítani törekedtek. Azt hiszem, megmutattam, hogy a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméi, ez értelemben, ellentétben állanak egymással *(a)*, hogy valósításuk szükségkép minden nagyobb állam fölbontására vezetne *(b)*, s hogy az emberiség ez eszmék valósítása által nem találhat megnyugvást *(c)*.

Azon nagy események, melyek azon rövid idő alatt, hogy e mű első része megjelent, bekövetkeztek, igazolni látszanak, amit az uralkodó eszméknek az államra befolyásáról ott mondtam *(d)*; talán megmutatták, hogy azon törekvés, mely a szabadság és egyenlőség elvét oly értelemben igyekszik valósítani, amint az államtudomány és politika veszi, valóban minden szabadság hanyatlására és korlátlan egyeduralomra vezet.

Mielőtt azonban e sorsban megnyugodnánk, mielőtt kénytelenségből a caesarismus alá adnók fejünket, mely bizonyos körülmények közt mindenesetre egyedül lehetséges társadalmi forma, de csak akkor, ha eljött a társadalom föloszlásának percze, mielőtt különösen polgárisodásunk alapjait is megingatnók, s hogy a jövő épületének helyet csináljunk, segédkezekkel járuljunk polgárisodásunk büszke épületének lerontásához: előbb meg kell győződnünk a felől, kikerül-

hetién szükség-e ezen polgárisodás elenyészte; s vizsgálunk kell mindenek fölött: *vajjon azon fogalmahat, melyeknek valósítása polgárisodásunk bukását vonná maga után, azon értelemben, amint a politikában eddig vették, valóban századunk azon uralkodó eszméiül tekinthetni-e, melyektől függ az az irány, amelyben szükségkép haladnunk kell?*

E kérdés nyugodt vizsgálata azon meggyőződésre vezetett bennünket, hogy nem így áll a dolog (e). Polgárisodásunk összes folyama, a jelenkor törekvései, melyek az államban követett iránynyal ellenkeznek, a határozott ellenszegülés az állam korlátlan hatalma ellen, s a nemzetiség elve melletti lelkesedés, mind megannyi világos bizonyosság, hogy a föltétlen egyenlőség elvét az iskola és journalistica, de nem századunk uralkodó eszméjéül tekinthetni, hogy tehát azon irányt, melyet főleg a francia forradalom óta követnek az államban, nemcsak nem tarthatni századunk uralkodó eszméi szükséges eredményeinek, sőt hogy az egyenes ellentétben áll ezen eszmékkal.

Miután pedig a haladás uralkodó eszméinkkel ellenkező irányban mindig lehetlen: önként következik, hogy ama nehézségeket, melyek eddig bennünket környeztek, nem oszlatni el az eddig követett utón és módon.

Nem az által, ha elvül állítjuk föl, hogy az egyént teljesen alá kell vetni a közakaratra, és ezen elv szerint rendezzük az emberek minden egyéb viszonyát, hanem ha az egyéni szabadság elvét vesszük

alapul az állam rendezésében is, az által szüntethetjük meg az állam és az egyesek törekvései közt létező ellentétet, melyet korunk legtöbb bajának és veszélyének forrásául kell tekintenünk. Minél fogva az államtudománynak korunkban nem lehet egyéb föladata, mint kijelölni az e célra vezető eszközöket.

Amint a haladás irányát az uralkodó eszmék határozzák meg: úgy annak mértéke mindig a szükségektől függ (*f*).

Innen következik, hogy azon kérdés megoldásánál: mely terjedelemben, és mely eszközökkel valósíthatni az egyéni szabadság elvét az államban? mindig az állam szükségét kell szem előtt tartanunk.

Miután pedig épen szükségekre nézve tetemes különbség van az egyes államok közt: lehetetlen általában pontosan kijelölni az eszközöket, melyek által azt az egyes államokban létesíthetni. Minden államra egyaránt illő államtudományt szintoly bajos találni, mint államférfiútt, ki minden államot egyaránt jól tudna kormányozni; azonban kétségtelen, hogy vannak szükségek, melyek a nyugoti keresztyénség minden államával szintoly közösek, mint azon eszmék, melyekből polgárisodásuk kiindult.

Ilyes, minden államra nézve egyaránt közös szükség a *nagy államok és erős állami hatalom főállása*. Az államtudomány gyakorlati föladatát ennél fogva, ha csupán általános alapelvek föllállításával foglalkozik is, csak akkor tekinthetjük megoldottnak, ha ki tudja jelezni, miképen kell az egyenlőség elvét az államban való-

sítani, a nélkül, hogy az által a nagy államok és erős államhatalom főállását kockáztatnák.

Nézeteim, melyeket e munka folytán akartam bizonyítani, a következők:

Az állam célja: minden egyes anyagi és erkölcsi javainak biztosítása. Az állam főállása tehát az egyéni szabadság első biztosítója (*g*).

Hogy más államok irányában függetlenségét fön-tarthassa, s ben minden egyes javait védhesse: tetemes mértékű erőre van szüksége az államnak (*h*).

Miután pedig erő mindig csak ott lehetséges, ahol akarat van és tehetség, ezen akarat végrehajtására bizonyos eszközöket fölhasználni; az akarat és tett ezen egységét pedig az államban csupán központosítással érhetni el: az állam csak annyiban felelhet meg céljának, ha rendezésében a központosítás elvét követik (*i*).

Azon határok, ameddig ez elvet követhetik, addig terjednek, ameddig az állam hatáskörét szükségesnek tartjuk kiterjeszteni. Ameddig az állam hatalma terjed, szükségkép korlátlanoknak azaz központosítottoknak kell e hatalomnak lenni (*j*). Mint eszme az állam ugyan nem egyéb tagjai egyeteménél; az állam érdekei az egyesek érdekeivel ugyanazok: az állam akaratának tehát mindig az egyetem javára kell irányozva lenni, s így tisztán eszményi szempontból tekintve, oly államban, ahol minden egyesnek befolyása van az állani kormányzására, az egyéniségnek az államhatalom irányában fölösleges minden biztosíték.

Gyakorlati szempontból tekintve nem úgy áll a dolog.

Miután az államhatalom gyakorlását egyesekre, vagy többekre kell ruházni, s ahol a törvényhozó hatalom és a kormány magából a népből indul ki, az állam akarata ott is mindig csak a többség akarata: önként következik, hogy az egyes szabadságának az állam korlátlan hatalma ellen, bármint legyen rendezve az állam, mindig szüksége van némi biztosítékokra; s az ily biztosítékok lételétől és értékétől függ sajátképen az egyéni szabadság mértéke, melyet az egyes az államban élvez (*k*).

Mivel az állam minden egyéni szabadság első feltétele: nem olyneműeknek kell lenni e biztosítékoknak, hogy az állam egységét s azzal egyszersmind főállását veszélyezzék. Az egyéni szabadság biztosítékát tehát nem a hatalmak megosztásában, melynek gyakorlati valószínűsége az államhatalom megsemmisítését vonná maga után (*l*), hanem inkább az államhatalom olyan rendezésében kell keresni, mely az állam egységének egyberontása, s azon korlátlan hatalomnak, melyre szüksége van, veszélyezése nélkül, kezességet nyújt a felől, hogy az állam hatalmát csupán az állam érdekében fogják használhatni, s úgy hiszem megmutattam, hogy az egyéni szabadság ezen biztosítékát az államhatalom benső szervezete által sehol sem érhetni inkább el, mint alkotmányos egyeduralomban (*m*); azonban az egyes szabadságát az államhatalom czélszerű rendezése sem biztosítja soha teljesen.

Miután azon befolyás, melyet az egyes polgár a nagyobb államok törvényhozására és kormányzására gyakorol, szerfölött csekély, s a felelősség elve, ahol az államhatalom mindenre kiterjed, épen azon tárgyra nézve, melyeknek czélszerű intézése legközelebb érdekli az egyest, gyakorlatilag nem alkalmazható: azon biztosítékkal, melyet az egyén a törvényhozásbani részvétel jogában, s a közigazgatási közlönyök felelőségeben bír, szükségkép nem lehet kielégíteni (*n*).

Mindabban, amire az államhatalom kiterjeszkedik, az egyes mindig föltétlenül alá van vetve az államhatalomnak oly országokban is, ahol befolyással bír az állam törvényhozására és kormányzására. *Egyéni szabadsága egyedül biztos garantiáját tehát szükségkép abban kell keresni, hogy korlátozzák azon kört, melyen belül az állam korlátlan hatalmát gyakorolja (o).*

Mennyi szabadságot élvez az államban az egyes, mindig azon aránytól függ, mely ama befolyás között létezik, amelyet az egyes az államhatalomra gyakorol, és azon mérték között, melyben az államban alá van vetve; miután pedig az újabb államokban az egyén valódi befolyása az állami kormányzására annál kisebb, minél nagyobbak az államok: az egyéni szabadságot, főképp nagyobb államokban csak az által növelhetjük, ha az állam iránybani függését tágítjuk, vagyis az államhatalom hatáskörét korlátozzuk.

Azon kérdés tehát, mennyiben növelhetjük az egyéni szabadságot az államban, azaz mennyiben rendezhetjük az államot akkép, hogy korunk uralkodó esz-

méinek jobban megfeleljen, – egy azzal a kérdéssel: hogy, az államhatalom ilyes korlátozása lehető-e?

Azt hiszem, megmutattam a negyedik könyvben, hogy mindazon okok, melyeket a Franciaországban követett merev központosítási rendszer mellett föl szoktak hozni, tévedéseken alapszanak, s hogy ha az államhatalmat csupán arra szorítják, ami csak az államot illeti, vagy amit csupán az állam végezhet, azzal sem az állam hatalmát (*p*), sem az egyesek szabadságát (*q*), sem a haladást (*r*) nem kockáztatják; megmutattam, hogy mindazon veszélyek, melyek korunkban a polgári társaságot fenyegetik, onnan származtak, mivel oly föladatot tűztek az állam elé, melyet a nagyobb államok soha sem oldhatnak meg; az egyedüli óvszer tehát, nézetem szerint, aoban fekszik, hogy térjünk le azon ösvényről, mely minden lépéssel, melyet azon előre tőnek, nyugalom és elégtűtség helyett minden előtűnk ismeretes államban csak folytonos forradalmakra, vagy legalább mindig növekedő ellenzésre vezetett az állam ellenében.

Amint csak egy eszköz van, mely a nagyobb államok főállását lehetségessé teszi s egyszersmind az államhatalomnak is megadja az erő szükséges mértékét: a *központosítás*: úgy csak egy óvszert ismerek, mely a nagyobb államokat minden kényuralomtól és forradalmaktól megóvjá, t. i. az *önkormányzás elvének alkalmazását*.

Azon kérdés eldöntése? mennyiben valósíthatni gyakorlatilag az egyes államokban oly szervezetet, mely

a célnak teljesen megfeleljen,? mindig attól függ: vajon lehet-e abban, ami az államot, mint egészt, közvetlenül érdekli, a *központosítás* elvét, és minden egyébben az *önkormányzás* elvét következetesen alkalmaznunk?

Miután nincs bajosabb dolog, mint valamely elv hatását bizonyos körre szorítani, s így valószínűnek kell fölvennünk, hogy a központosítás és önkormányzás ellenkező elvének határai, ha még oly tisztán meghatározzuk is, utóbb egybezavarodnak: még azon viszonyokat is meg kelle vizsgálnunk, ki kelle jelölnünk azon intézményeket, melyek ama két elv közt föntartják az illő súly egyént, s mindeniket biztosíthatják saját körében, s végre meg kelle mutatni, hogy más ösvényt törni, mint amelyet eddig követtek az államban, nem jár legyőzhetlen gyakorlati akadályokkal. E föladatokat kísérlem meg az ötödik és a hatodik könyvben megoldani.

Nagyon távol van tőlem, az e munka folytán kifejtett nézeteknek az eredetiség érdemét igényelni. Miután az utóbbi idők tapasztalása mutatja, hogy épen azon államok szenvedték a legnagyobb rázkódásokat, amelyekben az újabb államtudomány által föllállított alapelveket követték s a központosítás elvéhez szorosán ragaszkodtak, míg más államok épen azon mértékben maradtak menttek e veszélyektől, s haladtak minden tekintetben, amint az önkormányzás elvét az állam szükségével meg tudták egyeztetni: az egyedüli dicsőség, melyre munkáin számot tarthat, csak abban áll, hogy mindenki előtt tudva levő tények okaira tette olvasóimat figyelmesekké, s azon tudományban, mely

tárgyára és céljára nézve egyaránt a tapasztalati tudományok körébe tartozik, szemlélődés helyett a tapasztalás útját követtem. De épen mivel az e munka folytán fölállított elvek nem újak; mivel azon eredmények, amelyekre jutottam, szükségkép tisztán állanak mindenki előtt, aki tudományos elfogultság avagy pártnézetek nélkül a tényekben csak az igazságot keresi; mivel végre minden polgárisodás föladata a körében levő ellentétek közvetítésében áll s így az egyéni szabadságnak a rendezett állam szükségéveli közvetítését polgárisodásunk elutasíthatlan föladatául kell elismernünk: mindezeknél fogva nem hiszek ugyan e mű jövődjében, de igen azon elvekében, melyeket abban ki-mondottam.

A szilárd alapú államok szüksége, mi az ó-világ polgárisodása eredményéül szállt reánk, sokkal mélyebb gyökereket vert, hogysesem ami azzal ellentétben áll, szintúgy visszahatást ne vonna maga után, mint ami az egyéni szabadság elvét sérti; polgárisodásunk vég célját tehát *az egyéni szabadságnak az állambani biztosításában kell keresnünk.*

Úgy látszik ugyan, hogy e szomorú időkben sokakon erőt vett azon meggyőződés, hogy elérkezett a pillanat, midőn lehetetlen polgárisodásunk körében tovább haladni.

Korunkban sok van, ami azon borzasztó időre emlékeztet, midőn az ó-kor polgárisodása az enyészethez közeledett. Ugyanazon hajhászása az anyagi élvnek, ugyanazon elvtelenség egyeseknél és tömegekben, szint-

azon alávaló csúszás minden hatalom előtt, s megsemmítése mindannak, amit századokon át szentnek tartottak, s amit semmivel sem képesek pótolni, csupán üres kételyyel.

A jelenkor legnagyobb eseményeire nézve azon korból, midőn a római köztársaság a császárságba ment át, szintűgy találunk analógiákat, amint századunk egy némely kitűnő egyénisége a római polgárháborúk vezéreire emlékeztet bennünket; de aki mélyebben tekint, az e látszólagos hasonlat mellett is a lényeges különbséget, mely korunk s azon örökre emlékezetes korszak között létezik, soha nem felejtheti el.

Mikor a régi polgárisodás elenyészett, valósítva volt annak uralkodó eszméje: az egyén teljes alávetése az állam alá; de az egyéni szabadság eszméje, ami polgárisodásunk alapja, még nincs valósítva. Akkor elveszte a vallás gyakorlati befolyását az életre, csak külfénye volt még meg: most legfőlebb is a cultus iránt mutatnak közönyt; de az emberiség érzelve, melyet a keresztyénség idézett elő, hatalmasabb, mint valaha. Azon eszmék, melyekért az ó-világ lelkesült, mikben az egész ó-világi polgárisodás éltető elemét kell elismernünk, *a hazafiság és politikai szabadság* elvesztették akkor varázsukat az emberiség fölött: most az egyéni szabadság utáni törekvés, melyet a keresztyén polgárisodás kezdetétől fogva a haladás emeltyűjéül lehetne tartanunk, nemhogy elvesztette volna hatását az emberek kedélyére, sőt még hatalmasabbá, még általánosabbá lett. Az egyenlőség utáni törekvésben, a nemzetiség miatti

harczban, s amit csak az állam körében és az állam ellen tesznek, mindig és mindenben ugyanazon elvvel találkozunk. Azon polgárisodás, mely még oly hévvel tud lelkesülni az eszméért, mely alapjául szolgál, súlyos harcok előestéjén állhat, de bizonyára nem fog elveszni. Mint a forrás tüneményei, mi közben a bor megtisztul, hasonlóak a rothadás tüneményeihez: úgy emlékeztetnek bennünket korunk jelenségei a régi polgárisodás hanyatlására: de e tünemények eredménye bizonyára más lesz. Mert minden polgárisodást csak azon eszmékkel semmisíthetni meg, melyek annak alapjai voltak.

Teljesen igaz, hogy azon izgatottság, mely a társadalom minden rétegét megrázkéltatva, a legmerészebbeket is aggodalommal tölti el, nem tisztán politikai, mint polgárisodásunk és minden más polgárisodás folytán gyakran elő szokott fordulni. Nem két párt, hanem két polgárisodás közötti küzdelemnek vagyunk szemtanúi. Az egyén teljes alávetése az államnak s az egyéni szabadság eszméje azon eszme, melyet Róma, és a melyet a germán népek képviseltek, az ó-világ és a keresztyénység polgárisodása, a kényuralom és a szabadság küzdelemnek még egyszer a világ uralmáért.

De bármi fenyegetőknek lássanak e harc tüneményei, a végeredménynek nyugton nézhetünk eléje.

Amit az emberiség természeti fejlődési folyamata hoz magával, azt késlelhetik ugyan a tudomány tévedései, az egyesek bűnei s egész nemzedék rász szenvedélyei, de örökre meg nem semmisíthetik. Ahol

– mint Franciaországban – az államban levő minden organismust összerontottak; akol az egyest az állani gyámkodásához szoktatták, a népet, úgy szólva, megfosztották az önkormányzási képességtől: ott a mostani rendszerrel más intézményekre csak lassan történhetik az átmenetel.

Azon fa, melyet fél századig nyestek mesterségesen, nem hajthat egy éjjel új ágakat és sok idő telik bele, míg ismét árnyékának örülhetünk. Talán mindennütt időre van szükség, míg az állam jelen intézményein változások történhetnek; de mihelyt szükségéről megvannak győződve, csakis idő kell ahhoz: mert csak azon mesterséges eszközökkel, melyek az önálló organismusok fejlődését akadályozzák az államban, kell fölghagnunk, s ez organisniusok maguktól előállanak.

Valamint az ókor uralkodó eszméi az állani körül azon formára vezettek, melyben azoknak valóstítása egyedül lehetséges, s amint Franciaországban, ahol egészen visszatértek azon eszmékhez, a caesarismus megújulását a decemberi események előtt jóval egész bizonyossággal be lehetett látni: ha nem csalódtunk az iránt, hogy minő értelemben veszik jelenleg a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit, szintén a legnagyobb bizonyossággal megmondhatni előre, hogy ez eszmék hatálya szükségkép azon formákra vezet bennünket, melyeket a dolog természeténél fogva és tapasztalatlából egyedül tarthatunk olyanoknak, melyek mellett az egyéni szabadság elve lehetséges. *Épen abban áll az uralkodó eszmék befolyása az államra, hogy mindig azon*

formákat idézik elő, a melyek mellett lehetséges azoknak valósítása.

A keresztyén polgárisodásnak e szerint nem hanyatlása, hanem teljeseése áll előttünk. Minél nagyobbaknak tetszenek előttünk a veszélyek, melyek polgárisodásunk büszke hajója körül tornyosulnak e pillanatban; minél iszonyúbban fenyegetnek a hullámok: annál bizonyosabbak vagyunk benne, hogy a parthoz közeledünk.

Nem tudom mennyiben sikerült az olvasóval közlenem meggyőződéseimet, s volt-e e munkának némi érdeme az államtudományi)an uralkodó fogalomzavar fölvilágosításában: de épen e zavar nagysága, melynek közepette vagyunk, azon általánosan érzett szükség kiemelkedni e helyzetből, melyben mindenki felégetve látja, ami szent előtte, – tesz bennünket bizonyosakká, hogy közeledünk e nehézségek megoldása perczéhez. Talán az utóbbi idők minden szenvedésére, minden fájdalmas kiábrándulására volt szükségünk, hogy azon meggyőzésre jussunk, miszerint hibás az ösvény, melyet a tudomány és a politika századokon át követett: de épen e meggyőzés az első lépés egy jobb jövő felé; mert amit mindenki keres, azt mindig meg is szokták találni.

Meglehet, súlyos szenvedések állanak még előttünk ama nagy harcban, melyben a törvényes királyság és caesarismus, az alkotmányos egyeduralom, és a számszerinti többségek kényúri hatalma, az amerikaihoz hasonló köztársaság és a fővárosok póruralma,

melyben az, aminek jog az alapja és az, ami csak anyagi erőre támaszkodik, mind szemben áll egymással, és lehet, hogy még soká tart e harcz: de bizonyára azon ügyé lesz a diadal, amely mellett az emberek minden nemes érzelme síkra szálland; mert egy tartós jövőnek épületét csak erkölcsi alapokon és tiszta kezekkel emelhetni föl.

JEGYZETEK A BEFEJEZÉSHEZ.

(a) I. Rész, 2. fejt. - (b) I. B, 3. és 4. fejt. - (c) I. Rész, 6. és 7. fejt. - (VI) I. R, 11. fejt. - (e) II. Rész, I. könyv. - (f) II. Rész, VI. könyv, 6. fejt. - (g) II. Rész, II. könyv. - (h) III. k. 1. fejt. - (i) III. k. 4. fejt. - (j) III. k. 5. fejt. - (k) III. k. 9. f. - (l) III. k. 7. f. - (m) III. k. 11. f. - (n) III. könyv. 14. fejt. - (o) III. könyv. 15. fejt. - (p) IV. k. 12-14. fejt. (q) IV. k. 16. fejt. - (r) IV. könyv, 3-11. fejt.

TARTALOM.

Bevezetés	1
-----------------	---

ELSŐKÖNYV.

Mely értelemben veszik általában a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméjét.

I. FEJEZET,

Hogy tudhatni meg: minő értelmet tulajdonít a nép bizonyos eszméknek	15
--	----

II. FEJEZET.

A szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméinek eredetéről, s azon értelemről, melyet ezen eszméknek polgárisodásunk folyama alatt jelen korunkig mindenkor tulajdonítottak 17

III. FEJEZET.

Mily értelmet tulajdonít a nép korunkban a szabadság és egyenlőség eszméinek	36
--	----

IV. FEJEZET.

Bővebb bizonyítása, hogy nem az általános egyenlőség, hanem az egyéni szabadság élvezete korunkban a törekvés tárgya	58
--	----

V. FEJEZET.

Azon értelem, melyben a szabadság, egyenlőség és nemzetiség fogalmait az emberek legtöbbszöire veszik, ellentétben áll azzal, amely értelemben a fogalmakat az államban valósítani törekszenek	69
--	----

MÁSODIK KÖNYV.

Az állam célja.

T. FEJEZET.

A kérdés fölállítása..... 75

II. FEJEZET.

Az állam jogalapja s az e tárgy körül fölállított elméletek
nagy hibája 77

III. FEJEZET.

Az állam céljáról 90

IV. FEJEZET.

Az államot az egyesek mindig csak személyes céljaik eszkö-
zének tekintik 97

V. FEJEZET.

Senki sem nyúl céljai elérté végett távolabbi eszközökhöz,
míg kielégítőknél találja a közelebb fekvőket: minélfogva
az emberek az államot csak azon célok elérhetése végett
veszik igénybe, melyeket saját erejükkel, vagy kisebb tár-
sulatok alkotása által nem érhetnek el 118

VI. FEJEZET.

Az állam célja az egyéni biztonság 124

VII. FEJEZET.

A bizosságról, melyet az államban keresünk 127

VIII. FEJEZET.

Azon javokról, melyeknek biztosítását keresi az egyén az ál-
lamban 132

IX. FEJEZET.

Nem célja az államnak anyagi és erkölcsi javak élvezetét
szerezni meg az egyesnek, hanem csak a javoknak bizto-
sítása 138

X. FEJEZET.

Az államtudomány feladata 150

HARMADIK KÖNYV.
Az egyéni szabadság biztosítékai.

I. FEJEZET.

Minden czélszerű alkotmány általános kellékei 155

II. FEJEZET.

Mely eszközökkel tarthatják fön az államok önállóságukat 157

III. FEJEZET.

Az alkotmány befolyása az állam hatalmára 160

IV. FEJEZET.

A központosítás szüksége 164

V. FEJEZET.

A központosítás határai 165

VI. FEJEZET.

Mely tárgyakra nézve szükséges a központosítás minden államban 169

VII. FEJEZET.

A hatalmak megosztásáról 174

VIII. FEJEZET.

A végrehajtó hatalmat a törvényhozóknak alá kell vetni; az állam kormánya pedig nem a végrehajtó hatalom egy részének tekintendő 188

IX. FEJEZET.

Az egyénnek is bizonyos biztosítékokra van szüksége az állam ellenében 194

X. FEJEZET.

A szabadság biztosítékai az államhatalom ellenében 200

XI. FEJEZET.

A szabadság biztosítékai az államhatalom belszervezete által 202

XII. FEJEZET.

A királyság alkotmányos jelentősége 205

XIII. FEJEZET.

A felsőház feladata.....	217
--------------------------	-----

XIV. FEJEZET.

A szabadság biztosítékairól az államhatalomnak a néptől függése által	231
---	-----

XV. FEJEZET.

Választási jog és felelősség.....	233
-----------------------------------	-----

XVI. FEJEZET.

A választási jog és felelősség nem nyújt elég biztosítékot a szabadságnak	238
---	-----

XVII. FEJEZET.

A szabadság biztosítékairól az államhatalomnak bizonyos körre szorítása által.....	243
--	-----

NEGYEDIK KÖNYV.

A központosítás.

I. FEJEZET.

A központosítás kérdése vizsgálatának helyes szempontja.....	253
--	-----

II. FEJEZET.

A kérdés felállítása	263
----------------------------	-----

III. FEJEZET.

Nem igaz, hogy az állam a közigazgatási központosítás elvének alkalmazásából több erőt és biztosságot merítne.....	265
--	-----

IV. FEJEZET.

A központosítás befolyása az államhatalom biztosságára.....	270
---	-----

V. FEJEZET.

Az ellenállásról, melyet az államhatalomnak központosított államokban le kell győznie	278
---	-----

VI. FEJEZET.

Mely eszközök állanak a központosított államnak rendelkezésére.....	281
---	-----

VII. FEJEZET.

Az oktatás-ügy központosításának eredményei.....287

VIII. FEJEZET.

A törvénykezési központosítás eredményei.....302

IX. FEJEZET.

A közigazgatási központosítás eredményei.....319

X. FEJEZET.

A központosítás befolyása az államot ben fenyegető veszélyekre.....333

XI. FEJEZET.

A központosítás befolyása az államot fenyegető külveszélyekre.....345

XII. FEJEZET.

Mit kíván az egyén a szabadság nevében az államtól?.....364

XIII. FEJEZET.

A központosítás befolyása az egyéni szabadságra.....377

XIV. FEJEZET.

A központosítás befolyása a politikai szabadságra.....387

XV. FEJEZET.

A központosítás befolyása a haladásra 412

XVI. FEJEZET.

Mely eszközökkel előzhetni meg korunk veszélyeit.....427

ÖTÖDIK KÖNYV.

Mely eszközökkel tarthatni kellő korlátok közt az állani egyes részeinek teljes önállóságra-, s az államhatalomnak korlátlan uralomra-törekvéset.

I. FEJEZET.

Mely mértékben alkalmazandó az államban az önkormányzás
elve.....441

II. FEJEZET.

Mily mértékben adhatni kisebb testületeknek az államban ön-
állóságot, attól függ: milyen szilárdsággal bír az állam
mint egész 448

III. FEJEZET.

Ez alapelv némely következményei.....	453
---------------------------------------	-----

IV. FEJEZET.

Az államhatalom biztosi tékái.....	459
------------------------------------	-----

V. FEJEZET,

Az egyéni szabadságra törekvés, mint az államhatalom biztosi téka	463
---	-----

VI. FEJEZET.

Az egyesületi jog és a klubok közötti lényeges különbség.....	468
---	-----

VII. FEJEZET,

A szabad egyesületek megszilárdítják az állam egységét.....	485
---	-----

VIII. FEJEZET.

A szükségesség befolyása az állam biztosítására.....	488
--	-----

IX. FEJEZET.

Az állam és az egyéni szabadság legfőbb biztosítékai.....	498
---	-----

X. FEJEZET.

A jól szerzett jogok tisztelete.....	501
--------------------------------------	-----

XI. FEJEZET.

Egy legfőbb törvényszék szüksége.....	516
---------------------------------------	-----

XII. FEJEZET.

A vallás befolyása az államra	539
-------------------------------------	-----

HATODIK KÖNYV.

A haladás általános törvényeinek befolyása az állami szerkezetére.

I. FEJEZET.

Az emberiség fejlődésében bizonyos törvényeknek van alávetve, melyeket az ész szintűgy kiismerhet, mint azokat, amelyek szerint más lények fejlődnek.....	561
---	-----

II. FEJEZET.

Fejlődésünk törvénye.....	569
---------------------------	-----

III. FEJEZET.

A haladás törvényei..... 602

IV. FEJEZET.

A haladás első törvénye: Minden haladás különböző egyéniségek érintkezésétől függ..... 005

V. FEJEZET.

A haladás második törvénye: A haladás irányát mindig az uralkodó eszmék határozzák meg..... 615

VI. FEJEZET.

A haladás harmadik törvénye: A haladás mértéke a szükségéktől függ..... 622

VII. FEJEZET.

A haladás törvényeinek befolyása az államszerkezetre..... 632

VIII. FEJEZET.

A haladás első törvényének gyakorlati eredményei..... 634

IX. FEJEZET.

Mely gyakorlati eredményei vannak a haladás második törvényének..... 645

X. FEJEZET.

A harmadik törvény gyakorlati eredményei. Azon szükségek, melyek az államhatalom korlátozására vezetnek..... 656

XI. FEJEZET.

Az államhatalom korlátozása mennyiben szükséges az államra nézve..... 659

XII. FEJEZET.

Az államhatalom korlátozásának szüksége az egyesre nézve..... 682

XIII. FEJEZET.

Csak az államhatalom korlátozása által felelhetni meg azon követeléseknek, melyeket a nemzetiség elve nevében tesznek az állam irányában..... 687

Befejezés..... 721